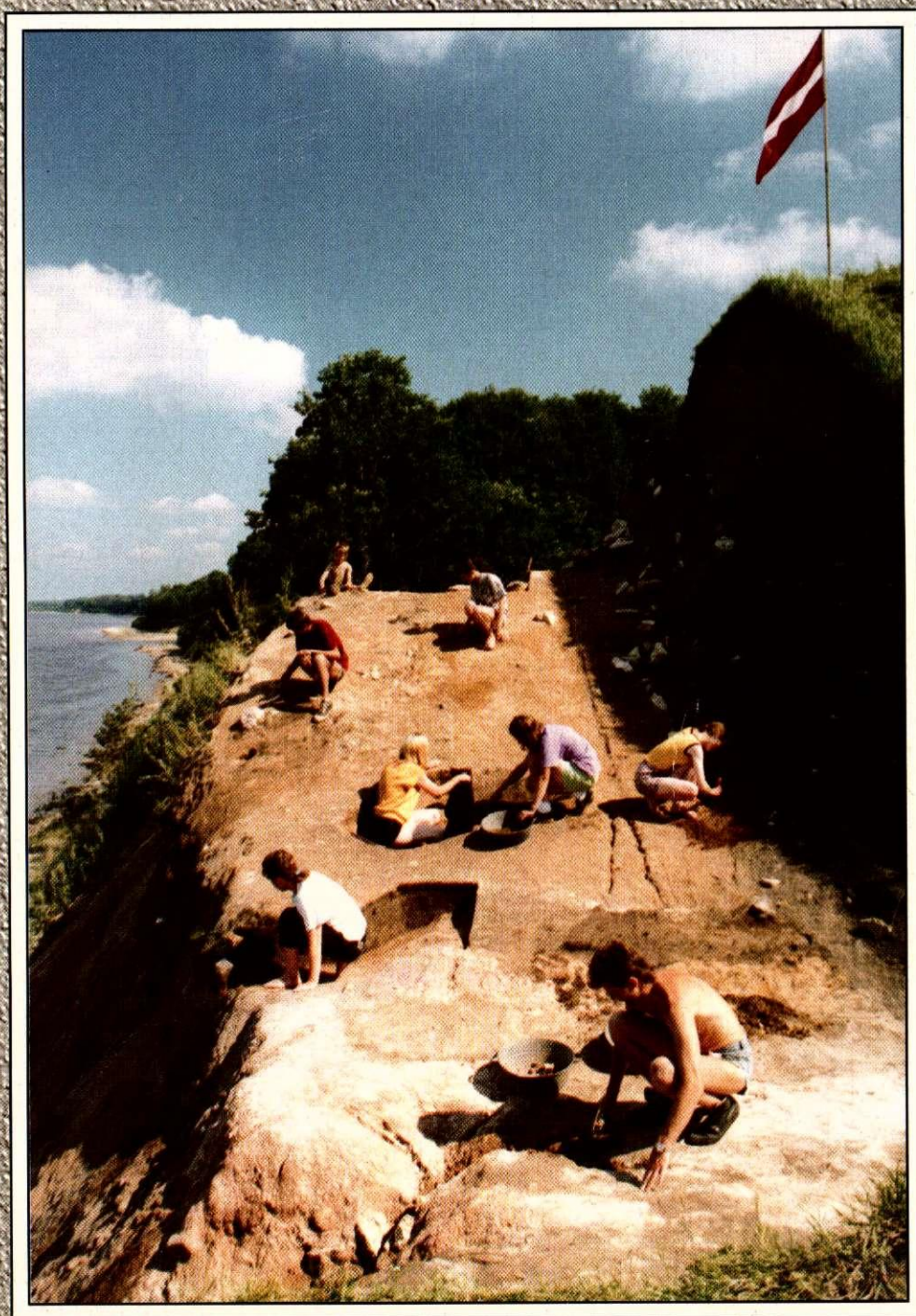
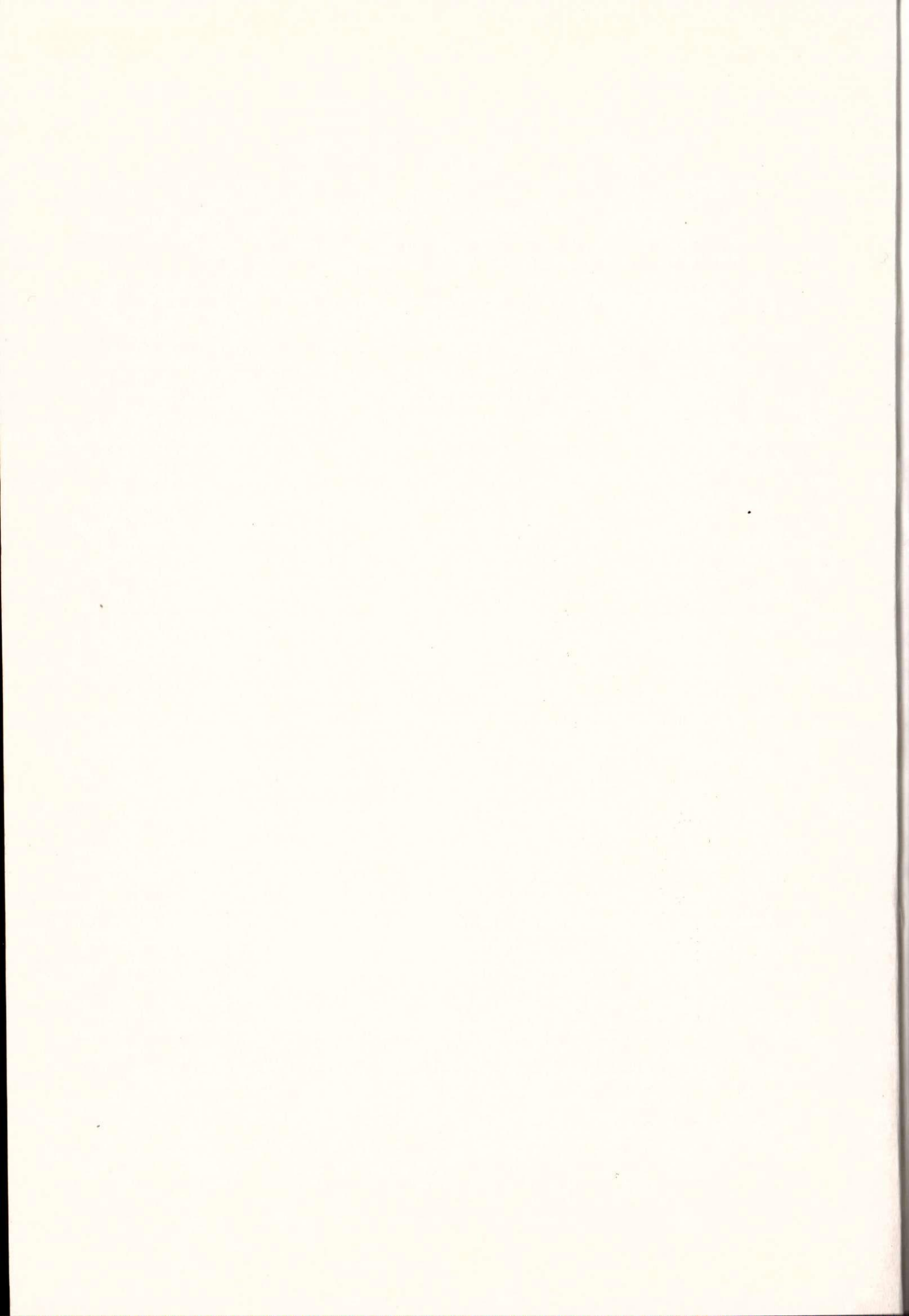

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA

XVIII

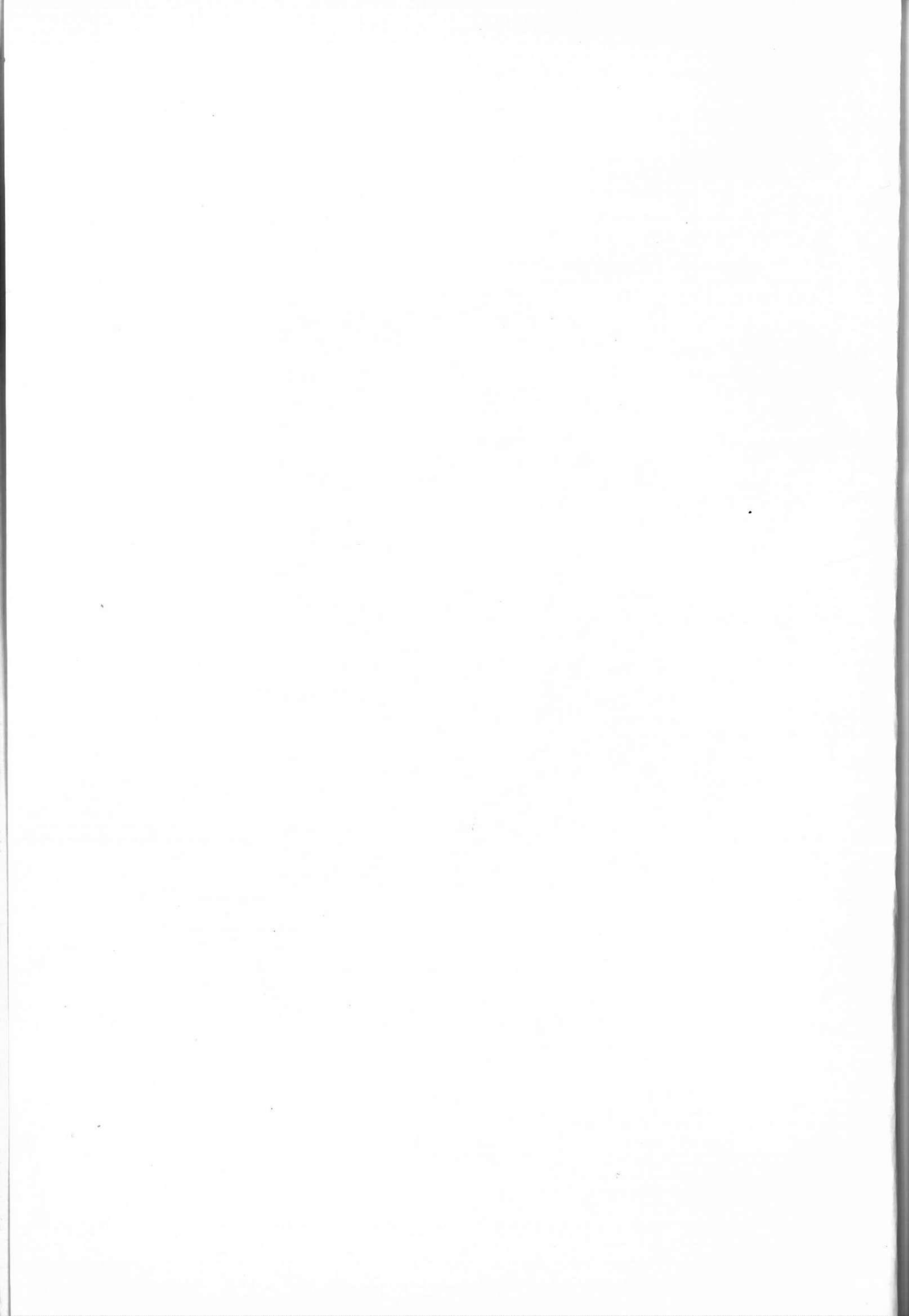
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APĢĀDS

*Latvijas arheologu veltījums
Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenajam loceklim
Dr. habil. hist. Prof. ĒVALDAM MUGURĒVIČAM
viņa 65 gadu dzīves gadskārtā*

Ē. Mugurēvičs

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XVIII

RĪGA
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS
1996

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA:

Dr. habil. hist. A. CAUNE (atbildīgais redaktors),
Dr. habil. hist. A. VASKS,
Dr. hist. I. OSE

Uz 1. vāka: Daugmales pilskalna vaļņa izrakumi.
L. BALOŽA foto

Arheoloģija un etnogrāfija. 18. laid. / Atb. red. A. Caune. —
Ar 467 Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1996. — 239 lpp.: il.
ISSN 0320-9415, ISBN 9984-601-00-5.

Rakstu krājumā, kas veltīts Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenajam loceklim Dr. habil. hist. Prof. Ēvaldam Mugurēvičam viņa 65 gadu dzīves gadskārtā, apskatītas dažādas Latvijas arheoloģijas un numismatikas problēmas no akmens laikmeta līdz vēlajiem viduslaikiem.

Akmens laikmetam veltīti raksti par paleolīta un agrā neolīta senlietām. Vairumā rakstu aplūkota vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku senlietu tipoloģija, atsevišķu pieminekļu, celtnu un būvmateriālu raksturojums, sniegti izrakumu rezultātu kopsavilkumi latgaļu un lībiešu kapulaukos. Numismātu raksti veltīti vairāku nozīmīgu 16. un 17. gs. depozītu analīzei, kā arī 10.—13. gs. sudraba svēršanai lietoto svarīņu apskatam. Rakstu tematikai piekļaujas arī Rīgas senceltnu dendrohronoloģiskās datēšanas rezultātu un to pamatojuma apkopojums, kā arī Latvijas viduslaiku vēsturē maz pētīta jautājuma — vikingu institūciju atspulga meklējumi Latvijas rakstītajos vēstures avotos.

Krājums bagātīgi ilustrēts. Tas varētu interesēt visus, kurus saista Latvijas senāka vēsture.

UDK-p 902/904(474.3)+39(=883)

SATURS

<i>Andris Caune</i> . Ēvaldam Mugurēvičam — 65	7
Dr. habil. hist. Prof. Ēvalda Mugurēviča publikācijas (1956—1996). Sast. <i>Ieva Ose</i>	11
<i>Zigrīda Apala, Ieva Ose</i> . Krāsns podiņi ar Mārtiņa Lutera portretu Cēsu pili	21
<i>Jānis Apals</i> . Vestures avotu ziņas par Araišu mūra pili.	27
<i>Jānis Asaris</i> . Par kuršu izplatību Ziemeļkurzemē 11.—13. gs.	38
<i>Viktorija Bebre</i> . Ornamentēto dzeramo ragu atradumi Latvija 8.—12. gs.	43
<i>Tatjana Berga</i> . Saliekamie svariņi Latvijā (10.—13. gs.).	49
<i>Andris Caune</i> . Jaunas atziņas par gulbūvju sienu izveidojumu Rīgā 13.—14. gs.	62
<i>Andris Celmiņš</i> . 13.—14. gs. bronzas stilu atradumi Rīgā 1994. gadā	72
<i>Kristīne Ducmane</i> . Pāles depozīts (16. gs. otrā puse)	77
<i>Jānis Graudonis</i> . Turaidas pils kārniņi	89
<i>Ilze Loze</i> . Agrā neolīta koka skulptūra Zvidzes apmetne (Lubāna ezera iepakā)	93
<i>Arnīs Radiņš</i> . Apbedījumi ar sievietes rotu kompleksa «ziedojumiem» latgaļu apdzīvotajā teritorijā 11.—13. gs.	98
<i>Dagnija Svarāne</i> . Krāsaina metala darinājumu izcjmateriāli Latvijā 10.—12. gs.	104
<i>Ēlvīra Šnore</i> . Daugavas lībieši Doles salā	111
<i>Indriķis Šterns</i> . Vikingu institūciju atspulgs vidustaiku Latvijas vēstures dokumentos	131
<i>Baiba Vaska</i> . Latgaļu 8.—9. gs. manšetafroču ornamenti	137
<i>Andrejs Vasks</i> . Apmetās keramikas izplatība Latvijā	147
<i>Armands Vijups</i> . Vidustaiku pakavsaktu izmantošanas augšējā hronoloģiskā robeža	155
<i>Antonija Vilcāne</i> . Višķu Maskavas kapulauks (8.—12. gs.)	162
<i>Ilga Zagorska</i> . Vēlā paleolīta krama kārtveida bultu gali Latvijā	181
<i>Anna Zariņa</i> . Indricas un Slobodas agrā dzelzs laikmeta apmetnes ar apdzīvotību arī viduslaikos	191
<i>Guntis Zemītis</i> . Daugmales pilskalna valnis	212
<i>Velta Zobiņa</i> . Bigauņciema depozīti (17. gs. beigās—18. gs. sākums)	224
<i>Māris Zunde</i> . Trokšņu iela 14 atklāto Rīgas senceltņu dendrohronoloģiskās datēšanas rezultāti un to pamatojums	233
Ģramatā lietotie saisinājumi	239

INHALT

<i>Andris Caune</i> . Das 65. Jubiläum des Archäologen Ēvalds Mugurēvičs	7
Die Veröffentlichungen von Dr. h. hist. Prof. Ēvalds Mugurēvičs (1956—1996) Zusammengesetzt von <i>Ieva Ose</i>	11
<i>Zigrīda Apala, Ieva Ose</i> . Ofenkacheln mit einem Porträt Martin Luthers aus der Burg Cēsis	21
<i>Jānis Apals</i> . Geschichtsquellen über die Burg Araiši	27
<i>Jānis Asaris</i> . Über die Ausbreitungsgebiete von Kuren in Nordkurland im 11. bis 13. Jh.	38
<i>Viktorija Bebre</i> . Finds of 8th—12th Century Ornamented Drinking Horns in Latvia	43
<i>Tatjana Berga</i> . Feinwaagen in Lettland (X.—XIII. Jh.)	49
<i>Andris Caune</i> . Neue Erkenntnisse über die Gestaltung der Blockbauwände in Riga im 13.—14. Jahrhundert	62
<i>Andris Celmiņš</i> . Finds of the 13th—14th Centuries Bronze Styli in Riga in 1994	72
<i>Kristīne Ducmane</i> . Der Münzfund von Pāle (zweite Hälfte des 16. Jahrhunderts)	77
<i>Jānis Graudonis</i> . Dachstein der Burg Turaida	89
<i>Ilze Loze</i> . The Early Neolithic Wooden Sculpture from the Zvidze Settlement (Depression of Lake Lubāna)	93
<i>Arnīs Radiņš</i> . The 11th—13th Centuries Burials with «Donations» of Woman's Jewellery Complex	98
<i>Dagnija Svarāne</i> . The Raw Materials of Non-ferrous Metals in Latvia in the 10—12th Centuries	104
<i>Ēlvīra Šnore</i> . Die Daugava—Liven auf der Insel Dole	111
<i>Indriķis Šterns</i> . Vestiges of Viking Institutions in Medieval Latvia	131
<i>Baiba Vaska</i> . The Ornament on Latgallian 8—9th Centuries Cuff-shaped Bracelets	137
<i>Andrejs Vasks</i> . Rusticated Pottery in Latvia	147
<i>Armands Vijups</i> . The Upper Chronological Border of Using Penannular Brooches	155
<i>Antonija Vilcāne</i> . The Višķu Maskava Burial Field (8—12th Centuries)	162
<i>Ilga Zagorska</i> . The Late Palaeolithic Tanged Points in Latvia	181
<i>Anna Zariņa</i> . Die früheisenzeitlichen Siedlungen zu Indrica und Sloboda, die auch im Mittelalter besiedelt waren	191
<i>Guntis Zemītis</i> . Der Wall des Burgbergs von Daugmale	212
<i>Velta Zobiņa</i> . Deposits of Bigauņciems	224
<i>Māris Zunde</i> . Ergebnisse der dendrochronologischen Datierung der in der Trokšņu-Strasse in Riga entdeckten Holzbauten	233

RAKSTUS ĒVALDAM MUGURĒVIČAM 65 GADU JUBILEJĀ VELTĪJUŠI:

- Zigrīda APALA — Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis APALS — Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Jānis ASARIS — Rīga, Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija
- Viktorija BEBRE — Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Tatjana BERGA — Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Andris CAUNE — Dr. habil. hist. Prof., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Andris CELMIŅŠ — Rīga, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs
- Kristīne DUCMANE — Dr. hist., Rīga, Latvijas Vēstures muzejs
- Jānis GRAUDONIS — Dr. habil. hist. Prof., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Ilze LOZE — Dr. habil. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Ieva OSE — Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Arnis RADIŅŠ — Rīga, Latvijas Vēstures muzejs
- Dagnija SVARĀNE — Rīga, Rīgas pieminekļu aizsardzības inspekcija
- Elvīra ŠNORE — Dr. hist. h.c., Rīga
- Indriķis ŠTERNS — Prof. emeritus, Alentauna, ASV
- Baiba VASKA — Rīga
- Andrejs VASKS — Dr. habil. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Armands VIJUPS — Rīga, LU Vēstures un filozofijas fakultāte
- Antoniya VILCĀNE — Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Ilga ZAGORSKA — Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Anna ZARIŅA — Dr. habil. hist., Rīga
- Guntis ZEMĪTIS — Dr. hist., Rīga, Latvijas Vēstures muzejs
- Velta ZOBIŅA — Rīga, Latvijas Vēstures muzejs
- Māris ZUNDE — Rīga, LU Latvijas vēstures institūts

ĒVALDAM MUGURĒVIČAM — 65

Latvijas arheoloģijai un senākajai vēsturei veltīts zinātnieka darbs

Ēvalds Mugurēvičs 1996. gadā, atskatoties uz 65 mūža gadiem, var atzīmēt vēl trīs nozīmīgus gadskaitļus savā dzīves gājumā.

40 gadi ir veltīti zinātniski pētnieciskajam darbam. Tas aizsākās 1956. gada 1. septembrī, kad viņš kā jauns, tikko diplomu ieguvis vēsturnieks vēra savas pirmās darbavietas — Latvijas Vēstures muzeja durvis. Pēc gada pētnieka darbs jau turpinājās Latvijas ZA Vēstures institūta Arheoloģijas sektorā, kur tas sekmīgi rit līdz pat šai dienai.

Pirms 40 gadiem — 1956. gadā Latvijas Universitātes Studentu zinātniskās biedrības rakstu krājumā ir iespiests pirmais Ē. Mugurēviča zinātniskais raksts «XII—XIII gs. latgaļu un lībiešu pārvaldes centru un ceļu identifikācija». Līdz 1996. gadam viņa publikāciju skaits jau krietni pārsniedz trīs simtus.

25 gadus — no 1971. līdz 1995. gadam — Ē. Mugurēvičs veltījis Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas vadībai. Tā kā šajā laikā mūsu arheologu galvenā pētnieciskā rosība ir bijusi koncentrēta institūta paspārnē, jāteic, ka veselu gadsimta ceturksni jubilārs ir vadījis visu Latvijas arheologu zinātniski pētniecisko darbu. Atzīmējot Ē. Mugurēviča nozīmīgo ieguldījumu Latvijas arheoloģijas un senākās vēstures izpētē, kolēģi viņam atpateicību velta šo rakstu krājumu.

Latvijas Zinātņu akadēmijas istenais loceklis profesors habilitētais vēstures zinātņu doktors Ēvalds Mugurēvičs dzimis 1931. gada 6. aprīlī Rēzeknes apriņķa Barkavas pagastā zemnieku — jaunsaimnieku ģimenē. Jau agrā bērnībā viņš iepazīst lauku dzīves skarbumu un smago zemes kopēja darbu, kas dod nākamajam zinātniekam rūdījumu un sīkstumu visai turpmākajai dzīvei. Klusais, bet apdāvinātais lauku zēns ar nerimstošām zināšanu alkām un tieksmi pēc izglītības, neskatoties pat uz ģimenes galvenā apgādnieka — tēva nāvi, spēj pārvarēt visas pēckara materiālās grūtības, pabeigt vidusskolu un sekmīgi uzsākt studijas no Barkavas tālajā Rīgā Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļā.

Jau studenta gados parādās Ē. Mugurēviča vēlēšanās un dotības strādāt zinātnisku darbu. Kaut arī toreiz universitātē Latvijas senākajai vēsturei tika veltīta nīcīga vērība un bija samērā maz lekciju un semināru par šo laikposmu, tomēr mērķtiecīgais students ieinteresējās par Latvijas arheoloģiju, vēsturisko ģeogrāfiju un viduslaiku vēsturi. Jāteic, ka laimīgs ir tas zinātnieks, kas agri atrod savu vietu zinātnē un spēj pa ērkšķaino pētnieka ceļu sekot izvēlētajai zvaigznei visu mūžu. Tāds arī veidojies Ē. Mugurēviča dzīves gājums.

Pārlūkojot galvenos jubilāra dzīves notikumus, varētu rasties maldīgs priekšstats, ka panākumi zinātnē viegli virknējušies cits aiz cita. Patiesībā tas ir bijis smags un nogurdinošs pašizglītošanās, materiālu vākšanas un apkopošanas darbs, negulētas naktis, garas jo garas ikdienas darba stundas gan izrakumu lauku-

mā, gan muzeju fondos un bibliotēkās, gan pie sava rakstāmgalda, kad viss savāktais un apzinātais jāizklāsta loģiskās rakstu rindās, citu pēc citas gatavojot daudzās publikācijas. Šo jaunībā uzsāktu, sevi netaušo darba ritmu Ē. Mugurēvičs ir spējis izturēt un saglabāt visus 40 darba gadus. Tāpēc arī tuvāk jāpaskatās pie jubilāra darba rezultātiem.

Ē. Mugurēviča zinātnisko izaugsmi četros gadu desmitos var īsi raksturot ar dažiem sausiem faktiem un skaitļiem. Pēc nostrādātā gada Latvijas Vēstures muzejā viņš no 1958. līdz 1970. gadam ir Latvijas ZA Vēstures institūta (tag. LU Latvijas vēstures institūts) jaunākais un vēlāk vecākais zinātniskais līdzstrādnieks; no 1971. līdz 1995. gadam vada Arheoloģijas sektoru, kuru vēlāk pārdēvē par nodaļu. Institūtā izstrādāta vēstures zinātņu kandidāta un doktora disertācija. 1989. gadā Ē. Mugurēvičs ievēlēts par Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekli, bet 1992. gadā — par LZA isteno locekli. Taču aiz šiem nedaudzajiem faktiem slēpjas jubilāra daudzveidīgās zinātniskās intereses un darbība.

Ē. Mugurēvičs ir ievērojams speciālists Latvijas senākās vēstures pētniecībā, it īpaši vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku arheoloģijā. Lielu ieguldījumu viņš devis latviešu un kaimiņtautu ekonomisko un kultūras sakaru izpētes jomā, tāpat arī Latvijas viduslaiku rakstīto vēstures avotu pētīšanā, komentēšanā un izdošanā. Par šīm problēmām viņš ir publicējis trīs monogrāfijas un vairāk nekā 300 rakstu. Viņa vadībā veikti plaši arheoloģiskie izrakumi Latvijas dzelzs laikmeta un viduslaiku apmetnēs, pilskalnos, mūra pilīs un senkapos. Minēsim kaut vai izpētītos pilskalnus un pilis Oliņkalnā, Lokstenē, Mārtiņsalā, Sabilē, Pabērzkalnā, Matkulē, Saldū, Piltēnē, Dundagā, Rēzeknē, Dinaburgā, Ļaudonā, Jersikā. Plaši pētījumi veikti kapulaukos Mārtiņsalā, Bīriņos, Krimuldā, Pļaviņu Radzēs un Pūres Zviedros.

Pirmajos patstāvīga zinātniska darba gados Ē. Mugurēviču saistīja vēsturiskās ģeogrāfijas problēmas, it īpaši senās Latvijas ievērojamāko apdzīvotības centru un tirdzniecības ceļu identifikācija. Šiem jautājumiem bija veltīta viņa 1961. gadā Rīgā aizstāvētā kandidāta disertācija.

Paplašinot pētījumu apjomu un izmantojot arī paša vadītajos izrakumos iegūto jauno arheoloģisko materiālu, Ē. Mugurēvičs 1965. gadā publicē monogrāfiju par Austrumlatvijas un tās kaimiņzemju ekonomiskajiem sakariem 10.—13. gadsimtā. Daudzās recenzijas ārpus Latvijas (Vācijā, Polijā, Igaunijā, Krievijā u.c.) parādīja, ka šī grāmata ir viens no pirmajiem latviešu arheologu pēckara laika pētījumiem, kas guvis starptautisku ievēribu un atzinību. Minētā Ē. Mugurēviča grāmata vēl joprojām ir visvairāk citētais latviešu arheologu darbs kaimiņzemju arheologu publikācijās.

Turpinot iesāktu darbu Latvijas dzelzs laikmeta arheoloģijā, jubilāra interešu lokā iekļāvās maz pētītās

Kurzemes etniskās vēstures problēmas. Vairākus gadus veicot plašus arheoloģisko pieminekļu apzināšanas darbus, kā arī izdarot izrakumus Kurzemē, Ē. Mugurēvičs jaunā skatījumā izvērtēja gan 12.—13. gs. rakstītajos vēstures avotos pieminēto vaidu etniskās piederības problēmu, gan arī skaidroja lībiešu un kuršu ieguldījumu Kurzemes iedzīvotāju etnogenēzes procesā. Taču drīz par galveno viņa pētījumu tēmu kļūst viduslaiku arheoloģija, it īpaši 12.—16. gs. pilsis un lauku apmetnes. Šis tēmas ievadījums ir 1977. gadā publicētā monogrāfija par Oliņkalna un Lokstesnes pilsnovadu. Tajā apkopoti Pļaviņu HES applūdinājuma zonā viņa vadībā sešos gados veikto izrakumu rezultāti, pamatīgi izvērtējot vairākus arheoloģiskos pieminekļus nelielā mikrorajonā. Darbā parādīta ne vien seno latgaļu materiālās kultūras attīstība, bet arī izsekota neliela Latvijas novada vēsture tūkstoš gadu garā laika posmā, sākot ar vidējo dzelzs laikmetu līdz pat Livonijas karam 16. gadsimtā.

Turpmākajos gados seko jauni plaši pētījumi pilskalnos, mūra pilsis un apmetnēs gan Daugavas krastos, gan Kurzemē, gan arī Latgalē. Atzinīgi novērtējama ir Ē. Mugurēviča kompleksā pieeja piļu pētniecībā — uzmanība tiek pievērsta ne tikai celtniecības liecībām, bet arī pils iedzīvotāju materiālajai kultūrai. Rūpīgie kultūrslāņa pētījumi plašos izrakumu laukumos deva nozīmīgas liecības gan par senāko vietējo iedzīvotāju apmetņu pastāvēšanu pirms mūra pils celtniecības, gan arī par vietējo iedzīvotāju un vācu iecelotāju materiālās kultūras mijiedarbību. Ē. Mugurēvičs ir arī viens no pirmajiem, kas izrakumos sāka pētīt jaunu arheoloģisko pieminekļu kategoriju — nenocietinātās viduslaiku apmetnes, respektīvi, cīcīmu vietas.

Ilggadējais darbs vainagojās ar vēstures zinātņu doktora disertāciju «Viduslaiku pilsis un lauku apmetnes Latvijā 12.—16. gs.», kuru Ē. Mugurēvičs aizstāvēja 1984. gadā Maskavā (1991. gadā to pielīdzināja Latvijas Dr. habil. hist. grādam).

Ē. Mugurēvičam pieņemot spēja sistematizēt un vispārināt gadu desmitos uzkrātos datus un veidot uzskatāmu noteikta laikmeta materiālās kultūras un ekonomiskās dzīves modeli. To apliecina viņa sarakstītā plašā nodaļa par viduslaikiem kolektīvajā darbā «Latvijas PSR arheoloģija» (1974). Līdz šī izdevuma publicēšanai arheologu interešu loks Austrumbaltijā sniedzās tikai līdz 13. gs., bet minētajā pētījumā tas pirmo reizi bija paplašināts līdz pat 17. gadsimtam. Arī pašlaik, turpinot strādāt pie tēmas par viduslaiku pilsis un lauku apmetnēm Livonijā 13.—16. gs., tiek apkopots plašais paša autora izrakumos savāktais materiāls, kā arī kritiski izvērtētas un analizētas citu pētnieku iegūtās atziņas. Intensīvi strādājot, tuvojas nobeigumam grāmata par Mārtiņsalas arheoloģiskajiem pieminekļiem — 12. gs. mūra pili, baznīcu, plašo kapulauku un lībiešu ciemu.

Bez šīm arheoloģijai nozīmīgajām publikācijām Ē. Mugurēvičs ir devis ievērojamu ieguldījumu arī Latvijas viduslaiku rakstīto vēstures avotu izdošanā. Vispirms jāmin jaunais plašais Indriķa hronikas izdevums (1993). Jubilāra spalvai šeit pieder rūpīgi izstrādātais priekšvārds un plašie komentāri, kas aizņem gandrīz ceturto daļu no visas grāmatas apjoma. Komentāri ir īpaši vērtīgi tāpēc, ka tos pirmo reizi rak-

stījis zinātnieks arheologs, kas pats pētījis daudzas no hronista pieminētajām pilīm un ciemiem un ir viens no mūsdienu labākajiem Latvijas vēsturiskās ģeogrāfijas speciālistiem.

Otrs tikpat nozīmīgs Latvijas rakstītais vēstures avots ir Rīmju jeb Atskaņu hronika. Tās jaunu izdevumu gatavo izdevniecība «Zinātne». Arī šim liela darbam ir nepieciešama mūsu jubilāra līdzdalība. Un atkal paralēli savam tiešajam arheologa darbam vēlējās vakara stundās Ē. Mugurēvičs rindu pēc rindas raksta plašus, izsmelošus komentārus šai hronikai. Šo darbu ar nepacietību gaida visa Latvijas vēsturnieku saime.

Kā īpašs nopelns zinātnē ir jāatzīmē Ē. Mugurēviča lielais darbs Latvijas arheoloģijas sasniegumu popularizēšanā un ieviešanā starptautiskajā zinātniskajā apritē. To veicinājušas viņa daudzās publikācijas svešvalodās, kā arī piedalīšanās starptautiskajos zinātniskajos kongresos un konferencēs — Polijā (1965, 1989, 1992, 1995), Ungārijā (1975), Vācijā (1981, 1984, 1987, 1994), Somijā (1980), Zviedrijā (1981, 1993), ASV (1982), Anglijā (1986), Austrijā (1990), Dānijā (1992), Šveicē (1994), Kanādā (1995) — un, protams, daudzās uzstāšanās kongresos, konferencēs un simpozijos bijušajās padomju republikās.

Ē. Mugurēvičs ir periodisko tematisko rakstu krājumu «Arheoloģija un etnogrāfija», «Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu pētījumu rezultātiem», kā arī Latvijas Zinātnieku savienības biļetena «Zinātnes Vēstnesis» atbildīgais redaktors. Ilgus gadus viņš ir bijis žurnāla «Sovetskaja arheoloģija» (Maskava) redakcijas loceklis.

Par jubilāra starptautisko zinātnisko autoritāti liecina ne vien daudzie aicinājumi būt par oponentu disertāciju aizstāvēšanā kaimiņzemju jaunajiem arheologiem, bet arī tā atzinība, ko viņam izteikušas vairākas starptautiskās zinātnieku biedrības. Par savu īsteno loekli Ē. Mugurēviču ievēlējusi Austrijas Zinātņu akadēmijas Austrijas viduslaiku materiālās kultūras pētnieku biedrība, bet par korespondētājbiedru — Baltijas vēstures komisija Getingenē Vācijā. Aizvēstures un agrinās vēstures starptautiskā ūnija 1994. gadā viņu kā vienīgo no Baltijas valstīm ir uzņēmusi par savas pastāvīgās padomes loekli. Arī Latvijas vēsturnieki 1992. gadā Ē. Mugurēviču ir ievēlējuši par Latvijas vēstures zinātņu Nacionālās komitejas prezidentu.

Kā nozīmīgāko jubilāra zinātniskā darba vērtējumu iepriekšējos gados varētu minēt divas LPSR Valsts prēmijas (1976, 1987). Beidzamajā laikā tām ir sekojusi jauna atzinība. Indriķa hronikas plašie komentāri 1993. gadā izpelnījās augstu sabiedrības novērtējumu — Latvijas Kultūras fonda Spīdolas balvu. Ievērots arī jubilāra ārzemju publikāciju augstais zinātniskais līmenis. Par tām 1994. gadā viņam piešķirta Baltijas studiju veicināšanas asociācijas (AABS) prēmija.

Ē. Mugurēvičs ir radošo spēku briedumā, pilns jaunu ieceru un nodomu. Gaidīsim no jubilāra vēl daudz jaunu publikāciju un vēlēsim visu iesākto un iecerēto darbu sekmīgu pabeigšanu.

Andris Caune

DAS 65. JUBILÄUM DES ARCHÄOLOGEN ĒVALDS MUGURĒVIČS

Arbeit eines Wissenschaftlers, der Archäologie und der Frühgeschichte Lettlands gewidmet

Unser Jubilar Ēvalds Mugurēvičs feiert 1996 seinen 65. Geburtstag. Gleichzeitig kann er in diesem Jahr noch drei bemerkenswerte Jahreszahlen in seinem Leben verzeichnen. 40 Jahre wurden der wissenschaftlichen Arbeit gewidmet — 1956 hat Ē. Mugurēvičs die Universität Lettlands als Historiker absolviert und die Forschungstätigkeit zuerst im Museum für Geschichte Lettlands und ein Jahr später — im Institut für Geschichte Lettlands begonnen. Vor 40 Jahren wurde auch seine erste Publikation «Die Identifikation der Verwaltungszentren und -wege der Lettgallen und Liven im 12.—13. Jh.» im Sammelband der Wissenschaftlichen Gesellschaft der Studenten der Universität Lettlands veröffentlicht. Jetzt beträgt die Zahl seiner Publikationen schon weit über 300. 25 Jahre lang — von 1971 bis 1995 — ist Ē. Mugurēvičs der Leiter der Abteilung für Archäologie am Institut für Geschichte Lettlands gewesen, wo sich das Hauptzentrum der archäologischen Erforschung Lettlands befand. Kollegen danken Ē. Mugurēvičs für seinen Beitrag zur Archäologie und Frühgeschichte Lettlands und widmen ihm diesen Sammelband.

Wirkliches Mitglied der Akademie der Wissenschaften Lettlands, Professor, habilitierter Doktor der Geschichtswissenschaften Ēvalds Mugurēvičs wurde am 6. April 1931 in der Familie eines Neubauers der Gemeinde Barkava des Kreises Rēzekne geboren. Der begabte und wissensdurstige junge Mann konnte trotz dem Tod des Vaters und der schweren materiellen Situation der Nachkriegsjahre sein Studium in der Abteilung für Geschichte der Fakultät für Geschichte und Filologie der Universität Lettlands in Riga mit gutem Erfolg beenden. Schon während der Studienjahre hat Ē. Mugurēvičs Interesse für Archäologie Lettlands, historische Geographie und Geschichte des Mittelalters gehabt. Die wissenschaftliche Tätigkeit von Ē. Mugurēvičs kann man kurz mit folgenden Daten charakterisieren. Nach einem Arbeitsjahr im Museum der Geschichte Lettlands hat Ē. Mugurēvičs seine Forschungsarbeit im Institut für Geschichte Lettlands fortgesetzt: 1958 bis 1970 war er wissenschaftlicher Mitarbeiter, 1971—1995 Leiter der Abteilung für Archäologie. Im Institut wurde seine Dissertation des Kandidaten und des habilitierten Doktors der Geschichtswissenschaften vorbereitet. 1989 wurde Ē. Mugurēvičs zum korrespondierenden, 1992 — zum wirklichen Mitglied der Akademie der Wissenschaften Lettlands gewählt. Diese Zeilen, zwar kurz, fassen jedoch die Vielfalt der wissenschaftlichen Interessen und den Beitrag des Jubilars in mehreren Forschungsbereichen zusammen.

Ē. Mugurēvičs ist einer der erfolgreichsten Forscher der frühen Geschichte Lettlands, besonders der Archäologie der späten Eisenzeit und des Mittelalters. Er hat einen großen Beitrag zum Erforschen der ökonomischen und Kulturbeziehungen mit den

Nachbarvölkern sowie zum Forschen, Kommentieren und Publizieren der mittelalterlichen Geschichtsquellen geleistet. Über diese Probleme hat Ē. Mugurēvičs drei Bücher und zahlreiche Beiträge verfaßt. Unter seiner Leitung wurden umfangreiche Ausgrabungen in den Siedlungen der Eisenzeit und des Mittelalters, auf den Burgbergen, in den Steinburgen und Gräberfeldern durchgeführt. Darunter kann man weitbekannte Burgberge sowie Steinburgen Oļņkalns, Lokstene, Mārtiņsala, Sabile, Pabērzkalns, Matkule, Saldus, Piltene, Dundaga, Rēzekne, Dinaburga, Ļaudona, Jersika und Gräberfelder Mārtiņsala, Bīriņi, Krimulda, Radzes bei Pļaviņas und Zviedri bei Pūre nennen.

In den ersten Jahren seiner wissenschaftlichen Tätigkeit hatte Ē. Mugurēvičs Interesse für historische Geographie, besonders für das Identifizieren der bedeutendsten Wohnzentren und Handelswege. Diesen Problemen wurde seine Dissertation des Kandidaten der Geschichtswissenschaften gewidmet, die der Autor 1961 in Riga verteidigt hat. Auf Grund der erweiterten Forschungen und der Zusammenfassung des neuen archäologischen Materials wurde 1965 seine Monographie über die ökonomischen und Kulturbeziehungen Ostlettlands mit den Nachbarstaaten im 10.—13. Jh. publiziert. Mehrere Rezensionen im Ausland (Deutschland, Polen, Estland, Rußland) haben bezeugt, daß dieses Buch eine der ersten Forschungen der Archäologen Lettlands in den Nachkriegsjahren ist, die internationale Beachtung bekommen hat.

Mit dem Fortsetzen der begonnenen Arbeit an der Archäologie der Eisenzeit Lettlands hat Ē. Mugurēvičs die wenig erforschten Probleme der ethnischen Geschichte Kurlands berührt. Mit Hilfe der neuen Materialien seiner Ausgrabungen hat er die Probleme der ethnischen Zugehörigkeit der in den Schriftquellen des 12.—13. Jh. erwähnten Wenden ausgewertet sowie den Beitrag der Liven und Kuren im Prozeß der Ethnogenese der Einwohner Kurlands erklärt.

Bald hat sich Ē. Mugurēvičs jedoch der Archäologie des Mittelalters zugewandt. Eine Einleitung zu diesem Thema war seine 1977 publizierte Monographie über die archäologischen Denkmäler des 12.—16. Jh. — Burggebiete Oļņkalns und Lokstene, wo Ergebnisse seiner sechsjährigen Forschungen an der Daugava in der Überschwemmungszone des Wasserkraftwerks Pļaviņas zusammengefaßt wurden.

In den folgenden Jahren hat Ē. Mugurēvičs mehrere Steinburgen sowohl an der Daugava als auch in Kurland und Lettgallen archäologisch erforscht. Die Ausgrabungen von Ē. Mugurēvičs hatten einen komplexen Charakter und haben nicht nur zu Untersuchungen der Baugeschichte der Burgen, sondern auch zum Erklären der materiellen Kultur ihrer Einwohner beigetragen. Auf Grund seiner Forschungen konnte Ē. Mugurēvičs die Existenz der Siedlungen der örtlichen

Einwohner unter den Schichten mehrerer Steinburgen des Mittelalters feststellen sowie Wechselwirkung der materiellen Kultur der örtlichen und deutschen Bevölkerung erforschen. Ē. Mugurēvičs ist einer der ersten Archäologen, der eine neue Kategorie der archäologischen Denkmäler — unbefestigte mittelalterliche Siedlungen bzw. Orte der ehemaligen Dörfer zu erforschen begann. Die neuen Erkenntnisse wurden in seiner Dissertation des habilitierten Doktors «Mittelalterliche Burgen und Siedlungen in Lettland im 12.—16. Jh.» zusammengefaßt und 1984 in Moskau verteidigt.

Ē. Mugurēvičs hat Begabung für Systematisieren und Verallgemeinern der jahrelang gesammelten Materialien und kann ein anschauliches Modell des ökonomischen und Kulturlebens eines Zeitalters bilden. Davon zeugt das von ihm geschriebene Kapitel über die Archäologie des Mittelalters im großen Sammelband «Archäologie in der Lettischen SSR» («Latvijas PSR arheoloģija», 1974). Mit dieser Publikation wurde das Forschungsbereich der Archäologen Lettlands vom 13. bis zum 17. Jahrhundert erweitert. Dem Thema der Archäologie des Mittelalters wird auch das von Ē. Mugurēvičs geplante Buch über die Steinburg, Kirche, Gräberfeld und Livensiedlung auf der Mārtiņšala (Holme) gewidmet.

Außer den genannten archäologischen Publikationen hat Ē. Mugurēvičs einen wesentlichen Beitrag auch zum Herausgeben der mittelalterlichen schriftlichen Quellen Lettlands geleistet. 1993 wurde die neue Ausgabe der Livländischen Henricus—Chronik mit einer ausführlichen Einleitung und umfangreichem Kommentar von Ē. Mugurēvičs publiziert. Man muß darauf hinweisen, daß Kommentare dieser Chronik zum ersten Mal von einem Archäologen geschrieben wurden, der selbst viele von den in der Chronik erwähnten Orte in den Ausgrabungen freigelegt hat. Zur Zeit arbeitet Ē. Mugurēvičs an Kommentaren der zweiten bedeutenden schriftlichen Quelle des mittelalterlichen Lettlands — an der Reimchronik. Auch dieses Werk wird von Historikern Lettlands sehr erwartet.

Man muß besonders betonen, daß Ē. Mugurēvičs viel zum Popularisieren der Forschungsergebnisse der Archäologen Lettlands und zur internationalen Zusammenarbeit beigebracht hat. Dazu haben seine Publika-

tionen in Fremdsprachen sowie Vorträge an zahlreichen wissenschaftlichen Kongressen, Konferenzen und Symposien in Polen, Ungarn, Deutschland, Finnland, Schweden, USA, Großbritannien, Österreich, Dänemark, Schweiz, Kanada und in der ehemaligen UdSSR beigetragen.

Ē. Mugurēvičs ist Chefredakteur der periodischen thematischen Sammelbände «Arheoloģija un etnogrāfija», «Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu pētījumu rezultātiem» und der Zeitung des Verbandes der Wissenschaftler Lettlands «Zinātnes Vēstnesis». Viele Jahre ist er auch Mitglied des Redaktionskollegiums der Zeitschrift «Sovetskaja arheoloģija» (Moskau) gewesen.

Von seiner großen wissenschaftlicher Autorität zeugen nicht nur viele Aufforderungen zum Opponieren an der Verteidigung der Dissertationen der jungen Kollegen in den Nachbarstaaten, sondern auch die Anerkennung, die ihm mehrere internationale Gesellschaften der Wissenschaftler ausgesprochen haben. Ē. Mugurēvičs wurde von der Österreicher Gesellschaft für Erforschung der materiellen Kultur des Mittelalters an der Akademie der Wissenschaften in Österreich zum wirklichen Mitglied, von der Baltischen historischen Kommission in Göttingen (Deutschland) zum korrespondierenden Mitglied gewählt. 1994 wurde Ē. Mugurēvičs als der einzige Vertreter der Baltischen Staaten zum Mitglied des Ständigen Rates der Internationalen Union der Vor- und Frühgeschichte ernannt. 1992 wurde er auch von den Historikern Lettlands zum Präsident des Nationalen Komitees der Geschichtswissenschaften gewählt. Die Arbeit von Ē. Mugurēvičs wurde zweimal mit Staatspreisen (1976 und 1987) ausgezeichnet. In den letzten Jahren wurde dazu eine neue Anerkennung hinzugefügt. Kommentare zur Livländischen Henricus—Chronik wurden mit dem Spīdola-Preis des Kulturfonds Lettlands, und der hohe wissenschaftliche Niveau seiner ausländischen Publikationen wurde mit der Prämie der Assoziation zur Erforderung der Baltischen Studien (AABS) ausgezeichnet.

Kollegen erwarten vom Jubilar Ē. Mugurēvičs noch viele Publikationen und wünschen ihm, alle seine Pläne zu verwirklichen.

Andris Caune

DR. HABIL. HIST. PROF.
ĒVALDA MUGURĒVIČA PUBLIKĀCIJAS
(1956—1996)

1956

1. Referāta tēzes: XII—XIII gs. latgaļu un lībiešu pārvaldes centru un ceļu identifikācija // LU Studentu zin. b-bas 1955./56. māc. g. atskaites konf. Rīgā: Ielūgums. Progr. Ref. tēzes. — [R., 1956]. — 13. lpp.
2. Тезисы доклада «Идентификация латгальских и ливских центров управления и путей в 12—13 вв.» // Отчетная конф. студенч. науч. о-ва Латв. гос. ун-та за 1955/56 уч. год. — [Рига, 1956]. — С. 18.

1957

3. Jauni materiāli par Aizkraukles senvēsturi // Cīņa. — 1957. — 26. janv.
4. Kad zeme stāsta: [Raksti] // Zvaigzne. — 1957. — Nr. 7. — 12.—17. lpp. — Līdzaut. H. Strods, A. Gusārs, L. Vankina, E. Brīvkalne, A. Stubavs, V. Zobiņa, A. Svēlpis, I. Cimermane, M. Leimane.

1958

5. Arheoloģiskie izrakumi Jaunplatonē kapulaukā // Zemgales Komunisti (Jelgava). — 1958. — 2. sept.
6. Tērvetē atklāta sena armetne // Brīvais Darbs (Dobele). — 1958. — 30. sept.

1959

7. Oliņkalns atklāj savus noslēpumus // Daugavas Rīts (Pļaviņas). — 1959. — 23. maijs.
8. Skolēni palīdz arheologiem // Skolotāju Avīze. — 1959. — 17. jūl.
9. Юные археологи: Интересные находки в Олинькалнс // Сов. молодежь. — 1959. — 8 авг.
10. [Rec. par: Нукшинский могильник / Под ред. Э. Д. Шноре, Т. Я. Зейда. — Р., 1957] // Rocznik Olsztynsky. — Olsztyn, 1959. — T. 2. — S. 297—301.

1960

11. Arheoloģiskie izrakumi Oliņkalna pilskalnā 1959. gadā // RT 1959. — R., 1960. — 4.—6. lpp.

12. Arheoloģiskie izrakumi Oliņkalnā // Dzirkstele (Krustpils). — 1960. — 6. jūl.
13. Rozā šifera izstrādājumu atradumi Latvijā // LZAV. — 1960. — Nr. 9. — 17.—32. lpp.
14. Археологические раскопки на городище Олинькалнс в 1959 г. // ТД 1959. — Рига, 1960. — С. 25—27.

1961

15. Numismātiskais materiāls par Latvijas tirdzniecības ceļiem IX—XIII gadsimtos // LZAV. — 1961. — Nr. 1. — 11.—24. lpp.
16. Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā // AE. — R., 1961. — 3. laid. — 61.—81. lpp.
17. Торговые пути на территории ливов и латгалов в IX—XIII вв.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. — Рига, 1961. — 31 с.

1962

18. Jauns pētījums par Latvijas arheoloģiju [Rec. par: Шноре Э. Д. Асотское городище. — Рига, 1961] // LZAV. — 1962. — Nr. 11. — 125.—128. lpp.
19. Oliņkalna arheoloģiskās ekspedīcijas darba rezultāti 1961. gadā // RT 1961. — R., 1962. — 7.—9. lpp.
20. Находки раковин каури на территории Латвии // Изв. АН Латв. ССР. — 1962. — № 7. — С. 37—52.
21. Результаты исследований Олинькалнской археологической экспедиции 1961 года // ТД 1961. — Рига, 1962. — С. 36, 37.

1963

22. Abavas krastos // Rīgas Balss. — 1963. — 13. jūn.
23. Apzināšanas ekspedīcijas // RT 1962. — R., 1963. — 19.—21. lpp. — Līdzaut. J. Apals, J. Graudonis, S. Lauļa, P. Stepiņš, E. Tenisons.
24. Arheoloģiskie izrakumi Lokstenē 1962. gadā // RT 1962. — R., 1963. — 9.—11. lpp.
25. Izcils padomju arheoloģijas sasniegums // Rīgas Balss. — 1963. — 16. maijs.

26. Izpētīta seno letgaļu apmetne Lokstenē // Dzimtenes Balss. — 1963. — Nr. 91 (nov.).
27. Pa tālās ciņas pēdām // Dabas un vēstures kalendārs 1963. gadam. — R., 1963. — 157.—160. lpp.
28. Pilsdrupas stāsta // Pad. Jaunatne. — 1963. — 5. nov.
29. Археологические разведки // ТД 1962. — Рига, 1963. — С. 43, 44. — Соавт. Я. Апалс, Я. Граудонис, С. Лаула, П. Степиньш, Э. Тениссон.
30. Археологические раскопки замка Локстене в 1962 году // ТД 1962. — Рига, 1963. — С. 32—34.
31. Экспедиция на берега Абавы // Ригас Балсс. — 1963. — 13 июня.

1964

32. Gar Ziemeļkurzemes ezeriem un upēm // Pad. Jaunatne. — 1964. — 7. jūl.
33. Kurzemes ekspedīcijas darbs 1963. gadā // RT 1963. — R., 1964. — 14., 15. lpp.
34. Latvijas ekonomiskie sakari pirms 1000 gadiem // Dabas un vēstures kalendārs 1965. gadam. — R., 1964. — 161.—163. lpp.
35. Lokstenes ekspedīcijas 1963. gada arheoloģiskie izrakumi // RT 1963. — R., 1964. — 12.—14. lpp.
36. Pa lībiešu un kuršu pēdām // Dzimtenes Balss. — 1964. — Nr. 72 (sept.).
37. Археологические раскопки Локстенской экспедиции в 1963 году // ТД 1963. — Рига, 1964. — С. 49—52.
38. Работа Курземской экспедиции в 1963 году // ТД 1963. — Рига, 1964. — С. 52, 53.

1965

39. Atradumi Buses pilskalnā // Dzimtenes Balss. — 1965. — Nr. 44 (okt.).
40. Jaunākie pētījumi arheoloģijā un etnogrāfijā [Par: Arheoloģija un etnogrāfija. — R., 1964. — 6. laid.] // Jaunās Grām. — 1965. — Nr. 3. — 45. lpp.
41. Jauni arheoloģiski atklājumi 1964. gadā // LZAV. — 1965. — Nr. 3. — 133.—138. lpp.
42. Kurzemes ekspedīcijas darbs 1964. gadā // RT 1964: Arheol. sekcija. — R., 1965. — 13., 14. lpp.
43. Latvijas arheologu un etnogrāfu jaunākie pētījumi [Rec. par: Arheoloģija un etnogrāfija. — R., 1964. — 6. laid.] // LZAV. — 1965. — Nr. 4. — 132.—138. lpp. — Līdzaut. A. Zavarina.
44. Lokstenes ekspedīcijas 1964. gada arheoloģiskie izrakumi // RT 1964: Arheol. sekcija. — R., 1965. — 11.—13. lpp.
45. Matkules apkārtnes senvietas // Komunisma Rīts (Tukums). — 1965. — 19., 22. jūn.
46. Senatni pētījot // Pad. Jaunatne. — 1965. — 19. sept.
47. Vissavienības arheologu un etnogrāfu zinātniskā sesija Baku // LZAV. — 1965. — Nr. 9. — 115.—118. lpp. — Līdzaut. M. Slava, H. Strods.

48. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв.: Экономические связи с Русью и другими территориями. — Рига, 1965. — 145 с., 32 табл.
49. Развитие раннесредневековых поселений на территории Латвии // Тезисы докл. сов. делегации на I Междунар. конгрессе слав. археологии (сент. 1965 г.). — М., 1965. — С. 60—63.
50. Результаты исследования ливских археологических памятников в 1964 году // ТД 1964. Пленарное заседание. — Рига, 1965. — С. 24—26. — Соавт. Э. Тыниссон.

1966

51. Arheoloģiskie izrakumi Matkules pilskalnā 1965. gadā // RT 1965. — R., 1966. — 23., 24. lpp.
52. Arheoloģiskie izrakumi Pļaviņu HES appludināmā zonā beigušies // Dabas un vēstures kalendārs 1967. gadam. — R., 1966. — 102.—106. lpp.
53. Latviešu arheologi Starptautiskajā kongresā Polijā // Dzimtenes Balss. — 1966. — Nr. 2 (janv.).
54. Mārtiņsala // Zvaigzne. — 1966. — Nr. 18. — 8., 9. lpp. — Līdzaut. A. Zariņa.
55. I Starptautiskais slāvu arheoloģijas kongress Varšavā // LZAV. — 1966. — Nr. 4. — 144.—146. lpp.
56. Vēstures institūta arheoloģisko ekspedīciju darbs 1965. gadā // LZAV. — 1966. — Nr. 5. — 139.—143. lpp.
57. Археологические раскопки на городище Маткуле в 1965 году // ТД 1965. — Рига, 1966. — С. 26, 27.
58. Первое исследованное поселение со штрихованной керамикой в Западной Латвии // Пленум Ин-та археологии АН СССР. 1966 г. Секция «Ранний железный век»: Тезисы докл. — М., 1966. — [С. 8, 9].
59. Укрепленное поселение начала нашей эры в Западной Латвии (Курземе) // От эпохи бронзы до раннего феодализма. — Таллин, 1966. — С. 139—149.
60. Экономические связи населения низовьев Даугавы с Русью в период раннего феодализма (X—XII вв.) // Тезисы докладов и сообщения конференции по истории экономических связей Прибалтики с Россией. — Рига, 1966. — С. 3—6. — Соавт. А. Стубав.

1967

61. Arheoloģiskie izrakumi; arheoloģiskie pieminekļi; Daugmales pilskalns; dzelzs laikmets // LME. — R., 1967. — 1. sēj. — 94., 366., 367., 424. lpp.
62. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā // Dabas un vēstures kalendārs 1968. gadam. — R., 1967. — 188., 189. lpp.
63. IZRAKUMI Mārtiņsalas senā ciema teritorijā // RT 1966. — R., 1967. — 32.—35. lpp.
64. Par dažām izmaiņām Austrumlatvijas iedzīvotāju kultūrā 13.—14. gs. (pēc arheoloģiskajiem materiāliem) // RT 1966. — R., 1967. — 16., 17. lpp.

65. Senie lībieši Mārtiņsalā // Darba Balss (Rīga). — 1967. — 17., 19., 22. nov.
66. Исследования поселений городищ и замков на территории Латвийской ССР // Acta Baltico-Slavica. — Białystok, 1967. — Т. 5. — С. 159 — 201.
67. Раскопки на территории строительства Рижской ГЭС // АО 1966. — М., 1967. — С. 279—284. — Соавт. В. Уртан, Я. Граудонис, Э. Шноре, А. Зариня.

1968

68. Arheoloģiskie izrakumi Padomju Baltijā 25 gados // AE. — R., 1968. — 8. laid. — 9.—20. lpp. — Līdzaut. J. Graudonis, I. Loze, E. Šnore.
69. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Kurzemē 1967. g. // RT 1967. — R., 1968. — 68.—72. lpp.
70. Kā lībieši tika pie akmens pils: Latvijas arheologu jaunākie atradumi Mārtiņsalā // Dzimtenes Balss. — 1968. — 12. janv.
71. Kapu veidi Kurzemē agrā feodālisma periodā // RT 1967. — R., 1968. — 18.—21. lpp.
72. Kurši; lībieši; Lokstene; Mārtiņsalā; Matkules pilskalns; Buses pilskalns; Mazkatužu kapulauks; Oliņkalns // LME. — R., 1968. — 2. sēj. — 196., 197., 337., 418., 503., 516., 519., 558. lpp.
73. Mārtiņsalas pils un baznīca (1967. gada izrakumi) // RT 1967. — R., 1968. — 63.—68. lpp.
74. Priekšvārds // *Gulbis* A. Pirms tūkstoš gadiem. — R., 1968. — 5.—9. lpp.
75. Археологический материал Латвии XIII—XV вв. как исторический источник // Тезисы докладов и сообщений конференции по источниковедческим проблемам истории народов Прибалтики. — Рига, 1968. — С. 47—51.
76. Развитие раннесредневековых поселений на территории Латвии // I Międzynarodowy kongres archeologii Słowianskiej. — Wrocław; Warszawa; Kraków, 1968. — Т. 4. — С. 60—70.
77. Раскопки на острове Мартиньсала // АО 1967. — М., 1968. — С. 278.

1969

78. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1968. g. // RT 1968. — R., 1969. — 41.—45. lpp.
79. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Kurzemē 1967. g. // RT 1968. — R., 1969. — 45.—47. lpp.
80. Jauna grāmata par latviešu materiālo kultūru [Rec. par: *Pietkiewicz K.* Etnografia Lotwy. — Wrocław, 1967] // LZAV. — 1969. — Nr. 4. — 142., 143. lpp. — Līdzaut. A. Alsupe, S. Cimermanis, L. Dumpe, A. Krastiņš, M. Slava, H. Strods.
81. Lokstene; Mārtiņsalā; Oliņkalns; Talsi // *Filip J.* Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. — Prag, 1969. — Bd 2. — С. 728, 783, 964, 1429.
82. Раскопки на острове Мартиньсала // АО 1968. — М., 1969. — С. 377, 378.

1970

83. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1969. gadā // RT 1969. — R., 1970. — 54.—56. lpp.
84. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Kurzemē 1969. gadā // RT 1969. — R., 1970. — 57.—59. lpp.
85. Saldus senā mūra pils // Pad. Zeme (Saldus). — 1970. — 11., 13. aug.
86. Senkapi, kapulauki; Šnore Elvīra; Talsu pilskalns // LME. — R., 1970. — 3. sēj. — 322., 467., 480. lpp.
87. Некоторые вопросы этнической истории Курземе в X—XIV вв. // Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. — Рига, 1970. — С. 21—38.
88. Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии // Тезисы докл. сов. делегации на II Междунар. конгрессе слав. археологии в Берлине (авг. 1970 г.). — М., 1970. — С. 33—37.
89. Раскопки на острове Мартиньсала // АО 1969. — М., 1970. — С. 335—337.
90. [Rec. на кн.: *Pietkiewicz K.* Etnografia Lotwy. — Wrocław, 1967] // Сов. этнография. — 1970. — № 2. — С. 182—186. — Соавт. А. Алсупе, Л. Думпе, А. Крастиня, М. Слава, Х. Строд.
91. Упомянут ли город Лудза в письменных источниках 12 века? // *Studia archaeologica in memoriam Harri Moora.* — Tallinn, 1970. — С. 138—141.

1971

92. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1970. gadā // RT 1970. — R., 1971. — 47.—49. lpp.
93. Kas jādara arheoloģijas pieminekļu aizsardzībā // Dabas un vēstures kalendārs 1972. gadam. — R., 1971. — 262.—264. lpp.
94. Kurzemes ekspedīcijas darbs 1970. gadā (izrakumi Zlēku Priedniekos un Saldus pilī) // RT 1970. — R., 1971. — 49.—51. lpp.
95. Runā gadsimtu balsis // Cīņa. — 1971. — 16. jūl.
96. Zlēku apkārtnes senatne // Pad. Venta (Ventspils). — 1971. — 28. maijs.
97. О прошлом Злекас // Падомью Вента (Вентспилс). — 1971. — 28 мая.
98. Работы на острове Мартиньсала и в Курземс // АО 1970. — М., 1971. — С. 340—342.

1972

99. Izrakumi Mārtiņsalā 1971. gadā // ASM 1971. — R., 1972. — 87.—91. lpp.
100. Lappuse zemes grāmata: [Saruna ar Ē. Mugurēviču / Pierakst. A. Stradiņa] // Dzimtenes Balss. — 1972. — 27. jūl.
101. Latvijas PSR arheologu sadarbība un kontakti ar citu padomju republiku zinātniekiem // LZAV. — 1972. — Nr. 12. — 129.—134. lpp.
102. Latvijas PSR arheologu sadarbība un kontakti ar kaimiņu padomju republiku zinātniekiem // ASM 1971. — R., 1972. — 3.—8. lpp.

103. Mārtiņsalas baznīca un kapsēta // Dzimtenes Balss. — 1972. — 17. aug.
 104. Saldus pils (Frauenburg) XV—XVII gadsimtā // LZAV. — 1972. — Nr. 2. — 54.—64. lpp.
 105. Раскопки на острове Мартиньсала // АО 1971. — М., 1972. — С. 436—438.
 106. Результаты археологических раскопок на о. Мартиньсала // Тезисы докл. на секциях, посвящ. итогам полевых исследований 1971 г. (АН СССР Ин-т археологии). — М., 1972. — С. 163, 164.
 107. С помощью друзей // Сов. Латвия. — 1972. — 12 сент.

1973

108. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1972. gadā // ASM 1972. — R., 1973. — 47.—49. lpp.
 109. Atradumi seno lībiešu apmetnē [Tekstā Ē. Mугурēviča stāstījums] // Rīgas Balss. — 1973. — 10. aug.
 110. Kurzemes ekspedīcijas darbs 1972. gadā // ASM 1972. — R., 1973. — 50.—52. lpp.
 111. Tērvetes pilskalns // Divpadsmit mēneši, 1974. — R., 1973. — 115., 116. lpp.
 112. Vidus- un Austrumlatvija 13. un 14. gs.: (Par dažām izmaiņām iedzīvotāju dzīves veidā un kultūrā) // AE. — R., 1973. — 10. laid. — 27.—38. lpp.
 113. Находки в поселении древних ливов [В тексте рассказ Э. Мугуревича] // Ригас Балсс. — 1973. — 10 авг.
 114. Находки в поселении древних ливов [Беседа с Э. Мугуревичем] // Сов. Латвия. — 1973. — 18 авг.
 115. Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии // Berichte über den II Internationalen Kongress für slawische Archäologie. — Berlin, 1973. — Bd 2. — S. 291—299.
 116. Работы на острове Мартиньсала и в Курземе // АО 1972. — М., 1973. — С. 389—391.

1974

117. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1973. gadā // ASM 1973. — R., 1974. — 50.—53. lpp.
 118. Ciems un pils Mārtiņsalā: (Izrakumu rezultātu kop-sav.) // ASM 1973. — R., 1974. — 54.—58. lpp.
 119. Ievads; [Daļa no 5. un 6. nod.] // Latvijas PSR arheoloģija. — R., 1974. — 5.—10., 177.—194., 198.—204., 233.—246., 267.—279., 285.—315., 321.—323. lpp.
 120. Jūra un cilvēks senatnē // Dabas un vēstures kalendārs 1975. gadam. — R., 1974. — 192.—194. lpp.
 121. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11.—15. gs. // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 220.—239. lpp.
 122. Priekšvārds // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 5., 6. lpp.
 123. Runā gadu simti [Par: Latvijas PSR arheoloģija. — R., 1974.] // Dzimtenes Balss. — 1974. — 31. okt.
 124. Раскопки на острове Мартиньсала // АО 1973. — М., 1974. — С. 404, 405.

1975

125. Izrakumi Mārtiņsalā // ASM 1974. — R., 1975. — 68.—70. lpp.
 126. Kā dzīvoja un cīnījās senie mārtiņsalieši // Zinātne un Tehnika. — 1975. — Nr. 1. — 30.—32. lpp.
 127. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta arheoloģiskie izrakumi (1946—1974) // Arheoloģijas izstāde. — R., 1975. — 5., 6. lpp.
 128. Pa visstāvākajām kraujām: [Arheoloģei E. Šnorei — 70] // Rīgas Balss. — 1975. — 14. janv.
 129. Sabiles senatne // Padomju Karogs (Talsi). — 1975. — 16., 18., 21., 23. sept.
 130. Поднимаясь на кручи: [Археологу Э. Шноре — 70] // Ригас Балсс. — 1975. — 14 янв.
 131. Раскопки на острове Мартиньсала // АО 1974. — М., 1975. — С. 421.
 132. Что мы узнали о мужественных жителях маленького острова Мартиньсала // Наука и Техника. — 1975. — № 1. — С. 30—32.

1976

133. IV Starptautiskais somugristu kongress // LZAV. — 1976. — Nr. 8. — 142.—150. lpp. — Līdzaut. S. Cimermanis, E. Kokare, S. Rāge.
 134. Gaist noslēpumainības migla // Pad. Venta (Ventspils). — 1976. — 12. jūn.
 135. Ievads; Введение; Einleitung // Caune A., Caune C. Latvijas PSR arheoloģija (1946—1974): Literatūras rādītājs. — R., 1976. — 11.—22. lpp.
 136. Izrakumi Sabiles pilskalnā un senpilsētā // ASM 1975. — R., 1976. — 73.—78. lpp.
 137. Kompleksie pētījumi arheoloģiskajā mikrorajonā Daugavas lejtecē (1966.—1975. g.) // ASM 1975. — R., 1976. — 69.—73. lpp.
 138. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas arheologu zinātniskie sasniegumi devītajā piecgadē // LZAV. — 1976. — Nr. 4. — 16.—21. lpp.
 139. Pa sendienu takām: [Saruna ar Ē. Mугурēviču / Pierakst. Z. Sprigasts] // Rīgas Balss. — 1976. — 31. janv.
 140. Senatnes pēdās; По следам древности // Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts. — R., 1976. — 45.—60. lpp.
 141. Раскопки в Сабиле // АО 1975. — М., 1976. — С. 453, 454.
 142. Рассеивается туман таинственности // Падомью Вента (Вентспилс). — 1976. — 12 июня.

1977

143. Izrakumi Sabilē un Tojātos // ASM 1976. — R., 1977. — 48.—51. lpp.
 144. Jauns pētījums par senajiem depozītiem: [Rec. par: Urtāns V. Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.). — R., 1977] // LZAV. — 1977. — Nr. 11. — 125., 126. lpp.
 145. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3. — 15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. — R., 1977. — 144 lpp., 54 tab.

146. Pieredzes apmaiņas brauciens uz dienvidu republikām // Muzeji un kultūras pieminekļi. — R., 1977. — 55., 56. lpp.
147. Piltenes biskapa pils un tās arheoloģiskā izpēte // ASM 1976. — R., 1977. — 51.—55. lpp.
148. Piltenes pilsdrupas liecina // Dzimtenes Balss. — 1977. — 28. apr./4. maijs.
149. Vēstures institūta arheoloģiskās ekspedīcijas 1976. gadā // LZAV. — 1977. — Nr. 4. — 145.—147. lpp.
150. Исследование о гауйских ливах XI—XIII вв.: [Рец. о: Tõnisson E. Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. —Anfang 13. Jhs.). — Tallinn, 1974] // Изв. АН ЛССР. — 1977. — № 6. — С. 147—152.
151. Работа Курземской экспедиции // АО 1976. — М., 1977. — С. 439—440.
152. Состояние и задачи археологического изучения этногенеза балтских народов // Проблемы этнической истории балтов: Тезисы докладов. — Рига, 1977. — С. 3—9. — Соавт. А. Таутовиčius.

1978

153. Baltu tautu etnogenēzes arheoloģiskās izpētes stāvoklis un uzdevumi // LZAV. — 1978. — Nr. 2. — 111.—121. lpp. — Līdzaut. А. Таутовиčius.
154. Barkavas senatne // Stars (Madona). — 1978. — 14., 16., 18., 21., 25. febr.
155. Izrakumi Sabilē 1977. gadā // ASM 1977. — R., 1978. — 54.—57. lpp.
156. Pērn iegūtas 3909 senlietas // Dzimtenes Balss. — 1978. — 20./28. jūl.
157. Priekšvārds // AE. — R., 1978. — 12. laid. — 5., 6. lpp.
158. Senvietas stāsta par Usmu // Pad. Venta (Ventspils). — 1978. — 13., 14. jūn.
159. Slīteres—Piltene ekspedīcija 1977. gadā // ASM 1977. — R., 1978. — 57.—59. lpp.
160. Starprepublikāniskā konference par baltu etniskās vēstures problēmām // LZAV. — 1978. — Nr. 3. — 131.—136. lpp. — Līdzaut. S. Cimermanis, M. Rudzīte.
161. Tautas gadu tūkstošu mantojuma sardzē // Cīņa. — 1978. — 10. marts.
162. Vēstures institūta arheoloģiskās ekspedīcijas 1977. gadā // LZAV. — 1978. — Nr. 5. — 152.—154. lpp.
163. О чем рассказывают древности // Сов. Вента (Вентспилс). — 1978. — 13, 14 июня.
164. Раскопки в Сабиле // АО 1977. — М., 1978. — С. 448, 449.
165. Экспедиция Слитере—Пилтене // АО 1977. — М., 1978. — С. 449, 450.

1979

166. Arheologu ekspedīcijas // Dzimtenes Balss. — 1979. — 26. jūl. /1. aug.

167. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Ventspils un Kuldīgas rajonā // ASM 1978. — R., 1979. — 57.—61. lpp.
168. Latvijas viduslaiku piļu klasifikācijas un arheoloģiskās pētniecības jautājumi // ASM 1978. — R., 1979. — 62.—64. lpp.
169. Rokoties pagātnes dzīlēs // Rīgas Balss. — 1979. — 9. janv.
170. Sabiles ekspedīcijas darbs 1978. gadā // ASM 1978. — R., 1979. — 54.—57. lpp.
171. Sakas novada senatne // Leņina Ceļš (Liepāja). — 1979. — 22., 27. nov., 1., 4. dec.
172. Senā Sabile arheoloģisko pētījumu gaismā // Pad. Karogs (Talsi). — 1979. — 12., 13., 15., 17., 20., 22. nov.
173. Vēstures institūta arheoloģijas un antropoloģijas sektora ekspedīcijas 1978. gadā // LZAV. — 1979. — Nr. 6. — 147.—149. lpp.
174. Проникая в глубины прошлого // Ригас Балсс. — 1979. — 9 янв.
175. Разведка памятников в бассейне оз. Усмас // АО 1978. — М., 1979. — С. 472.
176. Работы Сабильской экспедиции // АО 1978. — М., 1979. — С. 473.

1980

177. Arheoloģiskie pieminekļi — logs uz pagātni // Pad. Venta (Ventspils). — 1980. — 9., 12. febr.
178. Arheoloģisko izrakumu rezultāti Sabiles senpilsētā // ASM 1979. — R., 1980. — 76.—80. lpp.
179. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Liepājas rajona ziemeļu daļā // ASM 1979. — R., 1980. — 81.—84. lpp.
180. Dundagas pils arheologu skatījumā // Pad. Karogs (Talsi). — 1980. — 17. jūl.
181. Latvijas viduslaiku piļu klasifikācija un arheoloģiskā izpēte // Tehnikas Apskats (Monreāla). — 1980. — Nr. 89. — 14.—16. lpp.; Nr. 90. — 12., 13. lpp.
182. Vēstures institūta arheoloģiskās un antropoloģiskās ekspedīcijas 1979. gadā // LZAV. — 1980. — Nr. 5. — 144.—147. lpp.
183. Археологические памятники — окно в прошлое // Сов. Вента (Вентспилс). — 1980. — 9, 12 февр.
184. Взаимосвязи ливской и куршской культуры в отображении материалов поселений в Северной Курземе (X—XVI вв.) // Congressus Quintus Internationalis Fcnno-Ugritarum. — Turku, 1980. — Pt. II. — P. 334.
185. Предисловие // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). — Рига, 1980. — С. 5, 6. — Соавт. Ф. Загорскис.
186. Разведки и раскопки в Лиспайском и Талсинском районах // АО 1979. — М., 1980. — С. 392.

187. Резекненский замок // Знамя Труда (Резекне). — 1980. — 15, 22 ноябрь.
188. Состояние и задачи археологического изучения этногенеза балтских народов // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). — Рига, 1980. — С. 7—13. — Соавт. А. Таутовичюс.

1981

189. Arheologu piecu gadu darbs // Dzimtenes Balss. — 1981. — 24. sept.
190. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas arheologu zinātniski pētnieciskais darbs desmitajā piecgadē // LZAV. — 1981. — Nr. 6. — 12.—16. lpp.
191. V Starptautiskais somugristu kongress // LZAV. — 1981. — Nr. 9. — 140.—144. lpp. — Līdzaut. R. Denisova, M. Rudzīte.
192. Vecās pils liecības // Cīņa. — 1981. — 10. febr.
193. Wechselbeziehungen der livischen und der kurischen Kultur in der Licht des Siedlungsmaterials Nordkurlands (10. — 16. Jh.) // Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Turku, 21.—27. VIII 1980. — Turku, 1981. — Pars VIII. — P. 395—400.
194. Проблемы формирования латышской народности в средневековье (по данным археологии) // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Тезисы докладов, март 1981. — Вильнюс, 1981. — С. 33—35.
195. Раскопки в Резекне и Дундаге // АО 1980. — М., 1981. — С. 371, 372.

1982

196. Arheologs Francis Balodis — simtgadnieks // Atbalss (Rīga). — 1982. — Nr. 3.
197. Arheoloģiskie izrakumi Dundagas pilī // ASM 1980/1981. — R., 1982. — 95.—100. lpp.
198. Arheoloģiskie izrakumi Rēzeknes pilskalnā // ASM 1980/1981. — R., 1982. — 101.—107. lpp.
199. Dzelzs laikmets // LPE. — R., 1982. — 2. sēj. — 693.—695. lpp.
200. Раскопки в Резекне и Дундаге // АО 1981. — М., 1982. — С. 385, 386.

1983

201. Arheoloģisko pieminekļu pētnieks (sakarā ar J. Graudona 70. jubileju) // Darba Balss (Rīga). — 1983. — 27. aug.
202. Die Dorfsiedlungen der Daugava-Liven und ihre Wirtschaft im 10.—15. Jahrhundert // Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapest 1975. — Budapest, 1983. — S. 23—29.
203. Latvijas vēstures dziļu pētnieks (arheologam Jānim Graudonim — 70) // Dzimtenes Balss. — 1983. — 1. sept.
204. Latvijas viduslaiku piļu klasifikācijas un arheoloģiskās izpētes jautājumi // AE. — R., 1983. — 14. laid. — 3.—13. lpp.

205. Mittelalterliche Siedlungen und Veränderungen der Siedlungsstruktur am Unterlauf der Daugava im 12. bis 13. Jahrhundert // Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte. — Bonn, 1983. — Bd 7. — S. 171—178.
206. Probleme der Herausbildung der lettischen Völkerschaften im Mittelalter (nach archäologischen Befunden) // Journal of Baltic Studies. — Summer 1983. — Vol. 14, N 2. — P. 99—108.
207. Жилища в средневековых поселениях Латвии // Проблемы изучения древнего домостроительства в VIII—XVI вв. в северозападной части СССР: Тез. докладов межреспубликанского симпозиума. — Рига, 1983. — С. 27—29.
208. Замки и сельские поселения в средневековой Ливонии (по археологическим материалам и письменными сведениями Латвии конца XII — середины XVI века): Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. — М., 1983. — 36 с.
209. Исследовательская работа археологов // Историческая наука Сов. Латвии на современном этапе. — Рига, 1983. — С. 78—91.
210. Раскопки в Резекне и Дундаге // АО 1981. — М., 1983. — С. 385, 386.

1984

211. Agrais feodālisms // LPE. — R., 1984. — 5. sēj. 2. grām. — 140.—145. lpp.
212. Arheoloģiskie izrakumi Dinaburgas pilsētīnā // ASM 1982. un 1983. — R., 1984. — 69.—75. lpp.
213. Izzakumi Rēzeknes pilī pabeigti // ASM 1982. un 1983. — R., 1984. — 68., 69. lpp.
214. Kurši // LPE. — R., 1984. — 5. sēj. 1. grām. — 594. lpp.
215. Par pieminekļiem, kurus zeme sedz // Cīņa. — 1984. — 25. dec. — Līdzaut. J. Urtāns.
216. Раскопки в Дюнабурге и Резекне // АО 1982. — М., 1984. — С. 397, 398.

1985

217. Changes in the Economy of the Baltic Finnish Population on the Territory of Latvia in the 13th—16th Centuries // Congressus Sextus Internationalis Fenno-Ugristarum, 24—30 VII 1985, Syktyvkar: Abstracts. — Syktyvkar, 1985. — Vol. 4. — P. 149.
218. Die archäologischen Ausgrabungen im Burgflecken bei der alten Dünaburg // Homburger Gespräch vom 12. bis zum 14. September 1984. — Bad Homburg, 1985. — H. 6. — S. 106—115.
219. Lībieši; Lokstones pilskalns; Mārtiņšala; Matkules pilskalns // LPE. — R., 1985. — 6. sēj. — 78., 234., 472., 515. lpp.
220. Rēzeknes pils un tās novads 9.—17. gs.: (Sakarā ar 700 gadiem, kopš Rēzekne pirmoreiz minēta rakstītajos avotos) // LZAV. — 1985. — Nr. 3. — 48.—67. lpp.

221. Из истории земледелия; Происхождение орудий уборки // Историко-этнографический атлас Прибалтики: Земледелие. — Вильнюс, 1985. — С. 20—25, 66, 67.
222. Находки железных частей пахотных орудий 10—17 вв. в Восточной Прибалтике // Новое в археологии Прибалтики и соседних территорий / Под ред. Ю. Селиранда. — Таллин, 1985. — С. 86—98.
223. Письменные источники и археологические данные о куршах IX—XIV вв. // Проблемы этнической истории балтов: Тезисы докл. межреспубликанской научной конференции. — Рига, 1985. — С. 78—80.
224. Предисловие // Гулбис А. Тысячу лет назад. — Рига, 1985. — С. 5—9.
225. Проблемы формирования латышской народности и средневековье (по данным археологии) // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. — Вильнюс, 1985. — С. 56—66.
226. Ранний феодализм (10—12 вв.) // Советская Латвия: Энцикл. — Рига, 1985. — С. 131—135.
227. Раскопки в городке Дюнабургского замка // АО 1983. — М., 1985. — С. 442, 443.

1986

228. Naujenes ekspedīcijas darbs // ASM 1984. un 1985. — R., 1986. — 91.—97. lpp. — Līdzaut. A. Vilcāne.
229. Nērmanis Birgers; Obermaiers Hugo; Opole; Oliņkalns; Otepē; pils (Latvijas teritorijā) // LPE. — R., 1986. — 7. sēj. — 162., 224., 225., 268., 306., 373., 689. lpp.
230. Pirmatnējās kopienas iekārta: Agrais feodālisms // Latvijas PSR vēsture: No vissienākajiem laikiem līdz mūsu dienām. — R., 1986. — 7.—37. lpp.
231. Pūres Zviedru kapulauki; Radžu kapulauks; Rēzeknes pilskalns; Ribakovs Boriss; Sabiles pilskalns; Salaspils // LPE. — R., 1986. — 8. sēj. — 203., 252., 361., 367., 517., 546. lpp.
232. Wechselbeziehungen der deutschen und ostbaltischen Kulturen im Lettland des 13. bis 16. Jahrhunderts // Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte. — Bonn, 1986. — Bd 12. — S. 229—239.
233. Zur Archäologie mittelalterlicher Burgen in Lettland // Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte. — Bonn, 1986. — Bd 12. — S. 241—259.
234. Исследования по р. Даугаве // АО 1984. — М., 1986. — С. 366, 367. — Соавт. А. Вакс.
235. Работа Науенской экспедиции // АО 1984. — М., 1986. — С. 371.

1987

236. Kristīgās ticības izplatība Latvijas teritorijā 11.—12. gs. un katoļu baznīcas ekspansijas sākums // LZAV. — 1987. — Nr. 5. — 10.—27. lpp.

237. Latvijas teritorijas iedzīvotāju ekonomiskie un kultūras sakari ar seno Krievzemi 11.—13. gs. // Latvija un Krievija: Vēsturiskie un kultūras sakari: Zin. teorētiskas konferences materiāli. — R., 1987. — 40.—46. lpp.
238. Pie Rīgas pilsētas pirmsākumiem // Dabas un vēstures kalendārs 1988. gadam. — R., 1987. — 144.—146. lpp.
239. Pūres Zviedru kapulauks // AE. — R., 1987. — 15. laid. — 56.—67. lpp.
240. Skrāpis; «Sovetskaja arheologija»; Spicins Aleksandrs; Stēnbergers Mortens; Stubavs Ādolfs; Talgrēns Ārne; Talsu pilskalns; Tomsens Kristians // LPE. — R., 1987. — 9. sēj. — 65., 161., 162., 192., 265., 318., 485., 486., 493., 686. lpp.
241. Ūseberga; Vilkmuižas ezers; Zariņa Anna // LPE. — R., 1987. — 10. sēj. 1. grām. — 161., 438., 561. lpp.
242. XI Vispasaules arheologu kongress Lielbritānijā // LZAV. — 1987. — Nr. 5. — 139.—141. lpp.
243. Работы в городке Дюнабургского замка // АО 1985. — М., 1987. — С. 500, 501. — Соавт. А. Вилцане.
244. Распространение христианства среди ливов в XII — нач. XIII века // XVII Всесоюзная финно-угорская конференция: Тезисы докладов, вып. 2. — Устинов, 1987. — С. 63, 64.

1988

245. Ako; Daugmale; Imauts // Rīga: Encikl. — R., 1988. — 149., 150., 241., 242., 319. lpp.
246. Ar varu uzspiestā ticība: Kā Latvijas teritorijas iedzīvotāji iepazinās ar kristiānisma mācību // Zvaigzne. — 1988. — Nr. 4. — 6., 7. lpp.
247. Dinaburga // LPE. — R., 1988. — 10. sēj. 2. grām. — 40. lpp.
248. Indriķa hronika un arheoloģijas dati // ASM 1986. un 1987. — R., 1988. — 101.—104. lpp.
249. Izrakumi Dinaburgas pilī // ASM 1986. un 1987. — R., 1988. — 104.—109. lpp. — Līdzaut. I. Ozere.
250. Prickšvārds // ASM 1986. un 1987. — R., 1988. — 3.—5. lpp. — Līdzaut. Z. Apala.
251. The Culture of Inhabitants of Medieval Settlements in Latvia in Livonian Period (the End of the 12th — the Half of the 16th Century) // Fasciculi Archaeologiae Historicae. — Wrocław, Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1988. — Fasc. 2. — P. 57—70.
252. Varakļānu pirmsākumi // Stars (Madona). — 1988. — 18., 23., 25. febr.
253. Работы Науенской экспедиции // АО 1986. — М., 1988. — С. 414, 415. — Соавт. И. Озере.

1989

254. Edgars Andersons (1920—1989) // Apskats (Rīga). — 1989. — Nr. 3 (okt.).
255. Īss ieskats Zviedrijas mūsdienu arheoloģijā // LZAV. — 1989. — Nr. 8. — 133.—136. lpp. — Līdzaut. J. Apals.

256. *Legenda un vēsturiskā īstenība: Pulkveža Oskara Kalpaka (1882—1919) dzīves ceļš un cīņu gaitas // Dzimtenes Balss.* — 1989. — 11., 18., 25. maijs.
257. *Lūcijas Vankinas (1908—1989) piemiņai // Zinātnes Vēstnesis.* — 1989. — Nr. 2 (okt.).
258. *Ļaudona gadsimtu gaitā // Stars (Madona).* — 1989. — 18., 23. maijs.
259. *Изменения в хозяйстве прибалтийско-финского населения на территории Латвии в XIII—XIV вв. // Материалы VI международного конгресса финно-угроведов.* — М., 1989. — Т. 1. — С. 82—84.

1990

260. *Aspekte der Kulturkommunikation anhand archäologischer Funde im baltischen Raum // Medium Aevum Quotidianum.* 20. — Krems am Donau, 1990. — Bd 20. — S. 41—43.
261. *Hronists Indriķis un viņa darbs // Zinātne un Mēs.* — 1990. — Nr. 12. — 28.—30. lpp.
262. *Interactions between Indigenous and Western Culture in Livonia in the 13th to 16th Centuries // From the Baltic to the Black Sea: Studies in Medieval Archaeology / Ed. D. Austin, L. Alcock.* — London, 1990. — P. 166—178.
263. *Izrakumi Ļaudonas pilsmuižā // ASM 1988. un 1989.* — R., 1990. — 113., 114. lpp. — Līdzaut. I. Virse.
264. *Nejaušība... vai plānota savvērestība (par O. Kalpaku) // Latviešu Strēlnieks.* — 1990. — Nr. 2 (marts).
265. *Par kristīgās ticības ieviešanu Baltijā // Katoļu kalendārs, 1990.* — R., 1990. — 115.—117. lpp.
266. *Priekšvārds // ASM 1988. un 1989.* — R., 1990. — 3.—5. lpp. — Līdzaut. Z. Apala.
267. *Profesora B. Brežgo ieguldījums Latgales arheoloģisko pieminekļu pētniecībā // Profesors Boļeslavs Brežgo (1887—1957).* — R., 1990. — 25.—31. lpp. Tas pats: *Rēzekne, 1990.* — 18.—21. lpp.
268. *Skandinavische Geschichtsquellen des 9. bis 12. Jh. und archäologische Befunde auf dem Territorium Lettlands // Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter: Internationale Konferenz, Riga 23.—25. Oktober 1990. Resumées der Vortage.* — R., 1990. — S. 38—41.
269. *Vēsturnieki tikās Austrijā // Zinātnes Vēstnesis.* — 1990. — Nr. 12 (dec.).
270. *Генрих Латвийский и его хроника // Наука и мы.* — 1990. — № 12. — С. 24—26.
271. *Ливы // Финны в Европе VI—XV веке: Прибалтийско-финские народы: Историко-археологические исследования.* — М., 1990. — Вып. 1. — С. 131—144, 147—151. — Соавт. Э. Тыниссон, А. Зариня.
272. *Хроника Генриха и археологические данные // Восточная Европа в древности и средневековье: Проблемы источниковедения: Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В. Т. Пашуто, Москва 18—20 апр. 1990 г.* — М., 1990. — С. 83—87.

1991

273. *Die militärische Tätigkeit des Schwertbrüderordens // Das Kriegswesen der Ritterorden im Mittelalter / Hrsg. J. H. Nowak. Colloquia Torunensia Historica VI.* — Toruń, 1991. — S. 125—132.
274. *Indriķa hronikas jaunais tulkojums // Vispasaules latviešu zinātņu kongress Rīgā 1991. g. 12.—17. jūlijā: Referātu tēzes.* — R., 1991. — 6. sēj. — 63. lpp.
275. *Kāda bija senā Jersikas valsts? // Kultūras Fonda Avīze.* — 1991. — Nr. 10 (jūl.).
276. *Senā Jersika // Novadnieks (Preiļi).* — 1991. — 22., 26., 29., 30. janv.
277. *Итоги и задачи археологической науки в Прибалтике // Материалы конференции «Археология и социальный прогресс».* — М., 1991. — Вып. 1. — С. 112—127.

1992

278. *Arheoloģiskie izrakumi Jersikas pilskalnā // ASM 1990. un 1991.* — R., 1992. — 75.—80. lpp. — Līdzaut. A. Vilcāne.
279. *Aspekte der Kulturkommunikation anhand archäologischer Funde im baltischen Raum // Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse.* — Wien, 1992. — Bd 596. — S. 459—476.
280. *Klāra Redliha // LVIŽ.* — 1992. — Nr. 2. — 204., 205. lpp.
281. *Klāra Redliha (1908—1992) // Zinātnes Vēstnesis.* — 1992. — Nr. 2 (febr.).
282. *Latvijas vēsturiskās ģeogrāfijas jautājumi Ernesta Brastiņa darbos: Vai senās pils vārds ir uzminēts? // LVIŽ.* — 1992. — Nr. 4. — 16.—28. lpp.
283. *Nodibināta Latvijas vēstures zinātņu Nacionālā komiteja // Zinātnes Vēstnesis.* — 1992. — Nr. 4 (apr.).
284. *Pašreizējie Latvijas arheoloģijas uzdevumi // Zinātnes Vēstnesis.* — 1992. — Nr. 1 (janv.).
285. *Priekšvārds; Zusammenfassung // ASM 1990. un 1991.* — R., 1992. — 3., 4., 123.—127. lpp. — Līdzaut. A. Caune, J. Graudonis.
286. *Skandinavian Written Sources from the 9th to the 12th Century and Archaeological Finds from the Territory Latvia // 2nd Interbaltic Symposium, Bornholm 26—29 October 1992: Summaries.* — Bornholm, 1992. — P. 16.
287. *Skandinavische Geschichtsquellen des 9. bis 12. Jh. und archäologische Befunde auf dem Territorium Lettlands // Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter.* — Stockholm, 1992. — Vol. 9. — S. 125—133.
288. *Starptautiska konference par Centrālās Austrumeiropas problēmām (Varšavā) // Zinātnes Vēstnesis.* — 1992. — Nr. 7 (maijs).

1993

289. A Historical Survey and Present Problems of Archaeological Science in the Baltic States // Journal of Baltic Studies. — 1993. — Vol. 24. — P. 283—294.
290. Burg Pilten (Kurland) in 14.—16. Jahrhundert // Archäologie des Mittelalters und Bau-forschung im Hanseraum: Eine Festschrift für Günter P. Fehring. — Rostock, 1993. — S. 149—154.
291. Dānijas arheologu aktivitātes // Zinātnes Vēstnesis. — 1993. — Nr. 1 (janv.).
292. Latvijas senlietas Britu muzejā: [Saruna ar Ē. Mugurēviču / Sarunu vada R. Treijs] // Neatkarīgā Cīņa. — 1993. — 15. dec.
293. Manfreds Hellmanis // LVIŽ. — 1993. — Nr. 3. — 199., 200. lpp.
294. Nesteidzieties pirkt, pagaidiet // Rīgas Balss. — 1993. — 13. jūl. — Līdzaut. I. Riekstiņš.
295. Par Indriķi un viņa hroniku: [Saruna ar Ē. Mugurēviču / Sarunu vada R. Treijs] // Rīgas Balss. — 1993. — 27. dec.
296. Par nacionālu Latvijas vēsturi // Diena. — 1993. — 7. jūl. — Līdzaut. I. Ronis, H. Strods.
297. Pašai dziedzīgs darbs Latvijas senvēstures laukā // Zinātnes Vēstnesis. — 1993. — Nr. 13 (sept.).
298. Priekšvārds; komentāri; Zusammenfassung // Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulk. — R., 1993. — 7.—32., 333.—433., 443.—451. lpp.
299. Starptautiskais vēstures zinātņu kongress // Zinātnes Vēstnesis. — 1993. — Nr. 5 (apr.).
300. Top vēstures enciklopēdija // Zinātnes Vēstnesis. — 1993. — Nr. 2 (febr.).
301. О Генрихе и его хронике: [Беседа с Э. Мугуревичем / Беседу вел Р. Трейс] // Ригас Балсс. — 1993. — 27 дек.

1994

302. Arheologa iespaidi un atziņas Anglijā // Zinātnes Vēstnesis. — 1994. — Nr. 1 (janv.).
303. Arheologam Jānim Graudonim — 80 // AE. — R., 1994. — 17. laid. — 5.—8. lpp.
304. Arheoloģiskā mantojuma saglabāšanas problēmas // Zinātnes Vēstnesis. — 1994. — Nr. 16 (sept.).
305. Arheoloģiskās liecības par Livonijas ordeņa piļu apbūves attīstību Latvijas teritorijā // AE. — R., 1994. — 16. laid. — 93.—109. lpp.
306. Arheoloģiskie pētījumi Jersikas pilskalnā un senpilsētā // ASM 1992. un 1993. — R., 1994. — 68.—72. lpp. — Līdzaut. A. Vilcāne.
307. Elvira Šnore; Arheoloģes E. Šnores publicētie darbi // AE. — R., 1994. — 16. laid. — 5.—13. lpp.
308. Latvijas arheoloģija Šveicē: [Saruna ar Ē. Mugurēviču / Pierakst. R. Treijs] // Neatkarīgā Cīņa. — 1994. — 12. okt.
309. Piekariņi ar t.s. Rjurikoviču cilts zīmi Latvijā 11.—13. gs. // AE. — R., 1994. — 17. laid. — 76.—83. lpp.

310. Priekšvārds; Zusammenfassung // ASM 1992. un 1993. — R., 1994. — 3.—7., 107.—110. lpp. — Līdzaut. Z. Apala, A. Caune, J. Graudonis.
311. Prof. Dr. Marija Gimbutiene (1921.23.01. — 1994.04.02) // Zinātnes Vēstnesis. — 1994. — Nr. 9 (maijs).
312. Profesora Arveda Švābes pētījumi par Latvijas kultūras vēsturi // Latvijas Vēsture. — 1994. — Nr. 2. — 31.—35. lpp.
313. Starptautiska vēsturnieku konference par baltu tautām un viņu kaimiņiem // Zinātnes Vēstnesis. — 1994. — Nr. 12 (jūn.).
314. [Rec. par: Ritterbrüder im Livländischen Zweig des Deutschen Ordens / Hrsg. von L. Fenske und K. Militzer. — Köln; Weimar; Wien, 1993] // LVIŽ. — 1994. — Nr. 4. — 180., 181. lpp. — Līdzaut. K. Kļaviņš.
315. Учреждение и военная деятельность ордена меченосцев в Прибалтике (1202—1236) // Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В. Т. Пашуто, Москва 18—20 апр. 1994 г.: Тезисы докладов. — М., 1994. — С. 60, 61.

1995

316. Archaeological Research and the Protection of ancient Monuments in Latvia; [Tas pats itāļu val.]: La ricerca archeologica e la tutela dei beni archeologici in Lettonia // Bulletin N. 3 of the XIII Congress of the International Union of Prehistoric and Protohistoric Sciences Forli, Italy 1996. — Forli, 1995. — P. 95—98, 120—123.
317. 18. starptautiskais vēstures zinātņu kongress // LZAV. A. — 1995. — Nr. 7/8. — 89., 90. lpp.
318. Cēsu novada vēsture. I // LZAV. A. — 1995. — Nr. 9/10. — 95., 96. lpp.
319. Ģeogrāfiskais traktāts «Descriptiones terrarum» un tā informācijas avoti par Austrumbaltijas tautām 13. gs. vidū // LZAV. A. — 1995. — Nr. 7/8. — 23.—30. lpp.
320. Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados // LVIŽ. — 1995. — Nr. 4. — 48.—91. lpp.
321. Latvijas vēstures zinātņu Nacionālā komiteja: [Informācija; LVZNK statūtu projekts] // Zinātnes Vēstnesis. — 1995. — Nr. 1 (janv.).
322. Latvijas vēstures zinātņu Nacionālā komiteja uzņemta Starptautiskajā vēstures zinātņu komitejā // Latvijas Vēsture. — 1995. — Nr. 4. — 87., 88. lpp.
323. Prof. Dr. Haralds Biezais (1909.10.VII—1995.23.V) // LVIŽ. — 1995. — Nr. 2. — 206.—208. lpp.
324. Rakstītie avoti un arheoloģijas materiāli par latgaļu senāko vēsturi // Baltu filoloģija. — R., 1995. — 5. laid. — 7.—12. lpp.
325. The Baltic Crusade and the Changes of Indigenous Culture in Livonia (Thirteenth—Fifteenth Centuries) // 18th International Congress of Historical Sciences from 27 August to 3 September

- 1995: Proceedings, Reports, Abstracts and Instructions to Round Tables. — Montreal, 1995. — P. 331, 332.
326. Vēsturnieki no visiem kontinentiem tiekas Kanādā // Zinātnes Vēstnesis. — 1995. — Nr. 15 (okt.).
327. Vēsturnieki par kristīgās ticības ieviešanu // Zinātnes Vēstnesis. — 1995. — Nr. 6 (marts).
328. Visa radošā dzīve — savas tautas senvēsturei: LZA Goda doktores Elvīras Šnores 90. dzīves gadskārta // Zinātnes Vēstnesis. — 1995. — Nr. 2 (janv.).
329. Распространение христианства на территории Латвии в 11—13 вв. // Восточная Европа в древности и средневековье: Чтения памяти чл.-корр. АН СССР В. Т. Пашуто, Москва 20—22 февраля 1995 г.: Тезисы докладов. — М., 1995. — С. 47—49.
330. Finds of Glass Beads from the Tenth to Thirteenth Centuries in Latvia // Glass Beads. Cultural History, Technology, Experiment and Analogy. Proceedings of the Nordic glass bead seminar 16.—18. October 1992 at the Historical—Archaeological Experimental Centre in Lejre, Denmark. Vol. 2: Studies in Technology and Culture. — Lejre, 1995. — P. 33—36.
- 1996**
331. Profesors Teodors Zeids — pirmais Arveda Švābes balvas laureāts (post mortem) // LZAV. A. — 1996. — Nr. 2. — 90. lpp.
332. Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados (1946—1995) // ASM 1994. un 1995. — R., 1996. — 81.—86. lpp.
333. Vecie priekšstati un jaunās atziņas: (Atbilde P. Stepiņam sakarā ar viņa rakstu «Vai hronists Indriķis kļuvis par Latvijas pilsoni?») // Izglītība un Kultūra. — 1996. — 4. janv.
334. Nacionālās kultūras vērtības jāsaglabā // Zinātnes Vēstnesis. — 1996. — Nr. 8 (apr.). — Lidzaut. A. Caune, J. Graudonis, I. Ose, S. Cimermanis, G. Cailaks, R. Denisova.
335. Zinātniskais arhīvs kā vēstures pētišanas avots // Latvijas Vēstnesis. — 1996. — Nr. 82 (10. maijs).
336. Arheoloģes Dr. habil. hist. Annas Zariņas 75 dzīves un 50 darba gadi // LVIŽ. — 1996. — Nr. 3. — 166., 167. lpp. Tas pats: Zinātnes Vēstnesis. — 1996. — Nr. 14 (sept.).
337. Present Problems of Medieval Archaeology in the Baltic States // XIII International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences Forlì, Italia 8/14 September 1996: Abstracts I. — Forlì, 1996. — P. 431.
338. Early maps of the Baltic region // Old Maps of Baltic. — Riga, 1996. — P. 19—21.
339. Daži dzelzs laikmeta atradumi Salaspils Mārtiņsalā // LZAV. A. — 1996. — Nr. 5.
340. Latvijas vēstures institūta arheoloģijas fondi un zinātniskais arhīvs kā vēstures pētišanas avots // LZAV. A. — 1996. — Nr. 3. — 55.—57. lpp.
341. Similarities and Differences Among Lettigallian and German Castles in Eastern Latvia During the 9th—15th Centuries // Castella Maris Baltici II. — Nyköping, 1996. — P. 117—124.
342. Die Verbreitung des Christentums auf dem Territorium Lettlands (11. bis Anfang 13. Jahrhundert) // Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes — und Sozialwissenschaften. Jahrgang 1995.
343. Dorfsiedlung und Burg Holme bei Salaspils (Lettland) im Mittelalter // Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Norbert Angermann zum 60. Geburtstag. Hrsg. von O. Pelc und G. Pickhan.
344. Ерсикское княжество и проблемы границ государства // Восточная Европа в древности и средневековье. VIII Чтения памяти чл.-корр. АН СССР В. Т. Пашуто, Москва, 17—19 апреля 1996 г. Тезисы докл. — М., 1996. — С. 55—58.

Sastādījusi Ieva Ose

Zigrīda Apala, Ieva Ose

KRĀSNS PODIŅI AR MĀRTIŅA LUTERA PORTRETU CĒSU PILĪ

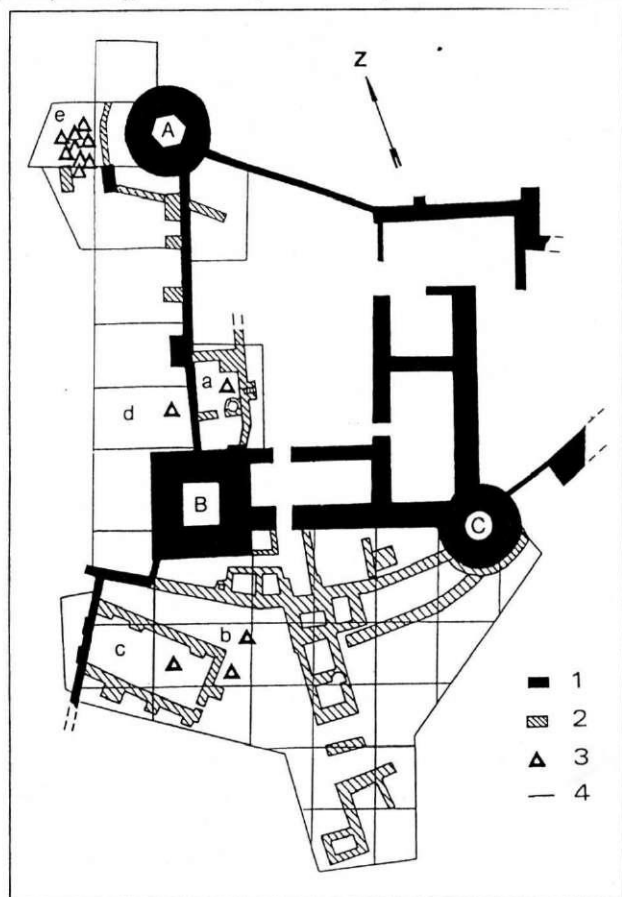
Lielā vācu reformatora un evaņģēliski luteriskās baznīcas dibinātāja Mārtiņa Lutera vārds cieši saistīts ar reformāciju — plašo un radikālo pārveidojumu kustību kristīgās baznīcas vēsturē. Par reformācijas izplatīšanos senajā Livonijā visvairāk ziņu sastopams rakstītajos vēstures avotos, tomēr atsevišķus interesantus faktus un ar tiem saistītas kopsakarības var izziņāt arī no mākslas amatniecības izstrādājumiem — 16. gadsimta krāsns podiņiem.

Kad 1983. gadā — Mārtiņa Lutera 500. jubilejas gadā — Cēsu viduslaiku pils arheoloģiskajos izrakumos tika atrasts pirmais veselais krāsns podiņš ar ievērojamā vācu reformatora portretu,¹ vēl varēja domāt, ka tikai nejaušas sagādīšanās dēļ katoliskā Livonijas ordeņa mestru rezidencē nokļuvis viņu idejiskā pretinieka attēls. Jauni atradumi 90. gados ļauj precizēt ar M. Lutera atveidu rotāto krāsns podiņu datējumu, kā arī sīkāk skaidrot to izplatīšanos un nozīmi.

Bez jau minētā veselā eksemplāra Cēsu pils izrakumos līdz 1992. gadam dažādos laukumos tika atrasti vēl 6 fragmenti no analogiem podiņiem. Atradumiem īpaši bagāta bija 1993. gada izrakumu sezona, kad pils kultūrslānī ieguva 24 podiņu lauskas ar tādu pašu M. Lutera attēlu.² Kopumā Cēsu pils arheoloģiski izpētītajā teritorijā — pagalmā, dienvidu pusē un ziemeļu torņa pakājē (1. att.) atrada 80 krāsns podiņu fragmentus ar M. Lutera portretu. To vidū bija labi saglabājušies un viegli identificējami eksemplāri, kā arī salūzušo podiņu puses, ceturtdaļas, stūru, vidus un sānu dažāda lieluma fragmenti, kuru saderīgās daļas salīmējot un restaurējot ieguva 37 kolekcijā saglabājamās uzskaites vienības (sk. tab.).

To skaitā ir fragmenti ar ievērojamā reformatora sejas profila, beretes, pleca vai svārku daļām, ar vārdiem — MARTINVS, LVTER vai atsevišķiem burtiem ..RT., ..ER, LVT., ..NVS un lauru vainaga fragmentiem. Šīs grupas podiņus (Cēsu pilī iegūto podiņu un to fragmentu kopējais skaits pārsniedz 27 000 vienību) galvenokārt atrada pils mūru ārpusē, ziemeļu torņa pakājē situētajos izrakumu laukumos. Kultūrslānis šajā vietā — dabiska paugura nogāzē ar strauju kritumu sasniedza vairāku metru biezumu un līdz ar mūrētajām atbalsta sienām un speciālu smilšu uzbērumu kalpoja arī nogāzes stiprināšanai.

Viduslaiku pilīm raksturīgajā kultūrslānī krasi izdalījās 0,7—1,2 m bieža intensīvi tumša, ar degumu jaukta zemes kārtā. Tās sastāvā ietilpa daudz degušu un sadrupušu neliela izmēra laukakmeņu, deguša māla gabaliņu, vietām pelni un oglītes, ķieģeļu un jumta dakstiņu šķembas. Tas viss bija pārjaukts ar lielu skaitu uzturā lietoto dzīvnieku un zivju kaulu, māla trauku lauskām, podiņu fragmentiem (sk. 2. att.) un citiem senlietu at-

1. att. Cēsu pils plāns. Krāsns podiņu ar Mārtiņa Lutera portretu atradumu vietas.

1 — saglabājušās pils virszemes daļas, 2 — izrakumos atsegtie mūri, 3 — krāsns podiņu ar M. Lutera portretu atradumi, 4 — izrakumu laukumu robežas; A — ziemeļu tornis, B — rietumu tornis, C — dienvidu tornis; a — rietumu korpusa pagrabstāva 2. telpa, b — IA izrakumu laukums, c — 4. (grāvja) ēka, d — B izrakumu laukums, e — F izrakumu laukums

Krāsns podiņi ar Mārtiņa Lutera portretu Cēsu pilī

Nr. p. k.	Atrašanās gads	Atradumu vieta pieminekļi	Zaļi glazēti				Dzelteni glazēti				Kopā
			vesels	salīmēts no daļām	atsevišķs fragm.	kopā	vesels	salīmēts no daļām	atsevišķs fragm.	kopā	
1.	1974	Rietuma korpusa pagrabstāva 2. telpa			1	1					1
2.	1977	IA laukums, griezumus pa x16 m līniju			1	1					1
3.	1982	IA laukums, 1. kārtā			1	1					1
4.	1983	4. (grāvja) ēka, 2. kārtā	1			1					1
5.	1985	B laukums, 2. kārtā			1	1					1
6.	1992	E laukuma pagarinājums, virskārta		1	1	2					2
7.	1992	F laukuma pagarinājums, virskārta		1		1					1
8.	1992	F laukuma pagarinājums, 5. kārtā					1			1	1
9.	1993	F laukuma pagarinājums, 6. kārtā		5	5	10	1	3	10	14	24
10.	1993	E/F laukumu starpprofils		1	1	2					2
11.	1994	F laukuma pagarinājums, 6. kārtā		1		1					1
12.	1995	E/F laukumu starpprofils, 7. kārtā		1		1					1
Kopā:			1	10	11	22	1	4	10	15	37

radumiem. Svarīgi, ka kopā ar minētajiem atradumiem tumšajā zemē uzgāja sudraba monētas, kas pārsvarā kaltas 16. gs. 30. gados — 40. gadu beigās. Tās bija Livonijas ordeņvalsts Tallinas, Tartu un Rīgas šiliņi un feniņi, kā arī Rīgas un Tartu arhibīskapijas šiliņi. Visjaunākā no te iegūtajām monētām — Lietuvas Sigismunda Augusta (1545—1572) denārs. Šie un pārējie atradumu apstākļi norāda, ka krāšņu paliekas izmestas būvgružos, pēc lielākiem postījumiem tīrot un no jauna iekārtojot tālākai izmantošanai pils iekštelpas. Visticamāk, ka tas noticis Livonijas kara laikā pēc 1577. gada, kad krievu cara Ivana IV karaspēks bija sagrāvis daļu pils celtni. Tomēr krāsns podiņi ir krietni vecāki. Par to ilgstošu izmantošanu liecina apkvēpušās aizmugures. Arī stilistiski M. Lutera portrets attiecināms uz renesansi, kas mūsu teritorijās krāsns keramikā datējama ar 16. gs. otro trešdaļu. Kad, kāpēc un no kurienes Cēsu pilī parādījusies krāsns ar M. Lutera portretu, var mēģināt izskaidrot, iedziļinoties vēsturiskajos apstākļos Livonijā un sīkāk analizējot attēlu uz krāsns podiņiem.

Kādi tad izskatās šie nozīmīgie atradumi? Analogo podiņu zemcilnī rotātā virsma ir gandrīz kvadrātiska, malu garums 17—18x17,5—18,5 cm. Vairumu (59,5 %) no vienādajiem portretiskajiem reljefiem klāj vienkrāsaina zaļa glazūra, kuras toņi uz atsevišķiem eksemplāriem ne-

daudz variējas no zāles zaļa līdz tumšzaļam. 1993.—1995. gada izrakumos tika atrasti arī dzelteni glazēti podiņi (40,5 %) ar to pašu M. Lutera portretu. Tas varētu norādīt, ka bijušas pat divas krāsns ar M. Lutera attēliem, jo vienas sildierīces sienās divu dažādu glazūru krāsns podiņus parasti neizmantoja. Uz podiņa esošo rotājuma zemcilni ietver šaura, nedaudz pagarināta apmale. Lauru vainaga vidū attēlots vīrieša portrets — galva ar bereti pagriezta profilā, skats vērst uz kreiso pusi, bet krūšu daļa atveidota pusprofilā. No tērpā redzama svārku augšpuse ar paplatu apkakli un gludu plecu daļu. Lai svārku lejasdaļa paplatinātos, audums pie pleciem ir bagātīgi krokots. Sejas priekšā lokveidā izvietoti nedaudz robusti antīkvas burti, kas veido vārdu MARTINVS, bet aiz pakauša lasāms LVTER (3. att.). Uzraksts attēloto vīrieti nepārprotami identificē ar ievērojamo vācu reformatoru. Lielākoties vēsturiskas personas tiek attēlotas viņu dzīves laikā, tāpēc īsi pieminēsim svarīgākos M. Lutera biogrāfijas faktus.

Mārtiņš Luters dzimis 1483. gadā Eislēbenē, Vācijā. Pēc Erfurtes universitātes beigšanas viņš 1505. gadā iestājās augustīniešu klosterī, pievērsās teoloģijas studijām un trīs gadus vēlāk sāka uzstāties ar priekšlasījumiem Saksijas galvaspilsētas Vitenbergas universitātē. 1512. gadā M. Luters ieguva teoloģijas doktora grādu,

2. att. Cēsu pils. F izrakumu laukums. Kultūrslāņa intensīvi tumšā kārtā ar krāsns podiņu atradumiem *in situ* (1993. g.)

kļuva par profesoru un palika šajā amatā līdz mūža galam, pastāvīgi dzīvodams Vitenbergā. Teoloģijas studiju rezultātā M. Luters izveidoja savu priekšstatu par kristietību. Savu pret katoļu baznīcu vērsto kritiku viņš puda 1517. gadā uzrakstītajās 95 tēzēs, kuras piesita pie Vitenbergas pils baznīcas durvīm. Līdz ar to aizsākās viņa polemika ar valdošo baznīcu, un sākumā M. Luters noraidīja jebkuru kompromisa iespēju. Saņēmis pāvesta bullu par viņa izslēgšanu no baznīcas, 1520. gadā M. Luters to sadedzināja Vitenbergas universitātes pagalmā. Viņa radikālās prasības vispirms Vācijā, vēlāk arī ārpus tās ierosināja plašu reformācijas kustību, kuras rezultātā izveidojās protestantiskā baznīca.

Līdz pat dzīves beigām 1546. gadā M. Luters palika reformācijas kustības vadonis, lai gan vēlāk viņš centās norobežoties no radikālākiem pārkārtojumiem. M. Luteru augstu vērtēja protestantisma piekritēji arī ārpus Vācijas. Viņš kļuva par vienu no pazīstamākajām sava laika personībām, kura uzskatus popularizēja daudzos eksemplāros iespiestie raksti un skrejlapas, bet viņa izskatu ļāva iepazīt daudzi gan mākslinieciski, gan amatnieciski darināti portreti.

Vairākkārt M. Luteru portretējis Saksijas kūrfirsta galma gleznotājs L. Krānāhs Vecākais, kura darbi kļuva par paraugu tiem māksliniekiem, kas lielo refor-

matoru vaigā nebija skatījuši. Vara grebumā M. Luteru attēlojuši Nirnbergas «mazie meistari»; arī viņu darbi vēlāk vairākkārt kopēti. Tipizēti un idealizēti Lutera vēlākie portreti nereti zaudējuši līdzību oriģinālam.

Portrets uz Cēsu pili atrastajiem krāsns podiņiem neapšaubāmi darināts pēc kādas izteiksmīgas gravīras, kurā bijuši labi nolasāmi lielā reformatora zīmīgie vaibsti. Viens no iespējamiem paraugiem varētu būt Georga Penca 1530. gadā darinātais vara grebums.⁴ Kaut arī uz krāsns podiņa skatāms profils, bet gravūrā attēlota seja trīsceturtdaļpagriezienā (4. att.), abos portretos jūtams M. Lutera spēcīgais stāvs un raksturīgie vaibsti. Tie rāda nobriedušu un pašapzinīgu vīru, kura enerģiju, ciešo ticību un gara spēku labi izceļ izteiksmīgie sejas panti — drošais skats, stāvā piere, spēcīgais deguns, apņēmīgi sakniebtās lūpas un masīvais zods ar tuklo pazodi. Gan gravūrā, gan uz krāsns podiņiem redzams arī līdzīgs apģērbs — apaļa, neliela berete ar nolocītu aizmugures daļu un vaļā atstātie garie svārki, zem kuriem atklājas vienkārša, nerotāta krekla krūšudaļa. Tas ir raksturīgs vācu humanistu un evaņģēlisko sludinātāju tērps 16. gs. 20.—40. gados.⁵ Līdzīgā apģērbā gravūrās attēlots arī M. Lutera domubiedrs Filips Melanhtons, reformācijas

3. att. Dzeltēni glazēts 16. gs. krāsns podiņš ar Mārtiņa Lutera portretu. Atrasts Cēsu pilī (1993. g.)

4. att. Georga Penca darinātais vara grebums ar Mārtiņa Lutera portretu (1530. g.)

laikmeta teologs Tomass Mincers, humānists Matejs fon Babenheims un citi.

G. Penca gravīrai izvēlētā sentence latīņu valodā «IN SILENCIO ET SPE ERIT FORTITUDO VESTRA» («Klusēšanā un cerībā būs jūsu spēks») precīzi raksturo portretā redzamo nosvērto reformatoru. Šīs gravīras parakstam izmantotā svešvaloda varētu būt ietekmējusi uz krāsns podiņiem lasāmā vārda latīnisko galotni — MARTINVS. Spriežot pēc gravīras tapšanas laika — 1530. gada, krāsns podiņi varētu būt gatavoti nākamajos gadu desmitos — 16. gs. 30.—50. gados. Šādu datējumu var pamatot arī ar vēsturiskajiem apstākļiem toreizējā Latvijas teritorijā.

Livonija bija viena no pirmajām zemēm ārpus Vācijas, kur uzvarēja reformācija. Visspilgtāk šī kustība izpaudās lielajās pilsētās; par tās centru kļuva Rīga. Jau 1521. gadā šurp kā reformācijas sludinātājs ieradās Andreass Knopke, kuram ieteikuma rakstu bija devis M. Lutera domubiedrs Vitenbergas universitātes profesors F. Melanhtons. Viens no pirmajiem un dedzīgākajiem kustības piekritējiem Rīgā bija pilsētas sekretārs Johans Lomillers, kurš 1522. gadā sarakstījies ar M. Lutera, lūdzot padomu, kā Livonijā paātrināt reformāciju. Pats lielais vācu reformators saviem atbalstītājiem Rīgā, Tallinā un Tartu rakstījis vairākkārt — gan 1523. gadā sūtot īpašu vēstījumu pilsētas rātēm, gan 1524. gadā speciāli izskaidrojot 127. psalmu, gan 1525. gadā veltot pamācības evaņģēliskajiem sludinātājiem Livonijā. Arī vēlāk M. Lutera devis ieteikuma vēstules mācītājiem, kuri devušies uz Rīgu un Tallinu.⁶

Reformācijas idejas Livonijā izplatījās strauji. 1524. gadā Rīgā, Tallinā un Tartu notika svētbilžu grautiņi, luterisms drīz vien ieviesās arī mazākajās pilsētās un guva arvien lielāku piekrišanu Baltijas vāciešos un pat katoliskajā Livonijas ordenī. Tomēr ordenis tik drīz netika sekularizēts un vēl vairākus gadu desmitus bija katolicisma balsts Livonijā. To noteica ilggadējā ordeņa mestra Valtera fon Pletenberga (1494—1535) nemainīgā nostāja ticības jautājumos. Kāda tad bija šī mestra attieksme pret reformāciju? Vai viņš būtu interesējies par luterismu? Tādu nepārprotamu ziņu nav, bet atsevišķas netiešas norādes vēl neko neliecina. Pēc J. Lomillera vēstules saņemšanas M. Lutera 1523. gadā savam draugam G. Spalatinam rakstījis, ka Livonijas ordeņa mestrs caur savu sūtni un kancleru lūdzis viņam uzrakstīt par kristīgo ticību Livonijas tautām. Tomēr vēsturnieki šādu V. Pletenberga rīcību apšaubā, uzskatot, ka vai nu J. Lomillers, vai mestra sūtnis sagrozījis faktus, iztēlojot M. Lutera vēlamo par esošo.⁷ Taču nevar noliegt V. Pletenberga atturīgo nostāju un iecietību pret reformācijas izplatīšanos Livonijā, kuru labi raksturojis T. Zeids.⁸ V. Pletenberga liberālo nostāju ilustrē arī fakts, kas tieši saistīts ar Cēsīm: 1524. gadā mestrs pat devis atļauju evaņģēliski noskaņotajam sludinātājam B. Brugmanam sprediķot Cēsu pilsētā Monētu tornī, kuru L. Arbuzovs uzskata par torni virs vārtiem, kas veduši uz Katrīnas kapelu.⁹ Jāatzīmē, ka Cēsis bija viena no abām ordeņa mestru rezidencēm. Un kopš 1481. gada līdz pat ordeņa likvidācijai mestri Rīgas pili vairs nedzīvoja pastāvīgi, bet bija apmetušies Cēsīs.

Neskatoties uz saviem dažbrīd liberālajiem uzskatiem ticības jautājumos, kā arī uz to, ka viņš aktīvi nepretojās luterisma izplatīšanai Livonijā, V. Pletenbergs tomēr līdz pat savai nāvei 1535. gadā palika pārliecināts katolis, kurš centās Livonijā saglabāt katolisko baznīcu un ordeni. Tādēļ maz ticams, ka savas valdīšanas laikā viņš būtu licis būvēt Cēsu pili krāsni ar sava idejiskā pretinieka M. Lutera portretiem.

Situācija pamazām mainījās, pie varas nākot pēdējiem ordeņa mestriem. Arēji palikdami katoļi, viņi ne vien nekavēja luterisma izplatīšanos Livonijā, bet reizēm to pat atbalstīja un veicināja. Par to liecina L. Arbusova apkopotie fakti,¹⁰ kuri minēti arī jaunākajā literatūrā.¹¹

No 1535. līdz 1549. gadam Livonijā valdīja mestrs Hermanis fon Brigenejs. Jau pirms stāšanās amatā bija zināma viņa labvēlīgā attieksme pret M. Lutera mācību, viņu pat uzskatīja par nākamo ordeņa reformatoru. Mestra brālis luterisko mācību ieviesa savā dzimtajā pusē Veitmārā. Kaut arī pēc ievēlēšanas par Livonijas ordeņa mestru Brigenejs licis vajāt luterisma piekritējus, savas iepriekšējās simpātijas viņš nezin vai bija zaudējis pilnībā. Citādi grūti izskaidrot situāciju, ka viņam kā protestantiskās reliģijas un zinātnes atbalstītājam savu evaņģēlija komentāru 1544. gadā veltījis Marburgas evaņģēliskais teologs Johans Dragonitess.

Vēl tuvāk luterismam stāvēja ordeņa mestrs Heinrihs fon Gālens, kurš Livonijā valdīja no 1551. līdz 1557. gadam. Viņš atklāti piedalījās protestantu dievkalpojumā Rīgas Doma baznīcā 1551. gadā, lai tur pieņemtu pilsētas uzticības zvērestu; 1552. gadā Tallinas sindiks Josts Klosts mestram izstrādāja evaņģēliskos skolas noteikumus, bet vēl pēc diviem gadiem pats mestrs ierosinājis kādam luteriskam mācītājam izdot pirmo igauņu katķismu. Gadu desmitu vēlāk — 1562. gadā — pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers ordeni sekularizēja un pārgāja luterticībā.

Lai arī būdami katoļu baznīcas pārstāvji, pēdējie ordeņa mestri savā darbībā jau bija pavisam luteriski.

Valdot šādai paradoksālai situācijai, nav jābrīnās, ka katoliskā Livonijas ordeņa mestru rezidencē Cēsu pili uzbūvēta podiņu krāsns ar M. Lutera portretiem kā atklāts slavinājums lielajam reformatoram.

Kurš no mestriem ir bijis M. Lutera portretpodīņu pasūtītājs, precīzi pateikt pašreiz vēl nevar. Tomēr dažas norādes dod Cēsu pils 1993. gada izrakumu materiāli — vienā slānī kopā ar slavenā reformatora attēliem atrasti arī krāsns dzegas podiņi ar mestru Hermana fon Brigeneja un Vilhelma fon Firstenberga (valdīja 1557.—1559. g.) ģerboņiem. Nav izslēgts, ka Lutera portreti un ordeņa mestru ģerboņi pat rotājuši vienu krāsni! Jādomā, ka viens no abiem mestriem būs bijis šis krāsns pasūtītājs. Varbūt tā viņš vēlējies paust savas personiskās simpātijas reformācijas kustībai un tās garīgajam vadonim, kaut atklāti negribēja vai nespēja pārveidot ordeni.

Krāsns podiņiem ar vietējo heraldiku — Livonijas ordeņa mestru ģerboņiem — vajadzētu būt gatavotiem Cēsu apkārtnē vai vismaz Livonijas teritorijā. Varbūt tas pats Livonijā dzīvojošais meistars pēc kādas vācu gravīras arī darinājis portretpodīņus ar M. Lutera attēlu. Šādam pieņēmumam par labu runā arī pašreiz zināmā analoģu eksemplāru izplatība — līdzīga krāsns podiņa kreisās malas fragments ar to pašu reformatora profilu un lauru vainagu, kā arī saglabājušos uzraksta sākumdaļu MARTINV pirms dažiem gadiem atrasts Igaunijā, Pērnavas vecpilsētā.¹² Vēl viens krāsns podiņa fragments ar uzrakstu LUTER zināms Tartu, kur to datē ar laiku no 1525. līdz 1558. gadam.¹³ Nekur citur šādi podiņi nav atrasti.

Jāpiebilst, ka krāsns keramika ar Mārtiņa Lutera attēliem ne Vācijā, ne citur Eiropā, izņemot vienu fragmentāru atradumu Čehijā,¹⁴ vispār nav sastopama. Tāpēc Cēsu pils krāsns podiņi ar M. Lutera portretu ir ne tikai unikāla liecība un vēl viens pierādījums tam, ka pēdējie Livonijas ordeņa mestri pievērsušies luterismam, bet arī interesants fakts visā krāsns keramikas vēsturē.

PARINDES

¹ Apala Z. Arheoloģiskie izrakumi Cēsu mūra pili // ASM 1982. un 1983. — R., 1984. — 10. lpp.; *Анала 3. Раскопки Цесисского замка* // AO 1983. — M., 1985. — C. 434.

² Apala Z. Arheoloģiskie izrakumi Cēsu viduslaiku pili // ASM 1992. un 1993. — R., 1994. — 8. lpp.

³ Ose I. Bauskas renesanses stila krāsns podiņi (pēc 1976.—1986. g. arheoloģisko izrakumu materiāliem) // AE. — R., 1994. — 16. laid. — 145. lpp.

⁴ Waldmann E. Die Nürnberger Kleinmeister. — Leipzig, 1910. — Taf. 40, N 176.

⁵ Thiel E. Geschichte des Kostüms. — Berlin, 1973. — S. 274.

⁶ Feodāla Rīga. — R., 1978. — 118. lpp.

⁷ Arbusow L. Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. — Leipzig, 1921. — S. 271; 800 Jahre Deutscher Orden: Ausstellung des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg in Zusammenarbeit mit der Internationalen Historischen Kommissi-

on zur Erforschung des Deutschen Ordens. — Gütersloh; München, 1990. — S. 135.

⁸ Zeids T. Valters fon Pletenbergs un viņa nozīme Latvijas vēsturē // LVIŽ. — 1991. — Nr. 1. — 44.—49. lpp.

⁹ Arbusow L. Die Einführung der Reformation. — S. 466.

¹⁰ Turpat. — 763., 801., 820. lpp.

¹¹ Fenske L., Miltzer K. Ritterbrüder im livländischen Zweig des Deutschen Ordens. — Köln; Weimar; Wien, 1993. — S. 148.

¹² Tamla Ü. Archäologische Ausgrabungen in Neu-Pärnu in der Munga-Strasse 2 // Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. — 1992. — N 41. — Lk. 288, Taf. XIII: 1.

¹³ Metsallik R. Uut Tartu vanalinnast // Hõrisont. — 1985. — N 11. — Lk. 29.

¹⁴ Zápotocký M. Katalog středověké keramiky severočeskeho Polabí. — Praha, 1979. — Tab. 72:5.

OFENKACHELN MIT EINEM PORTRÄT MARTIN LUTHERS AUS DER BURG CĒSIS

Zusammenfassung

Während der Ausgrabungen wurden 1974–1995 in der Kulturschicht der Burg Cēsis (Wenden) Fragmente von 37 Ofenkacheln mit einem Porträt des grossen deutschen Reformators Martin Luthers gefunden. Die ganz erhaltenen Kacheln sind 17–18 x 17,5–18,5 cm gross, die Stücke mit demselben Porträt sind sowohl grün-, als auch gelbglasiert. Brustbild des Reformators wurde in der Mitte eines Lorbeerkränzes und einer Inschrift «MARTINVS LVTER» dargestellt. Das Porträt auf der Kachel wurde vermutlich einer Gravüre nachgebildet. Eine von solchen Vorlagen könnte ein Kupferstich des deutschen Kleinmeisters Georg Pencz aus dem Jahre 1530 sein.

Die Kachel wurde im Stil der Renaissance verfertigt, ihre Entstehungszeit könnte um 1535–1560 sein. In dieser Zeit haben in der Burg Cēsis die letzten Meister des Livländischen Ordenszweiges regiert. In einem Ausgrabungsplatz wurden zusammen mit den Kacheln mit dem Lutherporträt auch Kacheln mit den Wappen der Ordensmeister Hermann von Brüggenei (1535–1549) und Wilhelm von Fürstenberg (1557–1559) sowie ihre Münzen gefunden. Man kann die Kacheln mit dem Porträt Luthers für ein Zeugnis des Zuwendens der letzten Ordensmeister dem lutherischen Glauben halten.

Vermutlich sind diese Kacheln und ihre Negativformen örtliche livländische Erzeugnisse, weil analoge Kacheln nur in Südostland bekannt sind.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Grundriss der Burg Cēsis mit den Ausgrabungsplätzen und Fundorten der Kacheln mit dem Lutherporträt

Abb. 2. Freilegung der Kulturschicht im Ausgrabungsplatz «F» an der Burg Cēsis mit gefundenen Kacheln «in situ» (1993)

Abb. 3. 1993 an der Burg Cēsis gefundene gelbglasierte Kachel des 16. Jahrhunderts mit einem Porträt Martin Luthers

Abb. 4. Georg Pencz, Kupferstich mit einem Porträt Martin Luthers (1530)

Jānis Apals

VĒSTURES AVOTU ZIŅAS PAR ĀRAIŠU MŪRA PILI

Jautājums par mūsdienīgu Cēsu pilsētas vēsturiskā centra — 1210. g. Indriķa hronikā minētās vecās pils¹ — atrašanās vietu ir viens no Latvijas vēsturiskajā ģeogrāfijā visvairāk diskutētajiem jautājumiem. Pamatojoties uz viduslaiku vēstures liecībām, par to savus uzskatus ir izteikuši vairāki autori, no kuriem daļa veco pili identificēja ar Cēsu pils parkā esošo pilskaļņu Rickstu kalnu, bet citi — ar Āraišu pilsdrupām.² Tas tādēļ, ka Āraišu pils vēstures avotos, literatūrā un folklorā minēta ar dažādiem nosaukumiem: *Aries*, *Arges*, *Arriß*, *Stara Kies*, *Alt-Wenden*, *Arrasch*, *Palaeowenda*, *Wezza Zehs*, *Wätz Arrasch* u.c. Aplūkojot mums pieejamos vēstures avotus hronoloģiskā secībā, mēģināsim noskaidrot, vai Āraišu mūra pili var vai nevar identificēt ar Indriķa hronikā minēto Cēsu veco pili.

Par toponīma «Āraiši» izcelsanos mūsu rīcībā nav nekādu citu avotu, izņemot pašu vietvārdu. Valodnieki uzskata, ka ar vārdiem «āra, āre, ārs» latviešu valodā apzīmē vietu ārpus meža pretstatā mežam un purvam.³ Vietvārds «Āraiši» ir arī vienīgais toponīms ar izskaņu -aiši ārpus Zemgales. Varbūt tā cilmi varētu saistīt ar t.s. Gaujas zemgāļiem, kas vidējā dzelzs laikmetā pirms latgaļu ienākšanas šajā novadā apdzīvoja abus Gaujas krastus.⁴

Atmiņas par mūra pils pastāvēšanu Āraišos saglabājušās arī latviešu tautas vēsturiskajās teikās. Uz Āraišu ezera pussaliņas agrāk esot bijusi vācu pils.⁵ Kad Cēsis vēl nebijušas uzceltas, Veccēsu pils atradusies uz Āraišu ezera pussalas. Veccēsu pils pa apakšzemes eju bijusi savienota ar Cēsu pili.⁶

Viduslaikos Livonijas pastāvēšanas periodā (13. gs. beigās—1561. g.) Āraišu novads ietilpa ordeņa valstī. Precīzs Āraišu mūra pils celtniecības laiks nav zināms: pirmo reizi rakstītajos avotos tā minēta 15. gs. pirmajā pusē. Kā norāda Āraišu mācītājs P. Bērents, vēsturniekam L. Arbušovam esot bijušas zināmas četras npublicētas vēstules, kurās mūs interesējošā pils ar nosaukumu «*Arries*» esot minēta 1410., 1468., 1545. un 1547. gadā.⁷ Publicētajos rakstītajos avotos Āraišu pili ar iepriekš minēto nosaukumu pirmo reizi sastopam Livonijas

piļu sarakstā, kas ap 1438. g. ievietots Vācu ordeņa nodevu grāmatā. Pils piederējusi ordenim.⁸

Hronoloģiski nākamais avots ir Livonijas ordeņa mestra Heidenrika Finkes 1445. g. Cēsis parakstītais muižu pirkšanas un pārdošanas līgums. Līgumā minētās muižas atradās Skujenes un Āraišu draudzēs («*..welck guder belegen sindt in den Kerspelen als Schuyen und Ariis..*»)⁹ Diemžēl līgumā nav tuvāk norādīts, vai ar terminu «draudze» (*Kerspel*) domāta baznīcas organizācijas pamatvienība vai ordeņa zemju pārvaldes pamatvienība — pilsnovads.

Pēc tam Āraišu pils ap 1467. g. vēlreiz minēta Vācu ordeņa hronikai pievienotajā Livonijas piļu sarakstā. Sarakstā ir piezīme, ka Āraišu pils atrodas mestra novadā,¹⁰ t.i., ietilpst to 13 piļu skaitā, kuru novados ievāktās nodevas uzturēja mestra galmu un kuras tādēļ atradās mestra tiešajā pakļautībā. Livonijas ordeņa mestri kopš 1481. g. pastāvīgi uzturējās Cēsis, taču dažkārt īslaicīgi uzkavējās arī tuvējā Āraišu pilī. To apliecina divas ordeņa mestra Hermana fon Brigeneja vēstules, kuras viņš rakstījis Āraišu pili 1545. g. 22. aprīlī un 1547. g. 7. janvārī.¹¹

Šajā laikā sakarā ar kādu katoļu priesteru darījumu netieši tiek pieminēta arī Āraišu baznīca un draudze. Kā raksta A. Švābe, Valsts arhīvā Stokholmā glabājas kāds ar 1546. g. datēts Cēsu rātes ziņojums mestram, kurā sacīts, ka Cēsu katoļu priesteris Tidemanis par vienu zirgu pārdevis Āraišu baznīckungam birģermeistara Frilingshūzena Cēsis nodibināto Nikolaja vikāriju.¹² 1555. g. Āraišu pils vēlreiz minēta Livonijas ordeņa piļu sarakstā.¹³

1558. g. sākās Livonijas karš, kura rezultātā vecā Livonija gāja bojā, tās zemes, pils un pilsētas nonāca kaimiņvalstu valdījumā.

Ar karadarbību saistītie notikumi Āraišu pili skāra jau pašā kara sākumā. Pili pulcēja ordeņa karaspēka nodaļas, krāja kara materiālus, pārtiku un elpi. Tā, piemēram, Cēsu komturis Valters Kvāde 1558. g. 4. februārī ziņoja mestram Vilhelmam fon Firstenbergam, ka karakalpi no Āraišiem un kādas citas vietas («*..lantknechte arries vnd giselle..*») noteiktajā laikā nevarēs ierasties, bet būs klāt, tikko apvienosies ar zemniekiem.¹⁴ Domājams, ka komplektējamā nodaļa ietilpa Cēsu šafera Bernta Hofela komandētajā vienī-

bā, kas 1558. g. ar 8 lielgabaliem, 103 jātniekiem un 500 zemniekiem devās uz Paidi Igaunijā. Zemnieki bija bruņoti ar krūšu un muguras bruņām un šķēpiem.¹⁵ Var būt, ka āraišnieki ietilpa arī tajā ordeņa vienībā, kas 1558. g. oktobrī no Cēsīm devās palīgā ordeņa mestram ieņemt Ringas pili Igaunijā, kur bija nostiprinājies krievu karaspēks; taču par to ziņu trūkst.

Nākamajā gadā karadarbība pārsviedās no Igaunijas uz Latviju — krievu cara Ivana IV karaspēks sīroj Vidzemē, Zemgalē un Latgalē. Ordeņa mestrs Vilhelms fon Firstenbergas 1559. g. 25. janvārī ziņoja Rīgas birģermeistaram un rātei, ka Olthūzena muižā pie Āraišiem («*In althusen hoff bey der Aries*») sagūstīts kāds krievs, domājams, izlūks.¹⁶

1559. g. krievu karaspēks pie Cesvaines un Tiras sagrāva Rīgas arhibīskapa, bet 1560. g. pie Lugažiem — Livonijas ordeņa spēkus. Tā paša gada septembrī daļa no krievu armijas nonāca pie Cēsīm un, kad ap tām viss bija nopostīts, devās tālāk uz Valmieru.¹⁷ Iespējams, ka šajā gadā no karadarbības cieta arī Āraišu apkārtnē, taču tiešu liecību par to nav. 1560. g. pēc sagraves Ērgemes kaujā (pie Lugažiem) Livonija kā viduslaiku ordeņa un bīskapu valstiņu konfederācija beidza pastāvēt. Sāmsalas un Kurzemes bīskapijas jau 1559. g. bija pārdotas Dānijai, bet daļa no ordeņa zemēm, kas atradās Igaunijā un Vidzemē, — 1560. g. Polijas karalim. 1561. g. Livoniju sadalīja pilnīgi. Ziemeļu Igaunija kopā ar Tallinu nonāca Zviedrijas varā. No Livonijas daļas, kas atradās uz ziemeļiem no Daugavas, izveidoja Pārdaugavas hercogisti, bet no Kurzemes un Zemgales — Kurzemes hercogisti.

Pārdaugavas hercogiste (1561.—1629. g.) sākotnēji atradās Lietuvas, bet pēc 1569. g. — Lietuvas un Polijas kopvalsts (t.s. Žečpospolitais) sastāvā. Tās pastāvēšanas sākumposmā joprojām turpinājās Livonijas karš, kurā arvien aktīvāk iesaistījās lietuviešu, pēc tam arī poļu militārās vienības. Vienlaicīgi turpinājās bijušo ordeņa zemju sadalīšanas un izlēņošanas process. Polijas karalis Sigismunds II Augusts bez citām bijušām ordeņa zemēm savā īpašumā ieguva arī Cēsis un Āraišus, kuru pilsnovadu zemes apsoliņa piešķirt tiem, kas pirms tam sastāvējuši ordenī, kā arī saviem padomniekiem un citām personām, kam bija nopelni Livonijas labā.¹⁸

1561. g. 14. martā Gothards Ketlers, vēl būdams ordeņa mestrs, izlēņoja kādam K. Fītinghofam, kurš bija kalpojis par tulku sarunās ar krieviem, viņa tēva valdījumā bijušo Kalna muižu, kas atrodas Āraišu novadā un draudzē («*...das Gut Berghen Hof im Gebiet und Kirchspiel zu Arris*»), kā arī divas zemnieku sētas. Kā noskaidrojais L. Štriks, tā ir tā pati kādam Olthūzenam piederējusi muiža, kas minēta iepriekš citētajā ordeņa mestra Vilhelma Firstenbergas 1559. g. ziņojumā Rīgas rātei un kuru šodien sauc par Drabešu muižu pēc kāda poļu virsnieka J. Drobiša uzvārda.¹⁹

1562. g. Polijas karalis Sigismunds II Augusts izlēņoja vairākiem muižniekiem zemes īpašumus kā atalgojumu par nopelniem karā vai kā atlīdzību par karā

ciestajiem zaudējumiem. To lielums bija nevienāds — sākot ar atsevišķām zemnieku sētām un beidzot ar veseliem novadiem. Šajā sarakstā minētas arī 16 zemnieku sētas no Āraišiem un Gicelenes («*ex Arries aut Gitzelen*»), no kurām septiņas sētas Āraišos ieguvis kāds Simons Grosmans.²⁰

1563. un 1564. gadā krievu karaspēks cīnījās ar lietuviešiem, Ziemeļvidzemē aizejot līdz Smiltenei, Raunai, Cēsīm un Valmierai. Par Āraišu pils likteni šajā laikā drošu ziņu nav, izņemot kāda Austrumprūsijas garīdznieka Kaspara Hennenberga 1564. gadā sastādīto Livonijas piļu sarakstu, kur tā minēta ar nosaukumu «*Arries*».²¹ Šajā sarakstā atzīmētas arī tās pilis, kuras ieņēmis krievu karaspēks. Diemžēl šī atzīmēšana izdarīta vēlāk, tādēļ grūti noskaidrot, vai Āraišu pils 1564. g. bijusi ieņemta vai ne. Tajā pašā gadā K. Fītinghofs pārdeva pie Āraišiem esošo Kalna muižu savam svainim B. Patkulam.²²

Pēc Lietuvas, Polijas un Zviedrijas iesaistīšanās Livonijas karā Ivans IV mainīja taktiku, izvirzot ideju par Livonijas karalistes kā Krievijas vasaļvalsts izveidošanu ar dāņu hercogu Magnusu — Dānijas karaļa Frederika II brāli — priekšgalā. Šajā nolūkā cars 1570. g. Maskavā Magnusu apprecināja ar savu brāļameitu, izsludināja viņu par Livonijas karali un iecēla par krievu karaspēka virspavēlnieku Livonijā, piešķirot zviedru ieņemto Igaunijas daļu. To tad nu Magnusam vajadzēja zviedriem atkarot.

Karš Igaunijā turpinājās līdz pat 70. gadu beigām, atsevišķos gadījumos tika veikti iebrukumi arī Burtnieku, Ērgemes, Rūjienas un Salacas novadā. Tomēr Magnusa un citu vadoņu komandētais krievu un tatāru karaspēks, kam pievienojās arī daļa vietējo vācu muižnieku, ciņā pret zviedriem izšķirošus panākumus neguva. Tā kā iecerētos mērķus militārā ceļā sasniegt neizdevās, Magnuss uzsāka slepenas sarunas ar Poliju. Pēc tam kad par Polijas karali 1576. g. kronēja Stefanu Batoriju, Magnuss ar Kurzemes hercoga starpniecību piedāvāja viņam kā atlīdzību par atbalstu vairākas pilis Igaunijā un Vidzemē. Par sarunām uzzināja Valmieras stārasts lietuviešu kņazs Aleksandrs Polubeņskis, kurš par tām nekavējoties informēja caru.

Magnuss un viņa piekritēji neapmierinājās tikai ar sarunām vien — 1577. g. vasarā viņi kopā ar latviešu zemniekiem pārņēma savā varā vairākas Vidzemes pilis, kā arī Cēsu un Valmieras pilsētas, padzenot no turienes lietuviešu un poļu garnizonus. Par savu turpmāko rezidenci Magnuss izvēlējās Cēsis. Šīs akcijas laikā tika ieņemta arī Āraišu pils. Īsas ziņas par šo notikumu ir saglabājušās divos 1577. g. avotos.

Pirmais no tiem ir Valmieras pili pie stārasta Aleksandra Polubeņska 1577. g. 5. augustā notikušas sanāksmes protokols. Protokola oriģināls, kas, domājams, bijis poļu valodā, nav saglabājies; tā satura atstāstu vācu valodā J. K. Broce ievietojis sava vēstures avotu krājuma I. sējumā.²³ Sanāksmē piedalījās vairāki Polijas karaļa ierēdņi no Ziemeļvidzemes pilīm, kuri želojās par Magnusa ļauzu varmācīgo rīcību, ieņemot pilis.

Cēsu apakšstārasts Staņislavs Podbilskis īpaši sūdzējās par kādu Cēsu apkārtnes dižciltīgo Hansu Ernstu, kurš kopā ar palīgiem ar varu ieņēmis Vecās Cēsis (J. K. Broces norakstā — «*Alt-Wenden, d.i. Arrasch*»), šis pils kalpotājus pa daļai nositis, pa daļai saņēmis gūstā un nosūtījis uz Magnusa pilim ieslodzījumā. S. Podbilskim šajā pili esot bijuši 40 zirgi [acīmredzot kara zirgi. — J. A.], daudz ieroču, kā arī zirgi, vērši, govīs un citi lopi. Bez tam iebrucēji esot paņēmuši arī pili nogalināto un sagūstīto cilvēku mantu.

Otrs avots ir vēstule, kuru A. Polubeņskis 1577. g. 8. augustā, tātad tūdaļ pēc sanāksmes Valmieras pili,

nosūtīja Lietuvas muižniecībai. Vēstulē viņš raksturoja Pārdaugavas hercogistes smago stāvokli, kādā tā bija nonākusi hercoga Magnusa rīcības rezultātā, kā arī tāpēc, ka trūka atbalsta no Polijas karaļa puses.

Kā ilustrāciju draudošajām briesmām A. Polubeņskis minēja faktu, ka Vecajās Cēsis zemnieki ar trepju palīdzību esot ieņēmuši pili un tur apmetušies, tāpat kā viņi to darijuši Ludzā, Rēzeknē un Viļakā.²⁴

1577. g. jūlijā sākās Livonijas kara laikā lielākais krievu karaspēka iebrukums Latgalē un Vidzemē. Tā bija Ivana IV reakcija uz Magnusa saru-

1. att. Merkatora karte

nām ar poļiem un piļu ieņemšanu. Šī karagājiena laikā smagi cieta Āraiši un Cēsis. Kā vēsta Baltazars Rusovs, krievu karaspēks 28. augustā no Ērgļiem devās uz Cēsīm, pa ceļam ieņemdams Āraišus (hronikā — *Aries*), Jaunpili un citas pilis. Laudis aizveda gūstā.²⁵

Tā kā cara armija nonāca pie Cēsīm 31. augustā, var secināt, ka Āraišu pils tika ieņemta 1577. g. augusta pēdējās dienās. Taču liekas, ka krievu karaspēks Āraišus tūdaļ arī atstājis, kā to var secināt no Kurzemes hercogienes Annas vēstules brālim, Mēklenburgas hercogam Kristofam. 1577. g. 16. septembrī nosūtītajā vēstulē viņa uzskaita pilis un pilsētas, kuras ienaidnieks ieņēmis tā gada vasarā. Starp tām minēta arī Āraišu pils (ar nosaukumu «*Arges*») un piezīmēts, ka poļi to atkal atguvuši.²⁶ Tik īslaicīga krievu karaspēka uzturēšanās Āraišos — tikai pāris nedēļu — visai iespējama. Pils bija izlaupīta jau vasarā, Hansa Ernsta vadītā zemnieku iebrukuma laikā, savukārt krievu karaspēks tik pamatīgi izpostīja apkārtni, ka pat vēl pēc pieciem gadiem, kā to konstatēja poļu revidenti, pie pils nebija neviena zemākā padotā (t.i., zemnieka).

Nākamajā — 1578. gadā notika pēdējais lielais krievu un tatāru karaspēka uzbrukums Cēsīm. Pēc tam kad poļi un zviedri kopējiem spēkiem uzbrūcēja sakāva, hercogs Magnuss atteicās no pretenzijām uz Pārdaugavas hercogisti, Livonijas karaļa titula un pārcēlās uz Pilteni. Dažus gadus vēlāk — 1582. gadā Zapoljes Jamā Krievija noslēdza miera līgumu ar Lietuvu un Poliju, ar kuru atteicās no visiem iekarojumiem Baltijā. Livonijas karš Vidzemē bija beidzies.

Pēc miera līguma noslēgšanas poļu administrācija nekavējoties kūrās pie Pārdaugavas hercogistes zemes īpašumu lietu sakārtošanas. 1582. g. notika pirmā poļu muižu revīzija, kuras laikā tika uzskaitīti zemes īpašumi un pārbaudītas to turētāju tiesības. Revidenti konstatēja, ka ordeņa laikā Cēsu pilsnovads sastāvējis no pils, pilsētas, desmit zemnieku pagastiem jeb vakām un Āraišu pils: «ir vēl Āraišu pils (*zamek Aries*) jūdži no Cēsīm. Kas saucas Vecās Cēsis (*stara Kies*); gandrīz tukša, un pie tās nav zemāko padoto, kas to apstrādātu.»²⁷ Uzskaitē sekoja zemes īpašumu pārvaldes pārkārtojumi. 1590. gadā — otrās poļu muižu revīzijas laikā — Cēsu pilsnovads bija sadalīts divās jaunās administratīvās vienībās — amata muižās jeb folvarkos, kuri revīzijas protokolos diezgan sīki aprakstīti. Pirmais folvarks atradies pie Cēsu pils, bet otrs — «jūdži [no tās. — J. A.], nosaukts Vecās Cēsis, veci mūri ezera krastā. Kurā ir šādas ēkas: baltā māja ar dzīvojamo telpu. No tās priekšnams un no priekšnama otra dzīvojama telpa; labības klēts. Divas kūtis lopiem, zirgu stallis, pirts. Divas rijas aiz mūriem. Grāvis pāri laukam, kuru nelaiķis pāns Peņionzeks lika aizbērt. Jauns krogs, ko uzcēla nelaiķis pāns Peņionzeks pie Rīgas lielceļa.»²⁸

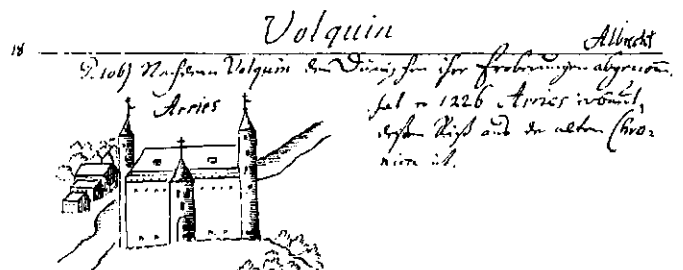
Šis apraksts ir vienīgais, kurā atspoguļota Āraišu pils apbūve tās pastāvēšanas laikā.

1627. gadā izdotajā t.s. Merkatora kartē (1. att.) Āraišu pils vēl apzīmēta ar veco nosaukumu *Aris*,²⁹ turpretī 1599. gadā trešās poļu muižu revīzijas protokolā Āraišu pils nav minēta. Tai piederšie tūrumi un apkārtnē apzīmēta ar aprakstošu nosaukumu — «*territorium Argis*».³⁰

1600. g. sākās Zviedrijas—Polijas karš Vidzemes un Igaunijas dēļ. Karš beidzās ar Altmarkas pamieru, kuru karojošās puses noslēdza 1629. gadā. Ar šo līgumu Pārdaugavas hercogistē oficiāli beidza pastāvēt. Latgale kā t.s. poļu Vidzeme jeb Inflantija palika Polijas sastāvā, bet no Dienvidigaunijas un Vidzemes izveidoja t.s. zviedru Vidzemi jeb Zviedrijas Livoniju, kas pastāvēja no 1629. līdz 1710. gadam.

Karš tikko kā bija sācies, kad zviedru ierēdņi jau izdarīja jauniegūto novadu pirmās arklu revīzijas. Zviedru revidenti ieradās Āraišos 1601. g. un konstatēja, ka Āraišu muižai jeb Vecajām Cēsīm («*nach dem hoffe Arriß oder Aldt Wendens*») ir pakļautas sešas — Inķēnu, Geidēnu, Vībes, Gribelēnes, Purnīcas un Kudliņu — zemnieku vakas.³¹ 1622. g. karalis Gustavs Ādolfs par izciliem nopelniem Zviedrijas valsts labā piešķīra kancleram Akselam Uksensērnam Cēsu katoļu bīskapijas, bet 1627. g. — arī Cēsu stārastijas muižas kopā ar Cēsu pili. Poļu laikos pastāvējušo Āraišu folvarku likvidēja, izveidoja Āraišu pagastu, kurš kopš 1630. g. minēts Uksensērnas muižu saimniecības grāmatās.³² Pagasts tika pakļauts Cēsu pilsmuižai jeb, kā to zviedru laika sākumā sauca, lēnim (apgabalam): «*Wendische Lahn oder gebiet*».³³ Domājams, ka šajā laikā Āraišu pils jau vairs nav apdzīvota, jo 1638. g. otrās zviedru arklu revīzijas protokolā norādīts, ka Āraišu baznīca atrodas Vecajās Cēsīs («*zue alten Wendens*»),³⁴ bet krogs — vecās pils priekšā («*vor dem alten Schlosse*»).³⁵

Senāko Āraišu pils zīmējumu atrodam t.s. Jirgena Helmsa hronikā,³⁶ kas sarakstīta laikā no 1628. līdz 1645. gadam. Hronikā bijušas 1273 lappuses un ap 130 Livonijas laika pilsētu, piļu un baznīcu zīmējumu, kas ir vecākie pašlaik zināmie šī perioda attēli. Rakstot šo darbu, J. Helms izmantojis kādu vecu Livonijas un Prūsijas hroniku, kas dažkārt saukta arī par Vidzemes un Kurzemes hroniku. J. Helmsa hronika līdz mūsu dienām pilnā apjomā nav nonākusi, saglabājušies tikai vairāki izvilkumi, no kuriem par labāko uzskata J. K. Broces darināto³⁷ (2. att.). Āraišu pils zīmējumā attēlota stāvoša uz paugura upes (nevis ezera) krastā, ar diviem slaidiem, apaļiem, piccstāvīgiem, diagonāli

2. att. Āraišu pils zīmējums J. Helmsa hronikā

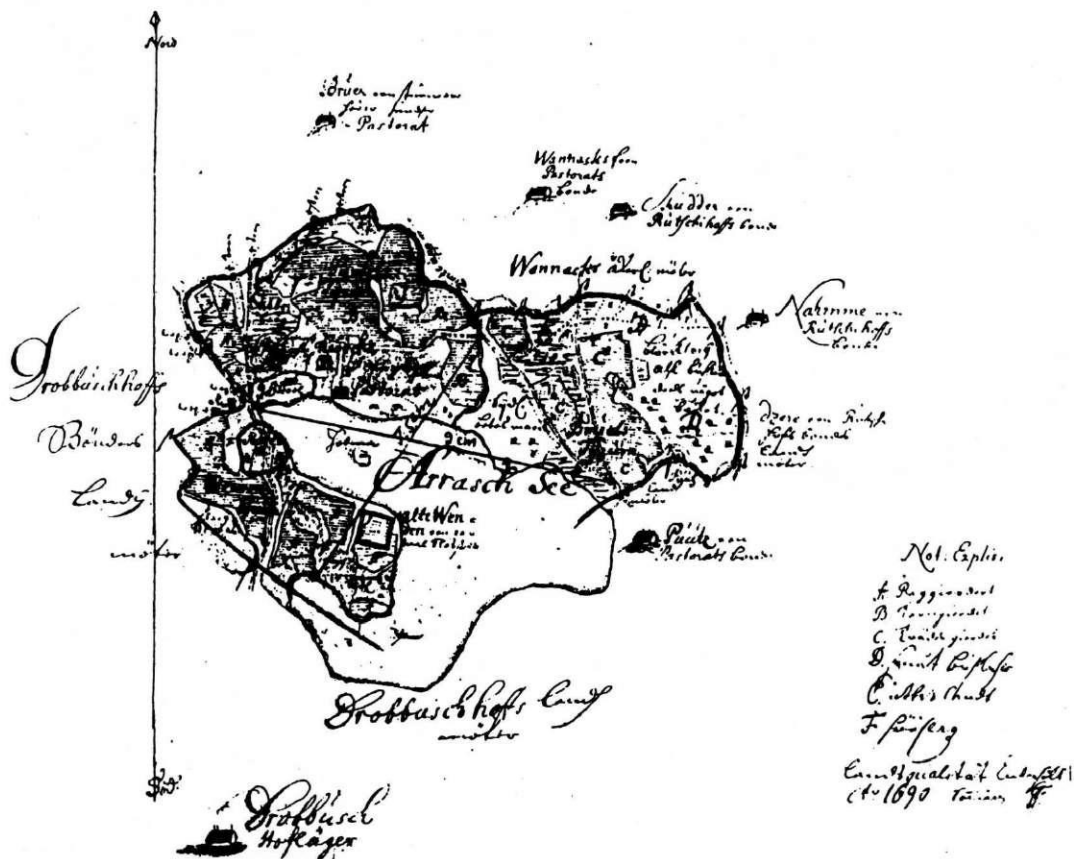
(?) novietotiem stūra torņiem un zemu, platu, pusapaļu vārtu torni. Vecajā hronikā, no kuras 106. lpp. J. Helmss ņēmis šo attēlu, pils nosaukumam lietots vārds «Arries» un norādīts, ka to 1226. g. cēlis mestrs Folkvīns.

Dažus interesantus, pat kuriozus faktus, kam bijusi zināma ietekme Vecās Cēsu pils identificēšanā ar Āraišiem, atrodam 17. gs. baznīcu grāmatās un vizitācijas dokumentos. 1656.—1658. g. Krievijas—Zviedrijas kara laikā cara Alekseja Mihailoviča karspēks postīja Āraišu baznīcu.³⁸ Karā gūtos bojājumus vēl pastiprināja laika zobs, un baznīca kļuva dievkalpojumiem nederīga. 1672.—1673. g. notika aktīvas sarunas starp Āraišu apkārtnes muižniekiem un Cēsu baznīcas priekšnieku P. Hansonu par Āraišu baznīcas un draudzes, kura bija likvidēta

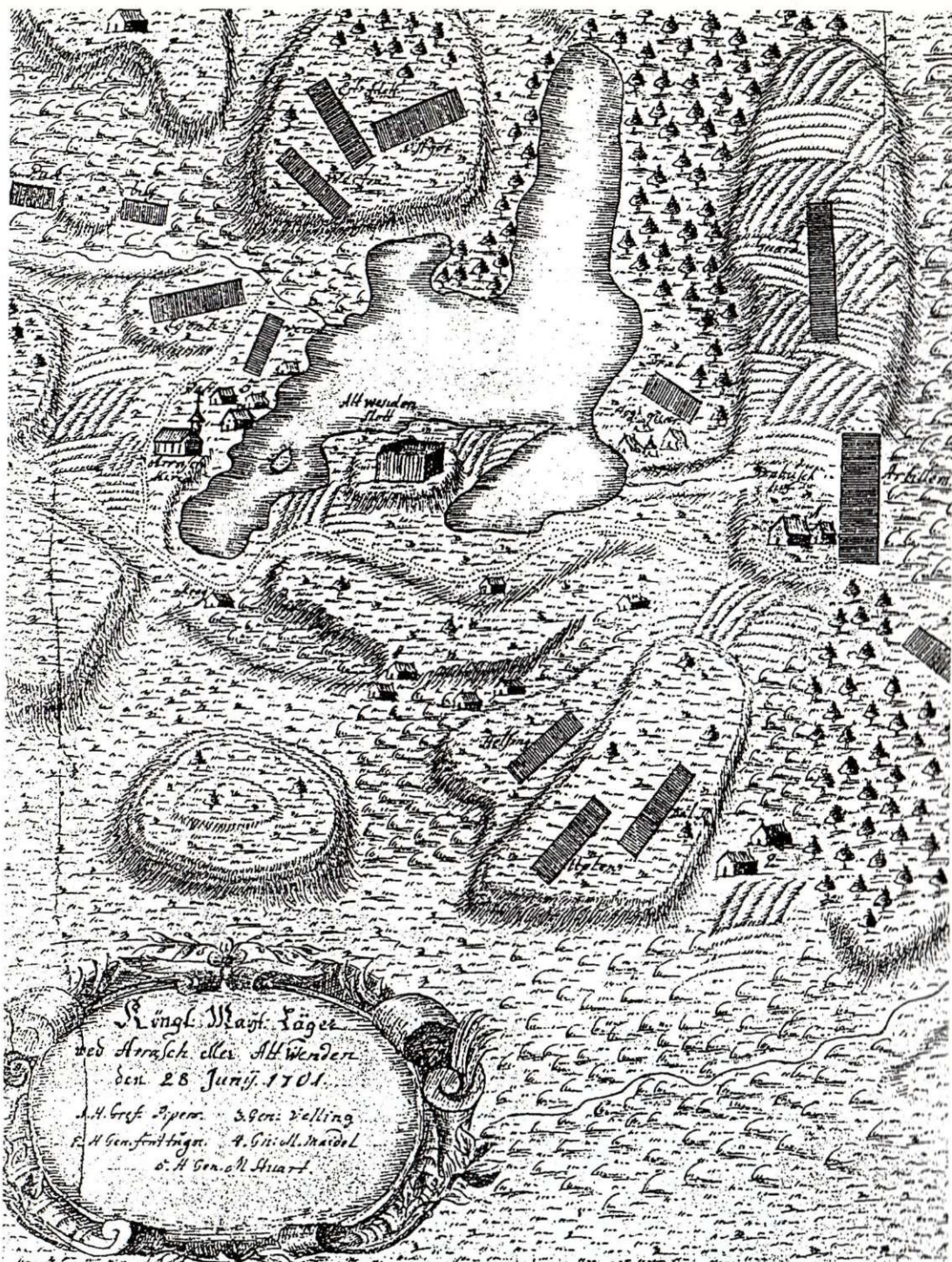
kontrreformācijas gaitā 1613. gadā, atjaunošanu.³⁹ Sarunu un sarakstes gaitā tika minēti arī abu baznīcu latviskie nosaukumi, turklāt polemikas karstumā tika apgalvots, ka Āraiši latviski saucoties Wätz-Arrasch, bet Cēsu pilsēta un tās galvenā — Jāņa baznīca — Jaune Arrasch.⁴⁰ Pamatojoties uz šo apgalvojumu, Āraišu draudzes mācītājs M. Simonis 17. gs. beigās sācis pats sevi dēvēt par «pastor Palaeowendensis» un pat esot licis izgatavot baznīcas zīmogu ar uzrakstu «sigillum ecclesiae Palaeowendensis».⁴¹ Āraišu pils atrašanās vieta ar pieņemtu zīmi un nosaukumu «Arras slott» atzīmēta 1683. g. uzmērotajā un 1686. g. sastādītajā Lielvidzemes kopkartē.⁴²

1689. g. mērnieks E. Tolks uzmēroja Āraišu mācītājmuižas zemi. Tās sastāvā bija iekļauta visa

Geometz. Charta. öfwer Arrasch
Pastorats Landh, Määt och observerat
Anno 1689 iij Octobr. A. Tolck
1:9500

3. att. Āraišu mācītājmuižas zemju karte. E. Tolka 1689. g. uzmērojums

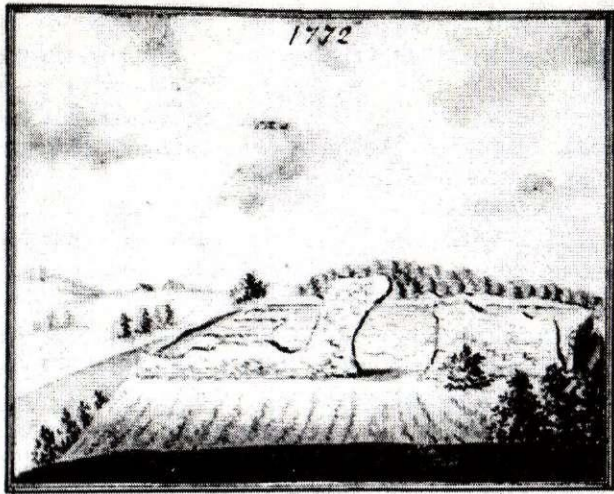
4. att. Zviedrijas karaļa Kārļa XII karaspēka nometnes shēma Āraišos 1701. g. 28. jūnijā (fragments)

Āraišu ezera pussala ar bijušo pili un priekšpili, kur tagad atradās aramzeme un pļavas. Pils vieta kartē apzīmēta ar četrstūri un uzrakstu «alte Wenden», attēloti arī abi — pils un priekšpils — grāvji (3. att.).⁴³ Redzams, ka šajā laikā jau visa pils un priekšpils teritorija, tai skaitā arī pils pagalmi, tikusi apstrādāta.

1700. g. sākās lielais Ziemeļu karš. Jau pirmajā kara gadā sakšu un poļu karaspēka nodaļas nonāca līdz Cēsīm, Valmierai un Limbažiem. 1701. g. vasarā, ejot no Pērnavas uz Rīgu, karaļa Kārļa XII vadītais zviedru

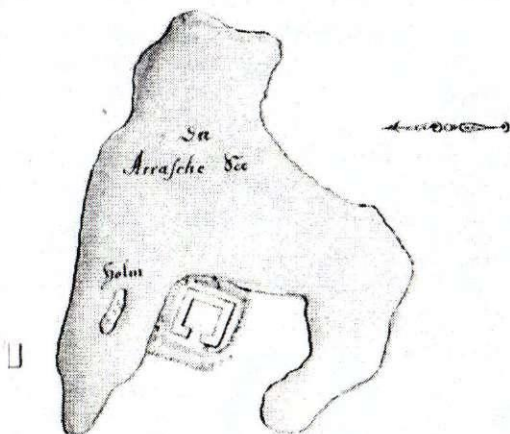
karaspēks padzina sakšus no Cēsīm un 28. jūnijā apstājās, lai atpūstos, pie Āraišiem jeb Vecajām Cēsīm («wed Arrasch eller Alt Wenden»). Zviedru armijas vienības apmetās ezera apkārtnē, to izvietojums tika fikstēts shēmā, kas saglabājusies Stokholmas Kara arhīvā. Tur shematiski iezīmētas arī Āraišu pilsdrupas, kas apzīmētas ar nosaukumu «Alt wenden Slott» (4. att.).⁴⁴

Pilsdrupu kopskatu no rietumiem, kā arī plānu un novietojumu Āraišu ezera rietumu krasta pussalā (bez priekšpils) 1772. g. zīmējis J. K. Broce (5. att.).⁴⁵

Ruinen des Schlosses Arrasch

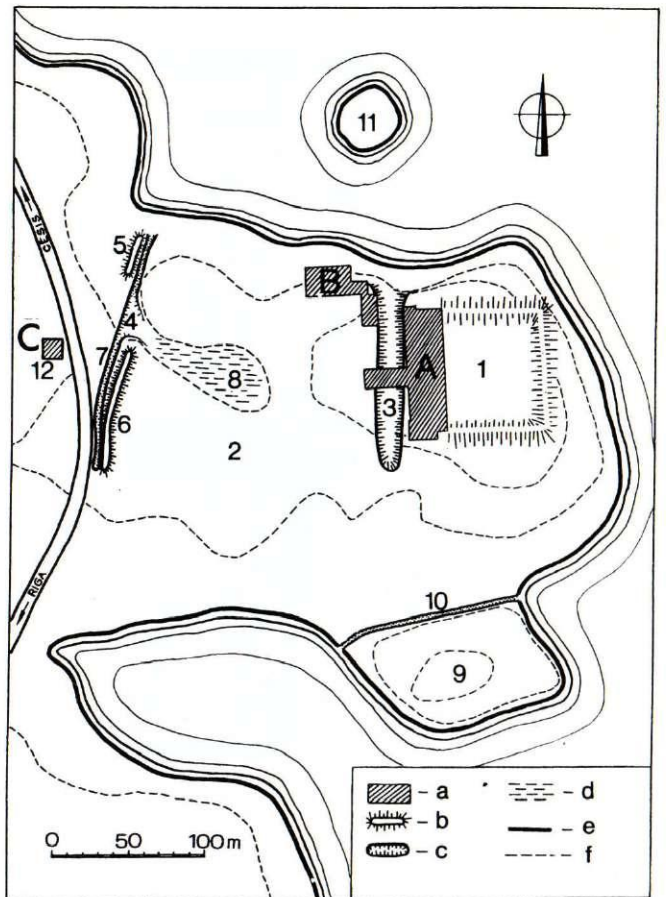
Lage von Arraschen, eifollet id. 1772. v. 2.
an welchem Orte Ruinen liegen.

5. att. J. K. Broces 1772. g. zīmētais Āraišu pilsdrupu plāns un kopskats

Āraišu mūra pils arheoloģiskā izpēte sākās tikai 20. gadsimtā. Pirmie nelieli pasākumi šajā jomā notika 1921. g., kad Āraišu pils ziemeļrietumu stūra telpā izrakumus uzsāka toreizējās Bērzaines vidusskolas skolotājs K. Ašmanis ar skolēniem. Tajā pašā gadā K. Ašmanis kopā ar J. Krieviņu un vietējiem iedzīvotājiem veica pētījumus arī tagadējās Āraišu jaunās kapsētas teritorijā. Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija 1968. g. izdarīja nelielus pārbaudes izrakumus priekšpilī Z. Apalas vadībā, bet 1972.—1974. un 1981.—1992. g. — plašākus izrakumus Āraišu mūra pilī un priekšpilī J. Apala vadībā.⁴⁶

Izrakumu gaitā pilnā apjomā atsedza pils rietumu spārnu un ieejas vietu pāri pils grāvim 3320 m² kopplatībā. Pētījumi notika tieši tajās vietās, kas redzamas J. Helmsa un J. K. Broces zīmējumos. Priekšpils

6. att. Āraišu mūra pils un priekšpils plāna shēma.

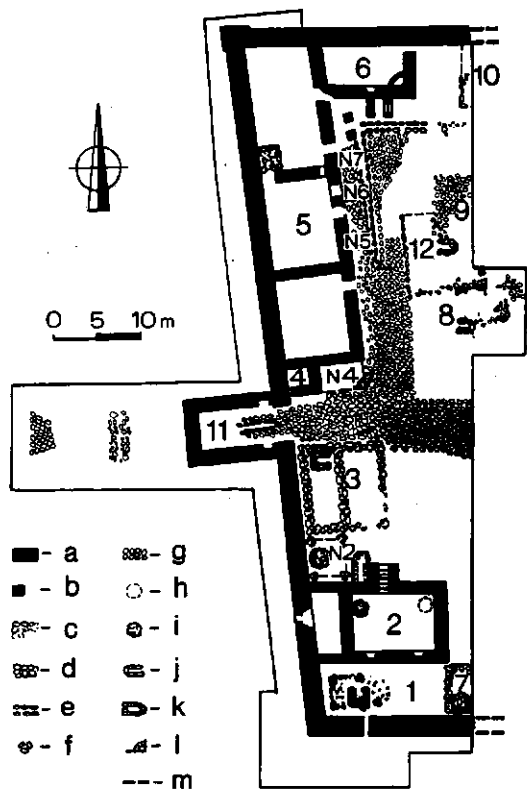
1 — pils, 2 — priekšpils, 3 — pils grāvis, 4 — priekšpils grāvis, 5 — mazais priekšpils valnis, 6 — lielais priekšpils valnis, 7 — ieeja priekšpilī, 8 — dīķis, 9 — pussaliņa, 10 — pussaliņas grāvis, 11 — Āraišu ezerpils, 12 — pētītā celtnes vieta Āraišu kapsētā; a — izrakumu laukumi: A — pili, B — priekšpilī, C — kapsētā; b — valņi, c — grāvji, d — pārpurvojies dīķis, e — ezera krasts, f — augstuma līnijas

ziemeļaustrumu stūrī — vietā, kur tā pieslēdzās pils aizsarggrāvim un ezermalai, izpētīja 860 m² lielu platību (6. att.). Pils izpētītajā daļā atsedza aizsargsienu, 18 dažāda lieluma mūra un koka celtņu paliekas, kā arī nojumes, kas pieslēdzās aizsargsienai vai arī atradās pagalmā, grāvī — priekšvartu celtni un tilta gala balstus (7. att.). Telpu apkurei, mājturības un amatniecības vajadzībām bija ierīkoti atklātie pavardi, celtas akmeņu krāvuma, hipokausta un podiņu krāsnis, kā arī kamīni.⁴⁷

Priekšpilī pilnīgi vai daļēji izpētīja septiņu slikti saglabājušos ēku pamatus, divu akmeņu krāvuma krāšņu un kāda no akmeņiem krauta āra pavarda paliekas.⁴⁸

Pēc Āraišu pils rietumu spārna arheoloģiskās izpētes radās iespēja salīdzināt iepriekšējos gadsimtos tapušos pils aprakstus un zīmējumus ar izrakumu materiāliem.

Salīdzinot 1590. g. Lietuvišu metrikas aprakstu ar pils rietumu spārnā atsegto celtņu paliekām, var secināt, ka tur minētā baltā māja ar dzīvojamo telpu ir 6. ēka, priekšnams — tās priekšā izbūvē-

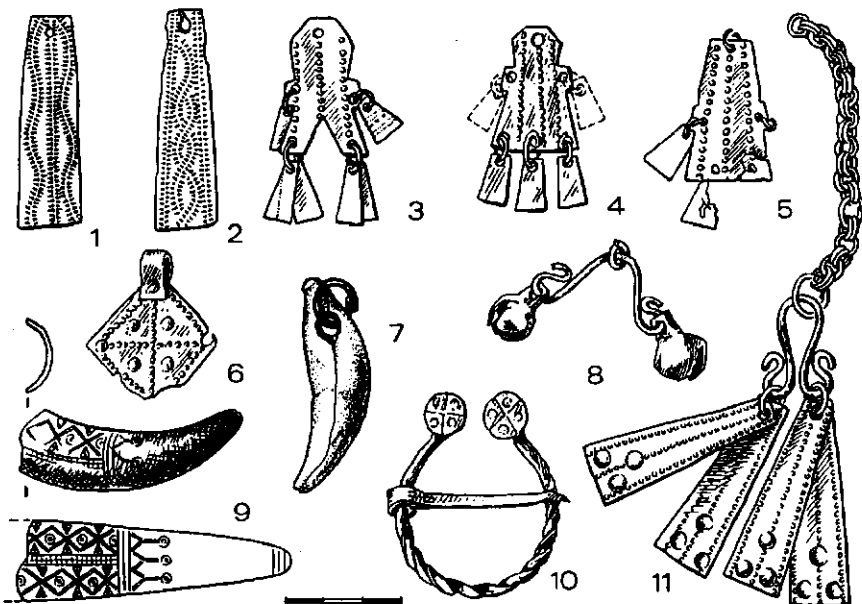
7. att. Āraišu pils rietumu spārnā atsegto dzīvojamo saimniecības un aizsargceltņu izvietojuma shēma.

1—10, 12 — ēkas, N 2, N 4 — N 7 — nojumes, 11 — priekšvārtu celtne;
 a — aizsargsiena, b — stabi, c — akmeņu bruģa pamati, d — akmeņu krāvuma pamati, e — notekas, f — stabu ligzdas, g — ieliņu bruģis, h — aka, i — pavardi, j — krāsnis, k — hipokausta krāsnis, l — kamins, m — celtņu kontūras

tais balkons, otra dzīvojamā telpa un labības klēts — pils ziemeļrietumu stūrī pie aizsargsienas esošā 5. ēka, bet pirts ir dienvidrietumu stūrī esošā 1. ēka (sk. 7. att.). Turpretī Jirgena Helmsa hronikā redzamais Āraišu pils rietumu fasādes zīmējums neatbilst īstenībai. Āraišu pilij nav bijuši stūra torni un iceju sargājis nevis izvirzītais pusa-palais tornis, bet gan grāvja nogāzē celtā četrstūrveida priekšvārtu celtne ar pacelamo tiltu (sk. 2. un 7. att.). Savukārt J. K. Broces zīmētais pilsdrupu plāns un rietumu fasādes zīmējums ne vien atbilst īstenībai, bet arī parāda, ka 18. gs. beigās vārtu rajonā aizsargsiena bija saglabājusies krietni vien augstāk nekā 20. gs., tāpat kā pils iekšpusē redzamās ēku sienu apakšējās daļas.

Izrakumu gaitā pili un priekšpili atrada 570 senlietu, 970 māla trauku lausku, 1000 dažādu paraugu, 8300 krāsns podiņu, kā arī 21 250 uzturā lietoto dzīvnieku kaulu fragmentu. Tā kā rakstītajos avotos nav minēti konkrēti gadskaitļi ne par Āraišu mūra pils celšanas sākumu, ne atstāšanu, priekšstatu par tās apdzīvotības laiku var sniegt izrakumos atrastais senlietu materiāls.

Aptuveni desmitā daļa no atrastajām senlietām ir monētas. Gandrīz visas monētas kaltas laikā no 14. gs. vidus līdz 16. gs. beigām — izņēmums ir tikai dažas no tām. Senākās monētas ir divi 13. gs. otrajā pusē kaltie Hamburgas brakteāti, no kuriem viens ir savrupatradums kultūrslānī, bet otrs kopā ar pieciem 14. gs. vidū kaltajiem Hamburgas brakteātiem ietilpst pili atrastajā 14. gs. monētu depozītā. Jāpiezīmē, ka minētie pieci brakteāti šajā depozītā ir hronoloģiski jaunākie un tātad depozītu datējošie.⁴⁹ Savukārt jaunākā monēta ir Kārļa X Gustava (Zviedrijas karalis no 1654. līdz 1660. g.) kaltais Rīgas šiliņš. Tas at-

8. att. Āraišu mūra pili atrastās hronoloģiski senākās bronzas rotaslietas un amuleti.

1, 2 — trapecveida piekariņi, 3—5 — antropomorfas formas piekariņi, 6 — rombveida piekariņš, 7 — lāča zobs — amulets, 8 — stieplītē ar S veida noslēgumiem piekārti zvārguliši, 9 — dobā proce ar sašaurinātiem galiem (fragments), 10 — pakavsakta ar ripu galiem, 11 — važiņa ar trapecveida piekariņiem

rasts aramkārtā 20 cm dziļumā virs celtnu paliekām un varētu būt tur nokļuvis laikā, kad pils pagalmu jau sāka apstrādāt.

Līdzīga aina vērojama, aplūkojot hronoloģiski senākās rotaslietas, kas greznojušas pils apkalpojošā personāla — pilslaužu tērpus. Tās ir: važiņa ar četriem gariem, iespiestiem punktiem rotātiem trapecveida piekariņiem (8. att.: 11), iegravētiem ornamentiem rotāti trapecveida piekariņi (8. att.: 1, 2), antropomorfas formas piekariņi (8. att.: 3—5), punktiņu rindām un izciļņiem rotāti rombveida piekariņi (8. att.: 6), kā arī bronzas stieplītē ar S veida noslēgumiem piekārti zvārgulīši (8. att.: 8) un pakavsaktas ar tordētu loku un ripas galiem (8. att.: 10). Atrada arī lāča ilkni — piekariņu (8. att.: 7).

Attēlā redzamajām Āraišu rotaslietām līdzīgas, pat analogas rotaslietas atrastas arī citu latgaļu arheoloģisko pieminekļu viduslaiku slāņos. Tā, piemēram, analogs antropomorfas formas piekariņš atrasts Asotes pilskalnā 13. gs. slānī,⁵⁰ taču, pēc jaunākajiem pētījumiem Lokstenes pilī, attēlā redzamās senlietu formas vairāk raksturīgas 14.—15. gadsimtam.⁵¹ Vienīgā senlieta, kas hronoloģiski senāka par iepriekš minētajām, ir kādas stipri nodilušas dobas aprocas ar sašaurinātiem galiem puse (8. att.: 9). Šī aprobe ir lībiskas cilmes.

Nobeigumā varam izdarīt dažus secinājumus.

- 1. Izrakumi parādīja, ka Āraišu pilij ir bijusi ļoti plaša, līdz šim neapzināta priekšpils. Āraišu ezera rietumu krasta pussalas, kur atradās pils ar priekšpili, kopējā platība ir 9 ha: no tās pils aizņem tikai 1 ha, bet pārējos 8 ha — priekšpils. Rakstītajos avotos priekšpils tieši nav minēta, izņemot kādus neskaidrus, viegli pārprotamus norādījumus 17. gs. sākumā.⁵² Tādēļ Livonijas piļu arhitektūras pētnieki K. Leviss of Menārs⁵³ un A. Tulse⁵⁴ uzskatīja, ka Āraišu pilij nav bijusi priekšpils.

- 2. Āraišu pili cēlis Livonijas ordenis apmēram 14. gs. vidū vai otrajā pusē kā mestra rezidences — Cēsu pils — saimniecisku un militāru atbalsta punktu, kur pulcēja karaspēku, uzkrāja kara materiālus utt. Ar to izskaidrojama ne vien Āraišu pils atrašanās nelielā atstatumā no Cēsim, bet arī priekšpils ievērojamā platība.

Ordeņa pastāvēšanas laikā vēstures avotos pils minēta ar nosaukumu «*Aries, Ariis*» u.c., kas, domājams, atvasināts no latviskā vietvārda «Āraiši».

- 3. Pēc Livonijas ordeņa valsts sabrukuma Pārdaugavas hercogistes laikā Āraišu pils nonāca Polijas karaļa īpašumā. Tur izveidoja poļu amata muižas — folvarka centru, kuram bija pakļautas sešas no ordeņa laikā pastāvējušā Cēsu pilsnoda atdalītās zemnieku vakas jeb pagasti. Pārdaugavas hercogistes pastāvēšanas sākumposmā pili vēl apzīmēja ar veco nosaukumu dažādos variantos, bet, sākot ar 1577. gadu, avotos jau redzam nosaukumu «Vecās Cēsis». Domājams, ka šo nosaukumu poļu administrācija ieviesa jaunā pārvaldes centra apzīmēšanai. Zviedru valdīšanas laikā Vidzemē līdz pat 18. gs. sākumam paralēli tika lietoti abi nosaukumi — Vecās Cēsis (*Alt Wenden oder Arrasch*), bet pēc tam — tikai Āraiši (*Arrasch*).

- 4. Netālu no Āraišu pils jau 16. gs. vidū sāka veidoties muiža, kuru sākotnēji sauca par Kalna muižu (*Bergenhof*), bet vēlāk, Pārdaugavas hercogistes beigu posmā, — par Drabešu muižu pēc kāda poļu virsnieka uzvārda (*Drobisch*), kurš to bija ieguvis savā īpašumā. Zviedrijas—Polijas kara laikā viņš šo muižu zaudēja, bet nosaukums palika. Savukārt Āraišu nosaukumu paturēja baznīca un mācītājmuiža. Kā liecina rakstītie avoti un arheoloģiskais materiāls, Āraišu mūra pili un priekšpili nevar identificēt ar Indriķa hronikā minēto Cēsu Veco pili.

PARINDES

¹ Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums. Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. — R., 1993. — XIV, 7, 8.

² *Мугуревич Э.* Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии // *Berichte über den II Internationalen Kongreß für Slavische Archäologie.* — Berlin, 1973. — S. 296—298.

³ Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1927—1928. — 1. sēj. — 1439. sl.; *Endzelins J.* Latvijas PSR vietvārdi. — R., 1956. — 1. d., 1. sēj. — 69. lpp.

⁴ *Urtāns V.* Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventāra Latvijā 5.—9. gs. // *AF.* — R., 1970. — 9. laid. — 65.—67. lpp.

⁵ Teika noklausīta Āraišos 1959. g. jūnijā.

⁶ Turpat.

⁷ *Baerent P.* Nochmals die Frage: wo lag die Burg Alt-Wenden? // *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1904.* — Riga, 1905. — S. 232, 235.

⁸ *Die jüngere Hochmeisterchronik // Scriptorum rerum prussicarum.* — Leipzig, 1874. — Bd 5. — S. 144, 147.

⁹ *Bruiningk H., Busch N.* Livländische Güterkunden (1207—1500). — Riga, 1908. — N 318.

¹⁰ *Auszug aus der Deutsch-Ordens-Chronik // Scriptorum rerum livonicarum.* — Riga; Leipzig, 1853. — S. 864, 865.

¹¹ *Baerents P.* Āraišu baznīca un draudze savā 700 gadu gaitā. — Cēsis, 1927. — 58. lpp.

¹² *Švābe A.* Latviešu zemnieks 16. gs. historiogrāfijā // *SM.* — 1936. — Nr. 4. — 46. lpp.

¹³ *Bunge F. G., Paucker J. A.* Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands. — Reval, 1851. — Bd 6. — S. 137, 142.

¹⁴ *Schirren C.* Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. — Reval, 1862. — Bd 2. — S. 129, 130.

¹⁵ *Renner J.* Livländische Historien. — Göttingen, 1876. — S. 171.

- ¹⁶ *Bienemann Fr.* Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558.—1562. — Riga, 1867. — Bd 2. — N 359.
- ¹⁷ *Rusovs B.* Livonijas hronika. — R., 1926. — 166. lpp.
- ¹⁸ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture 1500—1600. — [B. v.]: Daugava, 1964. — 148., 149. lpp.
- ¹⁹ *Stryk L.* Von Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands von.. — Th. 2: Der lettische District. — Dresden, 1855. — S. 240, 241.
- ²⁰ *Bienemann F. G.* Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558—1562. — Riga, 1876. — Bd 5. — N 902, S. 446.
- ²¹ *Höhlbaum K.* Zeitungen über Livland im 16. Jahrhundert // Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands. — Reval, 1876. — Bd 2, H. 2. — S. 127.
- ²² *Hagemeister H.* Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands. — Riga, 1836. — S. 186.
- ²³ *Brotze J. Chr.* Monumente.. 1. — S. 38^a.
- ²⁴ *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. — R., 1935. — 199. — 201. lpp.
- ²⁵ *Russow B.* Chronica der Provintz Lyffland, dorch.. // Scriptores rerum livonicarum II. — Riga; Leipzig, 1848. — S. 124.
- ²⁶ Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. — Riga; Leipzig, 1840. — Bd 2, H.3. — S. 447.
- ²⁷ Литовская метрика. — Центральный государственный архив древних актов (Москва), фонд 389, год 1582, дело 574, лист 59^a.
- ²⁸ Turpat, 1590. g., 577. l., 72. lp.
- ²⁹ Glabājas Centrālajā Valsts vēstures muzejā Vēstures nodaļā, kolekcijas nr. V N 11480.
- ³⁰ *Baerent P.* Nochmals die Frage.. — S. 233.
- ³¹ Die älteste schwedische Landrevision Livlands (1601). Herausgegeben von Arveds Švābe // Latvijas Universitātes Raksti. Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes sērija II, 3. — R., 1933. — 498. lpp.
- ³² *Dunsdorfs E.* Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas 1624.—1654. — R., 1935. — 18.—31. lpp.
- ³³ *Dunsdorfs E.* Vidzemes muižu 1638. g. arklū revīzija // Latvijas vēstures avoti. — R., 1940. — 4. sēj., 2. burtn. — CCLVI lpp.
- ³⁴ Turpat. — 454. lpp.
- ³⁵ Turpat. — 494. lpp.
- ³⁶ *Jansons A., Erdmanis G.* Helmsa hronikas zīmējumu analīze // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. — R., 1988. — 105.—107. lpp.
- ³⁷ *Brotze J. Ch.* Auszüge aus einer alten geschriebenen Livländ Chronika von Jürgen Helms, welche der Landrichter des Rigischen Kreises H. von Aderkas besitzt und die den Titel führt: «Wahrhaftige, aus Copiae derre Lyfländische vndt Churländische Chronika, vndt etzliche Geschichte, so sich allhie begeben, vnd zugetragen haben, vornehmlich zu Riga.» — Livonica 1. — S. 18.
- ³⁸ *Kampe P.* Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados (1660.—1710.) // Latvijas Universitātes Raksti. Arhitektūras fakultātes sērija. — R., 1937. — 2. sēj., Nr. 2. — 29. lpp.
- ³⁹ *Kyber K. Fr.* Geschichte des Schlosses, der Kirche und der Prediger zu Arrasch, abgefasst vom der zeitigen Pastor... // *Sloka L.* Vidzemes draudžu kronikas. — Valsts arhīva raksti III. — R., 1925. — 1. parinde 106. lpp.
- ⁴⁰ Turpat. — 98. lpp.
- ⁴¹ *Baerent P.* Nochmals die Frage.. — S. 235.
- ⁴² *Dunsdorfs E.* Lielvidzemes kartes. — Melburna, 1986. — 24., 91., 138. lpp.
- ⁴³ *Tolcks E.* Geometr. Charta öfwer Arrasch Pastorats Landh wätt och observerat Anno 1689 utj Octobr af.. — Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7404. f., 1. apr., 1966. l.
- ⁴⁴ Köngl. Majjt: Läger wed Arrasch eller Alt Wenden den 28 Junij. 1701. — Kopia av handling i Krigsarkivet 11588. Stockholm. 10: 56 N° 1.
- ⁴⁵ *Brotze J. Chr.* Ruinen des Schlosses Arrasch 1772. — Monumente.. 1. — S. 85.
- ⁴⁶ *Apals J.* Āraišu mūra pils arheoloģiskā izpēte // Cēsu novada vēsture, I (Rakstu krājums). — Cēsis: Cēsu muzeju apvienība, 1995. — 59.—76. lpp.
- ⁴⁷ Turpat. — 61.—67. lpp.
- ⁴⁸ Turpat. — 70., 71. lpp.
- ⁴⁹ Turpat. — 73. lpp.
- ⁵⁰ *Шноре Э. Д.* Асотское городище. — Рига, 1961. — С. 38—41, табл. V: 14, 19, 25, 42.
- ⁵¹ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — R., 1977. — 82., 83. lpp., XXXVII—XXXIX tab.
- ⁵² *Kyber K. Fr.* Geschichte des Schlosses.. — 1. parinde 108. lpp.
- ⁵³ *Löwis of Menar K. V.* Burgenlexikon für Alt-Livland. — Riga, 1922. — S. 42, 46.
- ⁵⁴ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. — Dorpat, 1942. — S. 46, 240, 241.

Jānis Apals

GESCHICHTSQUELLEN ÜBER DIE BURG ĀRAIŠI

Zusammenfassung

Die Frage des Standorts des historischen Zentrums der jetzigen Stadt Cēsis — der in der Henricus-Chronik 1210 erwähnten Alten Burg — ist eine der in der historischen Geographie Lettlands am meisten diskutierten Fragen. Sich darauf stützend, dass die Burg Āraiši in den schriftlichen Geschichtsquellen, in der Literatur und in der Folklore unter mehreren Namen steht, identifizierten die einen die Alte Burg mit dem im Schlosspark von Cēsis befindlichen Burgberg Nusberg, die anderen aber mit der Burgruine von Āraiši.

Wenn man die Geschichtsquellen chronologisch betrachtet und mit den Materialien der archäologischen Ausgrabungen vergleicht, ergibt sich Folgendes.

Die Burg Āraiši ist vom Livländischen Orden ungefähr in der Mitte oder in der zweiten Hälfte des 14. Jh. als wirtschaftlicher und militärischer Stützpunkt der Residenz des Ordensmeisters — der Burg Wenden — erbaut worden: zur Versammlung des Heeres, zur Anhäufung der Kriegsmaterialien usw. Damit ist zu erklären nicht nur, dass die Burg

Āraiši sich unweit von Cēsis befand, sondern auch, dass sie eine 8 ha grosse Vorburg hatte.

In der Zeit des Livländischen Ordens wurde die Burg Āraiši «Arics», «Ariis» u.ä. genannt — mutmasslich eine Ableitung vom lettischen Ortsnamen «Āraiši». Nach dem Zerfall des Livländischen Ordens, in der Zeit des Ducatus Ultradunensis, kam die Burg Āraiši an den polnischen König. Dort wurde das Zentrum des polnischen Amtshofes — des Folwarks — geschaffen. Unter dem Ducatus Ultradunensis trug die Burg Āraiši anfangs noch den alten Namen, doch seit 1577 finden wir in den Geschichtsquellen die Bezeichnung «Alt Wenden». Dieser Name wurde wohl von der polnischen Administration zur Bezeichnung des neuen Verwaltungszentrums eingeführt. Nachdem Livland in den Schwedischen Staat einverleibt worden war, gebrauchte man bis Anfang des 18. Jh. parallel beide Namen — Alt Wenden oder Arrasch, später aber nur Arrasch.

Die bei den archäologischen Ausgrabungen gefundenen Münzen zeigen, dass die Burg Āraiši seit etwa Mitte des 14. Jh. bis zum ersten Viertel des 17. Jh.

bewohnt gewesen ist. Die gefundenen Schmucksachen (s. Abb. 8) aber zeugen davon, dass die Dienerschaft der Burg vorwiegend aus Ortsansässigen bestand. Ein Vergleich der Zeichnungen der Burgruine Āraiši in der Chronik von J. Helms (Abb. 2) und in der Sammlung von J. Chr. Brotze (Abb. 5) mit den bei den Grabungen freigelegten Bauten des westlichen Flügels (Abb. 7) lässt schlussfolgern, dass die Zeichnung von J. Helms historisch nicht zutreffend ist, wogegen J. Chr. Brotze den reellen Zustand der Burgruine Āraiši Ende des 18. Jh. dargestellt hat.

Unweit der Burg Āraiši war schon Mitte des 16. Jh. ein Privathof entstanden, anfangs Bergenhof genannt, später aber, seit dem 17. Jh., Hof Drabeši. Den Namen Āraiši behielt nunmehr nur die Kirche mit dem Pastorat.

Wie die schriftlichen Quellen und die bei den archäologischen Ausgrabungen gewonnenen Materialien zeigen, kann man die Burg und Vorburg Āraiši nicht mit der in der Henricus-Chronik erwähnten Burg Alt Wenden identifizieren.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Merkators Karte (Fragment)

Abb. 2. Zeichnung der Burg Āraiši in der Chronik von J. Helms

Abb. 3. Karte des Pastoratslandes in Āraiši. Aufmessung von E. Tolck, 1689

Abb. 4. Schema des Lagers des Schwedischen Königs Karl XII. in Āraiši, 28. Juni 1701 (Fragment)

Abb. 5. Plan und Gesamtansicht der Burgruine Āraiši, gezeichnet von J. Chr. Brotze, 1772

Abb. 6. Schema des Plans von Burg und Vorburg Āraiši

Abb. 7. Schema der Situierung der im westlichen Flügel der Burg Āraiši freigelegten Wohn-, Wirtschafts- und Wehrbauten

Abb. 8. Die in der Burg Āraiši gefundenen zeitlich ältesten bronzenen Schmucksachen und Amulette

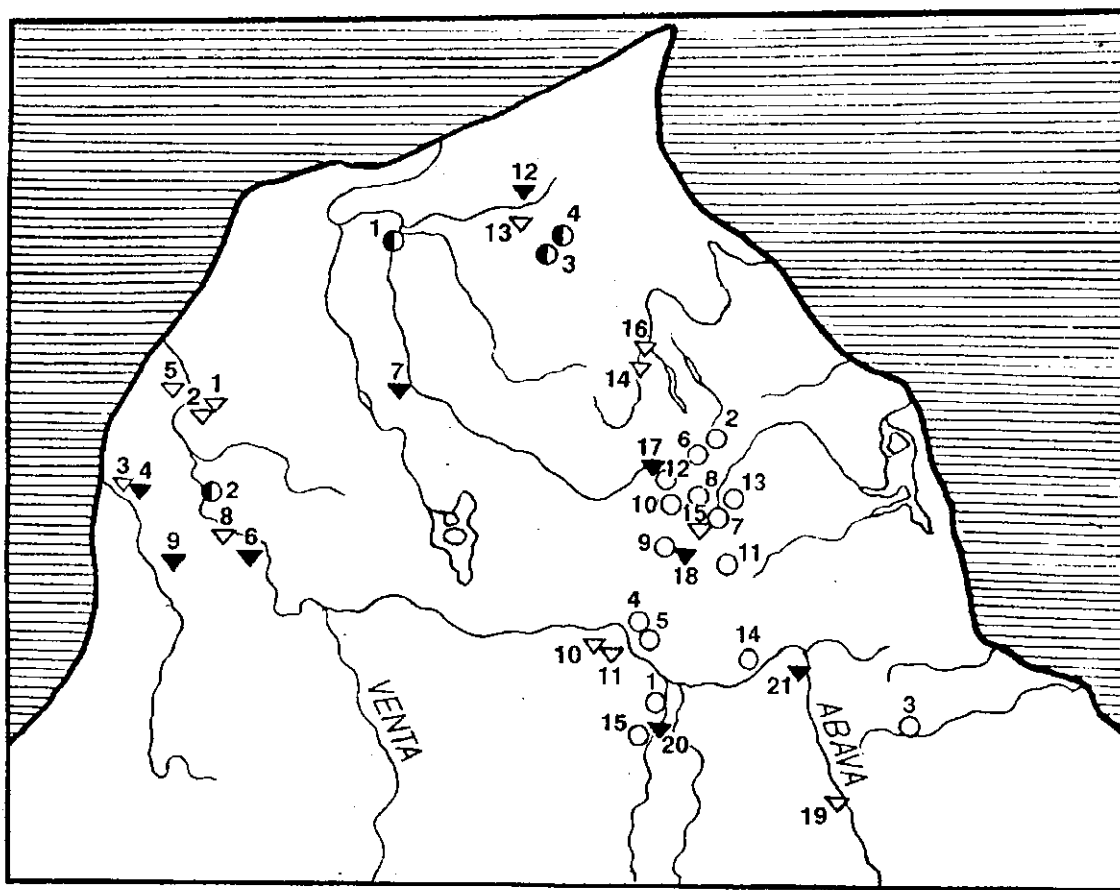
Jānis Asaris

PAR KURŠU IZPLATĪBU ZIEMEĻKURZEMĒ 11.—13. GS.

Ziemeļkurzemes etniskās vēstures jautājumi kopumā un kuršu attiecības ar Baltijas somiem pētniekus interesē kopš 18. gs. beigām. Tajā laikā dominēja viedoklis, ka kurši ir radniecīgi ar somu¹ vai igauņu un livu² ciltīm. Pirmais pamatotāk domu par to, ka kurši ir radniecīgi latviešiem, pēc rakstīto avotu analīzes 19. gs. sākumā izteica mācītājs K. F. Vatsons.³ Viņš

arī atzīmēja, ka kurši pakāpeniski no savām dienvidu teritorijām virzījās uz ziemeļiem, izspiežot livus.⁴

Etnisko problēmu risināšanai pagājušā gadsimta beigās pievērsās valodnieks un vēsturnieks A. Bilenšteins, kurš analizēja visus 13.—14. gs. hronikās un rakstītajos avotos minētos toponīmus, cenšoties noteikt to etnisko piederību un identificēt ar eksistējošām ap-

1. att. 11.—13. gs. arheoloģisko pieminekļu izplatība Ziemeļkurzemē.

Kuršu ugunskaņi (▼) un senlietu savrupatradumi (☉): 1 — Tārgales Lodiņi, 2 — Tārgales Krišjāņi, 3 — Užavas Mucenteki, 4 — Užavas Silmalciems, 5 — Vārves Pasiekste, 6 — Zlēku Pasiliems, 7 — Puzes Lejaskrogs, 8 — Ziru Vendzava, 9 — Sise, 10 — Valgales Brasliņi, 11 — Matkules Gābeles, 12 — Nevejas Upesvagari, 13 — Dundagas Pārūpi, 14 — Lubezeres Kalni, 15 — Kapurkalns pie Mežītes pilskalna, 16 — Arlavas Dižnieki, 17 — Vilkumuižas ezers, 18 — Lībagu Sārāji, 19 — Irlava, 20 — Matkule, 21 — Pūres Zviedri.

Jaukti kuršu — Baltijas somu skeletkapi (☉): 1 — Ance, 2 — Landzes baznīca, 3 — Dundagas Laukmuiža, 4 — Dundagas Ozolmežs.

Baltijas somu skeletkapi (○): 1 — Matkules Lanksēde, 2 — Laidzes Laugaļi, 3 — Tukuma Jaunais tīrgus, 4 — Virbu Zunnas, 5 — Lipstu Strautiņi, 6 — Laidzes Pēčas, 7 — Lībagu Kalnenieki, 8 — Lībagu Vecčūmalas, 9 — Lībagu Kīļi, 10 — Lībagu Dziļlejas, 11 — Lībagu Lejaslači, 12 — pie Talsu pilskalna, 13 — Nurmuiža, 14 — Kandava, 15 — Matkules Bienes

dzīvotajām vietām.⁵ Kaut arī, kā parādīja turpmākie latviešu valodnieku un arheologu (J. Endzelīns, E. Blese, F. Balodis, E. Šturms, E. Mugurēvičs) pētījumi, kuršu etniskās piederības jautājumā Bīlenšteins kļūdījās, tomēr nevar nepiekrīst viņa viedoklim, ka 13. gs. zemju dališanas dokumentos minētos kuršus (*Curones*) nevar uzvert tīri etniskā, bet drīzāk ģeogrāfiskā ziņā — kā Kurzemes iedzīvotājus.⁶

Īpaši tas attiecas uz Ziemeļkurzemi, kuras iedzīvotāju sastāvs etniskā ziņā kopš 1. g.t. beigām bija diezgan jaukts, par ko šeit liecina lielā apbedīšanas veidu daudzveidība 1. un 2. g.t. mijā un vēlajā dzelzs laikmetā. Turpmāk neanalizēsim visus šajā teritorijā sastopamos apbedīšanas veidus, jo to pamatoti ir izdarījis Ē. Mugurēvičs,⁷ bet, balstoties uz pēdējos desmit gados veikto arheoloģisko pieminekļu apsekošanu un senkapu izpēti, centīsimies precizēt etnisko kuršu apdzīvotos reģionus Ziemeļ- un Ziemeļrietumkurzemē.

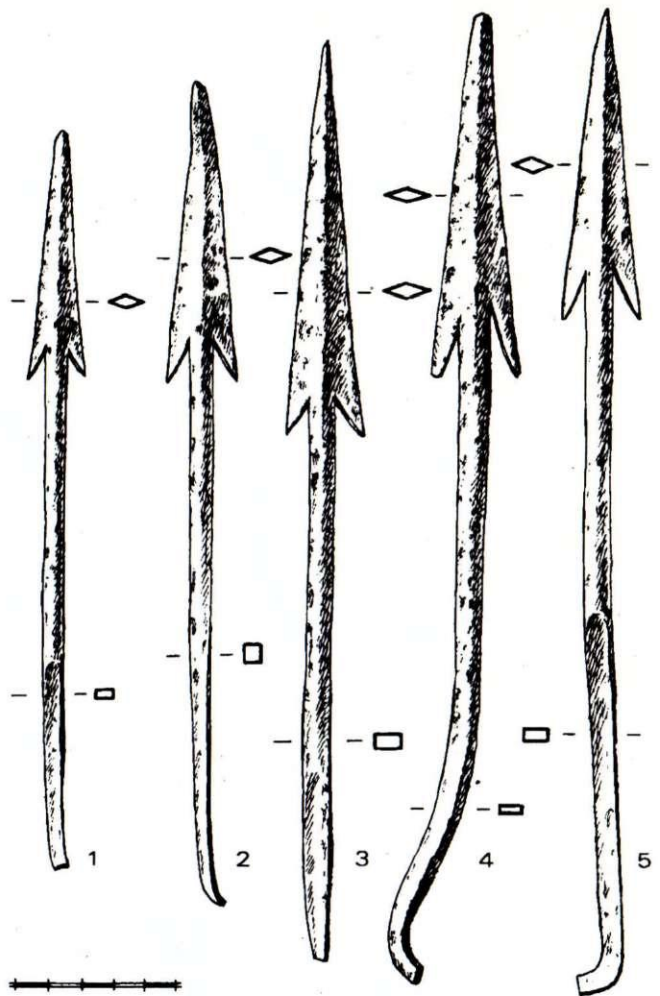
To zināmā mērā atvieglo tas apstākļi, ka visās teritorijās, kurās dzīvoja kurši, kopš 11. gs. dominē ugunskapi. Tādēļ arī Ziemeļkurzemē ugunskapus var uzlūkot par pamatpazīmi, kura 11.—13. gs. apbedījumus ļauj piešķirt kuršiem. Diemžēl droši, lokalizēti kapulauki ar ugunskapiem uz ziemeļaustrumiem no Ventas un uz ziemeļiem no Abavas reģistrēti ļoti nelielā skaitā (1. att.).

Uz ziemeļiem no citiem atrodas 19. gs. beigās daļēji izpētītie Nevejas Upesvagaru senkapi.⁸ Apbedījumu inventāra analīze rāda, ka kapulauks šeit ierīkots ne agrāk kā 12. gs. beigās un ticis izmantots arī viduslaikos. Hronoloģiskā ziņā šiem senkapiem tuvi ir Puzes Lejaskroga senkapi. Pirmie savrupatradumi tur iegūti 1888. gadā,⁹ un daļa no tiem acīmredzot nāk no 12. gs. beigu—13. gs. sākuma ugunskapiem, tomēr, spriežot pēc S. Bogojavlenska vēlākajiem izrakumiem,¹⁰ lielāko daļu agrāko ugunskapu postījuši 15.—17. gs. skeletkapi.

Savdabīga kuršu apbedīšanas tradīcija — deguša un speciāli salauzta kapu inventāra nogremdēšana ūdenī — konstatēta Talsu Vilkuuižas ezerā.¹¹ Līdz šim no ezera izcelts ap 3500 priekšmetu — agrākos no tiem var datēt ar 11./12. gs.,¹² bet vairākums attiecas uz 12.—13. gadsimtu.

Ziemeļkuršu senlietu datēšanai svarīgi materiāli iegūti izrakumos Libagu Sāraju senkapos.¹³ Pavisam šeit atsegti 46 tīri kursiski ugunskapi, hronoloģiski agrākie no kuriem, spriežot pēc senlietu analīzes un atrastās monētas — grāfa Dītriha I (1039—1056) vai Dītriha II (1056—1085) fon Katlenburga Giteldes sudraba denāra —, datējami ar 11. gs. beigām. Kapulauka izmantošanas vēlāko robežu var attiecināt uz 13. gs. vidu, jo vienā no senkapu perifērijā izvietotajiem bērna apbedījumiem (24. kaps) kā piekariņš pie vītā bronzas kaklariņķa izmantots Osnabrikas bīskapa Gerharda (1192—1216) sudraba denārs. Piezīmēsim, ka 24. kaps bija vienīgais iespējamais skeletkaps šajos senkapos, jo kapa bedrē netika atrasti kalcinēti kauli un kaklariņķim nebija novērojamas degšanas pēdas.

Netālu no aplūkojamā reģiona, Abavas un Ventas kreisā krasta baseinā, zināmi vēl trīs droši kuršu senkapi (Zlēku Pasilciems, Matkule, Pūres Zviedri), taču

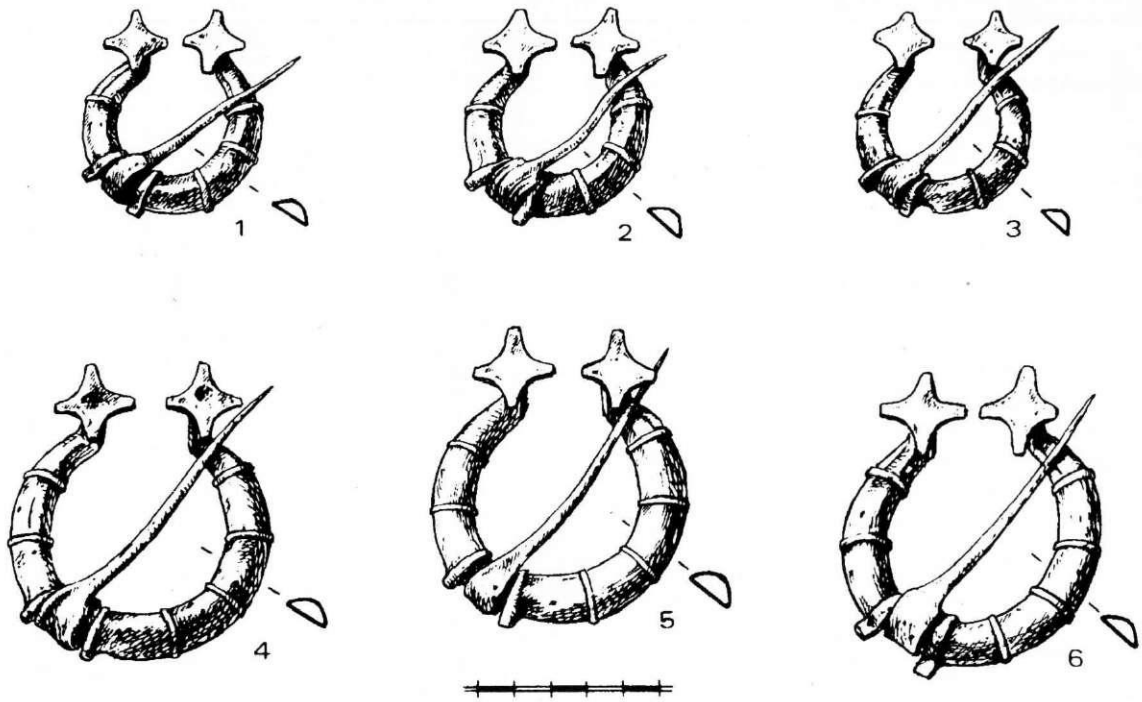
2. att. Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar abpusējām atkarpēm.
Sāraju senkapi.

1 — 30. kaps (A 12820: 214), 2 — s.a. 10. izr. lauk. (A 12820: 804), 3 — s.a. 3. izr. lauk. (A 12820: 654), 4 — s.a. 3. izr. lauk. (A 12820: 648), 5 — 27. kaps (A 12820: 176)

nevienā no tiem nav konstatēti kapu inventāri, kurus varētu droši datēt ar laiku līdz 11./12. gs. mijai.

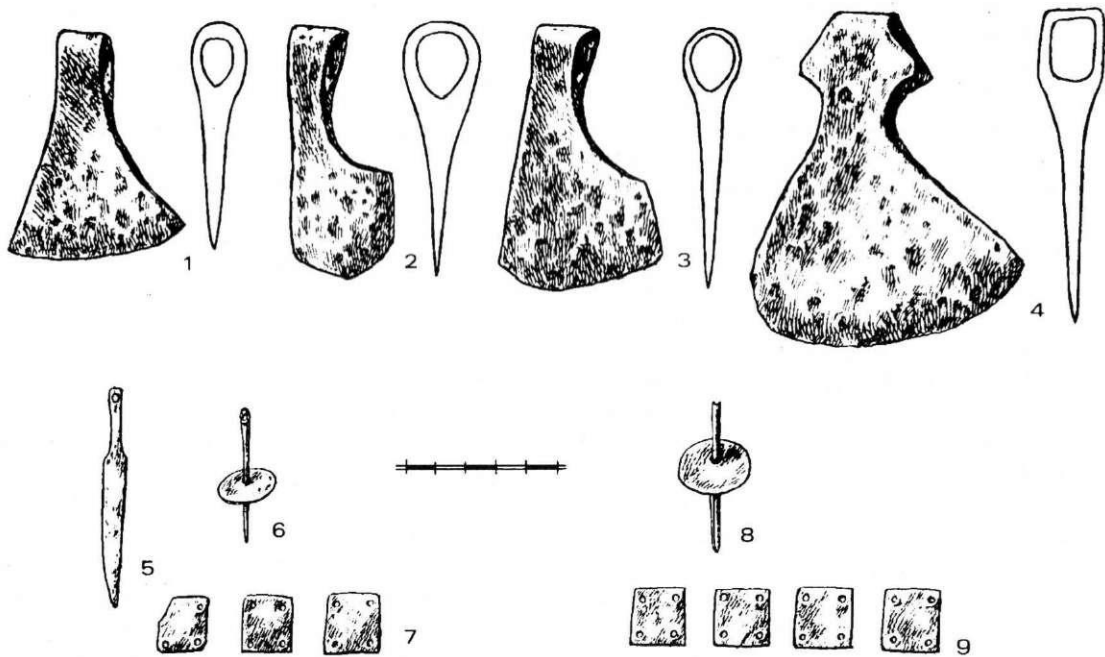
Pateicoties bagātajiem un labāk datējamiem apbedījumiem Sāraju senkapos, no baltiskas izcelsmes priekšmetu vidus var izdalīt dažus priekšmetu tipus, kuri raksturīgi tieši ziemeļkuršu ugunskapiem. Tāpēc var pieļaut, ka arī šo priekšmetu nejauši atradumi saistāmi ar kuršiem. Vīriešu apbedījumos šādi specifiski atradumi ir dzelzs āvas cirvji, iedzītņa šķēpu gali ar abpusējām atkarpēm (2. att.), bronzas pakavsaktas ar rēdžu galiem (3. att.), aproces ar paplašinātu vidusdaļu un imitētiem zvērgalvu galiem, daži zirglietu veidi un atsevišķi zobenu rokturu un maksts galu apkalumu veidi. Sieviešu apbedījumos tradicionāli kursiskas ir bronzas lentveida aproces ar raksturīgo ornamentu, tāpat arī miniatūrpriekšmeti (īpaši daudz aušanas piederumu) (4. att.) un dzeramo ragu bronzas apmales, kas sastopamas kā sieviešu, tā arī vīriešu apbedījumos.¹⁴

Šo specifisko formu izdalīšana ar nelielu atrunu ļauj paplašināt eventuālo kuršu apdzīvotības areālu uz

3. att. Bronzas pakavsaktas ar rēdžu galiem. Sāraju senkapi.

1 — 38. kaps (A 12820: 383), 2 — 8. kaps (A 12816: 94), 3 — 25. kaps (A 12820: 164), 4 — 46. kaps (A 12820: 571),
5 — 25. kaps (A 12820: 163), 6 — 44. kaps (A 12820: 519)

4. att. Dzelzs un bronzas miniatūrpriekšmeti. Sāraju senkapi.

1 — s.a. 1. izr. lauk. (A 12820: 606), 2 — s.a. 2. izr. lauk. (A 12820: 638), 3 — s.a. 15. izr. lauk. (A 12820: 875), 4 — s.a. 2. izr. lauk. (A 12820: 628),
5 — 31. kaps (A 12820: 253), 6 — 31. kaps (A 12820: 254), 7 — 1. kaps (A 12816: 7), 8 — 25. kaps (A 12820: 160), 9 — 31. kaps (A 12820: 252)

ziemeļiem no Abavas un ziemeļaustrumiem no Ventas, pamatojoties uz ziņām par atsevišķiem savrupatradumiem.

Tā, spriežot pēc Tārgales Lodiņos 1868. gadā atrastā āvas cirvja¹⁵ un ziņām par pie Krišjāņu

mājām atrastajām ugunī deformētajām bronzas lentveida aprocēm un vītajiem kaklariņķiem, pieļaujams, ka arī Tārgales apkārtni var uzskatīt par vienu no pirmajiem kuršu izplatības areāliem uz ziemeļaustrumiem no Ventas.

Par kuršu apdzīvotās teritorijas pašu tālāko ziemeļu punktu Kurzemē laikā līdz vācu iebrukumam uzlūkojams novads uz ziemeļiem no Dundagas, kur bez iepriekš minētajiem Nevejas Upesvagaru senkapiem pie Pārūpju mājām purvainā vietā atrasti divi āvas cirvi, vītais bronzas kaklariņķis un miniatūrs dzelzs cirvītis.¹⁶

Par citu kuršu koncentrācijas reģionu var uzlūkot Ārlavas apkārtni, kur pie Dižnieku mājām arī zemā vietā atrastas vairākas tipiskās kuršu lentveida aprocas un vītais kaklariņķis,¹⁷ bet pie Kalniem — vītā kaklariņķa fragmenti.¹⁸ Diemžēl visās iepriekš minētajās savrupatradumu vietās precīzi lokalizējamas senvietas pagaidām nav fiksētas.

Neapšaubāms ziemeļkuršu centrs no 11./12. gs. mijas ir Talsi, ko bez apbedījumiem Vilकुmūižas ezerā netieši apliecina arī Talsu pilskalna materiālu analīze, jo šeit īsti kursiskas senlietas parādās 11. gs. beigās.¹⁹

Nedaudz uz dienvidaustrumiem no Talsiem, Baltijas somu pieminekļu vidū, pie Mežītes pilskalna atrodas eventuāls kuršu kapulauks Kapurkalnā, kurā atrasts āvas cirvis, bet nedaudz uz dienvidiem — Lībagu Sāraju senkapi.

Spriežot pēc gandrīz visos Sāraju senkapu vīriešu apbedījumos atrastā bagātīgā kapu inventāra un daudzajiem ieroču atradumiem Vilकुmūižas ezerā, var secināt, ka Ziemeļkurzemē atšķirībā no dienvidkuršu zemēm, kur, pēc V. Žulkus atzinuma, 12. gs. vērojams kultūras pagrimums,²⁰ vēl 12. gs. un, iespējams, pat 13. gs. turpinās karadraudžu uzplaukums. To varētu skaidrot ar to, ka (kaut dominē viedoklis, ka kurši mierīgā ceļā pakāpeniski asimilējuši Baltijas somus) vismaz sākotnēji kuršu ieplūšana Ziemeļkurze-

mē nevarēja norisināties bez konfliktiem. Tāpēc arī šejienes kuršiem ilgāk vajadzēja saglabāt spēcīgus militārus formējumus.²¹

Analizējot visus mūsu rīcībā esošos materiālus par ziemeļkuršu senkapiem un savrupatradumiem, var secināt, ka pagaidām nav pamata runāt par kuršu nostiprināšanos uz ziemeļiem no Abavas un ziemeļaustrumiem no Ventas agrāk nekā 11. gs. vidū. Līdz šim zinātniskajā literatūrā šajā sakarībā pausti diezgan atšķirīgi viedokļi: F. Balodis kuršu virzības sākumu pāri Abavai datē ar 800.—855. g.,²² E. Šturms — ap 1000. g.,²³ A. Švābe — 9. gs. otro pusi,²⁴ Ē. Mugurēvičs — 11.—12. gs.²⁵

Nobeigumā atzīmēsim, ka uz dienvidiem no Abavas un ziemeļaustrumiem no Ventaspils, kur vēl joprojām plešas lieli mežu masīvi, konstatēts ļoti maz arheoloģisko pieminekļu. Tāpēc var pieļaut, ka kurši vispirms virzījās augšup pa Abavu līdz auglīgākām un agrāk jau iekoptām zemēm un no turienes devās tālāk uz ziemeļiem, ziemeļrietumiem un austrumiem — uz agrākajām Baltijas somu zemēm.

Tāpat hipotētiski var pieļaut, ka tieši Ziemeļkurzemes kurši pēc dienvidkuršu aktivitātes mazināšanās no 11. gs. beigām līdz 13. gs. vidum ieņēma vadošo lomu kā tirdznieciskos, tā arī militāros kontaktos ar Skandināviju, Ziemeļvācijas pilsētām un kaimiņos esošo Sāmsalu.

Jebkurā gadījumā, lai konkretizētu kuršu izplatības uz ziemeļiem no Abavas ceļus un laiku un izsekotu etniskos procesus Ziemeļkurzemē kopumā, nepieciešami jauni sistemātiski pētījumi šīs teritorijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta senvietās, lietojot arī jaunākās izpētes un datēšanas metodes.

PARINDES

¹ Thunmanns J. Untersuchungen über die alte Geschichte einiger nordischen Völker. — Berlin, 1772. — S. 19, 23.

² Böger J. L. Versuch über die Alterthümer Lieflands und seiner Völker, besonders der Letten. — R., 1778. — S. 16, 23, 84.

³ Watson K. F. Darstellung der alten Einteilung von Kurland, wie die Deutschen solche vorfanden; nach Urkunden aus dem dreizehnten Jahrhundert und nach ältesten Chronisten // Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. — Mitau, 1822. — Bd 2. — S. 281—291.

⁴ Turpat. — 287. lpp.

⁵ Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. — St. Petersburg, 1892.

⁶ Turpat. — 331.—333. lpp. Daži pētnieki, piemēram, Ē. Tenisons, šo hipotēzi gan uzskata par neloģisku; sk. Tenisons Ē. Arheologu domas par libiešu izcelsmi // Libieši. — R.: Zinātne, 1994. — 29. lpp.

⁷ Mugurēvičs Ē. Kapu veidi Kurzemē agrā feodālisma periodā // RT 1967. — R., 1968. — 18.—21. lpp.; Мугуревич Э. Некоторые вопросы этнической истории Курземе в 11—14 веках //

Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. — Рига, 1970. — С. 21—36.

⁸ Богоявленский С. К. Раскопки в Лифляндской и Курляндской губерниях летом 1896 года // Труды 10 археологического съезда в Риге в 1896 г. — М., 1900. — Т. 3. — С. 107, 108.

⁹ Sb. Kurl. 1888. — Mitau, 1889. — S. 100—102.

¹⁰ Богоявленский С. К. Раскопки в Лифляндской и Курляндской губерниях. — С. 106, 107.

¹¹ Šturms E. Vilकुmūižas ezera atradumi // SM. — 1936. — Nr. 2. — 72.—86. lpp.

¹² LA. — 183. lpp.

¹³ Asaris J. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā un Sāraju senkapos // ASM 1988. un 1989. — R., 1990. — 30.—34. lpp.; Asaris J. Arheoloģiskie pētījumi Sāraju un Upišu senkapos // ASM 1990. un 1991. — R., 1992. — 20., 21. lpp.; Asaris J. Viriešu apbedījumi Sāraju senkapos // ASM 1992. un 1993. — R., 1994. — 15.—18. lpp.

¹⁴ Asaris J. Viriešu apbedījumi. — 17. lpp.

¹⁵ Sb. Kurl. 1864—1871. — Mitau, 1884. — S. 300, 301.

¹⁶ CVVM A 7997: 1—4.

¹⁷ CVVM A 10630: 1—6.

¹⁸ CVVM A 10107: 1—2.

¹⁹ LA. — 183. lpp.

²⁰ Жуликс В. Клайпеда и ее округа в 11—17 вв.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 1988. — С. 6.

²¹ Asaris J. Viriešu apbedījumi. — 19. lpp.

²² Balodis F. Die baltisch- finnisch-ugrische Grenze in Lettland in vorgeschichtlicher Zeit // Memoires de la societe Finno-ougrienne. — Helsinki, 1933. — Bd 67. — S. 32.

²³ Šturms E. Kursas aizvēstures problēmas. — R., 1934. — 15. lpp.

²⁴ Švābe A. Senā Kurša // Straumes un avoti. — R., 1938. — 1. sej. — 75. lpp.

²⁵ Mugurēvičs Ē. Pūres Zviedru kapulauks // AE. — R., 1987. — 15. laid. — 65. lpp.

Jānis Asaris

ÜBER DIE AUSBREITUNGSGEBIETE VON KUREN IN NORDKURLAND IM 11. BIS 13. JH.

Zusammenfassung

Die Fragen der ethnischen Geschichte Kurlands weckten Interesse schon um die Wende des 18./19. Jh. (J. Thunmanns, J. L. Börger, K. F. Watson), aber erst in den 30-er Jahren des 20. Jh. stabilisierte sich die Meinung, dass die Kuren zu den Baltenstämmen gehören. Jedoch die Frage über die Einwanderungszeit und Territorium der Kuren im Nordkurland, in den früheren Ostseefinnischen Gebieten, steht offen.

Im vorliegenden Vortrag möchten wir auf Grund der Forschungsergebnisse der frühhistorischen Grabstätten die Kurenausbreitungsgebiete im NÖ von Venta und im N von Abava feststellen. In Nordkurland, wie auch in anderen von Kuren bewohnten Gegenden, wurden die Gestorbenen im 11.—13. Jh. in Brandgräbern bestattet. Leider sind in den betrachteten Gebieten nur vier sicher lokalisierte Brandgräber festgestellt (Nevejas Upesvagari, Puzes Lejaskrogs, Vilkumuižas-Sec, Libagu Sārāji) (Abb.1). Auf Grund der Analyse des in Sārāji-Grabstätte aufgedeckten Inventars von 46 kurischen Brandgräbern (Ende des 11. bis Mitte des 13. Jh.) können wir charakteristische Altertümerformen feststellen: für Männer — Breitaxten, Speerspitzen mit Angel und Widerhaken (Abb.2), Hufeisenfibeln mit Sternköpfen (Abb.3), einzelne Schwertgriffteile u.a., und für Frauen — traditionelle bandförmige Armringe sowie Miniaturgegenstände

(Abb. 4) und bronzene Trinkhornbeschläge, welche auch in den Männergräbern vorkommen. Mit gewisser Vorsicht könnten wir auch die Orte solcher Einzelfunde als von Kuren bewohnt betrachten. Dann könnte man die Gegenden von Tārgale, Ārlava, Dundaga und Talsi als Kurenkonzentrationsgebiete betrachten. Etwas abgesondert zwischen den Ostseefinnischen Arealen befinden sich die obenbenannten Sārāji-Grabstätte und eventuelle Kurische Grabstätte — Kapurkalns bei Burgberg Mežīte.

Die reichen männlichen Beigaben in der Sārāji-Grabstätte lassen über den Aufschwung des Kriegsbeer im Nordkurland noch im 12. Jh. schliessen.

Wenn wir das gesamte Altertümmaterial von Nordkurland einer Analyse unterziehen, können wir nicht über die Niederlassung von Kuren im N von Abava und NÖ von Venta früher als seit der Mitte des 11. Jh. sprechen. Wenn wir die geographische Situation und die Lage der archäologischen Denkmäler in Betracht ziehen, voraussichtlich sind die Kuren anfänglich von Venta durch Abava nach oben bis zu fruchtbareren Gegenden gezogen und dann nach NÖ und N vorgerückt.

Hypothetisch kann man annehmen, daß gerade die Kuren Nordkurlands seit dem Ende des 11. bis Mitte des 13. Jh. die Hauptrolle in den Handels- und Militärbeziehungen zu Skandinavien, norddeutschen Städten und der Insel Saaremaa spielten.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Verbreitung der archäologischen Denkmäler des 11.—13. Jahrhunderts in Nordkurland

Abb. 2. Eiserne Lanzen spitzen aus dem Gräberfeld Sārāji

Abb. 3. Bronzene Hufeisenfibeln aus dem Gräberfeld Sārāji

Abb. 4. Eiserne und bronzene Miniaturgegenstände aus dem Gräberfeld Sārāji

Viktorija Bebre

ORNAMENTĒTO DZERAMO RAGU ATRADUMI LATVIJĀ 8.—12. GS.

Dzeramie ragi baltu tautu materiālajā kultūrā pēc to lietojuma rakstura pieskaitāmi pie iedzīves un kulta priekšmetiem.

Arheologi savās pētījumu atskaitēs un zinātniskajās publikācijās vienmēr izcēlušī ornamentēto dzeramo ragu atradumus kā vienu no ārkārtīgi reti iegūtajām priekšmetu kategorijām senlietu klāstā. Tādēļ, protams, lielu apkopojošu darbu par šīm senlietām nav. Pirmo kopsavilkumu par dzeramo ragu atradumiem Latvijā sniedza H. Moora savā darbā par dzelzs laikmetu Latvijā, kurā analizēti nedaudzie līdz 30. gadu vidum Latvijā un kaimiņteritorijās atrastie dzeramie ragi.¹ Šī tēma skarta arī arheologa V. Urtāna publikācijās par depoziātiem,² apbedīšanas tradīcijām,³ cēlmetālu apstrādes problēmām.⁴ «Latvijas PSR arheoloģijā» atbilstošās nodaļās uzskaitīti dzeramo ragu atradumi Latvijā līdz 1972. gadam.⁵

1983. gadā arheoloģiskajos pētījumos zemgaļu līdzenajā kapulaukā atsedza vienu no lielākajiem un

greznākajiem ornamentētajiem dzeramajiem ragiem Latvijā.

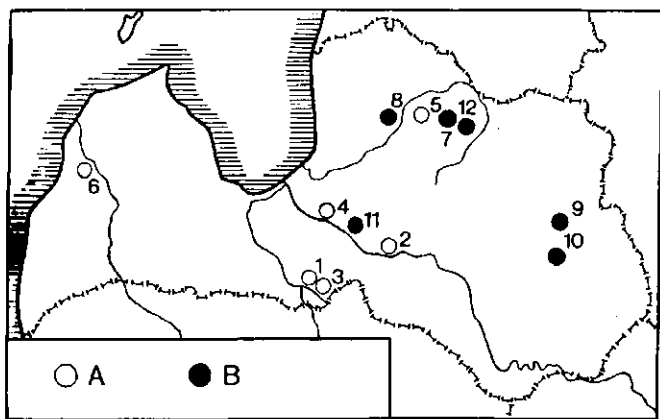
Rakstā galvenā uzmanība veltīta šī un citu rotāto ragu ornamenta un atrašanas vietas apskatam, kā arī parādītas tuvākās analogijas.

Pēc arheologa V. Kazakeviča datiem, Lietuvā līdz 80. gadu nogalei bija zināms vairāk nekā 350 dzeramo ragu eksemplāru, kas attiecas uz 3.—13. gs., apmēram desmit no tiem ir ar ornamentētiem sudraba vai bronzas apkalumiem.⁶ V. Kulačkova apkopojošā darbā par 6.—13. gs. prūšu kultūru bez plašāka apraksta un attēliem minēti četri ar ornamentētām sudraba plāksnēm rotātu ragu atradumi.⁷

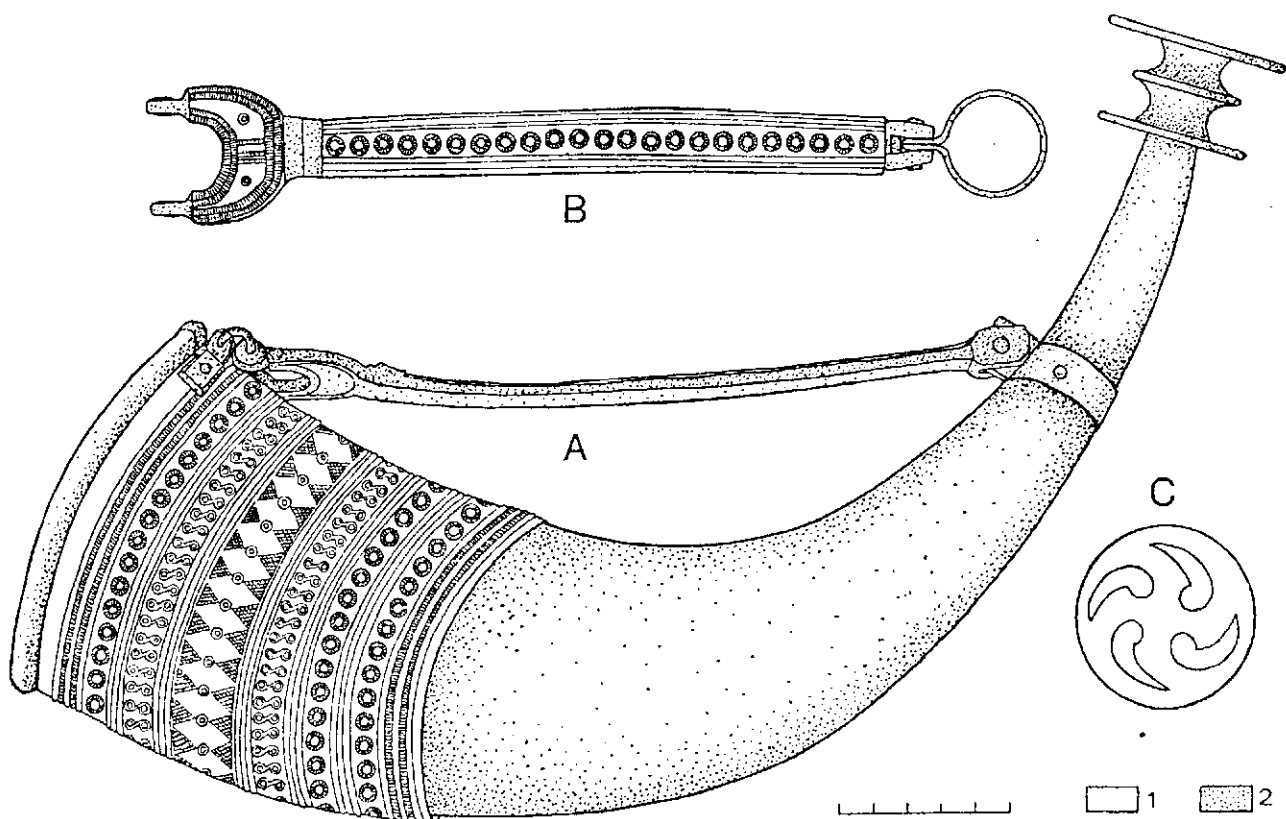
Latvijas arheoloģiskajos pieminekļos atrasts vairāk nekā 300 dzeramo ragu fragmentu, kas galvenokārt glabājas Latvijas Vēstures muzeja un Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas fondos. Parasti dzeramo ragu kaulu daļas nav saglabājušās. Lielā skaitā atrasti dažādi ragu metāliskie apkalumi, īpaši daudz iegūts bronzas apmalīšu (vairāk nekā 250 vienību), mazāk citu detaļu, kā gala apkalumu, turētāju, stiprinājuma cilpiņu u.c.

Neveicot detalizētu dzeramo ragu tipoloģiju, pēc ārējām pazīmēm baltu teritorijā izplatītos dzeramos ragus var iedalīt divās lielās grupās. Pirmkārt, tie ir kaula ragi ar šauru bronzas augšmalas apmalīti un mazām stiprinājuma cilpiņām. Otrkārt, ragi, kas apkalti ar ornamentētām bronzas vai sudraba skārda plāksnēm, kā arī īpaši izveidotiem turētājiem un uzgaļiem.

Pirmā veida ragi, kas pēc ārējā veidola ir vienkārši un izgatavoti no vērša vai taura ragiem, baltu apdzīvotajā teritorijā izplatīti, sākot ar 3. gs., un Latvijā visvairāk atrasti kuršu ugunskaļos.⁸ Piemēram, J. Asara vadītajos izrakumos Sāraju senkaļos, kur apbedīšana norisējusi no 11./12. gs. mijas līdz 13. gs., atklātajos 46 kaļos tika iegūtas 48 dzeramo ragu bronzas apmalītes vai to fragmenti.⁹ Kā atzīmējis V. Urtāns, vēlāku gadsimtu, īpaši 10.—13. gs., apbedījumos virs kuršu ugunskaļiem ir atsegti pat 3—6 un vairāk nedegušu dzeramo ragu fragmenti. Tas liecina par šo priekšmetu īpašo nozīmi kuršu apbedīšanas rituālā un paražas mirušajiem aizsaulē līdzīgi dot dzeramos ragus pastāvēšanas ilgumu.¹⁰ Kā kapu piedevas bagātu vīriču apbedījumos dzeramie ragi sastā-

1. att. Ornamentēto dzeramo ragu atradumu vietas Latvijā.
A — dzeramie ragi; B — dzeramo ragu apkalumi un turētāji. 1 — Dreņģeri—Čunkāni, 2 — Lejasbitēni, 3 — Jaunsaulis Siliņi, 4 — Laukskola, 5 — Ģūģeri, 6 — Pasilciems, 7 — Jauntēvenēns, 8 — Lenču Strīki, 9 — Saleņki, 10 — Lielpuderi, 11 — Ķente, 12 — Skripsti

2. att. Dreņģeru—Čunkānu kapulaukā 41. kapā atrastais dzeramais rags.

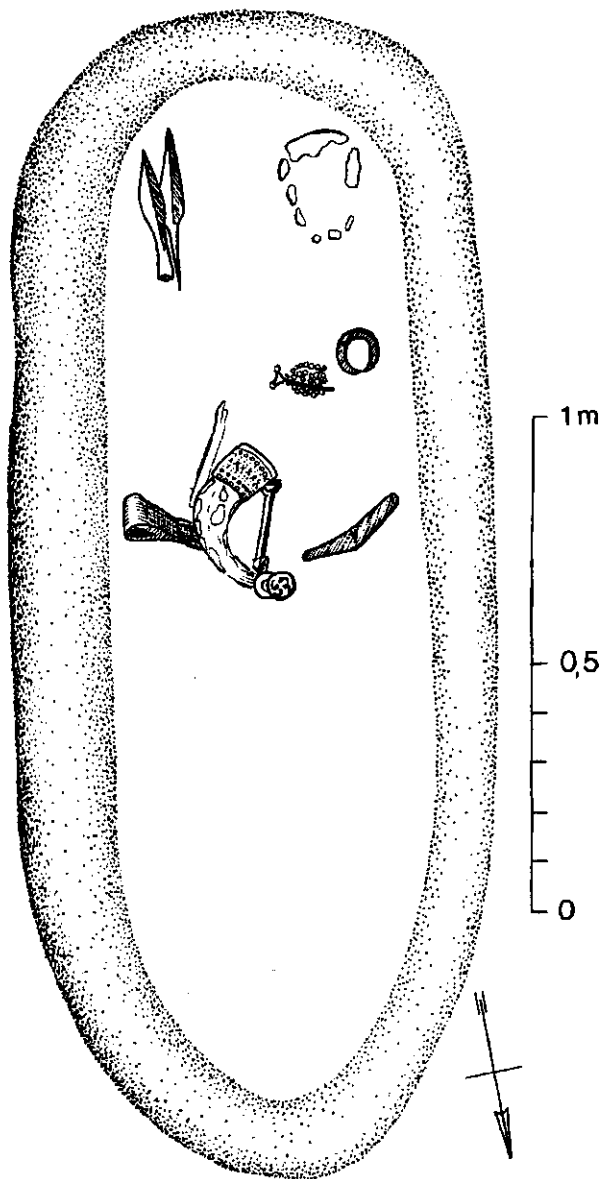
1 — sudrabs, 2 — bronza; A — dzeramā raga kopskats, B — dzeramā raga turētāja ornamentētā virsma, C — dzeramā raga gala apkaluma ripa ar izcirtumiem

pami arī zemgaļu,¹¹ latgaļu,¹² lībiešu¹³ u.c. apbedījumos. Vienā gadījumā — Tomes Nariņu senkapos kā ziedošanas divu, ar 1—1,5 cm platām sudraba lentēm apkaltu ragu fragmenti atklāti nevis vīrieša, bet gan sievietes ugunskapā.¹⁴ Dzeramie rāgi Latvijas teritorijā atrasti ne tikai apbedījumos, bet arī depozītos (Kokmuižas, Rubas Rūsīšu, Tīras purva u.c.).¹⁵ Viens, iespējams, raga turētāja fragments, rotāts ar emalju, atrasts arī Ķentes pilskalna apmetnē.¹⁶

Otrā veida dzeramos ragus var pieskaitīt pie unikāliem arheoloģiskajiem atradumiem. Pašlaik šī raksta autori zināmi kādi seši ornamentēto ragu eksemplāri un ap desmit atsevišķu to detaļu (uzgaļi, turētāji, cilpiņas u.c.) (1. att.). Interesanti atzīmēt, ka vairāki ornamentētie dzeramie rāgi iegūti nevis arheoloģisko pētījumu laikā, bet gan pa vienam eksemplāram nējauši uzieti dažādos zemes darbos (Lejasbitēnu rags, Siliņu rags, Pasilciema rags u.c.).

Viens no vislielākajiem un greznākajiem darinājumiem, kas atsegts netraucētā apbedījumā, ir Dreņģeru—Čunkānu kapulaukā atrastais rags (turpmāk — Dreņģeru rags) (2. att.). Šis zemgaļu līdzenais kapulauks ierīkots netālu no Bauskas pilsētas, Mēmeles upes labā krasta terasēs. 1983. gadā 1082 m² lielā platībā tika izpētīti 142 kapi. Mirušie apbedīti puslokā, regulārās rindās, cieši cits pie cita. Kapu bedres

ir ovālas vai taisnstūrveidīgas, ar noapaļotiem stūriem, 1,30—2,50x0,40—0,90x0,10—0,50 m lielas. Konstatēta pretēja vīriešu un sieviešu apbedījumu orientācija. Vīrieši apbedīti atkarībā no izvietojuma puslokā ar galvu uz Z, ZA vai A, sievietes — ar galvu uz D, DR vai R. Šajā kapulauka daļā apbedīšana norisējusi vairākus gadsimtus, pusloka ārējās rindās apbedījumi datējami ar 10. gs., bet pusloka iekšējās rindās jeb ap iespējamo centru kapi ir senāki un attiecināmi uz 8. gadsimtu. Vienā no šādām centram tuvāk situētām rindām (trešajā) 41. kapā tika atsegts bronzas rags ar ornamentētu sudraba plāksni.¹⁷ Kapa bedre ir garenis četrstūris ar noapaļotiem stūriem, galvgalis platāks (90 cm), kājgalis šaurāks (70 cm), kops orientēts Z—D virzienā. Kapa bedres dibenā sarkanajā mālā kā gaisāks plankums iezīmējās galvaskausa kontūra, pie bronzas rotām varēja izšķirt arī vāji saglabājušos kaulus. Apbedītais ir pusaudzis (noteikusi odontoloģe R. Grāvere), aptuveni 16 gadu vecs. Kā piedevas mirušajam kapā līdzī bija doti divi (viens uz mavas, otrs — iedzītņa) šķēpu gali, nolikti pie galvas labajā pusē. Tuvāk kapa bedres kreisajai malai atradās masīva trīsvisjumu bronzas spirālproce; krūšu rajonā — bronzas trīsstūradata ar važiņu. Vidukļa rajonā bija nolikts dzelzs kaujas nazis (skramasakss). Turpat pie bedres labās malas bija novietots šaurasmēns cirvis ar

3. att. Dreņģeru—Čunkānu kapulauka 41. kapa plāns

asmeni uz leju un pietu uz augšu. Dzeramais rags bija nolikts starp skramasaksu un cirvi (3. att.). Pie raga bronzas daļām bija piepatinējušās audumu paliekas. Audumu tālākā izpēte parādīja, ka tie ir smalkāka un rupjāka vilnas auduma fragmenti un īss prievītes gals. Dzeramais rags, iespējams, kapā novietots, to ietinot divu veidu vilnas audumos un vēl pārsienot ar prievīti. Atsedzot kapa bedri, tās pildījuma augšdaļā, kājgalī, pie kreisās malas tika atrasta bronzas pakavsakta. Liekas, tas ir ziedojums, kas iesviests, bedri aizberot (senlietu nr. VI 250:144—152). Šī kapa bedre ir daudz dziļāka nekā citi apbedījumi — tās dziļums 75 cm, tāpēc šo apbedījumu nav uzgājuši un izpostījuši mantrači, kā tas noticis ar lielāko daļu bagāto apbedījumu. Pēc kapa piedevām un izvietojuma kapulaukā šo apbedījumu var attiecināt uz 8. gadsimtu.

Dzeramais rags darināts no bronzas un gar augšmalu rotāts ar aplocītu ornamentētu, 110 mm platu

un 0,5 mm biezu sudraba plāksni. Turētājs un uzgalis arī pārklāts ar sudraba platējumu. Rags, guļot mālainajā zemē, bija saplacināts un bronzas daļas sadalījušās daudzos sīkos gabaliņos. Pēc atsegšanas un notīrīšanas sudraba plāksne pārlūzusi vairākās lielākās daļās. Raga aptuvenais garums ir 380—400 mm, augšmalas ārējais diametrs — 102 mm.

Ornaments sudraba apkaluma plāksnē izvietots 6 horizontālās joslās un iekalts no kreisās puses, veidojot uz āru izvirzītas reljefas rakstu zīmes (2. att.). Augšējā (11—13 mm platā) un apakšējā (3 mm platā) plāksnes mala gluda, bez ornamenta. Visu apkaluma ornamentālo kompozīciju no augšas un apakšas norobežo 5 profilēti garenvalniši, no kuriem pirmais, trešais un piektais ir gluds, reljefs valnītis, bet otrais un ceturtais — ar vertikālām svītriņām klāts valnītis. Pārējās ornamentālās joslas citu no citas atdala 3 reljefi valniši. Dzeramā raga ornamentālo kompozīciju veido trīs rakstu pamatelementi — saulītes, t.s. S elements un trīsstūri.

Pirmo, piekto un sesto joslu veido iesists saulīšu ornaments. Saulīšu diametrs ir 6 mm, joslu plātums — 10 mm. Otro un ceturto joslu veido t.s. S elements. Trešā, t.i., centrālā josla ir divreiz plātāka nekā pārējās (20 mm). Tajā iekaltas divas rindas rūtotu trīsstūru, kas ar smailēm vērsti pret punktu starp tiem (2. att.: A).

Sudraba platējums uzklāts arī uz raga turētāja (2. att.: B). Turētājs jeb rokturis ir 250 mm garš, 17 mm plats un 3 mm biezs, tā augšdaļa lunulveidīga un noslēdzas ar stiprinājuma cilpiņām. Turētāja lunulveidīgajā daļā ornamentu veido divas īsu svītriņu joslas gar malām. Centrā lunulu uz pusēm sadala 3 šādu pašu svītriņu joslas. Katrā lunulas pusē iestrādāts saulītes elements, kas iekalts ar cita veida blīvokli nekā plāksnē ap ragu. Saulīšu diametrs tikai 3,5 mm, to ārējais loks veidots nevis no rievotām svītrām, bet gan gludām, uz āru izvirzītām apļa līnijām. Roktura ornamentu garenvirzienā veido gar malām iekalti trīs reljefi valniši un vidū 23 tadas pašas saulītes kā uz plāksnes ap ragu.

Dzeramā raga gals noslēdzas ar profilētu bronzas uzgali. To veido trīs sfēriskas ripas, pirmās diametrs ir 45 mm, vidējās — 30 mm, gala ripas diametrs — 52 mm. Pēdējai ripai galā bija piekniedēta vēl viena 3 mm bieza bronzas ripa ar sudraba platējumu un četriem sfēriskiem izcirtumiem, kas atgādina rotējošu riteni (2. att.: C).

Līdzīgs ornamentēts dzeramais rags (VI 207:83) atrasts tajā pašā zemgaļu apdzīvotajā teritorijā vēlā dzelzs laikmeta kapulaukā, kas atrodas Bauskas raj. Skaistkalnes pagasta teritorijā, 1,5 km uz dienvidiem no Jaunsaules ciema centra. Kapulauks ierīkots Mēmeles labajā krastā pie Siliņu mājām. 1976. gada pavasarī, rokot tranšeju augļu un ogu pārstrādes ceļa pamatiem, celtnieki nejauši atklāja divus kapus ar bagātām piedevām, kuras nodeva Bauskas muzejam.¹⁸ Pēc tam izrakumus šeit veicis A. Caune, un tagad kapulaukā iegūtie materiāli glabājas Latvijas vēstures institūta fondos. Dzeramais rags bija atrasts 9. gs. vīrieša apbedījumā, kur vēl uzietī divi iedzītņi un

viens uznavas šķēpa gals, jostas bronzas apkalums un bronzas rotadata ar riņķveida galvu un piestiprinātu važiņu.¹⁹ No dzeramā raga saglabājusies bronzas apkaluma augšdaļa 84 mm garumā un turētājs, trūkst uzgaļa un raga kaula sastāvdaļu. Rags, guļot zemē, ir nedaudz deformējies, tā ārējais diametrs augšmalā — 88x94 mm. Raga iekšpusē izklāta ar 0,5 mm biezu bronzas skārda plāksni, no ārpuses tas rotāts ar 0,4 mm biezu ornamentētu apsudrabotu bronzas plāksni. Ragam pie augšmalas ar trim kniedēm piestiprināta austiņa, kas ar divu riņķīšu palīdzību savienota ar turētāju. Siliņu ragam ornaments iestrādāts no kreisās puses septiņās 5—6 mm platās joslās.²⁰ Ornamentētās joslas atdala divu veidu profilēti garenvalņi — 3 gludi un 3 punktēti. Pirmajā rakstu joslā ritmiski atkārtojas punktēti trīsstūri. Tie iekalti pie pašas sudraba plāksnes augšmalas un daļēji paiet zem raga apmalītes. Otro un ceturto joslu klāj likloča ornaments. Ceturtā ir vienīgā josla, kas ierobežota ar diviem punktētiem garenvalņiem, šķiet, ar nolūku ornamenta salikumā izcelt centrālo joslu. Ar sauliņu elementiem rotāta trešā, piektā un septītā josla. Saulītes līdzīgas uz Drenģeru raga redzamajām, bet mazākas izmēros, to diametrs — 4,5—5 mm. Ornamentālā kompozīcija noslēdzas ar trim gludiem profilētiem garenvalņiem. Šī raga turētājs līdzīgs kā iepriekš aprakstītajam priekšmetam, tikai izmēros mazāks. Tas liets no bronzas, tā augšgals lunulveidīgs, viss roktura garums — 177 mm, platums — 15 mm, biezums — 2,8—3,0 mm. Uz raga turētāja vietām var izsekot plātējuma paliekas. Šķiet, ka arī Siliņu ragam turētājs sākotnēji bijis pārklāts ar ornamentētu baltmetāla plāksni, kas līdz mūsu dienām nav saglabājusies.

Aizkraukles Lejasbitēnu kapulaukā atsegtais rags glabājas Latvijas Vēstures muzeja fondos. Ņemot to par paraugu, daiļamatnieki izgatavojuši vairākus atdarinājumus.²¹ 1931. gadā zemes darbos Lejasbitēnu kapulauka teritorijā bez raga fragmentiem vēl tika atrasts dzelzs šaurasmens cirvis ar ovālu kātcaurumu, divi šķēpu gali, bronzas jostas apkaluma plāksnītes un to fragmenti. No dzeramā raga atsedza bronzas apkaluma fragmentus, vērsa raga fragmentus un sudraba apkaluma plāksnišu fragmentus (1. kaps, V 7547: 1—7). Pēc apbedīšanas tradīcijām un arheoloģiskā materiāla Lejasbitēnu kapulauka 1. kaps datēts ar 8. gadsimtu.²²

Ragam aplocīta 55 mm plata ornamentēta sudraba plāksne. Samērā labi saglabājušās raga detaļas darinātas no bronzas — apmalīte, turētājs ar visu piestiprinājuma austiņu un gala apkalums jeb uzgalis. Dzeramā raga atvēruma diametrs — 78 mm. Rotājuma kompozīciju veido 3 ornamentālās joslas, kas atdalītas ar trim garenvalņiem. Plāksnes augšējā daļa 8,5—9 mm platumā gluda, bez ornamenta. Raksta pirmo un otro joslu veido sauliņu raksts, trešo — sīku horizontālu svītriņu stabiņi. Sauliņu diametrs ir 6 mm, to ārējo loku veido stariņi. Svītriņu stabiņi ir 7 mm augsti. Ornamentētā plāksne noslēdzas ar trim profilētiem valņiem, no kuriem divi ir reljefi, gludi, bet vidējais — punktēts. Raga turētājs ir 160 mm garš, ar lunulveidīgu augšgalu, tā platums ir 15 mm, biezums — 47 mm. Turētāja lunulveidīgā daļa gar ārmaļu ornamentēta ar sīku hori-

zontālu svītru un punktu valņiem, pa vidu tie sadala lunulu 2 daļās. Šo daļu centrā iekaltas saulītes, kurās iestiprinātas zila stikla podziņas, veidojot it kā acu pāri. Arī pārējā roktura daļā ornaments sadalīts 2 nevienādās daļās. Augšdaļā iesistas 5, lejasdaļā — 7 saulītes. Gar malām, tāpat kā lunulai, stiepjas horizontālu svītru un punktu garenvalņi. Dzeramā raga gala apkalums konusveidīgs, ar trim sfēriskām ripām. Tā augstums — 91 mm. Augšējās ripas diametrs — 38 mm, vidējās — 20 mm, gala — 41 mm. Gala ripai uzklāts plātējums, kurā izveidots saules simbols. Ripa ar trim profilētiem līnijām sadalīta 3 simetriskās daļās, bet gar ārmaļu iesistas 2 rindas punktu.

Neliels, ornamentēts dzeramā raga sudraba vai apsudrabota apkaluma fragments atrasts arī rietumlatgaļu 9.—12. gs. kapulaukā. Pēc Ģūģeru kapulaukā pētījumus veikušās arheoloģes Z. Apalas sniegtajām ziņām, rags bija novietots bagāta vīrieša apbedījuma kājgali (13. kaps).²³ Ornamentālo kompozīciju uz apkaluma veido divas joslas, kurās mijas īsu horizontālu svītriņu stabiņi un šādi stabiņi ar aplīti augšgalā. Joslas atdalītas ar iegravētām zigzaglīnijām. Atšķirībā no visiem iepriekš aprakstītajiem dzeramajiem rāgiem Ģūģeru kapulaukā atklātajam ornaments veidots no labās puses.

Līdzīgi no labās puses ornaments iestrādāts arī dzeramajam ragam, kas atrasts Laukskolas 105. kapā. Rags atsegts bagāta vīrieša 11. gs. kapā, kurā vēl atrasts zobens, divi uznavas šķēpu gali, divas saktas, gredzens, lāča zoba piekariņš, apkalta ādas josta ar ķemmi, naža maksts fragments un māla trauks.²⁴ Raga apkalumu veido 33—35 mm plata un 0,5 mm bieža apsudrabota bronzas plāksne, kas pie raga piekniedēta ar kniedēm. Raga apkaluma augšmalas diametrs — 105x100 mm. Gar augšmalu ar 7 bronzas kniedītēm piestiprināta 3,5 mm plata un 2 mm bieža profilēta maliņa. Apkaluma plāksnes gali pārļauti viens otram pāri un sakniedēti ar 3 kniedēm. Rotājuma pamatelements ir trīsstūris jeb t.s. jumtiņš. Apkaluma plāksnes lejasdaļā stiepjas divas zigzaglīnijas, virs kurām izvietoti trīsstūri ar apli un 4 punktiem vai ziedlapiņām virs smailēm. Raksts iegravēts apmēram 10 mm platā joslā. Bez tam apkaluma plāksne sadalīta sešos trapcevidīgos laukumos, katrā no tiem iekalti no 5 līdz 7 aprakstītajiem trīsstūriem. Laukumu sadalījuma josla ir apmēram 7—8 mm plata un sastāv no 2 rindām mazu trīsstūriņu un 2 rindām punktu starp tām. Šiem trīsstūriņiem vidū iesisti 3 punkti, katrā rindā ir 11 trīsstūriņu.

10. arheologu kongresa katalogā kā savrupatradums publicēts dzeramā raga fragments no Pašilciema kapulauka, kas datēts ar 10.—12. gadsimtu.²⁵ Rags ornamentēts ar dubultlīniju rombiem, kuriem vidū punkts ar apli, kas atbilst t.s. stūrainās saules motivam. Turklāt abiem pēdējiem aprakstītajiem rāgiem ornaments nav vairs veidots norobežotās joslās.

Latvijā atsevišķi atrasti vairāki dzeramo ragu gala apkalumi un turētāji, kas, šķiet, pēc analogijas ar iepriekš aprakstītajiem veselākajiem eksemplāriem piešķaitāmi pie otrās dzeramo ragu grupas, t.i., pie rotātajiem dzeramajiem rāgiem ar ornamentētām krāsainā metāla plāksnēm.

Vidzemē — Lenču Striķos atrasts raga turētāja fragments un gala apkalums ar divām sfēriskām ripām. Raga turētājs veidots no šķērsgrīzumā apaļiem bronzas stieniņiem ar cilpām galos, kas savstarpēji savienoti ar riņķišu palīdzību; turētājs datēts ar 3.—4. gadsimtu.²⁶ Līdzīgi raga turētāji atrasti Gotlandē (3.—5. gs.)²⁷ un Lietuvā Pašušvas kapulaukā. Lietuvas arheologi ragu datē ar 6.—7. gs. un domā, ka tas varētu būt skandināviskas izcelsmes.²⁸

Jauntēvenēna un Salenieku kapulaukā atsegti raga gala apkalumi ar četrām sfēriskām ripām. Turklāt Jauntēvenēna raga uzgalim gala ripa ornamentēta ar pussaulītēm gar malu un trīs aplīšiem centrā.²⁹

Skripstu 3.—4. gs. akmeņu krāvumu kapos atrasts dzeramā raga gala apkalums ar trim sfēriskām ripām.³⁰

Visbeidzot jāatzīmē vēl 2 dzeramo raga turētāju fragmenti, kas rotāti ar emalju. Sakstagala Lielpuderos atrastais raga turētāja fragments rotāts ar baltu, sarkanu, zaļu un oranžu emalju.³¹ Ķentes apmetnē iegūtajam dzeramā raga turētāja fragmentam saglabājušās sarkanas emaljas paliekas.³² Lietuvā atrasti četri ar emalju rotātu raga eksemplāri, no kuriem vislabāk saglabājies Linkaiču kapulaukā atsegtais dzeramā raga turētājs un gala apkalums.³³ Baltu arheologi uzskata, ka ar emalju rotāti dzeramie ragi attiecināmi uz vidējā dzelzs laikmeta sākuma posmu un ir cēlušies Dņepras apkaimē.³⁴

Salīdzinot Latvijā izplatītos ornamentētos dzeramos ragus ar atradumiem pārējā baltu teritorijā, varam secināt, ka līdzīga ir šo senlietu izgatavošanas tehnoloģija un atsevišķi ornamenta motīvi. Latvijas arheoloģiskajos pieminekļos atrastajiem dzeramajiem ragiem vistuvākās analogijas ir ar Austrumprūsijā Varnikamas (*Warnikam*) kapulaukā 1. kapā iegūto dzeramā raga sudraba apkalumu (5. gs.).³⁵ Tas ir ļoti līdzīgs Lejasbitēnu dzeramajam ragam gan pēc darināšanas stila, gan arī ornamenta motīviem. Abus rotā saulīšu un vertikālo

stabiņu joslas, kuras norobežo divi gludi, reljefi valnīši un viens punktēts valnītis starp tiem.

Vertikālo stabiņu joslas kā ornamenta motīvs samērā bieži parādās Lietuvas teritorijā atrastajiem dzeramo ragu sudraba apkalumiem. Tomēr Lietuvas eksemplāros vertikālo stabiņu joslas mijas ar stilizētu dzīvnieku un bieži vien tukšām, neornamentētām joslām. Plinkaigales kapulauka 59. kapā un 80. kapā atsegtajiem dzeramajiem ragiem ir divas vertikālo stabiņu joslas, bet 61. kapā iegūtajam eksemplāram — pat trīs šādas joslas.³⁶

Četriem dzeramo raga apkalumiem — Lejasbitēnu (Latvija), Varnikamas (Prūsija), Ruboku un Pašušvas (Lietuva) — ir vienādas ornamenta atdalījuma joslas — divi reljefi, gludi valnīši un punktēts valnītis.³⁷

Nobeigumā jāsecina, ka Latvijā atrastajiem nedaudzajiem ornamentētajiem 8.—12. gs. dzeramajiem ragiem dominējošais ir geometriskais raksts. Pārsvarā tie ir solārās simbolikas dažādi vienkārši un kuplināti elementi, kā arī t.s. jumtiņš jeb Dieva zīme. Pēc publicētajiem darbiem³⁸ zināmi dažādi, pat atšķirīgi ornamenta simbolu skaidrojumi, tādēļ dzeramo raga ornamenta interpretācija lai paliek šo nozaru speciālistu ziņā. Dažādu tehnoloģisko paņēmieni izmantošana sudraba un bronzas priekšmetu darināšanā un ornamentācijā vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā Latvijā ir samērā plaši un vispusīgi izpētīta un mūsdienās pat eksperimentāli pierādīta.³⁹ Novērotā līdzīgā dzeramo raga izgatavošanas tehnoloģija un ornamentācija, īpaši trijiem — Lejasbitēnu, Siliņu un Dreņģeru ragam, ļauj secināt, ka tie ir augsta līmeņa vietējo amatnieku darinājumi. Šādi krāšņi ornamentēti dzeramie ragi piederēja tikai cilšu vismantīgākajiem pārstāvjiem, jo visi minētie ragi atrasti ar piedevām bagātu zengāļu, latgaļu, lībiešu un kuršu vīriešu apbedījumos un mazā skaitā.

PARINDES

¹ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. — T. 1: Die Funde. — Tartu, 1929. — Taf. XXX: 1—4, 7; Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. — T. 2: Analyse. — Tartu, 1938. — S. 481—484, Abb. 69.

² Urtāns V. Senākie depoziiti Latvijā. — R., 1977. — 57., 58., 118. lpp.; Urtāns V. Tiras purva depoziiti // Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti: Arheoloģija. — R., 1962. — 83.—94. lpp., 92. tab.: 9.

³ Urtāns V. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.—9. gs. // AE. — R., 1970. — 9. laid. — 61.—85. lpp.

⁴ Urtāns V. Sudraba un zelta apstrāde senajā Latvijā (līdz 13. gs.) // Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR. — R., 1962. — 3. sēj. — 69.—108. lpp.

⁵ LA. — 120., 148., 162., 187., 240. lpp.

⁶ Kazakevičius V. Motifs of Animal Decorative Pattern on Bindings of the 5th—6th Century Drinking Horns from Plinkaigalis Burial Ground (Lithuania) // Finska muzeum. — 1987. — 94. Ārgāngen. — P. 45, 46.

⁷ Кулаков В. И. Древности пруссов VI—XIII вв. // САИ. — М., 1990. — Вып. Г—1—9. — С. 34, 61, 62, 77, 84; табл. VI: 9.

⁸ Urtāns V. Etniskās atšķirības.. — 64. lpp.

⁹ Asaris J. Viriešu apbedījumi Sāraju senkapos // ASM 1992. un 1993. — R., 1994. — 15.—19. lpp.

¹⁰ Urtāns V. Etniskās atšķirības.. — 64. lpp.

¹¹ Norādītas tikai ornamentēto dzeramo raga atradumu vietas: Jaunsaules Siliņu kapulauks, Dreņģeru—Čunkānu kapulauks.

¹² Aizkraukles Lejasbitēnu kapulauks, Ģuģeru kapulauks.

¹³ Salaspils Laukskolas kapulauks u.c.

¹⁴ Atgāzis M. 1968. g. izrakumi Nariņos, Strautniekos un Vecdolē // RT 1968. — R., 1969. — 23. lpp.

¹⁵ Urtāns V. Senākie depoziiti.. — 138., 148., 163. lpp. Visos minētajos depoziitos atrasti vienkāršie dzeramie ragi vai to apmalītes.

¹⁶ Stubavs A. Ķentes pilskalns un apmetne. — R., 1976. — 76., 106. lpp., IV tab.: 32.

¹⁷ Bebre V. Arheoloģiskie izrakumi Čunkānu—Dreņģeru kapulaukā // ASM 1982. un 1983. — R., 1984. — 26.—29. lpp.

¹⁸ Caune A. Jaunsaules Siliņu kapulauks // AE. — R., 1987. — 15. laid. — 45. lpp.

¹⁹ Turpat. — 47., 48. lpp.

²⁰ Turpat. — 6. att.: 6.

²¹ Balodis F. Latviešu vēsture. — R., 1938. — 1. sēj., 1. d. — 131. lpp. — Viens no Lejasbitēnu dzeramā raga atdarinājumu attēliem.

²² Urtāns V. Senākie depoziiti.. — 58. lpp.

- ²³ *Apala Z.* Ģūģeru kapulauka pētniecība // ASM 1988. un 1989. — R., 1990. — 21., 23. lpp.
- ²⁴ LA. — 195. lpp., 119. att.; *Zariņa A.* Libiešu apģērbs 10. — 13. gs. — R., 1988. — 73. lpp., 9. tab.
- ²⁵ Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. — Riga, 1896. — S. 44, Taf. 14:13.
- ²⁶ *Moora H.* Die Eisenzeit.. — T. 1. — Taf. XXX:1, 2, 4; T. 2. — S. 481; LA. — 120. lpp.
- ²⁷ *Algren O., Nerman R.* Die Ältere Eisenzeit Gotlands. — Stockholm, 1923. — H. 2. — S. 21, 42, 43, 82, Taf. 10, 19, 31.
- ²⁸ *Казаквичюс В. К.* Уникальный ритон V в. из Плинкайгалиса // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность, искусство, археология. Ежегодник 1982. — Ленинград, 1984. — С. 501, 502.
- ²⁹ *Moora H.* Die Eisenzeit.. — T. 1. — Taf. XXX:4; T. 2. — S. 481, 482; LA. — 120. lpp., 53. att.: 12; *Šnore R.* Izrakumi Salenieku «Kara kapos» Makašānu pagastā // SM. — 1936. — Nr. 2. — 10. att.: 3.
- ³⁰ *Vilka A.* Skriptu senkapi // ASM 1992. un 1993. — R., 1994. — 90. lpp., 20. att.: 6.
- ³¹ *Moora H.* Die Eisenzeit.. — T. 1. — S. 483, 484; Abb. 69: 3; LA. — 162. lpp., 88. att.: 1.
- ³² LA. — 162. lpp., 88. att.: 2; *Stubavs A.* Ķentes pilskalns.. — 76., 106. lpp., IV tab.: 32.
- ³³ *Kazakevičius V.* Motifs of Animal Decorative Pattern on Bindings.. — P. 45.
- ³⁴ LA. — 162. lpp.
- ³⁵ *Tischler O.* Ostpreussische Altertümer. — Königsberg, 1921. — Taf. XIII: 4.
- ³⁶ *Kazakevičius V.* Motifs of Animal Decorative Pattern on Bindings.. — Fig. 1, 2, 4—6.
- ³⁷ *Balodis F.* Latviešu vēsture. — 131. lpp.; *Tischler O.* Ostpreussische Altertümer. — Taf. XIII: 4; *Bezzenberger A.* Gräberfeld bei Ruboeken // Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. — Königsberg, 1909. — H. 22. — Abb. 141; *Vaitkunskienė L.* Sidabras senovės Lietuvoje. — Vilnius, 1981. — Pav. XLIX.
- ³⁸ *Brastiņš E.* Latviešu ornamentika. — R., 1923; *Konstants Z.* Jēkabs Bīne un latviešu ornaments // Latviešu lietišķā māksla. — R., 1989. — 158.—176. lpp.; *Rubenis A.* Senās zīmes un simboli. — R., 1990; *Rozenberga V., Zemītis G.* Senču raksti. — R., 1991; Ornaments Latvijā. — R., 1994.
- ³⁹ *Urtāns V.* Sudraba un zelta apstrāde.. — 69.—108. lpp.; *Urtāns V.* Senākie depozīti.. — 118. lpp.; *Kalniņš D.* Aiz Daugavas vara dārs. — R., 1995.

Viktorija Bebre

FINDS OF 8th—12th CENTURY ORNAMENTED DRINKING HORNS IN LATVIA

Summary

Fragments of over 300 drinking horns, dating from 3rd to 13th centuries have been found at archaeological sites in Latvia.

On the basis of outer appearance, two types of drinking horns can be distinguished. The first type of drinking horn is simple: made of ox or aurochs horn with a narrow bronze band around the rim. The second type of drinking horn has a wide band of bronze or silver which covers the upper part of the horn, as well as a special handle and a binding for the tip of the horn. So far in Latvia only six ornamented 8th—12th century drinking horns have been found, as well as more than ten components of these horns: bindings for the tips, fragments of handles, loops etc. (Fig. 1).

A unique find comes from the cemetery of Dreņģeri—Čunkāni (Bauska Region, Code District) where an 8th century drinking horn was found with burial no. 41 (Fig. 2). This is the largest and most ornate decorated horn found in Latvia. The drinking horn was made of bronze, with a length of 380—400 mm and a diameter at the rim of 102 mm. The ornamentation covers a 110 mm wide and 0,5 mm thick silver plate (Fig. 2). Silver plating also covers the handle of the drinking horn and the terminal disk of the tip

binding. The ornamentation on the drinking horn consists of «sun signs», a so-called «S-shaped element» and triangles embossed in six horizontal rows. The central band in the decoration is 20 mm wide. This has two rows of triangles that face a circle with their tips. The other bands are 10 mm wide. The bands of decoration are separated by three to five raised lines (Fig. 2: A).

The handle of the drinking horn is also decorated with sun symbols embossed within a framework of raised lines (Fig. 2: B). The binding of the tip of the drinking horn terminates with four perforations (Fig. 2: C).

If we the ornamented drinking horns of the Middle and Late Iron Age from the area inhabited by the Balts, then we may conclude that the techniques of manufacture and ornamentation are similar, but the ornamental motifs and compositions differ. The 8th—12th century ornamented drinking horns have are dominated by geometrik design. Mostly these are various simple or elaborated elements of solar symbols.

We may conclude that the ornamented drinking horns found in Latvia are very ornate products of local craftsmanship made for the richer and nobler members of the tribes.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Find locations of ornamented drinking horns in Latvia

Fig. 2. Drinking horn found with burial no. 41 at Dreņģeri—Čunkāni cemetery

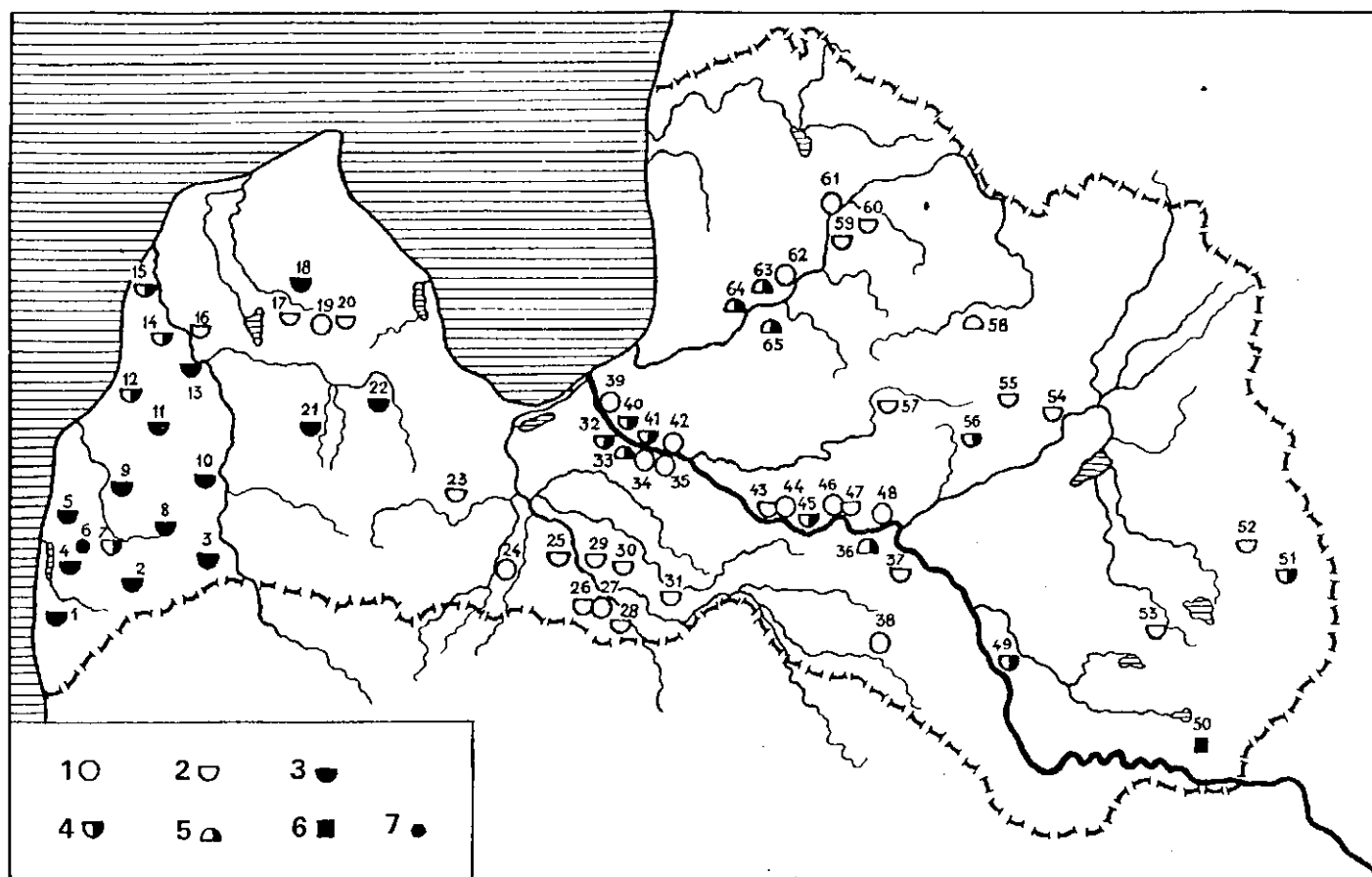
Fig. 3. Plan of burial no. 41

Tatjana Berga

SALIEKAMIE SVARIŅI LATVIJĀ (10.—13. GS.)

Miniatūri saliekamie svariņi, kurus izmantoja kā monētu, tā arī sudraba prickšmetu svēršanai, arheoloģiskajos izrakumos ir rets un nozīmīgs atradums. Skandināvijā un Austrumeiropā šādi svariņi parādījās 9. gs. beigās,¹ kad šeit lielā daudzumā ieplūda sudra-

ba kūfiskie dirhēmi ar mainīgu svaru, kā arī griezti dirhēmi — tos pieņēma pēc svara. Spriežot pēc kultūrslāņu un kapu datējumiem, Latvijā saliekamie svariņi parādās vēlāk — tikai 10. gs. otrajā pusē, jo 9. gs. dirhēmi mūsu teritorijā ieplūda nelielā skaitā.

1. att. Saliekamo svariņu atradumu vietas Latvijā.

1 — dzīvesvietas (pilskalni, apmetnes, pilis, pilsētas), 2 — līdzenie skelctkapi, 3 — līdzenie ugunsķāpi, 4 — skeletķāpi un ugunsķāpi, 5 — uzkalniņķāpi ar skelctķāpiem un ugunsķāpiem, 6 — kultūras vietas, 7 — savrupatradumi.

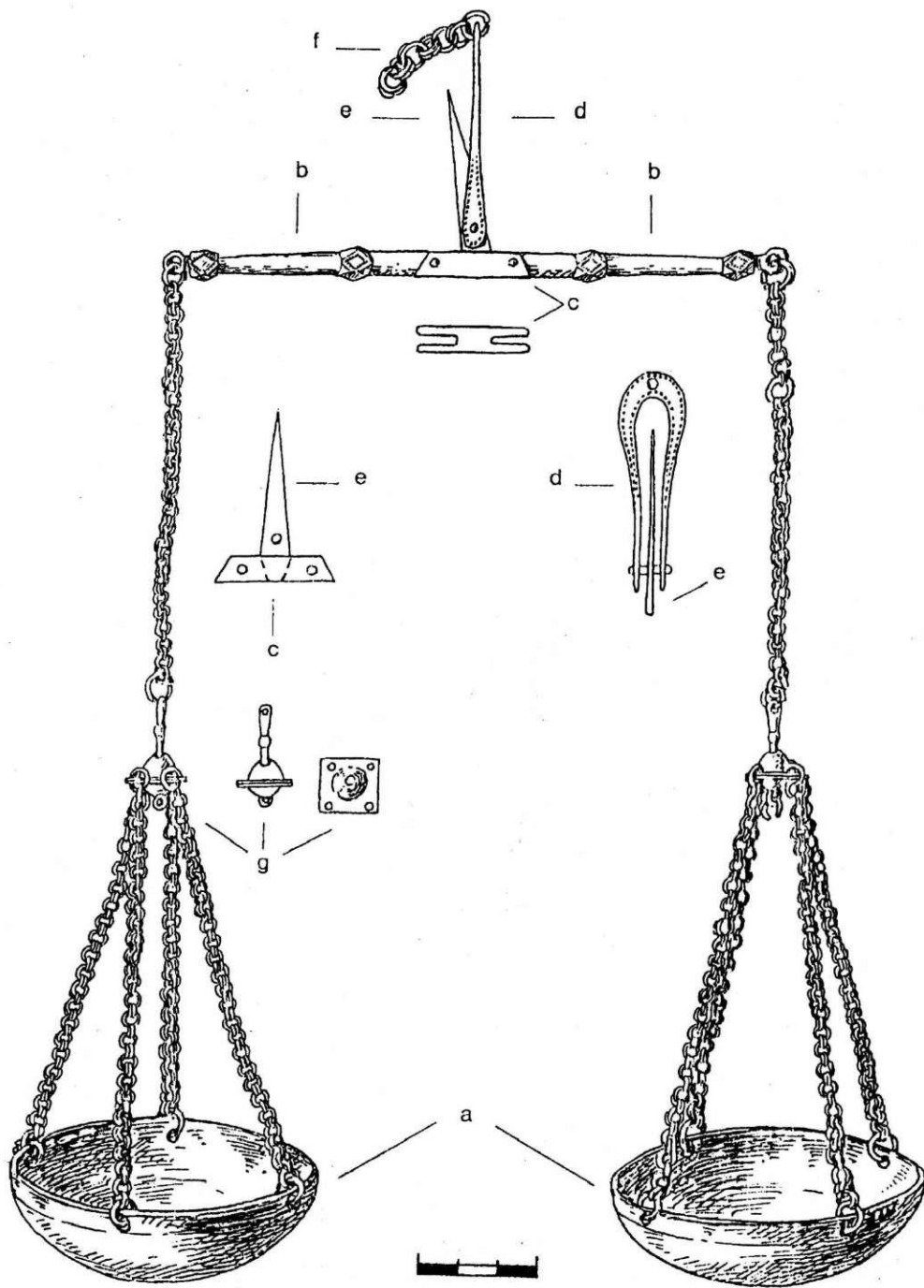
1 — Nica, 2 — Dzērves, 3 — Dārznieki, 4 — Stroķi, 5 — Strautiņi, 6 — Durbes ezera krasts, 7 — Dīri, 8 — Roņi, 9 — Kazdanga, 10 — Kapenieki, 11 — Kontķi, 12 — Kalniņi, 13 — Lielivandes muiķa, 14 — Pasilciems, 15 — Silmalciems, 16 — Gaiķiņi, 17 — Sāraji, 18 — Vilķumuiķas ezers, 19 — Talsi, 20 — Kķiļi, 21 — Matķule, 22 — Zviedri, 23 — Bāļi—Šķerķstaiņi, 24 — Tērvete, 25 — Cicalde, 26 — Meķotne, 27 — Meķotne, 28 — Podiņi, 29 — Meķotnes centrs, 30 — Čunkāni—Dreņķeri, 31 — Čapāni, 32 — Vampeniķi I, 33 — Vampeniķi II, 34 — Mārtiņķsala, 35 — Daugmale, 36 — Leķasķdopeles, 37 — Priednieki, 38 — Stupeķi, 39 — Rīga, 40 — Vēķstūri, 41 — Lauķķķola, 42 — Ikķķiķe, 43 — Aizķraukķe, 44 — Aizķraukķe, 45 — Leķasķķagari, 46 — Kokņese, 47 — Kokņese, 48 — Oliņķalns, 49 — Jersika, 50 — Saulesķalns, 51 — Oduķalns, 52 — Kivķi, 53 — Aģķlona, 54 — Vēķerāķi, 55 — Madona, 56 — Meķāres, 57 — Jaunāķķeni, 58 — Jaunpiebalka, 59 — Ģuķķeri, 60 — Lubumuiķa, 61 — Valķķiera, 62 — Turaida, 63 — Pūtķķi, 64 — Priedes, 65 — Saksuķķalns

10. gs. ieplūdušo dirhēmu skaits strauji pieaug un parādās arī pirmie svariņi. Svariņi bija īpaši izplatīti 11. gs., kad tos izmantoja jau Rietumeiropas denāru svēršanai, bet lietoti tie tika līdz pat 13. gadsimtam.

Atrasto svariņu skaits Latvijā ir ļoti liels — zināmi 166 eksemplāri (veseli un to detaļas) no 65 atradumu vietām (1. att.). Jāatzīmē, ka tā ir vislielākā svariņu koncentrācija Baltijā; nedaudz mazāk svariņu atrasts vienīgi seno prūšu teritorijā — 105 eksemplāri; Skandināvijā tādu atradumu nav īpaši daudz — Zviedrijā 47, Norvēģijā 43, Somijā 25.² Lietuvā zināmi 55 svariņu eksemplāri.³ Nav apkopoti dati par Igaunijas materiālu, pēc mums zināmiem datiem, tur atrasts

aptuveni 20 svariņu.⁴ Tāpat nav zināms svariņu atradumu skaits Senajā Krievzemē, bet, spriežot pēc tā, ka Novgorodā vien bija atrasti 34 eksemplāri, to skaits noteikti ir liels.⁵

Pirmais latviešu arheologs, kas veicis saliekamo svariņu analīzi, bija Ē. Mugurēvičs, kurš savācis datus par 99 svariņiem no 44 atradumu vietām.⁶ Ē. Mugurēvičs kartografējis svariņu atradumu vietas un noteicis to lietošanas hronoloģiskās robežas — 10. gs. otrā puse—13. gadsimts. Analizējot atrasto materiālu, Ē. Mugurēvičs secināja, ka īpatnības dažādās svariņu detaļās liecina par to vietējo izcelsmi. Saliekamie svariņi 10.—13. gs. kapu inventārā apskatīti arī R. Ceplītes

2. att. Laukskolas 582. kapā atrasto svariņu rekonstrukcija.

a — kausiņi, b — pleci, c — stienītis, d — cilpiņa, e — bulta, f — rokturis, g — sadalītājs

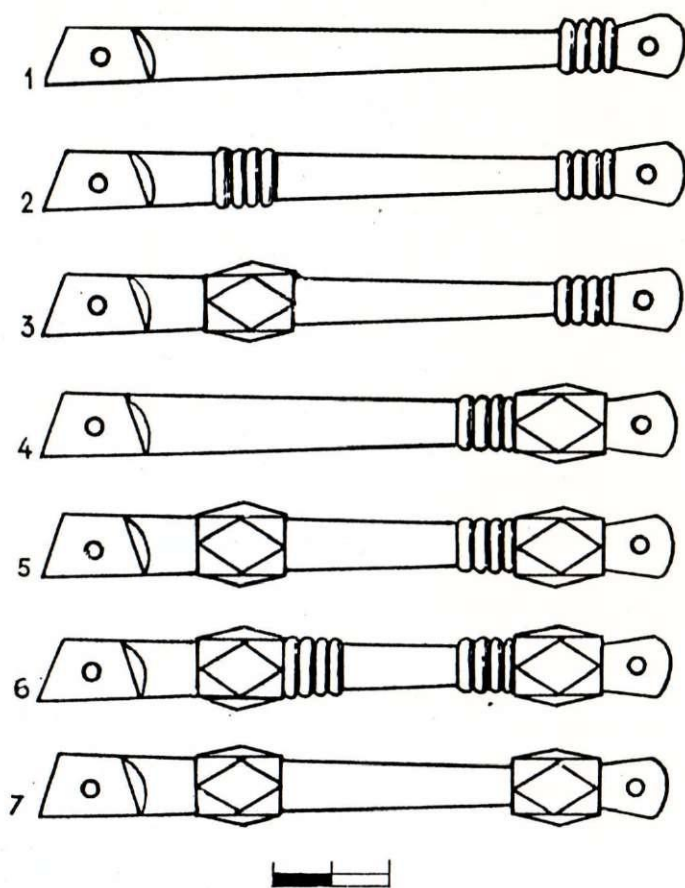
darbā.⁷ Analizējot atsvariņu atradumus kapu kompleksos, R. Ceplīte atzīmē arī svariņus, sniedzot ziņas par 32 atradumiem no 28 senkapjiem. Abu minēto pētnieku darbi kalpoja par pamatu saliekamo svariņu atradumu saraksta sastādīšanai, kas, stipri papildināts, dots šī raksta pielikumā.

Saliekamie svariņi sastāvēja no diviem kausiņiem (2. att.: a), diviem pleciem (2. att.: b) un līdzsvaru rādoša mehānisma. Šis mehānisms savukārt sastāvēja no stieniša (2. att.: c) un bultas (2. att.: e). Pie cilpiņas (2. att.: d) piestiprināja turētāju — rokturīti (2. att.: f). Kausiņus ar pleciem savienoja ar diegu vai važiņu palīdzību, izmantojot sadalitāju (2. att.: g). Gandrīz visas svariņu detaļas darināja no bronzas, tikai bultas un stieniši dažreiz tika gatavoti no dzelzs. Svairiņi bija viegli un jutīgi, to izgatavošanai bija nepieciešams pieredzējušu meistarību darbs.

Svairiņu kausiņi. Kausiņus darināja no bronzas skārda, malas tiem bija ar šķērsriezumā trīsstūrveidīgu pāresnījumu (valnīti) vai arī taisnas. Kuršu teritorijā bieži malas veidoja ļoti īpatnēji — tās aplocīja ar smalku stiepli. Kausiņu izmēri ir dažādi, tomēr var izdalīt trīs grupas: lielie kausi ar diametru vidēji 7,2 cm, vidējie — ar diametru 6,2 cm un mazie — ar diametru 4,2 cm. Svairiņus ar lielāku kausiņu diametru visbiežāk atrod Daugavas lībiešu pieminekļos, ar vidēji lielu diametru — zemgaļu un kuršu un ar mazāku diametru — latgaļu pieminekļos. Tāda atšķirība, iespējams, skaidrojama ar atšķirīgu sudraba monētu daudzumu dažādās teritorijās. Tā kā Daugavas lībiešiem monētu un sudraba bija vairāk, bija vajadzīgi arī lielāki svairiņi. Vislielākie, kā arī vismazākie svairiņi atrasti Aizkraukles senkapos: ar diametru 8,3 cm (dziļums 2,5 cm) un ar diametru 3,8 cm (dziļums 1,1 cm).⁸ Noteikts, ka ar vislielākajiem svairiem varēja nosvērt līdz 150 g, ar vidējiem — 50—100 g, ar vismazākajiem — 10—30 g sudraba.⁹

Kausiņus piestiprināja pie pleciem vai nu ar diegu, vai ar dubultvažiņu palīdzību. Izmantoja līnu diegus, dažos gadījumos tie ir saglabājušies. Mežāru senkapos pie kausiņiem saglabājušās zīda diegu paliekas. Lai kausiņi labāk turētos, dažreiz vairākus diegus sapina pīnītē (Vampenieši II, 18. un 73. kaps). Ja kausiņus piestiprināja ar diegiem, tad visbiežāk tajos bija 4 caurumiņi. Diegus parasti ievēra caurumiņā, bet dažreiz caurumiņā bija bronzas riņķītis, pie kura tad piesēja diegu. Visi četri diegi savienojās pie pleca, bet dažos gadījumos tos sapina kopā vienā pīnē un tikai tad piestiprināja pie pleca (Vampenieši II, 73. kaps). Kausiņus piestiprināja arī ar dubultvažiņu palīdzību. Visbiežāk bija trīs, retāk četras važiņas, kuras savienojās pie važiņu sadalitāja. Sadalitāju un svairiņu plecu savienoja tikai viena važiņa.

Sadalitājam parasti bija zvanveida forma, ar apaļām vai kvadrātveidā paplašinātām malām, kurās bija caurumiņi važiņu piestiprināšanai. Tādus sadalitājus reizēm salika pa diviem kopā. Izmantoja arī vienkāršas apaļas plāksnītes. Sadalitāju rotāšanai pie tiem piekāra trapecveida piekariņus, dažreiz pat stienišu važiņas fragmentus (Sāraji, 36. kaps). Svairiņi ar dubultvažiņām visvairāk bija izplatīti kuršu teritorijā.

3. att. Svairiņu plecu tipi

Pleci — šķērsriezumā apaļi bronzas stieniši, kuriem viens gals saplacināts, otrā galā cilpiņa. Pleci vienmērīgi sašaurinās no saplacinātā gala uz cilpiņas pusi. Cilpiņām ir vai nu apaļa, vai taisnstūrveidīga forma. Savdabīga cilpiņa ir plecam no Turaidas pils; tā atgādina gaiļa galviņu. Svairiņu pleci pēc formas ir ļoti dažādi, tomēr izdevās izdalīt 7 pamatformas, kuras atšķiras arī hronoloģiski (3. att.). 1. tips — pleci ar šķērsrieviņām pie cilpiņas. 2. tips — pleci ar rievojumu pie cilpiņas un arī otrā galā. 3. tips — pleci ar rievojumu pie cilpiņas un daudzskaldņainu paplašinājumu otrā galā. Paplašinājumi visu tipu pleciem bieži ir izstieptas formas, to šķautnes rotātas ar rombiem. 4. tips — pleci ar daudzskaldņainu paplašinājumu un rievojumu pie cilpiņas. 5. tips — pleci ar daudzskaldņainu paplašinājumu un rievojumu pie cilpiņas un daudzskaldņainu paplašinājumu otrā galā. 6. tips — pleci ar daudzskaldņainu paplašinājumu un rievojumu abos galos. 7. tips — pleci ar daudzskaldņainu paplašinājumu abos galos. Hronoloģiski visagrākie ir 1. un 2. tipa pleci, kurus varētu datēt ar 10. gs. otro pusi (Čunkānu—Dreņģeru 311. un 339. kaps, 6. kaps (2. tips)). 3.—5. tipa pleci bija izplatīti visu 11. gs. (Sāraju 40. kaps, Priednieku 2. kaps, Daug-

4. att. 11. un 12. gs. tirgotāju attēli

males pilskalns A 9964: 527), bet 6., 7. tipa pleci sastopami 12./13. gs. (Lielivandes muižas, Pasilciema senkapi). Dažādu tipu pleci atšķiras arī pēc to garuma; tā 1.—3. tipa pleci vidēji ir 5,1 cm gari, 4., 5. tipa — vidēji 6,2 cm gari un 6., 7. tipa — jau vidēji 6,7 cm gari. Tas atbilst arī vācu zinātnieka H. Šteiera izstrādātajai hronoloģijai, pēc kuras Eiropas agrākajiem — 9./10. gs. svariņiem kopējais plecu garums ir 11 cm. Plecus ornamentēja ļoti reti, visbiežāk rotāja paplašinājumu rombuss — ar saulītēm vai aplīšiem.

Stienītis ir viena no svarīgākajām svariņu detaļām. Pie stienīša ar kniedīšu palīdzību kustīgi piestiprināja plecus, vidū bultu. Pats stienītis darināts no diviem, šķērsgriezumā pusovāliem vai trapecveida stienīšiem, kas salodēti kopā. Salodējot stienīti atstāja spraugu abos galos — plecu iestiprināšanai, kā arī vidū — bultas iestiprināšanai. Stienīša vidusdaļā iestiprināja bultu, to pielodējot vai nekustīgi sastiprinot ar kniedīti. Stienīša galos ar kniedītēm kustīgi iestiprināja plecus. Atšķirībā no citām detaļām stienīšus gatavoja ne tikai no bronzas, bet arī no dzelzs. Atrasti arī no diviem dažādiem materiāliem — bronzas un dzelzs — gatavoti stienīši. Iespējams, ka šī smalkā detaļa noliecās visātrāk, tāpēc to vajadzēja bieži remontēt, izmantojot citu izejmateriālu.

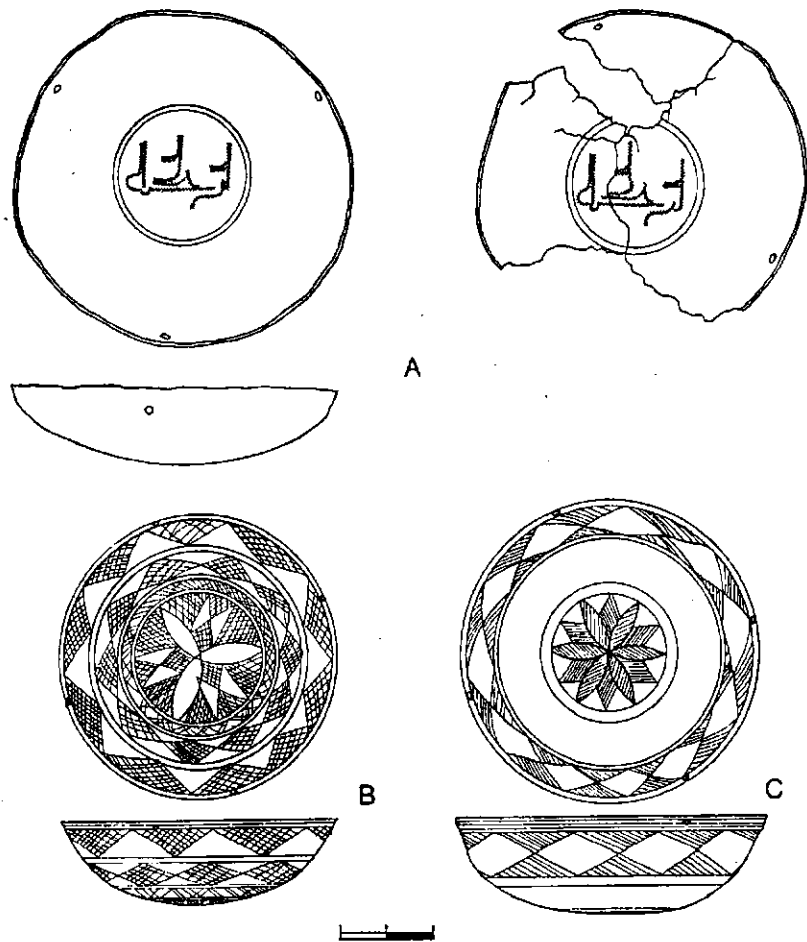
Bulta ir viena no tām svaru detaļām, kura parasti vai nu slikti saglabājas, vai nesaglabājas nemaz. Tas ir tāpēc, ka bultas pārsvarā gatavoja no dzelzs un tikai retos gadījumos no bronzas. Iespējams, ka tas bija nepieciešams, lai sverot atšķirīgās krāsas bultas kustības būtu labāk saredzamas. Bultas pamatne, kuru iestiprināja stienīti, bija trapecveidīga, ar platāko galu uz augšu (2. att.: e). Trapeces malas saskārās ar plecu plakano galu slīpajām šķautnēm. Bultas redzamajai daļai bija izstiepta trīsstūra forma, kas pie pamatnes plakana, bet aptuveni vidusdaļā pāriet apaļā adatā. Bultas

izmērus grūti noteikt. Bultu stienīša spraugā vai nu iestiprināja ar kniedīti, vai arī pielodēja.

Cilpiņu ar kniedītes palīdzību kustīgi piestiprināja pie bultas plakanās pamatnes. Cilpiņas bija ļoti dažādas pēc formas — gan šauras, gan platas, ar ovālu, trapecveida, taisnstūrveida vai figurāli veidotu augšējo daļu. Cilpiņai bija vai nu caurumiņš rokturim, vai arī speciāli veidots uzliktnis. Uzliktni, kas bija sašķelts apakšējā daļā, cieši uzlika uz cilpiņas un pielodēja. Jāatzīmē, ka uzliktņi sastopami hronoloģiski agrākajos zemgaļu un latgaļu pieminekļos (Čunkāni—Dreņģeri, Ģūģeri).

Cilpiņai piestiprināja rokturi. Rokturu saglabājies ļoti maz, tiem ir dažādas formas: važiņa, dubultvažiņa, dubultvažiņa ar apaļo vai astoņšķautņaino plāksnīti galā, važiņa ar plakano dubultspirāli, stienīšu važiņas fragments. Sāraju 30. kapā par rokturi izmantots pleca fragments ar rombeida paplašinājumu un rievojumu. Visi šie rokturi netieši liecina par to, ka sverot svariņus turēja rokā, nevis uzkāra. Vislabākās liecības par svariņu lietošanu mums dod tālaika zīmējumi (4. att.), kur attēloti tirgotāji ar svariņiem rokā.¹⁰

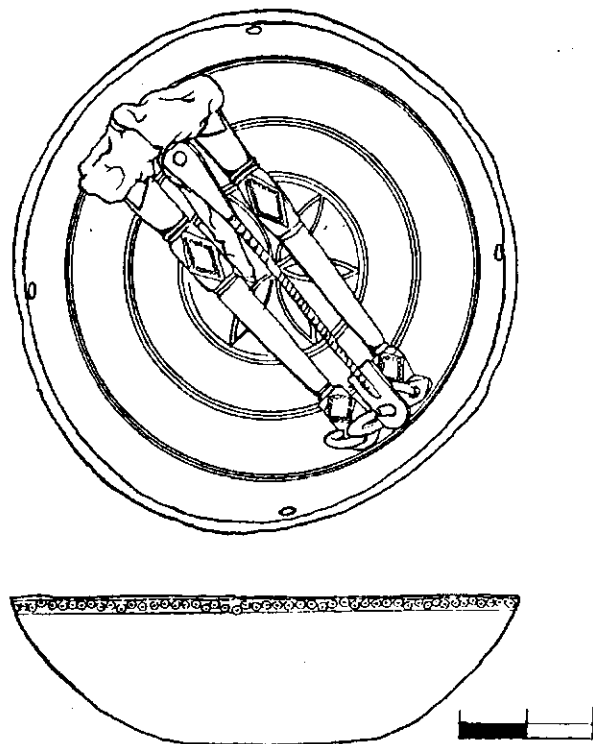
Lielākā daļa svariņu bija ornamentēta. Visbiežāk rotāja kausiņus un cilpiņu, retāk plecus un stienīti. Visizplatītākie ornamenta elementi bija: saulītes vai punktiņi gar kausiņa malu (ārpusē) un uz cilpiņas; koncentriskie apli gar kausiņa malu vai centrā, ar cirkuļa palīdzību veidota rozete ar 6 stariem kausiņa ārpusē vai iekšpusē. Vissarežģītākais ornaments bija veidots no koncentriskiem apliem, kuros izvietoti rombi, kvadrāti vai trīsstūri, kas bieži aizšvikāti. Ar tādu bagātīgu ornamentu izceļas sviri, kas atrasti Zemgalē un Sēlijā: Čunkānu—Dreņģeru 311. kapā, Lejasdopeļu 5. uzkalniņa 2. kapā, Stupeļu apmetnē (5. att.). No koncentriskiem apliem un aizšvikātiem rombiem veidots ornaments uz kausiņiem, kā arī ar liklo-

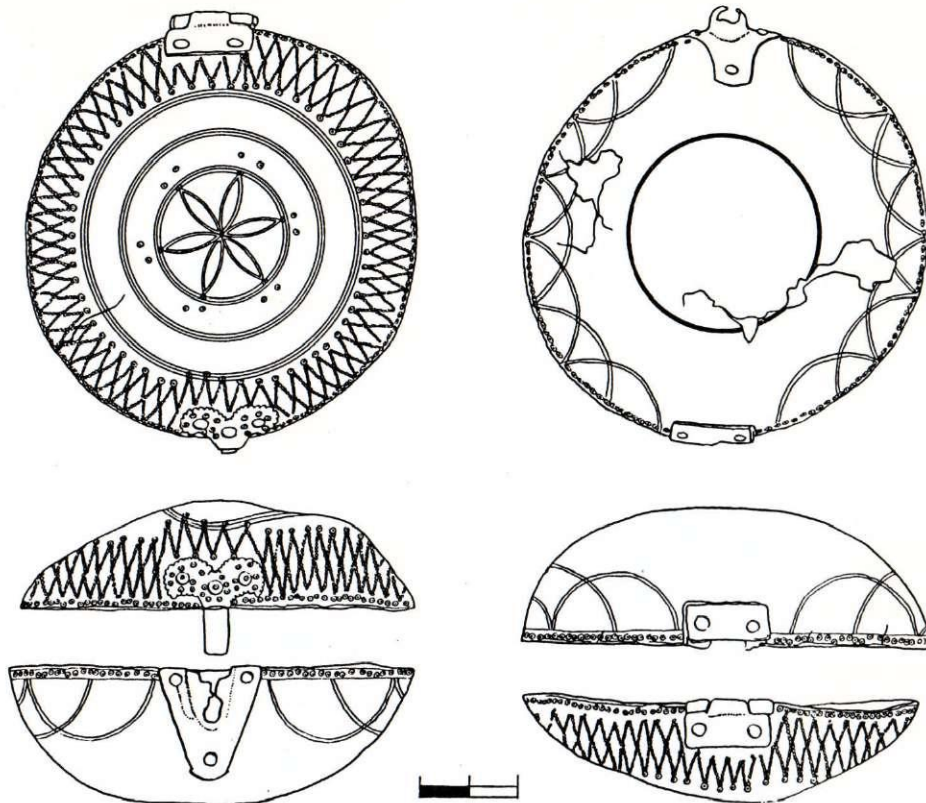
5. att. Svariņu kausiņi no Mežāru 4. kapa (A), Čunkānu—Dreņģeru 311. kapa (B) un Lejasdopeļu 5. uzkalniņa 2. kapa (C)

ču ornamentu rotāti stieniši bija ļoti raksturīgi Skandināvijai un Austrumeiropai 9.—10. gadsimtā. Tāpēc tāds ornaments vispirms liecina par svariņu agro hronoloģiju. Ar likloču ornamentu rotātu stienišu ir ļoti maz, tikai pieci, visi no hronoloģiski agriem senkapjiem (Kivti, 99. kaps; Lejasdopeles, 5. uzkalniņa 2. kaps; Čunkāni—Dreņģeri, 311. kaps; Vējstūri, 52. kaps; Laukskola, 300. kaps).

Saliekot svariņus, plecus pacēla uz augšu pie cilpiņas, kausiņus ielika vienu otrā, saliktajos kausiņos ievietoja plecus ar cilpiņu, arī važiņas un diegus, dažreiz atsvariņus un monētas (6. att.). Saliktos svariņus ievietoja kādā futlārī, lai būtu vieglāk pārnēsāt. Futlāri bija dažādi — ādas maciņi, apaļas koka kastītes vai apaļas bronzas kārbas. Pie svariņiem atrastas arī auduma paliekas, iespējams, ka bija arī auduma maciņi. Latgaļiem vairāk izplatīti bija ādas maciņi un koka kastītes. Bronzas kārbas vairāk lietotas kuršu teritorijā, mazāk to bijis zemgaļiem un Daugavas lībiešiem. Kārbas darināja no bronzas skārda. Tās sastāvēja no diviem puslodveida kausiem, kurus vienā pusē savienoja ar eņģīti, bet otrā pusē bija speciāli veidota, rūpīgi izstrādāta aizdare. Augšējam kausiņam bija izveidots stilizēts sirdsveida uzliktnis ar izrobotām malām un pagarinātu mēlīti. Apakšējam kausiņam bija piekniedēts trīsstūrveida uzliktnis, kurā ievietojās augšējā kausiņa mēlīte, cieši aiztaisot kārbīņu (7. att.).

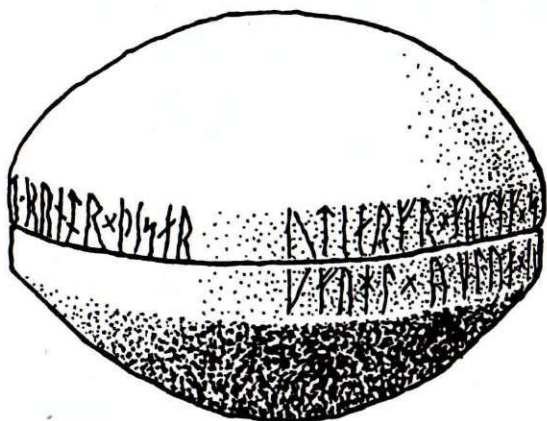

6. att. Vampeniešu I kapulauka 94. kapa saliktie svariņi

7. att. Svariņu kārbiņa no Vampeniešu I kapulauka 94. kapa

Kārbas bieži rotātas ar saulišu un punktu ornamentu, koncentriskiem apliem, trīsstūriem, rombiem. Ļoti savdabīgi darinātas kuršu teritorijā atrastās kārbas: dažām kārбām izmantots tāds pats kausu malu izgatavošanas paņēmieni kā pašiem svaru kausiņiem — kārбу malas aplocītas ap smalku stiepli. Kuršiem sastopamas arī kārbas ar konusveida kausiņiem (Kīļu senkapi) un ar taisnām malām (Sāraji, 30. kaps). Dažas kuršu 13. gs. kārbas ir ļoti masīvas, ar remonta pēdām, paviršu ornamentu. Hronoloģiski visagrākās kārbas atrastas Zemgalē. Ar Zemgali saistīts arī arheoloģiskajā literatūrā plaši pazīstams atradums — svaru kārba ar iegrebtu rūnu rakstu (8. att.). Kārba atrasta Zviedrijā, Sigtūnas kapulaukā.

8. att. Sigtūnā atrastā kārbiņa ar rūnu rakstiem

Kārbai ir taisnas malas. Uz vāka malas bija uzraksts: «Djarvs saņēmis no zemgaļa šos svarus ...landē. Bet Vermunds darinājis šīs rūnas.» Uz apakšējā kausiņa malas bija uzraksts: «Putns saplosīja bālu laupītāju. Es redzēju, kā maitu dzeguze pacēlās...»¹² Pirmais ir piemiņas uzraksts, kas rāda arī īpašnieka tirgotāja Djarva vārdu, toties otrais uzraksts, kā uzskata zinātnieki, var būt vai nu dzejoļa fragments, vai arī maģiskie buramie vārdi. J. Meļņikova datē šo uzrakstu ar 11. gs. vidu.

Visvairāk svariņu un to detaļu atrasts senkapos — 117 eksemplāru. Tie parasti ir vīriešu kapu piedeva, izņēmums ir Silmalciema 1. uguns kaps, kur kopā ar sievietes rotaslietām uzietā arī svariņu detaļa. Tirgotāju apbedījumos vienmēr atrodami ieroči, jo vikingu laikā tirgošanās nebija īpaši nodalīta no karadarbības. Atkarībā no apstākļiem tirgotājs vienlaicīgi bija sirotājs un karavīrs. Svariņus visbiežāk atrod kapa vidusdaļā, jostasvietā, kreisajā pusē. Apbedījumos parasti lika veselus svariņus, tāpēc arī to atradumu skaits ir ļoti liels, tas ļauj spriest par svariņu izmēriem, stiprināšanas veidiem, ornamentu, detaļu īpatnībām utt. Grūti izskaidrot, kāpēc svariņu skaits Latvijā ir vislielākais Baltijā. Iespējams, ka tas saistīts ne tikai ar attīstītu tirdzniecību, bet arī ar vietējo tautu apbedīšanas tradīcijām. Dzīvesvietās svariņus atrod mazāk, un parasti tās ir detaļas — pleci un cilpiņas, retāk kausiņu fragmenti. Visvairāk svariņu atrasts Daugmales (26), Talsu (7) un Tērvetes (5) pilskalnā. Kartografējot atradumus, jāizdala divi atradumu rajoni — Kurzeme un Daugavas baseins (1. att.). Kā trešā

koncentrācijas vieta jāatzīmē Zemgalē. Īpaši izceļas Kurzeme, kur atrasti 62 svariņi (veseli un detaļas) — visvairāk to ir kuršu senkapos — Vilkuuižas ezera senkapos atrastas 11 svariņu detaļas, Pasilciema senkapos — 9, Sāraju senkapos — 8 eksemplāri. Arī Lietuvā svariņu atradumi koncentrējas tieši kuršu apdzīvotajā teritorijā. Šie atradumi labi raksturo kuršus kā aktīvus tirgotājus.

Svariņu datēšanā liela nozīme ir monētām, kuras atrastas kopā ar svariņiem 12 apbedījumos. Tikai piecos apbedījumos tie bija dirhēmi, pārējos — Rietumeiropas denāri.¹³ Lielākoties monētas ir grieztas, kas liecina, ka tās šajā periodā pieņēma pēc svara, nevis pēc skaita. Hronoloģiski visagrākie apbedījumi ar svariņiem un monētām ir: Mežotnes senkapu 9. kaps, kur atrasts 10. gs. kūfiska dirhēma fragments; Lejasžagaru senkapu 16. kaps ar Samanīdu al Mutaza 865. g. dirhēmu (monētpiekariņš; kaps pēc senlietām tipoloģiski datējams ar 10. gs. otro pusi); Mežotnes centra senkapu 79. kaps ar trim 10. gs. monētu fragmentiem; Ģūģeru kapulauka 30. kaps ar 6 Samanīdu dirhēmiem, kaltiem 10. gs., un 32. kaps ar 10. gs. Samanīdu dirhēma ceturtdaļu. Bet pēc senlietu kapu kompleksa tipoloģiska datējuma visagrākie svariņi ir Čunkānu—Dreņģeru (6., 311., 339. kaps), Bāļu—Šķērstaiņu senkapos, kā arī Sauleskalna depozītā. Spriežot pēc monētām un kapu senlietu tipoloģiskā datējuma, pirmie svariņi Latvijā parādījās 10. gs. otrajā pusē. Lielākā daļa svariņu ir datējama ar 11.—12. gadsimtu.

Risinot jautājumu par svariņu izcelsmi un datējumu, jāatzīmē tāds Latvijā unikāls atradums kā svariņi no Mežāru senkapiem.¹⁴ Mežāru kapulauka 4. kapā (11. gs. otrā pusē) atrastas tikai divas svariņu blodiņas, pārējās detaļas trūka. Svaru blodiņas ir lielas, 7 cm diametrā, bet neparasti lēzenas — to dziļums 1,6 cm (5. att.: A). (Parasti svariem ar apmēram 7 cm diametru dziļums ir lielāks — ap 2,1 cm.) Viens kausiņš ir vesels, nedaudz iesprādzis, bet otrs saglabājies daļēji — no tā atrasti tikai trīs saderīgi fragmenti. Katram kausiņam malā ir trīs caurumiņi auklas ievēršanai. No citiem kausiņiem šie atšķiras arī ar gludām malām, kamēr vairākumam malās vērojams neliels, šķērsgrīzumā trīsstūrveidīgs pāresninājums (valnītis). Uz kausiņiem nav nekāda ornamenta. Taču, attīrot tos no patinas, iekšpusē atklājās uzraksts arābu valodā, kas bija iegravēts ar trīsinātu līniju. Svairiņi ar arābu uzrakstu ir unikāls atradums — Austrumeiropā līdz šim bija zināms vēl tikai viens eksemplārs Timirevas kapulaukā. Uzrakstu uz Mežāru kapulaukā atrastajiem svaru kausiņiem palīdzēja izlasīt Vidusāzijas arheoloģijas speciālists B. Maršaks (Valsts Ermitāža, Krievija). Uz abiem kausiņiem iegravēts vienāds uzraksts — «barakat», kas arābu valodā nozīmē «[Allaha] svētība». Pēc arābu rakstības stila īpatnībām B. Maršaks secina, ka šie svairi izgatavoti 10. gs. Vidusāzijā, Irānas teritorijā.

Otri Austrumeiropā zināmie svairi ar arābu uzrakstu atrasti Jaroslavas Pievolgā, Timirevas kapulauka 100. kapā.¹⁵ Uz svaru kausiņiem iekšpusē bija uzrakstīts «nodoklis». Kopā ar svairiņiem kapā atrada arī oktaed-

ra formas atsvariņu, kura masa 4,68 g, un ādas maciņu ar sešiem Samanīdu dinastijas dirhēmiem, kaltiem 10. gs. trešajā ceturksnī (961.—976. g.), kas labi datēja tirgotāja apbedījumu.

M. Fehnere un S. Jaņina rakstā par Timirevas kapulauka svairiņiem izteikušas varbūtību, ka visi Austrumeiropā atrastie svairiņi ir importēti no Austrumiem kopā ar sudraba dirhēmiem, kam par labu liecina arābu uzraksts uz Timirevas svairiņiem. Mežāru kapulauka atradums varētu būt vēl viens pierādījums šim pieņēmumam, ja vien Latvijas svairiņu formu daudzveidība, atsevišķu detaļu īpatnības, ornamentu neliecinātu par pretējo. Abu svairiņu ar arābu uzrakstiem atradumi neapšaubāmi liecina, ka pirmie saliekamie svairiņi sudraba svēršanai tikuši importēti no Austrumiem. Tie kā paraugs izmantoti vietējo meistaruru darinājumiem.

Par to, ka lielākā daļa svairiņu darināta uz vietas, liecina tas, ka dažādām tautībām tie bija izgatavoti atšķirīgi. Īpaši atšķiras kuršu svairiņi — tiem kausiņi vienmēr piestiprināti ar dubultvažiņām, kas liecina kā par to vēl hronoloģiju, tā arī par etniskām atšķirībām; pie važiņām vienmēr ir zvanveidīgs sadalītājs, kurš rotāts ar trapeceveida piekariņiem. Kausiņi bieži nav ornamentēti, to malas aplocītas apkārt smalkai stieplei, tāpat malas veidotas arī kuršu bronzas svairiņu kārbām. Zemgaļu un sēļu svairi izceļas ar ļoti bagātīgu ornamentu, kausiņi parasti piestiprināti ar diegiem. Futlāri ir vai nu bronzas, vai koka, kausiņi vidēja izmēra. Latgaļiem kausiņi parasti ir vidēja izmēra, ornamentēti ar rozeti, svītrām vai arī ar svītrām, kas veido it kā saules starus. Važiņas ir rets atradums, parasti kausiņus piestiprināja ar diegiem. Par futlāriem izmantoja tikai ādas maciņus vai koka kastītes. Daugavas lībiešiem svairiņi atšķiras ar kausiņu lielo diametru; tos piestiprināja vai nu ar diegiem, vai važiņām. Ornamenti — rozetes, koncentriski apli. Gaujas lībiešu teritorijā svairiņu atrasts ļoti maz — tikai 4 pieminekļos. Nekādas īpatnības tajos nav vērojamas.

Hronoloģijas un tipoloģijas jautājumu risināšanai liela nozīme ir vācu pētnieka H. Šteiera darbam par svairiņiem Eiropā.¹⁶ Viņš izdalīja trīs saliekamo svairiņu tipus, kuriem ir hronoloģiskas atšķirības. Visagrākais ir trešais tips — tie ir nelieli svairiņi ar līkloču ornamentu rotātu stienīti un aizstrīpotiem rombiem vai koncentriskām līnijām rotātiem kausiņiem. Kausiņi iekārti ar diegu palīdzību. Tādi svairiņi bija izplatīti plašā teritorijā — visā Baltijas jūras piekrastē, Senajā Krievzemē, Norvēģijā — un datējami ar 9.—10. gadsimtu. Tāda tipa svairiņu Latvijā nav daudz, un tie datējami ar vēlāku periodu — 10. gs. otro pusi—11. gadsimtu. Pārsvārā tādi svairiņi atrasti Zemgalē (Čunkāni—Dreņģeri) un Sēlijā (Lejasdopeles, Stupeļi); ar līkloču ornamentu rotāti stieniņi ir arī Daugavas lībiešu kapulaukos (Vējstūri, Laukskola) un latgaļu kapulaukos (Kiviti). Ornamentam uz šī perioda Latvijā atrastajiem svairiņiem ir savas īpatnības — bieži ornamentēts viss kausiņš, nevis tikai malas, joslas starp koncentriskajām līnijām aizpildītas ar aizšvīkātiem rombiem, trīsstūriem, kvadrātiem, aizšvīkāti arī centra rozešu stari (5. att.). 11. gs. Rietumeiropā parādās cita tipa svairiņi, kuriem raksturīgi lielāki izmēri

(plecu garums ap 18 cm), kausiņus pie pleciem piekāra pārsvarā ar važiņām, retāk ar diegiem. Pēc H. Šteiera domām, tādi otrā tipa sviriņi raksturīgi tikai Rietumeiropai. Bet tieši tāda tipa sviriņi Latvijā atrasti lielā daudzumā — pārsvarā kuršu teritorijā. Kā jau tika atzīmēts, kuršu sviriņu darināšanas īpatnības liecina par to vietējo izcelsmi. Tāda tipa sviriņi bija raksturīgi Latvijā 11.—13. gadsimtā. Šajā laikā Latvijā bija izplatīti arī sviriņi, kuriem nav tiešas paralēles ar Eiropā izplatītiem sviriņu tipiem, piemēram, sviriņi, kuriem kausiņu malas aplocītas apkārt smalkai stieplei, sviriņi ar īpatnēju ornamentāciju u.c.

13. gs. Latvijā vēl lietoja saliekamus svarus, kas stipri atšķīrās no iepriekšējā perioda sviriņiem. Tie

bija ļoti masīvi, spriežot pēc izmēriem, ar tiem varēja nosvērt par 100—150 g lielāku sudraba daudzumu. Plecu garums — no 8,6 līdz 14,4 cm, tie vienmērīgi sašaurinās, pie cilpām nelieli daudzskaldņaini paplašinājumi. Stienītis ļoti liels, tā garums 6,7—8,5 cm. Bultas darinātas no bronzas. Tādi sviriņi atrasti Rīgas senpilsētā, Kokneses pilī, Mārtiņsalas ciema vietā. Attiecīgā lieluma sviriņu kausiņi nav atrasti. Valmierā un Rīgā atrasti tikai kausiņu fragmenti no plāna skārda. Jāatzīmē, ka viens sviriņu plecs, kas pēc formas bija raksturīgs 11. gs. (5. tips), tika atrasts Valmieras pilī. Šis atradums liecina par saliekamo sviriņu ilgstošu lietošanu.

SVARIŅU ATRADUMI¹⁷

1. Nīcas senkapi. Liepājas raj. Nīcas pag. P. Stepīņa 1964. g. izrakumi.
2. kaps. Veseli sviriņi, otru sviriņu fragmenti un 3 atsvariņi. Liepājas novadpētniecības muzejs. Stepīņš 1965, 15. lpp.
2. Dzērvies senkapi. Liepājas raj. Virgas pag. S.a. Veseli sviriņi, sviriņu kārbiņa. CVVM 9787: 2.
3. Dārznieku senkapi. Liepājas raj. Priekules pag. E. Šturma 1931. g. izrakumi. S.a. Sviriņu kārbiņas fragments. A 60763.
4. Stroķu senkapi (Naža grava). Liepājas raj. Grobiņas pag. 1849. g. S.a. Divi sviriņu kausiņi. KPM 825.
5. Strautiņu senkapi. Liepājas raj. Medzes pag. E. Šturma 1938. g. izrakumi un 1948. g. s.a. Atrasti 4 sviriņi un 1 kārbiņa:
 - 1) A tranšeja, 1. kaps. Sviriņu kausiņš un pleca fragments, divi 11. gs. denāri, kārbiņas fragments. A 10789:1;
 - 2) B tranšeja, 1. kaps. Līdzsvaru rādošais mehānisms, plecu un kausiņa fragments ar dubultvažiņas paliekām. A 10791:10;
 - 3) s.a. Sviriņu kausiņu fragmenti ar dubultvažiņas paliekām. A 10793:1;
 - 4) s.a. Sviriņu komplekts. Liepājas novadpētniecības muzejs. LM 5237.
6. Durbes ezera krasts. Liepājas raj. Durbes pag. 1940. g. S.a. Divi sviriņu pleci. A 10215:7.
7. Dīru senkapi. Liepājas raj. Durbes pag. P. Stepīņa 1960. g. izrakumi. 3. kapa vieta. Sviriņu kausiņi ar važiņām. Liepājas novadpētniecības muzejs. Мугуревич 1965, С. 32, № 43.
8. Roņu senkapi. Liepājas raj. Kazdangas pag. E. Šturma 1932. g. izrakumi. 1. kaps. Sviriņu cilpiņa un sviriņu kārbiņas 2 fragmenti. A 7964:52, 53.
9. Kazdangas senkapi. Liepājas raj. Kazdangas pag. I. Krieviņa 1923. g. izrakumi. 1. kaps. Sviriņu kausiņu un kārbiņas fragmenti, atsvariņš. A 1192.
10. Kapenieku senkapi. Kuldīgas raj. Raņķu (tag. Skrundas) pag. E. Šturma 1931. g. izrakumi. Atrasti 5 sviriņi:
 - 1) 4. kaps. Sviriņu kausiņa fragments. A 7610:6;
 - 2) 7. kaps. Sviriņu važiņas ar zvanveidīgu sadalītāju. A 7613:8;
 - 3) 12. kaps. Veseli sviriņi (ar važiņām un rokturi). A 7618:13;
 - 4) 17. kaps. Līdzsvaru rādošais mehānisms, atsvariņš. A 7436:7;
 - 5) 20. kaps. Bronzas stienis ar bultu, 3 atsvariņi. A 7435:10.
11. Kantiķu senkapi. Kuldīgas raj. Ēdoles pag. R. Matisona 1931. g. izrakumi. Sviriņu kausiņa fragments un masīvas kārbiņas fragments. A 9553:1.
12. Kalniņu senkapi. Kuldīgas raj. Alsungas pag. I. Cimermanes 1959. g. izrakumi. 19. kaps. Sviriņu kausiņu fragmenti, 1 atsvariņš. A 11675:26.
13. Lielivandes muižas senkapi. Kuldīgas raj. Īvandes pag. K. Rubuļa 1921. g. un I. Krieviņa 1922. g. izrakumi. 4 sviriņu fragmenti, 1 sviriņu kārbiņa:
 - 1) pleci, bronzas stienītis ar bultu. A 401;
 - 2) pleca fragments. A 519;
 - 3) sviriņu cilpiņa. A 530;
 - 4) līdzsvaru rādošais mehānisms, pleci, sviriņu kārbiņa. A 708.
14. Pasilciema senkapi. Ventspils raj. Piltenes pag. Atrasti 6 sviriņi un 3 sviriņu kārbiņas. V. Sizova 1895. g. izrakumi:
 - 1) veseli sviriņi ar dubultvažiņu fragmentiem. KPM 1495;
 - 2) sviriņu kausiņa fragments ar dubultvažiņu. KPM 1496;
 - 3) sviriņu pleci ar važiņu un dzelzs stienis ar bultu. KPM 1497;
 - 4) sviriņu kārbiņa. KPM 1498.
- N. Brandenburga 1897. g. izrakumi. Glabājas Valsts Ermitāžā (Krievija):
 - 5) sviriņu cilpa un pleci. 890/1203;
 - 6) sviriņu pleci un stienis. 890/1218;

- 7) svariņu kārbīņa. 890/674—75;
- 8) s.a.: kausiņu fragmenti, līdzsvaru rādošais mehānisms. RLB 117;
- 9) svariņu kārbīņas fragmenti. RLB 117.
15. Silmalciema senkapi. Ventspils raj. Užavas pag. E. Šturma 1936. g. izrakumi. Atrasti 4 svariņi un 2 kārbīņas:
- 1) A tranšeja, 1. kaps. Kausiņu fragmenti, cilpiņa un bulta, svariņu kārbīņas fragmenti. A 9129:10;
 - 2) A tranšeja, 2. kaps. Kausiņu fragmenti, pleca fragments, svariņu kārbīņas fragments, 1 atsvariņš. A 9132:21; 9133:23;
 - 3) B tranšeja, 1. kaps. Svairiņu pleca fragments. A 9138:9;
 - 4) s.a. Svairiņu kausiņa fragments. A 9136:8.
16. Gaisiņu senkapi. Ventspils raj. Zlēku pag. V. Sizova 1895. g. izrakumi.
Svairiņi.
Мургуевич 1965, С. 32, № 37.
17. Sāraju senkapi. Talsu raj. Libagu pag. J. Asara 1990. g. izrakumi. Atrasti 8 svairiņi un 3 kārbīņas:
- 1) 15. kaps. Līdzsvaru rādošais mehānisms, pleci ar važiņas paliekām, 1 atsvariņš. A 12820:37;
 - 2) 23. kaps. Kausiņi ar važiņu paliekām un zvanveida sadalitāju. A 12820:130;
 - 3) 30. kaps. Līdzsvaru rādošais mehānisms ar rokturi, kausiņu fragmenti ar važiņām, svairiņu kārbīņa. A 12820:235—237;
 - 4) 34. kaps. Kausiņa, pleca un važiņu fragmenti, stienītis. A 12820:298;
 - 5) 36. kaps. Veseli svairiņi ar važiņām, rokturi un kārbīņa. A 12820:355;
 - 6) 39. kaps. Līdzsvaru rādošais mehānisms, pleci ar važiņu fragmentiem, deformēta kārbīņa, 1 atsvariņš. A 12820:406;
 - 7) 40. kaps. Veseli svairiņi ar važiņām. A 12820:452;
 - 8) s.a. 13. izr. lauk. Līdzsvaru rādošais mehānisms. A 12820:847.
18. Vilkuuižas ezera senkapi. Talsu raj. Talsu pilsētā. H. Rickstiņa 1936. g. izrakumi, 1933. un 1935. g. s.a. Atrastas 11 svairiņu detaļas un 1 svairiņu kārbīņa:
- 1) svairiņu kausiņa fragments un svairiņu kārbīņa ar dubultvažiņu fragmentiem. A 10994:1319;
 - 2) svairiņu plecs. A 10994:1320;
 - 3) divi svairiņu pleci. A 10994:1322, 1323;
 - 4) svairiņu plecs. A 10994:1325;
 - 5) svairiņu plecs. A 10994:1326;
 - 6) divi svairiņu pleci. A 10994:1321, 1327;
 - 7) svairiņu cilpiņa. A 10994:1330;
 - 8) svairiņu plecs. A 10994:1324;
 - 9) svairiņu kausiņa fragments. A 8170:27;
 - 10) svairiņu pleci. A 8571:862, 863;
 - 11) svairiņu pleci un kausiņi — s.a. 1953. g. atradums. Talsu muzejs.
19. Talsu pilskalns. Talsu raj. Talsu pilsētā. A. Karnupa 1936. g. izrakumi. Atrastas 7 svairiņu detaļas:
- 1) A tranšeja, I slānis. Svairiņu cilpiņa. A 11431:610;
 - 2) A tranšeja, II slānis. Svairiņu plecs. A 11431:737;
 - 3) A tranšeja, III slānis. Kausiņa fragments. A 11431:1291;
 - 4) A tranšeja, III slānis. Divi pleci un līdzsvaru rādošais mehānisms. A 11431:1292;
 - 5) A tranšeja, IV slānis. Svairiņu cilpiņa ar pierūsējušu stieniņa fragmentu. A 11431:1514;
 - 6) pilskalna valnis. Svairiņu plecs. A 11431:2197;
 - 7) B tranšeja, I slānis. Svairiņu cilpiņa un plecs ar važiņas fragmentu. A 11431:2310.
20. Kīļu senkapi. Talsu raj. Libagu pag. S.a. 1930. g. Konusveida svairiņu kārbīņa, 3 atsvairiņi un 3 monētpickariņi — 11. gs. I. puses denāri (Vācija). A 7344:29.
21. Matkules senkapi. Tukuma raj. Matkules pag. E. Šturma 1937. g. izrakumi.
S.a. Līdzsvaru rādošais mehānisms, 1 atsvariņš. A 9306:124.
22. Zviedru senkapi. Tukuma raj. Pūres pag. Ē. Murgurēviča 1963. g. izrakumi.
5. kaps. Svairiņu kausiņa fragments ar važiņu. Tukuma muzejs. TM 156.
23. Bāļu—Šķērstaiņu senkapi. Dobeles raj. Dobeles pag. M. Atgāža 1979. g. izrakumi.
2. kaps. Veseli svairiņi un kārbīņa. VI 235:78.
24. Tērvetes pilskalns. Dobeles raj. Tērvetes pag. E. Brīvkalnes 1952., 1954.—1958. g. izrakumi. Atrastas 5 svairiņu detaļas:
- 1) A izr. lauk., 1. slānis. Svairiņu plecs. VI 24:327^a;
 - 2) A izr. lauk., 1. slānis. Svairiņu cilpiņa. VI 24:145;
 - 3) B izr. lauk., 1. slānis. Svairiņu cilpiņa. VI 24:360;
 - 4) B izr. lauk., 3. slānis. Svairiņu dzelzs stienītis ar bultu. VI 24:80;
 - 5) I izr. lauk., 1. slānis. Svairiņu cilpiņas puse. VI 24:116.
25. Ciemaldes senkapi. Jelgavas raj. Jaunsvirlaukas pag. K. Boja 1895. g. izrakumi.
3. kaps. Svairiņu kausiņš. A 1984:6.
26. Mežotnes senkapi. Bauskas raj. Mežotnes pag. V. Ģintera 1938. g. izrakumi. Atrasti 3 svairiņi:
- 1) 9. kaps. Veseli svairiņi ar važiņām, 9 atsvairiņi un 10. gs. dirhēma fragments. A 9608:2;
 - 2) 25. kaps. Svairiņu plecs, stieniņa fragments un kausiņa fragmenti. A 9621:5;
 - 3) 32. kaps. Divu kausiņu fragmenti, viens atsvairiņš. A 9628:4.
27. Mežotnes pilskalns. Bauskas raj. Mežotnes pag. V. Ģintera 1940. g. izrakumi. Atrastas 3 svairiņu detaļas:
- 1) I izr. lauk., 5. slānis. Svairiņu kausiņa puse. A 11429:1728;
 - 2) valnis, 5. slānis. Svairiņu kausiņš. A 11429:1437;

- 3) valnis, 6.—10. slānis. Svariņu cilpiņa ar dzelzs bultas fragmentu un rokturi. A 11429:1473.
28. Podiņu senkapi. Bauskas raj. Gailišu pag. K. Oša 1938.—1939. g. izrakumi.
S.a. Svariņu kausiņa fragments. A 10198:38.
29. Mežotnes centra senkapi. Bauskas raj. Mežotnes centrs. M. Atgāža 1970. g. izrakumi. Atrasti 2 svariņi:
- 1) 79. kaps. Svariņu pleci un līdzsvaru rādošais mehānisms, kausiņa fragmenti. VI 150:338. 4 atsvariņi, 2 monētas (Samanīdu dirhēmi, 10. gs. 1. puse);
 - 2) 86. kaps. Svariņu kausiņu fragmenti, līdzsvaru rādošais mehānisms, 6 atsvariņi. VI 150:391.
30. Čunkānu—Dreņģeru senkapi. Bauskas raj. Codes pag. V. Bebres 1984. g. izrakumi un M. Atgāža 1989. g. izrakumi. Atrasti 4 svariņi:
- 1) 6. kaps. Veseli svariņi. VI 250:27;
 - 2) 309. kaps. Veseli svariņi. VI 250:143;
 - 3) 311. kaps. Veseli svariņi, 7 atsvariņi. VI 250:168;
 - 4) 339. kaps. Veseli svariņi. VI 250:368—371.
31. Čapānu senkapi. Bauskas raj. Vecsaules pag. K. Boja un T. Kaiserlinga 1886. g. izrakumi.
S.a. Svariņu kausiņu fragmenti un cilpiņa ar dzelzs bultu. CVVM 64366:16.
32. Vampeniešu I senkapi. Rīgas HES ūdenskrātuve, agrāk Rīgas raj. Doles pag. E. Šnores 1967. g. izrakumi. Atrasti 2 svariņi un 1 kārbīņa:
- 1) 94. kaps. Veseli svariņi, svariņu kārbīņa, 5 atsvariņi. VI 124:966;
 - 2) 101. kaps. Svariņu kausiņu fragmenti, stienītis ar cilpiņu, bultas paliekas. VI 124:1015.
33. Vampeniešu II senkapi. Rīgas HES ūdenskrātuve, agrāk Rīgas raj. Doles pag. E. Šnores 1966.—1967. g. izrakumi. Atrasti 2 svariņi un 1 kārbīņa:
- 1) 18. kaps. Veseli svariņi ar rokturi, 11 atsvariņi. VI 144:72;
 - 2) 73. kaps. Veseli svariņi, svariņu kārbīņa, 7 atsvariņi. VI 144:436.
34. Mārtiņšala, ciema vieta. Rīgas HES ūdenskrātuve, agrāk Rīgas raj. Salaspils pag. Ē. Mugurēviča 1966. g. izrakumi.
Svariņu stienītis un pleci. VI 121:735.
- 34^a. Mārtiņšalas pils. Rīgas HES ūdenskrātuve, agrāk Rīgas raj. Salaspils pag. A. Buhholca 1897.—1899. g. izrakumi.
Svariņu pleci un stienītis. RDM 22.
35. Daugmales pilskalns. Rīgas raj. Daugmales pag. V. Ģintera 1933., 1935.—1937. g., V. Urtāna 1966.—1970. g. un A. Rādiņa un G. Zemīša 1986.—1994. g. izrakumi. Atrastas 26 svariņu detaļas:
- 1) A tranšeja, I kārtā. Svariņu plecs. A 9964:527;
 - 2) C tranšeja, I kārtā. Svariņu kausiņa fragments. A 9964:857;
 - 3) C tranšeja, II kārtā. Svariņu kausiņš. A 9964:1502;
 - 4) C tranšeja, II kārtā. Svariņu cilpiņa. A 9964:1488;
 - 5) 3. valnis, B tranšeja. Svariņu cilpiņa. A 9964:30;
 - 6) E tranšeja, d slānis. Svariņu cilpiņas puse. A 9964:3295;
 - 7) E tranšeja, s.a. Svariņu plecs un stieniņa fragments. A 9964:4270;
 - 8) A² tranšeja. Svariņu pleci un stienītis. A 9964:5344;
 - 9) S tranšeja. Līdzsvaru rādošais mehānisms, pleci ar dubultvažiņām. A 9964:7455;
 - 10) I tranšeja, virskārta. Svariņu plecs. A 9964:5915;
 - 11) I tranšeja, II slānis. Svariņu plecs. A 9964:6401;
 - 12) I tranšeja, II slānis. Svariņu cilpiņas puse. A 9964:6467;
 - 13) L laukums, 1. kārtā. Svariņu cilpiņa. A 11971:781;
 - 14) L laukums, 4. kārtā. Svariņu plecs. A 11971:1609;
 - 15) L laukums. Pleci un līdzsvaru rādošais mehānisms. A 11971:1667;
 - 16) M laukums, 1. kārtā. Svariņu pleca fragments. A 11971:2372;
 - 17) M laukums, 3. kārtā. Svariņu cilpiņas puse. A 11971:2238;
 - 18) s.a. pie Daugavas. Svariņu cilpiņas puse. A 11971:2662;
 - 19) N laukums, 1. kārtā. Svariņu plecs. A 12150:320;
 - 20) 3. laukums, 2. kārtā. Svariņu pleca fragments. A 12695:318;
 - 21) 6. laukums, 2. kārtā. Svariņu pleca fragments. A 12705:259;
 - 22) 8. laukums, 2. kārtā. Svariņu plecs. A 12817:66;
 - 23) 9. laukums, 6. kārtā. Svariņu plecs. A 12862:67;
 - 24) 8. laukums, 4. kārtā. Svariņu plecs. A 12817:152;
 - 25) 9. laukums, 6. kārtā. Svariņu cilpiņa. A 12862:59;
 - 26) 9. laukums, 3. kārtā. Svariņu plecs. A 12826:278.
36. Lejasdopeļu senkapi. Aizkraukles raj. Staburaga pag. E. Šnores 1961. g. izrakumi. Atrasti 2 svariņi:
- 1) 5. uzkalniņš, 1. kaps. Veseli svariņi, 2 atsvariņi, 3 monētas (Vācija, Saksija; Oto un Adelheides tipa denāri, kalti 991.—1040. g.). VI 56:313;
 - 2) 5. uzkalniņš, 2. kaps. Veseli svariņi, 4 atsvariņi. VI 56:358.
37. Priednieku senkapi. Jēkabpils raj. Salas pag. A. Štokmaņa 1922. g. izrakumi. Atrasti 2 svariņi:
- 1) I uzkalniņš, 1. kaps. Svariņu kausiņi, cilpiņa. A 10859:6;

- 2) I uzkalniņš, 2. kaps. Veseli svariņi ādas maciņā. A 12041:19.
38. Stupeļu apmetne. Jēkabpils raj. Rites pag. Ā. Stubava 1978. g. izrakumi. Atrastas 2 svariņu detaļas:
- 1) VIII izr. lauk., 4. slānis. Svairiņu kausiņš. VI 227:769;
 - 2) IX izr. lauk., 3. kārtā. Svairiņu cilpiņa. VI 227:718.
39. Rīga.
- 1) Trokšņu ielā. A. Caunes 1973. g. izrakumi. 5. laukums, 3. kārtā. Līdzsvaru rādošais mehānisms. VI 167:851;
 - 2) Doma laukums. A. Caunes 1987. g. izrakumi. II izr. lauk., 5., 6. kārtā. Svairiņu kausiņa fragmenti. VI 278:728.
40. Vējstūru senkapi. Rīgas HES ūdenskrātuve, agrāk Rīgas raj. Salaspils pag. A. Zariņas 1967. g. izrakumi. 52. kaps. Veseli svariņi, 11 atsvariņi, koka kārbas paliekas. VI 147:207.
41. Laukskolas senkapi. Rīgas HES ūdenskrātuve, agrāk Rīgas raj. Salaspils pag. A. Zariņas 1968.—1975. g. izrakumi. Atrasti 5 svariņi:
- 1) 121. kaps. Veseli svariņi, koka kārbas paliekas, 11 atsvariņi, 2 monētas (Vācija, II. gs. denāri). VI 128:1243;
 - 2) 300. kaps. Veseli svariņi, 1 atsvariņš. VI 128:3410;
 - 3) 462. kaps. Svairiņu kausiņu fragmenti, divi pleci, 6 atsvariņi. VI 128:6804;
 - 4) 582. kaps. Veseli svariņi ar važiņām un rokturi. 11 atsvariņi ādas maciņā. VI 128:7894;
 - 5) 596. kaps. Svairiņu kausiņu fragmenti. VI 128:7958.
42. Ikšķiles ciema vieta. Ogres raj. Ikšķilē. J. Graudona 1969., 1973. g. izrakumi. Atrastas 2 svairiņu detaļas:
- 1) II izr. lauk., 3. kārtā. Divi svairiņu pleci. VI 131:192, 193;
 - 2) VII izr. lauk., 3. kārtā. Svairiņu plecs. VI 131:744.
43. Aizkraukles senkapi. Aizkraukles raj. Skrīveru pag. Dažādos gados atrasti 9 svairiņi. K. K. Neienkiršena 1837. g. atradumi (Doma kolekcija):
- 1) svairiņu kausiņš. CVVM 64713 (I 695);
 - 2) svairiņu kausiņš. CVVM 64713 (I 696);
 - 3) svairiņu kausiņa fragmenti. CVVM 64713 (I 697).
- F. Krūzes 1839. g. atradumi (glabājas kādā Berlīnes muzejā):
- 4) veseli svairiņi ar važiņām;
 - 5) veseli svairiņi;
 - 6) svairiņu kausiņi;
 - 7) svairiņu pleci un stienītis.
- Kruse 1842, Taf. 53:1; 54:1—2,4.
- J. K. Bēra 1849. g. atradumi (glabājas Londonā Britu muzejā):
- 8) līdzsvaru rādošais mehānisms;
 - 9) veseli svairiņi ar važiņām.
- Bähr 1850, Taf. XV, 2; XX, 15.
44. Aizkraukles pilskalns. Aizkraukles raj. Skrīveros. V. Urtāna 1972.—1973. g. izrakumi. Atrastas 2 svairiņu detaļas:
- 1) IV izr. lauk., 1. kārtā. Svairiņu plecs ar stienīša fragmentu. A 12222:6;
 - 2) II izr. lauk., 5. kārtā. Svairiņu plecs. A 12233:490.
45. Lejasžagaru senkapi. Aizkraukles raj. Aizkraukles pag. V. Urtāna 1972. g. izrakumi. 16. kaps. Veseli svairiņi, svairiņu kārbīņa, 9 atsvariņi, monētpiekariņš (Samanīdu dirhēms, 865. g.). CVVM A 12221:113.
46. Kokneses pils. Aizkraukles raj. Kokneses pag. Ā. Stubava 1966. g. izrakumi. X izr. lauk., 7. slānis. Svairiņu pleci un stienītis. VI 62:6717.
47. Kokneses senkapi. Aizkraukles raj. Kokneses pag. I. Žeieres 1987. g. izrakumi. 72. kaps. Veseli svairiņi, atsvariņš, monēta — 11. gs. denāra fragmenti. A 12704:184.
48. Oliņkalna pilskalns. Aizkraukles raj., bijušais Klintaines pag. (pašreiz sala Daugavā). Ē. Mugurēviča 1960. g. izrakumi. XVIII izr. lauk., 4. kārtā. Svairiņu kausiņš. VI 55:325.
49. Jersikas senkapi. Preiļu raj. Jersikas pag. F. Baloža 1939. g. izrakumi. 11. kaps. Svairiņu kausiņi, pleci un stienītis, 2 atsvariņi. A 10346:2.
50. Sauleskalns — kulta vieta. Krāslavas raj. Kombuļu pag. Atrasts 1934. g. depozīta sastāvā. Svairiņu kausiņi, 2 zvanveida važiņu sadalītāji. A 8400:41.
51. Ludzas Odūkalns. Ludzas raj. Ludzā. E. Romanova, V. Sizova 1891. g. izrakumi (glabājas Valsts Ermitāžā, Krievijā). 32. kaps. Svairiņu kausiņi, pleci un stienītis. 1437/13.
52. Kivtu senkapi. Ludzas raj. Zvirgzdenes pag. E. Šnores 1957. g. izrakumi. 99. kaps. Veseli svairiņi un apaļas koka kārbas paliekas. VI 4:243.
53. Aglonas vecās baznīcas senkapi. Daugavpils raj. Aglonas pag. Latvijas Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas 1979. g. apzināšanas ekspedīcija. Svairiņu fragmenti — divi vienādi pleci ar važiņām un zvanveida sadalītājiem. A 12431:2.
54. Vēverāju senkapi. Madonas raj. Lubānas pag. R. Šnores 1933. g. izrakumi. 1. kaps. Kausiņu fragmenti, līdzsvaru rādošais mehānisms. A 8182:14.
55. Madonas senkapi. Madonas raj. Madonā. E. Rudenājas un V. Urtāna 1953. g. izrakumi. Glabājas Madonas muzejā. 24. kaps. Veseli svairiņi, 9 atsvariņi. MM 640:10.

56. Mežāru senkapi. Madonas raj. Viesienas pag. E. Šnores 1948. g. izrakumi.
4. kaps. Divi svariņu kausiņi, 1 atsvariņš. VI 10: 20.
57. Jaunākēnu senkapi. Madonas raj. Ērgļu pag. J. Graudoņa 1971. g. izrakumi.
28. kaps. Veseli svariņi, 17 atsvariņi. VI 154:237.
58. Jaunpiebalgas senkapi. Cēsu raj. Jaunpiebalgas pag. J. Prīmaņa 1923. g. izrakumi.
5. kaps. Veseli svariņi, koka kārbīņas fragmenti, 2 atsvariņi. A 841.
59. Ģūģeru senkapi. Cēsu raj. Priekuļu pag. Z. Apalas 1989. g. izrakumi. Atrasti 2 svariņi:
1) 30. kaps. Veseli svariņi, 7 atsvariņi, 6 monētas (6 Samanīdu dirhēmi, visi kalti 10. gs. 1. pusē, agrākā — 919./920. g., jaunākā — 954./955. g.). VI 291:368^{a-b};
2) 32. kaps. Svairiņu cilpiņa ar bultas fragmentu, monētas ceturtdaļa (Samanīdu dirhēms, 10. gs.). VI 291:419.
60. Lubumuižas senkapi. Valkas raj. Trikātas pag. L. Šrēdera 1893. g. izrakumi. Glabājas Igaunijas Vēstures institūtā, Tallinā.
Svairiņu kausiņi un stienītis. IVI 1856:1.
61. Valmieras pils. Valmieras raj. Valmierā. E. Šnores 1937. g. izrakumi. Atrastas 3 svairiņu detaļas:
1) A tranšeja, virskārta. Svairiņu kausiņa fragmenti. A 9965:641;
2) L tranšeja. Svairiņu kausiņa fragments. A 9965:56;
3) A tranšeja, S gals. Svairiņu plecs. A 9965:494.
62. Turaidas pils. Rīgas raj. Siguldā. J. Graudoņa 1981. g. izrakumi. Glabājas Turaidas muzejā.
XX—A izr. lauk., 10. kārta. Svairiņu plecs. TM 1536.
63. Pūteļu senkapi. Rīgas raj. Krimuldas pag. S. Bogojavlenska, K. Levisa of Menāra, E. Nolberga un citu 1896. g. izrakumi.
37. kaps. Veseli svairiņi koka kastītē (?), 6 atsvariņi, monēta (Vācija, Saksija; Oto un Adelheides tipa denārs, kalts 991.—1040. g.).
Tõnisson 1974, S. 78, Taf. XXII.
64. Priēžu senkapi. Rīgas raj. Krimuldas pag. K. Ziversa 1893. g. izrakumi.
8. kaps. Svairiņu plecs, lietots kā piekariņš. A 1161:50—52.
65. Saksukalna senkapi. Rīgas raj. Siguldā. J. Bēra 1846. g. izrakumi. (Berlīnes muzejā?)
8. uzkalniņš. Svairiņu kārbīņas fragmenti.
Bähr 1850, Taf. IV; Tõnisson 1974, S. 82.

SARAKSTĀ LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

Bähr 1850 — *Bähr J. K.* Die Gräber der Liven. — Dresden, 1850.
Kruse 1842 — *Kruse F.* Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Kurlands. — Dorpat, 1842.
Stepiņš 1965 — *Stepiņš P.* Liepājas Vēstures un mākslas muzeja izrakumi 1964. gadā // RT 1964. — R., 1965.

Tõnisson 1974 — *Tõnisson E.* Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11 Jh. — Anfang 13. Jhs.). — Tallinn, 1974.
Мугуревич 1965 — *Мугуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. — Рига, 1965.
A, CVVM, KPM, RDM, RLB — Latvijas Vēstures muzeja kolekciju šifri
VI — Latvijas Vēstures institūta kolekciju šifrs

PARINDES

¹ *Steuer H.* Gewichtsgeldwirtschaften im frühgeschichtlichen Europa // Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. — Göttingen, 1987. — Th. 4. — S. 403—527.
² *Hatz G.* Handel und Verkehr zwischen dem Deutschen Reich und Schweden in der späten Wikingerzeit. — Lund, 1974. — S. 115.
³ *Kuncienė O.* Prekybiniai ryšiai IX—XIII amžiais // Lietuvos gyvenotojų prekybiniai ryšiai I—XIII a. — Vilnius, 1972. — P. 164—174.
⁴ История Эстонской ССР. — Таллин, 1961. — С. 91.
⁵ *Янин В. Л.* Денежно-весовые системы русского средневековья. — М., 1956. — С. 172.
⁶ *Мугуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. — Рига, 1965. — С. 32.

⁷ *Cepļīte R.* Atsvariņi Latvijas 10.—13. gs. kapu inventārā // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 198.—211. lpp.
⁸ Svairiņi glabājas Latvijas Vēstures muzejā, inv. nr. CVVM 64713 (I 696 un 695).
⁹ *Steuer H.* Gewichtsgeldwirtschaften.. — S. 463.
¹⁰ Attēli no grāmatām: *Hermann J. u.a.* Wikinger und Slawen. — Berlin, 1982. — S. 107; *Bertil H., Peterson A.* Anglo-Saxon Currency. — Lund, 1969. (Zīmējums uz vāka.)
¹¹ *Steuer H.* Gewichtsgeldwirtschaften.. — S. 462, 465.
¹² *Мельникова Е. А.* Скандинавские рунические надписи. — М., 1977. — С. 104, 105.
¹³ *Берга Т. М.* Монеты в археологических памятниках Латвии IX—XIII вв. — Рига, 1988. — С. 70—84.

¹⁴ Šnore E., Berga T. Viesienas Mežāru kapulauks un tajā atrastie svāriņi // LVIŽ. — 1992. — Nr. 4. — 9.—11. lpp.

¹⁵ Фехнер М. В., Янина С. А. Весы с арабской надписью из Тимерева // Вопросы древней средневековой археологии Восточной Европы. — М., 1978. — С. 184—192.

¹⁶ Steuer H. Gewichtsgeldwirtschaften.. — S. 459—469.

¹⁷ Apraksti doti pēc šādas shēmas: atradumu vieta, rajons, pagasts; izrakumu autors, gads; atradumu apstākļi; kādi svāriņi vai to detaļas atrasti; kārbas, monētas; glabāšanas vieta. Atsauces uz publikācijām dotas tikai tādos gadījumos, kad svāriņi vai nu nav saglabājušies, vai autorei zināmi tikai no literatūras.

Tatjana Berga

FEINWAAGEN IN LETTLAND (X.—XIII. JH.)

Zusammenfassung

Die Feinwaagen traten in Lettland in der zweiten Hälfte des X. Jahrhunderts in Erscheinung. Im XI. Jh. waren sie besonders häufig anzutreffen und wurden bis in das XIII. Jh. benutzt. Die Zahl der Feinwaagen in Lettland ist sehr gross, sie beträgt 166 Exemplare, die in 65 Fundstätten entdeckt wurden. Die meisten Feinwaagen und ihre Teile (insgesamt 117 Exemplare) wurden in den Gräberfeldern aufgedeckt, deshalb ist es weitaus möglich, dass die ungewöhnlich grosse Zahl der Waagenfunde nicht nur auf den entwickelten Handel, sondern auch auf die Bestattungstraditionen der einheimischen Völkerstämme zurückzuführen ist.

Bei der Behandlung der Frage über die Herkunft und Datierung der Feinwaagen kommt den in der Bestattung des Gräberfeldes Mežāre aufgedeckten Feinwaagen mit arabischer Inschrift ganz besondere Bedeutung zu. Dies zeugt davon, dass die ersten

Feinwaagen ein Importartikel aus dem Orient waren und dass die einheimischen Feinwaagen nach deren Vorbild gefertigt wurden. Chronologisch gesehen wurden die ältesten, dem von H. Steuer abgesonderten 3. Typ entsprechenden Feinwaagen in Zemgale und Selja aufgedeckt und waren mit der zweiten Hälfte des X. und das XI. Jh. datiert. Besonders oft sind in Lettland die Feinwaagen anzutreffen, für die grössere Abmessungen charakteristisch sind und bei denen die Waagschalen an Waageschultern mit Kettchen angehängt waren. Sie entsprechen dem 2. von H. Steuer abgesonderten Typ, wurden vorwiegend in Kurland aufgedeckt und stammen aus dem XI.—XIII. Jh. Die Eigenart der Herstellungsweise der in Kurland aufgedeckten Waageteile zeugt jedoch von ihrer örtlichen Herkunft. In Lettland waren häufig auch solche Feinwaagen in Gebrauch, zu denen es in Europa keine direkten Entsprechungen gab.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Die Fundstätten der Feinwaagen in Lettland. 1 — Wohnorte (Burgberge, Siedlungen, Burgen, Städte); 2 — Flachgräber mit Körperbestattungen; 3 — Flachgräber mit Brandbestattungen; 4 — Flachgräber mit Körper- und Brandbestattungen; 5 — Flachgräber mit Körper- und Brandbestattungen; 6 — Kultstätten; 7 — Einzelfunde

Abb. 2. Die Rekonstruktion der in Laukskola (Grab 582) aufgedeckten Feinwaagen. a — Waagschalen, b — Waageschultern, c — Waagegestänge, d — Schlinge, e — Zeiger, f — Handgriff, g — Regler

Abb. 3. Waageschulterntypen

Abb. 4. Abbildungen der Kaufleute aus dem XI. und XII. Jh.

Abb. 5. Waagschalen aus Mežāre, Grab 4 (A), aus Čunkāni—Dreņģeri, Grab 311 (B), aus Lejasdopelc 5. Grab 2 (C)

Abb. 6. Feinwaagen aus Vampenieši I, Grab 94

Abb. 7. Waagefutteral aus Vampenieši I, Grab 94

Abb. 8. Das in Sigtuna aufgedeckte Waagefutteral mit einer Runenschrift

Andris Caune

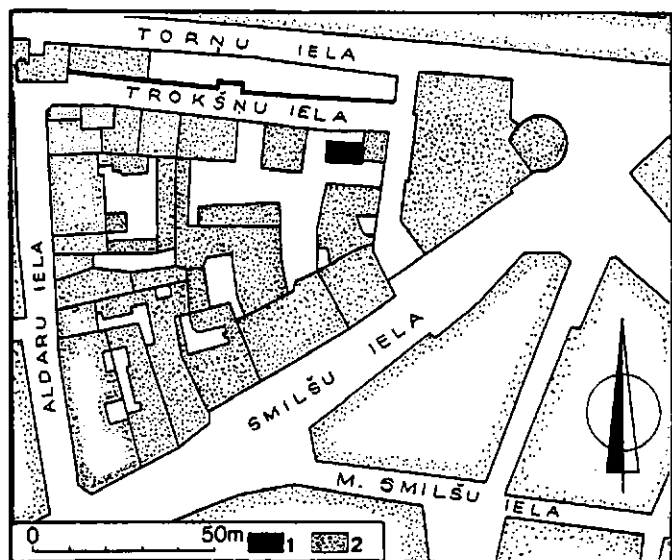
JAUNAS ATZIŅAS PAR GUĻBŪVJU SIENU IZVEIDOJUMU RĪGĀ 13.—14. GS.

Guļbūvju sienu konstruktīvais izveidojums Latvijā ir labi pazīstams no etnogrāfiskajām celtnēm. Lauku apvidū kā guļbūves vēl pat 20. gs. cēla gan dzīvojamās, gan arī saimniecības ēkas — kūtis, klētis, pirtis u.c. Lai sienās starp horizontāli liktajiem baļķiem nebūtu spraugu un tie ciešāk piegulētu cits citam, guļkoku vienā pusē visā garumā ar cirvi izcirta platu, lēzenu rievu, t.s. kaķējumu. Horizontālo caurejošo rievu vēl papildus noblīvēja ar sūnām vai pakulām. Ēkas stūros baļķus savā starpā savienoja ar īpašiem iecirtumiem, t.s. bļodām. Etnogrāfiskajās celtnēs šie abi iecirtumi — kā kaķējumi, tā bļodas — tika veidoti guļbaļķu apakšpusē, tādējādi novēršot nokrišņu ūdens uzkrāšanos izcirstajos iedobumos un līdz ar to kokus aizsargājot no priekšlaicīgas trupēšanas. Mūsdienās kaķējumu un bļodu veidošanu baļķu apakšpusē uzskata par pašu par sevi saprotamu lietu, par nerakstītu likumu, jo guļbūvju sienas citādi nemaz nevarot veidot. Taču, kā liecina arheoloģiskie izrakumi, pirms tūkstoš gadiem Latvijā, tāpat kā citur Eiropas mežu joslā, guļbūvju sienas baļķiem iecirtumus veidoja gluži pretēji šodien vispār atzītajai patiesībai. Tolaik kaķējumu un bļodas izcirta tikai guļkoku virspusē. Rodas jautājums: kad ieviesās progresīvākais celtniecības paņēmieni — iecirtumus veidot baļķu apakšpusē? Diemžēl virs zemes esošās etnogrāfiskās celtnes nav vecākas par 100—200 gadiem. Arheoloģiskajos pieminekļos parasti zemē organiskās vielas, arī koks, nesaģlabājas. Atsevišķos gadījumos tikai viduslaiku pilsētās īpašos kultūrslāņa veidošanās apstākļos radās tāda konservējoša vide, kurā koka celtnu paliekas zemē saglabājās līdz pat mūsu dienām. Taču arheoloģisko celtnu fragmenti lielākoties nav jaunāki par 13.—14. gadsimtu. Tas izskaidrojams ar to, ka, mainoties pilsētnieku dzīves veidam, mainījās arī kultūrslāņa raksturs. Samazinoties mājlopu skaitam mūros ieslēgtajā pilsētas daļā, zemē vairs neveidojās blīvs, organiskajām vielām bagāts slānis, kas sevī iekonservētu koka celtnu paliekas. 13.—14. gs. mijā Baltijas jūras piekrastes zemju pilsētās, lai novērstu beļozos postošos ugunsgrēkus, sāka aizliegt koka ēku celtniecību. Abu šo iemeslu dēļ trūkst liecību par koka ēku izveidojumu un lietoto celtniecības paņēmieni izmaiņām laika posmā no 14. līdz 18. gadsimtam. Tāpēc līdz pat beidzamajam laikam jautājums, kad sākusies progresī-

vākā kaķējuma veidošana baļķu apakšpusē, palicis neatbildēts. Jau 1984. gadā šī raksta autors savā darbā par Rīgas 12.—14. gs. dzīvojamām ēkām pieminēja kādu 13.—14. gs. celtni Peitavas ielā, kuras atliekas zemē bija saglabājušās divu baļķu vainagu augstumā. Šeit pirmo reizi Rīgā tika konstatēts kaķējums baļķu apakšpusē.¹ Diemžēl nelielais celtnes fragments nedeva pilnīgāku priekšstatu par tās kopējo izveidojumu. Pēc grāmatas publicēšanas izrakumos Rīgā, Trokšņu ielā, tika atklāta vēl kāda guļbūve, kas bija zemē saglabājusies piecu baļķu vainagu augstumā. Šajā celtnē kaķējums bija veidots sienas baļķu apakšpusē, bet bļodas izcirstas tāpat kā senāk — baļķu galu virspusē. Šī ēka ir interesanta arī ar dažiem citiem celtniecības paņēmieniem un atsevišķu būvkonstrukciju risinājumiem, kādi līdz tam nebija zināmi arheoloģiskajā materiālā, bet bija pazīstami tikai vēlākajās etnogrāfiskajās celtnēs. Rakstā sniegsim pilnīgu šīs izrakumos Rīgā atklātās celtnes aprakstu, datējumu un norādīsim uz dažām zīmīgākām etnogrāfiskajām paralēlēm.

Īss ziņojums par izrakumu rezultātiem Trokšņu ielā un konspektīvs toreiz atklātās celtnes apraksts tika publicēts jau 1986. gadā.² Diemžēl toreiz nebija doti attēli, kas pilnībā parādītu guļbūves mezglu risinājumus. Plašs pārskats ar visiem zīmētajiem plāniem un fotoattēliem, kas pilnībā atspoguļo izrakumu rezultātus, glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīvā.³

Izrakumi Rīgā, Trokšņu ielā 14 (8. grupa, 140. grunts), notika no 1985. gada 10. jūnija līdz 25. augustam, izpētīts tika 63 m² liels laukums ar 4,5 m biezu kultūrslāni (1. att.). Atsegtajā laukumā 18.—19. gadsimtā divās vietās ticis iznīcināts senākais kultūrslānis, ierokot līdz pamatzemei atkritumu kastes, tomēr pārējā daļā tas saglabājies visā biezumā netraucēts. Senākā apdzīvotība šajā vietā attiecināma uz 13. gs., kad teritoriju pievienoja pilsētai un starp tagadējo Trokšņu un Torņu ielu tika uzcelts pilsētas aizsargmūris. Senākās liecības par šīs vietas apbūvi sniedz kādas statņu konstrukcijā būvētas ēkas paliekas. No tās izrakumu laukumā atklāts apakšējā baļķu vainaga viens stūris. Statņu attālums sienā, spriežot pēc konstatētajām guļbaļķu virsmā iecirstajām ligzdām, bijis aptuveni 1 metrs. Plašos izrakumos Rīgā iegūtie materiāli ļauj spriest, ka statņu konstrukcija bijusi

1. att. Izrakumu vietas situācijas plāns.
1 — izrakumu laukums, 2 — esošā apbūve

raksturīga vācu tautības rīdzinieku mājokļiem.⁴ Tātad pirmās celtnes šajā zemes gabalā cēlušies vācieši. No nākamā celtniecības perioda saglabājusies jau šī raksta ievadā pieminētā koka ēka. Šai celtni izšķiramas trīs pārbūves, un tā pastāvējusi ilgāku laika posmu. Gadu gaitā tās senākā daļa pakāpeniski ieaugusi zemē — apkārtējā kultūrslānī. Celtni nodegot, tās apakšējie, ar zemi apbērtie baļķu vainagi palikuši neskarti.

Pēc koka celtnes nodegšanas apbūve šajā vietā ilgāku laiku nav bijusi. 16.—17. gs. būvēta pirmā mūra ēka un pagalms bruģēts ar akmeņiem. Mūra celtni pagrabs nav bijis. Sienu 0,9 m platīe, no dolomītakmeņiem mūrētie pamati iedziļināti zemē nepilna metra dziļumā. Šīs ēkas platums atbilst vēl dabā pastāvošajām noliktavām, kas rindā cita aiz citas celtas izrakumu vietai kaimiņos gar visu Trokšņu ielu. Šīs celtnes akmeņiem bruģētais pagalms atsedzās apmēram 1,2 m zem tagadējā Trokšņu ielas līmeņa.

Tā kā mūra celtni būvēta bez pagraba, tās pamati nav iznīcinājuši dziļāk kultūrslānī atrodošās koka celtnes paliekas. Tās tikai daļēji postījušas jau minētās vēlāk ieraktās atkritumu kastes. Izrakumu laukumā no koka guļbūves tika atsegta 4,5x5 m liela platība, kurā daļēji ietverta šķērssienu un viena sānu sienu. Šķērssienu saglabājusies durvju vietas apakšējā daļa. Celtni pirms nodegšanas bijušas divas telpas. Aizmugurē esošā telpa apsildīta ar krāsni. No tās atsegta kurtuves daļa. Priekšējā atradies plānā kvadrātisks, no ķieģeļiem izlikts pavards, kas atsegts visā pilnībā. Virsējie, beidzamās grīdas līmenī guļošie sienu baļķi līdz pusei pāroguļojušies vai vietām pilnīgi sadeguši. Zemāk guļošās celtnes koka daļas, kas atradušās mitrā, blīvā, bagātīgi organiskās vielas un dzīvnieku mēslus saturošā kultūrslānī, saglabājušās ļoti labi. Celtnes pilnus izmērus izdevās noskaidrot pamatcirtnim, t.i., aizmugurē esošajai telpai, rokot šaurus kanālus gar divu sienu virsējiem baļķiem līdz to

krustojumam ar pretējām sienām. Pamatcirtnim iekšējās telpas izmēri plānā bijuši ap 5x5 m. Precīzi izdevās izmērīt tikai vienas sienas — vēlākās šķērssienu garumu. Tas ir 5,15 m. Priekšējās telpas garums tika pieņemts pēc pamatcirtņa attāluma līdz Trokšņu ielas būvlaidu līnijai, un tas ir 4,9 m. Spriezot pēc citām iepriekšējos izrakumos atklātajām divtelpu guļbūvēm, piebūves pie pamatcirtņa nekad nav bijušas lielākas par to. Arī Rīgas ielu būvlaidu līnijas nostabilizējušās jau 13. gadsimtā.⁵ Tātad arī šai ēkai piebūve nevarēja pārsniegt attālumu līdz tagadējai ielai, t.i., jau minētos 4,9 m. Tātad kopējais ēkas garums varētu būt bijis ap 10 m, platums 5,15 m (2. att.).

Šai celtni izšķiramas trīs pārbūves. Sākotnēji tā būvēta kā vientelpas ēka — 5x5 m liela guļbūve ar stūru savienojumu krusta pakšos. Ēka celta nepilnu 5 m attālumā no Trokšņu ielas būvlaidu līnijas.

Celtni pret ielu vērstajā ieejas pusē, atstājot sānu sienu baļķu galus aiz stūra savienojuma apmēram 90 cm garumā, veidots valējs palievenis. Sienas vidū atradusies durvju aila. Tās sliekšnis cirsts ceturtajā sienas baļķī. Istabā blakus durvīm atradusies liela māla kleķa krāsns.

Otrajā būvperiodā pamatcirtnim ielas pusē pievienota vēl viena telpa. Piebūves sānu sienu guļkoku ķīļveidā notēstie gali ielaisti vertikāli ierako stabu sānos izcirstajā gropē. Pievienojuma stabs novietots pamatcirtņa pakša ārpusē. Spriezot pēc tā, ka pamatcirtņa apakšējie trīs vainagi piebūves celšanas laikā no ārpusē jau bija aplāti ar nepārtraukti augošu kultūrslāni, ēkas aizmugures telpa bija kļuvusi par puzzemnīcu. Drīz arī šajā pamatcirtņa telpā grīdas līmenis ar zemes aizbērums paaugstināts līdz jaunās piebūves grīdas augstumam. Uz vecās krāsns gruvešiem būvēta jauna krāsns, kuras klonā un velves sānos jau izmantoti ķieģeļi. Tāpat kā senajā telpā, arī piebūvē grīdai koka segums nav veidots, bet klāts zemes klons. Domājams, ka ieeja piebūvē vedusi no gala sienas, kas bijusi vērsta pret Trokšņu ielu.

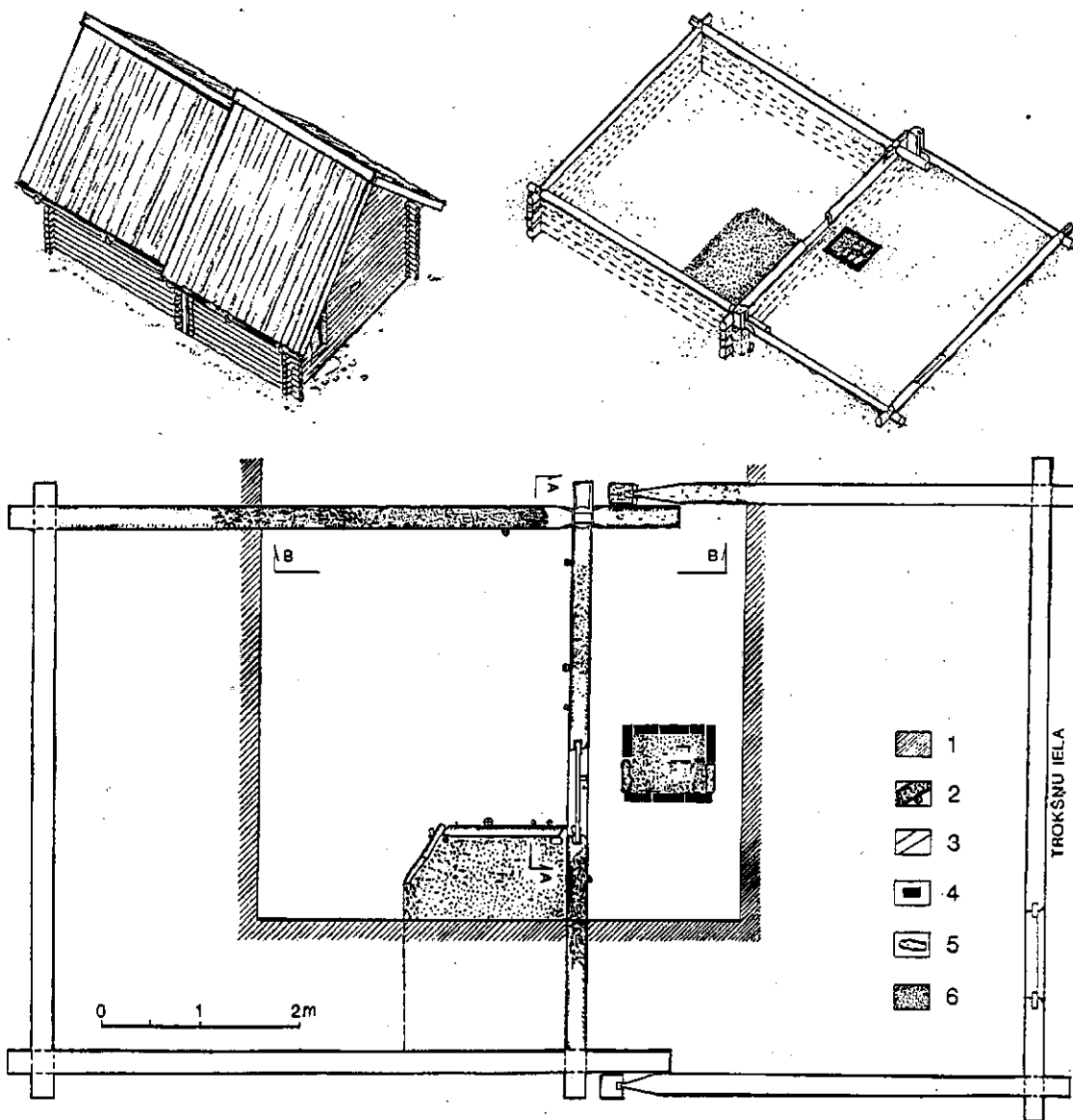
Kultūrslānim ap ēku turpinot augt, drīz abās telpās grīdu līmenis atkal bijis zemāks par apkārtējo zemes līmeni. Trešajā pārbūvē grīdas ar jaunu smilšu bērumu paaugstinātas abās telpās. Līdz ar to pamatcirtnim jau pieci apakšējie baļķu vainagi nokļuva zem zemes. Rodas jautājums: kas noticis ar celtnes virszemes daļu? Paaugstinot grīdas līmeni gandrīz par metru, krietni samazinājās telpas augstums. Ja celtni bija būvēta bez griestiem, tad, arī vairākkārt ar jaunu aizbērums paaugstinot grīdas līmeni, vēl palika kaut minimāls augstums, lai cilvēks varētu celtnes iekšpusē izslīeties pilnā augumā. Ja pamatcirtnim būtu bijuši griesti, tad jau pirmās pārbūves laikā vajadzēja nojaukt jumtu un par trim vai četriem baļķu vaināgiem paaugstināt sienas.

Trešajā būvperiodā grīdas līmenis paaugstināts tikai par aptuveni 20 cm. Šāds telpas augstuma zaudējums neradīja īpašas neērtības celtnes iemītniekiem. Starpsienā durvju ailai no stenderēs iespīlēta dēļa veidots jauns sliekšnis, jo vecais sliekšnis, paaugstinot grīdas līmeni, jau atradās zem zemes. Priekšējās apsildīšanai tieši iepretī starpsienas durvju ailai ierīkots četr-

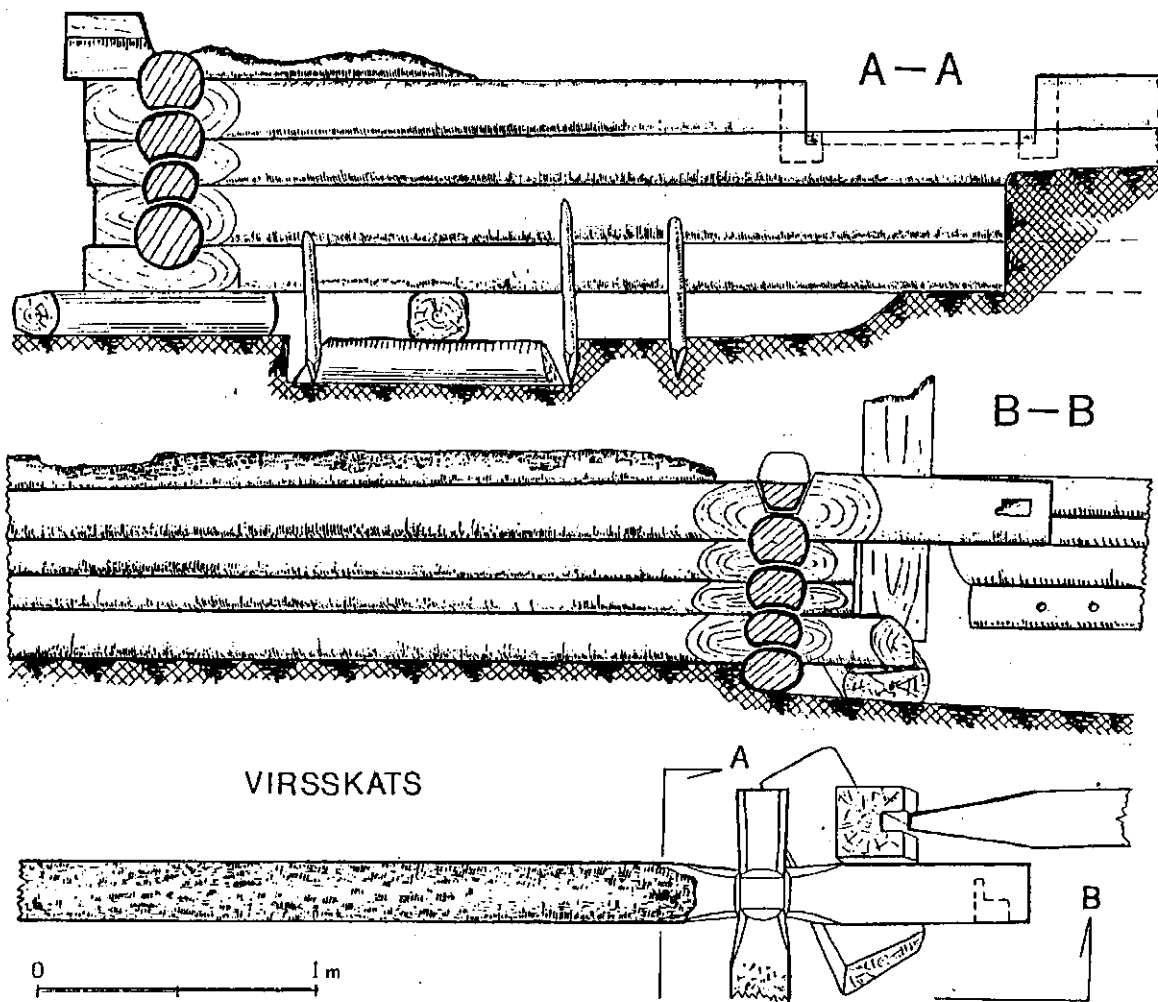
stūrains, no ķieģeļiem māla javā izlikts atklāts pavards. Bez atbildes paliek jautājums, kāpēc pavards ticis ierīkots starpsienas durvju aillas pašā priekšā, nepilna pusmetra attālumā no durvīm. Pavardam kuroties, durvju ailu vai nu nebija iespējams izmantot, vai arī staigāšana caur to sagādāja lielas neērtības. Iespējams, ka vecās ēkas beidzamajā pastāvēšanas fāzē aizmugurē esošā istaba vairs nav tikusi apdzīvota, bet izmantota kā noliktava vai pieliekamā telpa. Liekas, ka šajā laikā arī krāsns aizmugures telpā vairs nav pastāvējusi. Spriežot pēc istabas stūrī esošās krāsns lielajiem izmēriem, celtnē savā pirmajā un otrajā pastāvēšanas fāzē noteikti bijusi dzīvojamā māja. Par tās iespējamo vēlāko funkciju maiņu jau minējām. Spriežot pēc tā, ka ēkas zemē, t.i., kultūrslānī, ieauguši pieci apakšējie sienu baļķu vainagi apmēram nepilna metra dziļumā, varam domāt, ka celtnē šajā vietā pastāvējusi gandrīz simt gadu. Kā liccina izrakumi citos objektos, parasti koka ēkas Rīgā 12.—13. gs. pastāvējušas apmēram 20—30 gadu, tad sekojis kārtējais ugunsgrēks,

kas veco apbūvi nopostījis.⁶ No nodedušajām celtnēm zemē saglabājās viens vai divi apakšējie baļķu vainagi. Pēdējos trīsdesmit gados Rīgas izrakumos ir bijuši tikai trīs gadījumi, kad kultūrslānī atklātas koka celtnes, kuru sienas saglabājušās nepilna metra augstumā. Aplūkotās divas ēkas jau tikušas sīkāk analizētas šī raksta autora iepriekšējos darbos.⁷ Tālāk sniegsim celtnes konstruktīvo aprakstu, apskatot atsevišķi katru tās elementu, turklāt minot kopīgo un atšķirīgo ar citām Rīgas izrakumos atklātajām 12.—13. gs. koka ēkām.

Par pirmā būvperioda ēkas pamatu un sienu konstruktīvo izveidojumu varam spriest tikai pēc divām daļēji atsegtām sienām. Īpaši pamati gulbūvei nav tikuši veidoti, zem apakšējā baļķu vainaga pamatnīcas guldīti atsevišķi paliktņi — koka blūķi. Pamatu paliktņi konstatēti zem atsegtā ēkas stūra. Domājams, ka tādi bijuši arī zem pārējiem trim stūriem. Sienai, kas vērsta pret Trokšņu ielu, tika atrasts vēl otrs pamatu paliktņi apmēram 0,5 m attālumā no stūra. Par pa-

2. att. Pētījumu tranšējā atsegtas celtnes daļas plāns un visas celtnes rekonstrukcija.
1 — pētījumu tranšējas robeža, 2 — dabā konstatētās celtnes sienas, 3 — rekonstruētās sienas, 4 — ķieģeļi,
5 — dolomītakmeņi, 6 — dedzis māls

3. att. Pētījumu tranšējā atsegtais celtnes daļas sienu uzmērojums

liktņiem izmantoti apmēram 1 m gari un ap 40 cm resni, uz pusēm plēsti priedes blūķi. Gali tiem nelīdzeni nocirsti ar cirvi. Zem sienas resnais, uz pusēm šķeltais apalkokšs guldīts paralēli sienas virzienam. Virs šī blūķa šķērsām guldīts ap 0,5 m garš un diametrā ap 20 cm resns apalkokšs (sk. 3. att.). Liekas, tas noticis tādēļ, ka blūķis bijis zemē ierakts par dziļu un pamatnīcas vainags uz tā nav balstījies. Tad nu bijis nepieciešams virs lielā blūķa likt vēl otru paliktņi. Zem stūra liktais blūķis arī neatrodas precīzi zem pakša, bet atvirzīts nedaudz uz āru. Līdzīgi primitīvi pamati — koka paliktņi zem ēku stūriem konstatēti arī citām Rīgas guļbūvēm. Kāpēc mūsu apskatītajai ēkai pamatu paliktņi neatrodas pareizajā augstumā un vietā, paliek neatbildēts. Izskaidrojums varētu būt tāds, ka pamati ir bijuši neprecīzi nosprausti.

Virš zemē ieraktajiem paliktņiem guldīts sienas apakšējais balķu vainags, t.s. pamatnīca. Tai izmantoti ap 20 cm resni priedes balķi. Zemē tie nedaudz deformējušies, iegūstot šķērsgrīzumā elipses formu (23x17 cm). Šo apakšējo balķu virsmā kakējuma grope nav izcirsta, bet balķu virspuse nolīdzināta, vietām to nedaudz notēšot ar cirvi. Stūri pamatnīcas balķi, tāpat kā augšējos vainagos, savienoti krusta pakšī. Atsegtajā

ēkas stūrī vienam pamatnīcas balķa galam pārlaidums aiz blodas iecirtuma ir 18 cm, bet otram — 40 cm. Balķim ar īsāko pārlaidumu gals ar cirvi nocirsts taisns, bet otram balķim tas atstāts neregulāri ķīļveidīgs, kāds rodas, koku cērtot ar cirvi pie celma.

Pamatnīcas vainaga balķu stāvoklis fiksēts ar sānos iedzītiem vairākiem, 20—30 cm gariem un 3—4 cm resniem mietiņiem. Mietiņu augšgali, kā redzams 3. attēlā, pacēlās augstāk par pamatnīcas vainagu. Šāds paņēmieni — ar mietiņiem fiksēt ēkas kontūras — pazīstams etnogrāfiskajā tautas celtniecībā un konstatēts arī Rīgas izrakumos. Sienas saglabājušās, ieskaitot pamatnīcu, piecu balķu vainagu augstumā. Virsējā, t.i., piektā vainaga balķi vietām ir pilnīgi pārņojušies, vietām apdeguši no virspuses. Tas liecina, ka ēkas bojāejas brīdī šis balķu vainags atradies vēl daļēji virs zemes, bet apakšējie četri jau pilnībā bija icauguši apkārtējā kultūrslānī.

Sienām izmantoti 17—21 cm resni priedes balķi. Balķu galu diametra atšķirība izskaidrojama ar to, ka gulķoki guldīti pamišus — tā, lai katrā nākamajā vainagā uz tievgaļa gulētu virsējā vainaga balķa resgalis un uz tā savukārt nākamā balķa tievgalis utt. Stūros sienu balķi savienoti krusta pakšī. Bloda visiem balķiem izcirsta virspusē, tās forma ir trapecveidīga. At-

4. att. Pamatcirtņa krusta pakšis ar piebūves pievienojuma stabu (1), sešstūrains aptēstais baļķa gals pakši (2)

bilstoši bļodas formai pietēsta arī tajā guldāmā baļķa apakšpuse. Baļķiem savienojuma vietā notēsti sāni, veidojot t.s. vaigus. Apakšējo trīs baļķu galu pārlaidums stūros atbilst to šķērsriezumiem — ap 20 cm. Šiem baļķiem gali aiz bļodas nav atstāti apaļi, bet gan notēsti četrstūrīgi. Atšķirīgs galu veidojums ir vienā sienā ceturtajam un otrā — piektajam baļķim. Gala sienā piektajam baļķim gals aptēsts neregulāri sešstūrains. Šānos apakšējās sešstūra malas ir garākas nekā augšējās (sk. 4. att.: 2). Šāds pakšu galu izveidojums senajām Rīgas celtnēm konstatēts pirmo reizi. Latvijas etnogrāfiskajās celtnēs tādi pakši arī nav bieži sastopami. Visbiežāk pakšu baļķu gali atstāti apaļi vai arī tiem tikai sāni notēsti taisni. Sānu sienas ceturtajam baļķim izvirzījums aiz bļodas ir gandrīz 90 cm garš. Gals tam atstāts apaļš. Rodas jautājums: kāpēc izveidots šāds pagarināts sienas izvirzījums?

Līdz šim Rīgas arheoloģiskajām celtnēm tāds pakšu veidojums nebija konstatēts. Ja abām sānu sienām visā ēkas augstumā bija šāds baļķu galu izvirzījums, tad durvju priekšā radās neliels sānos slēgts, bet priekšpusē vaļējs lievenis. Šādi lieveni redzami vairākām Brīvdabas muzejā uzstādītām ēkām.⁸ Šānos slēgti gala lieveni veidoti, piemēram, 18. gs. pēdējā ceturksnī celtajai klētij, kas 1930. gadā pārvesta uz muzeju no Cēsu apriņķa Vaives pagasta Šķesteriem.⁹ Klēts, tāpat kā celtne Trokšņu ielā, ir vientelpas ēka ar sānos slēgtu gala lieveni, celta guļbūvē no apaļiem baļķiem, kas stūros savienoti krusta pakšos. Atšķirībā no Rīgas ēkas klētij izvirzītie baļķu gali no iekšpuses ir aptēsti. Būvkoki, tāpat kā senajām arheoloģiskajām celtnēm, apstrādāti tikai ar cirvi. Atšķirīgs ir pamatu veidojums — zem pakšiem pavelti lieli laukakmeņi, un sānu sienu baļķu galu izvirzījums sākas jau no pamatnīcas vainaga. Klēts priekšai veidota apaļkoku grīda, kas balstās uz pamatnīcas vainaga izvirzīto sānu baļķu galiem.

Vienkāršāks sānos slēgts lievenis veidots 19. gs. pirmajā pusē celtajai tīklu būdai, kas muzejā uzstādīta 1938. gadā (5. att.).¹⁰ Tā pārvesta no Ventspils apriņķa Košraga zvejnieku ciema. Tīklu būda celta guļbūves tehnikā no resniem, aptēstiem baļķiem, kas stūros savienoti krusta pakšos. Pamati — laukakmeņu paviļas. Jumts divslīpju, bijis lubu, ar egļu mizu pārsegumu, nostiprināts slogiem, bet muzejā tas segts ar dēļiem. Grīda — apaļkoku, griestu nav. Tīklu būda, tāpat kā Šķesteru klēts un Rīgas celtne, ir vientelpas, ar sānos slēgtu lieveni galā. Lieveņa priekšā nolikts pāris laukakmeņu, kas veido vienkāršas kāpnes uz nedaudz virs zemes pacelto lieveņa grīdu.

Abām minētajām etnogrāfiskajām celtnēm lieveņiem veidota grīda, kas bijusi pacelta nedaudz virs zemes. Rīgas celtnei lieveni grīdas paliekas netika konstatētas. Tas neizslēdz iespēju, ka šāda lieveņa grīda ēkas pirmajā būvperiodā ir pastāvējusi. Otrajā būvperiodā, kad Trokšņu ielas pusē pamatcirtņa vientelpai veidoja

5. att. Tīklu būda Brīvdabas muzejā ar izvirzītiem sānu sienu baļķiem

piebūvi, šauro grīdas joslu kā traucējošu elementu varēja nojaukt.

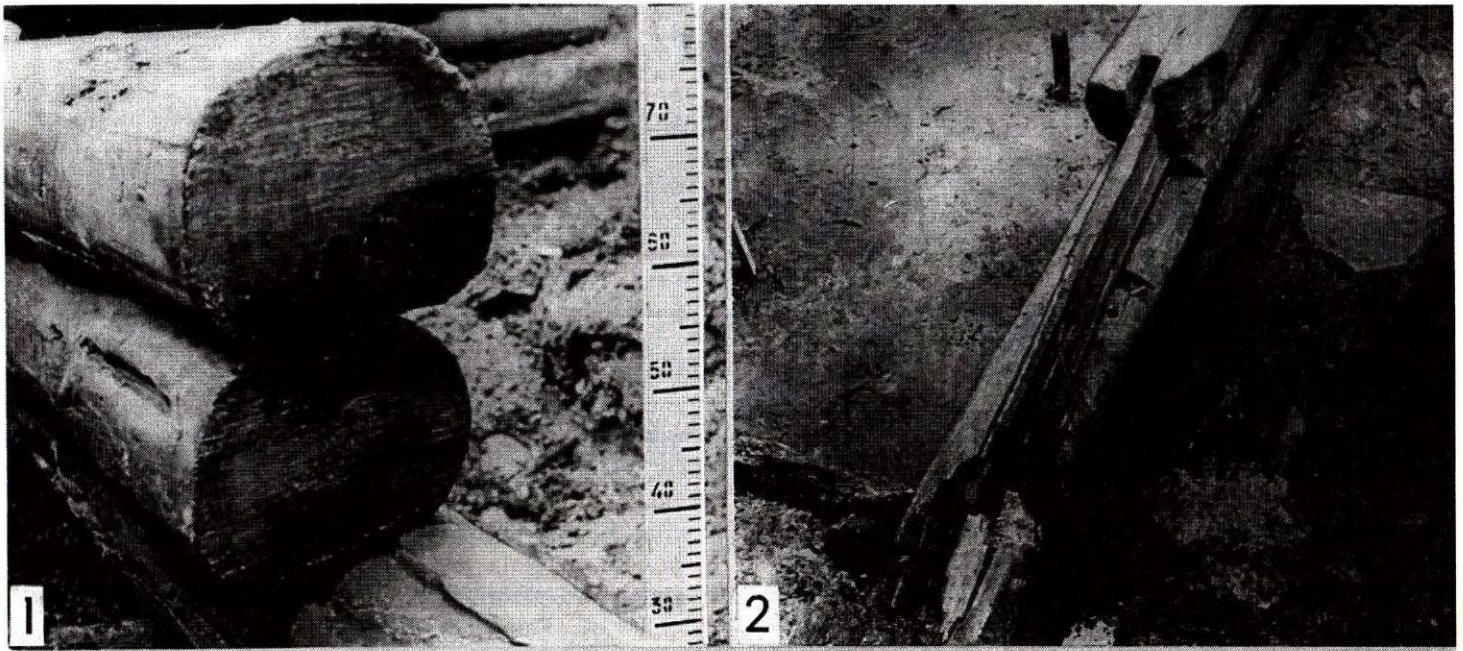
Atšķirībā no Rīgas celtnes etnogrāfiskajām ēkām sānu sienu izvirzījumi sākās jau no pamatnīcas. Kāpēc Rīgas celtnē gan dekoratīvais balķu galu apcirtums, gan arī sienu izvirzījums lievenim sākas tikai virs ceturta balķu vainaga, t.i., apmēram 80 cm virs zemes, varam tikai minēt. Apmēram šādā līmenī atradās arī durvju sliekšnis, par kuru runāsim nedaudz vēlāk.

Kā jau raksta sākumā minēts, Trokšņu ielas celtnē kaķējums veidots balķu apakšpusē (6. att.: 1). Taču pamatnīcas balķiem ir līdzīgi aptēsta virspuse, vietām tā atgādina lēzenu gropi. Virs tās guldītajam balķim arī apakšpusē ir nedaudz pietēsta. Visiem augšējiem balķiem kaķējuma rievā jau veidota balķu apakšpusē. Rievā starp balķiem liktas sfagnu sūnas. To paliekas saglabājušās kaķējuma vietā. Sfagnu sūnas kaķējuma blīvēšanai konstatētas arī citās Rīgas izrakumos atklātajās celtnēs.

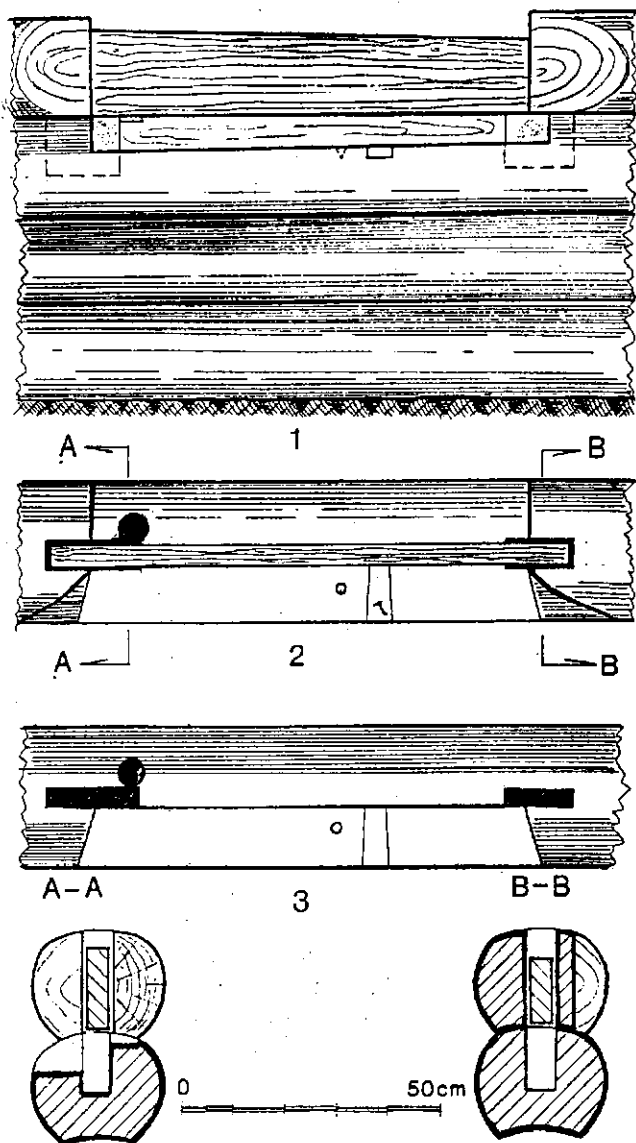
Par otrajā būvperiodā celtās piebūves sienas izveidojumu varam spriest tikai pēc neliela, apmēram 1 m gara sienas fragmenta, kas atsegts pamatcirtņa sānu sienas pakša galā (4. att.: 1). Piebūves pievienojuma mezgls izveidots šādi: pamatcirtņa pakša ārpusē ierakts stabs — aptēsts, šķērsgriezumā četrstūrainis, 25x25 cm resns priedes balķis. Vienā pusē tam visā garumā izcirsta 7 cm plata un 8 cm dziļa gropē. Staba gropē ielaists piebūves sānu sienas ķīļveidīgi notēstā balķa gals. Ķīļveidīgais notēsums ir tikai piebūves sienas augšējam — ceturtajam balķim (3. att.). Apakšējiem trim sienas guļbalķiem gali nav ne ķīļveidīgi aptēsti, ne arī ielaisti staba gropē. Tie atrodas pat 10—20 cm tālu no staba, un tiem nav veidots kaķējums. Vienam balķim sānos izurbtie caurumi liecina, ka otrreiz izmantota kāda senāka būvdetaļa. Tā kā šie trīs apakšējie guļkoki atrodas dziļāk par piebūves grī-

das līmeni, ir jāpieņem, ka tie kalpojuši par pamatiem sienas virszemes daļai, kas sākusies tikai ar ceturto balķu kārtu, kur balķa gals ar ķīļveidīgo notēsumu nostiprināts staba gropē. Jāatzīmē, ka apdegušais staba gals paceļas apmēram 20 cm augstāk par pārējiem ēkas gruvešiem. Ceļot piebūvi, pievienojuma stabs nav novietots cieši pie paša krusta pakša, bet gan atvirzīts no balķu krustpunkta apmēram par 15 cm. Blīvāks piebūves pievienojums pie pamatcirtņa būtu radies, ja stūra stabs būtu novietots tieši pie paša pakša.

Ieeja celtnē, kā jau minējām, atradusies gala sienā, kas vērsta pret Trokšņu ielu. Sliekšnis veidots trešajā balķu vainagā, tātad apmēram 60 cm virs sākotnējā apkārtējā zemes līmeņa (6. att.: 2; 7. att.). Sliekšņa iecirtuma maksimālais platums ir 85 cm. Attālums starp stenderu galu iestiprinājumu ligzdām 71 cm. Tātad brīvais durvju ailes platums bijis ap 70 cm. Sliekšņa iecirtums veidots kā padziļinājums — plaukts, izņemot durvju vietā vienu ceturto daļu balķa šķērsgriezuma. Stenderes veidojuši durvju ailu sānos likti divi vertikāli dēļi, kuru apakšējie gali iestiprināti balķa vidū izcirstajās ligzdās. Spriežot pēc šo četrstūra līmeņu izmēriem, stenderu dēļi bijuši šķērsgriezumā ap 14x4 cm lieli. Ceturta vainaga balķi durvju ailes abās pusēs saglabājušies iecirsti robi, kas liecina, ka stenderu dēļi līdz pusei to platuma bijuši iespīlēti ailes sānos esošo balķu galos. Neskaidrs paliek jautājums, uz kuru pusi vēršās durvis. Spriežot pēc sliekšņa plauktveidīgā iecirtuma, kas atrodas sienas ārpusē, durvīm būtu jāveras uz āru. Taču sliekšņa iecirtumā netika konstatēts nelielais apaļais iedobums, kas būtu izmantojams durvju vērtnes tapu viras apakšējā izvirzījuma iestiprināšanai. Šāda apaļa ligzda atradās durvju ailes iekšpusē uz neizdabtās balķa daļas. Šī ligzda varētu būt kalpojusi trešajā būvperio-

6. att. Sienas šķērsgriezums, kurā redzams kaķējums balķu apakšā (1), durvju ailes sliekšnis (2)

7. att. Durvju ailas sliekšņa uzmērojums.

1 — sānskats no celtnes ārpusē, 2 — virsskats, 3 — virsskats pēc augšējā balķu vainaga noņemšanas

dā, kad ar horizontāli novietotu dēli ticis mainīts sliekšņa augstums. Palick nenoskaidrots, kam bijis domāts sliekšņa vidū veidotais 4 cm platais iecirtums un tam blakus esošais nelielais urbums. Varbūt šeit bijis kāds īpašs uzliktnis, kurā atradusies durvju vērtnes tapu viras līgзда?

Otrajā būvperiodā iecjas vieta aizmugures telpā nav mainījusies, tikai grīdas līmenis paaugstināts un tas jau sniedzies līdz trešajam sienu balķu vainagam. Līdz ar to durvju sliekšnis atradies vienā augstumā ar grīdu. Trešajā būvperiodā grīdas līmenis vēl nedaudz paaugstināts un vecais sliekšņa iecirtums jau ticis aplāts ar zemi. Šajā laikā izņemti durvju ailu sānos iestiprinātie stenderu dēļi. Varbūt tikusi paaugstināta pat durvju aila? Jauns sliekšnis veidots no uz sāniem likta dēļa, kura gali iespīlēti ailas sānos palikušajos vecajos stenderu iestiprinājumu iecirtumos. Izņemot stenderu dēļus, durvju ailas platums palielinājies līdz

90 cm. Domājams, ka šim iecjas ailas izveidojumam pieder jau minētā durvju vērtnes tapu viras apakšējā iestiprinājuma vieta — iedobums sliekšņa virspusē.

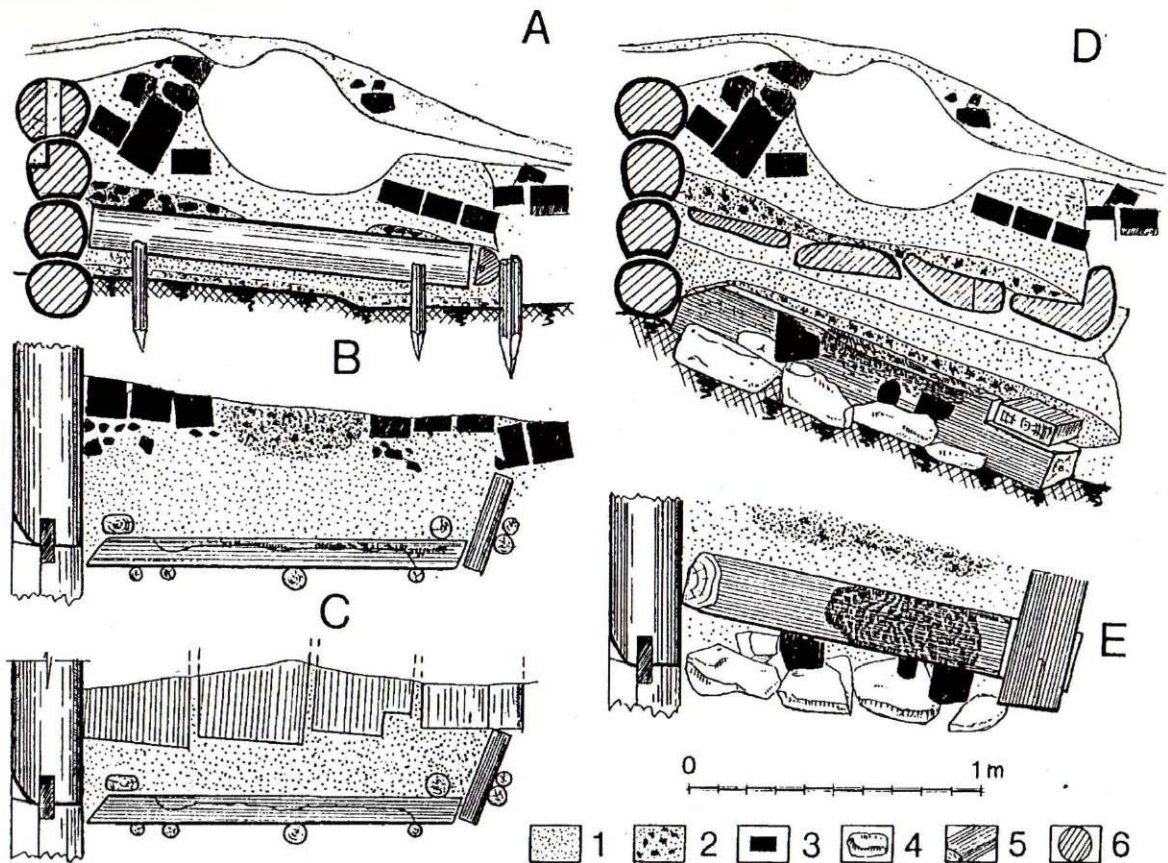
No iespējamās koka grīdas pirmajā būvperiodā nekādas palickas zemē netika atrastas. Pamatcirtņa sienās nav konstatēti arī robi, kuros varētu būt ievietoti grīdu balstošo siju gali. Tāpēc jādomā, ka telpai koka grīda nemaz nav bijusi. Telpas apakšējā daļā netika konstatēta arī rūpīgi veidota māla kārtā vai smilšu bērumš, kas liccinātu par zemes klona pastāvēšanu. Varētu domāt, ka sākotnējo grīdu veidojuši uz zemes guldīti dēļi, kas vēlāk — otrajā pārbūvē pirms grīdas līmeņa paaugstināšanas no telpas rūpīgi izvākti, neatstājot zemē nekādas pēdas. Otrajā un trešajā būvperiodā grīdas abās telpās veidojis māla klons. Tas sastāv no zilganpelēka māla kārtas, kas jaukta ar apkārtējo tumšo, organiskās vielas saturošo kultūrslāni.

Ēkas aizmugures telpā atklātas divu, vienas virs otras guļošu krāsņu paliekas. Tās atbilst celtnes pirmajam un otrajam būvperiodam. Krāsni bijušas novietotas telpas stūrī pa kreisi no durvīm (8., 9. att.). Krāsns kurtuve bijusi vēsta pret durvīm. Izrakumos atsegta tikai kurtuve un 0,5 m plata josla no pārējās krāsns daļas. Krāsns platums bijis 136 cm. Garums piņemts aptuveni, uzskatot, ka tā stiepusies no durvīm līdz ēkas sānu sienai, kas atradies 2,1 m attālumā no durvju ailas. Krāsns tāvad varēja būt aizņēmusi 1,36x2,00 m lielu laukumu.

Spricžot pēc atsegtās krāsns daļas, tās konstrukcija bijusi šāda. Vispirms pamatnē vienā kārtā likti neapstrādāti dolomītakmeņi, to starpas aizpildot ar mālu. Virs akmeņu klājuma no divām šķērsgrīzumā 20x20 cm lielām brusām veidots krāsns pamatnes norobežojums.

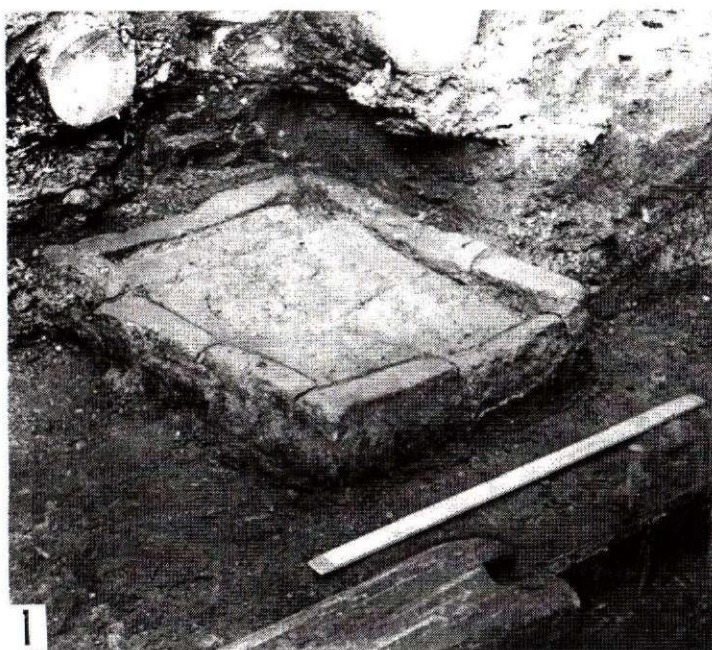
Brusu norobežotajā laukumā no tīra māla veidots kurtuves klons. Spricžot pēc biezs māla kārtas, kas sedza slīpi apdegušo kurtuves klonu, krāsns velve bijusi veidota tikai no māla.

Otrajā būvperiodā, kad aizmugures telpā paaugstināts grīdas līmenis, virs vecās krāsns gruvešiem būvēta jauna krāsns. Tās lielums palicis aptuveni tāds pats kā vecajai apkures ierīcei. Arī no jaunās krāsns visā platumā atklāts tikai tās gals ar kurtuves vietu. Spricžot pēc krāsns palieku šķērsgrīcuma (8. att.), tās konstrukciju varētu raksturot šādi. Uz izlīdzinātajiem iepriekšējās krāsns gruvešiem guldīts 1,5 m plats planku klāsts (sk. 8. att.: C, D). Aptēšot malējo koku, tam izveidota apmēram 10 cm augsta mala. Virs plankām klāta 5—10 cm bieza māla kārtā. Virs tās no ķieģeļiem veidota krāsns velve. Ķieģeļi saglabājušies kurtuves abās pusēs, taču vidusdaļā iebrokušās krāsns velves vietā to nav. Liekas, visa krāsns velve nav bijusi mūrēta no ķieģeļiem, tie izmantoti tikai sānos velves pamatnē. Spricžot pēc biezs māla kārtas krāsns vidusdaļā, pati velve bijusi veidota no tīra māla. Kurtuves priekšā blakus durvīm izveidota apmēram 40 cm plata josla, kas no pārējās telpas norobežota ar uz sāniem guldītu planku (tās šķērsgrīcums 9x15 cm). Planka nostiprināta ar tai abās pusēs iedzītiem mietīņiem. Paplašinājums kurtuves priekšā, liekas, izmantots kā pavards ēdiena gatavošanai laikā, kad krāsni nekurināja.

8. att. 1. un 2. krāsns uzmērojums.

A — 2. krāsns griezumā, B — 2. krāsns atsegtās daļas plāns kлона līmenī, C — krāsns plāns pēc kлона noņemšanas, D — 1. un 2. krāsns kopējais griezumā, E — 1. krāsns atsegtās daļas plāns; 1 — dedzis māls, 2 — dedzis māls ar ogleņiem, 3 — ķieģeļi, 4 — dolomītakmeņi, 5 — koks, 6 — koks šķērsgriezumā

9. att. Pavards priekštelpā (1), krāsns sānskats (2)

Trešajā būvperiodā dēlis, kas norobežojis paplašinājumu kurtuves priekšā, jau bijis apbērts ar paaugstinātās grīdas uzbērumu. Šai laikā priekštelpā tieši aizmugures telpas durvju priekšā, nepilnu 0,5 m attālumā no tām, no ķieģeļiem ierīkots plānā 76x92 cm

liels pavards. Pavarda klons veidots no 14x30—31 cm lieliem, plakaniski guldītiem ķieģeļiem. Virs tiem klāta ap 5 cm bieza māla kārtā. Pavarda malās ķieģeļi likti uz sāniem; malas veidojumam izmantotas arī divas dolomītakmeņu plāksnes.

Kultūrslānī netika konstatētas liecības, kas ļautu spriest par celtnes augšējo daļu — griestu, jumtu, logu izveidojumu.

Pateicoties tam, ka zemē bija saglabājušās koka ēkas apakšējās daļas, tika iegūti teicami paraugi būves dendrohronoloģiskajai datēšanai. Taču diemžēl pagaidām Rīgas viduslaiku kokiem nav izstrādāta absolūtā datējuma skala, kas ļautu noteikt precīzu ēkas sienās izmantoto koku ciršanas gadu. Izrakumos iegūto koku paraugu apstrādi un analīzi veica inženieris Māris Zunde. M. Zundes darba rezultāti atspoguļoti viņa rakstā, kas ievietots šajā «Arheoloģijas un etnogrāfijas» laidienā. Tā kā pagaidām mūsu rīcībā nav precīza dendrohronoloģiskā datējuma, sniegsim atsegtās celtnes datējumu pēc tradicionālajām metodēm — kultūrslāņa stratigrāfijas, celtnē atrastajām senlietām, rakstītajiem vēstures avotiem.

Pēc rakstītajiem vēstures avotiem zināms, ka vecpilsētas teritorija starp Smilšu un Trokšņu ielu aizsargmūru nocietinājumu joslā ietverta laikā no 1210. līdz 1234. gadam.¹¹ Tātad ielu tīkls, gruntsgabalu robežas un līdz ar to ēku orientējums pret ielām nevarēja rasties agrāk par šo laiku. Otrs rakstīto vēstures avotu sniegtais robežpunkts ir 1293. gads, kad pēc lielā, postošā ugunsgrēka Rīgā pirmo reizi tiek izdoti būvnoteikumi, kas aizliedza pilsētas aizsargmūru norobežotajā teritorijā celt koka ēkas. Tika atļauta tikai mūra un fahverka ēku celtniecība.¹² Protams, grūti pateikt, cik konsekventi šos būvnoteikumus toreiz ievēroja. Varbūt pilsētas nomalēs, kāda bija teritorija blakus aizsargmūrim pie Trokšņu ielas, atsevišķas koka ēkas turpināja celt vēl 14. gadsimtā? Balstoties uz rakstīto vēstures

avotu ziņām, varētu pieņemt, ka Trokšņu ielas ēka celta 13. gs. vai pat, vēlākais, 14. gs. sākumā.

Spriežot pēc slāņu stratigrāfijas, rakstā analizētā guļbūve nav celta kā pati pirmā ēka šajā vietā. Pirms apbūves rašanās teritorijā ap Trokšņu ielu jau bija izveidojies gandrīz 0,5 m biezs kultūrslānis. Kā jau tika minēts, pirmā šajā vietā celta kāda koka pildstatņu ēka, bet pēc tās nodegšanas būvēta rakstā aplūkotā guļbūve. Tātad tās celtniecība noteikti notikusi ne ātrāk kā 13. gs. otrajā pusē. Arī senlietas un keramikas lauskas, kas iegūtas kultūrslāņa horizontā, virs kura būvēta guļbūve, liecina, ka apdzīvotība šajā pilsētas daļā sākusies tikai 13. gadsimtā. Izrakumu laukuma divās apakšējās kārtās atrastas gan importētu neglazētu pirmatnējās akmensmasas trauku lauskas, gan primitīvi glazētu sarkanīga māla trauku lauskas, kas raksturīgas 13. gs., kā arī lielāks skaits nelielu stīpotu koka bļodiņu sānu galdiņu. Šāda veida koka trauki Rīgā parādās līdz ar vācu ieceļotājiem, un tie ir raksturīgi pilsētnieku materiālajai kultūrai 13.—14. gadsimtā.

Tādējādi celtnes datējums liecina, ka jauni būvpaņēmieni (kaķējums baļķu apakšpusē, baļķu galu sešstūrains apcirtums) guļbūvju sienu izveidojumā varēja parādīties 13. gs. otrajā pusē. Grūti spriest, vai lieveņa izveidojums ar sānsienu baļķu galu izvirzījumu radies tikai 13. gadsimtā. Jāņem vērā, ka šāds ēkas gala veidojums varbūt nebija bieži sastopams un līdz šim relatīvi nedaudzo arheoloģiski pētīto koka celtnu vidū tāpēc arī netika konstatēts.

PARINDES

¹ Цауне А. В. Жилища Риги XII—XIV вв. по данным археологических раскопок. — Рига, 1984. — С. 49.

² Caune A., Tilko S. Izrakumi Rīgā, Trokšņu ielā 14 // ASM 1984. un 1985. — R., 1986. — 48.—52. lpp.

³ Caune A. Pārskats par 1985. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā, Trokšņu ielā. (Manuskripts glabajas LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīvā.)

⁴ Caune A. Gebäude und topographische Strukturen in Riga vom 12. bis 14. Jahrhundert aufgrund der archäologischen Ausgrabungen // Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte. — Bonn, 1990. — Bd 20. — S. 174.

⁵ Turpat. — 173. lpp.

⁶ Цауне А. Жилища.. — С. 32.

⁷ Caune A. Rīga zem Rīgas. — R., 1985. — 59.—63. lpp.

⁸ Цауне А. Жилища.. — С. 35—37.

⁹ Latvijas Etnografiskais Brīvdabas muzejs. — R., 1978. — 82., 97., 116. lpp.

¹⁰ Turpat. — 115.—117. lpp.

¹¹ Benninghoven F. Rīgas Entstehung und der frühhansische Kaufmann. — Hamburg, 1961. — Karte 7, 8.

¹² Liv-, esth- und curländisches Urkundenbuch / Hrsg. F. G. Bunge. — Reval, 1853. — Bd 1. — N 549.

Andris Caune

NEUE ERKENNTNISSE ÜBER DIE GESTALTUNG DER BLOCKBAUWÄNDE IN RIGA IM 13.—14. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Die konstruktive Gestaltung der Blockbauwände in Lettland ist an ethnographischen Gebäuden gut bekannt. Um Ritze zwischen den horizontalen Balken der Wände zu vermeiden und die Balken aneinander dichter zu legen, hatte man flache, breite

Kerben an einer Seite jedes Balkens in der ganzen Länge gebildet. An die Ecken wurden die Balken mit besonders gebildeten Kerben verbunden. Die ethnographischen Gebäude haben sowohl die horizontalen als auch an den Balkenenden in der un-

teren Seite des Balkens eingehauene Kerben. Die archäologischen Ausgrabungen zeugen aber davon, dass vor 1000 Jahren in der ganzen Waldzone Europas ähnliche Kerben in der oberen Seite des Balkens gehauen worden sind. Bis jetzt gab es keine genauen Daten, wann man mit dem Aushauen der Kerben in der unteren Seite des Balkens begonnen hat. 1985 während der Ausgrabungen in Trokšņu-Strasse in Riga wurde der untere Teil eines Blockbaues freigelegt. Von dem Gebäude hat man 5 Balkenkränze gefunden. Während seines Bestehens hat das Gebäude drei Umbau gehabt. Im Laufe der Zeit hat sich die Kulturschicht erhöht, die Unterteile des Gebäudes sind in den Boden versunken und haben sich nach dem Niederbrennen der oberen Gebäudeteile erhalten. An diesem während der zweiten Hälfte des 13. Jh. gebauten Gebäude kann man mehrere Bauhandgriffe

beobachten, die bevor an keinem archäologischen Gebäude sondern nur an ethnographischen Bauten bekannt waren. Das Gebäude aus der Trokšņu-Strasse hat schon die horizontalen längs des Balkens gehauenen Kerben in der unteren Seite, aber die Kerben der Balkenecken befinden sich noch im oberen Teil. An diesem Gebäude wurden auch sechseckig behauene Balkenenden zum ersten Mal festgestellt. Während der ersten Bauperiode hat man an einer Seite des Gebäudes einen offenen Raum gebildet, als die Enden der Seitenwände verlängert wurden. An diesem Gebäude wurde die Schwelle der Türöffnung, Überreste von zwei in verschiedenen Zeitperioden gesetzten Öfen sowie ein Herd im Vorraum freigelegt. Im Bau der Öfen und des Herdes wurden auch Ziegel verwendet, die an keinem der ältesten Rigaer Holzgebäude bevor gefunden worden sind.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Plan der Situation des Ausgrabungsplatzes

Abb. 2. Grundriss eines Teiles des im Grabungsschurf freigelegten Gebäudes und Rekonstruktion des gesamten Gebäudes

Abb. 3. Aufmessung der Wände des im Grabungsschurf freigelegten Gebäudes

Abb. 4. 1 — Hausecke des Hauptgebäudes mit dem Pfahl des Anbaus.
2 — Ende eines sechseckig behauenen Balkens in der Hausecke

Abb. 5. Fischernetzhäuschen mit vorgeschobenen Seitenbalken im Rigaer Freilichtmuseum

Abb. 6. 1 — Querschnitt der Wand mit den in der unteren Seite des Balkens sichtbaren Kerben. 2 — Schwelle der Türöffnung

Abb. 7. Aufmessung der Schwelle der Türöffnung

Abb. 8. Aufmessung der Öfen Nr. 1 und Nr. 2

Abb. 9. 1 — Herd im Vorraum. 2 — Seitenansicht des Ofens.

Andris Celmiņš

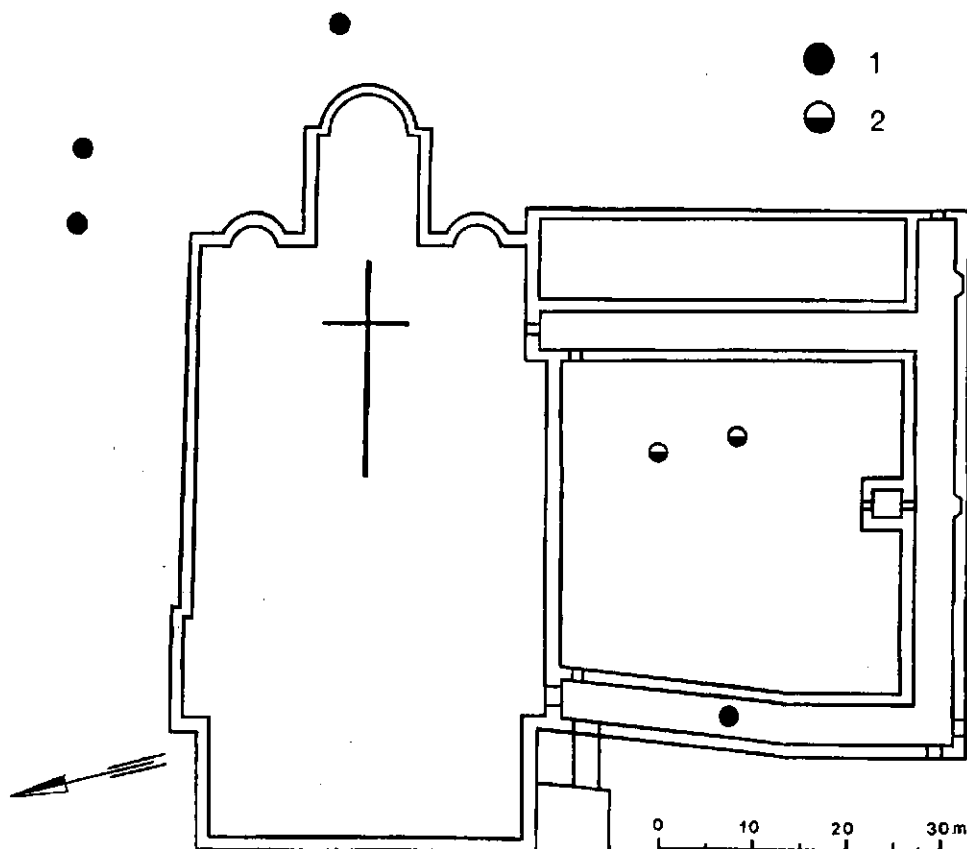
13.—14. GS. BRONZAS STILU ATRADUMI RĪGĀ 1994. GADĀ

Rakstīšanai uz vaskotām plāksnītēm lietotie rakstāmīrbuļi — stili veido samērā nelielu, tomēr visai nozīmīgu Latvijas arheoloģisko atradumu grupu. Tie liecina gan par rakstītprasmes izplatīšanos Latvijas teritorijā, gan par kultūras sakariem un mijiedarbību viduslaikos. Visus līdz astoņdesmito gadu beigām Latvijā atrastos stilus apkopojis un 1992. gadā plašākā rakstā analizējis A. Caune.¹ 1994. gadā Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja organizētajos izrakumos bijušā Doma klostera pagalmā jeb kluatrā atrasti vēl divi viduslaiku rakstāmīrki, kas atradumu kopējo ainu papildina ar tipoloģiski jauniem eksemplāriem.

Doma kluatra kopējā platība 0,15 ha. No 13. gadsimta līdz 1772. gadam šeit atradās t.s. Zaļā kapsēta. Arheoloģiskie izrakumi kapsētā veikti kopš 1981. gada.

Mirušie guldīti 9 kārtās ap 2 m biezā, ar būvgružiem jauktā, uzbērtā tumšas zemes slānī. Senākajās, pamatzemē iedziļinātajās kapu bedrēs atrastās ķieģeļu šķembas liecina, ka pirmie kapi Zaļajā kapsētā ierakti pēc Doma celtniecības uzsākšanas, t.i., pēc 1211. gada. Apbedījuma kārtas nav precīzi datējamas. Mirušie ar retiem izņēmumiem apbedīti bez kapu piedevām. Kapi stipri postīti, ierokot jaunus apbedījumus, kā arī vēlākajos gadsimtos izbūvējot akas un ierīkojot lietusūdens kanalizācijas trases. Pārrakumu dēļ izrakumos atrastās senlietas saistīt ar noteiktiem apbedījumiem varēja tikai retos gadījumos. Kapu orientācijā dominē kristīgo kapsētām raksturīgais rietumu virziens.

1994. gadā 92 m² lielā laukumā kapsētas austrumu daļā atsegts 180 apbedījumu 9 kārtās. Bron-

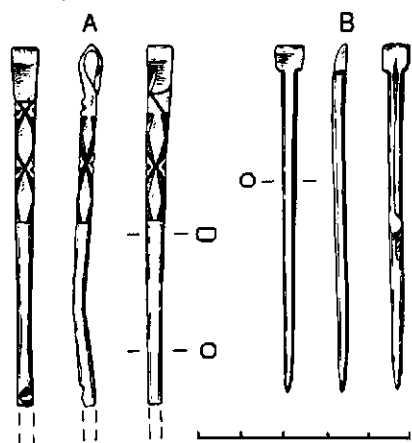
1. att. Stilu atradumu vietas pie Rīgas Doma.

1 — 1982.—1988. gada arheoloģiskajos izrakumos, 2 — 1994. gada arheoloģiskajos izrakumos

zas stili iegūti 3. un 6. apbedījumu kārtas līmenī kā savrupatradumi ārpus kapu bedrēm. Pēc atrašanas apstākļiem tos datēt nav iespējams. Līdz tam pie Doma katedrāles un klostera bija atrasti četri viduslaiku rakstāmīrbuļi (1. att.). Trīs stili iegūti 1986. un 1988. gadā A. Caunes un S. Tilko vadītajos izrakumos Doma laukumā,² bet viens — 1982. gadā B. Eglājas vadītajos izrakumos Doma krustejas rietumu spārnā.³

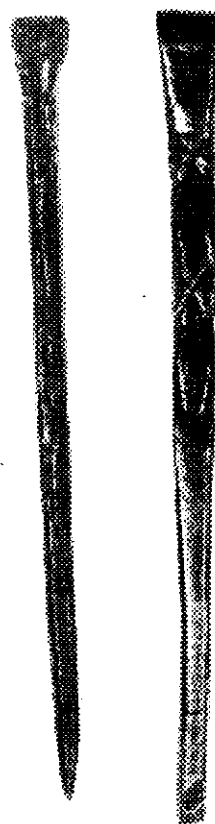
Pirmais bronzas stils (inv. nr. VRVM 160932/12) (2. att.: A; 3. att.) atrasts 0,6 m dziļumā, 3. apbedījumu kārtas līmenī. Rakstāmīrbulis, šķiet, atliets lejamveidnē, tad apstrādāts ar vili. Stila smaile nolauzta. Tas saglabājies 8,2 cm garumā, bet sākotnēji bijis ievērojami garāks. Kāta lejasdaļa šķersgriezumā ir apaļa, 0,4 cm diametrā. Uz augšu kāts pakāpeniski pāriet 0,4x0,5 cm lielā, šķersgriezumā četrstūrveidīgā daļā. Ļoti rūpīgi darināta kāta augšdaļa un lāpstiņa. Kāta augšdaļu rotā divi 1,1 cm gari fasetveida posmi, kurus atdala ar Andreja krustu pārdalītām rozetēm rotāts starpposms. Fasešu rombi un šķautnes ir gludas, bez ornamenta. Rakstāmīrbuļa vienā pusē pie tā augšgala, t.s. lāpstiņas, izveidota analoga rozete. Lāpstiņas forma ir visai īpatnēja. Tā kāšveidīgi izliekta no 0,2 cm biezas plakanas plāksnītes, veidojot iegarenu, uz leju sašaurinātu piekarcaurumu. Plāksnītes atliektais gals ar ievīlētu robu nedaudz atgādina saliektu cilvēka plaukstu. Lāpstiņas augšmalā saskatāmas četras paralēlas, vertikālas, stipri padzisušas svītriņas. Lāpstiņas augstums 1,2 cm, platums 0,7 cm. Domājams, ka stils visai ilgstoši izmantots rakstīšanai, resp., vaskotās plāksnītes nogludināšanai un rakstu dzēšanai, par ko liecina nodilusī lāpstiņas virsma un ornamenti. Jāatzīmē, ka stila smaile nav nejauši nolūzusi, bet gan tīšām nocirsta ar kādu cietāka metāla priekšmetu — virs nolauzuma vietas iezīmējas vēl viena neveiksmīga cirtiena pēdas.

Arheoloģiskajos izrakumos Latvijā šāds rakstāmīrbulis atrasts pirmo reizi. Rīgas Doma stilam līdzīgi atradumi zināmi Viduseiropas rietumos un Skandināvijas dienvidos. Šīs formas stilus 1984. gadā sistematizējis un aprakstījis V. Šimpfs.⁴ Tā kā tie samērā lielā skaitā atrasti Harca kalnu apkaimē Vācijā, autors tos

2. att. Doma kluatrā 1994. gada izrakumos atrastie bronzas stili (A. Pjatkovskas zīmējums).

A — VRVM 160932/12, B — VRVM 160932/29

3. att. Doma kluatrā 1994. gada izrakumos atrastie bronzas stili (I. Gradovska foto)

nosaucis par Harcas grupas stiliem. Harcas grupas stiliem raksturīga gluda, nosmailināta, šķersgriezumā apaļa kāta lejasdaļa, ornamentēta, šķersgriezumā četrstūrveidīga kāta augšdaļa un lāpstiņa ar piekarcaurumu. Šīs grupas rakstāmīrbuļi parasti darināti no bronzas, to garums svārstās robežās no 11,2 cm līdz 18,3 cm.⁵ Publikācijās aprakstīts ap 100 šī tipa rakstāmīrbuļi.

Par Harcas grupas stilu izšķirošo pazīmi tiek uzskatīta kāta forma. Pēc kāta veidojuma V. Šimpfs šos stilus iedala trīs lielās apakšgrupās, katru ar vairākiem variantiem. Visbiežāk kāta augšdaļa sadalīta fasetveida posmos, kuru skaits svārstās no 2 līdz 5. Fasetes parasti rotātas ar saulītēm, punktiem, šķerssvītrām, Andreja krustiņiem, režģa u.c. ornamentiem, bet dažiem rakstāmīrbuļiem tās ir gludas.⁶

Harcas grupas stiliem sastopami dažādi augšgala izveidojumi. Pārsvarā augšgalu veido kāšveidīgi izliekta plakana plāksnīte, bet zināmas arī slēgtas, masīvas, skaldņotas vai cilvēka rokas formā veidotas, kā arī noplacinātas lāpstiņas.⁷ Kopējā pazīme, kas vieno Harcas grupas stilu augšgalus, ir piekarcaurumi. Šajos piekarcaurumos bija ievērti gredzeni, kas vairākos gadījumos atrasti kopā ar stiliem.⁸ Ar gredzenu palīdzību rakstāmīrbuļi kopā ar vaskotajām plāksnītēm auklīgās vai ādas siksnīgās tika piestiprināti un nēsāti pie jostas.

V. Šimpfa sastādīto Harcas grupas stilu izplatības karti papildinājis A. Grasmans⁹ un V. Šlīters.¹⁰ Rie-

tumeiropā šie rakstāmīrbuļi izplatīti samērā plašā reģionā. Atradumu lielākā daļa koncentrējas uz rietumiem no Elbas. Atsevišķi Harcas grupas stili atrasti Nīderlandē un Dānijā, bet ziemeļu virzienā to izplatības robeža sniedzas līdz Zviedrijas dienvidiem. Uz austrumiem no Oderas Harcas grupas stilu atradumi līdz šim nebija zināmi.

Vairākums Harcas grupas rakstāmīrbuļu attiecināms uz 12.—13. gadsimtu, lai gan daļai stilu atrašanas apstākļi nav zināmi.¹¹ No šī kopējā datējuma atšķiras Lundā (Dienvidzviedrija) iegūtie deviņi rakstāmīrki, kur vecākais atradums datēts ar 13. gadsimta pirmo pusi, bet pārējie izstrādājumi — ar 14. gadsimta pirmo pusi.¹² Jāpiebilst, ka Harcas grupas stili vienviet visvairāk atrasti tieši Lundā.

Rīgas Doma stils pieder pie vienkāršākā Harcas grupas stilu izveidojuma varianta un pēc V. Šimpfa klasifikācijas pieskaitāms 2 b tipam, kam raksturīgs kāta augšdaļas sadalījums vairākos, pārsvarā divos fasetveida posmos. Tiešs analogs Rīgas Doma atradumam nav zināms. Tuvākās paralēles tam saskatāmas Hainrodē Vācijā atrastajā 12.—13. gadsimta bronzas rakstāmīrbuļī.¹³ Hainrodes 13,4 cm garajam stilam ir līdzīgi veidota lāpstiņa, bet kāta augšdaļa sadalīta trijos fasetveida posmos, kas rotāti ar Andreja krustiņiem un iesistiem punktiņiem. Nedaudz atšķiras arī kāta lejasdaļas proporcijas — Hainrodes stilam kāts ir masīvāks.

Rīgas Doma rakstāmīrbuļis pārrakumu rezultātā varēja tikt uzvādīts no apakšējiem zemes slāņiem, tomēr tā lietošanas laiks nevarētu būt agrāks par 13. gadsimta sākumu un vēlāks par 14. gadsimta pirmo pusi — Harcas grupas stilu izplatības galējo robežu.

Pēc V. Šimpfa domām, 2 b tipa stilu ražošanas centrs, iespējams, bijusi Magdeburga.¹⁴ Tātad arī Rīgas Doma rakstāmīrbuļis varbūt izgatavots Magdeburgas darbnīcā. Magdeburga, starp citu, pieminēta Indriķa hronikā — 1199. gadā bīskaps Alberts šeit pulcina krustnešus,¹⁵ bet 1220. gadā Magdeburgas arhibīskaps bīskapa Alberta brāli Hermani iesvēta par Igaunijas bīskapu.¹⁶ Visādā ziņā no Harcas grupas stilu izplatības plašākā areāla — Saksijas Rīgā un Livonijā 13. gadsimtā ieradās garīdznieki, tirgotāji, krustneši u.c. ieceļotāji, kas varēja ievest Doma Zaļajā kapsētā atrasto rakstāmīrbuļi.

Otrs bronzas stils (inv. nr. VRVM 160932/29) (2. att.: B; 3. att.) atrasts 1,2 m dziļumā, 6. apbedījumu kārtas līmenī. 7,9 cm garais rakstāmīrbuļis darināts daudz vienkāršāk nekā Harcas grupas izstrādājums. Par sagatavi tam izmantots 0,2 cm biezs bronzas stienītis, kuru kaļot kātam izveidota šķērsgrīzumā daudzstūrainā forma un nosmailināts apakšgals. Stila vienā pusē labi saskatāma pavirša šuve, kas veidojusies kalšanas rezultātā. Rakstāmīrbuļa virsma pēc kalšanas nolīdzināta ar vīli. Stila kāta platums pie pamatnes ir 0,4 cm, biežums 0,3 cm, virzienā uz leju tas pakāpeniski kļūst šaurāks. Rakstāmīrbuļa lāpstiņa veidota kā horizontāli virs kāta novietots neliels, sāniski saspīests cilindrs. Lāpstiņas augstums 0,5 cm, platums 0,6 cm. Kāta un lāpstiņas virsma nav ornamentēta.

Pēc A. Caunes Latvijas rakstāmīrbuļu klasifikācijas Rīgas Doma Zaļās kapsētas atradumu varētu pieskaitīt A grupas stilēm, kuru lāpstiņas darinātas nelielu, sāniski saspīestu cilindru veidā. Vairākumam A grupas rakstāmīrbuļu, tāpat kā Doma Zaļās kapsētas stilam, garums ir ap 8 cm. Tomēr jāatzīmē, ka visi Latvijā atrastie A grupas stili izgatavoti no kaula.¹⁷ Arī analogie Vācijas¹⁸ un Zviedrijas¹⁹ atradumi ir kaula izstrādājumi. Varētu pieņemt, ka Domā iegūtais eksemplārs darināts uz vietas Rīgā, par paraugu ņemot kādu A grupas kaula rakstāmīrku.

Abu Rīgas Doma Zaļās kapsētas bronzas stilu atrašanas apstākļi ir vienādi. Tā kā 15. gadsimtā, ieviešoties papīram, rakstāmīrbuļu izmantošana samazinās, otra 1994. gada atraduma lietošanas laiku varētu attiecināt uz 13.—14. gadsimtu vai nedaudz vēlāku laikposmu. Šādi datēts vairākums Latvijas A grupas izstrādājumu.²⁰

Stilu atradumu vietu izvietojums Vecrīgā liecina, ka viduslaiku Rīgā rakstītprasmi bija apguvuši galvenokārt garīdznieki. No 13 līdz šim Vecrīgas teritorijā iegūtajiem stilēm pie Doma katedrāles un klostera atrasti seši, t.i., aptuveni puse. Interesanti atzīmēt, ka Vācijā jau 12.—13. gadsimtā vērojama gluži pretēja aina — šeit atradumu vairākums koncentrējas feodāļu pilīs un namnieku apdzīvotajos pilsētu rajonos. Šī parādība tiek skaidrota ar laicīgās izglītības un menestrelu jeb minnezengeru kultūras strauju uzplaukumu.²¹

Runājot par stilu atradumiem pie Rīgas Doma, jāatceras, ka Rīgas Doma katedrāle un klosteris bija ne vien visas viduslaiku Livonijas kristīgās baznīcas centrs, Rīgas arhibīskapijas augstākās garīdzniecības kolēģijas — domkapitula un mūku mītne, bet arī pirmās Rīgas mācību iestādes — Domscolas atrašanās vieta. Drošas liecības par Domscolas pirmsākumiem nav saglabājušās. Izteikts viedoklis, ka tās izvide saistāma ar domkapitula rašanos, jo šādas skolas vadību uzticēja vienam no domkungiem.²² Rīgas Domscolas izveidošanos tādā samērā droši var attiecināt uz 13. gadsimta sākumu. Viduslaiku skolēni, apgūstot rakstīšanas māku, lietoja stilus un vaskotās plāksnītes, kas bija daudzkārt izmantojamas. Par to liecina arī rakstāmīrbuļu un vaskoto plāksnīšu masveida atradumi kādreizējās latīņu skolas vietā Lībekā.²³ Uzskata, ka Senajā Krievzemē vaskotās plāksnītes un stilus galvenokārt izmantojuši tieši skolēni rakstītprasmes apgūšanai.²⁴

Lai gan Rīgas Doma rakstāmīrki iegūti kā savrupatradumi ārpus kapu bedrēm, tomēr nevar pilnīgi izslēgt iespēju, ka tie ir līdzīgi doti mirušajiem. Dornburgā Vācijā zināms 12. gadsimta apbedījums, kur starp kapa piedevām atrasti arī divi rakstāmīrbuļi.²⁵

Harcas grupas stila atradums Doma Zaļajā kapsētā sniedz priekšstatu par rakstāmīrbuļu nēsāšanu. Greznākie stili viduslaikos neapšaubāmi bija dārgi priekšmeti. Lai rakstāmīrku nenozaudētu, daļai irbuļu augšgalā tika veidoti īpaši piekarcaurumi, caur kuriem izvēra aukliņas vai ādas siksnīņas, un tad stilus varēja nēsāt piesietus pie jostas. Senajā Krievzemē savu-

kārt atrasti īpaši ādas maciņi, kuros ievietoti rakstām-irbuli.²⁶ Latvijas arheoloģiskajos izrakumos šādi maciņi nav iegūti, tomēr nevar izslēgt iespēju, ka līdzīgos darinājumos nēsāti arī Latvijas atradumi.

Doma Zaļajā kapsētā atrastais ornamentētais bronzas stils ir viens no greznākajiem Latvijas atradumiem, kas liecina par rūpīgu, profesionāli augstvērtīgu meistara darbu. Harcas grupas rakstām-irbulu izcelsmes vietā — Austrumsaksijā 12.—13. gadsimtā bija arhitektūras, mākslas, kā arī

bronzas apstrādes ziedu laiks. Bronzas apstrādes darbnīcās tika darināti vācu tipa saliekamie svarīņi, rakstām-irbuli, t.s. Hanzas bļodas u.c. izstrādājumi.²⁷ Savukārt otrs, vienkāršākais Doma Zaļās kapsētas atradums varētu liecināt par stilu vietējo izgatavošanu un lokālajām formām.

Doma Zaļās kapsētas rakstām-irbuli apstiprina līdzinējās atziņas, ka stilus viduslaikos Latvijā galvenokārt izmantojuši garīdznieki, kuru rokās, vismaz 13. gadsimtā, atradās arī izglītības monopols.

PARINDES

¹ *Caune A.* Viduslaiku rakstāmriku — stilu atradumi Latvijā // *LVIŽ.* — 1992. — Nr. 1. — 9.—27. lpp.

² Turpat. — 22. lpp.; *Caune A., Tilko S.* Pētījumi Rīgā Doma laukumā // *ASM* 1988. un 1989. — R., 1990. — 71. lpp.

³ *Celmiņš A., Eglāja B.* Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja arheoloģiskie pētījumi Rīgā // *ASM* 1982. un 1983. — R., 1984. — 49. lpp.

⁴ *Schimpff V.* Zu einer Gruppe hochmittelalterlicher Schreibgriffel // *Alt-Thüringen.* — 1983. — Bd 18. — S. 213—260.

⁵ Turpat. — 218. lpp.

⁶ Turpat. — 222.—237. lpp.

⁷ Turpat. — 237.—243. lpp.

⁸ Turpat. — 4. att.: 4; 7. att.: 1, 2; 9. att.: 3; 10. att.: 1; 11. att.: 1—3.

⁹ *Graßmann A.* Das Wachstafel — Notizbuch des mittelalterlichen Menschen // *Zur Lebensweise in der Stadt um 1200. Ergebnisse der Mittelalter — Archäologie. ZAM Beiheft 4.* — 1986. — S. 223—235, Abb. 9.

¹⁰ *Schlüter W.* Zwei hochmittelalterliche Schreibgriffel aus dem Osnabrücker Land // *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters.* — Köln, 1986/1987. — Jg 14/15. — S. 167—171, Abb. 3.

¹¹ *Schimpff V.* Zu einer Gruppe hochmittelalterlicher Schreibgriffel. — S. 220.

¹² *Mårtensson A. W.* Styli och vaxtavlor // *Kulturen*, 1961. — Lund, 1962. — S. 129—131, Abb. 49—57.

¹³ *Schimpff V.* Zu einer Gruppe hochmittelalterlicher Schreibgriffel. — S. 252, Abb. 5:2.

¹⁴ Turpat. — 245. lpp.

¹⁵ *Indriķa hronika / Tulk. Ā. Feldhūns, koment. Ē. Mugurēvičs.* — R., 1993. — III nod., 2 §.

¹⁶ Turpat. — XXIII nod., 11 §.

¹⁷ *Caune A.* Viduslaiku rakstāmriku — stilu atradumi Latvijā. — 14., 15. lpp.

¹⁸ *Die Hanse. Lebenswirklichkeit und Mythos. Eine Ausstellung des Museums für Hamburgische Geschichte in Verbindung mit der Vereins- und Westbank.* — Hamburg, 1989. — Bd 2. — S. 542, 543, Abb. 23.60; 23.61.

¹⁹ *Mårtensson A. W.* Styli och vaxtavlor. — S. 126—135, Abb. 30, 39, 58—61.

²⁰ *Caune A.* Viduslaiku rakstāmriku — stilu atradumi Latvijā. — 16. lpp.

²¹ *Schimpff V.* Zu einer Gruppe hochmittelalterlicher Schreibgriffel. — S. 249; *Schlüter W.* Zwei hochmittelalterliche Schreibgriffel aus dem Osnabrücker Land. — S. 171.

²² *Hollander B.* Geschichte der Domschule, des späteren Stadt-gymnasiums zu Riga // *Beiträge zur Baltischen Geschichte.* — Hannover; Döhren, 1980. — S. 1.

²³ *Die Hanse.* — S. 542, 543.

²⁴ *Медведев А.* Древнерусские писала X—XV вв. // *СА.* — М., 1960. — Т. 2. — С. 86.

²⁵ *Schimpff V.* Zu einer Gruppe hochmittelalterlicher Schreibgriffel. — S. 216.

²⁶ *Медведев А.* Древнерусские писала X—XV вв. — С. 72, рис. 2; 3:10; 4:2, 6.

²⁷ *Schimpff V.* Hochmittelalterliche Schreibgriffel aus Westmecklenburg // *Informationen des Bezirksarbeitskreises für Ur- und Frühgeschichte Schwerin.* — 1984. — Bd 24. — S. 79.

Andris Celmiņš

FINDS OF THE 13TH—14TH CENTURIES BRONZE STYLI IN RIGA IN 1994

Summary

In the course of the 13th—18th centuries the courtyard of the Riga Dom monastery, covering an area of approximately 1500 square metres, had been used as a cemetery. Archaeological investigation in the territory of the churchyard has been carried out since 1981. In 1994 two bronze styli have been obtained

as singular finds, outside the grave pits. These types of styli have not been registered in the archaeological material of Latvia till now.

One of the styli (Fig. 2: A, 3) is broken and the remaining part is 8.2 cm long. The lower part of the stem is round in the cross-section, but the upper part

is quadrangular in the cross-section and divided in two facet-shaped sections. The top of the stylus is hookshaped and forms a suspension hole. According to the classification by V. Schimpff (Leipzig) this stylus may be related to the Harz group of styli. Similar artefacts have been found in the western part of Central Europe and in the southern part of Scandinavia, dated from the 12th century to the beginning of the 14th century. Till now, the styli of this type have not been found to the east of the river Oder. The other stylus, 7.9 cm long (Fig. 2: B, 3), is of comparatively simple make. It has a flat shovel-shaped top and a pointed lower part of the stem. The application of the styli can not be dated earlier than 1211 when the building of the Riga Dom was

started. The Harz group stylus may be dated from the 13th century to the beginning of the 14th century. The second stylus may be dated back to the 13th—14th centuries because the use of the styli went into a gradual decline in the 15th century.

The Riga Dom Cathedral and the monastery were the centre of the Christian Church of medieval Livonia, the seat of the superior clergy of the Riga archbishopric and the monks. The complex also housed the Dom School, the first educational establishment in Riga. The places where the styli have been found in Old Riga show that in Riga it was mainly the clergymen who had mastered the art of writing. Out of thirteen styli found in the archaeological excavations six have been located at the Riga Dom (Fig. 1).

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Location of styli at Riga Dom

Fig. 2. Bronze styli from the archaeological excavation in the Dom courtyard in 1994
(drawing by A. Pjatkovska)

Fig. 3. Bronze styli from the archaeological excavation in the Dom courtyard in 1994
(Photo by I. Gradovskis)

Kristīne Ducmane

PĀLES DEPOZĪTS (16. GS. OTRĀ PUŠE)

Aizvien vēl laiku pa laikam no mūsu zemītes tiek izcelts kāds «naudas pods» — monētu depoziāts. Tā 1987. gada rudenī, strādājot Limbažu rajona kolhoza «Padomju zeme» smilšu karjerā «Lazdiņi» (Pāle), eks-

kavatorists Jānis Pūle, izcēlis lielu priedes celmu, dzeltenajās smiltīs ieraudzīja pavīdam spilgti zaļas, apsūbējušas ripiņas, bet pa vidu iezibējās arī kaut kas spožāks, tāds kā sudraba svinīgais pelēkums. Tā Lat-

1. att. Pāles depoziāta kopskats (16. gs. otrā puše)

vijas Vēstures muzejā nonāca unikāls 16. gs. otrās puses monētu noguldījums: 2019 monētu, kopsvarā 2 kg 328 g (pirms notīrīšanas restaurācijas laboratorijā)¹ (1. att.).

Monētu sastāva ziņā depozīts ir diezgan savdabīgs. Pēc depozītu klasifikācijas principiem, šis ir jaukts depozīts, jo tajā blakus vietējās monētu kaltuvēs kaltajām ir arī ārvalstu monētas. Bez tam Pāles noguldījums pieder pie t.s. ilga uzkrājuma atradumiem,² jo starpība starp depozīta vecāko monētu (Polijas karaļa Aleksandra Jagelloņika (1501—1506) Lietuvas pusgraši) un jaunāko (Kurzemes hercoga Vilhelma Ketlera trīsgrāsis un Polijas karaļa Sigismunda III Rīgas trīsgrāši, kalti 1600. gadā) ir apmēram 100 gadu.

No lielāka nomināla monētām, kas darinātas no augstas raudzes sudraba, jāmin spāņu—amerikāņu 8 un 4 reālu (dālderu un pusdālderu) monētas, kas kaltas Mehiko un Potosi.

No zemākas raudzes sudraba izgatavotas graša tipa monētas — gan pusgraši, gan graši, gan trīsgrāši, kalti Lietuvā, Polijā, Rīgā, Kurzemes un Zemgales hercogistē. Jāatzīmē, ka līdz šim šī tipa monētas attiecīgā perioda Latvijas depozītos ir atrastas samērā reti. Pārējās depozīta monētas ir sīknauda, un tās tikai nosacīti varam saukt par sudraba, jo raudze ir ļoti zema.

Līdzīgas agrajām Lietuvas monētām depozītā ir arī dažas monētas, kas attiecas uz Livonijas valstisko veidojumu pastāvēšanas periodu. Arī tā ir parādība, kas Latvijas depozītos ir reta. Parasti Livonijas perioda monētu apgrozība izbeidzās Livonijas kara laikā. Vecākās no Livonijas monētām, kas atrastas Pāles depozītā, ir Livonijas ordeņmestru Voltera fon Pletenberga 1535. gadā, Hermaņa fon Brigeneja 1547. gadā Rīgā un 1538. gadā Tallinā un Rīgas arhibīskapa Tomasa Šēninga 1535. gadā kaltie šiliņi. Nedaudz vairāk pārstāvēts pēdējā Rīgas arhibīskapa Vilhelma, Brandenburgas markgrāfa, 1563. gadā kalto šiliņu — 12 eksemplāru. Uz Livonijas periodu attiecas arī minētā arhibīskapa un Livonijas ordeņmestra Gotharda Ketlera kopīgi kaltie šiliņi.

Lai gan pēdējais Livonijas ordeņmestrs Gothards Ketlers, kļūdamas par pirmo Kurzemes hercogu, saglabāja monētu kalšanas tiesības, tomēr tās izmantot nespējās. Pirmie Kurzemes hercogistē kaltie šiliņi ir datēti ar 1575. gadu, bet 1577. gadā to kalšana jau tiek pārtraukta. Tā kā hercogu acīmredzot neapmierināja karaļa apstiprinātā monētpēda, monētu kalšana septiņdesmito gadu beigās tiek pārtraukta, bet reti sastopamie Ketlera trīsgrāši ir kalti Viļņas monētu kaltuvē.³ Monētu kalšana Kurzemes hercogistē Jelgavas monētu kaltuvē atjaunojās 1596. gadā hercogu Frīdriha (1587—1642) un Vilhelma (1596—1626) Ketleru laikā pēc poļu monētpēdas.⁴

Visvairāk depozītā ir Rīgas brīvpilsētas laikā (1561—1581) kalto šiliņu. Pēc Livonijas konfederācijas sabrukuma Rīgas pilsēta neuzskatīja par mērķniecīgu 1561. gadā pakļauties Polijas karalim Sigismundam II Augustam, un gandrīz 20 gadus tā piekopa patstāvīgu politiku, kas izpaudās arī monētu kalšanā. Polija gan bija ļoti ieinteresēta, lai Rīgu iekļautu Polijas—Lietu-

vas valsts monētniecībā, jo vienīgā monētu kaltuve, kas tolaik darbojās Viļņā, nespēja apgādāt valsti ar monētām.⁵ Nepārtraukti bija jūtams gan ekonomisks, gan politisks spiediens uz Rīgu. Monētniecībā tas izpaudās tādējādi, ka Pārdaugavas hercogistes vietvalža Hodkeviča laikā sāka kalt monētas Doles pili — 1572. un 1573. gadā.⁶ Arī šeit kaltie šiliņi ir bagātīgi pārstāvēti depozītā.

1581. gadā Rīga nonāk poļu varā, un līdz ar to šeit tiek ieviesta Polijas naudas sistēma, kuras pamatā bija dālderis (Livonijas periodā un Rīgas brīvpilsētas laikā naudas sistēmas pamatā bija Rīgas mārkā). No poļu varas laikā kaltajām monētām depozītā ir atrasti Polijas karaļa Sigismunda III Rīgas šiliņi un trīsgrāši, kā arī daži trīsgrāši, kas kalti Lietuvā un pašā Polijā.

Lai gan Sāmsalas—Lēnēmā bīskapija pastāvēja kopš 1228. gada, monētu kalšana šeit sākās tikai Dānijas karaļa jaunākā brāļa Šlēsvīgas-Holšteinas hercoga Magnusa (1560—1578), kurš vienlaicīgi bija arī Tallinas un Kurzemes bīskaps, laikā. Monētu kaltuves neilgu laiku darbojās Hāpsalā un Ārensburgā (Kuresārē),⁷ tāpēc arī šīs monētas atrod samērā reti. Pāles depozītā ir picci šo monētu eksemplāri.

Livonijas kara laikā Tallinā valdīja prozviedrisks noskaņojums, kā rezultātā 1561. gada 6. jūnijā Tallina zvērēja uzticību Zviedrijas karalim Ērikam XIV. Līdz ar to Livonijas perioda monētu kalšana Tallinā tika pārtraukta, un drīz vien pilsētā bija izjūtams sīknaudas trūkums. Zviedrijas monētas, pateicoties ģeogrāfiskajam tuvumam un ekonomiskajiem sakariem, Livonijā bija pazīstamas sen — jau 1211. gada Rīgas bīskapa Alberta privilēģijā bija teikts, ka Rīgas monētām jābūt Gotlandes monētu labuma un svara.⁸ Zviedrijas monētu sistēmas pamatā bija mārkā, kas sastāvēja no 8 ērēm un 32 firkiem, bet Livonijā no 4 vērdiņiem un 36 šiliņiem.⁹

15. gs. monētu depozītos, kas atrasti Latvijas teritorijā, pārsvarā ir Visbijas goti, 16. gs. pirmās puses depozītos — arī pašā Zviedrijā kaltās monētas.¹⁰ Līdz ar to nav nekāds izņēmums, ka Zviedrijas monētas Latvijā atrod arī vēlākos vēstures periodos. Pāles depozītā ir atrasti Zviedrijas karaļa Gustava I četri feniņi, Johana III pusēres un firki un Visbijas hvīdi, kas kalti ap 1520. gadu.

Zviedrijas monētas šajā laikā bija samērā mazvērtīgas, un to ieplūšana Livonijā savukārt izraisīja arī vietējo monētu (konkrēti — Tallinas, kas bija uzsākusī savu monētu kalšanu ar Zviedrijas varas zīmēm) pasliktināšanos, kas, bez šaubām, negatīvi ietekmēja Tallinas ekonomiku, it īpaši tās tirdzniecību.¹¹ Ar to laikam arī izskaidrojams šī perioda Tallinas monētu nelielais daudzums Latvijas depozītos (Pāles depozītā Ērika XIV Tallinas šiliņi — 9 eks., Johana III šiliņi — 3 eks.).

No ārvalstu monētām Pāles depozīta sastāvā ir arī Latvijā īpaši reti atrastas monētas, kas kaltas Nīderlandē buržuāziskās revolūcijas laikā. Tie ir Overeiselas provinces triju pilsētu Kampenas, Zvolles un Deventeras 1556. gadā kopīgi kaltie stīveri un pusstīveri, kā arī 1577. gadā Groningenā kaltais stīvers. Šajā laikā stīvers kļūst par patstāvīgu naudas vienību.¹² Vēl kā

vienīgais šāda veida atradums Latvijā ir jāatzīmē anepigrāfiskais franču 16. gs. sākumā kaltais žetons.

Mazliet sīkāk pakavēsimies pie tā sauktajām spāņu—amerikāņu monētām, kas ir samērā neparastas Latvijas teritorijai. Drīz vien pēc tam, kad Kolumbs 1492. gadā atklāja Ameriku, sākās nežēlīga turienes indiāņu cilšu zemju iekarošana un to bagātību izlaupīšana. 1545. gadā Andos 4200 m augstumā Potosi kalnā (Peru) indiāņi atrada pirmo sudraba dzīslu, bet drīz vien arī citas. Sākumā sudraba iegūšana sagādāja lielas grūtības, jo vietējie indiāņi to kausēja brīvā dabā — vējā. Tika meklēti dažādi paņēmieni, kā šo ieguves prioritāti indiāņiem atņemt, lai spāņu iekarotāju rokās nonāktu viss iegūtais sudrabs. 16. gs. otrajā pusē tika atklāts paņemiens, kā iegūt sudrabu ar dzīvsudraba palīdzību (amalgamēšana).¹³ Līdz ar to Potosi kalna pakājē izveidojās pilsēta, kas kļuva par bagātāko visā Amerikā, jo ik gadus šeit ieguva ap 311 t sudraba.¹⁴

Līdz 16. gs. 30. gadu beigām sudrabu no Amerikas uz Spāniju veda stienos. Koloniju tālākai attīstībai, kā arī dārgmetāla precīzākai uzskaitēi bija nepieciešamas kaltās monētas. Ar Kārļa I ediktu 1535. gadā atvēra monētu kaltuvi Mehiko, bet Filipa II laikā 1565. gadā — Limā, 1572. gadā — Potosi. Filipa II valdīšanas laikā (1556—1598) Jaunajā pasaulē sāka kalt slavenos sudraba astoņreālu peso, kas atbilda Rietumeiropas dālderim (spāņu val. *peso* — svars). Kopš 1572. gada Amerikā un dažās Spānijas pilsētās izgatavoja neregulāras formas četrstūrainas monētas, ko Latīņamerikā sauca par makukiniem (*macuquina*). Šīs monētas varēja apgriezt, samazinot garantēto svaru, bet daudz nemainot to ārējo izskatu. Eiropā tās neklūva populāras un visbiežāk tika izmantotas par izejvielu vietējo monētu kalšanai. Tā tas acīmredzot ir bijis arī Latvijā, ko pierāda Pāles depozīts, kur spāņu Jaunās pasaules monētas ir kopā ar vietējo kaltuvju monētām. Eiropā minētās monētas dēvēja dažādi — četrstūrainais piasters, apgrauzītais piasters, kuģa nauda (*Schiffmünze*), kuģa peso (*Schiffpesso*), jo uzskatīja, ka šīs neregulāras formas monētas kala tieši uz kuģiem, kamēr tie ilgū laiku pavadīja ceļā no Jaunās pasaules uz Eiropu.¹⁵ Īstenībā šo monētu paviršā izga-

tavošana skaidrojama ar steigu, kādā iegūto sudrabu vajadzēja pārvērst monētās. Monētu izgatavošana tika veikta primitīvi, visu darot tikai ar rokām. Iegūtajam sudraba stienim bija platas, par monētu nedaudz biezākas plāksnes veids. Ar ipašām kalēja grieznēm plāksni sagrieza šaurās sloksnēs, platumā apmēram 3/4 no monētas diametra. Nākamā operācija bija plāksnes iztaisnošana un izlīdzināšana ar āmuru. Šādas apstrādes pēdas saskatāmas gandrīz uz visām monētām. Tālāk sekoja sloksņu aplīdzināšana un sagriešana četrstūrainos gabaliņos, kurus vēlāk nolīdzināja līdz noteiktam svaram. Tad plāksnītes ievietoja ugunī, kur tās sakarsēja līdz sarkankvēlei. Pēc tam, plāksnītes noliekot starp diviem spiedņiem, izkala makukinus. Strādāt vajadzēja diviem cilvēkiem — monētkaļim un viņa palīgam, kura uzdevums bija izvilkēt no krasns sakarsēto sagatavi un nolikt starp spiedņiem. Tas bija jāizdara 15—20 sekundēs, lai sudrabs neatdzistu. Monētām ir nedaudz ieliekta forma, jo augšējais spiednis sašaurināts, bet apakšējais — paplašināts. Šāds arhaisks monētu kalšanas paņemiens Jaunajā pasaulē tika izmantots gandrīz divsimt gadu. Skrūvspiedni Mehiko ieviesa tikai 1732. gadā.¹⁶

Pāles depozītā ir 11 eksemplāru šo spāņu un spāņu—amerikāņu monētu: divi dālderī jeb astoņi reāli, pārējās ir četru reālu monētas. Ņemot vērā primitīvos kalšanas paņēmienus, to, ka monētas ir arī apgrauzītas, leģenda vietām nodilusi, precīzi identificēt kalšanas vietu un laiku ir pagrūti. Viena četru reālu monēta ir kalta Segovijā Kārļa V (1530—1556) laikā, bet ar Ferdinanda un Izabellas vārdu,¹⁷ viena astoņu reālu monēta ir kalta Mehiko 1590. gadā Filipa II laikā. Mehiko ir kaltas arī četras četru reālu monētas, bet divas četru reālu monētas — Potosi, trim monētām izgatavošanas vietu precīzi identificēt neizdevās.

Pāles depozīts ir unikāls atradums, kas mums ļauj pavērt mazu lodziņu uz senatni un redzēt, kā mūsu senči šeit, Limbažu pusē, kur tolaik valdīja poļu kungi, ir likuši šiliņu pie šiliņa, grasi pie graša, pat atlikuši pa dālderim, varbūt lai nomaksātu ikgadējās nodevas, gatavotu pūru vai arī vienkārši glabātu nebaltām dienām.

Depozīta sastāvs

LIVONIJA

Rīga

Rīgas šiliņš, kalts 1535. gadā Livonijas ordeņmeistra Voltera fon Pletenberga laikā. Sv. 0,89 g.

Aversā (turpmāk — Av.): monētu četrās daļās daļa Livonijas ordeņa krusts, virs tā Pletenbergu dzimtas gerbonis — heraldiskais vairogs, vertikāli dalīts divās daļās (laukos): labais lauks — režģots, kreisais — tukšs; apkārt starp diviem punktiem aplīem leģenda: WO (punkts) D (punkts) — PLET (punkts) — MAG (punkts) — LIVO.

Reversā (turpmāk — Rv.): vidū Rīgas pilsētas mazais gerbonis — sakrustotas atslēgas, virs tām krusts, gar malu leģenda: IONE (punkts) NO (punkts) RIGENSIS (punkts) 1535.

Rīgas šiliņš, kalts 1547. gadā Livonijas ordeņmeistra Hermana fon Brigeneja laikā. Sv. 0,96 g.

Av.: monētu četrās daļās daļa Livonijas ordeņa krusts, vidū uz renesanses gerboņa vairoga Brigeneju dzimtas gerbonis — trīs horizontāli balķi. Gar malu starp diviem aplīem leģenda: HERD — BRVG — H (punkts) K (punkts) M — LIVO.

Rv.: vidū Rīgas pilsētas mazais ģerbonis, gar malu leģenda: (krusts) MONE (krusts) NO (krusts) RIGENS (krusts) 47.

Rīgas arhibīskapija

Rīgas arhibīskapijas šiliņi, kalti arhibīskapa Tomaša Šēninga (1528—1539) laikā. 2 eks. (viens kalts 1535. g., otram gadskaitlis nodilis). Sv. 0,90; 1,04 g.

Av.: vidū uz renesanses ģerboņa vairoga Šēningu dzimtas ģerbonis — spāres un trīs lapas, gar malu starp diviem apliem leģenda: MO (trīsstūris) ARCH (trīsstūris) P (trīsstūris) RIGEN (trīsstūris) 1535.

Rv.: vidū sakrustots krusts un arhibīskapa zizlis — Rīgas arhibīskapijas simbols, gar malu leģenda: (krusts) MO (trīsstūris) ECLESIE (trīsstūris) RIGENSIS.

Otrai monētai atšķiras leģenda.

Av.: MO (punkts) ARC (punkts) EPIS (punkts) RI (punkts) 153...

Rv.: MO (punkts) ECLESIE RIGEN (punkts).

Rīgas šiliņi, kalti 1563. gadā arhibīskapa Vilhelma, Brandenburgas markgrāfa, laikā. 12 eks.

Av.: vidū Brandenburgas viengalvainais ērglis ar izplestiem spārniem, gar malu starp divām punktu joslām leģenda: GVILHELM (zvaigzne) D (zvaigzne) G (zvaigzne) A (zvaigzne) EP (zvaigzne) RI.

Rv.: vidū Rīgas pilsētas mazais ģerbonis, sānos 6—3, gar malu starp divām punktu joslām leģenda: (zvaigzne) MONETA (zvaigzne) NOVA (zvaigzne) RIGE.

Rīgas arhibīskapa un Livonijas ordeņmestra kopkalumi

Rīgas arhibīskapa Vilhelma, Brandenburgas markgrāfa, un ordeņmestra Gotharda Ketlera šiliņi. 2 eks. (viens caurumots). Sv. 1,14; 0,92 g.

Av.: vidū Brandenburgas viengalvainais ērglis ar izplestiem spārniem, gar malu starp divām punktu joslām leģenda: (rozete?) GVILHELM (punkts) D (punkts) G (punkts) EPIS (punkts) RIG.

Rv.: vidū Ketleru dzimtas ģerbonis — katla kāsis, apkārt starp divām punktu joslām leģenda: (rozete) GOT-HARD (punkts) D (punkts) G (punkts) M (punkts) LIVO.

Tallina

Tallinas šiliņš, kalts 1538. (?) gadā, ordeņmestra Hermaņa fon Brigeneja laikā. Monētai izsisti divi caurumi. Sv. 1,01 g.

Av.: Livonijas ordeņa krusts daļa monētu četrās daļās, apkārt gar malu leģenda: MAGI — STRI — LIVO — NIE (divi aplīši).

Rv.: vidū uz pusapaļa ģerboņa vairoga krusts ar paplašinātiem galiem, apkārt gar malu leģenda: (rozete) MONET (rozete) REVALIE (rozete) 38 [?].

Sāmsalas—Lēnemā bīskapija

Sāmsalas bīskapijas šiliņi, kalti Hāpsalā bīskapa Magnusa laikā (no 1561. līdz 1569. g.). 3 eks. Sv. 0,76; 0,90; 0,98 g. (5. att.: 1)

Av.: vidū uz renesanses ģerboņa vairoga Oldenburgas ģerbonis, gar malu starp divām punktu joslām leģenda: (punkts) MAG (punkts) D (punkts) G (punkts) EPS (punkts) O (punkts) C (punkts) R (punkts).

Rv.: vidū apustuļa Jāņa ērglis, bīskapijas ģerbonis, apkārt starp divām punktu joslām leģenda: (ogu ķekars) MO IO (punkts) HAPSAL (punkts).

Divām monētām izsisti caurumi, bet trešajai aversa un reversa leģendas ir samainītas.

Sāmsalas bīskapijas šiliņi, kalti Ārensburgā (Kuresārē) bīskapa Magnusa laikā. 2 eks. (viens kalts 1564. g., otrs bez gada norādes). Sv. 1,02; 0,97 g. (5. att.: 2)

Av.: vidū renesanses ģerboņa vairogs dalīts četrās daļās, tā 1. un 4. laukā — Oldenburgas ģerbonis, 2. un 3. laukā — Delmerhorstas ģerbonis, gar sāniem 6—4, gar malu starp diviem apliem leģenda: MAG (punkts) D (punkts) G EPS (kols) O (punkts) C (punkts) R...

Rv.: Sāmsalas bīskapijas ērglis, gar malu leģenda: (ogu ķekars) MO (punkts) IO (punkts) ARENSBVR.

Otrai monētai Av.: vidū Oldenburgas ģerbonis, gar sāniem leģenda: MAG (punkts) D (punkts) G (punkts)... OG (punkts) R (punkts).

Rv.: vidū bīskapijas ērglis, apkārt leģenda: M (punkts) И (punkts) AREИBVRGV.

RĪGAS BRĪVPILSĒTA

Rīgas brīvpilsētas (1561—1581) šiliņi.

Av.: vidū Rīgas pilsētas lielais ģerbonis — mūra vārti, apkārt starp diviem punktētiem apliem leģenda: (krusts) CIVITATIS (lilija — Rīgas monētu kultuves pārvaldnieka Hermaņa Vulfa zīme) RIGENSIS.

Rv.: vidū Rīgas pilsētas mazais ģerbonis, sānos kalšanas gada pēdējie divi cipari, apkārt starp diviem punkto-tiem apliem leģenda: (rozete) MONE (cita veida rozete) NO (rozete) ARGENTEA.

Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 1568. gadā, iespējams viltojums (?).

Av.: kroplīgs Rīgas pilsētas lielā ģerboņa attēlojums, apkārt starp diviem punktētiem apliem leģenda: IIONE-TA NO AR.

Rv.: vidū Rīgas pilsētas mazais ģerbonis, sānos 6—8, apkārt leģenda: MONEA NO ARG. Tātad leģendas monētas abās pusēs līdzīgas, kas šīm monētām nav raksturīgi.

PĀRDAUGAVAS HERCOGISTE

Pārdaugavas hercogistes šiliņi, kalti Dolē 1572. gadā vietvalža Jana Hodkeviča laikā.

Av.: pa kreisi soļojošs grifs ar zobenu ķetnās, apkārt punktēts aplis, gar malu leģenda: (pieclapu rozete) DVCATVS (pieclapu rozete) LIVONIE.

Rv.: vidū starp divām zīmēm I / SHIL / LING / (punkts) 7Z; apkārt punktēts aplis, gar malu leģenda: (pieclapu rozete) MONE NOVA ARGENTE.

Lit.: Kopicki II, 64:I.

RĪGA POĻU VARĀ

Rīgas trīsgrāši, kalti Polijas karaļa Sigismunda III valdīšanas laikā. 21 eks. (1592. g. — 1, sv. 2,51 g; 1596. g. — 1, sv. 2,34 g; 1597. g. — 1, sv. 2,33 g; 1598. g. — 3, sv. 2,47; 2,32; 2,42 g; 1599. g. — 1, sv. 2,37 g; 1600. g. — 14, sv. 2,33; 2,20; 2,72; 2,40; 2,21; 2,84; 2,39; 2,42; 2,34; 2,39; 2,47; 2,22; 2,42; 2,30 g).

Av.: Sigismunda III galva ar kroni profilā pa labi, apkārt lēģenda: SIG III D (punkts) G (kols) REX (četrlapīte) PO (četrlapīte) D (četrlapīte) LI, gar malu punktēts aplis.

Rv.: (četrlapīte) III (četrlapīte) / 15 — 9Z / GR — OS / vidū lielais Rīgas pilsētas ģerbonis / ARG (četrlapīte) TRIP / CIVI (četrlapīte) RI / GE (lilija — Rīgas monētu kaltuves pārvaldnieka Henriha Vulfa zīme).

Lit.: Kopicki II, 242:5, 9, 10, 11, 12, 13.

Rīgas šiliņi, kalti Polijas karaļa Sigismunda III valdīšanas laikā.

Av.: vidū Sigismunda III monogramma ar kroni un Vāsu dzimtas kūli, apkārt starp diviem apliem lēģenda: SIG III DG REX (punkts) PO (kols) D (kols) LI.

Rv.: vidū ornamentālā veidojumā Rīgas mazais ģerbonis, apkārt starp diviem apliem lēģenda: (lilija — Rīgas monētu kaltuves pārvaldnieka Henriha Vulfa zīme) SOLIDVS (krustiņš) CIVI (krustiņš) RIGENS (krustiņš) 600.

Lit.: Kopicki II, 239:13.

Rīgas šiliņš, kalts Sigismunda III valdīšanas laikā, viltojums (?). 1 eks.

Av.: vidū Sigismunda III monogramma, izkropļota, gar malu lēģenda: SIG III D (punkts) GREX PODL.

Rv.: vidū Rīgas mazais ģerbonis, kņoplīgs. Gar malu lēģenda: Vāsu dzimtas kūlis O G (otrādi) I IDV-SGIVLBI...; tālāk lēģendas burti nodiluši.

KURZEMES UN ZEMGALES HERCOGISTE

Kurzemes un Zemgales hercogistes šiliņi, kalti hercoga Gotharda Ketlera laikā (1562—1587).

Av.: vidū Ketleru dzimtas ģerbonis — katla kāsis, iekšā Polijas karaļa Sigismunda Augusta monogramma ar kroni, virs ģerbona 75, apkārt starp diviem punktētiem apliem lēģenda: (rozete) MONE (rozete) NOVA (rozete) ARGENTE.

2. att. Ārvalstu monētas.

1a (Av.) — Lietuvas trīsgrāsis, kalts 1598. g. karaļa Sigismunda III valdīšanas laikā. Ag, 2,38 g, Ø 21,0 mm; 1b (Rv.) — Polijas trīsgrāsis, kalts 1594. g. Všovā karaļa Sigismunda III valdīšanas laikā. Ag, 2,39 g, Ø 20,0 mm; 2 — Zviedrijas pusēre, kalta 1569. g. Stokholmā karaļa Johana III valdīšanas laikā. Ag (zemas raudzes), 1,55 g, Ø 20,0 mm; 3 — Visbijas hvīds, kalts ap 1520. g., Ag, 0,64 g, Ø 17,0 mm; 4 — Kampenas, Zvolles un Deventeras stīveri, kalti 1556. g. Vienas monētas reversā iesista Tallinas kontramarka. Cu, 0,82 g, Ø 18,5 mm; Cu, 0,79 g, Ø 16,5 mm; 5 — Francijas žetons, kalts 16. gs. sāk. (anepigrāfisks). Cu, 0,80 g, Ø 16,0 mm

1

a

b

2

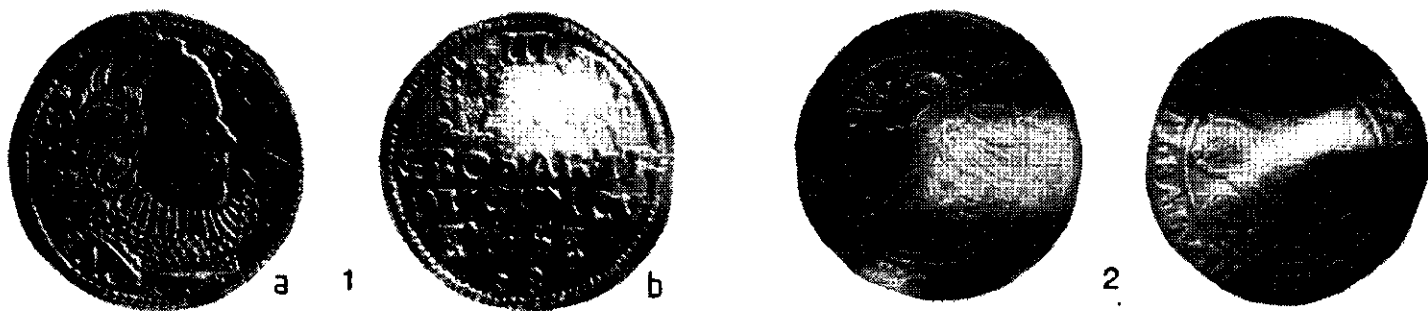
3

4

5

3. att. Kurzemes un Zemgales hercogistes un Lietuvas monetas.

1 — Kurzemes un Zemgales hercogistes trisgraši, kalti 1598. (1b — Rv.) un 1600. g. (1a — Av.) hercoga Vilhelma Ketlera valdīšanas laikā. Ag, 2,15 g, Ø 21,0 mm; Ag, 2,34 g, Ø 21,0 mm; 2 — Lietuvas grasis, kalts 1535. g. karaļa Sigismunda I valdīšanas laikā. Ag, 2,39 g, Ø 26,0 mm

Rv.: vidū pa kreisi uz pakārkājām soļojošs lauva, apkārt starp diviem punktētiem apliem legēnda: (rozete) DVCAT (rozete) CVR (rozete) ET (rozete) SEMEGA.

Lit.: Kopicki II, 113:1—3.

Kurzemes un Zemgales hercogistes trisgraši, kalti 1598. gadā (2 eks.) un 1600. gadā (1 eks.). Sv. 2,34; 2,13; 2,15 g. Katra no šīm monētām pieder savam monētu tipam, un, pēc poļu numismāta Edmunda Kopicka domām, šo tipu monētas pieder hercogam Vilhelmam Ketleram (1596—1626).

Pirmā 1598. gadā kaltā monēta.

Av.: vidū hercoga galva profilā pa labi, apkārt legēnda: MONE (punkts) ARG (punkts) CVR, gar malu punktēts aplis.

Rv.: III / pa labi Lietuvas jātnieks, pa kreisi Polijas ērglis; zem tiem legēnda: GROS (punkts) AR (punkts) TR / DVCVMCV / (punkts) ET (punktēts krusts) SE (punkts) / 98; gar monētas malu punktēts aplis. (3. att.: 1b)

Otrai 1598. gadā kaltajai monētai atšķiras aversā hercoga portrets, mazliet savādāka frizūra un apkakle, kā arī legēnda: (punkts) MONE (punkts) ARG (punkts) CV (punkts), bet reversā legēndas beigu daļa (pusmēnestiņš) ET (pusmēnestiņš) SE (pusmēnestiņš) / (pusmēnestiņš) 98 (pusmēnestiņš).

1600. gadā kaltajam Kurzemes hercogistes trisgrāsim atšķiras aversā hercoga frizūra un apkakle, kā arī legēnda: (rozete, kas ir Jelgavas monētu kaltuves zīme) MON (punkts) AR (punkts) (ornamentāls veidojums) CVR (punkts) E (punkts) SE (rozete). (3. att.: 1a)

Rv.: (punkts) III (punkts) / pa labi — Lietuvas jātnieks, pa kreisi — Polijas ērglis un Jelgavas monētu kaltuves zīmes / GROS (punkts) ARGE / TRI (punkts) DVCVM / CVR (punkts) E (punkts) SE / 600 (punkts) / Jelgavas monētu kaltuves zīmes — rozete un zieds (augšs), gar monētas malu — punktēts aplis.

Lit.: Kopicki II, 297:1"a"; III; 298:IV.

TALLINA ZVIEDRU VARĀ

Tallinas šiliņi, kalti Zviedrijas karaļa Ērika XIV (1560—1568) valdīšanas laikā. 9 eks. (1561. g. — 2; 1562. g. — 4; 1563. g. — 1; b.g. — 2).

Av.: vidū Ērika XIV monogramma ar kroni, sānos gadskaitlis (6—1), gar malu starp diviem punktētiem apliem legēnda: (valsts ābols) ERIC (punkts) D (punkts) G (punkts) REX (punkts) SW.

Rv.: vidū uz renesanses ģerboņa vairoga — krusts, gar malu starp diviem punktētiem apliem legēnda: MONE (punkts) NOVA (punkts) REV.

Vienai monētai izsists caurumiņš, tā nēsāta kā monētpiekariņš. Divas monētas, kas ir bez gadskaitļa, ir līdzīgas iepriekš aprakstītajām — 1561. un 1562. gadā kaltajām monētām, atšķiras legēnda.

Av.: (valsts ābols) ERIC XIII (punkts) D (punkts) R (punkts).

Rv.: Mo (punkts) NO (punkts) REVALIE (punkts).

1565. gadā kaltajai monētai reversā krusta vietā — trīs leopardi, Tallinas pilsētas lielais ģerbonis.

Lit.: Ahlström, typ II N 24"a", 25; typ IV N 31"a".

Zviedrijas karaļa Johana III (1568—1592) Tallinā kaltie šiliņi. 3 eks. bez kalšanas gada norādes.

Av.: centrā Johana III iniciāļi IR ar kroni, gar malu starp diviem auklas ornamenta apliem legēnda: (krusts) IOHAN III DGR.

Rv.: vidū Tallinas pilsētas lielais ģerbonis — trīs leopardi. Apkārt starp divām auklas ornamenta joslām legēnda, kas sākas ar monētu meistara Urbana Dhena (1570—1581) zīmi MO NOVA REVA.

Lit.: Ahlström, typ I A N43"b".

LIETUVA

Lietuvas pusgraši, kalti karaļa Aleksandra Jagellončika (1501—1506) valdīšanas laikā.

Av.: vidū Lietuvas jātnieks, apkārt starp diviem punktētiem apliem legēnda: (aplītis) ALEXANDRI (aplītis) MON.

Rv.: vidū Polijas ērglis, apkārt starp diviem apliem legēnda: (krusts) MAGNI (aplītis) DVC (aplītis) LITVANIAE.

Lit.: Kopicki I, 292:1"a".

Lietuvas graši, kalti 1535. gadā karaļa Sigismunda I valdīšanas laikā. 2 eks. Sv. 2,29; 2,45 g. (3. att.: 2)

Av.: vidū Polijas ērglis, apkārt starp divām auklas ornamenta joslām legēnda: (rozete) SIGISMVIDVS (punkts) P (punkts) REX (punkts) PO (punkts) MD (punkts) LITVANIE.

Rv.: vidū Lietuvas ģerbonis — jātnieks, zem kājām 15—35, apkārt starp divām auklas ornamenta joslām legēnda: MOIETA MAGNI (punkts) D — VCATVS (punkts) LITVAI (punkts). Legēndā starp burtiem D — V ornamentālā veidojumā Lietuvas Jagelloņu stabi.

Lit.: Kopicki II, 20:1"a".

Lietuvas pusgraši, kalti karaļa Sigismunda I (1506—1548) valdīšanas laikā.

Av.: vidū Lietuvas jātnieks, apkārt punktēts aplis, gar malu legēnda: (krusts) MONE TA (punkts) SIGISM Yn DI (kols) 13 (četri punkti, izkārtoti kvadrātā).

Rv.: vidū Polijas ērglis, apkārt starp diviem apliem legēnda: (krusts) MAGNI (kols) DVCIS (kols) LITVANIE (kols).

Lit.: Kopicki II, 18—19.

PRŪSIJA

Gdaņskas šiliņš, kalts 1530. gadā karaļa Sigismunda I valdīšanas laikā.

Av.: vidū Prūsijas ērglis, apkārt starp diviem apliem legēnda: (piecstaru figūra) SIGIS (piecstaru figūra) DEI (piecstaru figūra) GRA (piecstaru figūra) REX (piecstaru figūra) POL.

Rv.: vidū Gdaņskas pilsētas ģerbonis — viens virs otra divi krusti, virs tiem kronis, gar malu starp divām joslām legēnda: (pieclapu ziediņš) MONE (piecstaru figūra) CIVI (piecstaru figūra) DANC3 (piecstaru figūra) 1530.

Lit.: Kopicki II, 26:1"b".

LIETUVA

Lietuvas pusgraši, kalti karaļa Sigismunda II Augusta (1545—1569) valdīšanas laikā.

Av.: vidū Lietuvas jātnieks, zem kājām 1545, apkārt starp diviem apliem legēnda: (zvaigzne) SIGIS (zvaigzne) AVG (zvaigzne) REX (zvaigzne) POL (zvaigzne) M (punkts) D (punkts) L.

Rv.: vidū Polijas ērglis, apkārt starp diviem apliem legēnda: (krusts) MONETA (zvaigzne) MAG (zvaigzne) DVC (zvaigzne) LITVA.

Lit.: Kopicki II, 41:2.

Lietuvas šiliņš, kalts 1584. gadā karaļa Stefana Batorija valdīšanas laikā.

Av.: vidū Stefana Batorija monogramma ar kroni, gar malu starp diviem punktētiem apliem legēnda: STEP (punkts) D (punkts) G (punkts) REX (punkts) POL.

Rv.: vidū divi tarčes ģerboņa vairogī, savienoti ar kroni, uz tiem pa kreisi — Polijas ērglis, pa labi — Lietuvas jātnieks, apkārt starp diviem punktētiem apliem legēnda: (Viļņas monētu kaltuves zīme — trīs lapas) SOLIDVS (punkts) M (punkts) D LIT (punkts) 1584.

Lit.: Kopicki II, 92:5.

Lietuvas trīsgraši, kalti karaļa Sigismunda III laikā (1594. g. — 1, sv. 2,34 g; 1598. g. — 2, sv. 2,38; 2,41 g).

Av.: Sigismunda III galva ar kroni profilā pa labi, apkārt legēnda: SIG (punkts) III (punkts) DG (punkts) — REX (punkts) PO (punkts) M (punkts) D (punkts) L (punkts). Gar malu punktēts aplis. (2. att.: 1a)

Rv.: (punkts) III (punkts) / pa kreisi Polijas ērglis, vidū uz renesanses ģerboņa vairoga ar kroni — Vāsu dzimtas kūlis, pa labi — Lietuvas jātnieks / GROS (punkts) ARG / TRIP (punkts) M (punkts) D (punkts) 4 (punkts) / 15 (enkurs) 94.

1598. gada monētas no iepriekš aprakstītās atšķiras ar to, ka vienai reversā enkura vietā starp gadskaitli ir čūska un vērša galva, otrai — vērša galva un enkurs.

Lit.: Kopicki II, 229:2,6"c", 6"a".

POLIJA

Polijas trīsgrasis, kalts Všovā 1594. gadā karaļa Sigismunda III valdīšanas laikā. Sv. 2,39 g.

Av.: Sigismunda III galva ar kroni profilā pa labi, apkārt legēnda: SIG (punkts) 3 DG REX (punkts) PO (punkts) M (punkts) D (punkts) L (punkts). Gar malu punktēts aplis.

Rv.: III / pa kreisi — Polijas ērglis, vidū uz trīsstūrainā heraldiskā vairoga — Vāsu dzimtas kūlis, pa labi — Lietuvas jātnieks / GROS (punkts) ARG (kols) TRIP (punkts) REG (kols) / POLONIA / 94 — uz pusapaļā ģerboņa vairoga solojošs lauva — I—F / sakrustoti āķi — Všovas monētu kaltuves pārvaldnieka Valentega Jansa zīme. (2. att.: 1b)

Lit.: Kopicki II, 150:2.

Polijas trīsgrasis, kalts Ļublinā 1597. gadā karaļa Sigismunda III valdīšanas laikā. Sv. 2,15 g.

Av.: Sigismunda III galva ar kroni profilā pa labi (apakle kruzulota), gar malu legēnda: SIG 3 DG — REX PMDL.

Rv.: III / Polijas ērglis — Vāsu dzimtas kūlis — Lietuvas jātnieks / GROSARG / TRRPO 97 / I — uz pusapaļā ģerboņa vairoga solojošs lauva — F — sānos Ļublinas monētu kaltuves pārvaldnieka Melhioja Reisnera zīme.

Lit.: Kopicki II, 195:2"b".

ZVIEDRIJA

Zviedrijas četri fenīņi, kalti 1560. gadā Gustava I valdīšanas laikā. 1 eks.

Av.: vidū ornamentālā veidojumā Zviedrijas trīs kroņi, apkārt starp diviem punktētiem apliem legēnda: (krusts) GOSTAVVS... REX (kols) WECIE (kols) 60.

Rv.: vidū ornamentālā veidojumā Vāsu dzimtas kūlis, gar malu starp diviem punktētiem apliem legēnda: IN-SIGNIA REGNI... WAN (kols).

Sal.: Bruun, N 423, S. 28.

Zviedrijas pusēres, kaltas Stokholmā laika posmā no 1562. līdz 1574. gadam Johana III valdīšanas laikā. 14 eks. (2. att.: 2)

Av.: vidū (punkts) I (punkts) R (punkts) [Johana III iniciāļi], virs tiem kronis, gar malu starp divām auklas ornamenta joslām leģenda: (krusts) IOHANN (punkts) III (punkts) D (kols) G (punkts) REX (punkts) SVEC (punkts) 69.

Rv.: vidū Zviedrijas kronis, gar malu starp divām auklas ornamenta joslām leģenda: (krusts) MON (punkts) NO (punkts) REG (punkts) VRB (punkts) STOKHOL.

Lit.: Bruun, N 559, S. 38.

Zviedrijas firki, kalti karaļa Johana III valdīšanas laikā. 2 eks. (viens kalts 1588. gadā, otram gadskaitlis nodilis).

Av.: centrā Vāsu dzimtas kūlis ar kroni, sānos punkti, gar malu starp diviem punktētiem apliem leģenda: IOHANNES (punkts) 3 (punkts) D (kols) G (punkts) SVEC (punkts) REX.

Rv.: vidū uz pusapaļā ģerboņa vairoga ar kroni trīs kroņi — Zviedrijas ģerbonis, sānos 8—8, gar malu starp diviem auklas ornamenta apliem leģenda: MONETA (punkts) NOVA (punkts) REG (punkts) SVEC.

Vienai monētai izsists caurums.

Sal.: Bruun, N 582, S. 39.

VISBIJA

Visbijas hvīdi, kalti ap 1520. gadu. 3 eks. (2. att.: 3)

Av.: uz pusapaļā ģerboņa vairoga — horizontāls balķis, gar malu starp diviem punktētiem apliem leģenda: MONETA WISBVJA (kols).

Rv.: vidū Visbijas simbols — Dieva jērs ar karogu, apkārt starp diviem punktētiem apliem leģenda: (viens pret otru vērsti divi puseņestīņi — ?) AGNE (kols) DEI (kols) MI (kols) MEI.

Lit.: Lagerqvist, 160:II 5a.

AUSTRUMFRĪZIJA

Austrumfrīzijas siknauda, stīvers (?), kalts grāfa Enno II laikā (1528—1540).

Av.: vidū ornamentālā veidojumā — ērglis, apkārt punktēts aplis, gar malu daļēji nodilusi leģenda: COM (aplītis) ? DNS PHRVORIEN (zvaigznīte).

Rv.: vidū krusts ar paplašinātiem galiem, tā stūros līlijas. Gar malu starp diviem punktētiem apliem leģenda: (zvaigznīte) DA (aplītis) PACE (aplītis) DOM (aplītis) IN (aplītis) DIE (aplītis) NOS.

Lit.: Münz- und Medaillen Kabinet des Grafen Karl zu Inn- und Knyphfussen. — Hannover, 1872. — N 6418—6420.

KAMPENA, ZVOLLE, DEVENTERA

Stīveri vai pusstīveri (*stuiver*).

Av.: trīs pusapaļi ģerboņa vairogi savienoti kopā, uz tiem pilsētu ģerboņi: krusts — Zvolleci, trīs torņi — Kam-

penai, ērglis — Deventerai, gar malu starp diviem punktētiem apliem leģenda: CAMPEN (zīme) 3 WOLIE (zīme) DAVENTR (zīme).

Rv.: vidū līliju krusts, kas daļa monētu četrās daļās, tā stūros pieclapu rozete, gar malu starp diviem punktētiem apliem leģenda: TRIVM — CIVIT — A (aplis) IMP — ERI (aplis) 56.

Divām monētām ir uzspiestas kontramarkas: vienai — uz pusapaļā ģerboņa vairoga — krusts (Tallina), otrai — pagaidām neidentificēta. (2. att.: 4)

Lit.: *Van der Chijs P. O.* De munten der voormalige Heeben en Steden van Overijssel. — Bohn, 1854. — De Erven T. — Pl. IX 62—63.

GRONINGENA

Pusstīvers, kalts 1577. gadā Groningenā.

Av.: vidū Groningenas divgalvainais ērglis, kas ķetnās tur pusapaļo ģerboņa vairogu ar pilsētas mazo ģerboni — horizontālu balķi, gar malu starp diviem punktētiem apliem leģenda: (zvaigzne) MONE NOVA (zvaigzne) GRONIENSIS.

Rv.: monētu četrās daļās daļa krusts ar paplašinātiem galiem, krusta centrā ornamentālā veidojumā Groningenas ērglis ar mazo ģerboni uz krūtīm, gar malu starp diviem punktētiem apliem leģenda: SIT (kols) N — O (kols) DRI —... NE — 1577 —.

SPĀNIJA UN JAUNĀ PASAULE

Spānijas četri reāli (?), kalti Segovijā Kārļa V valdīšanas laikā (1530—1556) ar Ferdinanda un Izabellas vārdu. Sv. 13,57 g. (4. att.: 1)

Av.: Spānijas lielais ģerbonis ar kroni, pusapaļais ģerboņa vairogs dalīts četrās daļās (laukos), pirmais un ceturtais lauks līdzīgs, vēlreiz dalīts četrās daļās: pirmajā un ceturtajā laukā Kastīlijas ģerbonis — pils ar trīs torņiem, otrajā un trešajā — Lionas ģerbonis — uz pakalējām solojošs lauva. Otrais un trešais lauks līdzīgs, dalīts divās daļās: pirmajā laukā vertikālas svītras — Aragonas ģerbonis, otrajā — Sicīlijas ģerbonis — uz vertikālajām svītrām Andreja krusts, bet krusta stūros — ērgļi. Ģerbonim pa kreisi sānos S, pa labi — (aplītis)/IIII (nomināls); apkārt auklas ornamenta josla. Gar malu leģenda: (punkts) FERNANDVS (punkts) ET (punkts) ELISA (punkts).

Rv.: (krusts) REX (punkts) ET (punkts) REGINA (punkts) CASTEL... LE. Vidū jūgs un saišķis ar sešām bultām.

Spānijas astoņi reāli, kalti Mehiko 1590. gadā Filipa II valdīšanas laikā. Sv. 27,47 g. (4. att.: 2)

Av.: vidū Spānijas lielais ģerbonis ar kroni, sānos pa kreisi — aplīti burts M, sānos pa labi — (aplītis) / VII / 90; apkārt punktu josla, gar malu daļēji nodilusi leģenda: (trīs punkti piramidā) PHILIPP... II (punkts) DEIGR..

Rv.: vidū ornamentāls veidojums (astotlapu rozete), ko četrās daļās daļa krusts, tā stūros pulksteņa rādītāja virzienā — lauva, pils, lauva, pils — Lionas un Kastīlijas

heraldiskie simboli. Gar malu starp divām punktu joslām daļēji nodilusi leģenda: (krusts) H SPANIARUM... X.

Spānijas četri reāli, kalti Potosi Filipa II (1556—1598) valdīšanas laikā. Sv. 13,66 g. (4. att.: 4)

Av.: vidū pusapaļais ģerboņa vairogs ar kroni, tā 1. un 3. laukā pils ar trīs torņiem — Kastīlijas ģerbonis, 2. un 4. laukā pa labi soļojošs lauva — Lionas ģerbonis. Gar malu starp diviem aplīem leģenda: PHILIP... D (punkts) HISP (punkts) A (punkts). Ģerbonim labajā pusē burts R.

Rv.: vidū Herkulesa stabi ar kroņiem, apkārt tiem viļņi, starp stabiem — cipars 4, virs cipara PL — VS V — LT. Gar malu starp divām joslām daļēji nodilusi leģenda: ...RVM (aplītis) ET (aplītis) INDIARVN (aplītis) RE...

Spānijas četri reāli, kalti Potosi. Sv. 13,58 g.

Av.: Spānijas lielais ģerbonis ar kroni, sānos P / E — (aplītis) / IIII; apkārt punktēts aplis un daļēji nogriezta leģenda: ... HISPANIARVM.

Rv.: Lionas un Kastīlijas ģerboņi, gar malu nogriezta leģenda: ... RVM REX 9 (?)...

Malā kalšanas defekts, izplīsis robs.

Spānijas četri reāli, kalti Mehiko (?). Sv. 13,80 g.

Av.: vidū Spānijas lielais ģerbonis ar kroni, sānos pa kreisi — S / (aplītis) / IIII / M (?); pa labi — I — 5—9 (?).

Rv.: Lionas un Kastīlijas ģerboņi astoņlapu rozetē, apkārt punktēts aplis un daļa leģendas: ...ARVM RE.

Spānijas četri reāli, kalti Mehiko Filipa II (1556—1598) valdīšanas laikā (?). Sv. 13,57 g.

Av.: Spānijas lielais ģerbonis ar kroni, sānos M / O ... I GRATIA.

Rv.: Lionas un Kastīlijas ģerboņi astoņlapu rozetē. Leģendā saskatāmi daži burti: ...RVM ...X.

Mala apgrauzīta, kalšanas defekti, plisumi.

Spānijas četri reāli, kalti Mehiko Filipa II (1556—1598) valdīšanas laikā. Sv. 13,65 g. (4. att.: 3)

Av.: Spānijas lielais ģerbonis ar kroni. Kalšanas defekta dēļ ģerboņa attēls mazliet izkropojots. Ģerbonim sānos vienā pusē — burts M, otrā — (aplītis) / F / (aplītis) / IIII / G. Gar malu starp divām punktu joslām daļa leģendas: PHILIPV.

Rv.: Lionas un Kastīlijas ģerboņi astoņlapu rozetē. Daļēji arī šeit saskatāms kalšanas defekts — dubultsitiena pēdas (?), apkārt punktu josla, gar malu leģenda: (krusts) HISP ...M REX.

Spānijas četri reāli, kalti Mehiko Filipa II (1556—1598) valdīšanas laikā. Sv. 13,48 g.

Av.: Spānijas lielais ģerbonis ar kroni, vienos sānos — M, otros — (aplītis) / III; apkārt punktu josla un gar malu leģenda: PHILI ... VS I ... DEI GRATI ...

Rv.: tāds pats kā iepriekšaprakstītais; leģenda: HIS... ARVM: REX.

Spānijas četri reāli, kalti Dienvidamerikā. Sv. 13,69 g.

Av.: Spānijas lielais ģerbonis ar kroni, vienos sānos — burts S, otros — (punkts) / IIII. Apkārt punktu josla, gar malu daļa no leģendas: ... HIL.

Rv.: tāds pats kā iepriekšaprakstītais; leģenda: (krusts) HIS (punkts) AN.

Spānijas četri reāli, kalti Dienvidamerikā. Sv. 13,61 g.

1

3

2

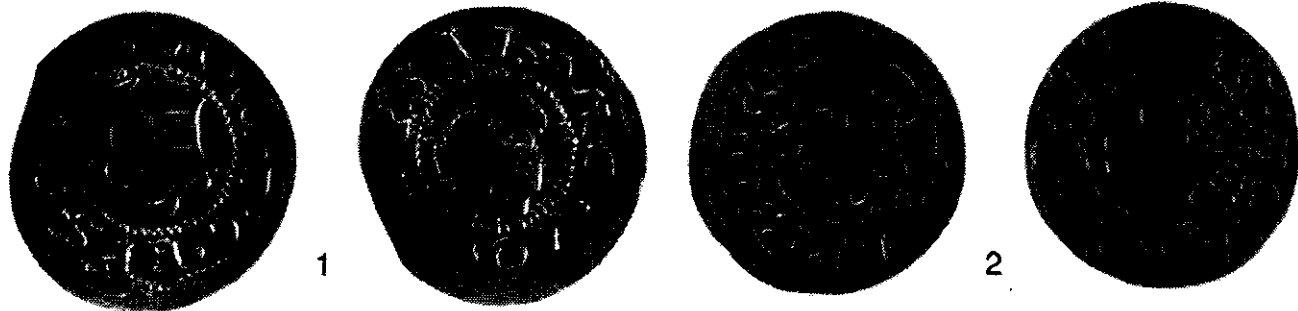

4

4. att. Spānijas un Jaunās pasaules monētas.

1 — 4 reāli, kalti Segovijā Kārļa V valdīšanas laikā (1530—1556), bet ar karaļpāra Ferdinanda un Izabellas (1504—1516) vārdu. Ag, 13,57 g, Ø 32,0 mm; 2 — 8 reāli, kalti Mehiko 1590. g. Spānijas karaļa Filipa II valdīšanas laikā (1556—1598). Ag, 27,47 g, Ø 37,5 mm; 3 — 4 reāli, kalti Mehiko Spānijas karaļa Filipa II valdīšanas laikā. Ag, 13,65 g, Ø 37,5 mm; 4 — 4 reāli, kalti Potosi Spānijas karaļa Filipa II valdīšanas laikā. Ag, 13,66 g, Ø 33,0 mm

5. att. Sāmsalas—Lēnemā bīskapijas monētas.

1 — šilīņš, bez kalšanas gada norādes, kalts Hāpsalā bīskapa Magnusa laikā (1559—1578). Ag (zemas raudzes), 0,98 g, Ø 18,5 mm;

2 — šilīņš, kalts 1564. g. Ārensburgā bīskapa Magnusa laikā. Ag (zemas raudzes), 0,97 g, Ø 18,0 mm

Līdzīgi iepriekšaprakstītajai monētai.

Rv.: leģendā salasāmi burti: ... I AR ... Monēta stipri apgrauzīta.

Spānijas astoņi reāli, kalti Dienvidamerikā Filipa (?) laikā. Sv. 27,36 g.

Av.: Spānijas lielais gerbonis ar kroni, vienos sānos — 8, leģendā salasāmi burti: ... VS ... D ... EX.

Rv.: leģendā saskatāmi: (krusts) .. ANIA ... ET INDIA ... X.

FRANCIJA

Francijas žetons, anepigrāfisks, kalts līdz 16. gs. sākumam. (2. att.: 5)

Žetonam vienā pusē divās rindās izkārtotas piecas franču lilijas, otrā pusē — krusts punktētā aplī, krusta stūros punkti, gar malu pusmēnešņu (?) simboli.

Sk.: Valsts Ermitāžas Numismātikas nodaļas vec. zin. līdzstr. Jevgenijas Ščukinas vēstule Nr. 1117. — 1988. gada 7. aprīlis.

Depozīta pārskats

Livonija

Rīga

ordenmestra Pletenberga	šilīņš	1535 (1)
ordenmestra Brigeneja	šilīņš	1547 (1)
arhibīskapa Šēninga	šilīņi	1535 (1), b.g. (1)
arhibīskapa Vilhelma, Brandenburgas markgrāfa,	šilīņi	1563 (12)
arhibīskapa Vilhelma, Brandenburgas markgrāfa, un ordenmestra Kettera	šilīņi	b.g. (2)

Tallina

ordenmestra Brigeneja	šilīņš	1538 (1)
-----------------------	--------	----------

Sāmsalas—Lēnemā bīskapija

bīskapa Magnusa, Hāpsala	šilīņi	b.g. (3)
bīskapa Magnusa, Ārensburga	šilīņi	1564 (1), b.g. (1)

Rīgas brīvpilsēta

šilīņi	1563 (2), 1564 (2), 1565 (2), 1566 (1), 1567 (1), 1568 (3), 1569 (21), 1570 (103), 1571 (123), 1572 (29), 1574 (6), 1575 (194), 1576 (58), 1577 (262), 1578 (111), 1579 (7), gadskaitlis nesalasāms (49), viltojums (?) (1)
--------	--

Pārdaugavas hercogiste

Dole

šilīņi 1572 (88)

Rīga poļu varā

Sigismunda III trīsgraši	1592 (1), 1596 (1), 1597 (1), 1598 (3), 1599 (1), 1600 (14)
šilīņi	1588 (1), 1589 (1), 1590 (2), 1591 (2), 1592 (3), 1593 (11), 1594 (8), 1595 (38), 1596 (50), 1597 (47), 1598 (55), 1598 (6), 1599 (79), 1600 (72), gadskaitlis nesalasāms (15), viltojums (?) (1)

Kurzemes un Zemgales hercogiste

Gotharda Kettera šilīņi	1575 (36), 1576 (45), 1577 (16)
Vilhelma Kettera trīsgraši	1598 (2), 1600 (1)

Tallina zviedru varā

Ērika XIV šilīņi	1561 (2), 1562 (4), 1563 (1), b.g. (2)
Johana III šilīņi	b.g. (3)

Lietuva

Aleksandra Jagelloņčika pusgraši	b.g. (70)
-------------------------------------	-----------

Sigismunda I			
graši	1535 (2)		
pusgraši	1509 (7), 1510 (12), 1511 (3), 1512 (8), 1513 (14), 1514 (4), 1515 (2), 1516 (1), 1518 (9), 1519 (5), 1520 (5), 1521 (2), 1522 (3), 1523 (1), 1524 (1), 1528 (2), gadskaitlis nesalasāms (11)		
Sigismunda II Augusta			
pusgraši	1545 (1), 1546 (2), 1547 (9), 1548 (12), 1549 (6), 1550 (6), 1551 (3), 1552 (2), 1553 (1), 1554 (2), 1555 (2), 1556 (18), 1557 (2), 1558 (12), 1559 (17), 1560 (18), 1561 (26), 1562 (17), 1563 (10), 1564 (19), 1565 (21)		
Stefana Batorija šiliņš	1584 (1)		
Sigismunda III trīsgraši	1594 (1), 1598 (2)		
Polija			
Sigismunda III trīsgraši			
Všova	1594 (1)		
Lublina	1594 (1)		
Prūsija, <i>Gdanska</i>			
Sigismunda I šiliņš		1530 (1)	
Zviedrija, <i>Stokholma</i>			
Gustava I	4 feniņi	1560 (1)	
Johana III	pusēres	1569 (4), 1570 (4), 1572 (1), 1574 (5)	
	firki	1588 (1), gadskaitlis nesalasāms (1)	
Visbija	hvīdi	ap 1520 (3)	
Austrumfrīzija,	grāfa Enno stīvers	(1)	
Kampena, <i>Zvolle,</i>			
Deventera	stīveri		
	vai pusstīveri	1556 (4)	
Groningena	pusstīvers	1577 (1)	
Spānija un Jaunā pasaule			
<i>Segovija</i>	4 reāli	(1)	
<i>Mehiko</i>	8 reāli	1590 (1)	
	4 reāli	(4)	
<i>Potosi</i>	4 reāli	(2)	
<i>Dienvidamerika(?)</i>	8 reāli	(1)	
	4 reāli	(2)	
Francija	žetons	16. gs. sāk. (1)	

SAĪSINĀJUMI

Ahlström — *Ahlström B., Almer Y., Jonsson K.* Sveriges besittningsmynt. — Stockholm, 1980. — 205 S.

Bruun — Sammlung des Herrn L. E. Bruun in Kopenhagen: Schwedische Münzen. — Frankfurt a. M., 1914. — I Teil: Vom Mittelalter bis Gustav Adolph. — 73 S.

Kopicki I, II — *Kopicki E.* Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski, oraz ziem historycznie z Polską związanych. — Warszawa, 1974.

— T. 1. — 296 s.; Warszawa, 1976. — T. 2. — 316 s.

Lagerqvist — *Lagerqvist L. O.* Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995—1521) samt gotländska mynt (ca 1140—1565). — Stockholm, 1970. — 211 S.

LUB I — Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten. — Reval, 1853. — Bd I (1093—1300).

PARINDES

¹ CVVM, inv. nr. 202521: 1—2019.

² *Potin V. M.* Systematisierung der Münzfunde und ihre Bedeutung für die Numismatische Forschung // Actes du 8ème congrès international de numismatique. — New-York; Washington; Paris; Bale, 1976. — P. 13—23.

³ *Buchholz A.* Die Münzen Gotthard Kettlers als Herzogs von Kurland // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. — Riga, 1884. — S. 48—50.

⁴ *Kopicki E.* Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski, oraz ziem historycznie z Polską, związanych. — Warszawa, 1976. — T. 2. — S. 294—298.

⁵ *Леймус И. А.* Монетное хозяйство Ливонии в XVI веке (1515—1581/94 гг.): Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. — Таллин, 1989. — С. 13.

⁶ Par monētu kalšanu Dolē sīkāk sk.: *Леймус И.* О чеканке монет в Доленском (Даленском) замке в 1572 и 1573 годах // Изв. Академии наук Эст. ССР: Обществ. науки. — 1988. — № 1. — С. 85—97.

⁷ *Федоров Д.* Монеты Прибалтики XIII — XVIII столетий: Определитель монет. — Таллин, 1966. — С. 59—66.

⁸ LUB. — Bd. 1. — N 20.

⁹ *Molvyygin A.* Über die Münz- und Geldgeschichte Estlands vom Beginn der einheimischen Münzprägung bis zum II Viertel des 15. Jahrhunderts // Nordisk Numismatisk Årsskrift 1969. — Stockholm, 1970. — S. 47, 48.

¹⁰ *Пелда К.* Нумисматические памятники как источник экономической истории Латвии XIII — первой половины XVI вв.: Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. — Л., 1980. — Табл. 4—4а, с. 293, 294; табл. 13, с. 310.

- ¹¹ *Леймус И.* Монетное хозяйство Ливонии в XVI веке (1515—1581/94 гг.). — С. 11, 12.
- ¹² *Fengler H., Gierow G., Unger W.* Transpress Lexikon Numismatik. — Berlin, 1976. — S. 381, 382.
- ¹³ *Enzyklopädie der technischen Chemie / Hrsg. F. Ullmann.* — Berlin, 1922. — Bd 10. — S. 475, 476.
- ¹⁴ *Максимов М. М.* Очерк о серебре. — М., 1981. — С. 130—151.

- ¹⁵ *Hess W., Klose D.* Vom Taler zum Dollar. 1486—1986. — München, 1986. — S. 93—96.
- ¹⁶ *Беляков А. С.* Колотенский клад испанских и испано-американских монет первой трети XVII века // *Нумизматический сборник.* — М., 1980. — Ч. VI. — С. 66, 68—72.
- ¹⁷ *Sal.: Hess W., Klose D.* Vom Taler zum Dollar. 1486. — 1986. — N 18./01., S. 94, 95.

Kristīne Ducmane

DER MÜNZFUND VON PÄLE (ZWEITE HÄLFTE DES 16. JAHRHUNDERTS)

Zusammenfassung

Die Bestände des Museums für Geschichte Lettlands wurden durch den unikalenen Münzfund der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts ergänzt, der im Herbst 1987 im Kreis Limbaži, in Päle, in der Sandgrube «Lazdiņi» gefunden wurde. Der Fund enthält 2019 Münzen. Der zeitliche Abstand zwischen der ältesten Münze (Halbgroschen des Königs von Polen Alexander Jagiello (Jagiellonczyk) (1501—1506)) und der neuesten Münze (Dreigroschen des Herzogs von Kurland Wilhelm Kettler und Rigascher Dreigroschen des Königs von Polen Sigismund III, geprägt 1600) ist beinahe 100 Jahre. Obwohl der grösste Teil der Münzen Produktion der örtlichen Münzenämter aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts ist (Freistadt Riga, Riga

unter Polen, Dole, Jelgava), gehören einige Münzen des Funds der Livländischen Periode an. Interessant sind auch die Stücke aus der Neuen Welt — die spanisch-amerikanischen in Mexiko und Potosi geprägten 8 und 4 Real, sowie einige Münzen, die mit den Ereignissen der Niederländischen bürgerlichen Revolution verknüpft sind. Ungewöhnlich ist der Fund der französischen, Anfang des 16. Jahrhunderts geprägten anepigraphischen Denkmünze (Rechenpfennig).

Der Münzfund von Päle vervollständigt unsere Vorstellungen von der Entwicklung des Münzwesens und den Eigentümlichkeiten des Geldsatzes in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts in Nordlettland.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

1. *Abb.* Die Gesamtansicht des Münzfunds von Päle (zweite Hälfte des 16. Jh.)
2. *Abb.* Die ausländischen Münzen des Fundes
3. *Abb.* Die Münzen des Herzogtums von Kurland und Semgallen und Litauens
4. *Abb.* Die Münzen aus Spanien und aus der Neuen Welt
5. *Abb.* Die Münzen des Bistums Ösel

Jānis Graudonis

TURIDAS PILS KĀRNIŅI

Turaidas mūra pils celšana sāka 1214. gadā, bet tās bojāeju saista ar 1776. gada lielo ugunsgrēku. Arheoloģiskie atradumi un rakstītās ziņas liecina, ka vairāku gadsimtu ilgajā pastāvēšanas laikā pils ēku jumtu segšanai izmantoti salmi,¹ dēļi² un kārņiņi.³

Latvijas teritorijā vietējie iedzīvotāji jumtu segšanai lietojuši salmus, niedres, dēļus, skaidas u.c. dabiskos materiālus,⁴ bet no māliem gatavoto kārņiņu izmantošana ieviesusies tikai viduslaikos līdz ar mūra piļu un mūra kulta celtnu parādīšanos. Turaidā atrasti trīs tipu — klostertipa, mēlesveida un holandiešu tipa kārņiņi.

Klostertipa kārņiņi (*Hohlziegel*) ir no māliem gatavotas, šķērsriezumā pusapaļas, vienā galā šaurākas silītes. Ūdensnecaurlaidīga jumta seguma veidošanai gatavoti divu veidu šī tipa kārņiņi: apakšējie, ko sauc arī par «mūķenēm», un augšējie, ko sauc par «mūķiem» (1. att.).

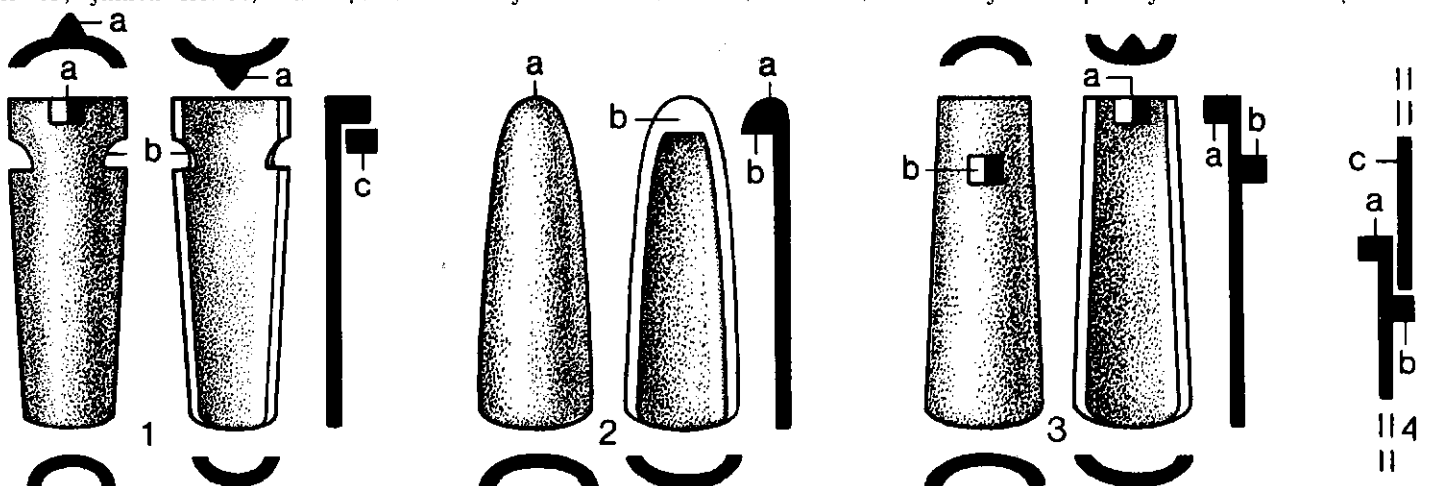
Turaidas pilī atrastie apakšējie kārņiņi ir ap 43 cm gari. To platums augšgalā ir no 15,5 līdz 16,5 cm, apakšgalā — 10—11 cm, biezums augšgalā — 2,5—3 cm, plakanaajā apakšgalā — tikai 1,5—2,2 cm. Silītes izliektajā pusē pašā augšmalā izveidots ap 5 cm augsts trīsstūrveida izcilnis — aizturtape (1. att.: 1a). Ar to, jumtu liekot, kārņiņu aizkabināja aiz latas

(1. att.: 1c). Silītes abos sānos ap 8—10 cm no tās augšgala izveidotas 2,5—3 cm dziļas gropes, kam apakšmala taisna, perpendikulāra silītes malai, augšmala izliekta (1. att.: 1b).

Turaidā atrastie augšējie kārņiņi — «mūķi» ir divu veidu. Pirmā veida «mūķi» ir pusapaļas silītes, kam šaurākais augšgals noslēgts, noslēgums ārpusē nopaplots, iekšpusē taisns (1. att.: 2). Šo kārņiņu garums 42,5—44 cm, platums augšgalā — 8—9 cm, apakšgalā — 14—14,5 cm, biezums 2—3 cm. Otrā veida «mūķi» ir pusapaļas silītes, kurām abi gali ir vaļēji. Silītes augšgalā iekšpusē izveidota 3,5—4 cm augsta aizturtape (1. att.: 3a), bet izliektajā ārpusē ap 6—7 cm no augšgala — ap 4 cm augsta atbalsttapa (1. att.: 3b). Šī veida kārņiņu izmēri ir mazāki: garums — 36—39 cm, platums augšgalā — 10—11 cm, apakšgalā — ap 14 cm, biezums — tikai 1,2—2,5 cm.

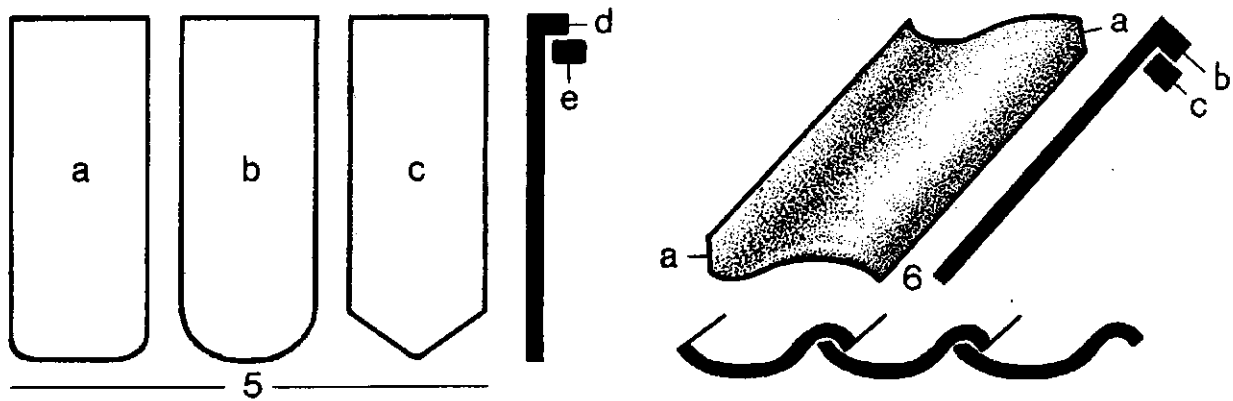
Turaidā atrasto apakšējo klostertipa kārņiņu svars ir dažāds. Tā «mūķenes» pēc vidējā svara var iedalīt trīs grupās: to svars ap 3950, 3450 un 3130 g. Pirmā veida «mūķi» sver 3180, 2940 un 2650 g, bet otrā veida «mūķi» ir ievērojami vieglāki un sver vidēji tikai ap 2200 g.

Klājot jumtu ar klostertipa kārņiņiem, segumu (3. att.: 7) sāk no jumta apakšējās malas. «Mūķenes»

1. att. Klostertipa kārņiņi.

1 — apakšējais kārņiņš — «mūķene»: a — aizturtape, b — sānu grope, c — jumta lats; 2 — augšējais kārņiņš — «mūķis», pirmā veida: a — galu noslēguma ārpusē, b — iekšpusē; 3 — augšējais kārņiņš — «mūķis», otrā veida: a — aizturtape, b — atbalsttapa; 4 — augšējo kārņiņu — «mūķu» salikums: a — aizturtape, b — atbalsttapa, c — augstāk stāvošā mūka lejasgals

2. att. Mēlesveida un holandiešu tipa kārņiņi.

5 — mēlesveida kārņiņi: a, b, c — veidi, d — aizturtaņa, e — jumta lats; 6 — holandiešu tipa kārņiņi: a — stūru nošķēlumis, b — aizturtaņa, c — jumta lats

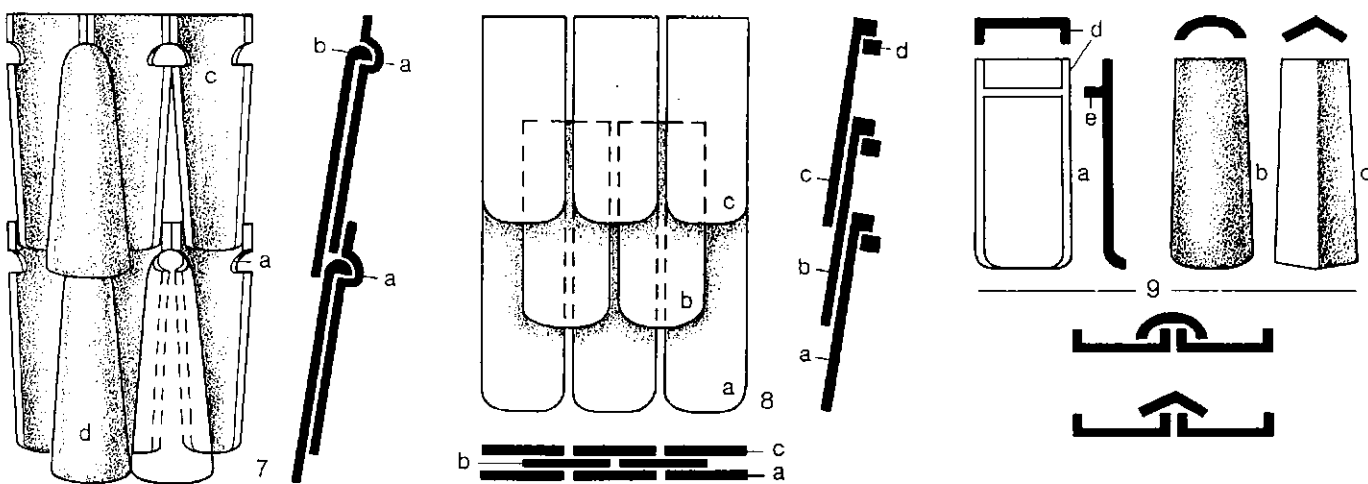
liek cieši blakus, aizturtaņa aizkabinot aiz lats (1. att.: 1c). Tad liek nākamo «mūķeņu» rindu tā, lai šīs augstāk liktās «mūķenes» apakšējais, šaurākais gals ap 6 cm garumā iegūlas zemāk esošās «mūķenes» plātākā gala iedobumā (3. att.: 7). Spraugas starp blakus guļošām «mūķenēm» nosedz, liekot virs tām «mūkus». Pirmā tipa «mūku» gala noslēdzošo sienīņu ielika blakus esošo «mūķeņu» sānu gropēs (3. att.: 7a). Tā veidojās jumts, kur «mūķenes» uz latām notur uzkabinātās aizturtaņas, bet «mūkus» — «mūķeņu» sānu gropēs ielikās galu sienīņas. Augstākā rindā esošo «mūku» lejasgals pārklāj zemākās rindas «mūku» augšgalu par 4—6 cm. Klājot jumtu ar otrā tipa «mūkiem», tos noturēja divi atbalsta punkti: 1) «mūka» iekšpusē aizturtaņa, ko ieliek «mūķeņu» sānu gropēs (1. att.: 4a), un 2) katra «mūka» ārpusē atbalsttapa (1. att.: 4b), pret kuru balstās augstāk esošā «mūka» apakšgals (1. att.: 4c).

Tā pakāpeniski uz augšu lika «mūķeņu» un «mūku» kārtas un rindas līdz korei. Jumtu kores vai arī asāku lūzumu vietas nosedza ar īpaši gatavotiem kores kārņiņiem — silītēm, kam abi gali bija vaļēji. Jumtu sedzošiem kārņiņiem kores kārņiņi piesaistīti ar kaļķu

javu, lai vējš tos nenorautu un lai novērstu ūdens ieplūdi pa spraugām.

Turaidā speciālie kores kārņiņi nav atrasti, bet tādi apakšējie klostertipa kārņiņi, kam nodrupušas aizturtaņas un virsmā galos ir kaļķu javas paliekas, varētu būt lietoti kā kores kārņiņi. Tā lietderīgi varēja izmantot pat defektīvus kārņiņus.

Konstatētais kārņiņu svars pamatoti liek domāt, ka, gatavojot dažāda biezuma un izmēru kārņiņus, jumtu segšanai meklēts racionālākais ceļš. Tā kā 1 m² jumta nosegšanai vajadzēja 18 «mūķenes» un 18 «mūkus», tad var aprēķināt, ka 1 m² šāda jumta svēra ap 120 kg (smagākie — pirmās grupas kārņiņi), ap 115 kg (otras grupas kārņiņi), ap 114 kg (trešās grupas kārņiņi). Ja tiktu izmantotas vieglākās «mūķenes» un otrā tipa «mūki», 1 m² jumta svērtu tikai 96 kg. Jāievēro, ka segmateriālu svars noteica arī jumta koka konstrukciju masivitāti (spāres, lats, mūralats u.c.). Acīmredzot, gatavojot dažāda svara kārņiņus, meklēts ideāls — visvieglākie kārņiņi, kuru izmantošana tomēr nodrošinātu jumta stiprumu un ūdensnecaurlaidību. Samazinot gatavo kārņiņu svaru, ietaupīja tiem nepieciešamo

3. att. Kārņiņu salikums jumtā.

7 — klostertipa kārņiņu salikums jumtā: a — «mūķenes» sānu gropē, b — «mūka» augšgals, c — «mūķene», d — «mūks»; 8 — mēlesveida kārņiņu salikums jumtā: a — pirmā kārtā, b — otrā kārtā, c — trešā kārtā, d — jumta lats; 9 — Kaukāzā redzētie kārņiņi: a — apakšējais (solens), b, c — augšējie (kaliptēri), d — uzliktā mala, e — aizture

mālu daudzumu. Ja, piemēram, smagāko kārniņu vietā lietotu vieglākos, 1 m^2 jumta svars samazinātos par 24 kg (120 kg → 96 kg!). Tas savukārt ļautu samazināt arī koka konstrukciju masivitāti, kopā dodot ievērojamu darbaspēka un materiālu ietaupījumu.

Jumti ar klostertipa kārniņiem celti ap $30\text{--}35^\circ$ leņķi.

Pamatoti var domāt, ka, meklējot vieglāku kārniņu ērtāku izgatavošanas veidu, kā arī vienkāršākus jumtu segšanas paņēmienus, notikusi pāreja uz jauna veida — mēlesveida kārniņiem.

Mēlesveida kārniņi jeb plakanie kārniņi (*Flachziegel*, *Biberschwanz*) ir māla plāksnītes ar paralēlām sānu malām, vienu taisnu, otru ar noapaļotiem stūriem, pusapaļu vai trīsstūrīgu galu (2. att.: 5a—c). Šo kārniņu garums Turaidā ir 41,5—46 cm, platums — 16,5—18 cm, biezums — 2—3,5 cm. Pēc vidējā svara arī šie kārniņi ir iedalāmi trīs grupās (3880, 3350 un 2870 g). Tā kā 1 m^2 jumta noseģšanai vajadzīgi 24 šī tipa kārniņi, 1 m^2 jumta svars varēja būt 93, 80 un pat tikai 69 kg. Kā redzams, jumti ar mēlesveida kārniņiem bija daudz vieglāki nekā ar klostertipa kārniņiem segtie. Vienkāršāka bija arī jumtu klāšana. Pirmajā — apakšējā kārtā kārniņus uzkabināja uz latas citu citam blakus (3. att.: 8). Nākamā kārtu lika tāpat kā pirmo, bet ar noteikumu, ka augstākās kārtas kārniņu viduslīnija atradās tieši virs divu zemākas kārtas kārniņu spraugas. Lai veicinātu straujāku nokrišņu ūdeņu noteci (sniega noslīdēšanu), mēlesveida kārniņu jumti celti stāvāki.

Trešais Turaidā atrastais kārniņu tips ir holandiešu (*Pfannendach*) kārniņi — viļņveida plāksnes ar paralēlām sānu malām (2. att.: 6), taisniem galiem. Vienā galā uz izliekuma tiem izveidota aizturtapa (2. att.: 6b). Kārniņiem labajā augšstūrī un kreisajā apakšstūrī ir nošķēlums (2. att.: 6a), kura praktiskā nozīme nav saprotama.

Turaidā iegūtie holandiešu tipa kārniņi ir 37—41 cm gari, 23—23,5 cm plati un 1,5—2 cm biezi. To vidējais svars ap 2680, 2500 un pat 1870 g. Jumtā tos lika tā, ka viena kārniņa noliektā mala iegūla blakus liktā kārniņa malas ieliekumā (2. att.: 6), tā veidojot ūdensnecaurīgu klājumu. Pārbaude rāda, ka 1 m^2 varēja noklāt ar 18 kārniņiem. Tātad šādu jumtu 1 m^2 svars varēja būt ap 48, 45 vai pat tikai 34 kg.

Turaidā atrasto dažādu tipu kārniņu izgatavošanas veids, konstatētās jumtu svara atšķirības, arī jumtu klāšanas paņēmieni daudzveidība nepārprotami liecina par to, ka kārniņu gatavotāji un celtnieki meklējuši un atraduši ceļu no sarežģītākā uz vienkāršāko, no smagākām konstrukcijām uz vieglākām.

Turaidas pils kārniņi gatavoti no vietējiem, tuvākā apkārtnē bagātīgi atrodamiem labas kvalitātes māliem. Liesināšanai izmantotas smiltis. Zvirgzdus mālu masā neredz. Kā klostertipa, tā arī mēlesveida kārniņiem raksturīga gluda apakšējā plakne, ar rokām gludināta augšējā — ārējā plakne. No šāda veida darba kārniņu virsmā palikuši pirkstu nospiedumi — gareniskas švīkas.

Darba procesos izmantotas speciālas veidnes. Klostertipa kārniņus gatavoja veidnē — siltē, kurai bija

velvēts dibens un viens gals šaurāks, mēlesveida kārniņus — plakanās siltēs.

Dažādu tipu kārniņu atradumu skaits liecina, ka Turaidā visvairāk — tātad arī ilgāku laiku izmantoti klostertipa kārniņi, nedaudz mazāk mēlesveida, bet maz un ļoti īsu laiku — holandiešu tipa kārniņi. Nav šaubu, ka tā vai cita tipa kārniņu izmantošanas laiks Turaidā nevar radikāli atšķirties no to lietošanas laika citur Eiropā.

Turaidas pils arheoloģiskos izrakumos kārniņi atrasti izklaidus, jauktos slāņos, kas nav precīzi datējami. Tāpēc arī kārniņi nav stratigrāfiski datējami. Var vienīgi norādīt, ka mēlesveida kārniņi lielākā daudzumā atrasti ziemeļu priekšpils apbūves rajonā, kur celtniecības darbi veikti 15.—17. gadsimtā.

Autoram zināmie vissenākie kārniņi, kas datēti ar 4.—3. gs. pr. Kr., atrasti Kaukāzā Albānijā.⁵ Tie pēc formas krasi atšķiras no Viduseiropā un Baltijā izplatītajiem. Kaukāzā atrastie apakšējie kārniņi (solēni) ir plakani, ap 65 cm gari, ap 47 cm plati, ar 4—6 cm augstu uzliktām malām (3. att.: 9a). Augšējie kārniņi (kalipteri) atgādina kores kārniņus, tie tāpat ap 65 cm gari, galu platums ap 11 un 14 cm (3. att.: 9b, c). Kārniņu likums jumtā līdzīgs kā klostertipa kārniņiem (3. att.: 9). Viduseiropā, no kurienes kārniņu lietošana ieviesusies Baltijā, šādas formas kārniņi autoram nav zināmi.

Viduseiropā klostertipa kārniņi izmantoti kopš 11. gadsimta. Baltijā vissenākās 12. gs. mūra celtnes — Ikšķiles pils un baznīcas, arī Salaspils izrakumos kārniņi nav atrasti, bet Rīgā Doma baznīcā un arī Vecdoles pilī tie konstatējami kopš 13. gadsimta.⁶ Jādomā, ka arī Turaidas pilī, kur apbūve izvērtās 13. gs., šajā laikā aizsākusies klostertipa kārniņu izmantošana un tie lietoti vairākus gadsimtus. A. Caune konstatējis, ka 15. gs. klostertipa kārniņi Bauskā bijuši vienīgais jumtu segšanas materiāls, kas izmantots līdz pat 17. gadsimtam.⁷ Baltkrievijā šī tipa kārniņi lietoti 14.—15. gs., Novgorodā — 14.—16. gadsimtā. Domājams, ka arī Turaidas jumtos tie lietoti no 13. līdz 15.—16. gs., bet, ievērojot šo kārniņu atradumu masveidību, pieļaujama to izmantošana pat vēl ilgāk.

Mēlesveida kārniņi Viduseiropā sastopami kopš 14. gadsimta. Lietuvā tos datē ar 15.—17. gs. un tie ir visplašāk lietotais jumtu segmateriāls gotikas un renesanses laika būvēm. Bauskas pilī tos saista ar 16. gs. otro pusi. Arī Baltkrievijā mēlesveida kārniņi izmantoti 15.—17. gadsimtā.

Turaidā, kā minēts, šī tipa kārniņu atradumi koncentrēti 15.—17. gs. celtniecības rajonā, tāpēc, ievērojot analogijas, pamatoti secināms, ka arī Turaidā mēlesveida kārniņu lietošanas laiks ir 15.—17. gs., pieļaujot, ka tie izmantoti pat nedaudz vēlāk.

Holandiešu tipa kārniņi, kas 16. gs. radušies Holandē (no tā arī nosaukums), 17. gs. izplatījušies Eiropā. Lietuvā (Klaipēdā) un Latvijā (Bauskā) to lietošana sākusies 17. gs. pirmajā pusē, Bauskā kļūstot par visvairāk izmantoto jumtu segmateriālu.⁸ Turaidā holandiešu tipa kārniņi atrasti tikai vienas celtnes rajonā. Tas liecina, ka šī tipa kārniņi parādī-

jušies tikai īsi pirms 1776. gada ugunsgrēka un plašākā lietošanā nav ieviesušies.

Bauskas pils materiālos, kur kārneņi atrasti labi datējamās, netraucētās kultūrslāņa kārtās, konstatēts, ka laika gaitā kārneņu izmēri samazinās. Tāds vērojums var būt liecība tam, ka Turaidā labi konstatējamā kārneņu, tātad arī jumtu svara dažādība

zināmā mērā var atspoguļot to hronoloģiju (vieglākie kārneņi — vēlāki).

Jumtu segums ietekmēja celtnu ilgmūžību, to ārējo izskatu, arī telpu sausumu tajās, tāpēc kā jumtu konstrukciju, tā segmateriālu izpēte plašākā reģionā var dot nozīmīgu papildinājumu kultūras vēsturei. Te vietā arheologu un etnogrāfu cieša sadarbība.

PARINDES

- ¹ Petniecības materiāli par arhitektūras un vēstures pieminekli Turaidas pili / Latvijas PSR Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas konstruktoru birojs. — R., 1974. — 105. lpp. Te minēts, ka šaviens klēts salmu jumta izraisījis lielu ugunsgrēku, kurā pils koka konstrukcijas izdegušas.
- ² Turpat. — 71. lpp. 1590. gada inventarizācijas aktā minēts, ka pils vartu tornim jumts bijis no dēļiem un vēl nebojāts.
- ³ Turpat. — 75. lpp. 1590. gada inventarizācijas aktā, aprakstot pils galveno torni, norādīts, ka «virs torņa bijis labs kārneņu jumts».

Kārneņi liela daudzuma atrasti arheoloģiskos izrakumos.

- ⁴ *Cimermanis S.* Latviešu tautas dzīves pieminekļi: Celtnes un to iekārta. — R., 1969. — 23.—25. lpp.; Latviešu tautas māksla. — R., 1961. — 1. scj. — 26. lpp. Jumtu segumi 1.—3., 5., 6. u.c. att.
- ⁵ Skatīts Tbilisi muzeja ekspozīcijā.
- ⁶ *Caune A.* jumta seguma materiāli Bauskas pilī (15.—17. gs.) // ASM 1980. un 1981. — R., 1982. — 65.—70. lpp., 11. att.
- ⁷ Turpat. — 68. lpp.
- ⁸ Turpat. — 70. lpp.

Jānis Graudonis

DACHSTEIN DER BURG TURAIDA

Zusammenfassung

Während der Existenz der Burg Turaida (Treiden, 1214—1776) wurden die Dächer mit Stroh, Brettern und Dachstein gedeckt. Dachstein ist in Lettland nur seit dem Aufkommen der steinernen Burgen und Kirchen bekannt.

Während der Ausgrabungen in der Burg Turaida wurden Dachsteine von drei Typen gefunden: Klosterziegel (Abb. 1), Plattziegel (Abb. 2:5) und holländische Ziegel (Abb. 2:6). Es gibt 2 Typen der Klosterziegel — die unteren «Nonnen» (Abb. 1:1) und die oberen «Mönche» (Abb. 1:2, 3). Die unteren sind 43 cm lang, am oberen Ende 15,5—16,5 cm breit und 2,5—3 cm dick, am unteren Ende 10—11 cm breit und 1,5—2,2 cm dick. Gewicht der «Nonnen» ist um 3950, 3450, 3130 g, der «Mönche» der ersten Gruppe (Abb. 1:2) — um 3180, 2940, 2650 g und der zweiten Gruppe — um 2200 g. Plattziegel sind 41,5—46 cm lang, 16,5—18 cm breit und 2—3,5 cm dick; ihr Gewicht ist um 3880, 3350, 2870 g.

Holländische Ziegel sind 37—41 cm lang, 23—23,5 cm breit und 1,5—2 cm dick.

Dach wird von unten gedeckt (Abb. 3:7, 8). Auf den Dach aus Klosterziegel werden zuerst «Nonnen» gelegt. Die oberen «Mönche» decken Ritze zwischen den «Nonnen» ab. Dach aus Plattziegel wird so gedeckt, dass Ritze zwischen den Stücken der unteren Reihe von den oberen Dachsteinen bedeckt werden (Abb. 3:8). Dach aus holländischem Ziegel ist das einfachste (Abb. 2:6).

Man begegnet in Turaida den Klosterziegeln seit dem 13. bis 15.—16. Jh., den Plattziegeln im 15.—17. Jh. Holländische Ziegel kommen vermutlich nur im 18. Jh. auf, sie wurden aber wenig verwendet. Es gibt in Lettland keine Dachsteine wie die aus Kaukasus (Abb. 3:9). Es ist zu vermuten, dass die unterschiedlichen Formen und Gewicht der Dachsteine mit dem Bestreben zu besserem Dachmaterial verbunden sind weil Dachstein mit kleinerem Gewicht auch chronologisch jünger ist.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Klosterziegel

Abb. 2. Platt- und holländische Ziegel

Abb. 3. Deckung des Daches mit Dachstein

Ilze Loze

AGRĀ NEOLĪTA KOKA SKULPTŪRA ZVIDZES APMETNĒ (Lubāna ezera ieplaka)

Koka skulptūra, tāpat kā kaula un raga griezumi, māla sīkplastika, dzintara figūriņas un tematiskie zīmējumi uz māla trauku virsmas, ir viens no neolīta cilvēka garīgās dzīves aktivitāšu apliecinājumiem. Tas ir arī viens no galvenajiem izzīņas avotiem seno cilvēku reliģisko priekšstatu skaidrošanā, viņu pickopto ticējumu raksturošanā.

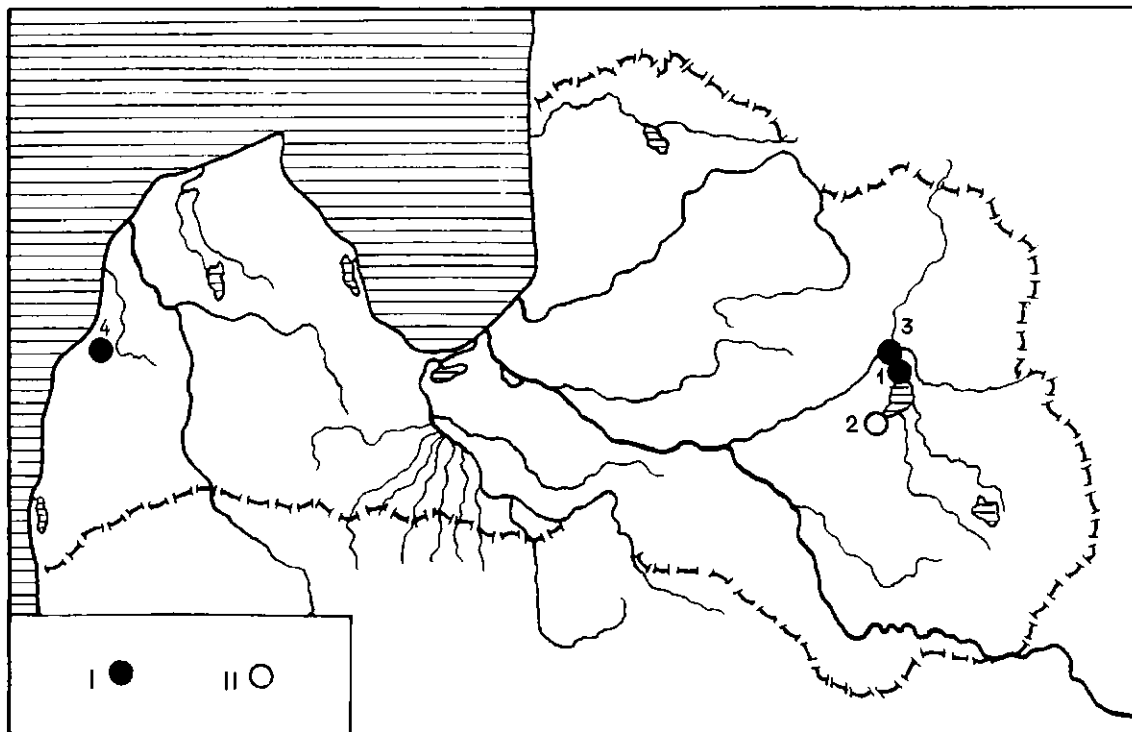
Neolīta koka skulptūras Latvijas teritorijā parasti tiek iegūtas arheoloģiskajos izrakumos purvu masīvos, jo to saglabāšanās iespējas ir atkarīgas no konservējošiem apstākļiem noteiktā mitruma režīmā. Līdz šim ir zināmi tikai divi purvu masīvi — Sārnates un Lubānas, kuros, veicot arheoloģiskos izrakumus, šīs skulptūras ir nākušas dienas gaismā. Sārnates purva mītnes pētīt sācis profesors Eduards Šturms mūsu gadsimta 30. gadu beigās.¹ Pētījumus šajā apmetnē

turpinājusi Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas vadītāja Lūcija Vankina 1949., 1953.—1957. gadā.²

Sārnates purva mītņēs iegūtās koka antropomorfās un zoomorfās skulptūras ir apskatītas Latvijā izdotajā zinātniskajā³ un populārzinātniskajā literatūrā,⁴ tās ir vairāk vai mazāk pazīstamas arī Eiropas arheoloģiskajā literatūrā.⁵

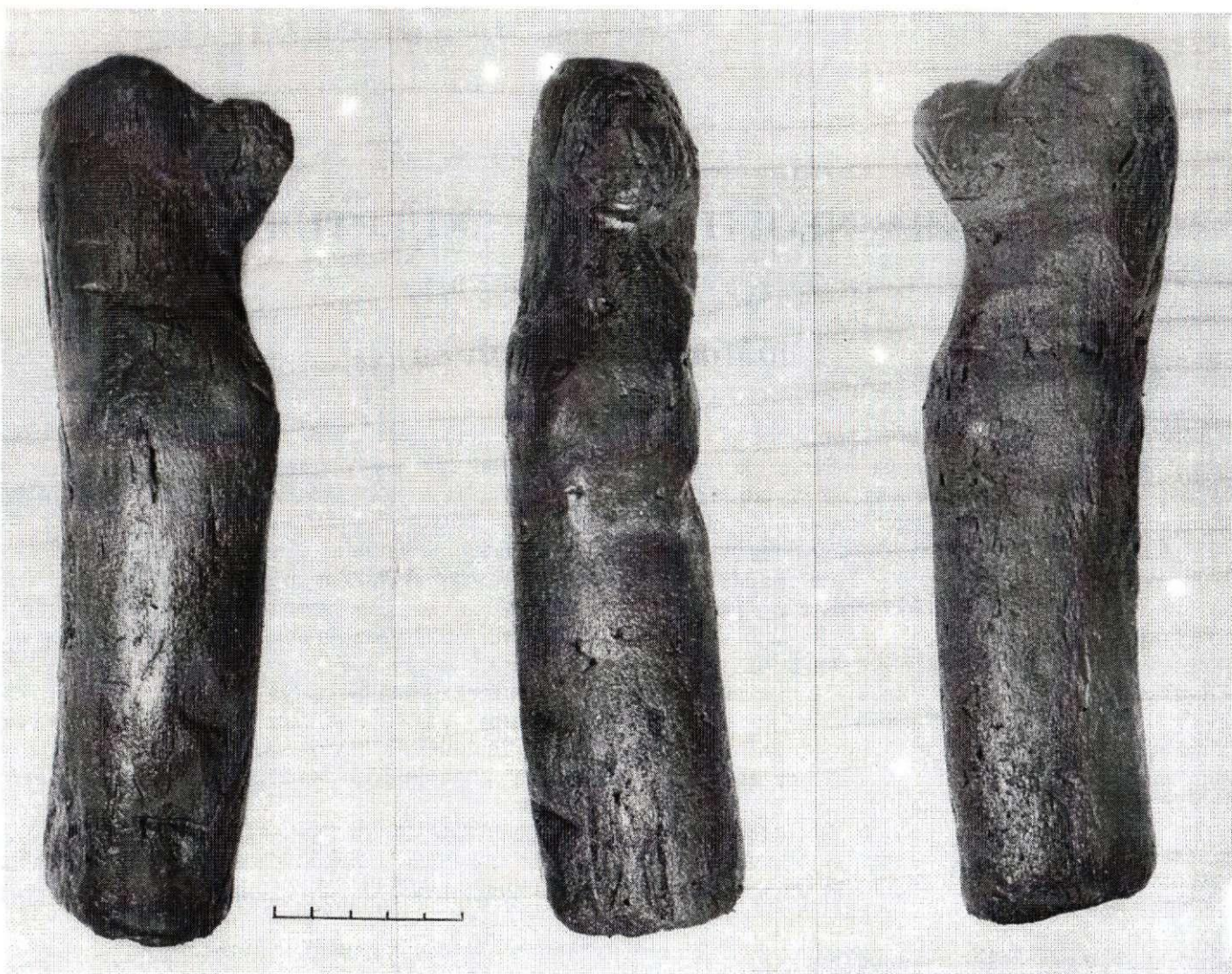
Savukārt Lubāna ezera ieplakā atrastās koka skulptūras, skaitā trīs, līdz šim tikai daļēji pieminētas zinātniskajā literatūrā,⁶ lai gan populārzinātniskajā literatūrā par tām atrodama plašāka informācija.⁷

Tomēr līdz šim nekas nav minēts par koka skulptūras atradumu Zvidzes neolīta apmetnē (Madonas raj. Ošupes pag.) (1. att.). Tāpēc šī raksta uzdevums

1. att. Koka skulptūru atradumi Latvijā.

I — apmetne, II — savrupatradums. 1 — Zvidzes apmetne, 2 — Malmutas grīva (izskalots vai pārskalots kultūrslānis), 3 — Aboras I apmetne, 4 — Sārnates mītne

2. att. Zoomorfas galvas skulptūra mieta galā. Zvidzes apmetne

ir sniegt šīs skulptūras pirmpublikāciju, vienlaicīgi informējot lasītāju par atraduma apstākļiem un datējumu, kā arī skulptūras rituālo raksturu.

Zvidzes apmetnes koka skulptūra ir iegriezta 47,8 cm gara, diametrā 4,8 cm liela lapu koka mieta galā. Tā atveido zoomorfas figūras galvu ar rūpīgu galvaskausa un tā pakauša, kā arī zemās pieres noapaļojumu, līdz galam neapdarinātu izcilni purna centrā (2., 3. att.). Acs neliela iedobuma veidā iezīmēta tikai purna kreisajā pusē. Tā atrodas visai tuvu galvas noapaļotajai virsmai. Skulptūra, liekas, nav bijusi pabeigta. Miets, kurā tā iegriezta, ir ar asimetriski nogrieztu apakšējo galu.

Uzmanību saista zoomorfās figūras galvas poza — tā ir pacelta augšup. To pasvīturo kakla plastiskais izliekums, kas ļauj uztvert attēloto individu kā sēdošu vai stāvošu un vērojošu apkārtni. Kakla plastiskais izliekums, kurš vienlīdz labi saskatāms kā no figūras priekšpuses, tā arī aizmugures, pāriet viegli uz priekšu izvirzītā krūšu daļā, bet par zoomorfās figūras ķermeni var uzskatīt mieta vidusdaļu.

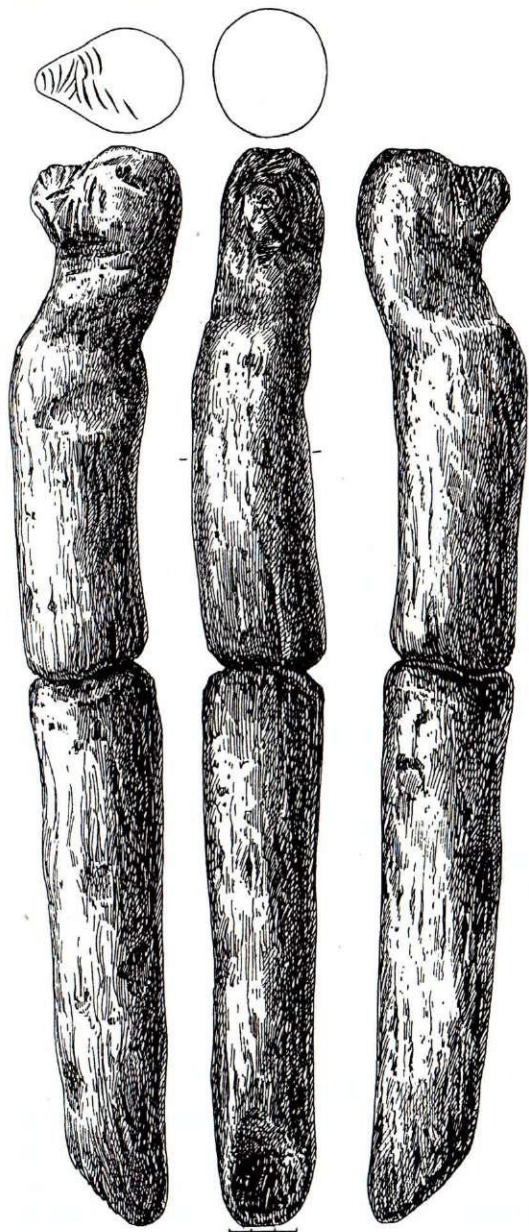
Iespējams, ka neolīta kokgriezējs domājis atveidot sīku dzīvnieku no sermuļu dzimtas: meža sesku vai Ei-

ropas ūdēli, visai kustīgu, uzmanīgu un veiklu dzīvnieku. Šo dzīvnieku kauli ir konstatēti neolīta apmetnēs — Budjankā⁸ un Kreičos Lielā Ludzas ezera piekrastē,⁹ kā arī Piestiņas apmetnē Lubāna ezera baseinā. Tomēr tas ir tikai pieņēmums un droši apgalvot, ka attēlotais dzīvnieks pieder tieši šai plēsēju dzimtai, nevar, jo skulptūra, iespējams, nav pilnībā pabeigta.

Skulptūra atrasta Zvidzes apmetnes pārpurvotajā daļā, respektīvi, pret Lubāna ezera seno akvatoriju situētajā apmetnes teritorijā, kur tās saglabāšanos nodrošināja īpaši konservējošie apstākļi. Tā atsegta 1975. gada izrakumu laikā C laukuma ziemeļu profila 2. kvadrātā 0,60 m virs pamatzemes (4. att.).

Zvidzes apmetnei Lubāna ezera senajai akvatorijai (B un C izrakumu laukums) tuvākajā daļā ir daudzslāņu pieminekļa raksturs ar dažādiem kultūrslāņu nogulumiem.¹⁰ Zvidzes apmetne bijusi apdzīvota, sākot ar mezolītu līdz pat vidējā neolīta beigām.¹¹ Ir izdalīti 17 dažādi litoloģiskie slāņi,¹² no kuriem 3./4.—16./17. slānis satur materiālās kultūras paliekas.

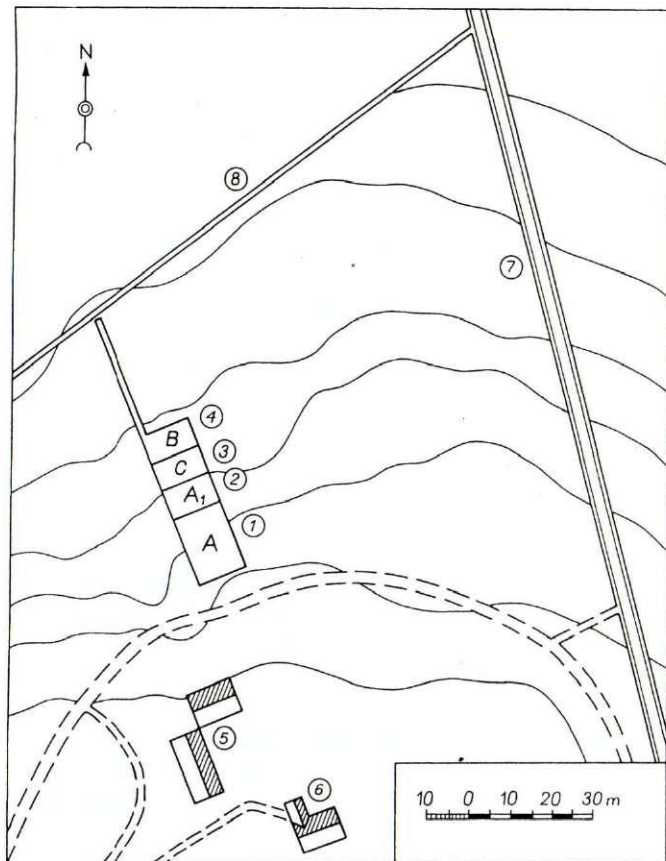
Agrā neolīta slānis (devītais pēc kārtas, skaitot no zemes virsmas), kurā apskatāmā skulptūra ir atrasta,

3. att. Zoomorfas galvas skulptūra mieta galā. Zvidzes apmetne

ir pārklāts ar 8 citiem litoloģiski dažādiem slāņiem, kuru biezums ir vairāk nekā 1 metrs.¹³

Agrā neolīta, t.i., 9. slāņa biezums C laukuma ziemeļu profilā bija vairāk nekā 0,60 m, un, kā liecina arheoloģiskie izrakumi, šeit bija saglabājusās stipri postītu stāvkoku konstrukciju paliekas, to skaitā pamatzemē iedzīti stabi un mieti, kuru apakšējie gali bija izsekojami arī nākamajos, respektīvi, dziļākajos, zem 9. slāņa atrodošajos slāņos (10.—13. slānis). Šeit bija arī horizontāli guļoši mieti un fragmentāras tēstu dēļveida planku paliekas. Savukārt virs 9. slāņa atradās visai blīvs degušu laukakmeņu klājums, kurš liecināja par intensīvu pavarda vietu nomaiņu un ūdens režīma straujām izmaiņām Lubāna ezera iepakā. Ir noteikti vairāki Lubāna ezera transgresīvie ūdens režīma cikli akmens laikmetā, tajā skaitā arī atlantiskā klimatis-

4. att. Arheoloģisko izrakumu laukumu izvietojuma shēma Zvidzes apmetnē.

1—6 — Plūdmaļu māju ēkas, 7 — kanāls, 8 — novadgrāvis

kā perioda maksimuma laikā, kurš atbilst agrā neolīta apdzīvotības periodam Zvidzes apmetnē.¹⁴

Kultūrlānis, kurā atrasta skulptūra, attiecas uz agrā neolīta beigu posmu. Palinoloģiskie pētījumi (sporu—putekšņu analīzes), kurus veikusi Irīna Jakubovska, atļauj to datēt ar atlantiskā klimatiskā perioda otro pusi.¹⁵

Agrā neolīta slāņi Zvidzes apmetnē datēti ar vairāk nekā 20 radioaktīvā oglekļa datējumiem.¹⁶

Skulptūru no šī agrā neolīta slāņa var datēt ar laiku pirms 5990±60 (TA-1782) un 6050±100 (TA-1798) gadiem (nekalibrētie dati).¹⁷ Radioaktīvā oglekļa hronoloģijas izstrāde — arī attiecībā uz agro neolītu Austrumbaltijā, ieskaitot Zvidzes apmetni, — lielā mērā balstās uz Igaunijas Zinātņu akadēmijas Zooloģijas un botānikas institūta (tagad Tartu universitātes Ģeoloģijas fakultāte) Radioaktīvā oglekļa laboratorijas ilggadējā vadītāja Arvi Līvas darba rezultātiem.¹⁸

Kalibrējot iepriekš norādītos radioaktīvā oglekļa datējumus pēc šādas programmas: *Calib.Rev.2.1. Stuiver M. and Reimer P. Y. 1987. User to the Program Calib. Display 2. 1. Quaternary ISOTOpe — LAB. University of Washington*, skulptūru var datēt ar (ca) 6880.—6850. un 6892. g. pr. Kristus.

Paradums izcirst skulptūru koka mietā vai stabā ir pazīstams Austrumbaltijā neolītā. Varētu vērst uzmanī-

bu uz Sārnotes A mītnē atsegto antropomorfo skulptūru, kas iecirsta 1,68 m gara staba vidusdaļā,¹⁹ vai arī uz Malmutas upes grīvā Lubāna ezera iepakā atrasto cilvēka sejas iecirtumu mieta galā.²⁰ Tomēr Zvidzes apmetnē iegūtais zoomorfas figūras galvas atveidojums pagaidām ir vienīgais šāda tipa atradums Austrumbaltijā. Neolīta skulptūra — iecirtumi kokā — ir pazīstama arī Lietuvā — Sventājas apmetnē. Tur iegūta antropomorfas figūras galva, kas iecirsta melnalkšņa stumbrā.²¹ Vairāki šāda tipa antropomorfi, bet ne zoomorfie iecirtumi koka stumbrā iegūti Gorbunovas un Šigirskas purvos Aizurālos.²² Šeit tomēr galvenokārt atrasti ūdensputnu galvas veidā izgriezti kausu rokturi, kas sevišķi raksturīgi Volosovas kultūras purvu apmetnēm.²³ Ziņas par šajā lielajā reģionā uzietiem zoomorfiem iegriezumiem stumbrā diecīzēl nav atrodamas speciālajā literatūrā.

Zvidzes apmetnē atrastā zoomorfā galvas skulptūra, ņemot vērā, ka tā ir iegriezta gandrīz pusmetru gara mieta galā un atrasta apmetnes centrālajā daļā, ļauj pieņemt, ka tā varēja būt izmantota noteiktos rituālos. Uz to, ka šajā apmetnes daļā varēja atrasties kāda celtne vai nožogojums, kas bijis saistīts ar speciālām rituālām ceremonijām, liecina mieta apakšējo galu izvietojums C izrakumu laukumā. Jāpiebilst, ka 3 m attālumā no šīs skulptūras tajā pašā kultūrlānī atrasta arī kāda cita no raga darināta dzīvnieka apaļskulptūra ar īsu un strupu degunu.²⁴ Iespējams, ka tā atveido kādu dzīvnieku no sermuļu dzimtas — ūdru vai āpsi. Par to, ka tā bijusi rituāls rīks, liecina divi izurbtie

caurumi skulptūras apakšgalā, kas paredzēti tās ievietošanai kātā, lai pēc tam izmantotu speciālām vajadzībām. Par rituāla arheoloģiskajiem indikatoriem uzskata kā noteiktas vietas izvēli tā norisei (šajā gadījumā tā būtu ēka vai nožogojums), tā arī materiālās kultūras iezīmes (rituālais rīks, rituālie trauki u.c.). Tie ir tikai divi no arheoloģiskajā literatūrā uzskaitītajiem 15 galvenajiem rituāla indikatoriem, kuru vidū ir arī rituāla saistība ar dievībām, rituāla simbolika utt.²⁵

Līdz šim laikam tika uzskatīts, ka Ziemeļeiropas neolīta kultūrām reliģiskie simboli bijuši saistīti ar ūdensputnu, pūci, cilvēku, alni.²⁶ Šajā sakarībā tiek uzskaitīti Austrumbaltijā atrastie ūdensputnu galvas veidā izgriezti kausu rokturi, kā arī cilvēka figūras no Sārnotes un Sventājas apmetnēm.²⁷ Tātad tagad ir iespējams papildināt šo simbolu skaitu ar sīka plēsēja atveidojumu, kura skulptūra ir atrasta Zvidzes apmetnē. Plēsēju simboli ir pazīstami arī vecās pasaules dievību panteonā. Tie ir suns un lapsa, kuru atveidojumi māla sīkplastikā ir pazīstami vēlās Kukuteni Podesi kultūras pieminekļos ziemeļaustrumu Rumānijā, kā arī Vinčas kultūras izplatības zonā Centrālajos Balkānos.²⁸

Šis dzīvnieku simbolisms (reāls vai mītisks) bijis bieži izplatīts neolītā Eiropā, un ir atzīts, ka daļa no dzīvniekiem bija saistīta ar specifiskām dievībām vai varām. Acīmredzot arī šeit publicējamā sīkā plēsēja (?) skulptūra ir Austrumbaltijas agrā neolīta laikmeta dievības atspoguļojums un norāda uz šī dzīvnieka kulta piekopšanas iespējām, jo saistība ar dievību var atspoguļoties kulta tēlos.

PARINDES

¹ Šturms E. Sārnotes purva mītnes // SM. — 1940. — Nr. 1. — 41.— 64. lpp.

² Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. — Рига, 1970.

³ Šturms E. Sārnotes purva mītnes. — 13., 14. att., 56.—59. lpp.; Loze I. Seno tradīciju un ticējumu atspoguļojums akmens laikmeta mākslā Austrumbaltijā // AE. — R., 1970. — 9. laid. — 3. att.: 2—5, 11., 13. lpp.

⁴ Loze I. Akmens laikmeta māksla Austrumbaltijā. — R., 1983. — 24.—30. att.

⁵ Gurina N. A vizimadek nepe // Avizi—madarak nepe. — Budapest, 1975. — Ill. 129; Gimbutienė M. Baltai priešistoriniai laikas. — Vilnius, 1985. — Pav. 9: 7, p. 131; Gimbutas M. The Civilization of the Goddess. The World of Old Europe. — San Francisco, 1991. — P. 150, 151, fig. 4—30: 2, 4—32: 1—3; Gimbutiene M. Balti aizvēsturiskajos laikos: Etnoģenēze, materiālā kultūra un mitoloģija. — R., 1994. — 9. att.: 7, 13. att.: 1.

⁶ Loze I. Seno tradīciju un ticējumu atspoguļojums.. — 13. att.: 1, 57.—61. lpp.

⁷ Loze I. Akmens laikmeta māksla.. — 23., 28. att.; Loze I. Pasaule senā cilvēka uztverē // Zinātne un Tehnika. — 1983. — Nr. 12. — 22., 23. lpp.

⁸ Šnore R. Budjankas un Jurizdikas apmetnes Lielā Ludzas ezera piekrastē // LVIŽ. — 1995. — Nr. 3. — 1. tab.

⁹ Павлов Л. К. Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. — Таллин, 1965. — С. 437.

¹⁰ Loze I. The Early Neolithic in Latvia. The Narva culture // Acta Archaeologica. — København, 1993. — Vol. 63. — Fig. 5, 6, p. 122—124; Loze I. The Zvidze Settlement Site in the Lake Lubana Depression // Teori un Praktika. — Umea, 1994. — P. 125—132.

¹¹ Loze I. Zvidzienes kroga apmetnes nozīme akmens laikmeta hronoloģisko jautājumu risināšanā Lubānas līdzenumā // ASM 1977. — R., 1978. — 49.—52. lpp.; Loze I. Spatmesolithikum und Frühneolithikum in Lettland // Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam. — Berlin, 1981. — S. 183—190; Loze I. Jauni materiāli par agro neolītu Lubāna līdzenuma. Zvidzes apmetne // LZAV. — 1983. — Nr. 6. — 89.—100. lpp.

¹² Loze I. The Zvidze Settlement Site in the Lake Lubana Depression. — P. 125—132.

¹³ Loze I. The Early Neolithic in Latvia.. — P. 122.

¹⁴ Лозе И., Эберхардс Г. Основные этапы развития и осадконакопления озера Лубанас в голоцене: Восточная Латвия // История озер в СССР. Тезисы докладов VI Всесоюзного совещания. — Таллин, 1983. — С. 116, 117; Долуханов П. М., Микляев Н. М. Палеогеография и абсолютная хронология эпох неолита и бронзы в бассейне Западной Двины // Голоцен. Сборник к VIII конгрессу INQUA в Париже. — М., 1969. — С. 120—122.

¹⁵ Лозе И. А. Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний и средний неолит. — Рига, 1988. — Рис. 74, с. 109.

- ¹⁶ *Loze I.* The Early Neolithic in Latvia.. — Tab. 1, p. 132; *Liiva A., Loze I.* Mesolithic and Neolithic Habitation of the Eastern Baltic // Radiocarbon. — 1993. — Vol. 35, N 3. — P. 504, 505; *Лозе И. А.* Поселения каменного века.. — Табл. 16, с. 101.
- ¹⁷ *Лозе И. А.* Поселения каменного века.. — Рис. 74, с. 110.
- ¹⁸ *Liiva A., Loze I.* Mesolithic and Neolithic Habitation.. — P. 503, 504.
- ¹⁹ *Банкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнаге. — Табл. XXXVII.
- ²⁰ *Loze I.* Seno ticējumu un tradīciju atspoguļojums.. — 13. att.: 1.
- ²¹ *Rimantiēnē R.* Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. — Vilnius, 1979. — Pav. 90, p. 112.
- ²² *Мошинская В. И.* Древняя скульптура Урала и Западной Сибири. — М., 1976. — Табл. 3.
- ²³ *Ошибкина С. В., Крайнов Д. А., Зимина М. П.* Искусство каменного века. — М., 1992. — С. 78, 135, рис. 101—103, 159.
- ²⁴ *Лозе И. А.* Поселения каменного века.. — Рис. 45, с. 71.
- ²⁵ *Renfrew C., Bahn P.* Archaeology. Theory, Methods and Practice. — Cambridge, 1991.
- ²⁶ *Gimbutas M.* The Civilization of the Goddess.. — P. 150, 151.
- ²⁷ *Turpat.* — 4. att. — 30: 2, 32: 1—3.
- ²⁸ *Gimbutas M.* The Gods and Goddesses of Old Europe 7000—3500 BC. Myths, Legends and Cult Images. — London, 1974. — P. 170, fig. 161—163.

Ilze Loze

THE EARLY NEOLITHIC WOODEN SCULPTURE FROM THE ZVIDZE SETTLEMENT (Depression of Lake Lubāna)

Summary

A wooden sculpture of the head of a small animal was found during the season of archaeological excavations in 1975 in the Zvidze settlement (Fig. 1). This round sculpture is made on the end of the stake of foliage tree (Fig. 2 and 3). The stake is 47,8 cm long, the diameter is 4,8 cm. In the central part of the muzzle traces of the carver's knife are visible. Only one eye is carved on the left side of the muzzle. The top and the back of the head, as well as its low front is carefully rounded. The posture of the animal's uprisen head is very interesting. The curved line of the neck shows that the animal has reared. This sculpture, probably, is a reproduction of polecat or European mink. The remains of bones of this small animal were found in the settlement on the basis of the lakes Lielais Ludzas and Lubāna.

The sculpture was found in the bogged-up part of the Zvidze settlement, 60 cm above the basic ground

in the Early Neolithic layer (Fig. 4). This layer was covered by the eight other layers of the peat, more than 1 m thick. The Early Neolithic layer, according to investigations of palynologist I. Jakubovska, represents the pollen-spectra of the second part of Atlantic climatic period.

The radiocarbon data, ca 6880—6850 and 6892 BC, allow to suppose that the sculpture has been carved in the Early Neolithic.

The wooden sculpture was found in the central part of the settlement, where the poles and other elements of dwellings were preserved in peat. The sculpture, probably, had ritual meaning.

Another sculpture of another small animal (badger?) was found nearby the wooden sculpture. It seems that these are very poorly preserved remains of wooden dwelling or the special fencing for carrying out special rituals.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. The map of distribution of Neolithic wooden sculptures in the territory of Latvia

Fig. 2. The wooden sculpture of the head of a small animal on the end of the pole from the Zvidze settlement

Fig. 3. The wooden sculpture of the head of a small animal on the end of the pole from the Zvidze settlement

Fig. 4. The scheme of the excavated area in the territory of the Zvidze settlement

Arnīs Radiņš

APBEDĪJUMI AR SIEVIETES ROTU KOMPLEKSA «ZIEDOJUMIEM» LATGAĻU APDZĪVOTAJĀ TERITORIJĀ 11.—13. GS.

Nozīmīgs avots senākās vēstures izziņāšanā ir apbedīšanas paražas. Ar tām mēs saprotam to simbolisko un reālo pasākumu kopumu, ko realizē saskaņā ar reliģiski ideoloģiskām normām, kuras nosaka sabiedrības priekšstati par nāvi un mirušo tā sagatavošanas apbedīšanai, apbedīšanas un pieminēšanas laikā. Diemžēl šie bēres izdalāmie posmi — mirušā sagatavošana (apgērbšana svētku tērpā un rotās, sadedzināšana vai guldīšana šķirstā, piedevu un ziedojumu novietošana, nogādāšana kapa vietā utt.), kapa sagatavošana (vietas iesvētīšana ar uguni vai citi pasākumi, kapa bedres rakšana utt.), apbedīšana (mirušā novietošana kapā, piedevu novietošana, ziedojumu nolikšana, kapa bedres aizbēršana, uzkalniņa izveidošana utt.) un pieminēšana — ne vienmēr konstatējami vai tikai daļēji atspoguļojas arheoloģiskajā materiālā. Taču nedrīkst arī neatzīmēt apbedīšanas paražu konservatīvismu un masveidību, hronoloģisko un stratigrāfisko skaidrību, kas tik būtiski svarīgi pētniekiem.

Raksta nolūks ir no daudzajiem ar bēru tradīcijām saistītiem jautājumiem apskatīt ziedojumus latgaļu apdzīvotās teritorijas kapulaukos 2. g.t. sākumā, galveno vērību pievēršot apbedījumiem ar sievietes rotu kompleksa noguldījumiem.

Gan kapulaukam kopumā, gan katram kapam atsevišķi piemita zināma kultiska nozīme. Viens no apliecinājumiem tam ir šajos pieminekļos sastopamie ziedojumi. Tie gan apskatāmā perioda senkapos latgaļu apdzīvotajā teritorijā nav plaši izplatīta parādība. Ziedojumi konstatēti, pirmkārt, kā priekšmetu noguldījumi, kurus nevar saistīt ar kādu konkrētu apbedījumu. Tā Drabešu Liepiņu kapulauka austrumu malā 0,4 m dziļumā atrada 4 bronzas kaklariņķus un kaklariņķa fragmentu,¹ bet Priekuļu Ģūģeru kapulauka dienvidrietumu malā lielāka laukakmens tuvumā — bronzas vainagu, dzelzs īleņu ar kaula spalvu un pārlauztu bronzas gredzenu, kas bija novietoti uz nedaudz izgrebta lapu koka paliktna.² Šie priekšmeti, domājams, saistāmi ar jau pieminēto senkapu kultisko nozīmi un uzskatāmi par kāda noteikta mērķa ziedojumiem. Šādu skaidrojumu, šķiet, apstiprina tautasdziesma:

Es iemetu kapsētā
Sava tēva zobentiņu,
Lai sarūsē, lai sapel,
Kam bāliņš dižs neaug.³

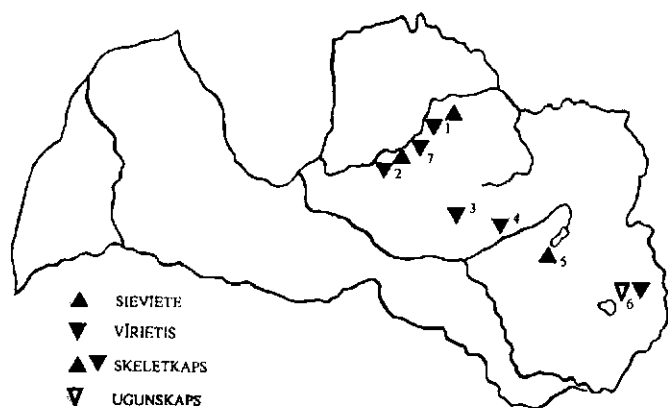
Acīmredzot, veicot noteiktus pasākumus, cilvēki cerējuši ietekmēt, viņuprāt, apbedīšanas vietai piemītošo varu pār dzīvību un nāvi. Protams, mēs nevaram noliegt, ka iespējams arī kāds cits šīs tautasdziesmas skaidrojums — bāliņš neaug liels, jo negrib ņemt rokā zobenu. Taču arī šajā gadījumā tieši kapsētai uzticēta zobena iznīcinātājas loma.

Runājot par mērķa ziedojumiem, noteikti aplūkojama kāda mūs interesējošiem kapulaukiem raksturīga parādība — rituāla bedres. Izvietotas apbedījumu vidū, pēc savas formas un izmēriem dažādas, bet vairumā gadījumu līdzīgas kapu bedrēm, tās atšķirīgi ļauj traktēt iegūto materiālu. Te visai bieži ir grūti novilkēt robežu starp simboliskajiem apbedījumiem un rituāla bedrēm. Rituālo bedru aizbērumā konstatēti akmeņi, jaukta zeme ar oglītēm, pelniem, māla trauku lauskas, senlietas. Piemēram, Priekuļu Ģūģeru kapulaukā dažos gadījumos atrasts dzelzs cirvis, zobens, nazis, bronzas sakta, gredzeni.⁴ Kā zināms, par simboliskiem kapiem dēvē tādus apbedījumus, kur kapa bedrē pie parastā kārtībā novietotām senlietām trūkst jebkādu skeleta kaulu pazīmju. Simbolisko kapu skaidrojumā pastāv vairāki uzskati — ka tie ir tālumā kritušo un mirušo karavīru simboliski apbedījumi, veids, kā atpirkties no nāves, papildu kaps pamatkapam. Apskatāmajos pieminekļos pēdējā doma noraidāma. Arī šoreiz mūsu uzmanību nevar nesaistīt kāda tautasdziesma:

Sviežu cirvi, veļ akmeni
Savā kapa vietnā,
Lai rūst cirvis, pel akmenis
Nekā manis augumiņš.⁵

Te akmens, cirvis simbolizē ilgu dzīvošanu, ko cilvēks ar maģiskas darbības palīdzību cenšas pārnest uz sevi, tā mēģinot panākt ilgāku mūžu. Neapšaubāmi tā vēl ir cenšanās apmānīt nāvi vai atpirkties no tās.

Otrkārt, apskatāmajos pieminekļos ziedojumi konstatēti kapu bedru pildījumā un tieši pie mirušā kopā ar attiecīgā apbedījuma inventāru. Tā Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā vairākos kapos atrada bronzas gredzenus, dzelzs cirvjus un šķēpa galus, kurus nevarēja uzskatīt par šo apbedījumu tiešajām piedevām.⁶ Minētie priekšmeti konstatēti kapu kājgalī, 0,15—0,20 m

1. att. Kapulauki ar 11.—13. gs. sievietes rotu kompleksa «ziedojumiem» latgaļu apdzīvotajā teritorijā.

1 — Kauguru Beites, 2 — Drabešu Liepiņas, 3 — Ērgļu Jaunākēni,
4 — Mārcienas Oliņi, 5 — Varakļānu Cakuli, 6 — Ludzas Odukalns,
7 — Priekuļu Ģūģeri

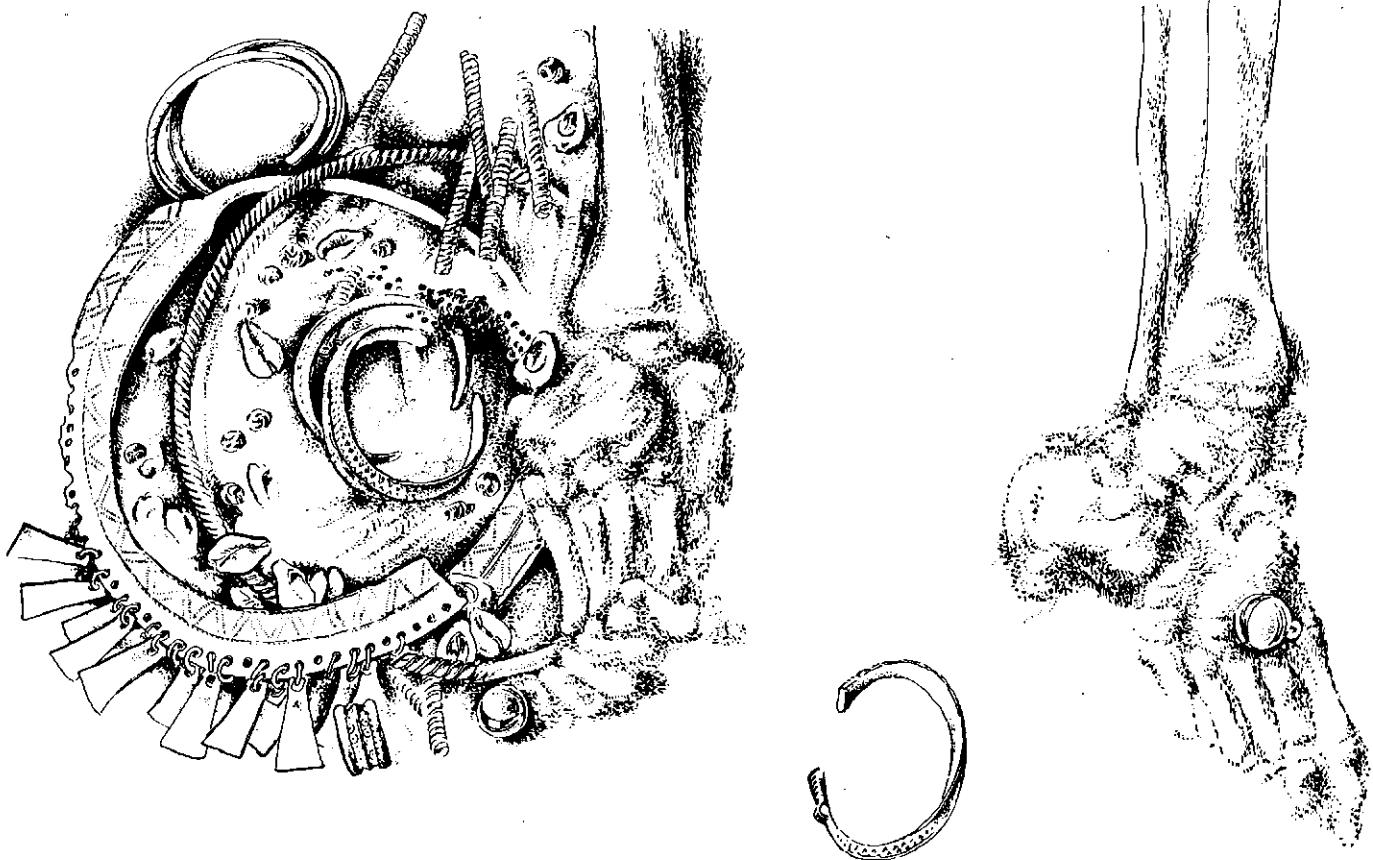
(Šo un 2. un 3. att. zīmējusi A. Alksne-Alksnīte)

augstāk par attiecīgā apbedījuma inventāru. Acīmredzot tie bijuši novietoti virs šķirsta. Te tos atstājuši bērū procesa dalībnieki apbedīšanas rituāla laikā. Šos priekšmetus var uzskatīt par ģimenes locekļu, tuvinieku, bērū dalībnieku veltēm. Starp ziedojumiem, kas konstatēti kopā ar apbedītā inventāru, izšķirami gan atsevišķi priekšmeti, kā, piemēram, Pildas Nukšu kapulauka 53. kapā, kur apbedītajam vīrietim līdzās bronzas karavīra aprocei uz kreisās rokas bija nolikta vēl viena bronzas karavīra aproce,⁷ vai Kokneses senkapu 44. kapā, kur apbedītajam vīrietim uz kreisās kājas apakšstilba atrasta bronzas spirālaproce un otra tāda pati konstatēta uz tās pašas kājas pēdas,⁸ gan arī priekšmetu grupas, kuru sastāvā ir sievietes rotas.

Apbedījumiem ar sievietes rotu kompleksa «ziedojumiem» arheoloģiskajā literatūrā pievērsts maz uzmanības. Skaidroti tikai šī veida atradumi vīriešu kapos. Autoram zināmi 11 apbedījumi no 7 pieminekļiem (1. att.) ar sievietes rotu kompleksa «ziedojumiem»: J. Romanova 1891. gada izrakumos Ludzas Odukalna kapulaukā⁹ — III 28. kaps (vīrietis, skeletkaps — pie gurniem labā pusē novietots bronzas grīstes vainags, tuvāk neraksturots bronzas kaklariņķis,¹⁰ bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem) un III 84. kaps (vīrietis, ugunskaps — pie kājām konstatēts bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem, bronzas karavīra aproce, tuvāk neraksturotas bronzas aproces, saktas u.c. salauztu, sakusušu senlietu fragmenti); V. Urtāna 1951. gada izrakumos Mārcienas Oliņu senkapos¹¹ — 3. kaps (vīrietis, skeletkaps — pie labās kājas novietotas 2 bronzas spirālaproces, bronzas gredzens ar volūtām, kauri gliemežvāki, 2 sārtā šifera skriemeļi); I. Cimermanes 1962. gada izrakumos Kauguru Beitu kapulaukā¹² — 2. kaps (vīrietis, skeletkaps — pie gurniem novietota maciņā ielikta vai arī vilnas audumā ietīta stikla krellju un bronzas zvārguļu kaklarota, bronzas gredzens ar vidusplāksnīti un spirālgredzens, iespējams, ka priekšmetu grupai vēl pieder kaula ķemīte) un 3. kaps (sieviete, skeletkaps — pie labās kājas novietots vilnas audumā ietīts bronzas kaklariņ-

ķis ar četrstūrīgiem galiem, stikla krellju un bronzas zvārguļu kaklarota, dzelzs dzirkles un ilens); J. Apala 1971.—1973. gada izrakumos Drebešu Liepiņu kapulaukā¹³ — 6. kaps (sieviete, skeletkaps — zem galvas kriju vācēlē ar tāšu dibenu novietoti 3 bronzas kaklariņķi ar cilpu galiem, kuriem cauri izvērts bronzas grīstes vainags ar bizi, bronzas pakavsakta ar atrotīties galiem, vācele pārsegta ar villaini), 65. kaps (vīrietis, skeletkaps — pie kājām novietots bronzas kaklariņķis ar cilpu galiem, 2 bronzas lentveida aproces) un 163. kaps (sieviete, skeletkaps — apbedītajai zem muguras vācēlē novietots bronzas grīstes vainags, 6 bronzas kaklariņķi ar cilpu galiem, bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem un spirālgredzens); J. Graudoņa 1972. gada izrakumos Ērgļu Jaunākēnu kapulaukā¹⁴ — 42. kaps (vīrietis, skeletkaps — pie labā ceļa kriju vācēlē novietots bronzas grīstes vainags ar bizi, bronzas spirāļu rota, kauri gliemežvāku kaklarota, bronzas spieķadata, 3 bronzas kaklariņķi ar cilpu galiem, 2 bronzas kaklariņķi ar segļu un kāša galiem, bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un mēlītēm un zvārguļiem, 2 bronzas spirālaproces, 7 bronzas spirālgredzeni, 2 bronzas gredzeni ar volūtām, villaine ar tajā iespraustām 3 bronzas pakavsaktām, no kurām viena ar magoņgalvu galiem, divas ar atrotītiem galiem); Z. Apalaš 1988. gada izrakumos Priekuļu Ģūģeru kapulaukā¹⁵ — 22. kaps (vīrietis, skeletkaps — krūšu rajona kreisajā pusē novietots audumā (villaine?) ietīts bronzas grīstes un lentes vainags, bronzas kaklariņķi ar segļu un kāša galiem un ar cilpu galiem, bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem un spirālgredzens, kauri gliemežvāki, iespējams, ka pie priekšmetu grupas pieder arī sārtā šifera skriemeļi); A. Rādiņa 1983. gada izrakumos Varakļānu Cakulu kapulaukā¹⁶ — 7. uzkalniņa kaps (sieviete, skeletkaps (2. att.) — pie labās kājas novietots ar bronzas spirālītēm rotātā vilnas audumā ietīts bronzas kaklariņķis ar četrstūrīgiem galiem, bronzas kaklariņķis ar noplacinātiem galiem un mēlītēm, 2 bronzas aproces ar zvārguļu galiem, 2 bronzas dobās aproces, bronzas gredzens ar vidusplāksnīti, kauri gliemežvāku, stikla krellju un bronzas zvārguļu kaklarota, bronzas spirālītes no vainaga).¹⁷

Minētie apbedījumi liecina, ka šāda veida priekšmetu grupu atradumi sastopami visā latgaļu apdzīvotajā teritorijā. Tie zināmi kā līdzenajos, tā arī uzkalniņu kapulaukos. Starp apbedījumiem ar sievietes rotu kompleksa «ziedojumiem» ir 6 vīriešu un 4 sieviešu skeletkapi un 1 vīrieša ugunskaps.¹⁸ Vairums no tiem (10) ir no līdzenajiem senkapiem, kas acīmredzot saistīts ar to, ka šī veida pieminekļi ir plašāk pētīti. Hronoloģiski apskatāmie apbedījumi attiecas uz 11.—13. gadsimtu. Latvijā šai laikā sieviešu rotu kompleksa «ziedojumi» zināmi vēl sēļu apdzīvotajā teritorijā. Tādi konstatēti E. Šnores 1960. un 1961. gada izrakumos Sēlpils Lejasdopeļu kapulaukā¹⁹ — 5. uzkalniņa 1. kaps (vīrietis, skeletkaps — pie kājām novietots bronzas kaklariņķis ar segļu un kāša galiem, 2 bronzas spirālaproces, 2 bronzas aproces ar zvārguļu galiem, bronzas pakavsakta) un 3. uzkalniņa 7. kaps (vīrietis, skeletkaps — pie kājām koka vācēlē novieto-

2. att. Varaklānu Cakulu kapulauka 7. uzkalniņa kops ar 12. gs. sievietes rotu kompleksa noguldījumu

ta bronzas aproce ar zvērgalvu galiem, 2 bronzas gredzeni).

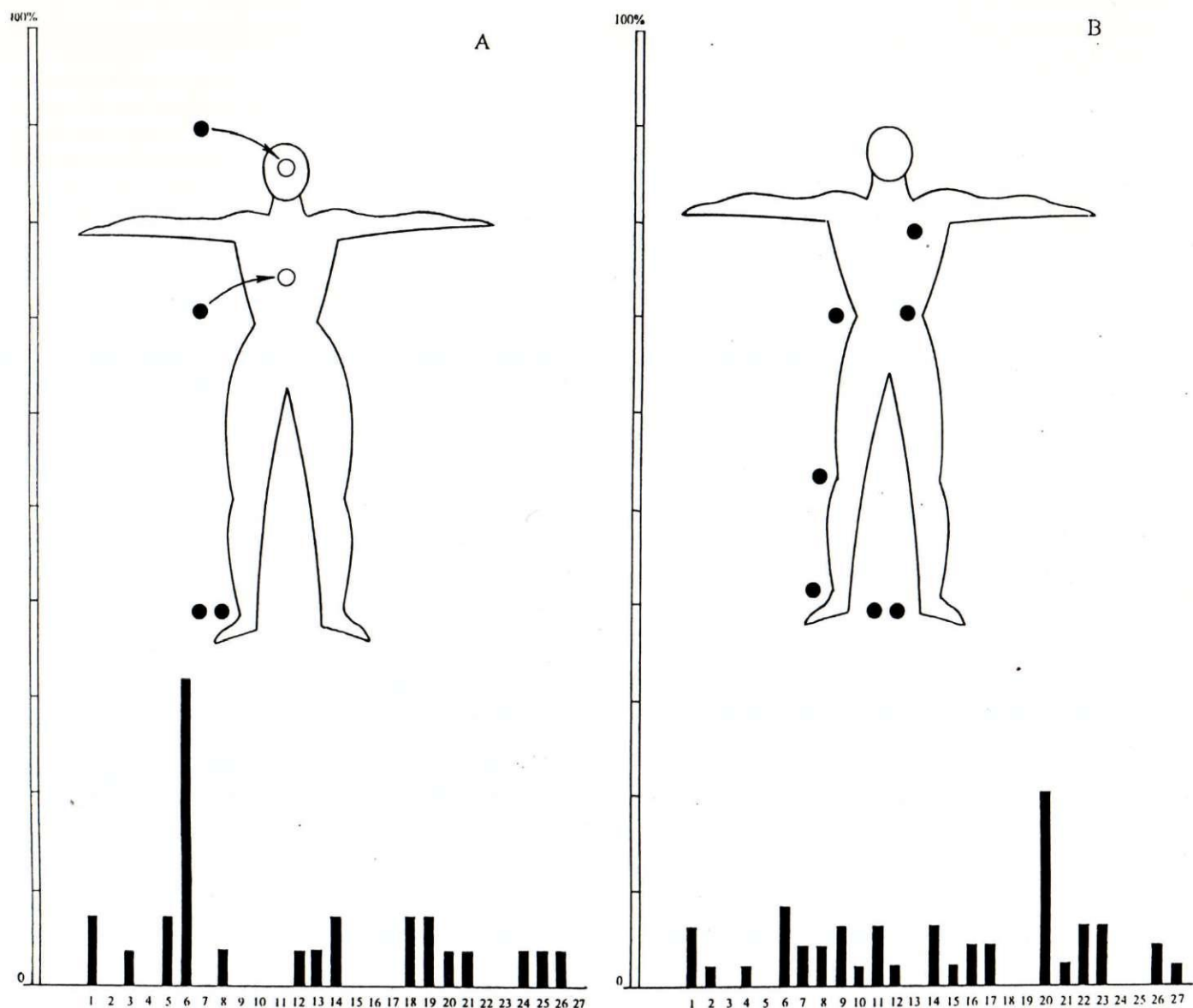
Apskatot mūs interesējošo priekšmetu grupu novietojumu, redzams, ka tās sastopamas pie kājām gan vīriešu (4), gan sieviešu (2) apbedījumos, visbiežāk labajā pusē (3. att.). Vīriešu kapos «ziedojumi» konstatēti arī pie gurniem (2), uz krūtīm (1), sieviešu kapos — zem galvas (1), zem muguras (1). Priekšmeti tikuši ietīti audumā, ievietoti vācēlē, maciņā. Vīriešu apbedījumos katrs no šiem veidiem konstatēts vienā gadījumā, bet sieviešu apbedījumos attiecīgi — divos, divos un nevienā gadījumā.

Salīdzinot sievietes rotu kompleksa «ziedojumu» sastāvu vīriešu un sieviešu kapos, jāatzīmē, ka šie līdzdotie priekšmeti visumā ir vienādi. Vienīgi pirmajos trūkst darbarīku, kuri savukārt zināmi otrajos. Vīriešu apbedījumos gan atrasti sārtā šifera skriemeļi, taču to izmēros mazākie eksemplāri tikuši izmantoti kaklarotās. Vainagi sieviešu apbedījumos veidoja 10,7 % no visiem priekšmetiem mūs interesējošo priekšmetu grupās, bet vīriešu apbedījumos — 8,3 %, kaklariņķi attiecīgi 42,9 % un 25 %, kauri gliemežvāku, kreļļu un zvārguļu kaklarotas — 7,1 % un 8,3 %, saktas — 7,1 % un 10,4 %, gredzeni — 7,1 % un 27 %. Šie skaitļi varētu nozīmēt, ka abu dzimumu kapos «ziedojumiem» ir vienāds komplektācijas avots.

Kur meklējama sieviešu rotu kompleksa «ziedojumu» izcelsme? Šī veida atradumi sieviešu apbedījumos nav skaidroti, bet vīriešu apbedījumos tos pieņemts uzskatīt par sievas vai kādas tuvinieces velti mirušajam.²⁰ Arī sieviešu apbedījumos nav izslēdzami līdzīgi motīvi — meitas velte mātei, mātes — meitai u.tml. Iespējams arī savādāks skaidrojums — minētie priekšmeti ir mirušās īpašums, kurš kaut kādu iemeslu dēļ, piemēram, ļoti liels priekšmetu skaits,²¹ svētku rotas — ikdienas rotas, līdzdots aizsauls dzīvei tādā veidā. Par to netieši liecina tas apstāklis, ka Kauguru Beitu 3. kapā apbedītajai sievietei starp «ziedojuma» rotām konstatēti darbarīki, kuras vienmēr uzskata par mirušās īpašumu. Arī vīriešu apbedījumos atrodami līdzīgi motīvi. Tā Kauguru Beitu 2. kapā apbedītajam vīrietim mūs interesējošie priekšmeti atradušies maciņā pie jostas. Interesanti, ka ķemme nav rets atradums vīriešu kapos un to visbiežāk atrod jostas rajonā.

Kā jau tika minēts, trijos gadījumos apskatāmie priekšmeti tikuši ievietoti vācēlē. Tā neapšaubāmi bija plaši lietota tilpne, protams, ne tikai rotu glabāšanai. Kā meitenes un sievietes ieguva savas rotas? Tautasdziesmas par to saka:

Gulbis savas baltas spalvas
Ezerā nomazgāja;
Bajārs savas daiļas meitas
Sudrabā kaldināja.²²

3. att. Sievietes rotu kompleksa «ziedoju» novietojums un sastāvs sieviešu (A) un vīriešu (B) apbedījumos.

1 — grīstes vainagi, 2 — lentes vainagi, 3 — citi vainagi, 4 — spirāļu rotas, 5 — kaklariņķi ar četrstūrīgiem galiem, 6 — kaklariņķi ar cilpu galiem, 7 — kaklariņķi ar noplacinātiem galiem, 8 — kaklariņķi ar noplacinātiem galiem un piekariņiem, 9 — kaklariņķi ar seglu un kāša galiem, 10 — citi kaklariņķi, 11 — kaklarotas no kauri gliemežvākiem, 12 — kaklarotas no krellēm un zvārguļiem, 13 — kaklarotas no kauri gliemežvākiem, krellēm un zvārguļiem, 14 — pakavsaktas ar atroģiem galiem, 15 — pakavsaktas ar magoņgalvu galiem, 16 — spirālaproces, 17 — lentveida aproces, 18 — aproces ar zvārggalvu galiem, 19 — dobās aproces, 20 — spirālgredzeni, 21 — gredzeni ar vidusplāksnīti, 22 — gredzeni ar volūtām, 23 — šifera skriemeļi, 24 — dzirkles, 25 — īleni, 26 — villaines, 27 — spieķadatas

Pērc, tautieti, ko vajaga,
Man saktītes nevajaga:
Man pašai mātes sakta,
Mātes kakla dālderīši.²³

Vaiņag, manu vainadziņu,
Vairāk zelta, ne sudraba!
To man pirka pieci svaiņi,
To deviņi bāleliņi.²⁴

Es, brālīti, vairs nebūšu
Tavu dubļu bridējiņa;
Lai, brien tava līgaviņa,
Kam tu pirki sudrabiņu.²⁵

Saderēju, atderēju
Ar tautu neveiklīti;
Salauzīju, tad atdevu
Tautu dotu gredzentiņu.²⁶

Tēva, tēva es meitiņa,
Vairāk tēva, ne māmiņas:
Vairāk tēva sudrabiņa,
Ne māmiņas villainīšu.²⁷

Tātad te parādās gan tēvs, gan māte, gan brālis,
gan māsas līgavainis vai vīrs, gan līgavainis vai vīrs.
Rotas tiek darinātas no jauna un pirktas, kā arī sa-
ņemtas mantojumā. Iepriekš teiktais varētu liecināt, ka

pie labvēlīgas apstākļu sakritības šo rotu varēja sakrāties visai daudz. Tāpat jāatzīmē vēl viens iespējams skaidrojums sieviešu rotu kompleksa «ziedojumam» — nenodots mantojums vai dāvana, kas tad tika nodota apbedīšanas laikā. Interesanti, ka tautasdziesmas vēclī min sakarā ar pūru:²⁸

Pa upīti atpeldēja
Jauna krieķa vēclīte.
Dievs dos man šoruden
Vēclītes pinējiņu.²⁹

Mūsu rīcībā esošais materiāls liecina, ka gan vīriešu, gan sieviešu apbedījumus ar sieviešu rotu kompleksa «ziedojumam» nav iespējams skaidrot vienādi. Pirmajos tos var saistīt ar ziedojumam, kaut nav izslēdzami arī citu motīvi, turpretī otrajos šādi atradumi

ticamāk uzskatāmi par tādā veidā aizsaules dzīvei līdzdotu mirušās īpašumu.

Nobeigumā jāatzīmē, ka apbedījumi ar sievietes rotu kompleksa «ziedojumam» ir ļoti reta parādība. Arheoloģiskie izrakumi notikuši ap astoņdesmit 10.—13. gadsimta līdzēnajos kapulaukos, atsedzot ap 2000 apbedījumu, un desmit uzkalniņu kapulaukos, izpētot vairāk nekā 200 uzkalniņu. Tātad šādi «ziedojumam» atrasti no divsimt gadījumiem vienā. Mūs interesējošie atradumi parādās 11. gadsimtā, t.i., laikā, kad latgaļu sabiedrībā ir izveidojušās un nostiprinās feodālās attiecības. Šajā laikā pazūd tā visumā izteiktā vienlīdzība, kas vērojama kapu inventārā 8. un 9., vēl arī 10. gadsimtā. Rodas jautājums: vai šos kapus nevar saistīt ar sabiedrības virsslāņa apbedījumiem?

PARINDES

¹ *Apals J., Apala Z.* Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas izrakumi 1972. gadā // ASM 1972. — R., 1973. — 10. lpp.

² *Apala Z.* Ģūģeru arheoloģiskā kompleksa izpēte // ASM 1990. un 1991. — R., 1992. — 14. lpp.

³ Latvju tautas daiņas. — R., 1932. — 10. sēj. — 808. lpp., nr. 4292.

⁴ *Apala Z.* Ģūģeru kapulauka pētniecība // ASM 1988. un 1989. — R., 1990. — 24. lpp.

⁵ Latvju tautas daiņas. — 10. sēj. — 823. lpp., nr. 4482.

⁶ *Graudonis J.* Ērgļu Jaunākēnu kapulauks // ASM 1972. — R., 1973. — 38. lpp.

⁷ *Шноре Э.* Нукшинский могильник // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. I. — Рига, 1957. — С. 39.

⁸ *Žeiere I.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Kokneses kapulaukā 1986. gadā. — LVM Arheoloģijas nodaļas arhīvs. AA580.

⁹ *Спицин А.* Люцинский могильник // Древности Северо-западного края. Материалы по археологии России. 14. — Санкт-Петербург, 1893. — С. 21, 24. Ludzas Odukalna kapulauka materiāls glabājas Valsts vēstures muzejā Maskavā, Valsts Ermitāžā Pēterburgā, Latvijas Vēstures muzejā Rīgā. Autora mēģinājumi identificēt minētos apbedījumus bija neveiksmīgi, jo kolekcija sajaukta.

¹⁰ Apbedījumu apraksts pēc publikācijas.

¹¹ *Urtāns V.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Mārcienas Oliņu kapulaukā 1951. gadā. — LVM Arheoloģijas nodaļas arhīvs. AA330.

¹² *Cimermane I.* Izrakumi Valmieras raj. Beitu kapulaukā // RT 1962. — R., 1963. — 5. lpp.

¹³ *Apals J.* Arheoloģiskie pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā. — R., 1986. — 83. lpp.

¹⁴ *Graudonis J.* Ērgļu Jaunākēnu kapulauks. — 38. lpp.

¹⁵ Autors izsaka pateicību Z. Apalai par iespēju izmantot npublicētu materiālu.

¹⁶ *Radiņš A.* Izrakumi Kuciņu un Cakulu uzkalniņu senkapos // ASM 1982. un 1983. — R., 1984. — 79. lpp.

¹⁷ Vēl viena bronzas aprobe ar zvērgalvu galiem atradās 0,07 m attālumā no priekšmetu grupas starp abu kāju pedām.

¹⁸ Šā veida atradumu identificēšana ugunskaļos saistās ar noteiktām grūtībām, jo kremācija parasti notikusi ārpus kapulauka teritorijas (tikai 2 gadījumos, abi Ludzas Odukalna senkapos, kremācija veikta tieši apbedīšanas vietā) un piedevu novietojums vairs nav nosakāms.

¹⁹ LA. — 239. lpp.

²⁰ Turpat. — 229. lpp.; *Graudonis J.* Ērgļu Jaunākēnu kapulauks. — 38. lpp.

²¹ Minētie apbedījumi izceļas ar ievērojamu līdzdoto inventāru, piemēram, Kauguru Beitu 3. kaps — bronzas lentveida vainags, 6 bronzas kaklariņķi, kaklarotas, 6 bronzas aprocas, 6 bronzas gredzeni, 4 villaines u.c. Sk.: *Cimermane I.* Izrakumi Valmieras raj. Beitu kapulaukā. — 5. lpp.

²² Latvju tautas daiņas. — R., 1929. — 3. sēj. — 460. lpp., nr. 2412.

²³ Turpat. — 463. lpp., nr. 2440.

²⁴ Turpat. — 455. lpp., nr. 2351.

²⁵ Turpat. — R., 1930. — 6. sēj. — 366. lpp., nr. 1837.

²⁶ Turpat. — 670. lpp., nr. 3900.

²⁷ Turpat. — 3. sēj. — 464. lpp., nr. 2453.

²⁸ Turpat. — R., 1931. — 7. sēj. — 599. lpp.

²⁹ Turpat. — 6. sēj. — 371. lpp., nr. 1886.

THE 11TH—13TH CENTURIES BURIALS WITH «DONATIONS» OF WOMAN'S JEWELLERY COMPLEX

Summary

The Late Iron Age burial fields in the area inhabited by the Latgals are the most investigated monuments in Eastern Latvia. Archaeological excavations have been carried out on 80 level ground burial fields uncovering about 2000 burials and on 15 mound burial fields inspecting more than 200 mounds. In this paper several suggestions are presented concerning the small group of burials with «donations» of woman's jewellery complex. Such eleven finds, which can be from male and female graves, are known from the following seven monuments — level ground burial fields Ludzas Odukalns, Mārcienas Oliņi, Kauguru Beites, Drabešu Liepiņas, Ērgļu Jaunākēni, Priekuļu Ģūģeri, mound burial field Varakļānu Cakuli (Fig. 1). «Donations» represent a compact group of artefacts (Fig. 2), i.e. ornaments instead of certain tools, loca-

ted in different places near the deceased (Fig. 3). Sometimes they are wrapped up in cloth, put in bant-basket. There are, in general, the same types of artefacts among female as well as male finds. To graves with «donations» of woman's jewellery complex have not been given especially great attention in archaeological research. Some interpretation has been done only in connection to the male grave finds — donations from wife or relatives. The material shows that unmistakable explanation of both male and female burials with those finds is not possible. It can be said that donations, in principle, seem to occur in men's graves, but for women's graves we need another interpretation. The property of the deceased is more acceptable explanation in these cases.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Distribution of graves with «donations» of woman's jewellery complex on the burial fields in the area inhabited by the Latgals

Fig. 2. «Donation» of woman's jewellery complex of the 7th mound in the burial field Varakļānu Cakuli

Fig. 3. Location and structure of «donations» with woman's jewellery complex in the female (A) and male (B) graves. 1 — head ornaments of a twist, 2 — ribbon-like head ornaments, 3 — other head ornaments, 4 — head ornaments from spirals, 5 — neckrings with tetrahedral ends, 6 — neckrings with knot ends, 7 — neckrings with flattened ends, 8 — neckrings with flattened ends

and with pendants, 9 — neckrings with crush-and-saddle ends, 10 — other neckrings, 11 — neckbands from Cowrie shells, 12 — neckbands from beads and tinklers, 13 — neckbands from Cowrie shells, beads and tinklers, 14 — penannular brooches with rolled ends, 15 — penannular brooches with poppy-shaped ends, 16 — spiral bracelets, 17 — ribbon-like bracelets, 18 — animal-headed bracelets, 19 — hollow bracelets, 20 — spiralrings, 21 — spiralrings with middle plate, 22 — rings with double-spiral ends, 23 — whorls, 24 — shears, 25 — awls, 26 — woollen shawls, 27 — decorative pins

Dagnija Svarāne

KRĀSAINĀ METĀLA DARINĀJUMU IZEJMATERIĀLI LATVIJĀ 10.—12. GS.

Krāsainā metāla apstrādes nozīmību senatnē ir grūti pārvērtēt. Tā kā Latvijā vara rūdu iegulu nav, šeit atrastās senlietas darinātas no ievesta metāla. Metāllēģji un kalēji par izejvielām izmantoja gan lielus vara gabalus — lietņus, gan dažādus bronzas stienišus, gan tikai pārstrādāšanai derīgus priekšmetus jeb lūžņus.

Visinteresantākie ir apjomīgie un smagie vara gabali — lietņi, kas nāk tieši no vara kausēšanas jeb rafinēšanas krāsnīm. Latvijā ir atrasti divi šādi lietņi plāksņu formā, abi — Raušu ciemā.

Otra lielā izejmateriālu grupa ir dažāda lieluma un formas bronzas stieniši un to fragmenti. Latvijā uz apskatāmo periodu attiecināmu stienišu atrasts daudz. To forma un šķērsgriezums ir lielā mērā atkarīgs no plānotās izmantošanas, kas ir ļoti daudzveidīga. Dažādība vērojama arī metāla sastāvā. Stieniši ir izgatavoti no daudzkomponentu kausējuma, kuram pamatā ir varš, un par bronzu šis materiāls būtībā tiek dēvēts nosacīti un vienlaicīgi arī tradicionāli.

Trešā grupa ir raksturojama kā otrreizējās izejvielas jeb lūžņi — kausēšanas tīgelī nonāca viss, ko meistars un pasūtītāji uzskatīja par nederīgu lietošanai, — gan ražošanas atlikumi, gan bojāti priekšmeti. Šīs grupas pastāvēšanu lielā mērā var izdalīt teorētiski, pēc analogijām ar etnogrāfisko materiālu un mūsdienu juvelieru pieredzi.

Šī raksta uzdevums ir izvērtēt jaunās atziņas, kas iegūtas, analizējot metāla sastāvu abām Raušu ciema vara plāksnēm un sešiem bronzas stienišiem no Lubānas Ērgaļiem (3), Talsiem (2) un Daugmales (1). Analīzes ar rentģena fluorescences metodi (XRF) izdarītas Zviedrijā, Stokholmas Vēstures muzeja laboratorijā, 1994. gadā. Par analīžu veikšanu izsaku sirsnīgu pateicību Vēstures muzeja darbiniekam Janam Pederam Lammam, kā arī laboratorijas līdzstrādnieci Annai Sverdai. Jāpiezīmē, ka, aprakstot stienišus, nesmu pievērsusies to tipoloģiskajai analīzei — tai būtu jāvelti īpašs pētījums.

Jauno analīžu rezultāti, kā arī jau zināmo, bij PSRS teritorijā veikto un pēdējos gados pieejamo Rietumciropas un Ziemeļciropas pētījumu salīdzināšana ļauj risināt jautājumus, kā, kādā veidā un no kurienes Latvijā ieplūdis krāsainais metāls.

Latvijā vara un tā sakausējumu izstrādājumu sastāvs ir analizēts visai plaši, galvenokārt strādājot ar

gataviem priekšmetiem. Analīzes tika izdarītas gan bij. LPSR ZA Vēstures institūta Senlietu konservēšanas un restaurēšanas laboratorijā,¹ gan bij. PSRS ZA Vēstures institūta Spekrālo analīžu laboratorijā.² Spekrālās, galvenokārt puskvantitatīvās analīzes, kas veiktas visai detalizēti, pārsvarā nosakot 7—13, reizēm pat līdz 22 elementiem, ir ļoti vērtīgs izziņas materiāls. Izņēmums ir J. Daigas rakstā «Krāsaino metālu ķīmiskais sastāvs Latvijā 6.—13. gs.» publicētās kvalitatīvās spekrālās analīzes, kurās noteiktā elementa daudzums metālā svārstās no 5 % līdz 20 %.³ Pārāk lielās svārstības amplitūdas dēļ minētās analīzes būtiskus secinājumus izdarīt neļauj.

Liels darbs metāla sastāva noteikšanai ir veikts bij. PSRS ZA Vēstures institūta Spekrālo analīžu laboratorijā. Laikā līdz 1963. gadam tajā tika izdarīts vairāk nekā 2300 kvantitatīvo analīžu,⁴ nosakot metāla sastāvu līdz 13—22 elementiem. Turpmākajos gados šo analīžu skaits, protams, ir vēl pieaudzis. Paraugi tik sīki tika analizēti nolūkā ar mikropiemaisījumu palīdzību noteikt metālu un dažādu kausējumu vēsturi, metāla un pamatrūdas izcelsmi, kā arī metālu izplatību laikā un telpā.⁵ Uz šo analīžu pamata J. Černihs ir izdalījis sešas Austrumciropā sastopamas metalurģiskās grupas, kas ir nozīmīgas arī Latvijā, kur konstatētas piecas no tām.⁶

Zviedrijā pēdējos gados metāla paraugu analīzēs pārsvarā nosaka 4—7, reizēm līdz 12 elementiem gan ar atomu absorbcijas, gan rentģena fluorescences metodi, bet metāla sastāva analīzes bieži vien kombinē ar svina izotopu analīzēm, kas dod drošākus rezultātus. Svina izotopu analīzei pamatrūdas noteikšanā, kas ir viena no metalurģijas vēstures pamatproblēmām, būtisku nozīmi piešķir zviedru metalurģijas vēsturniecei H. Forshelle (*Forshell*).⁷ Metodes pamatā ir fakts, ka ne vara rūdas kausēšanas, ne rafinēšanas laikā svina izotopu kompozīcija nemainās,⁸ turklāt svina satur daudzī var priekšmeti. Izdarot svina izotopu analīzi, var noteikt svina saturošās vara rūdas izcelšanās laiku, kas pēc tam ir jāsalīdzina ar attiecīgiem vara senlietu analīžu rezultātiem.

Tomēr bronzas senlietu pamatrūdas noteikšanai šāda metode ir maz noderīga, jo loģējuma metāliem var būt cita izcelsme, un tādā gadījumā tiem ir arī citāds mikropiemaisījumu komplekss. Arī strādājot ar

otreizējām izejvielām — lūžņiem, piemaisījumu elementi tiek tā sajaukti, ka pēc tam metāla izcelsmi noteikt ir ļoti sarežģīti, pat neiespējami. Šo iemeslu dēļ zviedru zinātnieki mikropiemaisījumiem detalizētu uzmanību nepievērš.

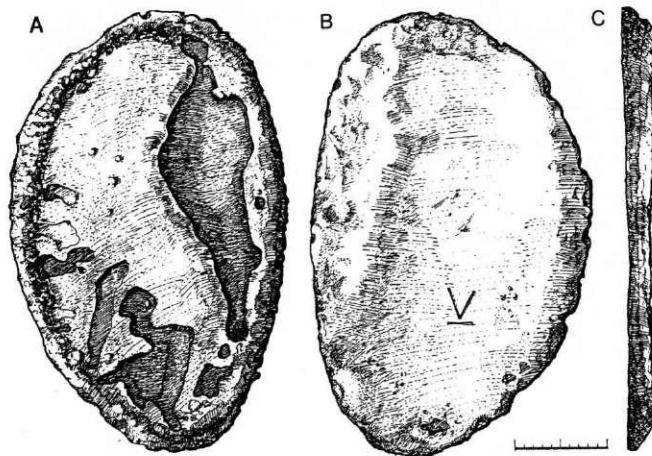
Daļa zinātnieku, piemēram, B. Otaveja (*Ottawa*), vispār nestrādā ar «sajauktu metālu». F. Tomsons norāda uz milzīgajām grūtībām vai pat neiespējamību pēc mikropiemaisījumiem noteikt metāla pamatrūdu.¹⁰ Vairums zinātnieku šim uzskatam gan nepievienojas, tomēr norāda uz problēmas lielo sarežģītību.

Šo apstākļu dēļ H. Forshela savā pētījumā dažādu raktuviņu varā rūdu ķīmiskos komponentus vispār nenorāda.¹¹ Kā redzam, J. Čerņiha un H. Forshelas pieeja mikropiemaisījumu nozīmei ir ļoti atšķirīga. Izpētes metožu lielās atšķirības dēļ tās viena otru papildināt var tikai nelielā mērā.

Raušu vara plāksņu sastāvs līdz šim vēl nav analizēts. Apskatāmā perioda bronzas stieniņu analīžu ir izdarīts samērā maz. Tikai 10 gadījumos ir publicētas pietiekami precīzas to ķīmiskā sastāva analīzes — diviem stieniņiem no Dantes Stiebiem,¹² trim — no Lubānas Ērgāļiem,¹³ četriem — no Asotes¹⁴ un vienam — no Oliņkalna.¹⁵

Abas Doles Raušu ciemā iegūtās lielās vara plāksnes tiek datētas ar 12. gs.,¹⁶ un tās ir līdz šim vienīgais tik lielu izejvielu krājuma atradums Latvijas arheoloģiskajā materiālā. Raušu ciems uzskatāms par ievērojamu metālapstrādes centru, kur atrastas 6 rotkaļu darbnīcas.¹⁷ Jāpiezīmē, ka lielais skaits ciemā atrasto darbarīku un gatavo izstrādājumu liecina arī par intensīvu dzelzs kalēju darbību. Doles salas augšgala ciemi kā lībiešu administratīvais un saimnieciskais centrs izvirzījās pēc Daugmales pils bojāejas 12. gadsimtā.¹⁸

Pēc formas plāksnes ir visai līdzīgas, lai arī viena no tām ir lielāka un smagāka — 18 kg (1. att.; inv. nr. VI 145: 3000), otra — mazāka un vieglāka — 7 kg (2. att.; inv. nr. VI 145: 3001). Plāksnes ir ovālas, to garums 51,2 un 46,2 cm, platums — 31,2 un

2. att. Raušu ciemā atrastā mazākā vara plāksne (inv. nr. VI 145: 3001).

A — skats no augšas, B — skats no apakšas, C — sānskats

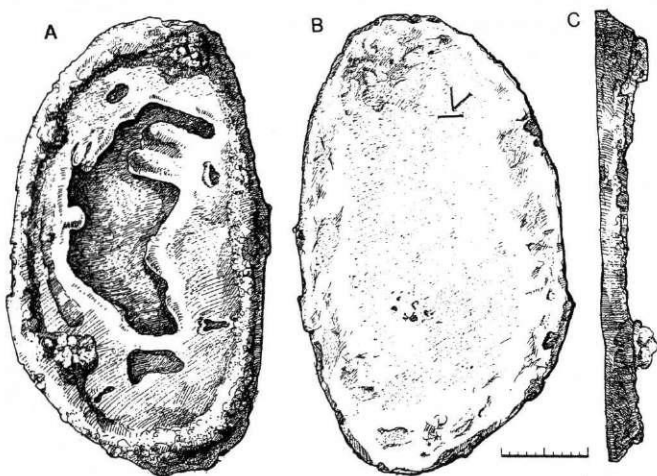
31,3 cm, malu biezums — 3,4—7,3 cm un 2—2,4 cm.

Plāksnēm ir ļoti izteiktas un biezas malas ar ļoti grubuļainu virsmu, kas liecina par gāzu darbību. Plāksņu malas virzienā uz augšu ir ieslīpas — augšpusē plāksnes apkārtmērs ir nedaudz mazāks, apakšdaļā — lielāks. Plāksņu virspusē ir ieplaka ar neregulāriem iedobumiem, kas arī liecina par gāzu darbību. Apakšpusē plāksnēm ir daudz līdzenāka, lai arī nav pilnīgi gluda: tajā ir iecirtumi, kas izskatās pēc pasvītota romiešu cipara «pieci» vai arī stilizēta burta K. Šie iecirtumi varētu būt plāksņu izgatavotāja zīme.

Raušu ciema vara plāksnēm gan pēc formas, gan ķīmiskā sastāva līdzīgs lietišķs atrasts Gotlandē, Kvarnā, Eskelhemas draudzē.¹⁹ Iespējams, ka arī hronoloģiski Gotlandes plāksne attiecināma uz vēlo dzelzs laikmetu.²⁰

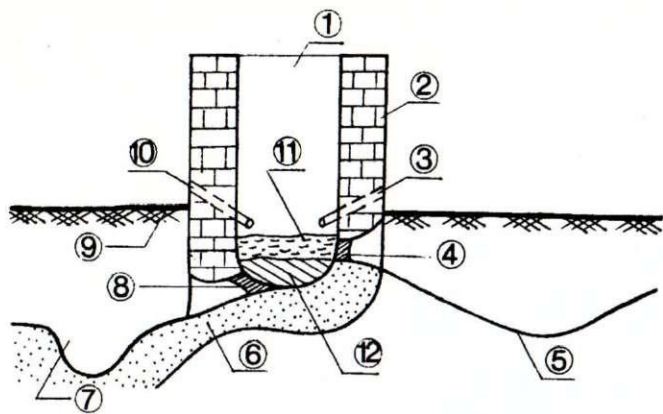
Gotlandes plāksnei vienā pusē iecirsta nedaudz līdzīga izgatavotāja (?) zīme — aptuveni romiešu cipars «pieci» ar trim liektām papildu svītrām augšdaļā. Raušos un Gotlandē atrastajām plāksnēm ir atšķirīgas sānu malas: Gotlandes plāksnei izveidota it kā vidusšķautne un malas ir slīpas gan virzienā uz augšu, gan virzienā uz apakšu, tāpēc vislielākais apkārtmērs plāksnei ir vidusdaļā.²¹ Tāpat kā Raušu plāksnēm, arī Gotlandes plāksnei gāzu darbības ietekmē gar malām izveidojušies daudzi sīki sastinguši metāla graudi un bedrītes.

Intensīvās gāzu darbības pēdas gar plāksņu malām un virspusē liecina, ka visas trīs plāksnes noteikti nav atlietas veidnē, visticamāk — varš vienkārši iztecināts no krāsns lēzenā smilšu iedobumā. Vara kausējamo un rafinējamo krāšņu konstrukcija senatnē ir bijusi dažāda. Domājams, ka plāksnes varētu būt bijušas kausētas apmēram tādā krāsni, kāda redzama 3. attēlā. Šī krāsns ir no Minojas perioda 3.—2. g.t. pr.Kr., un tās rekonstrukciju ir devis metālapstrādes vēstures speciālists R. F. Tilekots.²² Ja zem attēlā redzamās šķidrā metāla notekas (3. att.: 8) paliek speciālu māla veidni, gāzes tik spēcīgi neietekmē lietņa malas. Tātad lietņa forma atkarīga no iedobuma vai gropes formas,

1. att. Raušu ciemā atrastā lielākā vara plāksne (inv. nr. VI 145: 3000).

A — skats no augšas, B — skats no apakšas, C — sānskats

3. att. 3.—2. g.t. pr.Kr. vara kausējamā krāsns. R. F. Tilekota rekonstrukcija.

1 — kausēšanas bedre, 2 — māla vai ķieģeļu siena, 3 — sprausla, plēšas, 4 — sārņu noteka ar pagaidu māla aizvaru, 5 — sārņu bedre, 6 — māla pamats, 7 — iedobums lietnīm, 8 — metāla noteka ar pagaidu māla aizvaru, 9 — zemes līmenis, 10 — sprausla, 11 — sārņi, 12 — metāls

kurā metāls tiek ietecināts. Bieži iedobums bija virspusē apaļš, šķērsgrīzumā pussfērisks jeb vienpusīgas lēcas veida. Šādi «lēcveida» lietņi, kas atrasti Eiropā, attiecas gan uz bronzas laikmetu, gan viduslaikiem.²³

Lielākajai un smagākajai Raušu vara plāksnei pārbaudīti 7 elementi, mazākajai — pieci. Paraugi nozāģēti no plākšņu malām. Lielākā plāksne satur 96,7152 % vara, 2,3675 % svina, 0,9175 % dzelzs. Cinka, alvas, zelta un sudraba paraugā nav, vismaz ne 1 % robežās (mikropiemaisījumus ar šo metodi nenosaka). Mazākā plāksne satur 92,543 % vara, 7,389 % svina; dzelzs, cinka un alvas paraugā nav.

Gotlandes plāksnei analizēti paraugi no tās augšdaļas un apakšdaļas, ņemot vērā, ka smagie metāli, piem., svins, koncentrējas lējuma apakšdaļā. Analīžu rezultātus sk. 1. tabulā.

Kā redzam, vara tīrība visām trim plāksnēm ir relatīvi augsta un lielākais piekausējums ir svins.

Aplūkojot jautājumu par plākšņu izlietošanas iespējām, jāsaaka, ka tās bija plašas. Vispirms jau, sadalot plāksnes gabalos un tīgeli pievienojot varam ligatūru vai metāla stienīšus, vai salauztus priekšmetus, varēja izgatavot Latvijā parasto bronzu ar universālu pielietojumu.

Jautājums par ligatūru nav vienkāršs. Ar alvu it kā nebūtu problēmu, ja neņem vērā tās dārdzību, kā re-

zultātā alvas saturs bronzā aplūkojamajā periodā Latvijā bieži ir niecīgs. Latvijā,²⁵ tāpat kā ievērojamā Rietumeiropas un Ziemeļeiropas daļā, galvenais legējošais elements ir cinks.²⁶ Bet no metalurģijas vēsturniekiem vienīgi J. Čerņihs apgalvo, ka cinks kā metāls bijis pazīstams jau 3. g.t. pr.Kr. un Karpatos 2.—1. g.t.pr.Kr. esot atrasti līdz 0,5 kg smagi cinka stieņi.²⁷ Tā kā cinks izgaro pirms vārīšanās punkta sasniegšanas, tā ieguve ir ļoti sarežģīta. Dominē uzskats, ka «tīru» cinku Eiropā pirmo reizi ieguva Džons Čempions 1758. gadā.²⁸ Senatnē misiņu un līdz ar to arī cinka legējumu ieguva, sakausējot kopā vara rūdu ar kalamīnu (galmeju) — cinka rūdu.²⁹ Šī metode tika plaši izmantota. Tā bija pazīstama arī dienvidrietumu Vācijā dzīvojošam mūkam Teofilam, kura traktātā «Par dažādiem amatiem»³⁰ ir aprakstīti daudzi ar metālapstrādi saistīti jautājumi. Traktātu pētnieki datē ar laiku no 10. līdz 12. gadsimtam.³¹ Iespējams, ka cinka legējuma plašā izplatība Eiropā daļēji saistāma tieši ar īpašo vara rūdas kausēšanas metodi, pievienojot tai kalamīnu (galmeju).

Zviedru zinātnieki izvirzījuši hipotēzi, ka Gotlandes plāksne bijusi paredzēta zvanu liešanai.³² Jāpiekrīt, ka senos zvanos bieži ir 1—4 % svina, tomēr alvas piekausējums zvanam dod labāku skaņu. Viduslaikos bija izplatīta īpaša zvanu bronza, kurai piē vara bija piekausēti 20—23 % alvas.³³ Domāju, ka uzskatīt Raušu vara plāksnes par izvejvielu zvanu izgatavošanai nav pietiekama pamata. Kā jau minēju, varu var viegli pārstrādāt par parasto bronzu. Pēc J. Čerņiha domām, ar analizēm ir pierādīts, ka metalurģiskajās krāsnīs kausēja «tīru» varu, bet ligatūru vēlāk pievienoja tīgeli.³⁴ Senatnē uzskatīja, ka varš ar nelielu svina piejaukumu bija noderīgs sadzīves traukiem.³⁵ Latvijā, piemēram, Asotē, ir lietoti vara katli. To fragmentiem konstatēts 1—5 % svina piejaukums.³⁶

Vispār svina piejaukumu uzskata par nevēlamu, jo tas varā gandrīz nešķīst, izveidojot apvalku ap vara kristāla graudiem.³⁷ Rodas tā saucamā sarkanlūstamība,³⁸ kas traucē vara apstrādi. Turklāt varš ar svina piejaukumu nav derīgs zeltīšanai. Par pozitīvu momentu uzskatāms, ka svina ligatūra pazemina bronzas kušanas temperatūru un padara to plūstošāku. Jāpiezīmē, ka vajadzības gadījumā svinu no vara var samērā viegli attīrīt. Šāds process aprakstīts jau minētā Teofi-

1. tabula

Raušu ciemā un Gotlandē atrasto vara plākšņu ķīmiskais sastāvs (%)

Atraduma vieta	Cu varš	Pb svins	Fe dzelzs	Sn alva	Zn cinks	Ni niķelis	Co kobalts	Au zelts	Ag sudrabs	Sb antimons	Bi bismuts	As arsēns	Piezīmes
Raušu ciems	96,7152	2,3675	0,9175	—	—	x	x	—	—	x	x	x	lielākā plāksne
Raušu ciems	92,543	7,389	—	—	—	x	x	x	x	x	x	x	mazākā plāksne
Gotlande ²⁴	90,0 92,3	7,1 6,3	0,1 0	1,9 0,5	0,1 0,1	— —	— —	0 1,1	0,5 0,4	0,4 0,4	— —	— —	virspuse apakšpuse

x — nav analizēts.

la traktāta 66. nodaļā: «Varu tīgelī izkausē un tad maisa ar jaunu koka dzinumu. Par kušņiem izmanto kokogles. Izkausēto varu pārkausa ar izsijātiem ogļu pelniem. Maisīšanas laikā svins ar šiem pelniem salīp un to var nosmelt. Šo procesu atkārto vairākas reizes, kamēr viss svins tiek attīrīts. Pēc tam jāpārbauda, vai varš ir tīrs, — vēl neatdzisušu metālu liek uz laktas un kaļ ar lielu veseri. Ja varš lūst, tīrīšana jāturpina.»³⁹ Zināmā mērā varš attīrās no atsevišķiem piemaisījumiem katras kausēšanas laikā, un, jo varš tīrāks, jo tas ir vērtīgāks.

Metallurģijas vēsturnieki šādām tikko no kausēšanas un rafinēšanas krāsniem nākušām plāksnēm — lietņiem piešķir īpašu nozīmi, jo tām ir iespējams noteikt pamatrūdu, no kuras metāls ir izkausēts. Tomēr, risinot šo jautājumu, pētnieki sastopas ar lielām grūtībām.

Sākotnējā cerība izmantot svina klātbūtni paraugā kā pazīmi, pēc kuras noteikt pamatrūdu, neattaisnojās, jo noskaidrojās, ka lielākā daļa Eiropas vara rūdu satur svinu.⁴⁰ Galvenais priekšnoteikums pamatrūdas noteikšanai ir rūpīgas seno raktuvju rūdas analīzes. Diemžēl seno raktuvju vienkārši ir pārāk daudz, tāpēc to materiāls pilnībā nav analizēts. Pamatā izpētītas tikai lielākās raktuves. Turklāt pat vienā raktuvē rūdas saturs var atšķirties atkarībā no iegurās dziļuma. Par problēmas sarežģītību liecina fakts, ka atšķirīgie kausēšanas apstākļi, to skaitā temperatūra, gaisa pūsma, šihtas sastāvs, kuri mūsdienās izpētei vairs nav pieejami, zināmā mērā var izmainīt pamatmetāla — vara — piejaukumu sastāvu. Domājams, ka minētā svina izotopu analīze ļautu izdarīt noteiktus secinājumus pamatrūdas ieguves vietas noteikšanai.

Kurā vietā šīs plāksnes izkausētas un rafinētas, kādā veidā tās atvestas uz Daugavas lejteci un Gotlandi, droši nav nosakāms. Var tikai norādīt uz intensīvo kalnrūpniecību Karpatu,⁴¹ Alpu un Harca kalnos,⁴² daudzajām vara rafinētavām Vācijā,⁴³ piemēram, Goslārā,⁴⁴ lielo vara tirgu Vācijā⁴⁵ un Dinantas pilsētā Māsas upes ielejā, kā arī frīzu un gotlandiešu tirdznieciskajām aktivitātēm vēlajā dzelzs laikmetā.⁴⁶

Plāksņu ievērojamā līdzība ļauj spriest, ka tās izgatavotas ja ne gluži vienā vietā, tad vienā reģionā gan. Tā kā Zviedrija līdz 13. gs. varu importēja,⁴⁷ jāsecina, ka vismaz atsevišķos gadījumos lībiešiem un gotlandiešiem bija viens vara ieguves avots.

Jau minētās desmit bronzas stieniņu analīzes tiek papildinātas ar vēl sešām. Trīs Zviedrijā analizētie stieniņi ir no Lubānas Ērgaļu depoziāta, kas atrasts 19. gs. pirmajā pusē, rokot grāvi. Saglabāties 51 stieniņi,⁴⁸ bet sākotnēji to esot bijis ap simts.⁴⁹ Arheologi F. Balodis un J. Daiga depoziātu datē ar 9.—12. gs.,⁵⁰ V. Urtāns — ar 10.—12. gs.,⁵¹ bet Ē. Mugurēvičs pielauj iespēju, ka stieniņi ir no neolīta vai bronzas laikmeta.⁵²

Vēl analizēti divi bronzas stieniņi no pieciem Talsu senpilsētā 1992. g. J. Asara izrakumos iegūtajiem. Stieniņi atrasti intensīvā 12.—13. gs. celtnes kultūrslānī kopā ar bronzas skārda atgriezumiem un lielāku daudzumu stieplu fragmentu, kas uzvedina uz domām, ka šajā celtnē atradusies rotkaļa darbnīca.⁵³

Pēdējais no analizētajiem stieniņiem atrasts Daugmales pilskalna plakumā V. Ģintera vadītajos izraku-

mos 1933. gadā. Daugmali tā ilggadējais pētnieks V. Urtāns raksturo kā izcilu tirdzniecības un amatniecības centru 10.—12. gadsimtā.⁵⁴

Stieniņiem ir garena forma un lielākā vai mazākā mērā vienmērīgs šķērsgriezums. Lubānas Ērgaļu stieniņi ir izteikti gari (līdz pat 350 mm) un tievi (platums 6—16 mm). Lielākajai daļai stieniņu šķērsgriezums ir segmentveida, vienam — trapeceveida.⁵⁵ Talsu senpilsētas stieniņi ir no 3,9 līdz 8,1 cm gari, 1,2—1,3 cm plati, 7,3—12 mm bieži, šķērsgriezumā pārsvarā segmentveida. Viena stieniņa šķērsgriezums ir apaļš, tā diametrs — 7,2 mm.⁵⁶ Lielākajam analizētajam stieniņim ir saglabājušās izteiktas lējuma šuves. Daugmales stieniņi ir ar nevienmērīgu šķērsgriezumu — tas vienā galā ieapaļš, otrā — segmentveidīgs, tā garums — 103 mm, platums — 10,1 mm, biezums — 9 mm.

Lictos bronzas stieniņus atrod samērā bieži — gan lielos amatniecības centros, gan vienkāršās darbnīcās, gan noglabātus depoziātos. Latvijā ar 10.—13. gs. datējami stieniņi atrasti Mežotnē, Daugmalē, Tērvetē, Talsos, Mārtiņsalā⁵⁷ u.c. Lubānas Ērgaļu stieniņiem līdzīgi atradumi zināmi Ventspils depoziātā, kā arī Mārtiņsalas 10.—14. gs. pilsdrupās.⁵⁸ Ārpus Latvijas lielāks skaits šādu samērā tievu un garu bronzas stieniņu ar segmentveida un trīsstūrveida šķērsgriezumu atrasts Gotlandē,⁵⁹ kur tos datē ar vēlo dzelzs laikmetu⁶⁰ (pēc Zviedrijas periodizācijas tas atbilst 5.—11. gs.). Liels — 1718 analogisku 10. gs. stieniņu depoziāts zīmāms Somijā.⁶¹

Stieniņus izgatavot var dažādi. Šķiet, visizplatītākais paņēmieni bija to atliešana vienpusīgajās jeb tā saucamajās atklātajās māla veidnēs. Šādos gadījumos stieniņa virspuse, kas nepieklāvās veidnes sienām, mēdz būt nedaudz ieliekta uz iekšu un izteikti grubuļaina. Jādomā, ka atklātā veidnē ir atlieti Lubānas Ērgaļu un mazākais no analizētajiem Talsu senpilsētas stieniņiem (inv. nr. A 12865: 99).

Par šāda veida stieniņu izgatavošanu Latvijā liecina gan vidējā, gan vēlā dzelzs laikmeta atklāto māla veidņu atradumi Āraišu ezera mītnē,⁶² Kentes, Oļņkalna un Talsu pilskalnos.⁶³

Ļoti izplatīts liešanas veids bija liešana saliekamās, parasti divpusīgās veidzemes, retāk akmens vai māla, atsevišķos gadījumos pat metāla vai koka veidnēs. Par liešanu saliekamās veidnēs liecina lējumam gar malu novērojamās lējuma šuves vai to novilējuma pēdas. Kā jau minēts, ļoti izteiktas lējuma šuves ir lielākajam Talsu senpilsētā atrastajam stieniņim (inv. nr. A 12865:96).

Jo mazākas lējuma šuves, jo lējums kvalitatīvāks. Šuves noslīpējot, jāiegulda papildu darbs, turklāt vēlams izvairīties arī no nelietderīga metāla patēriņa.

Tērvetes pilskalnā ir atrasta vara pusveidne samērā platu un paīsu stieniņu atliešanai,⁶⁴ tomēr domājams, ka tā bijusi paredzēta metālam ar zemu kušanas temperatūru, visticamāk — alvai vai alvas—svina kausējumam. Pirmām kārtām par to liecina nelielā ielietnes sistēma, kas piemērota alvas—svina kausējumam. Bronzas liešanai ielietnes sistēma parasti tiek izveidota piltuves veidā, turklāt daudzreiz lielāka, nekā tā ir Tērvetes veidnei. Tas

nepieciešams, lai izkausētais metāls pietiekami ilgi saglabātu plūstamību, kā arī lai hidrostatisks spiediens, kas nepieciešams izkausētās bronzas ieplūšanai veiddobumā, būtu pietiekami liels.

Tam, ka Tērvetes veidnē liets alvas vai alvas—svina kausējums, par labu liecina arī fakts, ka šai veidnei nav izveidota ventilācijas sistēma, kas ir nepieciešama bronzas liešanai, jo tās kausēšanas procesā rodas gāzes, bet veidnes materiāls ir gāzu necaurļaidīgs. Runājot par veidnes izgatavošanas materiālu, jā-saka, ka gadījumos, kad apstrādājamam metālam un veidnei kušanas temperatūras starpība ir 100—150°C, darbs prasa īpašu uzmanību un precizitāti. Strādājot ar metāliem, kuru kušanas temperatūra ir ap 1000°C, neuzmanības vai kļūmes gadījumā vērtīgo veidni viegli varēja sabojāt.

Trešais senatnē lietotais stieniņu atliešanas paņē-miens ir liešana pēc vaska modeļa (t.s. *cire perdue* me-tode) vienreizējā māla veidnē. Šādos gadījumos stienītis ir pilnīgi bez lējuma šuvēm, ar izteikti gludu virsmu, parasti ar apaļu vai ieapaļu šķērsgriezumu. *Cire perdue* metode ir visai sarežģīta un darbietilpīga un pārsvarā tika lietota sarežģītas formas priekšmetu izgatavošanai, tomēr reizēm šādā veidā tika atlieti arī stieniši.⁶⁵

Gandrīz visiem stienišiem Stokholmas Vēstures mu-zeja laboratorijā pārbaudīti 9 elementi; izņēmums ir Daugmalē atrastais, kam pārbaudīti 4 elementi (sk. 2. tab.).

Zelta, sudraba, alvas, antimona un bismuta Lubā-nas Ērgaļu un Talsu paraugos vispār nav vai arī ir ļoti niecīgos daudzumos, ko rentgena fluorescējošais spektrometrs neuzrāda. Iespējams, ka Lubānas Ērgaļu stieniši izkausēti vienā darbnīcā. Par to liecina gan raksturīgā forma, gan radniecīgais ķīmiskais sastāvs, kas līdzīgs Dz. Hofertes analizētajiem šīs sērijas stie-nišiem. Pēc sastāva Lubānas Ērgaļu stienišiem analo-gisks arī Talsu stienītis ar inv. nr. A 12865: 99.

Jādomā, ka dzelzs un daļēji svina piejaukumi bron-zā lielā mērā saistīti ar vara pamatrūdas sastāvu. Lie-lākos daudzumos šie piekausējumi pazemina bronzas kvalitāti. Lielais cinka legējums, kas aplūkojamajā pe-riodā bija pazīstams plašā areālā gan Rietumeiropā, gan Ziemeļeiropā, izskaidrojams ar jau minēto lielos mērogos veikto misiņa ražošanu, sakausējot kopā vara un cinka rūdas.

Otra Talsu stieniša (inv. nr. 12865: 96) sastāvs, kur līdzās parastajam cinka daudzumam ir augsts svina saturs — 16,70 %, kā arī lielais nevēlamais dzelzs piejaukums uzvedina uz domām, ka šis stienītis varētu būt izgatavots uz vietas Talsu senpilsētā, sa-kausējot kopā t.s. otrreizējās izejvielas jeb lūžņus.

Daugmales stienīti savukārt ir mazāk svina nekā pārējos stienišos un samērā daudz cinka, kas šo kau-sējumu tuvina misiņam (cinks ar vara piekausējumu

līdz pat 50 %).⁶⁶ Atsevišķos gadījumos svins var būt piekausēts speciāli — līdzās jau minētajām negatīva-jām īpašībām nelielos daudzumos tas uzlabo sakausē-juma īpašības: palielinās stiprība, cietība, antikorozijas spēja un citas īpašības.⁶⁷

Senatnē stieniši kalpoja gan kā izejvielu uzkrājums, gan kā dažādu priekšmetu sagataves. Atsevišķos gadī-jumos tos varēja izmantot arī par maiņas līdzekli (piemēram, Lubānas Ērgaļu stieniši).⁶⁸ Stieniša šķērs-griezumu lielā mērā noteica nolūks, kādam tas pare-dzēts. Ja stienītis tika izgatavots vienkārši kā izejvielu uzkrājums, tā šķērsgriezumam nebija būtiskas nozī-mes. Turpretī, ja stienīti lēja kā priekšmeta sagatavi, piemēram, kaklariņķu vai aproču kalšanai vai arī stieples vilkšanai, tā šķērsgriezums tika maksimāli tu-vināts izgatavojamam priekšmetam. Stieniņu lietošanas dažādību apliecina arī nevienādā svina un cinka līga-tūra — svina daudzums stienišos svārstās no 2,3 % (Daugmale) līdz 16,70 % (Talsi), cinka — no 8,8 % (Lubānas Ērgaļi un Dunties Stiebrī)⁶⁹ līdz 28,33 % (Daugmale).

Jādomā, ka daļa Latvijā atrasto bronzas stieniņu ievesta, daļa izgatavota uz vietas. Šai sakarā inte-resanti atzīmēt jau vidējā dzelzs laikmetā Eiropā izplatīto tradīciju lielos daudzumos pārkausēt neskai-tāmos bronzas un īpaši misiņa priekšmetus, to skaitā statujas, jumta daļas, mājturības priekšmetus utt., kas izlaupīti, ejot bojā Romas impērijai.⁷⁰ Ie-spējams, ka zināma daļa šī pārkausētā antīkās pa-saules metāla nonāca arī Latvijā.

2. tabula
Bronzas stieniņu ķīmiskais sastāvs (%)

Atrašanas vieta	Inv. nr.	Cu varš	Zn cinks	Pb svins	Fe dzelzs	Piezīmes
Lubānas Ērgaļi	V 8032: 10	78,88	10,22	11,61	0,29	
Lubānas Ērgaļi	V 8032: 11	75,6	9,8	11,28	0,3	
Lubānas Ērgaļi	V 8032: 15	76,66	10,31	12,71	0,19	
Talsu senpilsēta	A 12865: 96	68,79	7,18	16,70	6,5	lējuma šuves
Talsu senpilsēta	A 12865: 99	76,22	15,02	7,97	0,35	
Daugmales pilskalns	A 9664: 463	68,67	28,33	2,3	0,65	

PARINDES

- 1 Analīzes veica Dz. Hoferte. Tās publicētas darbos: *Daiga J.* Karavira aprobe // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 189. lpp.; *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. — R., 1980. — 173. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi — 3.—15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. — R., 1977. — 45., 53., 92., 104., 113., 144. lpp.; *Hoferte Dz.* Dažu bronzas krustiņveida piekariņu spektrālās analīzes rezultāti // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 240., 241. lpp.
- 2 *Daiga J.* Krāsaino metālu ķīmiskais sastāvs Latvijā 6.—13. gs. // AE. — R., 1962. — 4. laid. — 47.—65. lpp.; *Черных Е. Н., Хоферте Д. Б., Барцева Т. Б.* Металлургические группы цветного металла I тысячелетия н. э. из Прибалтики // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. — М., 1969. — № 119; *Мугуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. — Рига, 1965. — 139 с.
- 3 *Daiga J.* Krāsaino metālu.. — 53.—61. lpp.
- 4 *Черных Е. Н.* Спектральный анализ и изучение древнейшей металлургии Восточной Европы // Археология и естественные науки. — М., 1965. — С. 97.
- 5 *Черных Е. Н.* Исследование состава медных и бронзовых изделий методом спектрального анализа // СА. — 1963. — № 3. — С. 149.
- 6 *Черных Е. Н., Хоферте Д. Б., Барцева Т. Б.* Металлургические группы.. — С. 112, 113.
- 7 *Forshell H.* The inception of copper mining in Falun. Theses and papers in archaeology. B: 2. — Stockholm, 1992. — P. 25, 170.
- 8 Turpat. — 20., 21. lpp.
- 9 Turpat. — 21. lpp.
- 10 *Черных Е. Н.* Исследование состава.. — С. 149.
- 11 *Forshell H.* The inception.. — P. 33.
- 12 *Daiga J.* Karavira aprobe.. — 189. lpp. Inv. nr. A 5794^a, A 5794^b.
- 13 Turpat. Inv. nr. A 7442: 4^a, A 8032: 2^b; *Urtāns V.* Senākie depoziiti Latvijā. — R., 1977. — 120., 227. lpp.; T. Lita analīze. Inv. nr. AI 1033.
- 14 *Daiga J.* Krāsaino metālu.. — 62., 63. lpp. Inv. nr. As 61/1953, As 852/1952, As 759/1952, As 189/1949.
- 15 *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi.. — 45. lpp. Inv. nr. VI 155: 123.
- 16 *Urtāns V.* Senākie depoziiti.. — 206. lpp.
- 17 *Šnore E.* Raušu ciems Doles salas augšgalā // LZAV. — 1991. — Nr. 6. — 81. lpp.
- 18 *Caune A.* Rigas loma Daugavas lejteces apgabalā 10.—12. gs. // LZAV. — 1992. — Nr. 3. — 13. lpp.
- 19 *Oldeberg A.* Metallteknik under förhistorisk tid. — Bd 1. — Lund, 1942. — S. 51, Fig. 46.
- 20 Turpat. — 52. lpp.; *Serning I.* Malm. Metall. Föremål. 2. // Kompendium i arkeologi. — Stockholm, 1980. — Fig. 9: 5, s. 9.
- 21 *Forshell H.* The inception.. — Fig. 16; *Serning I.* Malm. Metall.. — Fig. 9: 5.
- 22 *Tylecote R. F.* A History of metallurgy. — Great Britain, 1992. — P. 38, Fig. 21.
- 23 *Tylecote R. F.* The early history of metallurgy in Europe. — London; New York, 1987. — P. 20.
- 24 *Forshell H.* The inception.. — P. 88.
- 25 LA. — 256. lpp.
- 26 *Merkevičius A.* Žalvario dirbinių cheminė sudėtis // Lietuvos archaologija. — Vilnius, 1988. — P. 88; *Oldeberg A.* Metallteknik under vikingatid och medeltid. — Stockholm, 1966. — S. 249, 252; *Мугуревич Э.* Восточная Латвия.. — С. 34; *Васильева Э. С.* Характеристика медных сплавов с городищ Тверск и Паасо // *Кочуркина С. И.* Древняя корела. — Л., 1982. — С. 156.
- 27 *Черных Е. Н.* Металл, человек.. — С. 156.
- 28 *Forshell H.* The inception.. — P. 25.
- 29 *Oldeberg A.* Metallteknik under vikingatid.. — S. 249.
- 30 *Теофил.* О разных ремеслах // Сообщения № 7 / Министрство культуры СССР. Всесоюзная центральная научно-исследовательская лаборатория по консервации Музейных ценностей (ВЦНИЛКР). — М., 1962. — С. 154, гл. 62.
- 31 *Карзер М. К.* Древний Киев. — М.; Л., 1958. — Т. 1. — С. 402; *Duczko W.* The Filigree and Granulation Work of the Viking Period // Birka. — Stockholm, 1985. — Vol. 5. — P. 16.
- 32 *Forshell H.* The inception.. — P. 23.
- 33 LKV. — 2. sēj. — R., 1928—1929. — 3038. sl.
- 34 *Черных Е. Н.* Металл, человек.. — С. 165, 166.
- 35 *Forshell H.* The inception.. — P. 23.
- 36 *Daiga J.* Krāsaino metālu ķīmiskais sastāvs.. — 50. lpp.; *Anteins A.* Bronza Latvijā. — R., 1988. — 54. lpp.
- 37 *Forshell H.* The inception.. — P. 25.
- 38 *Anteins A.* Krāsainie metāli un to sakausējumi. — R., 1959. — 20. lpp.
- 39 *Теофил.* О разных ремеслах. — С. 157.
- 40 *Forshell H.* The inception.. — P. 25, 170.
- 41 *Черных Е. Н.* Металл, человек.. — С. 103; *Forshell H.* The inception.. — P. 163.
- 42 *Forshell H.* The inception.. — P. 163.
- 43 Turpat. — 43. lpp.
- 44 Turpat. — 36. lpp.
- 45 *Tylecote R. F.* A History of metallurgy. — P. 89.
- 46 *Forshell H.* The inception.. — P. 56, 161.
- 47 *Oldeberg A.* Metallteknik under vikingatid.. — S. 249.
- 48 *Urtāns V.* Senākie depoziiti.. — 213. lpp.
- 49 *Дайга И. В.* К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии // СА. — 1960. — № 3. — С. 91.
- 50 Turpat.
- 51 *Urtāns V.* Senākie depoziiti.. — 213. lpp.
- 52 *Мугуревич Э.* Восточная Латвия.. — С. 35.
- 53 *Asaris J.* Pētījumi Talsu senpilsētā // ASM 1992. un 1993. — R., 1994. — 20.—22. lpp., 5. att.
- 54 *Urtāns V.* Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē // Muzeji un kultūras pieminekļi. — R., 1969. — 89. lpp.
- 55 *Urtāns V.* Senākie depoziiti.. — 213. lpp.
- 56 *Asaris J., Tora A.* Pārskats par 1992. gada arheoloģiskajiem aizsardzības izrakumiem Talsu senpilsētā. Pārskats glabājas VKPAI arhīvā.
- 57 *Urtāns V.* Senākie depoziiti.. — 61. lpp.
- 58 Turpat.
- 59 *Oldeberg A.* Metallteknik under förhistorisk tid. — Bd 1. — Fig. 22, 23, s. 42.
- 60 Turpat. — 233. lpp.
- 61 *Мугуревич Э.* Восточная Латвия.. — С. 35.
- 62 LA. — 37. tab.: 44.
- 63 *Urtāns V.* Senākie depoziiti.. — 116. lpp.
- 64 *Brīvkalne E.* Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskaļnā // AE. — R., 1964. — 6. laid. — 92. lpp., 7. att.; *Anteins A.* Bronza Latvijā. — 56., 57. lpp.
- 65 *Дайга И. В.* К вопросу.. — С. 84, рис. 3.
- 66 *Anteins A.* Krāsainie metāli.. — 68. lpp.
- 67 Turpat. — 71. lpp.
- 68 *Дайга И. В.* К вопросу.. — С. 91.
- 69 *Daiga J.* Karavira aprobe.. — 189. lpp., 1. tab.
- 70 *Forshell H.* The inception.. — P. 57.

THE RAW MATERIALS OF NON-FERROUS METALS IN LATVIA IN THE 10—12TH CENTURIES

Summary

At the given period in Latvia big cast copper plates — ingots, various bronze bars and scrap metal were used as raw materials for non-ferrous metals.

In this article two copper plate-shaped ingots (Fig. 1, 2), found at the settlement of Rauši of the local tribe (the Livs), and six bronze bars from the well-known hoard of Lubānas Ērgaļi, the ancient town site of Talsi and the hillfort of Daugmale are analysed.

The components of the metal of these artefacts have been identified with the aid of the scanning electron microscope provided with an energy dispersive X-ray fluorescent spectrometer (SEMEDS) at the laboratory of the Museum of National Antiquities in Stockholm, Sweden. I am very grateful for this possibility to the staff of the Museum Jan Peder Lamm and Anna Sverd.

The results of the analyses show that the purity of the ingots from the settlement of Rauši is fairly high and the main impurity is lead (Table 1). An ingot which resembles the samples from Rauši in terms of both form and chemical composition has

been found at Kvarna in the Parish of Eskelhem on Gotland. It seems that all three ingots were cast in a smelting furnace similar to that shown in Fig. 3. The degree of similarity between the ingots leads us to conclude that they were produced in the same region. Since copper was imported into Sweden until the 13th century, we can conclude that in certain cases the Livs and the people of Gotland obtained copper from the same source.

Bronze bars of various shapes and sizes, both whole and fragmentary, have been found in large numbers from this period. The form and cross-section of the bars is to a large degree related to their intended use: stock-piling of raw materials or as blanks for drawing wire or forging torcs or bracelets, or, in certain cases, for exchange. The bars are of copper, lead and zinc alloy. A characteristic feature is the absence of tin (Table 2). Judging by the moulds also found, some of the bars were made in Latvia and some could have been imported.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. The largest copper ingot from the settlement of Rauši

Fig. 2. The smallest copper ingot from the settlement of Rauši

Fig. 3. Type of smelting furnace. After R. F. Tylecote

Elvīra Šnore

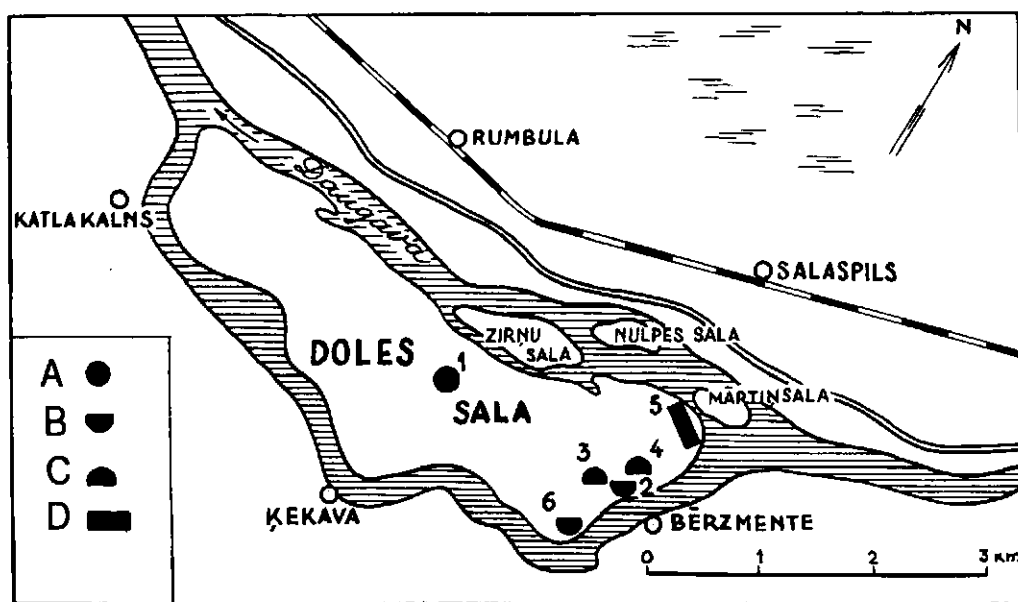
DAUGAVAS LĪBIEŠI DOLES SALĀ

Lielākā no Daugavas salām — Doles sala, kas situēta Rīgas pievārtē (tikai 16 km attālumā), vēl nesēnā pagātnē bija arheoloģiski pavisam neizpētīta. Doles sala saukta par Kēniņsalu (*insula regis*), kas varētu būt saistīts ar Rīgas birģermeistara F. Nīenstedes 17. gs. sarakstītajā hronikā minētajiem Salaspils apkārtnē dzīvojošiem kōniņiem. Savu tagadējo nosaukumu sala dabūjusi no brāļiem Dolēm, kas ordeņa laikā kā bīskapa vasaļi salā cēluši Vecdoles pili. No 1774. gada sala atradusies Lēvisu of Menāru dzimtas īpašumā.

Lielie Rīgas HES celtniecības darbi uz Daugavas, kas iesākti 1965. gadā, aptvēra arī pusi no Doles salas. Tā bija salas zemākā austrumdaļa, kas robežojās ar Daugavas upes atzaru — tā saukto Sauso Daugavu un kuru no augstāk situētā, mežainā rietumgala atdalīja Lebjavas atteka. Rīgas HES celtniecības rezultātā šai salas daļai bija jānonāk zem ūdens. Deviņās arheoloģisko izrakumu sezonās (1966—1974) salas augšgalā veica jau zināmo arheoloģisko pieminekļu izpēti, kā arī atklāja un pētīja agrāk nezināmus arheoloģiskos objektus (1. att.).

Pirmkārt vēriba tika pievērsta jau no literatūras zināmajam lielākajam Doles arheoloģiskajam objektam — Ķivutkalnam (1. att.: 1). Šis arheologa Jāņa Graudoņa vadībā izpētītais objekts izrādījās 1. g.t. pr. Kr. izveidota nocietināta apmetne, kuras kultūrslānis pārsedz bronzas laikmeta 2. g.t. pr. Kr. otrās puses kapulauku. Šis unikālais, divkārtšais arheoloģiskais piemineklis parādījis, ka Doles salā cilvēku apmetnes eksistējušas jau bronzas laikmetā.¹ Liecības par seno Doles salas iemītnieku dažādajiem nodarbības veidiem atklājis 3 m biežais Ķivutkalna kultūrslānis.

Akmens, bronzas un agrā dzelzs laikmeta apdzīvotības pēdas atklātas arī arheoloģes E. Šnores pētītā Vampeniešu I kapulauka (1. att.: 2) teritorijā Doles salas augšgalā, Daugavas atzara — Sausās Daugavas tuvumā. 1974. g. aramkārtā 107. laukumā atrasts ķemmes-bedrišu keramikas sāngabals. Agrās apdzīvotības liecinieces ir arī trauku lauskas ar auklas iespaidumiem joslās. 18./85. laukumā tie ir divi lausku savrupatradumi, turpretī pavardinā 45. kapa tuvumā lauskas atrastas 38 cm dziļumā

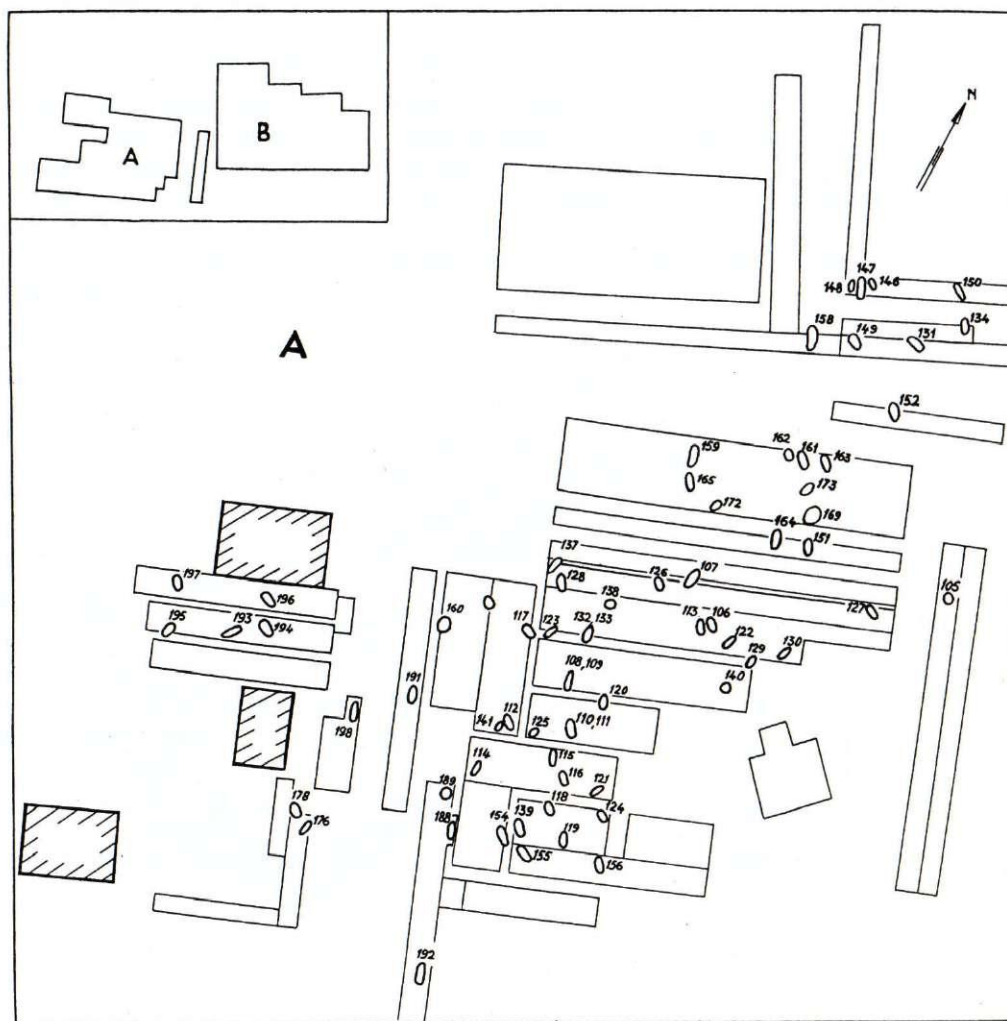
1. att. Lielākie pētītie arheoloģiskie objekti Doles salā.

A — nocietināta apmetne, B — līdzenais kapulauks, C — uzkalniņu kapulauks, D — ciems.

1 — Ķivutkalns, 2 — Vampeniešu I kapulauks, 3 — Vampeniešu II kapulauks, 4 — Raušu kapulauks, 5 — Raušu ciems, 6 — Dūdiņu kapulauks

2. att. Darba aina Vampeniešu I kapulaukā

3. att. Vampeniešu I kapulauka shematiskais plāns.
 A — kapulauka rietumu gals,
 B — kapulauka austrumu gals.
 1 — pētītais kaps, 2 — esošās ēkas, 3 — kapulauka robeža

30x35 cm lielā laukumā (pavardinā ?). Lauskas ļoti zvirgzdainas un drūpošas, pēc igauņu arheologa V. Liugasa atzinuma, tās pieder neīstajai auklas keramikai. Tomēr atsevišķas šī kapulauka teritorijā atrastās lauskas ar auklas ornamentu, kā arī ar osu jau pieder īstajai auklas keramikai.

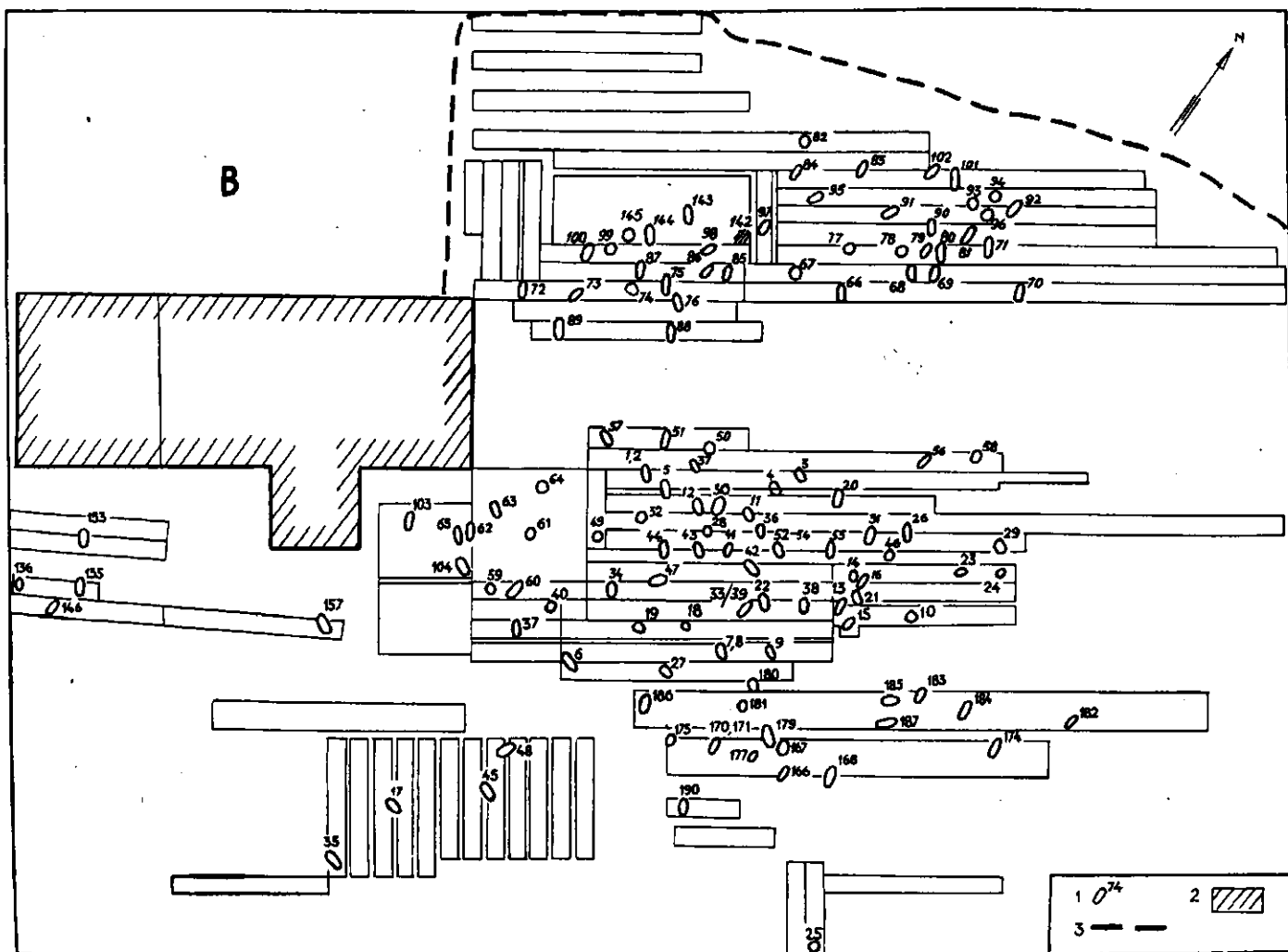
Ar 1. g.t. pr.Kr. datējamas švikātās keramikas lauskas atrastas vairākkārt. Tās atklātas mazā — 10. pavarda 71. laukumā kopā ar akmens cirvja pusi, bet švikāts pods — tā paša laukuma 4. pavardā, kā arī vairākos pavardos 77. un 79. laukumā. Zīmīga ir pavarda bedre ar švikāto keramiku, virs kuras ierakts vīrieša ugunskauss (nr. 40). Šī pavarda diametrs ir 1x1 m, tas atklāts 1 m dziļumā, kur tumšā, ogļainā zemē bija vairāku švikātu podu lielas lauskas. Pagaidām Dolē zināmi arheoloģiskie pieminekļi, kas attiecināmi uz 1. g.t. pēc Kr. sākumu. Vidējam dzelzs laikmetam — 5.—6. gs. pieder nopostītais kapulauks Doles Lejaskivutos, pašā Ķivutkalna pilskalna pakājē.

Lielākais iedzīvotāju pieplūdums Doles salas augšgalā vērojams 10. gs., kad šeit apmetas uz dzīvi samērā liels iedzīvotāju skaits. Uz šo laiku attiecas E. Šnores vadībā 1966.—1974. g. pētītie kapulauki

(1. tab.).² Vampeniešu I kapulauks (2. att.) nosaukumu dabūjis no senā Vampeniešu ciema. Norādījumu par kapulauka eksistenci deva vairākas Latvijas Vēstures muzejā nodotās senlietas, starp tām divas importētas bronzas bruņrupučsaktas. Virs kapulauka bijusi uzcelta liellopu ferma ar mēslu transportieri un kūdras nojumi.

Otrs agrāk nezināms kapulauks atklāts 1966. g., strādājot Vampeniešu I kapulaukā. Ekskavators, grābjot granti Rīgas HES ūdenskrātuves valnim, bija uzdūries apbedījumiem. Tie atradās tikai 350 m no Vampeniešu I kapulauka un pieslēdzās krūmājam, kur vēl bija saskatāmi vairāki postīti uzkalniņi. Vietējie iedzīvotāji zināja stāstīt, ka vienā no tiem izrakts vīrieša skelets ar cirvi un māla podu. Šo otro apbedījumu vietu nosauca par Vampeniešu II kapulauku. Trešais — Raušu kapulauks atklājās, veicot pārbaudes izrakumus ziemeļu (Salaspils) virzienā. Kapulauks nosaukts pēc tuvumā esošajam Raušu mājām.

Vampeniešu I kapulauks (3.att.) bija līdzenais, bet abi pārējie — uzkalniņu kapulauki. Tos vecākie Doles salas iedzīvotāji sauca par «Limbenēm». Pirms kolhozu nodibināšanas vietējie cilvēki, dodoties uz Doles muižu

darbā, baidījušies iet garām lielām bedrēm, tāpēc gājuši pa apkārtceļu gar Sauso Daugavu, kur agrāk bijis braucamais ceļš. Izrakumu laikā noskaidrojusies šo bedru izcelsme. Vēl nesenā pagātnē labi saskatāmos uzkalniņus postījuši mantrači, izrokot ar piedevām bagātāko apbedījumu galvgaļus, bet kājgaļus atstājot neskartus (2. tab.). Kolhozu laikā bedres nolīdzinātas, un kādreizējo uzkalniņu vietas bija jānoskaidro ar garu izlūktranšeju palīdzību.

Visi trīs kapulauki hronoloģiski tuvi savā sākuma fāzē, kas dokumentēta ar kapu piedevās līdzdotām monētām, bet hronoloģiski atšķiras savā noslēguma fāzē. No 10. gs. pirmās puses sākās apbedījumi Vampeniešu I kapulaukā, nedaudz vēlāk — Vampeniešu II kapulaukā. Atšķirīgi ir apbedījumu izbeigšanās termiņi. Raušu kapulaukā uz agro posmu attiecināmi tikai nedaudzi apbedījumi, un kapulauka vēlākie apbedījumi iesniedzas jau 14. gadsimtā. Šis hronoloģiskās tuvības dēļ ir iespējams minētos trīs kapulaukus raksturot vienkopus. Izrakumu materiāli un senlietas glabājas Latvijas vēstures institūtā (turpmāk VI), kolekcijas inventāra numurs Vampeniešu I kapulauka materiāliem ir VI 124, Vampeniešu II kapulauka — VI 144, bet Raušu kapulauka — VI 146. Kapulaukos atsegti gan skeletkapi, gan uguns-kapi (3. tab.).

Skeletkapī skaitliski dominē visos trijos kapulaukos (atzīmējams, ka ap 12 bezpiedevu postītu kapu attiecināms uz 1. pasaules kara posmu). Mirušie apbedīti izstieptā stāvoklī uz muguras. Bieži viena roka pacelta pie galvas, bet otra novietota zemāk, jostasvietas rajonā. Ļoti reti pret galvu paceltas abas rokas. Spriežot pēc apbedījumiem, kur roku stāvokli bija iespējams noteikt, roku novietojums pamazām noslīd zemāk. Senākiem apbedījumiem rokas paceltas pie galvas vai viena no tām pārlikta krūtīm. Vēlāk rokas novieto jostas rajonā vai tieši uz iegurņa. Rokas sāk nolikt arī gar sāniem. Raušu kapulauka 50. kapā ar kaula āmuru, kas datējams ar 13. gs. beigām, rokas sakrustotas uz iegurņa.

Mirušie ierakti 0,40—1,20 m dziļās kapa bedrēs, kuru izmēri svārstās no 2 līdz 1,50 m (bērnu kapos). Vampeniešu I kapulauka 149. kapā mazs bērns ievietots 1,25x0,32 m lielā silītē. Vampeniešu I kapulauka teritorijā, kurai raksturīgs dabiskais smilšmāls, daudzos gadījumos bija iespējams izsekot gan kapu, gan šķirstu kontūrām. Šajā kapulaukā apbedīšana notikusi galvenokārt vienkoços, bet Vampeniešu II un Raušu kapulaukā — ar naglām sastiprinātos dēļu šķirstos. Šie kapulauki parāda, ka pāreja no vienkočiem uz dēļu šķirstiem norisinājusies ap 1050. gadu.

Ugunskapī ierakti ievērojami seklāk. Visbiežāk tie atradās 30 cm dziļumā. Sārta paliekas — kalcinēti kauli un ugunī apkusušas kapa piedevas — parasti izkaisītas nelielā kaulu ligzdā. Nereti sastopamas arī četrstūrainas kapa bedres (Vampenieši I, 197. kaps) vai pat koka šķirsti (Vampenieši II, 31., 176., 177., 179. kaps; Rauši, 120. kaps). Vienā gadījumā kalcinēti kauli novietoti tāšu vācelē (Rauši, 131. kaps).

Doles salas augšgala iemītnieki apskatāmajā periodā stingri pieturējušies pie vīriešu un sieviešu apbedījumu vienādas orientācijas — ar galvu uz ziemeļrietumiem un kājām uz dienvidaustrumiem, kas atšķiras no latviešu tautības apbedījumu orientācijas. No valdošā ZR—DA virziena skaitliski visvairāk novirzes ir ZZR—DDA virzienā. Latgaļu sieviešu kapi orientēti R—A virzienā, kā tas vērojams Raušu kapulauka 59. un 117. kapā. Tomēr, apbedot latgaļu sievieti Raušu 36. kapā, pieņemta valdošā ZR—DA orientācija. Zēnu un daļēji arī meiteņu apbedījumi ar nelieliem izņēmumiem orientēti Z—D virzienā. Sastopamas arī dažas citas novirzes, piemēram, vīrieša apbedījums Raušu kapulauka 33. kapā orientēts DR—ZA virzienā.

Kopā trīs kapulaukos atklāti 483 apbedījumi. Pilnvērtīgākais materiāls iegūts Vampeniešu I kapulaukā, kas ir mazāk postīts un izlaupīts. Tur atrasti daudzveidīgi kapu kompleksi. Visi trīs kapulauki parāda, ka Doles salā 10.—13. gs. pastāvējusi diferencēta, sociāli atšķirīga sabiedrība. Raksturīgo apbedījumu apraksti doti pa dzimumu grupām (4.tab.).

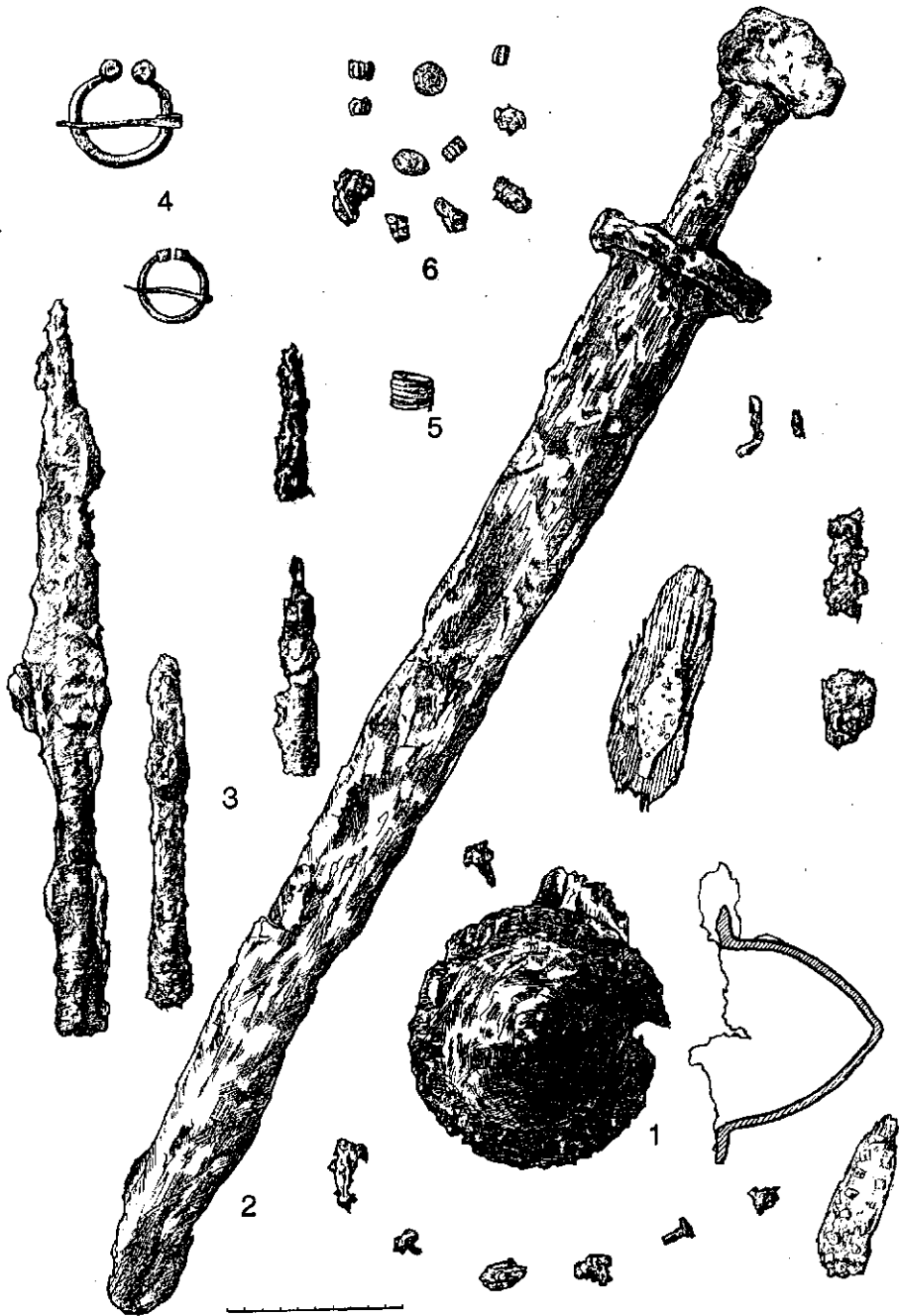
Bagātu vīriešu — karavīru apbedījumi. Sēļu, kuršu, latgaļu un lībiešu arheoloģiskajā materiālā divasmeņu zobens kopā ar pārējām kapa piedevām ir izcila sabiedrības pārstāvja atribūts. Vampeniešu I kapulaukā šādi zobeni atrasti 9 apbedījumos, Vampeniešu II kapulaukā — 1 un Raušu kapulaukā — 5 apbedījumos. Pa lielākai daļai tie atrasti ugunskaļos (Vampenieši I, 23., 40., 112., 170. kaps).

Īpaši atzīmējams 30. skeletkaps Vampeniešu I kapulaukā, kur 60 cm dziļumā ZR—DA virzienā guldītam vīrietim zobens novietots gar labo sānu un tam cieši blakus 2 uznavas šķēpu gali (4. att.). Kapa kājgali bijis novietots koka vairogs ar konusveida dzelzs umbonu centrā (bronzas apkalumu dēļ saglabājušos koka vairoga fragmentus, mikroskopiski analizējot, noteicis Dr. M. Bušs). Citas kapa piedevas: maciņš (ap 1000. g.), monēta, dažas stikla krelles, svaru atsvariņi, bronzas pakavsaktas, spirālgredzens.

Vampeniešu I kapulauka 72. kapā mirušajam gar kreisajiem sāniem nolikts divasmeņu zobens, kura apakšējā šķērša gali nolaisti uz leju. Zobena tuvumā garš uznavas šķēpa gals un pakavsakta ar magoņgalvu galiem. Apbedītā krūšu rajonā saglabājušās melnas un baltas krāsas paliekas, kas iezīmīgas ar ornamentu un ļauj postulēt apgleznota, uz šķirsta novietota vairoga esamību.

Dižciltīgo vīriešu apbedījumu grupai pieder Vampeniešu I kapulauka 40. kaps (ugunskaļi) ar importēto zobenu, uz kura uzraksts ULFBERTHT, diviem ornamentētiem tērauda uznavas šķēpu galiem, importētu šaurasmens cirvi. Kalcinētu kaulu kaudzītē atrasts arī garš vienasmens duncis, kas bijis iekārts stieniņu važiņā, bronzas piesis, neliels jostas fragments un liela bronzas pakavsakta ar četrstūrainiem galiem.

Pie dižciltīgo vīriešu apbedījumiem pieder arī ar bagātām piedevām apveltītais Vampeniešu I kapulauka 173. kaps, kuru ar zināmu piesardzību var uzskatīt par vienīgo kenotafu kapulaukā. Apbedījums guldīts

4. att. Vampeniešu I kapulauka 30. vīrieša skeletkapa senlietas.

1 — koka vairoga paliekas ar dzelzs konusveidīgu umbonu, 2 — dzelzs divasmeņu zobens, 3 — dzelzs uznavas šķēpu gali, nazis, 4 — bronzas pakavsakta ar magoņgalvu galiem un atrofītiem galiem, 5 — bronzas spirālģredzens, 6 — maciņa saturs: sudraba monēta, atsvariņš (?), stikla krellītes

80 cm dziļi, 177x37 cm lielā šķirstā, kur pilnīgi trūkst kaulu pazīmes. Kapa piedevas — divasmeņu zobens ar trīsdalīgu pogu, divi uznavas šķēpu gali, no kuriem vienam ir ar sudrabu inkrustēta uznavas, ar bronzas apkalumiem bagātīgi rotāta josta, sudraba pakavsakta, gredzeni, divi naži, dzīvnieka naga un trīsstūrains bronzas piekariņš — novietotas šķirsta vidusdaļā. Šķirsta kājgali bijis dzeramais rags, no kura saglabājusies bronzas apmale, kā arī vienas pusējas kaula ķemmite un uz ripas darināts māla pods.

Visi seši bagāto vīriešu apbedījumi Raušu kapulaukā (9., 20., 71., 124., 147., 166. kaps) bija mantraču sapostīti un izlaupīti. No tiem pirmajos četros atrasts

divasmeņu zobens. Šie apbedījumi devuši gan brokāta lentes, gan agrāk nepazītas 2 bronzas pogas ar stikla aci, gan inkrustētus piešus, gan arī laužņus.

Nozīmīguma ziņā aprakstītajai grupai pieskaitāms arī 22. skeletkaps Vampeniešu I kapulaukā, kur, domājams, apbedīts kāds kritis karavīrs. Uz to norāda virs labās rokas novietots, divos gabalos pārlauzts uznavas šķēpa gals ar slaidu lapu un labā pleca rajonā nolikts platasmens cirvis. Mirušā tērpā saturējušas 3 pakavsaktas: mazākā, tuvāk pie galvas esošā ir ar atrofītiem galiem, lejāk — divas palielas, ar magoņgalvu galiem. Kapā līdzdota apaļa dzintara krelle, pirkstus rotājuši spirālģredzeni. Mirušajam piederīgais

5. att. Vampeniešu I kapulauka 94. vīrieša — tirgotāja ugunska-
p

koka vairogš (arheoloģiskajos izrakumos ļoti reti sastopams — otrs atradums Doles kapulaukos) bijis nolikts ceļgalu rajonā, domājams, virs šķirsta. No tā saglabājies puslodesveidīgs dzelzs umbons un tā pietiprinājuma kniedītes.

Bagāto vīriešu apbedījumu grupai pieder arī 10 t i r g o t ā j u apbedījumi — gan skeletkapi, gan ugunska-
p, no tiem — septiņi Vampeniešu I un trīs — Vampeniešu II kapulaukā. Tā Vampeniešu I kapulauka 94. ugunska-
pā sārta paliekas un kapa pie-
devas kopā ar kalcinētiem kauliem izkaisītas 50x50 cm lielā laukumā. Kapā atrastas divas ornamentētas svaru bļodiņas, svaru plečiņi un līdzsvara standziņa (5. att.), kas ievietoti bagātīgi ornamentētā bronzas kārbī-
ņā ar vāku.³ Piedevu vidū 5 svaru atsvariņi, jostas sprādze ar ažiuriem apkalumiem, cilindriska atslēga, retas formas šķiltavas, nazis ar maksts paliekām un platasmens cirvis. Tērpam pieder bronzas pakavsakta ar magoņgalvu galiem.

Ļoti salauzītā veidā atklājās Vampeniešu I kapulauka 23. ugunska-
p paliekas: svaru atsvariņi, spēļu kau-
liņi (?), divasmeņu zobena šķērsis, kubiska atslēga, bronzas jostas sprādze, uz ripas gatavota poda laus-
kas, vienpusējas kaula ķemmes fragmenti. Interesi iz-

raisa šajā kapā atrastie 2 dzelzs bruņukrekla fragmen-
ti. Divos tirgotāju ugunska-
pos (Vampenieši I, 24.,
101. kaps) sārta paliekas ievietotas koka šķirstā. To
piedevu raksturs līdzīgs: uzmavas šķēpa gals, svariņu
atsvari un svariņu fragmenti, nazis, ādas jostas piede-
rumi.

Nozīmīgi ir divi blakus esoši netraucēti tirgotāju
skeletkapi Vampeniešu II kapulaukā. 73. kapā pie iz-
nikuša skeleta kauliem savā vietā atrasta bronzas jos-
tas sprādze ar 3 siksnas sadalītājiem, to tuvumā pie
iegurņa — pakavsakta ar daudzskaldņu galiem. Pāri
iegurnim nolikts platasmens cirvis (zem tā nazis un
lāča ilkņa piekariņš), pie kreisās rokas elkoņa —
dzirkles. Kreisās kājas ceļgala rajonā konstatēta apaļa
koka kārbīņa un tajā novietoti viens otrā ielikti divi
bronzas svaru kausiņi ar auklīņas paliekām un salocīta
līdzsvara standziņa. Svaru kārbīņas tuvumā svaru
bumbiņas — atsvariņi un dažī mazāki, kantaini atsva-
riņi (kopskaitā 8 eksemplāri), netālu no tiem 10. gs.
sākuma monēta. Monētpiekariņš atrasts arī pie labās
kājas ceļgala. Kārbīņas tuvumā cilindriska atslēga. Sa-
mērā liela izmēra māla ripas pods novietots kapa kāj-
galī. Neparasta rota ir uz abu roku apakšdelmiem
atradušies slēgti bronzas riņķi.

Arī Vampeniešu II kapulauka 74. vīrieša skeletkapā
kauli ļoti vāji saglabājušies. Salīdzinājumā ar citiem
zināmiem tirgotāju apbedījumiem neparasti tas, ka
galvgalī novietoti 2 uzmavas šķēpu gali, cieši pie
tiem — platasmens cirvis. Jostas rajonā saglabājusies
josta ar bronzas sprādzi un bronzas apkalumiem, kā
arī noslīdējusi pakavsakta ar magoņgalvu galiem un
dzintara vārpstveidīga krelle. Jostai bijis stieplu važiņā
piekārts nazis ar ornamentētu maksti. Jostas rajonā
noliktas bagātīgas piedevas: divpusēja kaula ķemme,
cilindriska atslēga, kas, šķiet, važiņā nokarājusies no
jostas, bet kreisajā iegurņa pusē — ādas maciņš. Ma-
ciņā atradušies svariņi un, domājams, pilnīgs atsvari-
ņu komplekts — pavisam 14 atsvariņi, kā arī 2
fragmentāras 11. gs. monētas, stikla krelles fragments
un ap 10, šķiet, ķiršu kauliņu. Te atrada arī krama
gabalu, šķiltavas un slānekļa galodiņu. Māla ripas
pods novietots kapa kājgalī.

Bez minētajiem vīriešu apbedījumiem izdalās vēl 40
citi apbedījumi ar dzelzs šķēpu galiem. Šiem vīriešiem
ir bijusi saskare ar kara mākslu. Atradumi — uzma-
vas šķēpu gali kā kapa piedeva norāda uz hronoloģis-
ki agrākiem kapu kompleksiem, kas prevalē
Vampeniešu I kapulaukā. Tur tos sastop galvenokārt
ugunska-
pos. Par kapu hronoloģiju ļauj spriest arī
šķēpu skaits. Apbedījumi ar 2 šķēpu galiem ir agrāki.
Doles kapulaukos šķēpu gali novietoti gar mirušā sā-
niem, ar lapām galvgalī. Vampeniešu I kapulauka 177.
ugunska-
pā, kas guldīts 90x40 cm lielā koka šķirstā,
abi šķēpu gali novietoti viens otram blakus un to tu-
vumā atrodas nedegusi grezna ādas josta un citas
kapa piedevas.

Vampeniešu II kapulaukā uzmavas šķēpu galu
nereti aizvieta iedzītņa šķēpa gals, kas Vampeniešu
I kapulaukā novērots tikai divreiz. Abos kapulaukos
iedzītņa šķēpa gals sastopams arī pāri ar uzmavas
šķēpa galu. Tā Vampeniešu II kapulauka 42. kapā

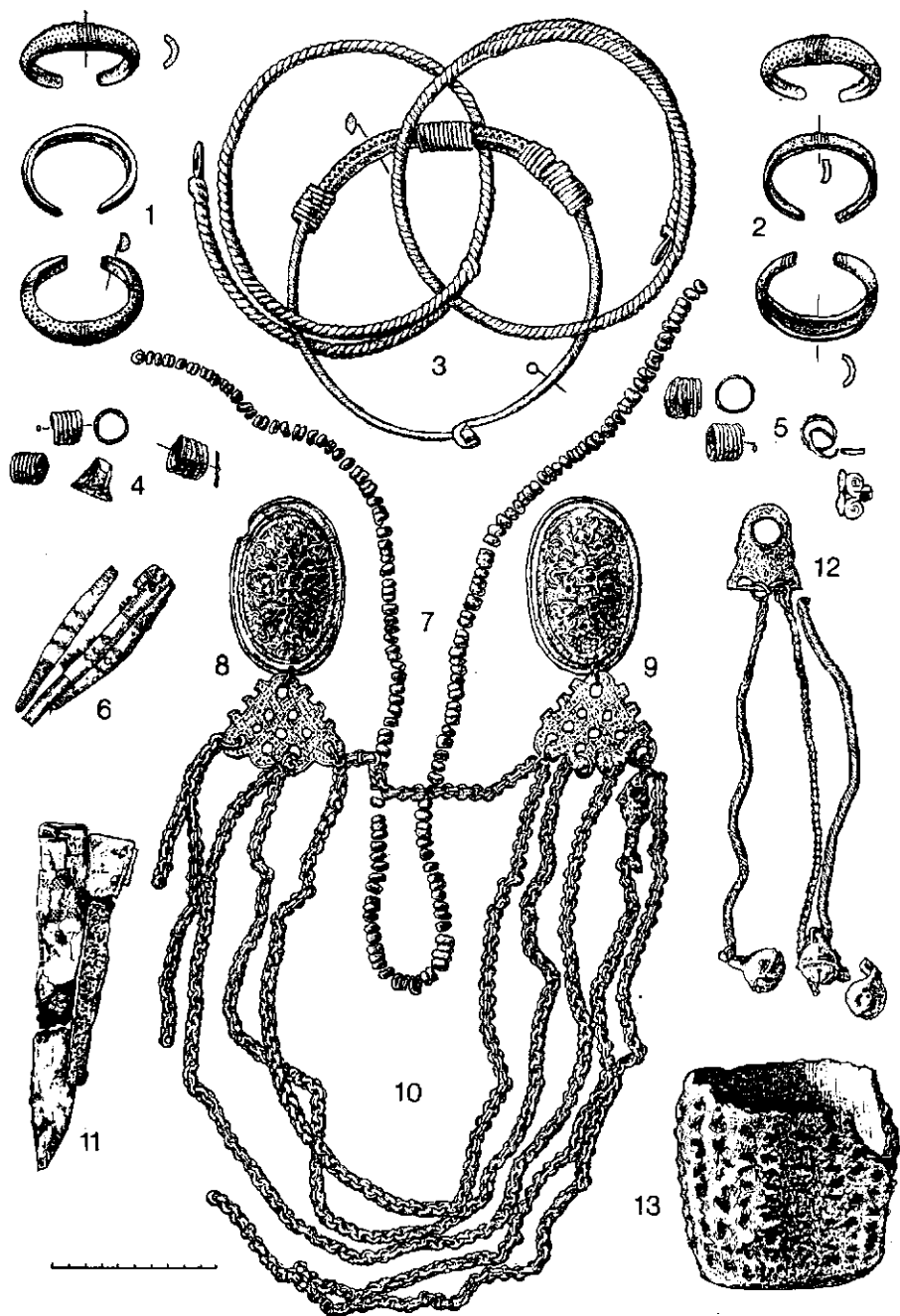

6. att. Vampeniešu II kapulauka 105. sievietes skeletkaps ar libisko važiņu rotu

ZZR—DDA virzienā guldītam vīrietim galvas kreisajā pusē nolikts kā uznavas, tā iedzītņa šķēpa gals ar atkarpi. Vīriešu apbedījumu bez ieroču piedevām ir mazāk, tie ir trūcīgāki, kā, piemēram, Raušu kapulauka 49. kaps, Vampeniešu II kapulauka 47. kaps, Vampeniešu I kapulauka 67. kaps. Pēdējā no piedevām atrasta tikai sakta tērpas saspaušanai, nazis un šķiltavas.

Pētīto s i e v i e š u apbedījumu raksturs visos trijos kapulaukos ir vienveidīgāks nekā vīriešu apbedījumiem. Doles salas turīgu sievieti 11. gs. raksturo īpatnējs tērps, kura tipiska sastāvdaļa ir lielā libiskā krūšu važiņu rota (6. att.).

Vienā no pašiem pirmajiem atsegtajiem bagātīgiem apbedījumiem Vampeniešu I kapulaukā — 6. kapā (7.att.) sievietei ap kaklu 3 bronzas kaklariņ-

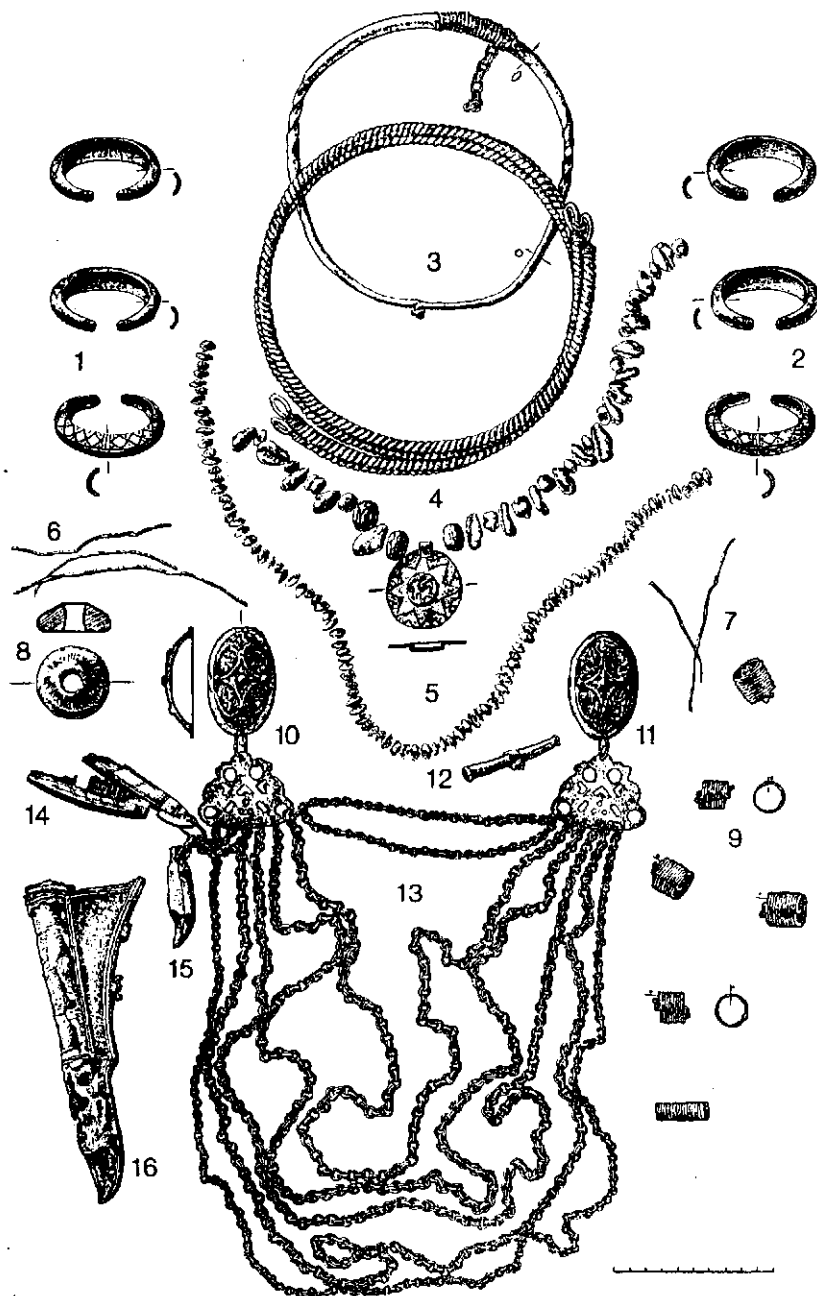
7. att. Vampeniešu I kapulauka 6. sievietes skeletkapa senlietas.

1, 2 — aproces, 3 — kaklariņķi: vīti, ar cilpu galiem; ar paplašinātu priekšpusi un pogas un kāša galiem, 4 — bronzas spirālgredzeni, gredzens ar vidusplāksnīti, vairoggredzens, 5 — bronzas spirālgredzeni, gredzens ar volūtām, 6 — kaula vienaspusējā ķemme, 7 — krellju kaklarota, 8—10 — krūšu rota — bruņrupučsaktas ar ažuros važturos iekārtām dubultriņķišu važiņām, 11 — dzelzs nazis ar bronzas skārdu apkaltā ādas maksī, 12 — ažuurs važturis ar pītās un dubultriņķišu važiņās iekārtiem zvārgulīšiem, 13 — māla pods ar nagiekniebumiem

ķi: divi lībiešu iecienītie vītie, ar cilpu galiem un viens, agrāk reti pazīstamais — ar cilpu un daudzskaldņainu kāsi un šķērsgriezumā sešstūrainu loku, vidusdaļā bagātīgi rotātu ar trīsstūru ornamentu. Ap kaklu atradusies arī vairākkārtīga, daudzkrāsaina stikla krellju rota. Krūšu rota piestiprināta pie pleciem ar lielām, skandināviskām bruņrupučsaktām ar zvēru ornamentu. Tām pickārti caurumoti, bagātīgi ornamentēti trīsstūraini važturi, no kuriem nokarājušās masīvas divriņķišu savienojošās važiņas. Katru roku rotājušas 3 bronzas aproces: 2 masīvas, ar sašaurinātiem galiem un blīvu rombu ornamentu un viena nedaudz plānāka, ar pinuma ornamentu. Uz abām, blakus uz krūtīm

pret galvu paceltām rokām kopskaitā 9 bronzas gredzeni: 2 vairoggredzeni, 2 gredzeni ar profilētu vidusplāksnīti, 4 spirālgredzeni un 1 gredzens ar volūtām. Gar mirušās kreisajiem sāniem nolikts gan nazis ar bronzu apkaltā maksī, gan īpatnējs, skandināvisks važturis ar 2 pītām važiņām ar masīviem zvārgulīšiem galā. Zem kreisās rokas nolikta paliela kaula vienaspusēja ķemme futrāli.

Īpatns ir šī šķirsta galvgaļa nodalījums ar maizes kukulim līdzīgu iekrāsotu plankumu. Pirmoreiz Dolē konstatē arī oļu čaumalas pie kaklariņķiem. Kapam tāpat pieder kājgalī novietotais bezripas māla pods, kas rotāts nagiekniebumu rindām. Krūšu rotas ar im-

8. att. Vampeniešu I kapulauka 16. sievietes skeletkapa senlietas.

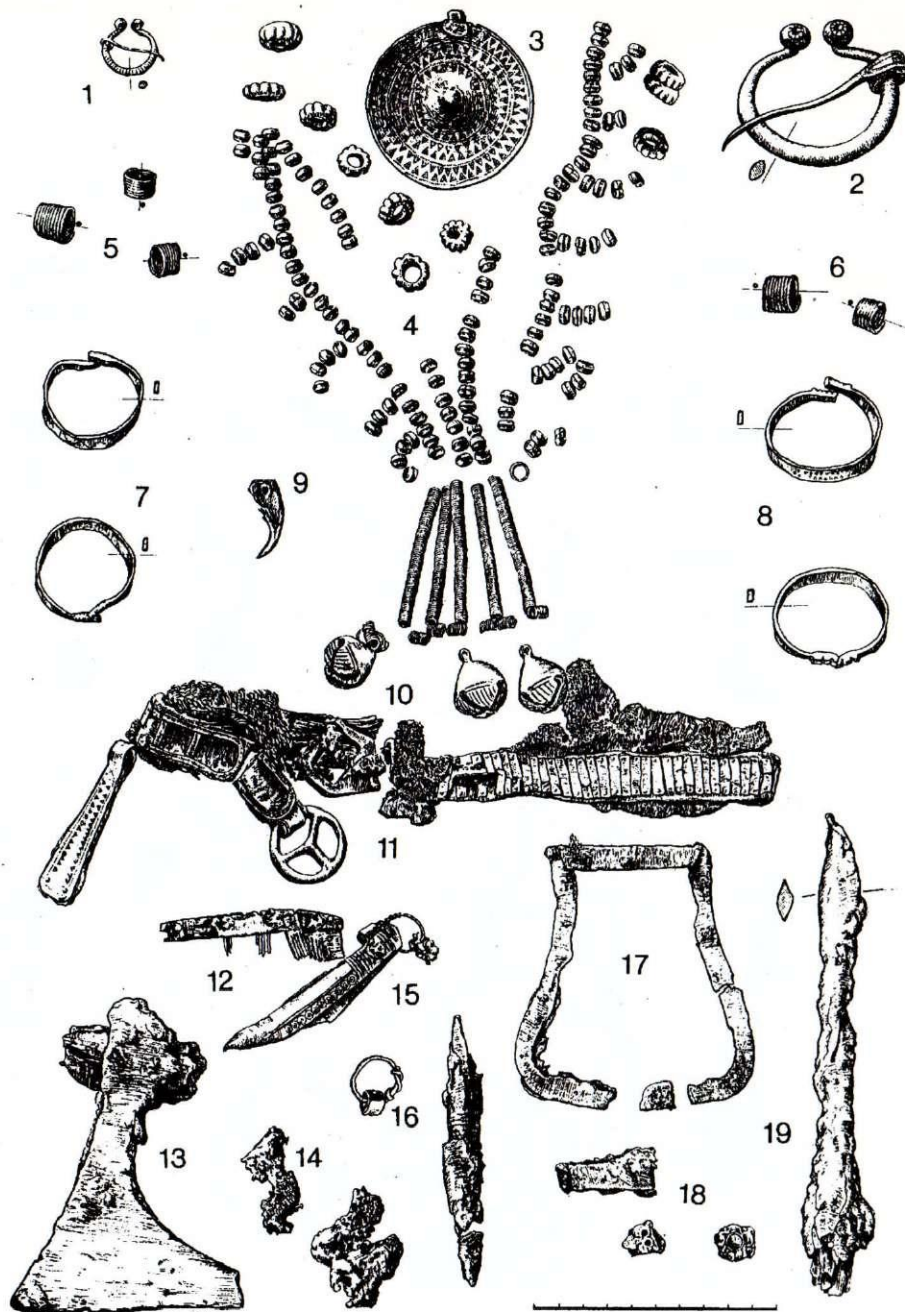
1 — labās rokas dobās aproces ar sašaurinātiem galiem un ornamentētu loku, 2 — kreisās rokas dobās aproces ar sašaurinātiem galiem un ornamentētu loku, 3 — kaklariņķis ar pogas un kāša galiem, 4 — vīti kaklariņķi ar cilpu galiem, 5 — stikla kreļļu un kauri gliemežnicu rota ar apaļu piekaru, 6, 7 — bronzas stieples fragmenti no kreļļu rotas, 8 — dzintara vārpstas skriemelis, 9 — bronzas spirālgredzeni ar S veida galiem, 10, 11, 13 — krūšu rota — bronzas bruņrupučsaktas ar ažuros važtuos iekārtām dubultriņķišu važiņām, 12 — bronzas adatturis, 14 — kaula vienpusējā ķemmīte ar ietveri, 15 — lāča zoba piekars, 16 — dzelzs duncis ar bronzu apkaltā ādas maksti

portētām bruņrupučsaktām atrastas vēl tikai vienā gadījumā — 18. sievietes ugunskapā Vampeniešu I kapulaukā.

Viss lielais bruņrupučsaktu skaits (62 gab.) reprezentē vietējo rotkaļu darinājumus. Salīdzinājumā ar importētām saktām tās ir mazākas izmēros, zvēru ornamenta vietā tās rotā geometriskais raksts un hronoloģiski vēlākajām saktām — arī raksturīgais stādu — palmešu ornamenti. Lielās libiskās važiņu rotas ar vietējām bruņrupučsaktām Doles kapulaukos atrastas 40 apbedījumos. Diemžēl pilnīgu komplekta uzskaiti šajos apbedījumos apgrūtinā to atrašana gan 11 ugunskaļos, gan 10 postītos skeletkaļos.

Pēc kapu piedevu skaita šie apbedījumi atpalciek no aprakstītā Vampeniešu I kapulauka 6. kapa inventāra. Parasti šādos apbedījumos atrod 1—3 vītos kaklariņķus ar cilpu galiem, nereti kaklariņķi ar pogas un kāša galiem, aproces ar sašaurinātiem galiem. Šāds inventārs atklāts arī Vampeniešu I kapulauka 18. sievietes ugunskapā, kur tas kopā ar kalcinētiem kauliem bija ievietots 60 x 30 cm lielā koka šķirstiņā.

Īpaši izdalāmi šādi apbedījumi. Raušu kapulauka stipri postītais 25. sievietes kaps (mirusi guldīta 1 m dziļumā, ZZR—DDA virzienā) bijis viens no bagātākajiem Doles kapulaukos. Libiskajai krūšu rotai piederējis arī citos sieviešu apbedījumos ļoti reti sastaptais

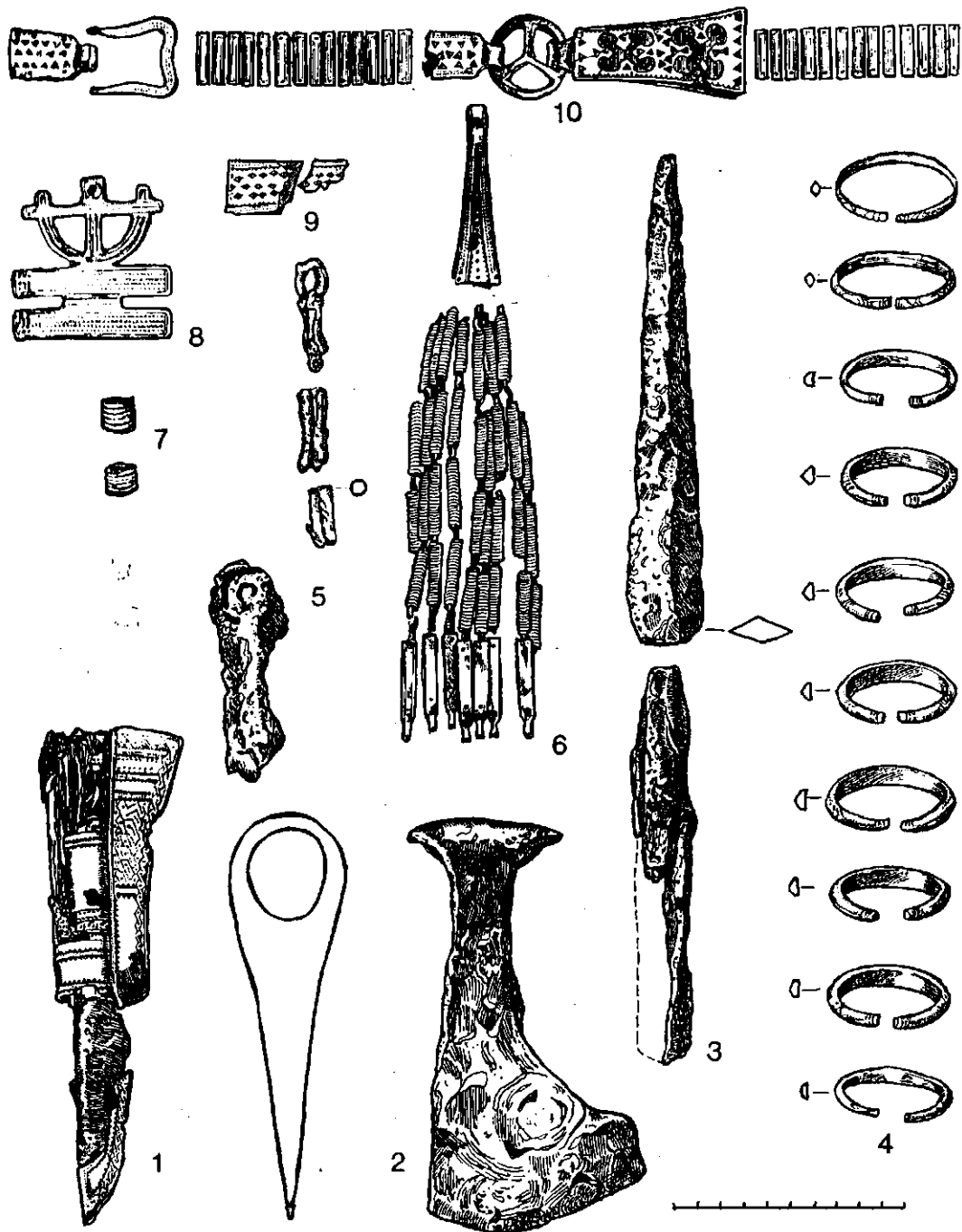
9. att. Vampeniešu I kapulauka 9. zēna skeletkapa senlietas.

1 — bronzas pakavsakta ar atrotītiem galiem, 2 — bronzas pakavsakta ar magoņgalvu galiem, 3 — sudraba ripasveidīgs piekariņš, 4, 10 — tērpa rotājuma paliekas — bronzas gredzentiņi, stikla krelles, bronzas spirālītes, bronzas zvārguliši, 5, 6 — bronzas spirālgredzeni, 7, 8 — bronzas aproces ar zvērgalvu galiem, 9 — putna nags no ādas maciņa, 11 — ādas josta ar bronzas apkalumiem, bronzas sprādzi, bronzas jostas sadalītāju, 12, 15 — kaula vienaspusējā ķemīte ar ietveri, 13 — dzelzs plātsmens cirvis, 14 — auduma fragmenti, 16 — dzelzs duncītis, 17, 18 — ādas maciņa paliekas ar apkaluma fragmentiem, 19 — dzelzs uznavas šķēps

važiņu sadalītājs, kas liecina par bagātāko šīs rotas paveidu. Bez tam galvgaļa rajonā atrasta bronzas saktiņa (pēc A. Zariņas domām, saistāma ar važiņu rotu) ar četrstūrainu galvas vairodziņu un ažūru, reljefiem putnu motīviem rotātu kāju. Saktiņas vairogs un kāja rotāta ar granātakmeņiem. Divas stikla kreļļu rotas saturējuši divi caurumoti stieniši (vienīgie kapulaukā atrastie). Pēc villaines rotājuma paliekām spriežot, tā bijusi pārklāta mirušajai līdz pat kāju potītēm. Villaines malu rotājušas gan bronzas gredzentiņu rindas, gan alvas rotājumi (sairuši), gan krāsainas masas (sairušu kreļļu) josla. Sieviete kapā līdzdots arī sirpis

un māla podiņš. Apbedījums datējams pēc kaklarotai piederošās sudraba monētas — Vācijas ķeizara Oto II vai Oto III monētas, kas attiecas uz laiku ap 973.—1002. gadu.

Ievēribu pelna arī netraucētais Vampeniešu I kapulauka 16. skeletkaps (8.att.). Valdošā ZR—DA virzienā 70 cm dziļumā apbedītā sieviete guldīta vienkoča šķirstā ar īpašu nodalījumu galvgali (sal. 6. kapu šajā pašā kapulaukā), kurā, iespējams, novietotas līdzdotās ēdamvielas. Kaklariņķi — 2 vīti, ar cilpu galiem, viens ar daudzskaldņainas pogas un kāša galiem, lēcveidīgu šķērsgrīzumu un ornamentu vidusdaļā. Līdz

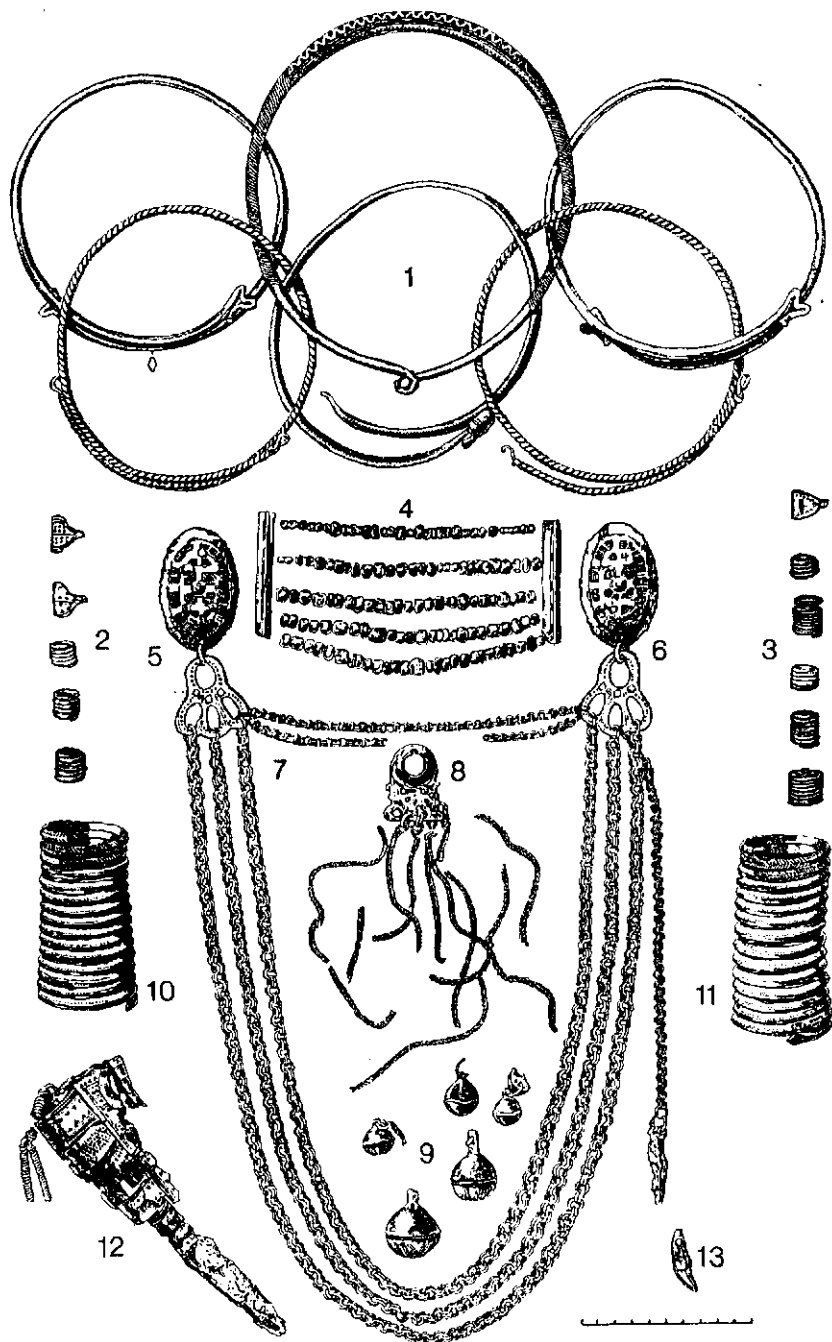

10. att. Vampeniēšu I kapulauka 111. zēna skeletkapa senlietas.

1 — dzelzs duncis ar bronzu apkaltā ādas makstī, 2 — dzelzs platasmens cirvis, 3 — dzelzs uznavas šķēps, 4 — bronzas aproces, 5 — dzelzs stieniņu važiņas ar dzelzs atslēgu fragmentiem, 6 — bronzas jostas piekars, 7 — bronzas spirālgredzeni, 8 — bronzas stopa-šķēršu sakta, 9 — bronzas jostas apkalums, 10 — ādas josta ar bronzas apkalumiem, bronzas sprādzi, bronzas jostas sadalītāju

iegurnim nokarājusies lībiska važiņu rota, sastāvoša no 2 bruņrupčsaktām, 2 ažiuriem važturiem ar savienojošām važiņām. Krūtis rotājusi arī vienkārtīga vai vairākkārtīga stikla kreļļu virtene un kauri gliemcēznicu rota. Pēdējai bija piekārts apaļš, ar emalju klāts bronzas piekariņš, kura centrā iekomponēts maza dzīvnieka (teliņa ?) attēls. Važiņu rotai stieniņu važiņā piekārts nazis ar bronzu apkaltā makstī, lāča zobs, adatturis un kaula vienpusēja ķemmīte ar ietveri. Katru roku greznojušas 3 lībiskas aproces ar sašaurinātiem galiem un 3 spirālgredzeni. Atrasts arī dzintara vārpstas skriemelis.

Mantiskā un sabiedriskā diferenciācija atspoguļojas arī b e r n u apbedījumos. Īpaši greznām rotām apveltīti 8 z ē n u apbedījumi. Tieši Doles kapulauku materiāls ir palīdzējis atšifrēt seno lībiešu zēnu tērpa sastāvdaļas. Tā Vampeniēšu I kapulauka 127. kapā apbedītā zēna galvu apņēmusi brokāta lente. Svārku apmale bijusi bagātīgi apšūta bronzas gredzentiņiem, bet svārki priekšpusē sasprausti ar lielu pakavsaktu un izrotāti ar spirālišu pušķi. Ar bronzas puslokus izrotāti arī bikšu gali. No greznās, ar bronzas apkalumiem rotātās ādas jostas nokarājies duncis ar bronzu apkaltā ādas makstī. Zēna rokas rotājušas četrviju spi-

11. att. Vampniešu I kapulauka 110. meitenes skeletkapa senlietas.

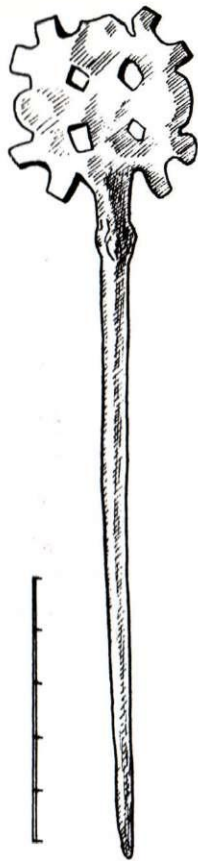
1 — bronzas kaklariņķi — ar kāša un pogas galiem un ornamentētu prickšpusi, ar kruķu galiem, ar cilpu galiem, ar seglu un kāša galiem, 2, 3 — bronzas spirālgredzeni un vairoggredzeni, 4 — stikla un dzintara kreļļu kaklarota, 5—7 — krūšu važiņu rota — bruņrupučsaktas ar ažuros važtuos iekārtām dubultriņķišu važiņām, 8, 9 — pleca rota — bronzas ažuros važturis ar pītās važiņās iekārtiem zvārgulišiem, 10, 11 — bronzas spirālaproces, 12 — dzelzs duncis ar bronzu apkaltās ādas maksts palickās, 13 — dzīvnieka zoba pickariņš

rālaprocītes. Dzelzs uznavas šķēps novietots galvgalī, bet kājgalī — bronzas piesis, kura loka galus noslēdz x veida cilpas.

Atzīmējams arī 9. apbedījums Vampniešu I kapulaukā (9.att.). Arī šim zēnam ir ar bronzas gredzentiņiem bagātīgi rotāta svārku apmale, garu spirālišu pušķis priekšpusē un mugurpusē, rotāti bikšu gali. Svārki saturēti ar pakavsaktu ar magoņgalvu galiem, zem tās mazāka saktiņa ar atrofītiem galiem, kas saturējusi kreķlu. Pie kakla atrasts arī ripasveidīgs sudraba pickariņš. Uznavas šķēpa gals novietots galvgalī, tam cieši blakus — miniatūrs

platasmens kaujas cirvītis. No zēna greznās, ar bronzu apkaltās ādas jostas nokarājies bumbierveida ādas maciņš ar bronzas apmali un 2 figurāliem slēdžiem un vienpusēja kaula ķemmīte. Makā atrasts amulets — putna nags un olu čaumalas. Katru zēna roku rotājušas 2 aproces ar zvārgalvu galiem un spirālgredzeni.

Līdzīgs tērps un daļēji līdzīgas kapa piedevas ir arī citiem zēnu apbedījumiem Vampniešu I kapulaukā (123., 129., 161. kaps). Vairākos zēnu apbedījumos kā svārku saturētāja izmantota stopa-šķēršu sakta — Vampniešu I kapulauka 111. (10. att.), 190., 195.

12. att. Rotadata no Vampeniešu I kapulauka 43. kapa

kapā. Šī samērā reti sastopamā sakta ir raksturīga arī pieaugušo kapiem, īpaši mantīgo vīriešu apbedījumiem ar ļoti bagātīgām piedevām citā etniskā vidē.

Pieminams vēl 191. zēna apbedījums Vampeniešu I kapulaukā, kurā bez iedzītņa šķēpa gala un gluda māla podiņa aiz galvas bija nolikts arī Doles kapulaukos reti sastopamais dzeramais rags ar bronzas apmali. Bet 101. zēna apbedījumā tajā pašā kapulaukā kapa piedevās atklāts no austrumiem importēts meriešu ažurs piekariņš.

Meiteņu apbedījumos pārstāvētas sieviešu kapu piedevās sastopamās senlietu formas. Aizkustinošs ir dubultkaps, kur vienā kapa bedrē 30 cm dziļumā parastā ZR—DA virzienā blakus guldīta meitene un zēns. Vampeniešu I kapulauka 110. meitenes kapa (11.att.) piedevas ir īpaši bagātīgas (pat sieviešu apbedījumos tāda rotu bagātība sastopama ļoti reti): ap kaklu 6 kaklariņķi, no kuriem viens Daugavas lībietēm tipiskais — ar kāša un pogas galiem un paplašinātu vidusdaļu, divi vīti, ar cilpu galiem, divi ar krukļu galiem un viens ar seglu un kāša galiem. Ap kaklu atradusies kreļļu kaklarota 9 vērums. Krūšu rotā ietilpa pie pleciem piestiprinātas bruņrupučsaktas un ažūri važturi, kurus savienojušas 5 dubultriņķišu važiņas. No pleca nokarājies arī importēts važturis ar pītās važiņās iekārtiem zvārguļiem galā. Rotas papildina 2 piecpadsmītviju spirālaproces un 7 spirālgredzeni. Mirušai pāri jostasvietai pārlikts nazis ar bronzu apkaltā ādas makstī. Meitene bijusi pārklāta ar profilētiem gredzentiņiem rotātu villaini.

Meiteņu rotu obligāta sastāvdaļa bijusi uz bronzas stieples uzvērta stikla krelles. No šīs rotas nokarājies dažādi piekariņi, parasti dzīvnieku veidā: dubultvistiņas, balodiši un cita veida putniņi, arī teliņi, zirdziņi. Nereti sastop krustiņus, pūsmēnistiņus un piekariņus ar t.s. Rjurikoviču cilts zīmi. Samērā bieži šādai kreļļu rotai bija arī monētpiekariņi.

Apskatāmajiem kapulaukiem raksturīgi arī dubultkapi. Tādu Vampeniešu I kapulaukā ir 7, Vampeniešu II — 2, bet Raušu kapulaukā — 4. Divi dubultkapi pilnīgi izpostīti. Raušu kapulaukā maza bērna kauliņi atrasti pie sievietes ceļgala (44. kaps), meitenītes skeleta kauliņi — zem sievietes kājām (23. kaps), bērna žokļa fragmenti — pie sievietes kreisā iegurņa (14. kaps).

Vampeniešu I kapulauka 132. kapā kopīgā, 1,30 m garā un 30 cm platā kapa bedrē guldīta meitene un zēns. Meitenes kaklu rotājusi dažādu stikla kreļļu kaklarota ar krustiņa, lunulas un 7 zvārguļišu piekariņiem, kā arī kaklariņķi ar pogas un kāša galiem. Uz katras pret galvu paceltās rokās pa spirālaproci un spirālgredzenam. Meitenei uz krūtīm nolikts nazis ar bronzu apkaltā ādas makstī un kaula vienpusēja ķemīte.

Vampeniešu I kapulaukā ļoti iznīkušā 133. zēna skeletkapā saglabājušās jostas paliekas ar jostas sprādzi, siksnas sadalītāju un apkalumiem. Pie jostas bijis piekārts nazis ar bronzu apkaltā ādas makstī. Zēna svārki sasprausti ar pakavsaktu ar profilētiem magoņgalvu galiem, bet labo un kreiso roku rotājušas aprocītes ar zvārguļišu galiem.

Sievietes saistība ar bērnu parādās arī Vampeniešu I kapulauka 161. zēna skeletkapā, kura kājgalī, cieši pie šķirsta malas, novietots 162. sievietes ugunskauss. Pilnīgi sapostīti sievietes un meitenes skeletkapi atklājušies arī Vampeniešu II kapulauka 76. un 112. apbedījumā. Arī vīrieša saistība ar bērnu novērota vairākkārt. Tā 102 cm dziļumā virs vīrieša ugunskausa atradies meitenes skeletkaps. Bet virs vīrieša ugunskausa (170. kaps) Vampeniešu I kapulaukā novietots 171. meitenes skeletkaps.

Dažreiz dubultkapu nevar uzskatīt par drošu. Tā Vampeniešu I kapulauka 83. vīrieša ugunskauss piederotajās lietās atrasta trīsstūradata, bet 106. sievietes ugunskauss — 2 dzelzs šķēpu gali. Šādas lietas varēja būt arī ziedojumi. Beigās minams kāds neparasts dubultkaps Vampeniešu II kapulaukā, kur kopīgā kapa bedrē apbedīti divi vīrieši (91. un 95. kaps), kas orientēti viens otram pretējā virzienā.

* * *

Izrakumi kapulaukos Doles salas augšgalā devuši bagātīgu materiālu Daugavas lībiešu materiālās un garīgās kultūras noskaidrošanai 10.—12. gadsimtā. Iegūto senlietu vienību kopējais skaits sasniedz 4212 (Vampenieši I — 2137, Vampenieši II — 897, Rauši — 1178 senlietas). Veicot iegūtā materiāla analīzi, novērotas dažas būtiskas līdzības un atšķirības uzkalniņu un līdzinā kapulauka raksturā. Vispirms pamanāma līdzība apbedīšanas veidā Raušu un Vam-

peniešu II kapulaukā. Abos pieminekļos mirušie guldīti dēļu šķirstos, kas sastiprināti ar 2—9 dzelzs naglām. Ar šo iezīmi tie būtiski atšķiras no līdzienā Vampeniešu I kapulauka, kur apbedījumiem izmantoti vienkoča šķirsti. Ņemot vērā lielos postījumus, īpaši Raušu kapulaukā, pilnvērtīgāko materiālu devis postījumu mazāk skartais Vampeniešu I kapulauks. Apcerot Doles salas augšgala vēsturi, minēto u.c. novērojumu, par kuriem būs runa tālāk, rezultātā rodas secinājums: vai tik Vampeniešu I un Raušu kapulauks sākotnēji nav veidojuši vienā kapulauku. Mēģinot noteikt uzkalniņu un līdzienā kapulauka rašanās sākuma fāzi, bez jau minētajām šķirstu atšķirībām vēl atzīmējamas arī citas pazīmes: uzmavas šķēpu galu dominēšana Vampeniešu I kapulaukā, kur tie vīriešu apbedījumos novietoti kopā pa divi. Tā arheoloģiskajā materiālā ir agrāka parādība salīdzinājumā ar viena šķēpa piedevu, kas ieviešas 11. gs. beigās. Uzkalniņu kapulaukā, īpaši Raušu, kā kapa piedeva parādās iedzītna šķēpa gals, dažreiz arī kopā ar uzmavas šķēpa galu. Uzkalniņu kapulaukā nav sastopamas māla trauku agrākās — bezripas formas. Krustadata ar lunulām Vampeniešu I līdzienajā kapulaukā pārstāvēta ar savu hronoloģiski agrāko formu, turpretī uzkalniņu kapulaukā tās galvu veido noplacinātas, plānas (dažreiz arī dzelzs) plāksnītes. Vēlāka parādība ir arī divpusējas kaula ķemmes līdzdošana mirušajam uzkalniņu kapulauka apbedījumos.

Var secināt, ka uzkalniņu kapulauka agrākie apbedījumi ir 50 gadus vēlāki nekā līdzienajā Vampeniešu I kapulaukā. Ievērojot to, ka Doles salas augšgalā nav zināmi lielāki vidējā dzelzs laikmeta kapulauki, bet 10. gs. beigās parādās samērā plašs iedzīvotāju kontingents, jāsecina, ka tie ir ienācēji. Viņu ieceļošanas vietas precizēšanu, neskatoties uz dažām norādēm agrāk uzkrātajā arheoloģiskajā materiālā, apgrūtinā nepietiekami sistemātiskā Kurzemes arheoloģiskā izpēte. Pētīto trīs kapulauku materiālā atspoguļotas dažādas, atšķirīgas etniskas iezīmes.

B a l t i s k ā m f o r m ā m pieder pirmkārt pakavsa k t a. Kā redzams 5. tabulā, visvairāk iegūts pakavsaktu ar atrotītiem galiem un gludu, šķērsriezumā apaļu loku. Arheoloģiem pazīstami šī tipa saktas dažādie, atsevišķiem etniskiem grupējumiem raksturīgie galu un loka izveidojumi. Visvairāk saktu atrasts Vampeniešu I kapulaukā. Atzīmējams, ka šāda veida pakavsaktas ar atrotītiem galiem atklātas arī vikingu tirdzniecības centra Birkas kapulauka 31 kapā,⁴ kur tās datē ar laiku ap 800.—1000. gadu.

Dolē iegūts daudz pakavsaktu ar magoņgalvu galiem, kas visraksturīgākās ir lībiešu kultūrai. Arī šīs saktas visvairāk atrastas Vampeniešu I kapulaukā vīriešu apbedījumos. Pakavsaktas ar daudzskaldņu galiem pārsvarā iegūtas Raušu kapulaukā. Vampeniešu I kapulaukā, kurā vīriešu apbedījumos pārstāvēts imports no Skandināvijas, atrastas Skandināvijas vikingu laikmetam raksturīgās lielās pakavsaktas ar četrstūrainiem galiem.⁵ Šo izmēros lielo, pasmago pakavsaktu, kuru vīrieši lietojuši, domājams, apmetņa saturēšanai un kurai ir četrstūraini gali ar izstieptiem stūriem, atrod ne tikai lībiešu vīriešu kapos abpus Daugavas,

bet arī sēļu un latgaļu dižciltīgo vīriešu apbedījumos. Tā plaši izplatīta vikingu ietekmes skartās teritorijās. Kā atzīst arheologi, par tās izcelsmi nav iespējams pateikt kaut ko noteiktu.

Vietēja, baltiska sieviešu rota ir k a k l a r i ņ ķ i s (6. tab.). Gan latgaļu, gan sēļu pieminekļos sastopamie vītie kaklariņķi ar cilpu galiem Dolē īpaši bagāti pārstāvēti Vampeniešu I kapulaukā, kur tie daudzos apbedījumos atrasti pa diviem eksemplāriem. Samērā daudzos šādu sudraba kaklariņķu atradumus Gotlandes depoziātos varētu saistīt ar spēcīgu baltu ietekmi.

Daudz retāka kaklariņķa forma ir kaklariņķis ar pogas un kāša galiem un mugurpusē paplašinātu, šķērsriezumā lēcveidīgu, ornamentētu loku. Tas pārstāvēts Vampeniešu I kapulaukā kopā ar vītiem kaklariņķiem 13 sieviešu apbedījumos. Šī kaklariņķa forma Doles kapulaukos atrasta pirmoreiz. Viens šāds kaklariņķis iegūts Mežotnes centra kapulaukā. Tas ir rets arī Lietuvas materiālā, līdzīgas formas kaklariņķis, bet pie galiem tordēts, atrasts Stačūnu kapulaukā Pakroju rajonā Lietuvā; daudzskaldņu pogas to rotā abos galos.⁶ Rietumbaltiska forma ir kaklariņķis ar kāšu galiem. Vampeniešu I kapulaukā atrasti 7 šādi kaklariņķi, no kuriem 3 atsegti, sasaistīti kopā, 178. sievītes skeletkapā.

Ar atsevišķiem eksemplāriem Dolē pārstāvēti latgaļu materiālam kultūrai raksturīgie kaklariņķi ar seglu un kāša galiem, kā arī tordētie kaklariņķi ar četrskaldņu galiem. Divos sieviešu ugunskaļos iegūti vēlās formas kaklariņķu fragmenti ar tauru galiem. Šī tipa kaklariņķis atrasts Mežotnē; tā izejforma skandināviska — vidējā dzelzs laikmeta kaklariņķis ar zvērgalvu galiem. Tā vēlā forma pazīstama arī Rietumlietuvā — Stačūnu kapulaukā,⁷ kur to datē ar 9./10. gadsimtu.

A p r o c e s lībiešu vīriešiem nav raksturīgas, jo atrastas ļoti reti. Sievietes galvenokārt nēsājušas samērā masīvas aproces ar sašaurinātiem galiem, bet meitenes — spirālaproces. Zēni rotājušies ar šaurām aprocītēm ar zvērgalvu galiem.

Doles kapulauku atradumos samērā nozīmīgu vietu ieņem baltu tautībām raksturīgās r o t a d a t a s. Līdztekus dominējošajām v a ž i ņ u r o t ā m (7. tab.) ar bruņrupučsaktām un a ž ū r i e m važturiem sievietes nēsājušas arī važiņu rotas, kuras pie pleciem saturējušas rotadatas. Doles kapulaukos kā važiņu rotu saturētājas bieži lietotas krustadatas. Tās ir šī tipa rotas vēlās formas. Krustadatu izplatības karti par laiku līdz 1930. gadam sastādījis Rauls Šnore. Tipiskām 11. gs. krustadātām ir 2 konusveida tutuli ripu centrā (Rauši, 36. kops; Vampenieši II, 101. kops), citām plānās ripas klātas ar iegravētiem koncentriskiem apliem.⁸ Šajā kartē redzams, ka vairums vēlo krustadatu raksturīgs Zemgalei un to atradumi koncentrējas Lielupes līdzenumā. Dažām adatām konstatētas arī sudraba platējuma pēdas (Rauši, 36. kops). Krustadatas pa pāriem savienotas ar važiņām, kas pievienotas segmentveida važturiem, bet nekad — a ž ū r a j i e m lībiskajiem važturiem. Krustadata dažreiz atrasta kopā ar trīsstūradatu ar a ž ū r o galvu (Vampenieši II, 3. kops) vai ar dzelzs spieķadatu (Vampenieši I,

35. kaps). Vampeniešu II kapulauka 3. kapā atrastā monēta datē to ar 11. gadsimtu.

Krustadatas samērā plaši izplatītas arī Lietuvā.⁹ Šī rotadata, kas pazīstama Gaujas lībiešiem, savā vēlā formā samērā plaši sastopama Rietumlietuvā,¹⁰ tā atrasta Laiviai kapulaukā Slantu rajonā. Kā to parāda Berlīnes muzejā uzglabātās rotadatas no Anduļu kapulauka, tā nēsāta arī pāri ar cita tipa adatām.¹¹ Šo rotadatu lietošanu Lietuvā analizējusi R. Volkaite-Kulikauskiene.¹² Dolē dažos eksemplāros pārstāvēta arī krustadata ar savienotām ripām (Rauši, 23., 61. kaps), kas biežāk sastapta Igaunijā.

Rets, interesants atradums ir Vampeniešu I kapulauka 43. sievietes skeletkapā iegūtās 2 krustadatas ar 4 lunulu rotājumu (12.att.). Šo apbedījumu pēc citām kapa piedevām var datēt ar laiku ap 1000. gadu. Jau deģenerēti šādas adatas paraugi ir Vampeniešu II kapulauka 7. un 9. kapā atklātās adatas. Divas no tām ir dzelzs, trešā — bronzas. Tās veidotas no plānas, plakanas plāksnītes. Ļoti tuvas pēc formas, bet ar četriem caurumiņiem galvā ir Rietumlietuvā 35 eksemplāros pārstāvētās šī vēlā tipa adatas, kuras Lietuvā datē ar 10. un 11. gadsimtu. Šādas rotadatas pazīstamas arī Gaujas lībiešiem.

Trīsstūrāda arī sakņojas baltu kultūrā, un Doles kapulaukos atrastie eksemplāri pārstāv tās vēlās formas. Senākās trīsstūradatas iegūtas Vampeniešu I kapulauka 60. un 99. kapā (pa 2 eksemplāriem). Adatas galva noslēdzas ar podziņām, bet galvas vidū nedaudz iedziļinātā trīsstūri grafiski izveidota trislapu rozete.¹³ Tālākā attīstībā trīsstūradatu galvas paplašinās, to galvas vidū klāj pinuma ornaments vai saulītes (Vampenieši I, 78., 137. kaps). Visbiežāk šo vēlo un plato trīsstūradatu galvas ir azūras, tās rotā divi caurlauzti laukumi (Vampenieši I, 83. kaps; Rauši, 67. kaps). Abu tipu trīsstūradatu izplatību par laiku līdz 1930. gadam devis Rauls Šnore.¹⁴ Kā liecina arheoloģiskie materiāli un kā to atzinuši zviedru arheologi, rotadatas ir svešas Skandināvijas kultūrai — Skandināvijā tās atrod ļoti reti. Šajā ziņā ir interesants kāds Ekas draudzē Gotlandē atrasts kalēja depozīts, kurā ietilpa vēlās formas trīsstūradata ar izteiktu zvēru ornamentu.¹⁵ Tai pilnīgi analogiska adata savā laikā atklāta Ludzas Odukalna izrakumos. Kā Ekas draudzē atrasto rotadatu, tā Doles kapulaukos atklātās vēlās formas trīsstūradatas savā starpā saista līdzīgi elementi. Tie ir adatas galvas līmeniskā pamatne, pinuma ornaments, kā Vampeniešu II kapulauka 78. kapā, caurlauzumi galvā, kā Vampeniešu I kapulauka 83. kapā. Hipotētiski pieļaujams, ka Gotlandes adatu darinājis talantīgs zviedru rotkalis, kas par pamatu ņēmis kādu no Latvijas adatām, veiksmīgi papildinot to ar četrām zirgu galvām.

Šķiet, ka ne tik veiksmīgs vēlo trīsstūradatu piemērs ir Vampeniešu I kapulauka 176. kapā iegūta adata, kuras galvai uzšēdinātas divas nenoteikta dzīvnieka figūriņas. Pieminamas vēl vēlā izveidojuma trīsstūradatas no Vampeniešu I kapulauka 176. kapa, kur tām piekārti segmentveida važturi, bet sešas abas adatas savienojošās važiņas vidusdaļā satur bagāti ornamentēts važiņu sadalītājs (vienīgais eksemplārs

Doles kapulaukos). Šāds važiņu sadalītājs atrasts Cēsu kapulaukā, kur tas piederējis kādai krustadatu važiņu rotai.

Baltiskām — zemgaliskām formām pieder arī garenas plāksņu saktas ar 8 caurumiņiem (Vampenieši I, 154., 178. kaps). 154. kapā atrastajām saktām savienojošā važiņa iekārta tieši saktas apakšējā caurumiņā, bet 178. kapa saktām kā starplocēklis izmantots libiskais azūrais važturis.

Tāpat zemgaliskas ir riņķadatas savā vēlā izveidojumā — apaļas, plakanas plāksnes, brīžiem pat gatavotas no neparasta materiāla — dzelzs (Vampenieši I, 167. kaps).

Doles kapulaukos sastop no Skandināvijas ietekmētās senlietu formas. Vēlajā dzelzs laikmetā Latvijā sastopamas galvenokārt no Gotlandes un Ēlandes salām ievestas atsevišķas rotaslietas un ieroču formas. Vispirms minamas importētās lielās bruņrupučsaktas, kas iegūtas Vampeniešu I kapulaukā. Divas bruņrupučsaktas ar izteiktu zvēru ornamentu iegūtas kā savrupatradumi, divas — šī kapulauka 6. sievietes skeletkapā. Saktai raksturīgs reljefs rombisks izcēlums tās centrā, izcēluma galus un centru rotā zvērgalvas. Kā norādījis P. Paulsens,¹⁶ šo ar 10. gs. otro pusi un 11. gs. pirmo pusi datējamo, Latvijā atrasto lielo bruņrupučsaktu izejforma ir Birkas mazās šī tipa saktiņas.

Divas Vampeniešu I kapulaukā 18. sievietes ugunskapā uzietās importētās saktas ir ļoti līdzīgas Ēlandē atrastajai saktai, kurai raksturīgi azūri, tutulveidīgi izciļņi. Latvijas vietējo rotkaļu darinājumos šī lielā sakta ar zvēru ornamentu samazināta izmēros un zvēru ornaments aizvietots ar grafisko, bet saktu izmantošanas beigu posmā — ar stādu ornamentu.

Importa rota ir arī jau minētā Vampeniešu I kapulaukā 6. kapā guldītās sievietes važiņu rota, kas mirušai bijusi novietota pie kreisā pleca. Otrs līdzīgs važturis atklāts Vampeniešu I kapulauka 110. skeletkapā (11. att.). Tas ir bronzas važturis aptuveni trīsstūra formā, ar apaļu izcēlumu, kuram divrindu un pītās važiņās piekārti masīvi bronzas zvārguļi. Tieša paralēle rotai atrasta Gotlandē vikingu laikmeta Īres kapulaukā.¹⁷ Importa sakta atklāta arī Raušu kapulaukā izpostītā 25. sievietes kapā. Saktai ir četrstūrainas galvas vairogas un azūra, trīsstūrainā kāja ar reljefām putnu galvām. Saktiņas izejforma ir 7 gs. līdzīga tipa sakta ar apaļu ripu centrā. Raušu saktiņa centrālo ripu ir zaudējusi, un tipoloģiski to, iespējams, varētu datēt ar 9.—10. gadsimtu. Saktiņa kā visas šī tipa saktas rotāta ar granātakmeņiem. Šīs saktas agrās formas vairākos eksemplāros atrastas Gotlandē.¹⁸

No Skandināvijas importēto ieroču vidū pirmām kārtām minami divas mēnuzobēni (8. tab.). Zobēni atrasti pārsvarā vīriešu ugunskaļos, retāk skeletkaļos un vienā gadījumā kenotafā. Šajā Doles kapulaukos vienīgajā kenotafā (Vampenieši I, 73. kaps) mirušais guldīts koka šķirstā. Dažreiz par divasmeņu zobenu ugunskaļos liecina tikai tā asmens fragmenti (Vampenieši I, 83., 142. kaps), maksts uzgalis (Rauši, 7., 9. kaps) vai citas detaļas (Vampenieši I, 23. kaps; Rauši, 7., 20. kaps).

Kā tas novērots Vampeniešu I kapulauka 30. skeletkapā, zobens nēsāts pie labajiem sāniem.

Atrastie zobeni pārsvarā līdzīgi Petersena izdalītajam T tipam. Šim tipam pieder Vampeniešu I kapulaukā 40. ugunskapā atklātais zobens ar uzrakstu ULFBERTHT uz asmens. Zobena pogai saglabājušās cēlmetāla inkrustācijas pēdas. Vampeniešu I kapulauka 23. ugunskapā no šī tipa zobena saglabājies vienīgi šķērsis. Toties vienīgi šajā kapā atklāti dzelzs bruņukrekla fragmenti.

Trim zobeniem ir trīsdalīga poga un taisns šķērsis. Šos zobenus pavada bagātas citas kapa piedevas, kā dzelzniecīgas ragi, greznas jostas, dažreiz arī garš vienasmens duncis makstī, dzelzs dzirkles u.c. Zobeni ar trīsdalīgu pogu (Vampenieši I, 73. kaps; Vampenieši II, 79. kaps) pēc roktura izveidojuma tuvi Petersena G tipam. Divasmeņu zobens ar lejup liektu šķērsi no Vampeniešu I kapulauka 72. kapa reprezentē Petersena Z tipu.¹⁹ Dolē atrasti arī trīs bronzas zobenu maksts galu apkalumi. Divi maksts gala apkalumi (Rauši, 9., 10. kaps) ar krusta motīvu reprezentē tipu, kuru arheologs T. Arne atzīst par vietēju darinājumu, un tie datējami ar 11. un 12. gadsimtu. Tādi apkalumi lielā skaitā iegūti Pasilciema kapulaukā Kurzemē un atsevišķi eksemplāri citās vietās.²⁰ Vienā eksemplārā atrasts defektīvs maksts gala apkalums ar nodrupušu palmeti.²¹

Doles salas kapulauki devuši arī svarīgu informāciju par vēlā dzelzs laikmeta v a i r o g i e m, kas nav uzskatāmi par importētiem. Kopā ar dzelzs umboniem tie atrasti divos iepriekš aprakstītajos vīriešu skeletkapos (Vampenieši I, 22., 30. kaps). Tā kā vairogu umboni un citas detaļas atrastas 9 cm augstāk par kapa pamatlīmeni, jāsecina, ka vairogi bijuši nolikti virs šķirsta. Tāpat kā agrāk atrastais 9. gs. Tīras purva vairogs,²² arī abi Doles vairogi, šķiet, bijuši apaļi. Sīkākās detaļas saglabājušās Vampeniešu I kapulaukā 30. kapā iegūtajam vairogam. Tas bijis apsīsts ar plānu ādu un caurkniedējot apšūts ar bronzas skārdu. Pie bronzas skārda saglabājušos koksnes paraugus analizējis M. Bušs, kurš noteicis, ka tā ir priedes un apses koksne. Šim vairogam bijis konusveida dzelzs umbons, turpretim 22. kapā atrastajam — segmentveida. Vampeniešu I kapulauka 30. apbedījumu datē kapā atrastā monēta — 1000.—1025. g. Magdeburgā kalts vendlu feniņš.

Vietējo šķēp u g a l u vidū izdalās arī importēti eksemplāri. Kā redzams 9. tabulā, Doles kapulaukos vīriešu apbruņojumā dominē uzmavas šķēpu gali, no kuriem dažiem (kā Vampeniešu I kapulauka 40. kapā) ir damascējuma pēdas. It īpaši atzīmējams Vampeniešu I kapulauks, kur uzmavas šķēps ir praktiski vienīgais šķēpa veids. Šajā kapulaukā 11 apbedījumos mirušajam līdzdoti divi šķēpu gali (domājams, tā tie lietoti arī cīņā). Vienā gadījumā nolikti pat 3 uzmavas šķēpu gali. Šķēpu galu vidū atzīmējami daži importēti — Petersena M tips un G tips (Vampenieši I, 73. kaps).

Netraucētos vīriešu apbedījumos plasmens c i r v i s Dolē pārstāvēts divos veidos: pirmkārt, ar pietsegas pagarinājumu (zēnu apbedījumiem raksturīga šī

cirvja miniatūra forma) un, otrkārt, ar gariem pietsegas pagarinājumiem un trīsstūrainiem izlaidumiem jeb «ausīm» kātauruma sānos. Šie cirvjī nav importēti. Kā atzīst igauņu arheologs E. Tinisons,²³ pirmais tips ir vietējs, bet otrais izplatīts ne tikai Baltijā, bet arī Krievijā, Polijā, Skandināvijā.

Importēts ir šaurasmens darba cirvis, kas atrasts Vampeniešu I kapulauka 40. vīrieša ugunskapā kopā ar iepriekš minēto zobenu ar uzrakstu. Tam paralēle ir šaurasmens cirvis no Durbes pagasta Kugru mājām Liepājas rajonā (bij. KPM 2016: 3), kā arī Krievijā, Jaroslavas Mihailovas kapulaukā.²⁴ Par importētu jāuzskata arī Raušu kapulauka 57. kapā atklātais plasmens cirvītis ar dekoratīvu palmeti asmens mugurpusē. P. Paulsens šādus reljefi rotātus cirvjus pieskaita pie Gotlandes tipa un datē ar 10. gs. otro pusī vai 11. gs. pirmo pusī.²⁵

Vairākos apbedītos dižciltīgu vīriešu apbedījumos atrasti inkrustēti p i e š i (Rauši, 147., 166. kaps). Agrāk nepazītas ir metāla pogas ar cilpiņu un stikla aci ietveres centrā (Rauši, 166. kaps), no kurām vienai ir sudraba inkrustācija (Rauši, 127. kaps).

Vēl atzīmējamās dažas iepriekš neminētas kapu piedevu grupas. Doles kapulaukā mirušajiem līdzdotas arī m o n ē t a s. Tās kopā ar monētpiekariņiem atrastas gan Vampeniešu I kapulaukā (19), gan Vampeniešu II kapulaukā (22) un arī Raušu kapulaukā (14). Monētas analizējusi T. Berga.²⁶ Bez nedaudziem arābu dirhēmiem un viena Bizantijas miliārsija monētu starpā dominē vācu, anglosakšu un dāņu 11. gs. denāri.

Bagāti apbedījumos pārstāvētas k r e l l u rotas, kas raksturīgas sieviešu, meiteņu un arī zēnu apbedījumiem. Bagātos sieviešu kapos tās nereti veido vairākkārtīgas virtences, meiteņu un zēnu kapos to mazāk. Iecienītas ir stikla krelles ar zelta foliju, bet no krāsainajām — zila stikla rievainas mucīņveida krelles, kuru izcelsme meklējama Austrumos. Krelles 11. gs. bija dārga greznumlieta, kā norāda atradumi macīņos vīriešu apbedījumos (Vampenieši I, 30. kaps). Te minamas arābu vēsturnieka Ibn Fadlana sniegtās ziņas, ka zināma veida vienas krelles cena bijusi viens dirhēms.

Nozīmīgs ir d z i n t a r a izstrādājumu īpatsvars Doles kapulaukos. Dzintara krelles neveido veselas kaklarotas, dažreiz tās kaklarotās ieslēgtas pa vienai. Toties dzintara piekariņš, bieži netipiskas formas, bet ar caurumiņu piekāšanai, līdzdots mirušajam. Vīriešu apbedījumiem dzintars ir obligāta piedava, pa lielākai daļai apalas krelles veidā, kas, domājams, bijusi piešūta pie tērpa. Paretam atrasts dzintara piekariņš plasmens cirvīša veidā.

Mirušajiem tikai retumis līdzdoti darbarīki vai sadzīves priekšmeti. Vīriešu kapu piedevas ir d z i r k l e s (Vampenieši I, 112., 158. kaps; Vampenieši II, 21., 62. kaps), makškerāki (Vampenieši II, 32., 95. kaps), retumis atrastas arī kubiskas (Vampenieši II, 92. kaps) un cilindriskas (Vampenieši II, 74. kaps) a t s l ē g a s. Samērā bieži atrastas g a l o d a s. Sievietes kā mantisko vērtību glabātājas loma aplicināta ar slēdzenēm, kas vēlos apbedījumos noka-

rājušās no lielās krūšu važiņu rotas (Rauši, 107. kops).

Nozīmīgs sadzīves priekšmets ir kaula ķ e m m e s, kas ir gandrīz vai obligāta kapu piedeva abu dzimumu piederīgajiem. Pa lielākai daļai sastopama maza izmēra vienpusējā, ornamentētā kaula ķemmite. Dažkārt tā fragmentārā veidā atrasta pat vīriešu ugunskapos. Ir gadījumi, kad šī ķemmite saglabājusies ar visu futrāli. Atsevišķas liela izmēra ķemmes nav raksturīgas lībiešiem. Jau viduslaikiem pieder divpusējas kaula ķemmes, kas atrastas hronoloģiski vēlākajos apbedījumos.

Nozīmīga vīriešu tērpa sastāvdaļa ir j o s t a, kas konstatēta katrā pārtikušā vīrieša un zēna apbedījumā. Ādas josta ar spožiem bronzas apkalumiem ir vīriešu nozīmīgākā rota, ja neskaita tērpa saturēšanai izmantotās pakavsaktas. Līdzīgi Gaujas lībiešiem, arī Daugavas lībieši — vīrieši nebija iecienījuši aproces. Jostas sastāvdaļas ir kopīgas visiem Latvijas etniskajiem novadiem. Dolē atrasti vairāki ļoti interesanti jostas sadalītāji. Starp tiem daži ir ar zvēru ornamentu, kā arī ar mezglu sadalītāju centrā, kādi iegūti Gotlandē.²⁷ Par skandināvisku ietekmi dažās jostās liecina īpatnēji sirdsveida, zivsveida u.c. apkalumi.

Doles salas apdzīvotājiem apskatāmajā laikmetā raksturīgs stingri ieturēts apbedīšanas rituāls — konsekventa ZR—DA orientācija, kas vienāda abiem dzimumiem. Tā tiek pārkāpta tikai retumis. Tās tad ir mazas novirzes. Vienīgi bērnu apbedījumos nereti ir Z—D orientācija.

O l a i kā dzīvības simbolam bijusi sava nozīme Daugavas lībiešu kultā. Tās dotas līdzī mirušajiem. Vampeniešu I kapulauka 6. kapā olu čaumalas saglabājušās pie sievietes kaklarotas bronzas konservējošās iedarbības dēļ. Vampeniešu I kapulauka 31. meitenes kapā tās saglabājušās ar bronzu rotātās villaines krokās. Olu nozīmi parāda ar piedevām bagāts 9. zēna kops Vampeniešu I kapulaukā, kur čaumalas atrastas gan uz krūtīm pie lielās pakavsaktas, gan ādas bumbierveida maciņā pie jostas, kur tās bija kopā ar amuletu — dzīvnieka nagu. Doles Vampeniešu I kapulauks devis kā savruptradumu arī reālistisku gaiļa figūriņu — piekariņu. Tas ir vienīgais šāds piekariņš Latvijas atradumos.

Amuletiem izmantoti dažādu dzīvnieku z o b i. Lāča ilknis (12 eksemplāri) atrasts galvenokārt sieviešu kapos, tāpat kā citi piekariņi, tas pievienots lielai krūšu rotai. Zirgam Doles salas lībiešu kultā, šķiet, nav bijusi tik liela loma kā Gaujas lībiešiem. Zirga galvaskauss atrasts vienīgi kādā rituālā bedrē Vampeniešu I kapulaukā.

Kā ola, tā amuleti cieši saistīti ar priekšstatiem par dzīvi pēc nāves. Ticību pēcnāves dzīvei, iespējams, applicina māla poda ar tajā ielikto ēdamvielām (?) novietošana vai nu šķirsta galvgalī, vai kājgalī. Māla poda klātbūtne kapā (10. tab.) ir specifiska lībiešu īpatnība un tikai retumis sastopama latgaļiem un sēļiem.

* * *

Plašais Doles kapulauku materiāls liecina, ka 10. gs. beigās picaug salas augšgala iedzīvotāju skaits

un te rodas divas plašas apbedījumu vietas. Jau norādīts uz abu kapulauku atšķirībām. Rodas jautājums, no kurienes ieradušies jaunie atnācēji. Materiāli liecina, ka Vampeniešu I — līdzinā kapulauka ierīkotāji te ieradušies par 50 gadiem agrāk nekā tie, kas apbedīti uzkalniņu kapulaukā. Važiņu rotas ar adatām, kas ir tipiska sievietes rota un var liecināt par etnisko izcelsmi, norāda uz lībisko Kurzemes piejūras apgabalu. Arheoloģiskais pierādījums ir sievietes apbedījuma piedevas, kas atklātas Talsu pilskalna piekājē: 2 trīsstūradata ar azūru galvas augšdaļu, azūriem segmentveida važturiem un savienojošām važiņām.²⁸ Trīsstūradata ar pinuma ornamentu atrasta arī Laidzes Laugaļos Talsu rajonā (bij. KPM 202).

Paralēles Doles uzkalniņu kapulauku rotu materiālam atrodams Cēsu kapulauka apbedījums.²⁹ Te ir važiņu rotas ar krustadatām ar tutuliem, kaklariņķi, kreļļu rotas, dunču makstis u.c. Šī kapulauka piepeša parādīšanās latgaļu kultūrai raksturīgā vidē liek to tulkot kā unikālu pārceļošanas faktu.

Savā ziņā Doles materiāli atgādina tās kultūras iezīmes, kādas 11. gs. konstatētas Ziemeļaustrumkurzemē — Tukuma un Talsu rajonā un kuras arheologs Ē. Mugerēvičs piešķir lībiešiem. Pēc autores domām, viens no apvidiem, no kura Dolē ieņāk jaunie iemītnieki, ir Ziemeļaustrumkurzeme. To galvenokārt atspoguļo uzkalniņu kapulauki (Raušu un Vampeniešu II).

Pēc iegūtā arheoloģiskā materiāla atšķirīgais un hronoloģiski nedaudz agrākais līdzināis Vampeniešu I kapulauks Sausās Daugavas krastā iezīmīgs ar spēcīgām skandināviskām ietekmēm. Pēc autores domām, Vampeniešu I kapulauku ierīkojuši ienācēji no Kurzemes rietumu piekrastes — kuršu apdzīvotās teritorijas. Durbes apkaimē un citur sastopami Vampeniešu I kapulaukā iecienītie vītie kaklariņķi ar cilpu galiem, krustadatas, arī ar lunulām u.c. Šai kultūrai ir izteiktas saskares iezīmes ar Skandināvijas kultūru vikingu laikmetā. Vampeniešu I kapulauka 148. zēna skeletkapā atrasta arī kursiskā pakavsakta ar rēdžu galiem. Doles kapulaukos iegūtais materiāls liecina par dažādu, etniski atšķirīgu vietējo — lībiešu un baltu kultūru mijiedarbību. Bez lībiskā elementa materiālā atspoguļojas spēcīga kuršu un zemgaļu kultūras ietekme. Vērojama arī latgaļu kultūras ietekme. Tā ieņāk reizē ar pašām šīs kultūras pārstāvēm — ar īpatnējo R—A sieviešu apbedījumu orientāciju un tikai latgaļu kultūrai raksturīgām senlietu formām (Rauši, 36., 59., 117. kops). Te ir bronzas spirāļu un drēbes vainagi, kas rotāti ar kreļļtēm, tordēti kaklariņķi, kaklariņķi ar segļu, kāša vai četrstūrīgiem galiem, spirālaproces u.c.

Senlietu formas liecina par savstarpējo ietekmēšanos un asimilēšanos. Tā zemgaliskām plākšņu saktām sāk piekārt lībiskos azūros važturus (Vampenieši I, 179. kops). Īpaši zīmīgs ir Vampeniešu II kapulauka 100. sievietes apbedījums, kur divām bronzas pakavsaktām ar atrotītiem galiem piekārti lībiskie azūrie važturi ar savienojošām važiņām.

Kas vilināja pārceļotājus uz Doles salu? Liecības par Doles salas augšgalu kā tirdzniecības un amatniecības centru parādījis jau bronzas un agrās dzelzs laikmeta pieminekļi Ķivutkalns, kā arī 70. gados pētītā senā Raušu ciema vieta Dziļās Daugavas krastā. Krāsainā

metāla apstrāde uz vietas, kas bija raksturīga Ķivutkalnam, turpinājās vēl vēlajā dzelzs laikmetā. Senā ciema vietā nākuši dienas gaismā ļoti nozīmīgi un unikāli kā dzelzs apstrādātāja — kalēja, tā arī bronzas apstrādātāja — rotkaļa depozīti. Izrakumu materiāli liecina, ka apbedījumos atklātās rotas, arī daudzās vietējās bruņrupučsaktas, iespējams, darinājuši vietējie Doles rotkaļi. Ka Doles rotkaļiem netrūka importētā izejmateriāla,

pierāda senā Raušu ciema rotkaļa darbnīcā atrastās 18 kg un 7 kg smagās, unikālās vara plāksnes. No rotkaļu darinājumiem minams kaklarotas piekars: apaļā, medaljonveidīgā emaljas laukumā brīvā pozā iekomponētā dzīvnieka figūriņa. Ir pamats uzskatīt, ka Doles salas augšgalā vēlajā dzelzs laikmetā izveidojies mazs tirdzniecības un amatniecības centrs, uz kuru tiecās ienācēji no Kurzemes.

TABULAS

Atsegtie apbedījumi pa gadiem

1. tabula

Kapulauks	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974
Vampenieši I	1.—60.	61.—105.	—	142.—145.	—	106.—141.	146.—179.	180.—187.	188.—198.
Vampenieši II	1.—59.	60.—116.	—	—	—	—	—	—	—
Rauši	—	1.—3.	4.—58.	—	—	59.—63.	64.—113.	114.—169.	—

Postījumi kapulaukos

2. tabula

Kapulauks	Postīti kapi	Postīti un izlaupīti kapi	Postīts un izlaupīts kapa galvgalis, kājgalis neskarts
Vampenieši I	15	7	2
Vampenieši II	15	12	1
Rauši	26	32	22

Apbedīšanas veidi

3. tabula

Kapulauks	Skeletkapi	Ugunskaņi			Simboliskie kapi
		viriešu	sieviešu	kopā	
Vampenieši I	124	29	34	63	1
Vampenieši II	101	11	4	15	—
Rauši	154	13	2	15	—

Apbedījumi pēc dzimuma

4. tabula

Kapulauks	Virieši	Sievietes	Zēni	Meitenes	Bērni	Nenosakāmi
Vampenieši I	59	61	25	30	18	5
Vampenieši II	32	24	8	21	6	25
Rauši	53	41	13	15	12	35

Pakavsaktas

5. tabula

Kapulauks	Ar atroģitiem galiem	Ar daudzskaldņu galiem	Ar magoņgalvu galiem	Tordēta, ar atroģitiem galiem	Ar zvērgalvu galiem	Ar vāģu galiem	Ar rēģģu galiem	Skandināvijas ietekģģta forma
Vampenieši I	30	3	25	—	—	—	1	11
Vampenieši II	10	5	10	1	1	1	—	—
Rauši	6	12	5	—	—	3	—	—

Kaklariņķi

Kapulauks	Viti, ar cilpu galiem	Ar pogas un kāša galiem	Ar kāšu galiem	Ar seglu un kāša galiem	Tordēti, ar četrskaldņu galiem	Ar tauru galiem
Vampenieši I	40	13	7	1	1	2
Vampenieši II	5	2	—	—	—	—
Rauši	1	—	—	—	2	—

7. tabula

Važiņu rotas

Kapulauks	Libiska važiņu rota ar bruņrupučsaktām	Važiņu rota pie krustadatām	Važiņu rota pie trisstūradatām	Važiņu rota pie krustadatām un trisstūradatām	Važiņu rota pie plākšņu saktām	Važiņu rota pie pakavsaktām	Važiņu rota pie krustadatām un spieķadatām
Vampenieši I	21	6	2	2	2	—	1
Vampenieši II	5	8	2	1	—	1	—
Rauši	10	7	2	1	—	—	—

8. tabula

Divasmeņu zobeni

Kapulauks	Ugunskaļos	Skeletkaļos	Kenotafā
Vampenieši I	5	3	1
Vampenieši II	—	1	—
Rauši	—	4	—

9. tabula

Šķēpu gali

Kapulauks	Uzmavas	Iedzītņa	Uzmavas un iedzītņa vienā kapā
Vampenieši I	39	—	1
Vampenieši II	21	1	2
Rauši	19	10	2

10. tabula

Podi

Kapulauks	Ripas	Bezripas				Nenoteikti
		ar iekniebumiem	apmestā	spodrinātā	gludā	
Vampenieši I	31	13	12	1	13	6
Vampenieši II	32	—	1	—	—	—
Rauši	20	—	—	—	—	—

PARINDES

¹ Graudonis J. Nočietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. — R., 1989. — 91. lpp.

² Šajā laikā E. Šnores vadībā pavisam pēti 4 kapulauki (1. att.: 2—4, 6). Ceturtais no tiem — 17. gs. līdzsais kapulauks pie Dūdiņu mājām, kurā atsegti 165 apbedījumi ir hronoloģiski atšķirīgi, šajā rakstā nav apskatīti. (Sk. E. Šnores ziņojumus RT 1966—1970; ASM 1970—1974.)

³ LA. — 168. att.

⁴ Birka, svarta jordsens hamnomrade arkeoloģisk undersoknig 1970—1971. — Stockholm, 1973. — Fig. 56 z.

⁵ Stenberger M. Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit. — Stockholm, 1958. — S. 67, Abb. 162.

⁶ Volkaitė-Kulikauskienė R. Stačiunu kapinino antkakles. — Vilnius, 1948. — N 382.

- ⁷ Turpat. — 7. lpp., 2. att.
- ⁸ Šnore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas // Latviešu aizvēstures materiāli. I. — R., 1930. — Karte XXXI: 2.
- ⁹ Lietuvių liaudies menas. Papuošalai. I. — Vilnius, 1958. — Tab. 372, 450, 460—462.
- ¹⁰ Lietuvos TSR archeologijos atlasas. IV: I—XIII a. radiniai. — Vilnius, 1978. — P. 149, žemėlapis 4:4.
- ¹¹ Latvijas Saule. — R., 1930. — 1081. lpp.
- ¹² Volkaitė-Kulikaušienė R. Senoves lietuviu moteru galvos danga // Iš Lietuvių kultūros istorijos. II. — Vilnius, 1959. — P. 22.
- ¹³ Šnore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas. — Adatas kartē XXIX: 1, 2.
- ¹⁴ Turpat. — Karte XXXI: 2.
- ¹⁵ Jansson J. Gotland och omvarlden under vikingatiden Guter och vikingar. — Stockholm, 1983. — Fig. 10.
- ¹⁶ Paulsen P. Studien zur Wikingerkultur. — Neumünster, 1933. — Taf. XVII: 5, 6, S. 53, Taf. XXVI: 3.
- ¹⁷ Stenberger M. Das Gräberfeld bei ihre in Kirchspiel Hellvi auf Gotland // Acta Archaeologica. XXXII. 1961. — Kopenhagen, 1962. — Abb. 64.
- ¹⁸ Salin B. Die altgermanische Tierornamentik. — Stockholm, 1904. — Fig. 144, 146.
- ¹⁹ Petersen J. De norske vikingesverd. — Kristiania, 1920. — S. 150, 175.
- ²⁰ Arne T.J. Einige Schwertortbänder aus der Wikingerzeit // Opuscula archaeologica O. Montelio septuagenario dicata. — Stockholm, 1913. — Fig. 39.
- ²¹ Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit. — Stuttgart, 1953. — Abb. 193.
- ²² Urtāns V. Tiras purva depozijs // Latvijas Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. — R., 1962. — 4.—6. att.
- ²³ Tõnisson E. Die Gauja - Liven und ihre materielle Kultur: 11. Jh. — Anfang 13. Jh. — Tallinn, 1974. — S. 110.
- ²⁴ Ярославское Поволжье. X—XI вв. Государственный исторический музей. — М., 1963. — Рис. 3: 8.
- ²⁵ Paulsen P. Axt und Kreuz bei den Nordgermanen. — Berlin, 1939. — S. 549.
- ²⁶ Берга Т. М. Монеты в археологических памятниках Латвии IX—XII вв. — Рига, 1988. — С. 53, 57, 60.
- ²⁷ Nerman B. Der Handel Gottlands mit dem Gebiet am kurischen Haff im 11. Jahrhundert // Sitzungsberichte der Altertumsgeellschaft Prussia, 1931. — Königsberg, 1931. — Fig. 6, 7.
- ²⁸ Šturms E. Talsu novada aizvēsture // Talsu novads. — R., 1935. — 49. att., 107. lpp.
- ²⁹ Kiwull E. Gewandreste und Bronzefunde aus einem lettischen Gräberfelde der jüngeren Eisenzeit bei Wenden // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. — Riga, 1911. — Taf. I, II.

Elvīra Šnore

DIE DAUGAVA-LIVEN AUF DER INSEL DOLE

Zusammenfassung

Die grossen archäologischen Ausgrabungen des Instituts der Geschichte der Akademie der Wissenschaften Lettlands fanden in den Jahren 1966—1974 statt. Mit der Erbauung des Wasserkraftwerkes auf Daugava (Düna) kam der östliche Teil der Insel unters Wasser.

Unter der Leitung von E. Šnore wurden zwei livische Gräberfelder des 10—13. Jh. — ein Flach- und ein Hügelgräberfeld mit insgesamt 483 Gräbern erforscht. Die Bestatteten wurden in Rückenlage in bis ca. 0,70 m Tiefe, meistens in Einbäumen gebettet. Es überwiegen an Zahl Skelettgräber, sind jedoch auch Brandgräber vertreten. Frauen und Männer haben die gleiche Orientierung: von NW (Kopf) nach SO. In den Gräberfunden spiegelt sich die sozial differenzierte Gesellschaft wider und werden die Hauptbeziehungen der Wikingerzeit angedeutet.

Von Gotland und vom Festland Schwedens wurden die grossen Schildkrötenfibeln mit Tierornament u.a. über die Ostsee nach Lettland exportiert.

In begüterten Männergräbern werden zweischneidige Schwerter (14), Reste von hölzernen Schilden (2) mit eisernen Schildbuckeln gefunden. Das Material zeugt davon, dass die Krieger auch als Händler tätig waren. In 10 Gräbern sind Waagen mit Waagschalen und Gewichten gefunden, die zuweilen in hölzernen Kästchen oder ledernen Beuteln aufbewahrt wurden.

Die Dole-Liven wurden von ihren Baltenangehörigen Nachbarn assimiliert.

Die Ausgrabungen zeugen, dass die Insel Dole seit der Bronzezeit — 2. Jh. v.u.Z. (Schnur- und Strichkeramik) bewohnt ist. Mit 10. Jh.u.Z. vermehrt sich die Anwohnerzahl in Dole auf Grund der Übersiedler aus Kurland.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Die grösseren archäologisch erforschten Objekte auf der Insel Dole

Abb. 2. Arbeitszene während der Ausgrabungen im Gräberfeld Vampenieši I

Abb. 3. Schema des Gräberfeldes Vampenieši I

Abb. 4. Artefakte des 30. männlichen Körpergrabes im Gräberfeld Vampenieši I

Abb. 5. Brandgrab eines Kaufmannes — Grab Nr. 94 im Gräberfeld Vampenieši I

Abb. 6. 105. Körpergrab einer Frau mit dem livischen Kettenschmuck aus dem Gräberfeld Vampenieši II

Abb. 7. 6. Körpergrab einer Frau mit importierten Schildkrötenfibeln aus dem Gräberfeld Vampenieši I

Abb. 8. Artefakte des Körpergrabes Nr. 16 aus dem Gräberfeld Vampenieši I

Abb. 9. Artefakte eines Körpergrabes eines Jungen Nr. 9 aus dem Gräberfeld Vampenieši I

Abb. 10. Artefakte eines Körpergrabes eines Jungen Nr. 111 aus dem Gräberfeld Vampenieši I

Abb. 11. Artefakte eines Körpergrabes eines Mädchens Nr. 110 aus dem Gräberfeld Vampenieši I

Abb. 12. Schmucknadel des Grabes Nr. 43 aus dem Gräberfeld Vampenieši I

Indriķis Šterns

VIKINGU INSTITŪCIJU ATSPULGS VIDUSLAIKU LATVIJAS VĒSTURES DOKUMENTOS

1

15. gs. Vidzemes un Zemgales senrakstos pēkšņi parādās termins, kas nav sastopams ne turienes 13. un 14. gs. dokumentos, nedz atrodams Indriķa hronikā vai Vecākajā Livonijas atskaņu hronikā, — «borchsokinga»; lejasvācu *borchsokinge*, *borchsokinge*.¹ Šī vārda nozīmi 15. gs. visvieglāk izsekot pēc arhibīskapa Silvestra Stodevešera 1457. g. 7. februāra dokumenta,² ar kuru arhibīskaps izņēma no pakļautības savai 1456. g. «žēlastības grāmatai»³ vairākas teritoriālas vienības, kas ne vien sauktas par borchsokingām, bet arī par draudzes novadiem: Ikšķīle, Koknese, Krustpils, Lielvārde, Ļaudona, Suntaži un Turaida.⁴ Tādā pašā nozīmē šis vārds lietots arī Livonijas ordeņa Vidzemes, Zemgales un Kursas zemēs un bīskapijā.⁵ No tā tad jāsaprot, ka borchsokinga bija identiska ar kristīgo draudzes novadu, kas 15. gs. jau bija kļuvis par tradicionālu administratīvu zemes dalījuma vienību vācu pārvaldītajos latviešu un lībju novados (ordeņa valstī pamatdalījums bija komturejās un fogtejās).

Vārds «borchsokinga» pirmo reizi Latvijas vēstures dokumentos minēts 1253. g. 4. aprīļa Ziemeļkursas dalāmās grāmatas bīskapa Indriķa eksemplārā — «*borghsukynge Dzerbithen und Meseten*»⁶ un tā paša gada 20. jūlija Dienvidkursas dalāmās grāmatas bīskapa redakcijā — «*borchsukunge Proys*»⁷. Šo pašu dokumentu latīņu teksts arī dod borchsokingas vārda tulkojumu latīniski — *castellatura*. Ar *castellaturu* viduslaikos saprata pilsnovadu.⁸ Vai arī borchsokinga bija pilsnovads?

Salikteņa *borghsukynge* pamatā ir senskandināvu *borch*, *burg* ar nozīmi «nocietināta vieta» un *sokn*, *socn* (anglosakšu) — tiesas vara, draudze,⁹ tātad borchsokinga nozīmētu pilskalnu ar savu novadu, kurā tā valdnieks varēja izmantot savu kunga varu. Latīņu un lejasvācu formās šis vārds sastopams astoņos 13. gs. dokumentos un to variantos laikā no 1234. līdz 1291. gadam.¹⁰ Borchsokingas problēmas studijai visizdevīgākais ir 1253. g. 20. jūlija vācu neokupētās Dienvidkursas zemju dalīšanas dokuments starp Vācu ordeni un Kursas bīskapu,¹¹ jo tas satur vienu un to pašu tekstu kā latīņu, tā lejasvācu valodā. Šajā dokumentā minētas 5 kuršu zemes, latīniski *terrae*, lejasvā-

cu *lande*, ko iespējams identificēt ar 5 kuršu cilšu teritorijām: Ceklis, Duvzare, Megava, Pilsāts un Zeme starp Skrundu un Zemgali.¹² Šis dokuments arī min kuršu valstiņu tālāku iedalījumu teritoriālās vienībās, ko iespējams identificēt ar karadraudzēm:¹³ vācu okupētajā jeb Ziemeļkursas daļā Lamekina karaļvalsti tās sauktas par kiligundām,¹⁴ Kursas dienvidu daļā — tagadējā Lietuvas teritorijā — kiligundas nav minētas, bet tajā atrodamas borchsokingas. Vai kiligunda būtu identiska ar borchsokingu?

Kad vācu neokupētās Dienvidkursas 1253. g. dalāmajā grāmatā uzskaitītas visas «zemes», ko dabūjis ordenis un bīskaps, tad minēta *castellatura Poys*, *borchsukunge Proys* un tālāk teritoriālās vienības šajā *castellaturā* jeb borchsokingā, ko dabū kā ordenis, tā bīskaps.¹⁵ No tā būtu jāsecina, ka šī borchsokinga nepiederēja pie kuršu «zemēm». No kādas citas vienošanās starp Kursas bīskapu un Livonijas ordeņa mestru, kas noslēgta 5 gadus vēlāk, 1258. g. 27. jūlijā,¹⁶ uzzinām, ka pie Klaipēdas Sv. Nikolaja baznīcas draudzes novada piederēja šādas *castellaturas*, tautas valodā (*idiomatis*) sauktas: *Mutina*, *Poys*, *Acete*, *Creten*, *Duwirstene*, *Palangen* un *Kalaten*. Bet 1253. g. dalāmajā grāmatā, kurā tikai *Poys* saukta par *castellaturu*, *Palanga* un *Duvirstene* uzdotas par Megavas apakšiedalījumiem bez tuvāka apzīmējuma, bet *Mutene* (kopā ar pili), *Akite* un *Kalēti* — par Pilsāta apakšiedalījumiem; *Kretinga* (kopā ar pili) dēvēta par borchsokingu jau 1253. g.¹⁷ un par *castellaturu* vēl 1291. g.,¹⁸ turpretī *Poys* šajā dokumentā saukta par pili. Tāpat *Impilta* 1253. g. uzdota par Duvzares apakšiedalījumu, 1290. g. saukta par *castellaturu*,¹⁹ bet gadu vēlāk — atkal par Duvzares apakšiedalījumu.²⁰ Tātad vācu rakstveži un dokumentu sastādītāji nav ieturējuši nekādu vienveidību terminoloģijā. 1253. g. Dienvidkursas dalāmajā grāmatā²¹ minēta tikai viena borchsokinga jeb *castellatura* — *Poys*, bet acīmredzot citas palikušas vārdā nesauktas, jo dokuments skaidri saka: «Ja robežu nosprašana starp zemēm un zemēm, *castellaturām* (borchsokingām) un *castellaturām* izceltos nesaprašanās (ķīviņi), tad tās jāizšķir to zemju vecākiem un cienījamākiem [vīriem], kurās attiecīgās vietas atrodas.» Svarīgi atzīmēt, ka visas Dienvidkursā minētās borchsokingas lokalizējamas Klaipēdas apkaimē.

Kas bija Dienvidkursas borchsokingas, un kāpēc *Poys* minēta atsevišķi? Tā kā pārējās borchsokingas ir uzskatītas par kuršu «zemju» apakšiedalījumiem, tad pēc analogijas ar Rietumkursas kiligundām Lamekina karaļvalstī būs jāpieņem, ka tās bijušas teritoriāli administratīvas vienības cilšu teritorijā jeb karadraudzes, resp., pilsnovadi ar pili centrā.²² Kā jau iepriekš teikts, pils ar to pašu nosaukumu minēta kā Kringas, tā Mutenes borchsokingā. Skaidrojot, kā borchsokingas vārds ieviesies Dienvidkurzemē, tag. Lietuvas teritorijā, jāpatur vērā, ka saliktenim «borchsokinga» pamatā ir 2 senskandināvu vārdi, un tāpēc jāpieņem, ka Klaipeņas apgabalā vikingu laikos (8.—11. gs.) būs bijusi to apmetne (protams, to var noskaidrot tikai arheoloģiskie izrakumi), iedalīta viņu administratīvās vienībās nodokļu vai meslu iekasēšanai, un šis iedalījums līdz ar tā nosaukumu saglabājies vēl 13. gadsimtā.

Kā tad izskaidrot *Poys* borchsokingas izdalīšanu no pārējām kuršu «zemēm» dokumentā? *Poys*, līdzīgi kā kuršu zemes, tālāk iedalīta 4 novados, tātad acīmredzot tā nav bijusi atsevišķa cilts teritorija, bet kāds Pilsāta novads, kas paturējis neatkarību no Pilsāta. Varbūt vikingu laikos *Poys* bijis Pilsāta svarīgākais pilskalns un vikingu apmetnes administratīvais centrs, jo vēlākais centrs Klaipeņā ir vācu dibināts tikai 1253. gadā.²³ Ka šādas atsevišķas mazas teritoriālas vienības, neatkarīgas no 5 vārdā nosauktajām kuršu «zemēm», tiešām pastāvējušas, liecina tā pati 1253. g. jūlija Dienvidkursas dalāmā grāmata, kurā teikts, ka «zeme», ko sauc *Dugenekes/Duvenike*, arī sadalīta 3 daļās. Tātad, līdzīgi kā sadalīja pārējās 5 Kursas «zemes», sadalīja arī Duvnieka (*Duvenike*) zemi un borchsokingu *Poys*.²⁴

Vācu okupētās Ziemeļkursas dalāmajā grāmatā minētas *castellaturas* jeb *borghsukynghes* *Dzerbiten et Masote* (lejasvācu *Meseten*).²⁵ No dokumenta secināms, ka tās atradušās pie Skrundas. Vai Dzerbites un Masotes borchsokingas vikingu laikos būtu bijušas zviedru vikingu apmetnes? Zināms, ka zviedri braukuši vikingos ne vien uz Cekli un pārējo Kursu,²⁶ bet arī uz Zemgali²⁷ un Vidzemi,²⁸ tāpēc var pieņemt, ka abas borchsokingas pie Skrundas bijušas vikingu administratīvie centri (atkal vārds arheologiem!) un laika gaitā paturējušas zviedru pārvaldes iedalījuma nosaukumu.

Kastellatūras vārds (gan tikai latīņu formā) vēl saglabājies kādā 1234. g. lēņa grāmatā, ar kuru Rīgas Sv. Pētera baznīcas baznīckungi ieguva valdīšanā 25 arkus zemes «*in Curonia, in castellatura Lodgie, in provincia Ugesse*»²⁹. *Lodgie* lokalizējama Ladzas ciemā Lībagu pagastā,³⁰ agrākajā Miera Kursā. Lībagu pagastā zināmi 2 pilskalni,³¹ tāpēc varētu pieņemt, ka kastellatūra jeb borchsokinga bija lielāka par kiligundu jeb karadraudzi un Ladzas pilskungs — pēc analogijas ar kastellatūru *Poys* — valdīja pār divām viņam pakļautām pilīm. *Lodgie* kastellatūrā vēl minēta *provincia Ugesse*, kas 1230. g. līgumā saukta par vietu (*de locis*), bet 1231. g. 17. janvāra līgumā — par ciemu (*de villis*)³² un ko identificē ar Ugaņciemu³³ Upesgrī-

vas pagastā. Tātad vācu rakstveži lietojuši vismaz 3 vārdus — *provincia, locus, villa* — ciema apzīmēšanai.

Rezumējot iztirzājumu par borchsokingām un kastellatūrām, varētu teikt, ka, spriežot pēc *Dzerbiten, Masote, Poys* un *Lodgie* borchsokingām, jāpieņem, ka borchsokingas bija ne vien karadraudžu jeb pilsnovadu apvienības, bet arī vairāk vai mazāk patstāvīgas militāri administratīvas vienības, kas daļēji varēja arī nebūt tieši pakļautas kādam «zemes» jeb cilts teritorijas kungam; tās bija paliekas no kādreiz zviedru vikingu organizētās meslu ievākšanas sistēmas. Kā tā īstenībā darbojās, to vācu iekarotāju rakstveži un dokumentu sastādītāji pratuši meistariņi noklusēt, jo viņu interesēs taču nebija parādīt iekarojamās zemes politisko, militāro un administratīvo organizāciju, ko viņi centās sagraut. Kā borchsokingas vārds Kursā paglābies līdz vācu agresijai 13. gs., to mēs laikiem nekad neuzzināsim. Var vienīgi pieņemt, ka vācu iekarotāju ricībā bija kādi tagad pazuduši Kursas vēstures dokumenti, kuros šis vārds figurēja. Ka vāciem bija sīki saraksti par senās Kursas administratīvo, militāro un varbūt arī fiskālo iedalījumu, rāda abas 1253. g. Kursas dalāmās grāmatas, kurās minētas ne vien 8 kuršu cilšu valstiņas un to tālāks iedalījums, bet arī aptuveni 148 kuršu apdzīvotās Lātvijas teritorijas vietvārdi jeb ģeogrāfiskie nosaukumi, turklāt sistematiskā kārtībā.³⁴ Vācu rakstveži taču šos vietvārdus nesagrupēja, skatoties zvaigznēs! Bet varētu iet vēl soli tālāk un teikt, ka ar vienu izņēmumu (SLVA. — Nr. 201) visos darījumos, kas fiksēti 13. gs. dokumentos, kuros atrodama borchsokinga vai kastellatūra, minētas Livonijas ordeņa zemes vai vismaz skartas tā intereses, tāpēc iespējams izvirzīt hipotēzi, ka rakstvežiem informāciju par tām sagādājis ordenis.³⁵

2

Atgriežoties pie raksta sākumā minētajiem 15. gs. Vidzemes senrakstiem un izskatot to izdevumu LGU I, redzams, ka Vidzemē borchsokingas vārdu vispirms lietojis Rīgas arhibīskaps Henings Šarpenbergs (pirmo reizi 1426. g.³⁶) un pēc viņa tikai arhibīskapi Silvestrs Stodevešers un Miķelis Hildebrands. Henings Šarpenbergs pirms apstiprināšanas amatā bija Rīgas domkapitula prāvests un cēlies no Rīgas vācu dzimtas,³⁷ tāpēc varētu pieņemt, ka viņš, pretēji saviem ārzemēs dzimušajiem priekštečiem, labāk pārzināja arhibīskapijas senrakstus. Silvestrs Stodevešers un Miķelis Hildebrands bija Vācu ordeņa brāļi, katrs izdevis tikai 2 dokumentus, kuros minēta borchsokinga, un tie abi izgatavoti pēc Šarpenberga izdotajām lēņa grāmatām.³⁸ Vienīgais arhibīskapijas senraksts, kas nebalstās uz Šarpenberga lēņa grāmatām, ir Silvestra Stodevešera izdotais senraksts (LGU I. — Nr. 377), kas izņēma vairākus arhibīskapijas lēņus no pakļautības viņa «žēlastības tiesībām».³⁹ Bet, iedziļinoties šajā dokumentā, redzams, ka tas sastādīts vismaz no 3 vecākiem dokumentiem: ievadam izmantots kāds senraksts par arhibīskapijas Lībju galu, kam seko otrs dokuments, kas satur vārdus galvenokārt no agrākās Tālavas valsts,

un trešais dokuments ar vārdu «*borchsokinge*» — kompilators šos trīs dokumentus mehāniski pārņēmis jaunajā senrakstā. Kur arhibīskaps Silvestrs ņēmis informāciju par borchsokingām, nav noskaidrojams. Varbūt tādas ziņas bija Šarpenberga atstātajā (un tagad zudušajā) arhibīskapijas arhīvā. Varbūt tādas bija Livonijas ordeņa rīcībā.

Vidzemes ordeņa novados pirmo reizi borchsokinga minēta mestra Heidenreihā Finkes 1446. g. lēņa grāmatā Salaspils lībjiem,⁴⁰ un vērojams, ka visi pārējie mestri 15. gs. devuši lēņus borchsokingās tikai nedzīcīgiem vāciem.⁴¹ Vai tā ir tikai sagādīšanās?

Kā borchsokingas vārds no 13. gs. Kursas pārņemts uz 15. gs. Vidzemi, nav droši noskaidrojams. Varbūt tas atspoguļo paliekas no zviedru vikingu t.s. varjagu ceļa uz Konstantinopoli, kur Daugava un Gauja bija šī ceļa zars. Tam pamatu var atrast saglabātajos vietvārdos pie Daugavas: Koknese, no senskandināvu *Kognnäs* (kuģa rags, t.i., vieta, kur uzvilka kuģus); pie Gaujas — Sigulda, Sidgunda un Turaida (šie vārdi sastopami Gotlandē). Tādā gadījumā tā būtu reminiscence no vikingu apmetnēm un meslu kundzības. Te atkal arheologiem jānāk palīgā vēsturniekiem ar zemes klēpī atrasto skandināvu materiālo liecību precīziem aprakstiem, jo vēstures dokumenti par vikingu gaitām Vidzemē klusē.

Izskatot LGU I dokumentus, kuros minēta borchsokinga, vērojams, ka visas vietas atrodas pie lielajiem satiksmes ceļiem:⁴² Daugavas (Ikšķile, Koknese, Krustpils, Lielvārde, Salaspils),⁴³ Gaujas (Dzērbene, Gaujiena, Gulbene, Piebalga, Turaida⁴⁴), Aiviekstes (Laudona⁴⁵) un zemes ceļiem (uz Cesvaini, Ērgēmi, Ludzu, Mālpili, Nītauri, Raunu, Rūjienu, Smiltēni⁴⁶).

Bet var būt, ka borchsokingas vārds patapināts no Livonijas ordeņa kancelejas valodas un rakstveži, kas to lietoja, pārzināja ordeņa terminoloģiju vai pat piederēja pie ordeņa klērikiem. Katrā ziņā *sokinge* 15. gs. ordeņa kancelejā jau bija kļuvis par jājamo zirdziņu, jo 1490. g. 25. aprīlī ordeņa rakstveži pat darinājuši vārdu *kleidtsoking* — «klēts novads», kas atradies Rūjienas borchsokingā.⁴⁷ Vārdam «klēts» gan nebūs nekāda sakara ar vikingiem; tas ir vai nu sens baltu vārds, vai aizgūts no krieviem,⁴⁸ un «klēts novads» tad ir lokāls ordeņa rakstvežu darinājums.

Vēl jānoskaidro, vai 15. gs. Vidzemes borchsokingās var atrast senlatviešu pilskalnus. Protams, šo borchsokingu robežas nav precīzi nosakāmas, bet, izejot no aptuvenām kristīgo draudžu novadu robežām, pilskalnus var identificēt šādās borchsokingās: Cesvaines — 1 pilskalns, Dzērbenes — 2, Gulbenes — 4, Ikšķiles — 3, Kokneses — 5, Krustpils — 3, Lielvārdes — 1, Laudonas — 1, Piebalgas — 2, Raunas — 2, Smiltēnes — 2, Suntažu — 3, Turaidas — 3 (visi arhibīskapijā); ordeņa zemēs: Alūksnes — 2, Gaujienas — 2, Ludzas — 1, Mālpils — 2, Nītaures — 1, Rūjienas — 1, Salaspils — 3 pilskalni.

Tālāk var jautāt — kas noticis ar Kursas 13. gs. borchsokingām 15. gadsimtā? Te labākā atbilde atrodama lielajā Kuldīgas komturejā, kas pēc 14. gs. vidū sastādītā lauksargu nodokļa maksātāju sa-

raksta bija iedalīta 5 kastellatūrās.⁴⁹ 15. gs. 4 kastellatūras sauktas arī par borchsokingām: Alsunga (Alšvanga) un Aizpute 1434. g., Durbe 1439. g. un bīskapa Vecpils 1424. gadā. Šīs pašas borchsokingas sauktas arī par draudzes novadiem: Kuldīga 1425. g., Alsunga 1476. g., Durbe 1439. g., Aizpute 1457. g. un Vecpils 1424. gadā.⁵⁰ Vēl atliek izsekot, vai šajās kastellatūrās jeb borchsokingās, jeb draudžu novados bija senlatviešu pilskalni. E. Dunsdorfs noskaidrojis,⁵¹ ka Vecpils (*Nova Domus*) kastellatūra aptvēra tag. Valtaiķu un Kazdangas pagastus ar 3 pilskalniem (Kazdangas pag.); Alsungas (*Alswanghen*) kastellatūra — tag. Jūrkalnes, Alsungas, Gudenieku un Basu pag. ar 3 pilskalniem (Alsungas un Basu pag.); Aizputes (*Vrundenborgh*) kastellatūra — Vērgales, Aizputes un Apriķu pag. ar 2 pilskalniem (Vērgales un Aizputes pag.); Durbes (*Lyndale*) kastellatūra — Durbes, Aisteres, Rāvas, Vecpils un Tadaikņu pag.; Kuldīgas (*Goldinghem*) kastellatūra — Īvandes, Padures, Kuldīgas, Planīcas, Turlavas un Rendas pag. ar 6 pilskalniem (Īvandes, Padures, Kuldīgas, Turlavas, Rendas pag.). Tātad kā Kurzemē, tā Vidzemē baznīcas draudzes novodus jeb borchsokingas vācu laikos veidoja agrākās Senlatvijas teritorijas ar vairākiem pilskalniem, kas identificējamās ar 12. un 13. gs. borchsokingām jeb karadraudzēm, jeb pilsnovadu apvienībām.

3

Pēc iepriekšējās analīzes iespējams izteikt dažus secinājumus un tālākus jautājumus.

Vispirms jāmin, ka borchsokingas vārds 13. gs. sastopams tikai Kursas dokumentos un vienīgi 15. gs. tas no rietumiem ieviesies Latvijas austrumu daļā; var pieņemt, ka tas noticis ar Livonijas ordeņa rakstvežu starpniecību.

Ja 15. gs. kristīgās draudzes novads ir kļuvis identisks ar borchsokingu, tad tas liecina, ka vāci dibinājuši savas kristīgās draudzes pastāvošajos senlatviešu administratīvajos novados: vai tos sauca par kiligundām vai borchsokingām, vai kādā pašu latviešu vārdā, mēs šodien nezinām, tāpat kā nav noskaidrojams, kāpēc kāds atsevišķs pils jeb kara draudzes novads ir izraudzīts par svarīgāku baznīcas draudzes dibināšanai nekā kaimiņu novads, jo vienā baznīcas draudzes novadā atrodami vairāki pilskalni. Varbūt daļēju atbildi var rast Krimuldas jeb Ķizbeles draudzē, kas laikam tika veidota no agrākās lībju valdnieka Kaupo (*Caupo*) valsts. Viņa pils atradās Kubeseles (Ķizbeles) pilskalnā un valsts aptvēra Turaidas un Krimuldas novodus. 1248. g. Krimuldas jeb Ķizbeles draudzē bija 12 ciemi, ieskaitot Ķizbeles ciemu⁵² ar pilskalnu. Pavisam Krimuldas draudzē var droši identificēt 5 pilskalnus (2 Turaidas pag., 2 Krimuldas pag., 1 Bīriņu pag.), turklāt Kaupo pilskalns Ķizbelē deva nosaukumu visai Ķizbeles draudzei.⁵³ Bet, ja vāci, pakļaujot senlatviešus kristīgai ticībai, borchsokingā dibināja savu draudzi, tad tas nozīmē, ka viņi pārvērtā Senlatvijas tīri militāru vienību par kristīgās draudzes novadu. Ar to tad būtu izskaidrojams, kāpēc 15. gs.

baznīcas draudzes novads bija identisks ar borchsokingu.

Kāpēc kāds senlatviešu karadraudzes novads izraudzīts par svarīgāku nekā kaimiņu novads baznīcas draudzes dibināšanai, to varbūt varētu noskaidrot pēc sistemātiskas vairāku baznīcas draudžu novados esošu pilskalnu arheoloģiskas izpētes.

Atliek vēl noskaidrot, kāpēc vācu iekarotāji paturēja viduslaiku Latvijas daļījumu borchsokingās jeb pilsnovados. Pārbaudot visas zināmās borchsokingas (un draudžu novados, kas ordeņa zemēs saukti *gebedhe*⁵⁴) pēc Livonijas piļu saraksta,⁵⁵ redzams, ka ikvienā borchsokingā kā arhibīskapijā, tā Kursas bīskapijā un Livonijas ordeņa valstī⁵⁶ atradās kāda pils. Tātad arī viduslaiku borchsokingas Latvijā nozīmēja pilsnovadus — gan vācu pilsnovadus, ko viņi bija izveidojuši savās valstiņās. Vai šīs vācu laiku borchsokingas bija identiskas ar Senlatvijas borchsokingām, nav iespējams pateikt tāpēc vien, ka nezinām Senlatvijas borchsokin-

gas un to robežas.⁵⁷ Tomēr ir noskaidrots, ka vāci savas pils dažkārt cēla kādas senlatviešu pils tuvumā vai pat tās vietā. Pēc Ē. Mugurēviča 1983. g. publicētās kartes redzams, ka no 33 pētītām viduslaiku vācu pilīm 13 celtas iezemiešu pilskalnus, 2 — iezemiešu apmetnes vietās, bet 11 — vietās, kur iepriekš nav bijis ne pilskalna, nedz apmetnes.⁵⁸

Zīmīgi, ka Bērzaunes, Ērgļu un Straupes baznīcas draudžu novadi, kur viss draudzes novads kā vienība bija izdots lēnos vasaļiem, nekad nav saukti par borchsokingām, jebšu šo novadu lielie vasaļi cēla mūra pils gan Bērzaunē un Ērgļos, gan Straupē un Rozulā (Rozbeķos).

Vai borchsokingām bija arī kāds administratīvs uzdevums zemnieku iesaistīšanā livoņu karos, tāpat nodevu ievākšanā un kļaušu uzlikšanā, mūsu vēstures avoti klusē. Tomēr latviešiem vācu laikos vairāk un daudz ticšāka saskare par draudžu novadiem un borchsokingām bija ar to tālāku daļījumu pagastos un ciemos.

PARINDES

¹ LGU. — Nr. 231, 377.

² Turpat. — Nr. 377.

³ *Ceumern C. von Theatridium Livonicum..* — S. 1—17.

⁴ LGU I. — Nr. 377.

⁵ *Dopkewitsch H. Die Burgsuchungen..* — S. 57, 58, 65, 68, 71—73.

⁶ SLVA. — Nr. 358; LUB I. — Nr. 248.

⁷ SLVA. — Nr. 371; LUB I. — Nr. 253.

⁸ *Niermeyer J. F. Mediae Latinitatis Lexikon Minus.* — Sub nomine.

⁹ *Sweet H. Students Dictionary..* — Sub nominibus; *Niermeyer J. F. Mediae Latinitatis Lexikon Minus.* — Sub nomine «burgus»; *Dopkewitsch H. Die Burgsuchungen..* — S. 24—41.

¹⁰ SLVA. — Nr. 201, 357, 358, 359, 360, 363, 371; LUB I. — Nr. 136, 246, 248, 253, 329, 332, 533, 540.

¹¹ SLVA. — Nr. 371; LUB I. — Nr. 253.

¹² *Šterns I. Senlatvijas sociālā un militārpolitiskā iekārta.* — 58., 59. lpp.; sal. SLVA. — Nr. 359, 360.

¹³ *Šterns I. Senlatvijas sociālā un militārpolitiskā iekārta.* — 51.—55. lpp.

¹⁴ Sk. iepriekšējo parindi.

¹⁵ SLVA. — Nr. 371.

¹⁶ LUB I. — Nr. 329.

¹⁷ SLVA. — Nr. 363.

¹⁸ LUB I. — Nr. 540.

¹⁹ Turpat. — Nr. 533.

²⁰ Turpat. — Nr. 540.

²¹ SLVA. — Nr. 371.

²² *Šterns I. Senlatvijas sociālā un militārpolitiskā iekārta.* — 51.—57. lpp.

²³ SLVA. — Nr. 348.

²⁴ Vārds «zeme» vācu 13. gs. dokumentos lietots ļoti nenoteikti dažādu teritoriālu vienību apzīmēšanai. Tā, piemēram, tajā pašā 1253. g. dokumentā *Poys* borchsokingā minēta *terra Twardekini*, tātad kāds *Poys* novads saukts par «zemi» tā valdītāja Twardekina vārdā. Tāpat kāda *Samentie* zeme minēta 1291. g. Dienvidkursā (LUB I. — Nr. 540). Tomēr visneparastākais vārda *terra* lietojums sastopams frāzē «zeme, kas atrodas starp Skrundu un Zemgali»

(SLVA. — Nr. 371). Acīmredzot šī «zeme» bijusi kuršu un zemgaļu apdzīvots starpgabals starp abām maztautām, kam nav bijis savs vārds, tātad tā nav bijusi kādas cilts teritorija, bet brīva zeme, kurā iespiedušies kolonisti no Bandavas, Dobes un Cekļa. Tomēr šī starpcilšu zeme bija iedalīta 11 novados.

²⁵ SLVA. — Nr. 358.

²⁶ Turpat. — Nr. 10, 15, 17.

²⁷ Turpat. — Nr. 11, 13, 15.

²⁸ Turpat. — Nr. 14.

²⁹ Turpat. — Nr. 201.

³⁰ *Baltisches historisches Ortslexicon. II: Lettland.* — Sub nomine «Ladsen»; *Pāvulāne V. Rakstītos vēstures avotos minētās apdzīvotās vietas..* — 154. lpp.

³¹ LE. — 1457. lpp.

³² SLVA. — Nr. 161, 163, 201.

³³ *Baltisches historisches Ortslexicon. II: Lettland.* — Sub nomine «Uggunzcem»; *Pāvulāne V. Rakstītos vēstures avotos minētās apdzīvotās vietas..* — 154. lpp.

³⁴ SLVA. — Nr. 358, 371; *Šterns I. Senlatvijas sociālā un militārpolitiskā iekārta.* — 54. lpp.

³⁵ Sk. 10. parindi. Varētu vēl skaidrot, vai borchsokingām līdzīgi veidojumi sastopami arī ģermaņu zemēs Rietumeiropā. Jau vācu karaļa Indriķa I (919—936) laikā Saksijā pilsnovadi pastāvēja blakus agrākajām Kārļa Lielā grāfistēm (*Gebhard B. Handbuch..* — S. 626), bet abās teritoriālās vienībās valdīja augstmaņi. Oto Lielais (936—973) ieviesa pilsnovadus arī vācu okupētajos slāvu novados, nometinot tur vācu karotājus, kas maksāja nodokli vietējam grāfam (*Gebhardt B. Handbuch..* — S. 626). Tātad pilsnovadi ar karotājiem vācu ķeizārvalstī nebija sveši. Anglosakšu zemes ciemu apvienību laikam sauca par «simtu» (angļu *hundred*), bet daļu okupētajos ziemeļu novados «simtu» dažkārt dēvēja par «vapentaku» — no ziemeļskandināvu *vápentak* (*Lyon B. A Constitutional and Legal History..* — P. 66) un Austrumanglijā — par «lītiem» (*leets*; *Stentor F. Anglo-Saxon England.* — P. 637, 639). Tātad viens un tas pats novads varēja tikt saukts dažādos vārdos atkarībā no tā, no kuras valodas vārds bija pārņemts. Tāpēc būtu

- grūti runāt par kādu vienvēidīgu terminoloģiju un sistemātisku valsts organizāciju viduslaiku Vācēmē un anglosakšu perioda Anglijā. Nepretendējot, ka Senlatvijas borchsokingas būtu bijušas radniecīgas ar vācu vai anglosakšu administratīvajām vienībām, varētu tikai izteikt atzinumu, ka arī Senlatvijā varēja pastāvēt dažādas vai vismaz dažādi sauktas karadraudzes un pilsnovadu apvienības.
- ³⁶ LGU I. — Nr. 231.
- ³⁷ *Feyerabend L.* Die Rigaer und Revaler Familiennamen.. — S. 121.
- ³⁸ Stodevešers izdevis LGU I, Nr. 402 un 419 (izņemot LGU I, Nr. 377), kas pārņemti no Šarpenberga izdotajām lēņa grāmatām LGU I, Nr. 249 un 250. Hildebrands izdevis LGU I, Nr. 663 un 687, kas izgatavoti pēc Šarpenberga izdotajām lēņa grāmatām LGU I, Nr. 249 un 250.
- ³⁹ Sk. 3. parindi.
- ⁴⁰ LGU I. — Nr. 320.
- ⁴¹ Turpat. — Nr. 321, 366, 384, 411, 415, 424, 431, 536, 599, 668, 684.
- ⁴² *Pāvilāns V.* Satiksmes ceļi Latvijā.. — Karte pirms 110. lpp.
- ⁴³ LGU I. — Nr. 320, 377.
- ⁴⁴ Turpat. — Nr. 250, 260, 297, 366, 377. Šajā sakarā varētu atzīmēt, ka arheologi Zigrīda un Jānis Apali pēc rūpīgas izrakumu analīzes ir nākuši pie atzinuma, ka latgaļiem Gaujas augštecē un vidustecē 9.—11. gs. gan bijuši tirdzniecības sakari ar skandināvu vikingiem, bet līdzšinējie atradumi neliecina par vikingu kolonijas pastāvēšanu Gaujas ūdensceļa apkaimē (*Z. Apala, J. Apals.* Die Kontakte der Lettgallen des Gauja-Raumes mit Skandinaviern // Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinaviern in frühen Mittelalter. — Upsala: Centre for Baltic Studies University of Stockholm, 1992. — S. 16).
- ⁴⁵ LGU I. — Nr. 377.
- ⁴⁶ Turpat. — Nr. 231, 256, 321, 411, 415, 496, 536, 684.
- ⁴⁷ Turpat. — Nr. 599.
- ⁴⁸ Milēnbaha—Endzelīna vārdnīca. — Sub nomine; *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca. — 1. sēj. — Sub nomine.
- ⁴⁹ *Bauer A.* Die Wartgutsteuerliste.. — S. 146—154.
- ⁵⁰ *Dopkewitsch H.* Die Burgsuchungen.. — S.71, 73.
- ⁵¹ *Dunsdorfs E.* Deviņvīru spēks. — 54., 55. lpp. Pagasti draudžu novados šajā studijā lokalizēti pēc *Hupel A. W.* Topographische Nachrichten.. (3. sēj.); pilskalni lokalizēti pagastos pēc pagastu aprakstiem LE.
- ⁵² SLVA. — Nr. 300.
- ⁵³ LE. — Sub nominibus «Kaupo» un «Krimulda»; Indriķa hronika. — Ē. Mugurēviča 11. norāde 351. lpp.
- ⁵⁴ *Dopkewitsch H.* Die Burgsuchungen.. — Tabulas 51., 53., 57., 58., 65., 68., 71.—73. lpp.
- ⁵⁵ LKV. — 16. sēj. — 32237.—32241. sl.
- ⁵⁶ Izņēmums varētu būt maznozīmīgās ordeņa Sesavas un Nogales borchsokingas, kas pat nav atzīmētas par draudzes novadiem un laika gaitā pilnīgi izzuda; sk. *Dopkewitsch H.* Die Burgsuchungen.. — S. 68.
- ⁵⁷ LKV. — 16. sēj. — 32231. sl.
- ⁵⁸ *Mugurēvičs Ē.* Latvijas viduslaiku piļu klasifikācijas.. — 4. lpp. Te gan jāpiezīmē, ka vēlākie arheoloģiskie izrakumi ļauj secināt, ka dažas vācu viduslaiku pils, par kurām domāja, ka tās celtas vācu izraudzītās vietās, tomēr atrodas uz senlatviešu apmetnēm, piem., Ludzā: sk. *Daiga J.* Pētījumi Ludzas pils pagalmā. — 51. lpp.

AVOTI

- Ceumern C. von.* Theatridium Livonicum oder Kleine Liefvländische Schau-bühne. — Riga: Georg Matthias Noller, 1690.
- Hupel A. W.* Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland. — Riga: Hartknoch, 1782. — Bd 3.
- LGU I — Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500) / Hrsg. H. Bruiningk und N. Busch. — Riga: Jonck & Poliewsky, 1908. — Bd 1.
- LUB I — Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Hrsg. F. G. Bunge. — Bd 1: 1093—1300. — Reval: Kluge und Strohm, 1853.
- SLVA — Senās Latvijas vēstures avoti / Izd. A. Švābe. — R.: Latvijas vēstures institūts, 1937—1940. — 1.—2. burtn.

PĒTĪJUMI

- Baltisches historisches Ortslexicon. II: Lettland / Hrsg. H. Feldmann, R. Kymmell, D. Lydike, H. von zur Mühlen, C. Redlich, S. Weikert-Girgensohn. — Köln; Wien, 1990.
- Bauer A.* Die Wartgutsteuerliste der Komturei Goldingen // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. — Riga: E. Bruhns, 1933. — Bd 25, H. 1.
- Daiga J.* Pētījumi Ludzas pils pagalmā // LZAV. — 1984. — Nr. 3.
- Dopkewitsch H.* Die Burgsuchungen in Kurland und Livland vom 13.—16. Jahrhundert // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. — Riga: E. Bruhns, 1933. — Bd 25, H. 1.
- Dunsdorfs E.* Deviņvīru spēks. — Stokholma: Daugava, 1956.
- Feyerabend L.* Die Rigaer und Revaler Familiennamen im 14. und 15. Jahrhundert. — Köln; Wien: Bohlau, 1985.
- Gebhardt B.* Handbuch der Deutschen Geschichte. — Bd 1: Frühzeit und Mittelalter. — Stuttgart: Union, 1954.
- Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. — R.: Zinātne, 1993.
- Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca. — R.: Avots, 1992. — 1.—2. sēj.

LE — Latvju enciklopēdija / Red. A. Švābe. — Stokholma: Trīs zvaigznes, 1950—1955. — 1.—30. sēj.
 LKV — Latviešu konversācijas vārdnīca / Red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. — R.: A. Gulbis, 1927—1940. — 1.—21. sēj.
 Lyon B. A Constitutional and Legal History of Medieval England. — New York; Evanston; London: Harper & Row, 1960.
 Milenbaha—Endzelīna vārdnīca — *Mülenbachs K.* Latviešu valodas vārdnīca / Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. 2. izd. — Čikāga: Baltu filologu kopa, 1953—1956. — 1.—6. sēj.
 Mugurēvičs Ē. Latvijas viduslaiku piļu klasifikācijas un arheoloģiskās izpētes jautājumi // AE. — R., 1983. — 14. laid.

Niermeyer J. F. Mediae Latinitatis Lexikon Minus. — Leiden: E. J. Brill, 1976.
Pāvulāne V. Rakstītos vēstures avotos minētās apdzīvotās vietas Kurzemē 13. gadsimtā (Miera Kursā) // AE. — R., 1994. — 16. laid. — 151.—160. lpp.
Pāvulāns V. Satiksmes ceļi Latvijā XIII—XVII gs. — R.: Zinātne, 1971.
Stenton F. M. Anglo-Saxon England. 3rd ed. — Oxford: Clarendon Press, 1971.
Sweet H. The Students Dictionary of Anglo-Saxon. — New York; London: Macmillan, 1897.
Šterns I. Senlatvijas sociālā un militārpolitiskā iekārta // Akadēmiskā Dzīve. — 1985. — Nr. 27. — 46.—65. lpp.

Indriķis Šterns

VESTIGES OF VIKING INSTITUTIONS IN MEDIEVAL LATVIA

Summary

In the 15th century manorial documents from eastern Latvia (Vidzeme) there appears a new term unknown in previous centuries, viz. (Low German) *borchsokinge*, *borchsukinghe*, denoting a parish, the ecclesiastical territory served by the local priest.

In Latvian medieval historical sources this term is mentioned for the first time in 1253 when the Bishop of Kursā and the Livonian Order partitioned among themselves western Latvia or Kursā; the partitioning documents drawn up in both Low German and Latin translate *borchsokinge* as *castellatura*, which during the High Middle Ages denoted the district of a castle, that is, a casteltry or (more frequently used, but more indefinite term in English) a bailiwick.

The term *borchsokinge* is a compound of Old Norse *borch*, *burg*, meaning a fortified place, and Anglo-Saxon *socn*, meaning the right to hold court, the district over which such jurisdiction is exercised, thus *borchsokinge* meant a castle mound with its own district over which its ruler could exercise his lordly rights. From analysing documents of the 13th century western Latvia (Kursā), it becomes evident that by *borchsokinge* is meant a district of more than one casteltry, perhaps an area rather independent from a higher lord's jurisdiction.

Further, since the term *borchsokinge* is utterly foreign to Latvians, one can surmise that it recalls the remnant of a district once organized by Swedish vikings for collecting tribute on the eastern coast of the Baltic. The usage of the term *borchsokinge* can be traced back to regions which in the 13th century

were under the rule or influence of the Livonian Order, and therefore it seems fit to assume that the Order's scribes had at their disposal some old viking taxation records (or could it be based on oral tradition?), long lost to our use.

How this Nordic term was introduced into eastern Latvia (Vidzeme) as late as the 15th century, is another unsolvable riddle. In Vidzeme it was used for the first time in 1426 by the Archbishop of Riga, Henning Scharpenberg, who was born in Riga. Perhaps he had at his disposal in the archbishopric's archives (they perished in the 16th century) documents in which this word was used; perhaps he borrowed it from the chancery of the Livonian Order. Likewise, one cannot rule out the possibility that it is a distant recollection of old viking trade routes from Daugava through Vidzeme — with eventual viking settlements along them — to Estonia and the Gulf of Finland. Only archaeological excavations can shed some light on such a possibility.

However, the fact can be easily established that in western (Kursā) as well as in eastern Latvia (Vidzeme) German Christian parishes — which are also called *borchsokinge* — contain several native castle mounds. Thus, it follows that the German settlers in medieval Latvia established their parishes by retaining the old native military and administrative districts concerning the original organization and appellation of which we know but little. However, such a conjecture offers an explanation why the 15th century *borchsokinge* was identical with a Christian parish.

Baiba Vaska

LATGAĻU 8.—9. GS. MANŠETAPROČU ORNAMENTS

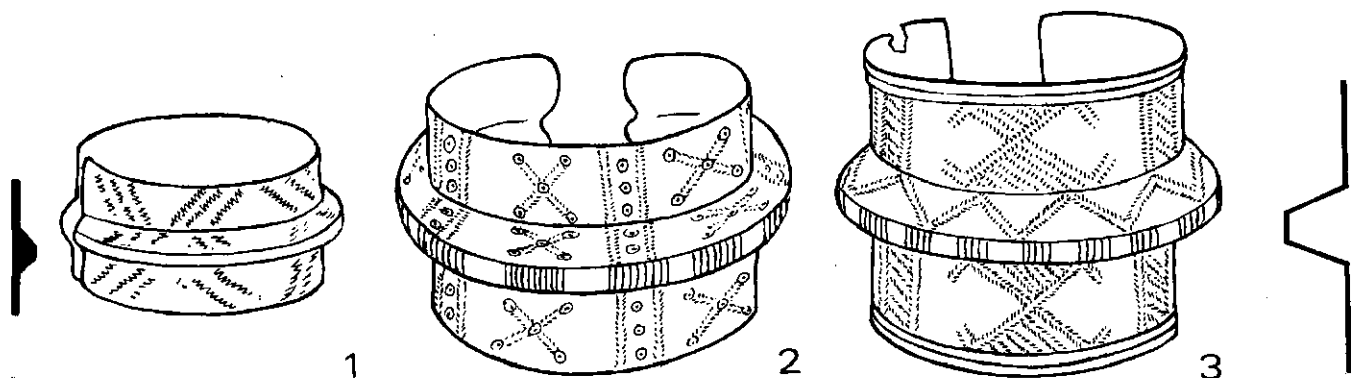
Manšetaproces ir vienas no spilgtākajām senlietām, kas raksturo seno latgaļu materiālo kultūru vidējā dzelzs laikmetā 8.—9. gadsimtā. Tās pieder senlietu grupai, kas sākotnēji atrodama žemaišu un zemgaļu apdzīvotajā teritorijā, bet vēlāk, iegūstot nedaudz atšķirīgu formu un rotājumu, ir raksturīgas latgaļu kultūrai noteiktā tās attīstības fāzē. Darbā izmantotas manšetaproces, kas glabājas Latvijas vēstures institūta un Latvijas Vēstures muzeja fondos. Darba gaitā apzinātas 189 aproces, no kurām analīzei izmantota 181 aproce. Pārējo aproču izmantošanu apgrūtināja patinas bojājumi.

Daļa aproču atrasta pēitajos vidējā dzelzs laikmeta kapulaukos pie Daugavas (Lejasbitēnos, Kalniešos), Vidzemē (Ezerbricos) un Latgalē (Kivtos). Tomēr to liela daļa ir savrupatradumi. Sīkāka aproču hronoloģija, kas balstītos uz visām Latvijā atrastajām manšetaprocēm, nav izstrādāta, lai gan šis jautājums skarts vairāku autoru publikācijās. Šajā rakstā aproču datēšanai izmantotas E. Šnores¹ un V. Urtāna² publikācijas, bet Ezerbricu kapulauka aproču datēšanai — izrakumu vadītājas G. Toropinas konsultācijas. To tipoloģijai izmantota M. Atgāža izstrādātā manšetaproču izplatības karte, kurā autors kartografējis trīs manšetaproču tipus.³

Manšetaproces atrod sieviešu apbedījumos — pa vienai uz katras rokas. Parasti abām aprocēm ir vienkāršs rotājums, kaut arī atsevišķos gadījumos vienā

apbedījumā atrastas aproces ar dažādu rotājumu un pat dažādu tipu aproces. Manšetaproces tomēr neatrod visos sieviešu apbedījumos. Citos agrākā posma apbedījumos atrod aproces ar vāļu galiem un dobās aproces, bet vēlākajos — spirālaproces. Pagaidām nav noskaidrots, vai manšetaproču nēsāšana saistāma tikai ar latgaļu etniskās attīstības īpatnībām vai arī tās ir sociālo atšķirību pazīme 8. un 9. gadsimtā.

Latgaļu sievietes nēsāja divu tipu manšetaproces. Pirmā tipa aproces ir šauras, ar pildītu, neizteiktu vidusšķautni (1. att.: 1) un tiek datētas ar 7. gs. beigām — 8. gs. sākumu.⁴ Tās sastopamas retāk nekā otrā tipa aproces. Pirmā tipa aproču rotājums ir samērā vienkāršs — tas sastāv no slīpām trīsinājuma tehnikā gravētām līnijām, kas veido skujīņu, līkloci vai rombus. Tā kā šo aproču nav daudz un to rotājums ir samērā neizteiksmīgs, tad galvenā vēriba tālāk pievērsta otrā tipa aprocēm (1. att.: 2, 3). Tās ir platākas, ar izteiktu dobu vidusšķautni un savdabīgu ornamentu. Abi aproču tipi latgaļiem sastopami jau gatavā veidā, ar nostabilizējušos formu un ornamenta sistēmu. Pagaidām nav zināmas tādas aproces, kas būtu uzlūkojamas kā pārejas forma starp abiem iepriekš minētajiem tipiem. Tas liek domāt, ka šīs aproces latgaļu zemēs 8. gs. sākumā parādās jau gatavā veidā un to veidošanās sākumi jāmeklē tālāk uz dienvidrietumiem, kur tās atrodamas, jau sākot ar 7. gadsimtu.

1. att. Manšetaproču tipi.

1 — manšetaproce ar masīvu vidusšķautni, 2 — manšetaproce ar dobu vidusšķautni un A tipa ornamentu,

3 — manšetaproce ar dobu vidusšķautni un B tipa rotājumu

Otrā tipa manšetafroču samērā lielais platums — 35—75 mm un virsmas laukums atstāj lielas iespējas to grafiskajam rotājumam, kas ir krāšņākais attiecīgajā laika periodā. Kompozicionāli, pakļaujoties aproces formai, tās rotājums sadalīts piecās horizontālās, simetriski izvietotās joslās. Kā simetrijas ass uzņemama valniša virsotne, kas reizē ir arī piektā rotājuma josla. Joslas savukārt ar starpelementa palīdzību sadalītas četrstūros. No ornamenta izpildījuma tehnikām dominē divu veidu trīsinājums, kas uzskatāms par gravējuma paveidu.⁵

Aproču rotājumu var iedalīt divos tipos ar pārejas variantiem. Šie tipi apzīmēti ar lielajiem latīņu alfabēta burtiem.

A tips (2. att.: 1). Aproces, uz kurām atrodams A tipa ornamenti, parasti ir 35—47 mm platas, bez rievīgas aproces ārējā malā. Tās rotājumā būtiska nozīme ir t.s. saulītes motīvam, kas ir viens no cir-

kuļornamenta variantiem (aplītis ar punktu centrā). Aproces malu un valniša joslas ar starpelementu sadalītas četrās daļās. Katrā no tām ievietots slīpais krusts ar saulītēm centrā un staru galos. Starpelements sastāv no vertikālas josliņas, kuru veido divas trīsinātas līnijas, starp kurām atrodas 2—5 saulītes. Valniša šķautni rotā vertikālu svītriņu grupas. A tipa rotājumam raksturīga vienvērtība, vienīgā variāblā pazīme ir trīsinājuma tehniskais izpildījums. Šādas aproces atrastas galvenokārt pie Daugavas un Vidzemē.

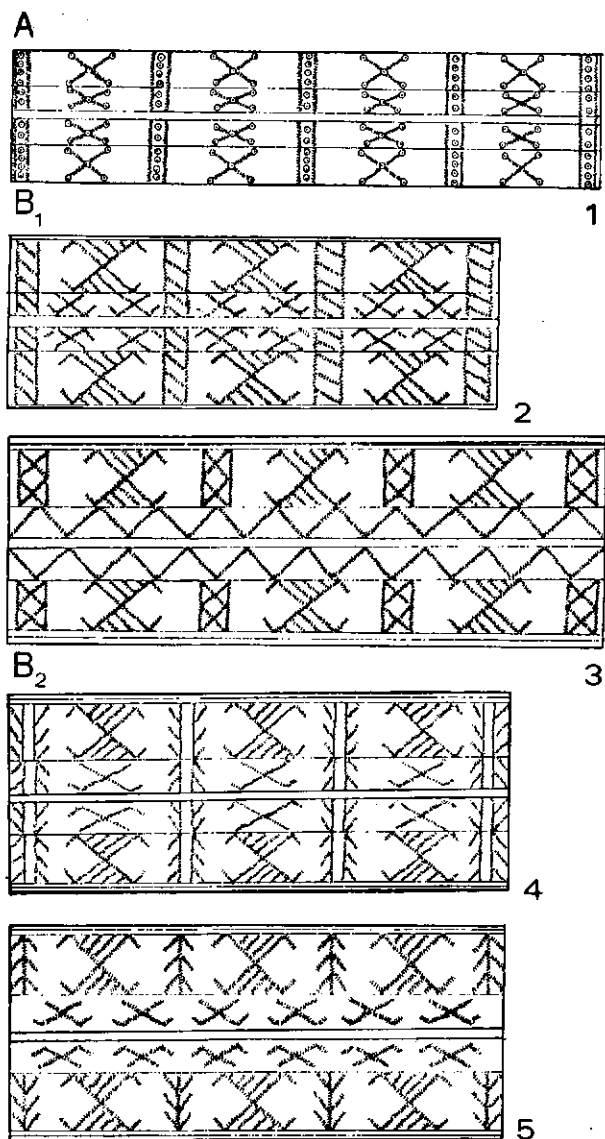
B tips (2. att.: 2—5). Aprocēm ar B tipa rotājumu bez konstantajām pazīmēm vērojamas arī variāblas. B tipa rotājuma galvenās pazīmes ir divas rievas gar aproču malām, malu joslu galvenais ornamenta motīvs ir savērsta svastika ar iesvītrotiem trijstūriem. Variācijas vērojamas starpelementa uzbūvē un valniša joslas rotājumā. Svītriņu grupas uz valniša šķautnes B tipam nav obligātas. Pēc variāblajām pazīmēm B tipa rotājums sadalīts divos variantos — B₁ un B₂.

B₁ tipa aprocēm (2. att.: 2, 3) starpelementu veido slīpi iesvītrotā josliņa. Valniša josla biežāk nekā B₂ tipa aprocēm rotāta ar līkloci. B₂ tipa variantam (2. att.: 4, 5) raksturīgs skujiņveidīgs starpelements un trīs valniša joslas rotājuma veidi: 1) tāpat kā A tipam, josla sadalīta ar starpelementu, tikai tagad tā ir skujiņa. Tās zari parasti vērsti pretēji skujiņas zariem uz malu joslas. Starp skujiņām atrodas apvērsta Jumja zīme; 2) skujiņas pazudušas, saglabājušās tikai Jumja zīmes, kuru kārtojums atšķirībā no A tipa neatbilst kārtojumam malu joslā; 3) vienlaidu līklocis. Atsevišķos gadījumos malu joslās galvenā motīva aizpildījumā vērojams šķērsvītrojums, bet starpelementa — skujiņas gali tiek papildināti, uzliecot tos uz augšu.

Aproces ar B₁ un B₂ rotājumu atrastas galvenokārt pie Daugavas — Lejasbitēnu, Aizkraukles un Kalniešu II kapulaukā. Pamatojoties uz G. Toropinas laipni sniegto informāciju, domājams, ka agrākās aproces atrastas Vidzemē Ezerbriču kapulauka depozītā.

Pārejas varianti. 73 no atrastajām aprocēm neiekļaujas nevienā no abiem rotājuma tiem, bet veido it kā dažādus pārejas variantus no viena tipa uz otru. Šis aproces, spriežot pēc picejamajiem datējumiem, ir vēlākas par A tipa aprocēm, bet, ļoti iespējams, vienlaicīgas ar B₁ un B₂ tipa aprocēm. Aprocēm ar pārejas variantiem ornamentā atrodamas kā A, tā B₁ un B₂ tipa pazīmes. Šis aproces ir sadalītas divās lielākās grupās: I grupā izmaiņas vērojamas malu joslu galvenajā motīvā, bet starpelements ir tāds pats kā A tipam (A_b tips; 3. att.); II grupā mainās arī starpelements. Šīm aprocēm papildu A tipam raksturīgajai vertikālajai saulīšu rindai parādās B₂ tipa skujiņa vai B₁ tipa diagonālais šķērsvītrojums (B_{1a} un B_{2a} tips; 3. att.). Valniša joslās šīm pārejas variantu aprocēm ir vēl lielāka variāciju daudzveidība nekā B tipa aprocēm.

I grupas A_b tipa pirmais variants. Šī varianta attīstībā vērojami divi posmi: 1) A tipam raksturīgajam galvenajam malu joslas motīvam — slīpajam krustam ar saulītēm centrā un staru galos — augšējā un apakšējā trijstūrī parādās slīpu līniju iesvītrojums, tipisks B tipam (3. att.: 1). Izmaiņas notiek arī valniša

2. att. Manšetafroču rotājuma tipu shēmas.

- 1 — A tipa ornamenta shēma, 2 — B₁ tipa ornamenta 1. variants,
3 — B₁ tipa ornamenta 2. variants, 4 — B₂ tipa ornamenta 1. variants,
5 — B₂ tipa ornamenta 2. variants

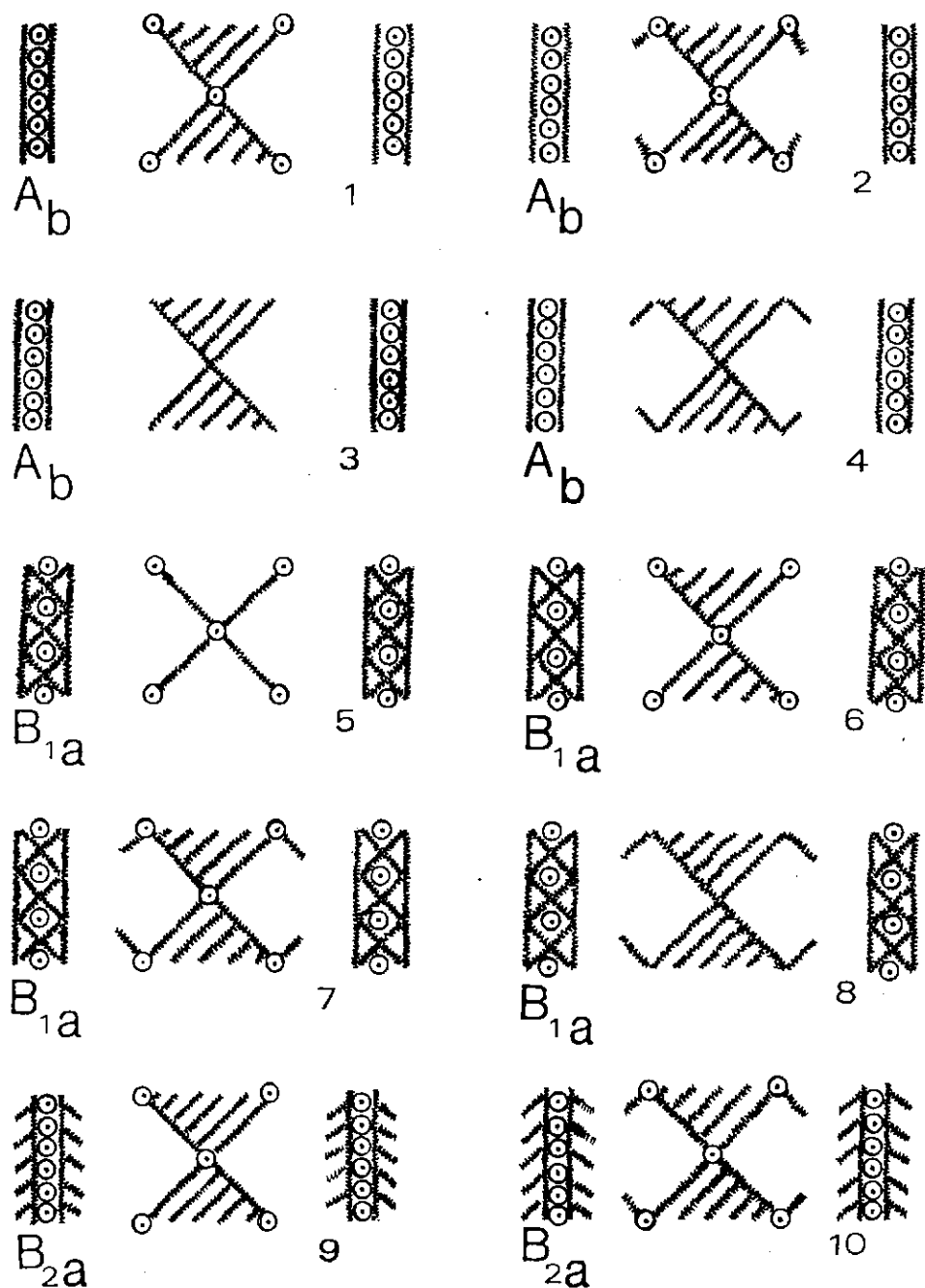
joslā — saglabājas A tipam raksturīgais sadalījums, bet parādās M burta motīvs; 2) galvenajam motīvam bez iesvītrojuma pievienojas kāsiši staru galos (3. att.: 2), pārvēršot to savērstajā svastikā. Uz valnīša joslas — pārsvarā ir Jumja zīme.

I grupas A_b tipa otrais variants. Iespējams, ka šī varianta attīstībā izdalāmi divi posmi: 1) malu joslu galvenais motīvs ir pazaudējis saulītes. Tas sastāv no slīpā krusta ar iesvītrotu augšējo un apakšējo trijstūri (3. att.: 3). Būtībā to var uzskatīt arī par atsevišķu motīvu. Šāds motīvs ir plaši izplatīts Eiropā, jau sākot ar eneolīta agro zemkopju kultūrām Balkānās, un

vēlāk pazīstams arī baltu ciltīm. Starpelementu joprojām veido sauliņu rinda. Valnīša joslās saglabājas A tipam raksturīgais sadalījums, tomēr motīvā dominē B tipam raksturīgā Jumja zīme; 2) galvenais motīvs jau ir ieguvis B tipam raksturīgās savērstās svastikas izskatu (3. att.: 4).

Bez tam atrastas divas aprocas (Lejasbitēni, 126. kaps), kam galveno motīvu veido Jumja zīme ar saulīti centrā un augšējās virsotnēs.

II grupas pirmais variants (B_{1a}). Uz šo variantu attiecas 6 aprocas — katra no tām pārstāv nedaudz atšķirīgu ornamenta veidu. Sastopams gan slīpais krusts ar saulī-

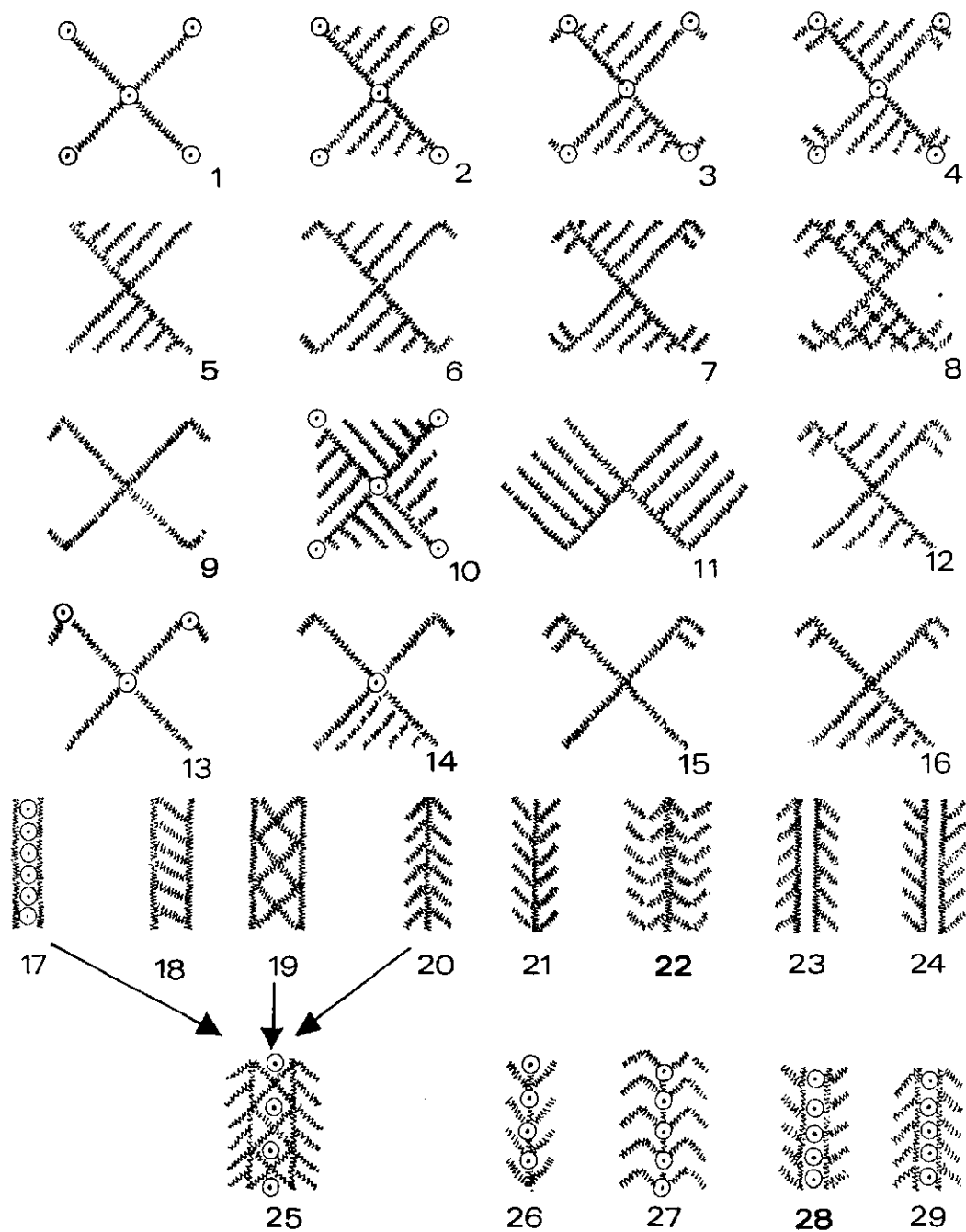

3. att. Pārejas variantu motīvi un starpelementi

tēm centrā un galos, bez iesvītrojuma (3. att.: 5), gan slīpais krusts ar iesvītrojumu un saulītēm (3. att.: 6), gan savērsta svastika ar iesvītrojumu un saulītēm (3. att.: 7). Bez tam pēdējam motīvam ir paralēlforma bez saulītēm — tās ir tikai starpelementā (3. att.: 8).

II grupas otrais variants (B_{2a}). Šim variantam ir divi attīstības posmi. Pirmajā posmā sastopams slīpais krusts ar iesvītrotu augšējo un apakšējo trijstūri, ar saulītēm krusta centrā un galu noslēgumos (3. att.: 9). Starpelementu veido vertikālu saulīšu josla, gar kuras malām ir skujiņas veidā izvietotas slīpu svītriņu josliņas. Otrajā posmā galvenais motīvs iegūst savērsta svastikas veidu (3. att.: 10).

Motīvi. Aprocēm ar A tipa rotājumu malu joslas galvenais motīvs ir slīpais krusts ar saulītēm centrā un staru galos (4. att.: 1). Te saulītes ir lielāka motīva sastāvdaļa, lai gan to uzbūve, kā arī iespējamā semantiskā interpretācija citos gadījumos ļauj tās uzskatīt arī par patstāvīgu motīvu. Saulīšu saistība ar manšetaPROCĒM vērojama jau agrākā šo aprocu attīstības posmā, kad tās raksturīgas masīvajām zemgaļu manšetaPROCĒM. Tomēr saulītes ir tik izplatīts motīvs jau kopš agrā dzelzs laikmeta, ka to saistīt ar kādu konkrētu senlietu veidu nav iespējams. Otrs dominējošais motīvs, kas vēlākajā posmā nomaina slīpo krustu, ir savērsta svastika (4. att.: 9). B tipa aprocēs savēr-

4. att. ManšetaPROCĒM rotājumā sastopamie ornamenta motīvi (1—16) un starpelementi (17—29)

stajai svastikai divi vertikālie trijstūri ir iesvītroti (4. att.: 6). Šādi iesvītroti trijstūri, kā arī rombi dažādās kombinācijās plaši izplatīti visā Eiropā, sākot ar eneolītu. Parastākā kombinācija ir pamīšus sakārtotu trijstūru lentes, taču sastopamas arī uz manšetaprocēm vērojamajam motīvam (4. att.: 5) līdzīgas kombinācijas. Tādas atrodamas arī uz latgaļu spirālaprocēm. Tā kā uz manšetaprocēm atsevišķos gadījumos savērstā svastika ir arī bez iesvītrojuma un iesvītrotie trijstūri — bez svastikai raksturīgajiem kāsišiem, tad motīvs uz manšetaprocēm ar B tipa rotājumu jāuzskata par

krusti, jo tie izkārtoti četrās rotājuma joslās.⁷ Cita visai izplatīta tradīcija saista pirmskristiešu senajās kultūrās sastopamo zīmi ar saules simboliku, kas arī sasaucas ar minēto aproču ornamenta traktējumu.

Otrs motīvs, kas raksturīgs A tipa ornamentam, ir saulīte jeb cirkuļornaments. To manšetaprocēs ar A tipa rotājumu mantojušas no Zemgalē un Žemaitijā sastopamajām masīvajām aprocēm ar vidusšķautni. Par to liecina arī analizētajam manšetaproču tipam tuvas formas aproce no Lietuvas, kurā rotāta ar saulīšu ornamentu.⁸

5. att. Uz Tripoljes kultūras traukiem sastopamās cilvēka figūriņas divu iesvītrotu trijstūru veidā (рєс Энеолит СССР // Археология СССР. — М., 1982. — Табл. LXVII: 1; LXXXIV: 16, 18)

saliktu motīvu. Vēl sarežģītāks šis motīvs kļūst uz pārejas varianta aprocēm. Šeit uz A tipa slīpā krusta ar saulītēm uzklājas gan iesvītrotie trijstūri (4. att.: 2), gan šavērstā svastika (4. att.: 3). Bez tam atsevišķos gadījumos kā malu joslu centrālais motīvs parādās arī Jumja zīme (4. att.: 15). Savā senākajā formā tā ir trijstūris, kurā sānu līnijas, krustojoties virsotnē, turpinās un noslēdzas ar atlocītiem kāsišiem. Arī šī zīme atrodama jau Balkānu reģiona eneolīta kultūrās — tai ir iesvītrots pamatnes trijstūris, kāds sastopams arī uz atsevišķām manšetaprocēm (4. att.: 16). Tā sastopama arī latgaļu villaiņu rotājumā.⁶

Bez tam jāpiemin arī otrādi apvērsta Jumja zīme aproču valniša joslas rotājumā. Atsevišķos gadījumos tās vietā atrodams otrādi apvērsts M burts un līkločis. Iespējams, ka M burtu var uzskatīt par sadalītu līkločī, jo tas parasti atrodas uz aprocēm, kur valniša joslas rotājumā lietots starpelements, bet varbūt to var uzskatīt arī par patstāvīgu motīvu, kas iekļaujas pārējo lietoto motīvu kontekstā.

Runājot par manšetaproču ornamenta motīvu semantisko skaidrojumu, jāsaprot, ka, lai gan Eiropas kultūrā ir sastopamas līdzīgas simboliskas figūras ar literatūrā iedibinātu tulkojumu, skaidrojot konkrētu, vairāk nekā tūkstoš gadu vecu materiālu, grūti izvairīties no zināma subjektīvisma.

Agrākajām manšetaprocēm ar A tipa ornamentu raksturīgo slīpo krustu varētu uzskatīt par kosmiskās kārtības izteicēju un pasaules horizontālās uzbūves modeli, ko pastiprina skaitlis «4». Ar šo zīmi saistās četras debesspuses, četri virzieni (pa labi, pa kreisi, uz augšu, uz leju), simetrijas ass, četri gadalaiki, četras diennakts daļas utt. Tieši četri šādi krusti atrodami vienā aproces rotājuma joslā, bet uz visas aproces ir 16 jeb 4x4 slīpi

Saulītes motīvs Latvijā parādās akmens laikmeta beigās — bronzas laikmeta sākumā, kad sāk aktualizēties ar zemkopību saistītie kultūri, starp tiem arī saules kults. Koncentriskie riņķi ar vairāk vai mazāk izteiktu centru Eiropas bronzas laikmeta kultūrās tiek saistīti ar saules simboliku (piemēram, Trundholmas saules rati Dānijā). Spriežot pēc līdzīgu koncentrisku motīvu izplatības agrajā dzelzs laikmetā, kā arī pēc saulgriežu motīva, kas atrodams uz Virgas Kalnazīvertu kaklarotas, tāpat pēc dažām citām pazīmēm, saules kults aktuāls bija arī agrajā dzelzs laikmetā. Tāpēc var domāt, ka tā atbalsis nav vēl izzudušas vidējā dzelzs laikmeta pirmajā pusē un tā saistība ar slīpo krustu A tipa ornamentā nav tikai tīri dekoratīva rakstura parādība.

Saulīšu izvietojums krusta centrā un tā zaru galos saistīts ar skaitli «5», kura nozīme ir līdzīga skaitļa «4» nozīmei, tikai tas ietver sevī arī centra jēdzienu.⁹ Šis skaitlis atkārtojas arī pašā aproces rotājuma uzbūvē, jo tajā saskaitāmas piecas rotājuma joslas. Savukārt katrā joslā ir pieci starpelementi. Te gan jāatzīmē, ka to skaitam var būt arī tīri funkcionāla nozīme, jo, lai sadalītu četrus motīvus, nepieciešami trīs starpelementi, bet tradicionālajam aproces galu rotājumam — vēl divi šādi elementi.

Grūtāk izskaidrot B tipa ornamenta galveno motīvu, arī viennozīmīgu nosaukumu tam dot nav iespējams. Analizējot šo motīvu, izrādījās, ka tas ir salikts. Tā uzbūvē izmantoti divi citi motīvi, kuru pamatā ir slīpais krusts. Pirmais no tiem ir savērstā svastika, bet otrais sastāv no diviem iesvītrotiem trijstūriem, kuri ar virsotnēm savienoti X veidā. Otrais motīvs atrodams uz apgleznotiem Tripoljes kultūras traukiem sievietes figūras veidā (5. att.). Tas konstatēts arī

citās Balkānu reģiona eneolīta kultūrās. Tā kā šis motīvs sastopams Eiropas arheoloģiskajā materiālā arī turpmākajos laikmetos, var izmantot retrospekcijas metodi, mūsu gadījumā ignorējot lielo atstatumu starp atradumu vietām. Vidējā dzelzs laikmeta sākumā Baltijas arheoloģiskajā materiālā parādās virkne pazīmju, kuras skaidro ar Vidusdonavas reģiona ietekmēm. Iespējams, ka ar tām var saistīt arī šo motīvu, jo tas Latvijā un Lietuvā kļūst aktuāls, sākot ar 5. gadsimtu. Līdzīgu motīvu, ko veido iesvītrotu trijstūru lentes, Lietuvas arheologi traktē kā apertas zemes simbolu.¹⁰ Tā kā Tripoljes trauki tiek uzskatīti par kulta priekšmetiem un to simbolika pamatā saistīta ar zemes auglības kultiem, jādomā, ka šādi interpretējams arī iesvītrotu trijstūru motīvs uz aprocēm. Visai vilinoši šķiet šo zīmi uzskatīt par konkrētas sieviešu kārtas dievības atribūtiķu, tomēr šādam traktējumam nepietiek pierādījumu. Šādā sakarībā ļoti interesants šķiet arī skujiņas motīvs uz aprocēm ar B₂ tipa ornamentu. Tas tāpat sastopams uz Tripoljes kultūras traukiem un tiek traktēts kā asna vai dīgsta motīvs saistībā ar mirstoša un atkal atdzimstoša zemkopju dieva (Atīds, Adonīds, Ozīriss) kultu. Grūti pateikt, vai tas tā ir arī attiecībā uz aprocēm, bet katrā gadījumā šie simboli papildina viens otru.

Otrs traktējums šādam motīvam ir dzīvības koks kristīgajā ikonogrāfijā,¹¹ kura saknes meklējamas senajās pagāniskajās reliģijās. To iespējams interpretēt arī kā pasaules koku. Atklāts paliek jautājums, vai ar pasaules koku saistāms A tipa vertikālais starpelements vai arī tam ir tikai dekoratīvs raksturs.

Kā auglības simbols tiek skaidrota arī Jumja zīme. Šī zīme var parādīties gan kā trijstūris ar kāsišiem virsotnē, gan — kā tas vērojams uz manšetaproču valniša — ar atvērtu pamatni. Arī tās konstrukcijas pamatā ir slīpais krusts. Variants ar atvērtu pamatni ļauj šo zīmi saistīt ar jumta galu zirdziņiem un tos savukārt — ar diviņu kultu.¹²

Jumtveida motīvi ar kāsišiem pazīstami jau Balkānu agro zemkopju kultūrās — pamata trijstūris aizpildīts ar līnijām, punktējumu un maziem trijstūrīšiem. Punktējumu skaidro kā graudus jeb sēklas, kas ļauj šo zīmi pieskaitīt iepriekš apskatīto zemes un auglības simbolu lokam.¹³ Vienā gadījumā šī zīme ar iesvītrotu pamata trijstūri ir manšetaproces malu joslu galvenais ornamenta motīvs. Jādomā, ka pie šī loka motīviem pieder arī miklains, M burtam līdzīgais motīvs un līklocis uz pārejas variantu un B tipa aprocēm.

Savērstā svastika, kas uz aprocēm sastopama B tipa ornamenta galvenā motīva sastāvā, bet atsevišķos gadījumos — arī tīrā veidā, ir Latvijā diezgan izplatīts motīvs, bet, tāpat kā tā uzbūve, arī tā skaidrojums ir problemātisks. Ja mēs to sadalām un apskatām katru asi atsevišķi, tad redzam, ka vienai asij kāsiši vērsti pulksteņa rādītāja virzienā, bet otrai — pretēji, t.i., it kā katra ass ņemta no citas, pretēji vērstas svastikas. Ja analizējot vadāmies no slīpā krusta motīva, tad iznāk, ka tas papildināts ar sānisķi vērstiem kāsišiem staru galos. Šāds motīvs pazīstams arī Okas somu ciltīm.¹⁴

Tomēr liekas ticamāk, ka šī motīva pamatā ir svastika, jo arī tā ir motīvu skaitā, kas atrodami uz

manšetapročēm, kaut arī tikai atsevišķos gadījumos. Vai tās nozīmē līdzīga parastajai svastikai, grūti pateikt. Kas attiecas uz pēdējo, tad uz analizētajām aprocēm tā atrodama tikai vienā gadījumā — uz aprocēm ar A tipa rotājumu. Šī Lejasbitēnu kapulauka 127. kapā atrastā aprobe pagaidām jāaplūko kā izņēmums. Svastika uz tās atrodas malu joslu centrā kā piektais motīvs parasto četru vietā. Tai abās pusēs — A tipa ornamentam raksturīgie slīpie krusti. Svastika uz manšetapročēm atrasta arī Lietuvā. Diez vai šinī gadījumā var piekrist E. Brastiņam, ka tā ir pērkona zīme. Jādomā, ka tā drīzāk saistāma ar literārajā tradīcijā sastopamo laimes un labklājības simboliku. Ja atceramies, ka svastika ir viens no nedaudz vēlākajiem latgaļu sieviešu villaiņu rotājuma motīviem, grūti iedomāties, ka viņas savā apģērbā būtu izmantojušas tik vīrišķīgu simboliku.

Bez izmaiņām motīvos B tipa ornamentā mainās arī skaitļu simbolika, kurā izvirzās skaitlis «3». Lai gan skaitļa «3» simbolika tuva skaitlim «4», tas tomēr ir dinamiskāks un ietver sevī virzību un attīstību, arī auglību un radošos spēkus (pasaules trīsdalījums — debesis, zeme, pazeme; sākums, vidus, beigas; pagātne, tagadne, nākotne; utt.),¹⁵ tātad nerunā pretim B tipa pārējo motīvu skaidrojumam.

Interesanti, ka aprocu rotājumā attīstības otrajā posmā paralēli B tipa ornamentam vērojami pārejas varianti un mēģinājumi A tipa ornamentu apvienot ar B tipa ornamentu, izmantojot līdzību to konstrukcijas pamatā. Jautājums, vai tas ir tikai formāls apvienojums vai arī tam ir dziļāks saturs, pašreizējā izpētes līmenī paliek neatbildēts.

Analizējot manšetaproču ornamentu, iezīmējas vairākas tā attīstības tendences. Pirmkārt analizētā tipa aprobece latgaļu teritorijā sastopamas ar jau nostabilizējušos A tipa ornamentu, kura pamatā ir slīpais krusts un saulītes. Šādas aprobece datē ar 7. gs. beigām — 8. gs. sākumu. Iespējams, ka 8. gs. vidū vai beigās parādās aprobece ar B₁ tipa ornamentu un tā ietekmē notiek izmaiņas A tipa ornamentā, rodoties virknei pārejas tipa variantu. A tipa ornaments šajā periodā vairs nav sastopams. Tā kā uzskata, ka manšetaproces valkātas visu 9. gs., tad, iespējams, uz šo laiku varētu attiecināt daļu no manšetapročēm ar B₂ tipa ornamentu. Iespējams, ka pēdējam periodam pieskaitāmas aprobece, kuru rotājuma galvenā motīva iesvītrotie trijstūri ir rūtoti (4. att.: 8). Tas varētu liecināt par motīva jēdzieniskās nozīmes zināmu degradāciju un tīri dekoratīvas tendences pastiprināšanos.

Pašreiz nav iespējams pateikt, vai izmaiņas aprocu rotājumā izraisīja sociāli vai ideoloģiski cēloņi, jo šādā aspektā latgaļu materiālā kultūra plašāk nav analizēta.

Balstoties uz iepriekš doto aprocu ornamenta semantisko skaidrojumu, varētu pieņemt, ka A tipa centrālī kosmisko jeb solāro ornamenta raksturu nomaina B tipa zemes un auglības kultiem tuvāks rotājums, iespējams, tiešāk saistīts ar sievietes specifiskajām funkcijām seno latgaļu sabiedrībā. Interesanti, ka pārejas variantu aprobece, izmantojot ornamenta konstrukciju līdzību, mēģināts apvienot abas tradīcijas.

Aproces ar A un B tipa ornamentu

Nr. p.k.	Atraduma vieta	Aprinkis	Pagasts	Kapa nr.	Inv. nr.
Aproces ar A tipa ornamentu					
1.	Keipenes Saliņas	Rīgas	Keipenes	2.k.	RDM I 378 b
2.	Keipenes Saliņas	Rīgas	Keipenes	2.k.	RDM I 378 c
3.	Keipenes Saliņas	Rīgas	Keipenes	s.a.	RDM I 421
4.	Keipenes Saliņas	Rīgas	Keipenes	s.a.	RDM I 422
5.	Keipenes Saliņas	Rīgas	Keipenes	s.a.	RDM I 423
6.	Keipenes Saliņas	Rīgas	Keipenes	s.a.	RDM I 424
7.	Keipenes Saliņas	Rīgas	Keipenes	s.a.	RDM I 461
8.	Auliciems	Rīgas	Kokneses	s.a.	RDM I 847
9.	Auliciems	Rīgas	Kokneses	s.a.	RDM I 848
10.	Kalniešu II kapulauks	Rīgas	Plaviņu	6.k.	A 11253: 3
11.	Kalniešu II kapulauks	Rīgas	Plaviņu	32.k.	A 11412: 4
12.	Kalniešu II kapulauks	Rīgas	Plaviņu	32.k.	A 11412: 5
13.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	32.k.	A 11822: 95
14.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	32.k.	A 11822: 96
15.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	34.k.	A 11822: 106
16.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	34.k.	A 11822: 107
17.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	116.k.	A 11822: 435
18.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	116.k.	A 11822: 436
19.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	A 11822: 567
20.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	127.k.	A 11823: 2
21.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	127.k.	A 11823: 3
22.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	353.k.	A 11847: 95
23.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	353.k.	A 11847: 96
24.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	368.k.	A 11847: 146
25.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	368.k.	A 11847: 147
26.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	RDM F 3518
27.	Ezerbrīci	Cēsu	Jaunpiebalgas	10.k.	A 12778: 24
28.	Ezerbrīci	Cēsu	Jaunpiebalgas	14.k.	A 12778: 52
29.	Ezerbrīci	Cēsu	Jaunpiebalgas	14.k.	A 12778: 53
30.	Ezerbrīci	Cēsu	Jaunpiebalgas	21.k.	A 12778: 80
31.	Ezerbrīci	Cēsu	Jaunpiebalgas	21.k.	A 12778: 81
32.	Ezerbrīci	Cēsu	Jaunpiebalgas	s.a.	A 12778: 153
33.	Ezerbrīci	Cēsu	Jaunpiebalgas	s.a.	A 12778: 190
34.	Dzērbene	Cēsu	Dzērbenes	s.a.	RDM I 1288
35.	Jaungulbene	Madonas	Jaungulbenes	s.a.	RDM I 1867
36.	Odziēna	Madonas	Odziēnas	s.a.	RDM I 1155
37.	Višķu Maskava	Daugavpils	Višķu	s.a.	V 9471: 10
38.	Višķu Maskava	Daugavpils	Višķu	s.a.	V 9472: 3
39.	Višķu Maskava	Daugavpils	Višķu	s.a.	V 9047: 13
40.	Višķu Maskava	Daugavpils	Višķu	s.a.	V 9047: 14
Aproces ar B₁ tipa ornamentu					
41.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	RDM I 614
42.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	RDM I 617
43.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	RDM I 618
44.	Ezerbrīci	Cēsu	Jaunpiebalgas	depoz.	A 12778: 116
45.	Ezerbrīci	Cēsu	Jaunpiebalgas	depoz.	A 12778: 117
46.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	192.k.	A 11823: 301
47.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	192.k.	A 11823: 302
48.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	215.k.	A 11823: 411
49.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	215.k.	A 11823: 412
50.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	216.k.	A 11823: 423
51.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	216.k.	A 11823: 424
52.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	243.k.	A 11823: 557
53.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	234.k.	A 11823: 510
54.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	300.k.	A 11823: 857
55.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	A 11823: 144
56.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	257.k.	A 11823: 619
57.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	188.k.	A 11822: 287
58.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	188.k.	A 11822: 288
59.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	RDM I 622
60.	Kalnieši	Rīgas	Plaviņu	22.k.	A 11271: 5
61.	Kalnieši	Rīgas	Plaviņu	22.k.	A 11271: 6
62.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņi	67.k.	A 12378: 151

63.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	67.k.	A 12378: 153
64.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	107.k.	A 12378: 209
65.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	107.k.	A 12378: 214
66.	Auliciems	Rīgas	Kokneses	3.k.	RDM I 1125 b
67.	Auliciems	Rīgas	Kokneses	3.k.	RDM I 1125 c

Aproces ar B₂ tipa ornamentu

68.	Bonifacova	Jaunlatgales	Bērzpils	s.a.	RDM IV 26
69.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	RDM I 615
70.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	RDM I 616
71.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	RDM I 623
72.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	RDM I 624
73.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	RDM I 3531
74.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	222.k.	A 11823: 458
75.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	222.k.	A 11823: 459
76.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	242.k.	A 11823: 545
77.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	242.k.	A 11823: 546
78.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	256.k.	A 11823: 612
79.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	257.k.	A 11823: 619
80.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	259.k.	A 11823: 638
81.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	259.k.	A 11823: 639
82.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	278.k.	A 11823: 753
83.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	278.k.	A 11823: 754
84.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	292.k.	A 11823: 810
85.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	306.k.	A 11823: 908
86.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	306.k.	A 11823: 909
87.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	329.k.	A 11823: 1033
88.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	329.k.	A 11823: 1034
89.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	345.k.	A 11847: 65
90.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	345.k.	A 11847: 66
91.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	375.k.	A 11847: 174
92.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	375.k.	A 11847: 175
93.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	382.k.	A 11847: 212
94.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	382.k.	A 11847: 216
95.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	410.k.	A 11847: 392
96.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	410.k.	A 11847: 394
97.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	103.k.	A 12404: 184
98.	Višķu Špogi	Daugavpils	Višķu	s.a.	RDM IV 105
99.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	123.k.	VI 4: 720

2. tabula

Aproces ar pārejas variantiem ornamentā

Nr. p.k.	Atraduma vieta	Apriņķis	Pagasts	Kapa nr.	Inv. nr.
A_b variants					
100.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	352.k.	A 11847: 84
101.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	63.k.	A 11822: 233
102.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	63.k.	A 11822: 234
103.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	111.k.	A 11822: 406
104.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	111.k.	A 11822: 407
105.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	112.k.	A 11822: 416
106.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	112.k.	A 11822: 417
107.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	126.k.	A 11822: 501
108.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	126.k.	A 11822: 502
109.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	RDM I 619
110.	Aizkraukle	Rīgas	Aizkraukles	s.a.	RDM I 620
111.	Sāviena	Madonas	Sāvienas	s.a.	RDM I 1913
112.	Sāviena	Madonas	Sāvienas	s.a.	RDM I 1914
113.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	21.k.	A 7084: 2
114.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	21.k.	A 7084: 3
115.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	95.k.	A 12404: 127
116.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	95.k.	A 12404: 128
117.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	118.k.	A 12404: 272
118.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	118.k.	A 12404: 274
119.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	198.k.	A 12508: 182
120.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	198.k.	A 12508: 185
121.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	2.k.	A 9589: 2
122.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	2.k.	A 9589: 3

123.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	4.k.	A 9591: 9
124.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	4.k.	A 9591: 12
125.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	36.k.	VI 4: 224
126.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	36.k.	VI 4: 225
127.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	59.k.	VI 4: 315
128.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	59.k.	VI 4: 316
129.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	67.k.	VI 4: 354
130.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	67.k.	VI 4: 355
131.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	123.k.	VI 4: 721
132.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	131.k.	VI 4: 762
133.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	131.k.	VI 4: 763
134.	Odukalns	Ludzas	Ludzas pils.	s.a.	A 7709: 4

B_{1a} variants

135.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	23.k.	VI 4: 133
136.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	23.k.	VI 4: 134
137.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	65.k.	VI 4: 342
138.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	65.k.	VI 4: 343
139.	Odukalns	Ludzas	Ludzas pils.	2.k.	A 10291: 3
140.	Odukalns	Ludzas	Ludzas pils.	2.k.	A 10291: 4
141.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	53.k.	A 12378: 51
142.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	53.k.	A 12378: 52
143.	Domopole	Jaunlatgales	Berzpiļš	s.a.	RDM IV 61
144.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	220.k.	A 11823: 448
145.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	260.k.	A 11823: 642
146.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	260.k.	A 11823: 641
147.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	257.k.	A 11823: 618

B_{2a} variants

148.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	84.k.	A 12404: 29
149.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	84.k.	A 12504: 30
150.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	175.k.	A 12508: 108
151.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	175.k.	A 12508: 109
152.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	184.k.	A 12508: 162
153.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	184.k.	A 12508: 164
154.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	195.k.	A 12508: 214
155.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	195.k.	A 12508: 217
156.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	200.k.	A 12508: 236
157.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	200.k.	A 12508: 238
158.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	6.k.	A 9593: 5
159.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	6.k.	A 9593: 3
160.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	12.k.	VI 4: 48
161.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	12.k.	VI 4: 49
162.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	13.k.	VI 4: 58
163.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	13.k.	VI 4: 59
164.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	92.k.	VI 4: 480
165.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	92.k.	VI 4: 481
166.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	105.k.	VI 4: 597
167.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	105.k.	VI 4: 598
168.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	165.k.	VI 4: 893
169.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	165.k.	VI 4: 894
170.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	122.k.	A 11822: 481
171.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	122.k.	A 11822: 482
172.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	189.k.	A 11823: 293
173.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	300.k.	A 11823: 956

3. tabula

Aproces ar neklasificējamu ornamentu

Nr. p.k.	Atraduma vieta	Aprīnķis	Pagasts	Kapa nr.	Inv. nr.
174.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	231.k.	A 11823: 490
175.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	231.k.	A 11823: 491
176.	Lejasbitēni	Rīgas	Aizkraukles	300.k.	A 11823: 857
177.	Višķu Maskava	Daugavpils	Višķu	s.a.	A 10219: 51
178.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	11.k.	VI 4: 36
179.	Kivti	Ludzas	Zvirgzdenes	11.k.	VI 4: 37
180.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	86.k.	A 12404: 129
181.	Kristapiņi	Daugavpils	Kapiņu	86.k.	A 12404: 130

PARINDES

- ¹ Šnore E. Kivtu kapulauks. — R., 1987. — 21. lpp.
- ² Urtāns V. Kalniešu otrais kapulauks // Latvijas Vēstures muzeja raksti. — R., 1962. — 41. lpp.
- ³ Amgažus M. Вопросы этнической истории земгалов // Из древнейшей истории балтийских народов (по данным археологии и антропологии). — Рига, 1980. — Рис. 5., с. 99.
- ⁴ Urtāns V. Kalniešu otrais kapulauks. — 41. lpp.
- ⁵ Urtāns V. Sudraba un zelta apstrāde senajā Latvijā (lidz 13. gs.) // Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR. III. — R., 1962. — 92., 93. lpp.
- ⁶ Zariņa A. Seno latgaļu apģērbs. — R., 1970. — 34. att., 78. lpp.
- ⁷ Rubenis A. Senās zīmes un simboli. — R., 1990. — 47.—49. lpp.
- ⁸ Baltiškojo ornamento beieškant. — Vilnius, 1991. — Pav. 43.
- ⁹ Rubenis A. Senās zīmes un simboli. — 47.—49. lpp.
- ¹⁰ Baltiškojo ornamento beieškant. — Vilnius, 1991. — P. 3—7.
- ¹¹ Вундер Е. О возможном происхождении мотивов орнамента южноэстонской народной вышивки // Народное прикладное искусство. — Рига, 1989. — Рис. 1.
- ¹² Иванов В. В., Топоров В. Н. К проблеме лтш. Jumis и балтийского близнечного культа // Балто-славянское исследование. 1982. — М., 1983. — 164 с.
- ¹³ Gimbutas M. The language of the Goddess. — Sanfrancisco, 1989. — Fig., 32, p. 21.
- ¹⁴ Ахмедов И. Р. Сосуд со знаком из могильника Кораблино // Древности Оки. — М., 1994. — Рис. 2, с. 132—137.
- ¹⁵ Rubenis A. Senās zīmes un simboli. — 47.—49. lpp.

Baiba Vaska

THE ORNAMENT ON LATGALLIAN 8—9TH CENTURIES CUFF-SHAPED BRACELETS

Summary

Cuff-shaped bracelets (Fig. 1: 1—3) were a characteristic component of the dress of Latgallian women in the 8—9th centuries. The typologically oldest bracelet forms are found in Semigallia and Samogitia. This article analyses the ornamentation of only one type of cuff-shaped bracelet. The types of ornament are denoted by capital letters.

Bracelets with Type A ornament (Fig. 2: 1) are older than those with Type B ornament. Their peripheral areas are divided into four rectangles by means of between-element zones, and in the centre of each such rectangle is a cross motif. Bracelets with Type B ornament are dominated by the «sun sign» motif (a circle with a central dot). The bracelets of Type B (Fig. 2: 3—5) may be divided into two groups with variants. The principal motif in this ornament is a composite one, consisting of an altered swastika and hatched triangles arranged in an X shape. The elements in between are hatched bands B (Fig. 2: 2, 3) or herringbone patterns B (Fig. 2: 4, 5). It seems that the latter type is the latest one. Bracelets of Type A, as well as B and B are found mainly along

the Daugava and in Vidzeme. In Latgale bracelets with intermediate forms of ornament are more widespread (Fig. 4). These are later than bracelets with Type A ornament but, possibly, contemporaneous with Type B and B ornament. The intermediate type of ornament can be considered as a combination of A and B type ornament. Variants, where the characteristics of Type A are dominant, are denoted as A (Fig. 3: 1—4), and those where Type B characteristics dominate, as B (Fig. 3: 5—10).

Applying the interpretations of signs and symbols that are generally applied to European culture, Type A ornament can be considered as a symbolic expression of the cosmic order, while Type B ornament stands closer to earth and fertility symbolism. The main motifs of Type B ornament — the hatched triangles arranged in an X pattern — resemble those found on decorated pottery of the Tripolye Culture (Fig. 5). It should be added that the origins of many ornamental motifs widespread in Europe are to be found in the symbolism of the early farmers of the Balkan Eneolithic.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Types of cuff-shaped bracelets

Fig. 2. Diagrams showing the ornament of cuff-shaped bracelets

Fig. 3. Motifs and dividing elements of the transitional variants

Fig. 4. Ornamental motifs (1—16) and dividing elements (17—29) found in the decoration of cuff-shaped bracelets

Fig. 5. Human figures in the form of two hatched triangles, found on pottery of the Tripolye Culture

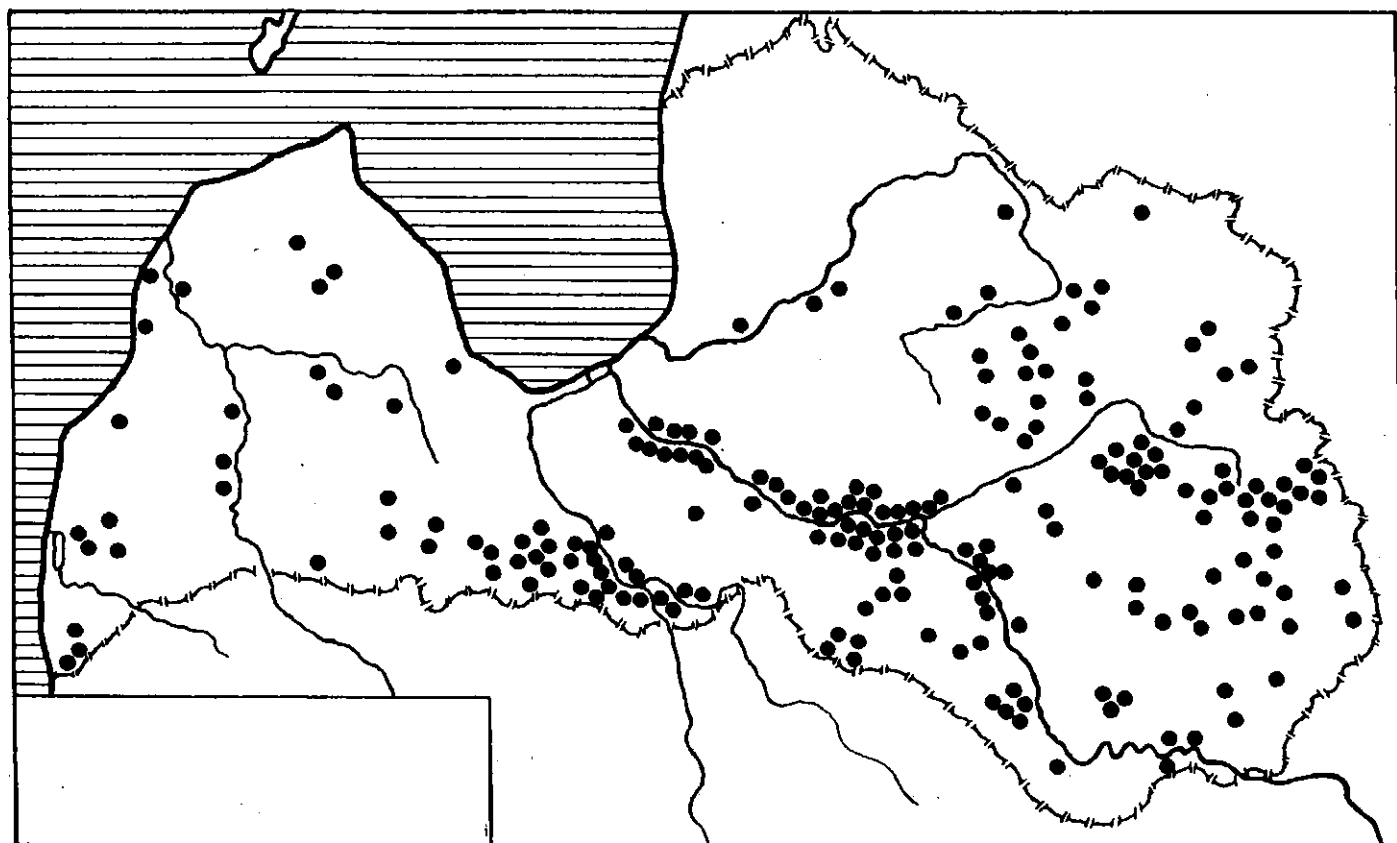
Andrejs Vasks

APMESTĀS KERAMIKAS IZPLATĪBA LATVIJĀ

Apmestā keramika bija viens no raksturīgākajiem keramikas tipiem Latvijā dzelzs laikmetā, bet 1. g.t. pēdējos gadsimtos un 2. g.t. sākumā tā kļuva pat dominējošā (1. att.). Apmestās keramikas pamatareālā bez Latvijas ietilpst arī Lietuva, to atrod Polijas ziemeļaustrumos, Kaļiņingradas apgabalā Krievijā un Baltkrievijas rietumu pierobežas rajonos. Minētās teritorijas dzelzs laikmetā apdzīvoja baltu ciltis, tāpēc apmesto keramiku pamatoti uzskata par vienu no raksturīgākajām baltu kultūras iezīmēm. Šķiet, ka tieši šīs skaidrās etniskās piederības dēļ apmestā keramika nav piesaistījusi pētnieku uzmanību tādā mērā kā, piemēram, iepriekšējā laikmeta švikātā keramika. Tomēr detalizēta vairāk nekā tūkstoš gadu pastāvējušās apmestās keramikas analīze neapšaubāmi dos pla-

šāku priekšsatu gan par baltu cilšu veidošanās un pārvietošanās procesiem, gan par kultūras īpatnībām Austrumbaltijā.

Šajā rakstā aplūkosim tikai vienu ar apmesto keramiku saistīto jautājumu, proti, kad un kā šī keramika parādījās un izplatījās Latvijas teritorijā. Bet iesākumā daži apsvērumi par terminoloģiju. Lai gan ar apmesto keramiku arheologi saskārās jau kopš pirmajiem pilskalnu izrakumiem pagājušajā gadsimtā, tomēr termins «lauskas ar apmesto virsmu», respektīvi, «apmestā keramika», kā noteikta keramikas tipa apzīmējums ieviešas tikai mūsu gadsimta 50. gados.¹ 60.—70. gados uzkrātie materiāli un pētījumi liecināja par divām — agrāko un vēlāko — apmestās keramikas attīstības fāzēm jeb stadijām.² Divas apmestās keramikas fāzes

1. att. Tipiskās apmestās keramikas atradumu vietas Latvijā (pēc Цимермане 1980 ar autora papildinājumiem)

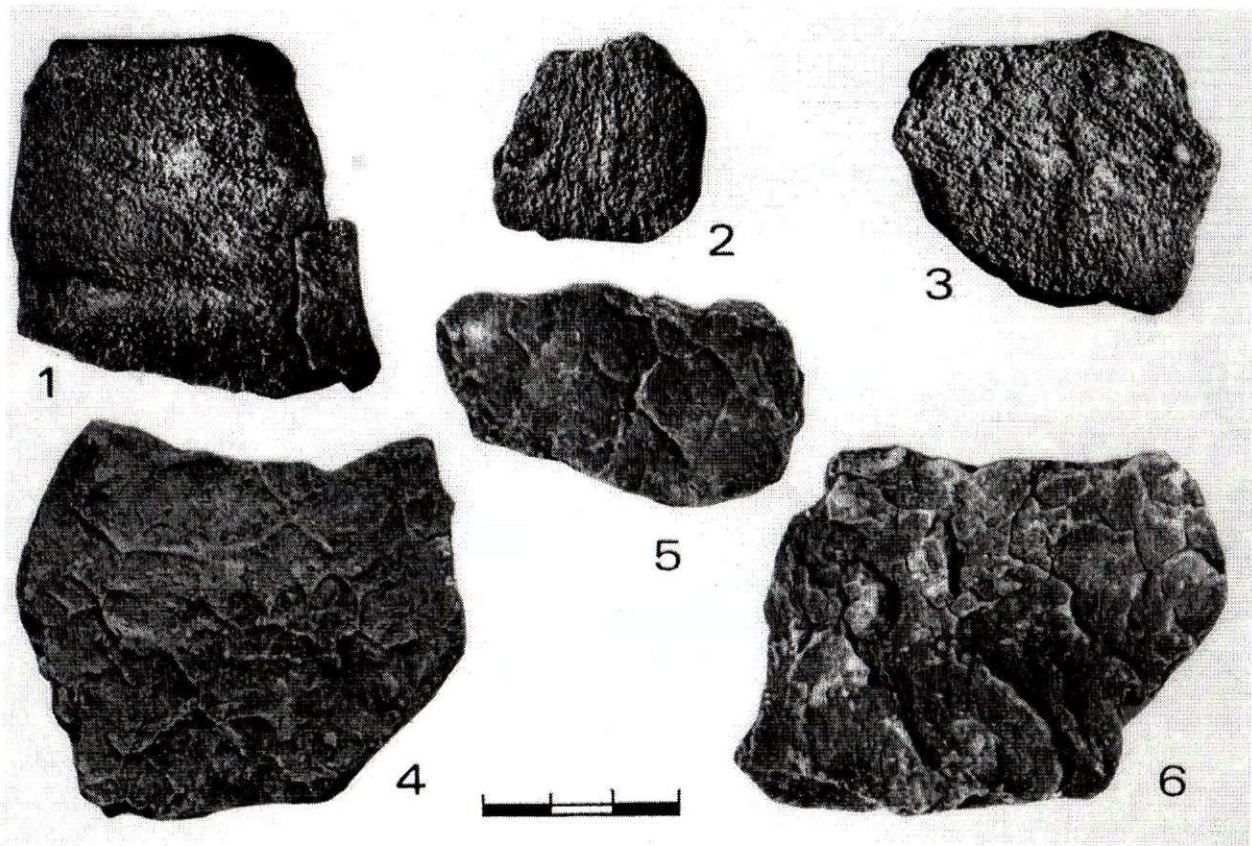
atzīmē arī Lietuvas arheologi.³ Abu šo stadiju keramiku vieno līdzīgs darināšanas princips — trauka virsmu pirms apdedzināšanas pārklāt, resp., «apmest», ar māla masas kārtu. Atšķirības izpaužas apmetuma reljefa īpatnībās, kuras savukārt izriet no dažādajiem virsmas apstrādes paņēmieniem. Tā kā abu fāžu apmetā keramika atšķiras ne vien hronoloģiski, bet dažādi ir arī to areāli un etniskā, resp., kultūras piederība, tad atšķirības ievērotas arī to nosaukumos, saucot pirmās fāzes keramiku par agro, bet otrās — par tipisko apmesto keramiku. Jāpiezīmē, ka dalījums agrajā un tipiskajā lietojams tikai Austrumbaltijā; Ziemeļu un Centrālajā Eiropā bronzas un agrajā dzelzs laikmetā sastopamajai apmetējai keramikai raksturīgs tikai viens virsmas apdares veids — tāds, kurš atbilst mūsu agrajai apmetējai keramikai.

Agrās apmetās keramikas trauku virsma bija klāta ar samērā biezu māla masu, kurai bija piejaukti zvīrgzdi, smiltis vai pat sausa, neizšķīduša māla piciņas (2. att.: 1—3). Šo apmetumu uzzieda vai nu ar īpašu rīku, vai vienkārši ar roku. Strādājot ar roku, mīkstajā apmetumā dažkārt saglabājās pirkstu atstātās rievas. Tipiskās apmetās keramikas traukiem ir reljefs, rupjāks vai smalkāks virsmas krokojums, ar lielākiem vai mazākiem neregulāriem apmetuma izciļņiem (2. att.: 4—6). Apmetumam izmantotā māla masa parasti bija šķidrāka nekā agrajai keramikai, tai raksturīgi neizšķīduša māla gabaliņi, turpretim zvīrgzdu piejaukums sastopams reti. Tipiskajai apmetējai keramikai raksturīgo virsmas reljefu nevarēja sasniegt ar veca-

jiem, agrās apmetās keramikas apstrādes paņēmieniem. Ticamāk, ka māla masu «uzmeta» vai uzlēja uz trauka un pēc tam to izlīdzināja. Būtiska virsmas apstrādes īpatnība bija «uzmesto» masu izlīdzinot «piesist» ar īpašu rīku. Pēc senās keramikas tehnoloģijas speciālista A. Bobrinska domām, šim nolūkam lietotas īpašas koka vāļītes jeb āmuriņi.⁴

Apmestās keramikas pirmsākumi meklējami Dienvidēiropā. Tā Balkānu pussalā šī keramika pazīstama jau eneolītā 5. g.t. pr.Kr.⁵ Bronzas laikmetā apmetā keramika izplatījās Ūņeticēs, Tšciņecas, Pirmslužicas, pēc tam arī Lužicas kultūrā.⁶ Pēdējās iespaidā šī trauku virsmas apdares tehnoloģija jau bronzas laikmeta III periodā izplatījās arī dienvidaustrumu Baltijā,⁷ no kurienes tā acīmredzot nokļuva arī Lietuvas un Latvijas rietumdaļā. Agrajā dzelzs laikmetā apmetā keramika bija plaši izplatīta arī Pomožēs, Pševorskās, Zarubincu un Čerņahovas kultūrā,⁸ turklāt šīs keramikas izplatīšanos tālāk uz austrumiem un dienvidaustrumiem, Pieseimas un Karpatu—Dņestras rajonā saista ar atnācējiem no līdzeno kapulauku apgabaliem.⁹

Latvijā agrā apmetā keramika vispirms parādījās teritorijas dienvidaustrumu daļā. Pēc pašreiz mūsu rīcībā esošajiem materiāliem, tas notika 1. g.t. pr.Kr. pirmajā pusē, t.i., bronzas laikmeta otrajā pusē vai beigās. Agrā apmetā keramika atrasta uz šo laikposmu attiecinātajā kapu uzkalniņā Cīravas Dārzniekos Liepājas rajonā, kur no māla trauku lausku kopuma (163 lauskas) identificēja 13 traukus. No tiem 2 bija

2. att. Agrās apmetās (1—3) un tipiskās apmetās (4—6) keramikas paraugi (1—3 — Paplakas pilskalns, 4—6 — Dignājas pilskalna senpilsēta)

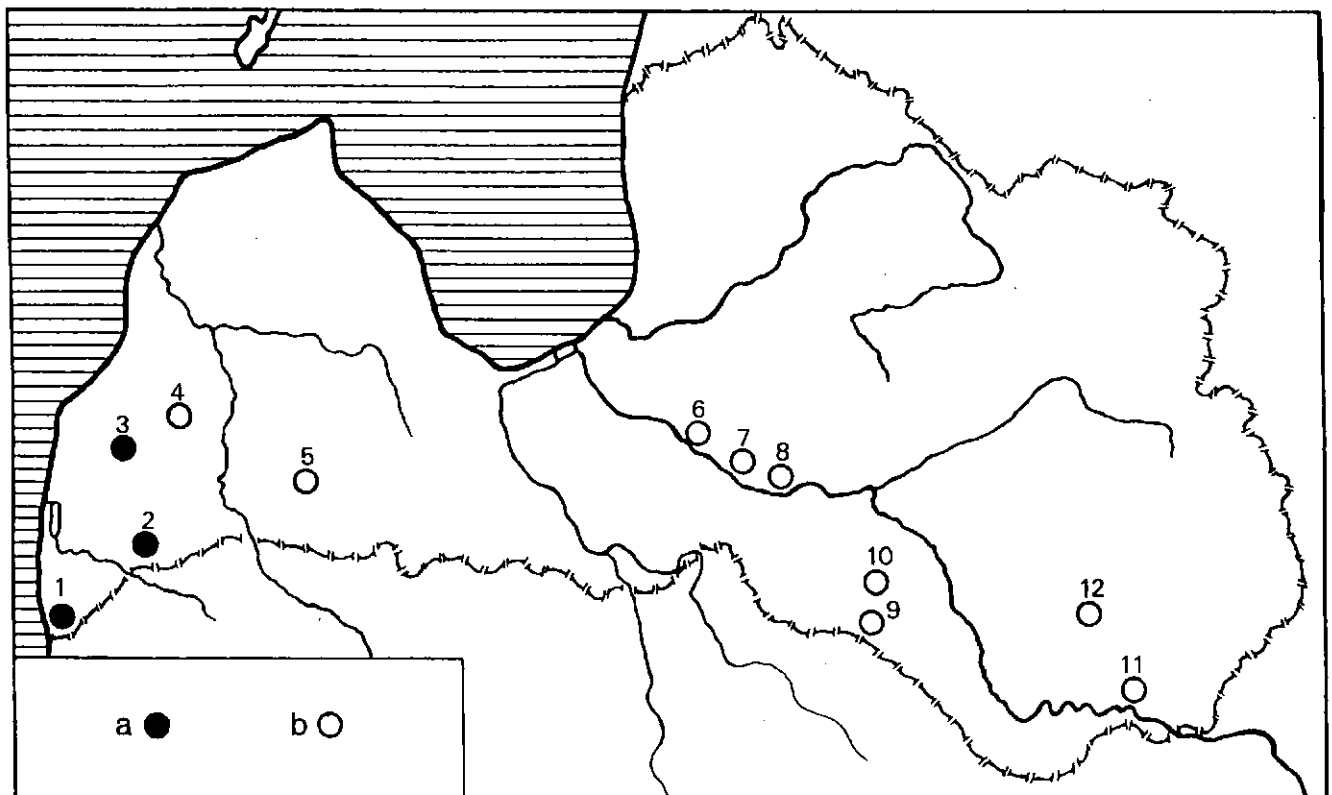
ar švikātu, 1 — ar spodrinātu, 6 — ar gludu, bet 4 — ar agro apmesto virsmu.

Ar šo pašu vai nedaudz vēlāku laiku datējams Paplakas pilskalna keramikas komplekss. No 32 traukiem (680 lausku) 23 bija pieskaitāmi švikātajai, 5 — gludajai, bet 3 — agrajai apmestajai keramikai. Viena trauka malas fragmentam bija tipiskajai apmestajai keramikai raksturīgā virsma. Rucavas Bašķu kapulauka uzkalnīnā, kuru pēc tur atrastās saktas datē ar 2. gs. pr.Kr., ieguva 108 lauskas no 12 traukiem. No tiem viens bija ar švikātu, 9 — ar gludu, bet 1 — ar agro apmesto virsmu. Svarīgi atzīmēt, ka viens trauks, kuru pārstāvēja fragments ar pirkstu iespaidumiem viņnotu malas šķautni, bija pieskaitāms tipiskajai apmestajai keramikai. Kā savrupatradumi 4 agrās apmestās keramikas lauskas kopā ar 34 gludajām un 19 švikātajām lauskām iegūtas Turlavas Birzmaļos, kur 1. g.t. pr.Kr. atradusies apmetne.¹⁰

Aplūkojot agrās apmestās keramikas trauku formas, redzams, ka daļai šo trauku bija raksturīgs S veida profilējums, kas bija plaši izplatīts arī Rietumlatvijas švikātajā keramikā.¹¹ Citiem agrās apmestās keramikas podiem turpretim piemita formas, kurām līdzīgas nebija ne švikātajā, ne gludajā keramikā.¹² Analogiskas formas trauki gan sastopami Lužicas kultūras apmestajā keramikā, kā arī dienvidaustrumu Baltijas nocietināto apmetņu keramikā.¹³ Acīmredzot jaunajai tehnoloģiskajai tradīcijai, izplatoties Latvijas rietumdaļā, līdzī nāca arī dažas raksturīgas apmestās keramikas trauku formas. Tajā pašā laikā atsevišķiem agrās

apmestās keramikas traukiem Paplakas pilskalnā un Dārznieku senkapos bija švikāta iekšpuse vai arī švikājums atklājās zem nobiruša apmetuma slāņa. Švikājums kā tradicionāls keramikas apdares paņēmieni Latvijā bija pazīstams jau kopš neolīta, bet sevišķi spilgti tas izpaudās bronzas laikmetā. Iepriekš minētie piemēri liecina par divu tradīciju mijiedarbību, no kurām viena bija ienācēja no dienvidiem, bet otra — vietējas cilmes. Laika gaitā agrās apmestās keramikas izgatavošanas tehnoloģija ieguva vietējas īpatnības, kas izpaudās virsmas apdares paņēmienu izmaiņās. Par to liecina Paplakā un Baškos atrastie trauku malu fragmenti, kas jau pieskaitāmi tipiskajai apmestajai keramikai. Ņemot vērā minēto pieminekļu hronoloģiju, agrās apmestās keramikas pārveidošanos tipiskajā var datēt ar 1. g. t. pr. Kr. beigām. Šo procesu uzskatāmi rāda arī atradumi Paplinijas apmetnē Rietumlietuvā, kur vairākos gadījumos uz viena trauka sastopams gan agrajai, gan tipiskajai apmestajai keramikai raksturīgais reljefs.¹⁴ Agrās apmestās keramikas pāraugšana tipiskajā acīmredzot bija samērā ilgstošs process, kura detalizētākai atklāšanai pagaidām nepietiek materiālu. Ir norādījumi, kas liecina, ka agrajai apmestajai keramikai raksturīgie apdares paņēmieni pilnībā neizzuda nekad. Par to liecina tas, ka 1. g.t. otrajā pusē līdzās dominējošajai tipiskajai apmestajai keramikai sastopami trauki ar agrās apmestās keramikas pazīmēm.

Agrā apmestā keramika atrasta arī vairākos Austrumlatvijas pieminekļos kopā ar švikāto keramiku (3. att.). Pirmkārt tās ir 1. g. t. pr.Kr. dzīvesvietas

3. att. Agrās apmestās keramikas atradumu vietas Latvijā 1. g. t. pr.Kr.

a — lausku skaits pārsniedz 10 % no visām atrastajām, b — atsevišķas lauskas.

1 — Bašķi, 2 — Paplaka, 3 — Dārznieki, 4 — Birzmaļi, 5 — Saldus, 6 — Ķente, 7 — Dievukalns, 8 — Mūkukalns, 9 — Ķeboni
10 — Ratulāni, 11 — Indrica, 12 — Cirīša ez. Upursala

pie Daugavas — Ķentes pilskalns,¹⁵ Dievukalns,¹⁶ Mūkukalns¹⁷ un Indricas apmetne,¹⁸ kā arī Latgalē — Ciriša ezera Upursalas pilskalns.¹⁹ Visos minētajos pieminekļos ir notikuši arheoloģiskie izrakumi un iegūts lielāks vai mazāks daudzums keramikas. Šajos pieminekļos agrā apmestā keramika ir pārstāvēta tikai ar 1—2 lauskām, vienīgi Ķentes pilskalnā to ir vairāk, bet arī tur tās ir no viena poda. Jāpiezīmē, ka šo lausku, resp., podu iekšpuse bijusi švikāta, kas liecina, ka tie gatavoti uz vietas. Atsevišķos agrās apmestās keramikas traukus minētajās dzīvesvietās tomēr nevar uzskatīt par patstāvīgu vietējās podniecības tradīciju izpausmi, drīzāk tie atspoguļo kontaktus ar kaimiņu ciltīm rietumos vai dienvidrietumos.

Bez tam agro apmesto keramiku ieguva apmetnēs, kuras atklājās zem agrā un vidējā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņiem Ķebēnos²⁰ un Ratulānos²¹ Augšzemē. Ņemot vērā kapu uzkalniņu rašanās laiku, kā arī apmetnēs atrastās švikātās un gludās keramikas raksturu, apmetnes datējamas ar 1. g.t. pr.Kr. beigām — 1. g.t. pēc Kr. pirmo ceturksni. Šķiet, ka arī Augšzemē šie atsevišķie agrās apmestās keramikas piemēri atspoguļo noteiktus kultūras kontaktus dienvidu vai dienvidrietumu virzienā.

Vērtējot agrās apmestās keramikas daudzumu 1. g.t. pr.Kr. keramikas kompleksos, redzam, ka kaut cik ievērojams tas bija vienīgi dienvidrietumu Latvijas pieminekļos (10—55 %). Citur Latvijā šajā laikā agrā apmestā keramika neveidoja pat vienu procentu, tāpēc tā uzskatāma tikai par kultūras kontaktus atspoguļojošu faktu. Dienvidrietumu Latvijā konstatējama arī visagrākā tipiskā apmestā keramika, turklāt ir pamats uzskatīt, ka šeit tā izveidojās uz vietas no agrās apmestās keramikas.

Kad un kādā veidā tipiskā apmestā keramika izplatījās pārējā Latvijas teritorijā? Mūsu gadsimta 30.—50. gados tipisko apmesto, tāpat kā švikāto keramiku uzskatīja par raksturīgu 1. gadu tūkstošim pr.Kr.²² 60. gados, izvērtējot 1. g.t. pr.Kr. arheoloģiskos materiālus, J. Graudonis secināja, ka tipiskā apmestā keramika ir raksturīga 1. g.t. pēc Kr. parādība un ka Latvijas teritorijā tā izplatījās 2.—3. gadsimtā.²³ Ar nedaudz agrāku laiku — mūsu ēras sākumu tipiskās apmestās keramikas izplatīšanos Latvijā datē I. Cimermane.²⁴ Tolaik gan Latvijas, gan Lietuvas²⁵ pētnieki, balstoties uz koncepciju par nepārtrauktu un pakāpenisku vietējās kultūras evolūciju un iedzīvotāju etniskā sastāva nemainību, pieļāva varbūtību, ka apmestā keramika ir ģenētiski saistīta ar švikāto. Ņemot vērā švikātās un agrās apmestās keramikas tradīciju atšķirīgo izcelsmi un atšķirīgos areālus, kā arī keramikas izgatavošanas tradīciju mijiedarbības specifiku,²⁶ pamatotāks šķiet V. Sedova viedoklis. Saskaņā ar to agrās apmestās keramikas parādīšanās saistāma ar jaunu iedzīvotāju kā atšķirīgu keramikas tradīciju nesēju infiltrāciju švikātās keramikas cilšu vidē.²⁷ Pēdējā laikā pie līdzīga secinājuma nācis arī A. Luhtans Lietuvā.²⁸

Šobrīd mūsu rīcībā esošie materiāli liecina, ka tipiskā apmestā keramika neizplatījās uzreiz visā Latvijas teritorijā, ka tas nebija vienreizējs akts, bet gan

ilgstošs process, kurā var izdalīt trīs posmus. Pirmais no tiem attiecas uz dienvidrietumu Latviju 1. g. t. pr.Kr. beigās un mūsu ēras sākumā, kad šajā teritorijā agrā apmestā keramika sāka pārveidoties tipiskajā. Šāds process konstatējams arī Rietumlietuvā. Tipiskās apmestās keramikas sākotnējais areāls acīmredzot meklējams plašajā agrās apmestās keramikas areāla perifērijā: dienvidrietumu Latvijā, Rietumlietuvā, Lietuvas Aiznemunā, daļēji, iespējams, bij. Austrumprūsijā. To ievērojot, var uzskatīt, ka tipiskā apmestā keramika sākotnēji izveidojās kā rietumbaltu kultūras raksturīga iezīme.

Otrais tipiskās apmestās keramikas izplatības posms ir saistīts ar agrā dzelzs laikmeta uzkalniņkapu kultūras Viduslatvijas grupu, kas lokalizējās Lielupes baseinā, Daugavas lejteces rajonā un dienvidrietumu Vidzemē. Kultūra pazīstama galvenokārt pēc senkapu pētījumiem. Šīs kultūras atstātajos kapu uzkalniņos keramiku atrod reti, tomēr arī nedaudzie atradumi dod zināmu skaidrību par keramikas tipiem. Tā Īles Gailišu I uzkalniņa «N» kapā kopā ar raksturīgajām bronzas rotām atrada ap 50 sīku, vienam traukam piederīgu lausku.²⁹ Trauks pieskaitāms tipiskajai apmestajai keramikai. H. Moora šo kapu datē ar 300. gadu vai 4. gs. sākumu,³⁰ bet visu I uzkalniņu kopumā — ar laiku no 2. līdz 5. gadsimtam.³¹ Kā savrup atradumus uzkalniņā ieguva arī dažas gludās keramikas lauskas.

Ap 40 lausku atrada Rubas Rūsīšu—Debešu kapulauka I uzkalniņā, no kurām 3 bija tipiskās apmestās keramikas, 5 — švikātās, bet pārējās — gludās.³² Uzkalniņš datējams ar 1. g.t. pirmo ceturksni.³³

Lielāks daudzums sīku, sadrupušu lausku, no kurām vismaz dažas pieskaitāmas tipiskajai apmestajai keramikai, iegūts A. Karnupa daļēji izpētītā kapu uzkalniņa A kapā pie Krimuldas jaunās kapsētas.³⁴ Kapā atrastā bronzas šķārda caurulīte raksturīga agrajam dzelzs laikmetam.³⁵

Minētie atradumi agrā dzelzs laikmeta uzkalniņos gan apliecina tipiskās apmestās keramikas klātbūtni, taču nedod priekšstatu par šī laikmeta keramikas kompleksu kopumā, jo hronoloģiski atbilstošās dzīvesvietas, kur galveno atradumu masu veido tieši keramika, tikpat kā nav pētītas. Jāpiezīmē, ka jautājuma noskaidrošanai piemērotas tikai tādas apmetnes, kuru apdzīvotība ir strikti ierobežota ar agro dzelzs laikmetu. Gan agrāka, gan it īpaši vēlāka apdzīvotība ir neglābjami saistīta ar kultūrslāņa sajaukšanos, kas liedz izdalīt daudz maz «tīru» agrā dzelzs laikmeta kompleksu. Tā, piemēram, Zemgalē, dienvidrietumu Vidzemē un Daugavas lejteces rajonā arheoloģiskie izrakumi veikti gan pilskalnās, gan apmetnēs, taču to apdzīvotība tālu pārsniedz agrā dzelzs laikmeta robežas, un tāpēc atrastā keramika sniedz tikai summāru priekšstatu par visu dzīvesvietas pastāvēšanas laiku.

Šajā sakarā uzmanību saista divas apmetnes Daugavas lejteces rajonā. Pirmā no tām — Strautnieku apmetne — atradās 300—400 m attālumā no Kļāņukalna. Apmetnes kultūrslānis bija vāji izteikts, atradumu nebija daudz. No 194 lauskām 104 bija gludās, 83 — švikātās, 1 — tekstilā un 6 — tipiskās apmes-

tās. Švikātā keramika, kā arī atrastais akmens cirvja fragments un akmens urbuma tapīna liecina par apmetnes pastāvēšanu 1. g.t. pr.Kr.³⁶ Gludās keramikas pārsvars, kā arī tās raksturs rāda, ka apmetne apdzīvota arī agrajā dzelzs laikmetā. (Strautnieku apmetne, kā to liecina attiecīgie atradumi, bijusi apdzīvota arī viduslaikos, tomēr šī posma atradumu komplekss bez grūtībām atdalāms no agrā.) Apmetnes keramikas kompleksā zīmīgi ir tas, ka tajā nav agrā, bet ir tipiskā apmetā keramika. No tā secināms, ka pēdējā šajā apvidū nelielā daudzumā parādījušies jau gatavā veidā, neizaugot no agrās apmetās, kā tas bija dienvidrietumu Latvijā.

Otrajā — Jaunlīves apmetnē Daugavas kreisajā krastā kultūrslāņa augšējais horizonts attiecas uz viduslaikiem, bet apakšējais — uz 2.—5. gadsimtu.³⁷ No 1003 apakšējam horizontam atbilstīgajām lauskām 73 % piederēja gludajai, bet 17 % — tipiskajai apmetstajai keramikai.³⁸ Nedaudz bija arī švikātās, tekstilās un kniebtās keramikas.

No visa sacītā izriet, ka agrajā dzelzs laikmetā, t.i., 1. g.t. pirmajā pusē, tipiskā apmetā keramika gan izplatījās Zemgalē un dienvidrietumu Vidzemē, tomēr šajā laikā tā vēl nebija kļuvusi par noteicošo keramikas kompleksa komponentu. Dominējošā bija gludā keramika. Tā kā Zemgalē un dienvidrietumu Vidzemē agrā apmetā keramika pirms mūsu ēras vai 1. g.t. pēc Kr. sākumā nebija raksturīga, tad ir pamats uzskatīt, ka šī keramika te parādījās jau savā vēlākajā, t.i., tipiskajā stadijā. Jau minējam, ka tipiskās apmetās keramikas izplatības otrais posms saistīts ar agrā dzelzs laikmeta uzkalniņkapu kultūru. Šis kultūras pirmsākumi meklējami Žemaitijā 1. gs. beigās,³⁹ no kurienes tā izplatījās uz austrumiem un ziemeļiem, 2. gs. sasniedzot Lielupes baseinu. Tā kā uzkalniņkapu kultūras sākumteritorija robežojās vai pat daļēji ietilpa areālā, kur no agrās apmetās keramikas attīstījās tipiskā, tad šķiet saprotams, ka minētās kultūras cilšu keramikā savu atspoguļojumu rada arī tipiskā apmetā. Uzkalniņkapu kultūrai izplatoties jaunās teritorijās, tur nokļuva arī šīs keramikas izgatavošanas tradīcijas. Tā kā kultūrā tomēr dominēja gludās virsmas trauki, tad apmetās keramikas tradīcijām bija ierobežots raksturs. Latvijas teritorijā pēdējās sasniedza Zemgali un dienvidrietumu Vidzemi. Tālāk uz austrumiem, Augšzemē un Austrumvidzemē, t.i., uzkalniņkapu kultūras Austrumlatvijas grupā, tipiskā apmetā keramika 1. g.t. pirmajā pusē vēl nebija pazīstama.

To uzskatāmi rāda Spietiņu apmetnes keramikas materiāli Daugavas kreisajā krastā pie Pļaviņām. Šī apmetne intensīvi bija apdzīvota no 2. līdz 5. gs., bet daudz mazākā mērā vēl līdz 7.—8. gadsimtam.⁴⁰ No 13 429 māla trauku lauskām tikai 99 (0,7 %) bija tipiskās apmetās, bet 96,4 % bija gludās (atrada arī nedaudz švikāto, tekstilo un kniebto keramiku).⁴¹ Apmetā keramika koncentrējās tikai kultūrslāņa virspusē,⁴² tāpēc ir pietiekams pamats to saistīt ar vājo apdzīvotību 1. g.t. trešajā ceturksnī. Apmeto keramiku neatrada arī blakus esošajā Plāteru apmetnē, kas bija apdzīvota 1. g. t. pr.Kr. un mūsu ēras pirmajos

gadsimtos (3. gs. Plāteru apmetne jau bija pamesta, jo tur tika izveidots kapu uzkalniņš).⁴³

Trešais posms bija saistīts ar tipiskās apmetās keramikas izplatību Austrumlatvijā. Tā sākuma noskaidrošanai nozīmīgi ir dažu apmetņu materiāli. Kā redzējam, tad Spietiņu apmetnē 5. gs. tipiskās apmetās keramikas vēl nav. 80. gados vairākas apmetnes tika pētītas Daugavas krastos Daugavpils un Krāslavas rajonā. Viss šis novads līdz 1. g.t. vidum ietilpa švikātās keramikas areālā. Tā Indricas⁴⁴ un Slobodas⁴⁵ apmetnēs, kas bija apdzīvotas 1. g.t. pr.Kr. un mūsu ēras sākumā, dominēja švikātā keramika, bet tika atrasta arī gludā. Apmetā keramika nebija pazīstama arī mūsu ēras pirmajos gadsimtos pastāvējušās Vilmaņu III apmetnes iedzīvotājiem.⁴⁶

Detalizētu ieskatu par keramikas kompleksu un tā izmaiņām 1. g.t. pirmajā pusē deva pētījumi Kerkūzu apmetnē.⁴⁷ Apmetnē, kas pastāvēja apmēram līdz 6. gs., izsekojama pakāpeniska švikātās keramikas izzušana, tās vietā nākot gludajai. Šajā laikā apmetnē lietota arī gludinātā, resp., pulētā keramika un nedaudz tekstilā, turpretim pilnīgi izpalika apmetā. Tā kā Kerkūzu apmetne tika pamesta 1. g.t. vidū, tad jāsecina, ka šajā laikā apmetā keramika dienvidaustrumu Latvijā vēl nebija pazīstama. Jāatzīmē, ka Austrumlatvijā, kura līdz 1. g.t. vidum arī ietilpa švikātās keramikas areālā, tipiskā apmetā keramika parādījās ātrāk, domājams, jau 3.—4. gadsimtā.⁴⁸ Atšķirībā no dienvidaustrumu Latvijas Austrumlatvijā vērojams švikātās un tipiskās apmetās keramikas kontakts — sastopami gadījumi, kad uz viena trauka ir gan švikājums, gan apmetums.⁴⁹ Dienvidaustrumu Latvijā šādas parādības nav fiksētas, tātad tipiskā apmetā keramika tur ieviesās jau pēc švikātās keramikas izzušanas. Acīmredzot tas notika 6. vai 7. gadsimtā. Turklāt tipiskās apmetās keramikas ieviešanās process Austrumlatvijā norisēja relatīvi strauji, un 1. g.t. pēdējā ceturksnī tā atsevišķos pieminekļos jau veidoja 70—75 %. Tomēr, aplūkojot atsevišķu pilskalnu keramikas kompleksus, vērojams, ka tipiskās apmetās keramikas izplatībai katrā vietā bija savas īpatnības. Tā pilskalnus un apmetnēs pie Daugavas šī keramika tiešām ir dominējošā, piemēram, Asotes pilskalnā 50 %, ⁵⁰ Sēlpilī — 53 %, ⁵¹ Mežmaļu pilskalnā — 70 %, ⁵² Oliņkalnā — 58 %, ⁵³ Lokstenē — 53 %, ⁵⁴ Dignājas pilskalna apmetnē — 50 %. ⁵⁵ Līdzīgi tas bija arī Vidzemē: Āraišu ezerpilī — 75 %, ⁵⁶ Dzelzavas Obzerkalnā — 74 %, ⁵⁷ Cēsaines pilskalnā — 42 %. ⁵⁸ Turpretim Latgalē līdzās pilskalniem, kur tipiskā apmetā keramika dominē, kā Rēzeknes⁵⁹ un Kausa pilskalnā,⁶⁰ ir tādi, kur šai keramikai mazāks īpatsvars. Tā, piemēram, Ķišukalnā šī keramika bija 34 %, ⁶¹ Brikuļu pilskalna augšējā horizontā — 22 %. ⁶² Madalānu pilskalnā tipiskā apmetā keramika kultūrslāņa augšējā horizontā veidoja 12,5 %. ⁶³ Šajā pilskalnā līdzās tipiskajai apmetstajai keramikai atrada — tiesa gan, mazākā skaitā — keramiku, kas pēc virsmas apstrādes īpatnībām atgādināja agro apmeto. Abu apmetās keramikas veidu līdzāspastāvēšana konstatējama vēl citos Latgales pilskalnus un apmetnēs (Šnopstu, Bondaru, Vecslabadas, Goveiku pilskalnā,

Kristapiņu un Jurkovas Broču apmetnē), tomēr nav datu, ka agrā apmetā keramika te patiesi būtu agrāka par tipisko. Šie piemēri drīzāk liecina par to, ka senākais apmetās keramikas izgatavošanas paņēmieni netika pilnībā aizmirsti un vietām saglabājās līdzās tipiskās apmetās keramikas tehnoloģijai.

Šobrīd nevar viennozīmīgi atbildēt uz jautājumu, kāpēc dažādos Austrumlatvijas pieminekļos tipiskās apmetās keramikas īpatsvars ir visai atšķirīgs. Tam var būt divu veidu cēloņi. Pirmais ir tīri mehānisks — ilgstoši apdzīvota pilskalna kultūrslāņa atšķirīgie horizonti daudzo pārbūvju rezultātā senatnē, kā arī zemi apstrādājot jaunākajos laikos, ir vairāk vai mazāk sajaukti. Otrs cēlonis ir kultūrvēsturisks, proti, saistīts ar apmetās keramikas tradīciju ieviešanās īpatnībām jaunajā vidē. Acīmredzot tur, kur jaunā keramikas tradīcija realizējās samērā patstāvīgi, neizjūtot agrākās tradicionālās podniecības ietekmi, tipiskā apmetā keramika ieguva lielāku īpatsvaru. Tā Āraišu ezerpilī, kas radās jaunā, agrāk neapdzīvotā vietā, keramikas komplekss veidojās relatīvi īsā (ap 100 gadu) laikposmā starp 9. gs. pirmo pusi un 10. gs. vidu.⁶⁴ Kā jau norādījām, tipiskā apmetā keramika te veidoja 75 %. Līdzīgi tas varēja būt arī Obzerkalnā (tipiskā apmetā keramika — 74 %), kur nav agrākas apdzīvotības par 7. gadsimtu. Savukārt Madalānu un Brikuļu pilskalnos, kas apdzīvoti arī pirms tipiskās apmetās keramikas parādīšanās, pēdējās apjoms bija attiecīgi tikai 12,5 un 22 %. Pieņemot pat, ka šo pieminekļu augšējo un apakšējo, resp., jaunāko un senāko, horizontu keramika ir daļēji sajaukusies, un mēģinot modelēt keramikas tipu reālās attiecības, tās ne tuvu neatbilst Āraišos vai Obzerkalnā fiksētajām. Tāpēc šķiet ticami, ka gan Brikuļu, gan Madalānu pilskalnā 1. g.t. otrās puses keramikas kompleksa izveidi lielā mērā noteica vietējās senās podniecības tradīcijas.

Kā liecina Austrumlatvijas 1. g.t. keramikas kompleksa analīze, tipiskā apmetā keramika te parādījās jau «gatavā» veidā bez savas iepriekšējās fāzes — agrās apmetās keramikas, kā tas bija Rietumlatvijā. Tātad Austrumlatvijā nevar runāt par tipiskās apmetās keramikas vietēju attīstību no agrās apmetās keramikas. Ņemot vērā straujo tipiskās apmetās keramikas izplatību samērā īsā laikā, nav domājams, ka šī keramikas tradīcija būtu tikai atsevišķu tās nesēju parādīšanās sekas (tā gan var skaidrot, piemēram,

tekstilās keramikas klātbūtni Dienvidlatgalē un Augšzemē 1. g.t. pirmajā pusē).

Zīmīgi, ka tipiskās apmetās keramikas izplatīšanās Austrumlatvijā laika ziņā sakrīt ar arheoloģisko pieminekļu skaita ievērojamu pieaugumu. To apstiprina, pirmkārt, jaunu pilskalnu rašanās 1. g.t. otrajā pusē Daugavas labā krasta Vidzemes novados.⁶⁵ Bez tam 6.—8. gs. parādījās jauns kapulauku tips — līdzenie skeletkapi. To plašo izplatību gan Vidzemē, gan nedaudz vēlāk arī Latgalē pētnieki saista ar latgaļu ienākšanu.⁶⁶ Par vienu no latgaļu, resp., līdzeno kapulauku tradīcijas nesēju kustības sākumteritorijām tiek uzskatīta Lietuva.⁶⁷ Tā kā tur tipiskā apmetā keramika parādījās jau švikātās keramikas laikā 1. g.t. pirmajā pusē un guva ievērojamu izplatību, tad šķiet pilnīgi iespējams, ka 1. g.t. otrajā pusē kopā ar līdzeno kapu tradīcijas nesējiem šī keramika izplatījās arī Austrumlatvijā.

Pagaidām nav noskaidrota tipiskās apmetās keramikas pieauguma dinamika Zemgalē un Kurzemē. Kā jau konstatējām, šajās teritorijās tipiskā apmetā keramika parādījās 1. g.t. pirmajā pusē, tomēr tās īpatsvars nebija liels. Turpretim vēlajā dzelzs laikmetā Zemgalē šī keramika sastopama lielā skaitā (piemēram, Mežotnes pilskalnā — 85, 4 %.⁶⁸ Vedgu apmetnē — 49 %, ⁶⁹ arī Tērvetes pilskalnā tā dominē⁷⁰). Tipiskās apmetās keramikas pieaugumu te var izskaidrot ar jau agrāk ienākušās apmetās keramikas tradīcijas tālāku iesakņošanu, tomēr nevar izslēgt arī Austrumlatvijas variantu, saistot keramikas pieaugumu ar jaunu iedzīvotāju ienākšanu.

Zemgalē šādu iespēju apstiprina Dreņģeru—Čunkānu kapulauka pētījumu rezultāti. Šajā 8.—11. gs. līdzenajā kapulaukā 8. un 9. gs. apbedītie pieskaitāmi zemgaļiem raksturīgajam dolihokrānajam šaursejainajam antropoloģiskajam tipam, taču kopš 9. gs. beigām līdzās šaursejainajam parādījās arī dolihokrāns platsejains tips, kāds bija raksturīgs latgaļiem vai tiem radniecīgām ciltīm.⁷¹ Acīmredzot atnācēji no Austrumlatvijas vai Lietuvas, apmetoties uz dzīvi Zemgalē, turpināja izgatavot sev ierasto un arī zemgaļiem jau pazīstamo tipisko apmeto keramiku.

Kurzemē vidējā un vēlā dzelzs laikmeta dzīvesvietas vēl maz pētītas un uzkrātais keramikas materiāls neliels. Tāpēc pašlaik būtu priekšlaicīgi to izmantot aplūkotā jautājuma izšķiršanai.

PARINDES

¹ Moora H. Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. — R., 1952. — 56. lpp.; Stubavs A. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskajiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē // AE. — R., 1957. — 1. laid. — 29. lpp.

² Граудонис Я. Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Начало разложения первобытно-общинного строя. — Рига, 1967. — С. 109; Vasks A. Jauns agro metālu laikmeta piemineklis Rietumlatvijā // LZAV. — 1978. — Nr. 3. — 70.—72. lpp.

³ Lietuvos TSR archeologijos atlasas: Piliakalniai. — Vilnius, 1975. — T. 2. — P. 24.

⁴ Бобринский А. А. Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения. — М., 1978. — С. 236, рис. 100: 1.

⁵ Годорова Х. Энеолит Болгарии. — София, [1979.] — С. 48, рис. 15, 16.

⁶ Jaanusson H. Hallunda. A study of Pottery from a Late Bronze Age Settlement in Central Sweden. — Stockholm, 1981. — P. 41.

⁷ Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w.n.e. — Wrocław etc., 1973. — S. 187.

⁸ Никитина В. Б. Памятники поморской культуры в Белоруссии и на Украине // СА. — М., 1965. — № 1. — С. 194—

- 205; *Козак Д. Н.* Пшеворская культура в междуречье Днестра и Западного Буга // Проблемы этногенеза славян. — Киев, 1978. — С. 78.
- ⁹ *Пачкова С. Р., Романовская М. А.* Памятники Карпато-Днестровского региона конца I тысячел. до н.э. // Славяне на Днестре и Дунае. — Киев, 1983. — С. 72; *Симонович Э. А.* Развитие культуры черняховских племен Левобережья Днепра. По материалам лепной керамики // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН России. — М., 1984. — Вып. 178. — С. 76.
- ¹⁰ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Ventspils un Kuldīgas rajonā // ASM 1978. — R., 1979. — 61. lpp.
- ¹¹ *Васкс А.* Южные связи племен западной Латвии в раннем железном веке по данным керамики // Известия Академии наук Латвийской ССР. — 1988. — № 7. — Рис. 3: 1.
- ¹² Turpat. — 3. att.: 2, 4.
- ¹³ Turpat. — 81. lpp.
- ¹⁴ Telšu novadpētniecības muzeja fondi.
- ¹⁵ *Васкс А. В.* Керамика эпохи поздней бронзы и раннего железа Латвии. — Рига, 1991. — С. 147.
- ¹⁶ Turpat. — 142. lpp.
- ¹⁷ Turpat. — 157. lpp.
- ¹⁸ Turpat. — 145. lpp.
- ¹⁹ Turpat. — 170. lpp.
- ²⁰ Turpat. — 147. lpp.
- ²¹ Turpat. — 162. lpp.
- ²² Sk., piem., *Ginters V.* Die Steinkistenhügelgräber von Buļļu muiža // Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae 19.—23. VIII 1930. Acta Universitatis Latviensis. Philologorum et philosophorum ordinis series, toms I, supplementum 1. (Turpmāk CS I, 1.) — Rīga, 1931. — S. 158, 159, taf. IV: 4—6; *Moora H.* Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība.. — 53. lpp., 32. att.
- ²³ *Граудонис Я. Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа.. — С. 109.
- ²⁴ *Цимермане И.* Керамика I тысячел. н.э. как источник для исследования этнической истории и культурных взаимоотношений на территории Латвии // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). — Рига, 1980. — С. 72.
- ²⁵ *Данилайте Е.* Штрихованная керамика в Литве. Некоторые данные по вопросу об этногенезе литовцев: Автореф. дисс... канд. ист. наук. — Вильнюс, 1967. — С. 26, 27.
- ²⁶ Par to sk.: *Бобринский А. А.* Гончарство Восточной Европы.. — С. 221, 222.
- ²⁷ *Седов В. В.* Рецензия на кн.: Граудонис Я. Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — Рига, 1967 // СА. — М., 1970. — № 3. — С. 274, 275.
- ²⁸ *Лухман А.* Селище в Кярнаве на берегу р. Нярис // Научные труды Высших учебных заведений Литовской ССР. История, XXVIII. — Вильнюс, 1987. — С. 19—21.
- ²⁹ *Moora H.* Ein Hügelgrab der Römischen Eisenzeit in Īle, Kreis Jelgava, Lettland // CS I, 1. — S. 451.
- ³⁰ Turpat. — 453., 454. lpp.
- ³¹ Turpat. — 457. lpp.
- ³² *Stepiņš P.* Senkapi «Liepu kalnā» Rubes pag. Rūsišos—Debešos Jelgavas apr. // SM. — 1939. — Nr. 1. — 7. att.: 5; *Васкс А. В.* Керамика эпохи поздней бронзы.. — С. 164.
- ³³ *Stepiņš P.* Senkapi «Liepu kalnā» Rubes pag. Rūsišos—Debešos Jelgavas apr. — 60.—63. lpp.
- ³⁴ LVM A 9889: 1—5.
- ³⁵ *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. T. 2: Analyse. — Tartu, 1938. — S. 350.
- ³⁶ *Atgāzis M.* 1968. g. izrakumi Nariņos, Strautniekos un Vecdolē // RT 1968. — R., 1969. — 25., 26. lpp.; *Васкс А. В.* Керамика эпохи поздней бронзы.. — С. 168.
- ³⁷ *Atgāzis M.* 1973. gada pētījumi Jaunlīves apmetnē // ASM 1973. — R., 1974. — 7.—12. lpp.; *Atgāzis M.* Jaunlīves apmetnes pētījumi 1974. gadā // ASM 1974. — R., 1975. — 8.—12. lpp.; *Atgāzis M.* 1975. gada izrakumi Jaunlīvē // ASM 1975. — R., 1976. — 21.—26. lpp.; *Atgāzis M.* Par Jaunlīves apmetni un tajā atklāto dzelzs ieguves krāsni // AE. — R., 1994. — 16. laid. — 81.—92. lpp.
- ³⁸ *Васкс А. В.* Керамика эпохи поздней бронзы.. — С. 173.
- ³⁹ Lietuvos TSR archeologijos atlasas: I—XIII a. pilkapynai ir senkapiai. — Vilnius, 1977. — Т. 3. — P. 11.
- ⁴⁰ *Daiga J.* Dzelzs ieguves krāsns Sēlpils Spietīņu apmetnē // AE. — R., 1964. — 6. laid. — 36. lpp.
- ⁴¹ *Васкс А. В.* Керамика эпохи поздней бронзы.. — С. 160, 161.
- ⁴² *Daiga J., Atgāzis M.* Sēļu II arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1963. gadā // RT 1963. — R., 1964. — 7. lpp.
- ⁴³ *Daiga J., Atgāzis M.* Arheoloģiskie izrakumi Spietīņos un Plāteros 1961. gadā // RT 1961. — R., 1962. — 5., 6. lpp.
- ⁴⁴ *Zariņa A.* Izrakumi Indricā // ASM 1982. un 1983. — R., 1984. — 116.—122. lpp.
- ⁴⁵ *Zariņa A.* Izrakumi Slobodas apmetnē // ASM 1986. un 1987. — R., 1988. — 162.—165. lpp.
- ⁴⁶ *Zagorska I.* Izrakumi Vilmaņu III apmetnē // ASM 1986. un 1987. — R., 1988. — 151.—156. lpp.
- ⁴⁷ *Vasks A.* Agrā dzelzs laikmeta apmetne Kerkūzos // AE. — R., 1994. — 16. laid. — 46.—64. lpp.
- ⁴⁸ Lietuvos TSR archeologijos atlasas: Piliakalniai. — P. 21, 24.
- ⁴⁹ Turpat. — 11. att.
- ⁵⁰ *Шноре Э. Д.* Асотское городище // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. II. — Рига, 1961. — С. 112.
- ⁵¹ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. — R., 1980. — 42. lpp.
- ⁵² *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.—15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. — R., 1977. — 52. lpp.
- ⁵³ Turpat. — 40. lpp.
- ⁵⁴ Turpat. — 87. lpp.
- ⁵⁵ *Vasks A.* Izrakumi Dignājas pilskalna apmetnē // ASM 1988. un 1989. — R., 1990. — 176., 178. lpp.; *Vasks A.* Dignājas pilskalna apmetne // ASM 1990. un 1991. — R., 1992. — 108. lpp.
- ⁵⁶ *Apals J.* Āraišu ezera pils izrakumu rezultāti (1965—1969) // LZAV. — 1971. — Nr. 12. — 88. lpp.
- ⁵⁷ *Vasks A.* Izrakumi Dzelzavas Obzerkalnā un Kapukalnā // ASM 1974. — R., 1975. — 96. lpp.
- ⁵⁸ *Urtāns V.* Izrakumi Cesvaines pilskalnā un kapulaukā pie Lucēm // RT 1965. — R., 1966. — 30. lpp.
- ⁵⁹ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskie izrakumi Rēzeknes pilskalnā // ASM 1980. un 1981. — R., 1982. — 104. lpp.
- ⁶⁰ *Urtāns J.* Izrakumi Kausa pilskalnā, Grotēnu viduslaiku kapsētā un Rušonu ezera Upursalā // ASM 1980. un 1981. — R., 1982. — 132. lpp.
- ⁶¹ *Šnore E.* Izrakumi Šelupinku Ķišukalnā 1959. g. (Ludzas raj.) // RT 1959. — R., 1960. — 3., 4. lpp.

- ⁶² Vasks A. Brikuļu nocietinātā apmetne. Lubāna zemieni vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr.Kr.—1000. g. pēc Kr.). — R., 1994. — 2. tab., 49. lpp.
- ⁶³ Urtāns V. Arheoloģiskie izrakumi Madalānu pilsalnā un kapulaukos // ASM 1982. un 1983. — R., 1984. — 102. lpp.; Vasks A. Керамика эпохи поздней бронзы. — С. 68, табл. 17.
- ⁶⁴ Apals J. Āraišu ezera pils izrakumu rezultāti. — 189. lpp.
- ⁶⁵ Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — 119. lpp.
- ⁶⁶ Jākobsons F. Senlatviešu ienākšana Latvijā // Senatne. — 1929. — Nr. 2. — 9. lpp.; Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — 105., 119. lpp.; Denisova R. Baltu cilšu etniskās vēstures procesi m.ē. 1. gadu tūkstoši // LZAV. — 1989. — Nr. 12. — 33. lpp.

- ⁶⁷ Jākobsons F. Senlatviešu ienākšana Latvijā. — 9. lpp.; Denisova R. Latgaļu etniskās vestures jautājumi // ASM 1988. un 1989. — R., 1990. — 80., 81. lpp.
- ⁶⁸ Autors ir pateicīgs Ievai Cimermanei par sniegto informāciju.
- ⁶⁹ Graudonis J. Jaunsvirlaukas Vedgu apmetne (Vedgu arheoloģisko pieminekļu komplekss) // AE. — R., 1994. — 16. laid. — 76. lpp.
- ⁷⁰ Бривкалне Э. П. Городище Тервете и его историческое значение // Вопросы этнической истории народов Прибалтики (по данным археологии, этнографии и антропологии). I. — М., 1959. — С. 268.
- ⁷¹ Atgāzis M. Dreņģeru—Čunkānu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi // ASM 1992. un 1993. — R., 1994. — 30. lpp.

Andrejs Vasks

RUSTICATED POTTERY IN LATVIA

Summary

Rusticated pottery was one of the most characteristic pottery types in Latvia during the Iron Age, and in the final centuries of the 1st millennium A.D. and the beginning of the 2nd millennium it even became the dominant type (Fig. 1). The main area of distribution of rusticated pottery included not only present-day Latvia but also Lithuania. In the Iron Age this pottery was a characteristic feature of Baltic culture. This article deals with the questions of when and by what means rusticated pottery appeared and became widespread in the area of present-day Latvia.

From the Eneolithic Period in Southern Europe, rusticated pottery made its appearance in Central Europe in the Bronze Age, and in the Late Bronze Age it reached the Eastern Baltic. Two phases may be distinguished in development of this pottery in Latvia and Lithuania — an earlier and a later phase. Early rusticated pottery was produced by covering the pot, before firing, with clay to which crushed rock and sand had been added (Fig. 2: 1—3). The pottery of the later phase was covered by a clay slip which was not characterized by additions of crushed rock, but which sometimes had fragments of solid clay. The clay slip was smoothed with a special mallet, producing a distinctive surface texture (Fig. 2: 4—6). It was this later type of rusticated pottery that was characteristic of the Iron Age after the time of Christ in Latvia and Lithuania, and so the present author describes it as typical rusticated pottery.

The use of rusticated pottery in Latvia may be divided into three phases. The first phase relates to the Late Bronze Age and Pre-Roman Iron Age. At

this time early rusticated pottery appeared in south-western Latvia (Paplaka hillfort, Dārznieki and Baški burial fields), where it made up 10—55 % of all discovered pottery. The early rusticated pottery was striated on the inside, and this shows that it was produced locally. Elsewhere in Latvia from the period before Christ only individual sherds of early rusticated pottery have been found (Fig. 3).

In south-western Latvia the technology producing the surface texture of early rusticated pottery began to show local characteristics and about the time of Christ pots appeared with the type of surface texture that is known as typical rusticated pottery (Baški, Paplaka).

The second phase relates to the Roman Iron Age, when typical rusticated pottery appeared in the central Latvian area of barrow burial fields in the Lielupe basin, the area of the lower Daugava and in south-western Vidzeme. The main type in these pottery assemblages was smooth-walled pottery, and the typical rusticated pottery made up only a small proportion.

The third phase dates to the 2nd half of the 1st millennium A.D., when typical rusticated pottery spread throughout the Eastern Baltic, becoming the dominant type of pottery. In pottery assemblages at settlements it made up 50—75 %. The rapid spread of typical rusticated pottery in the Eastern Baltic in the 2nd half of the 1st millennium coincides with the spread of flat burial fields. Both of these features may be linked to the influx of new Baltic tribes into eastern Latvia from the south.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Find sites of typical rusticated pottery in Latvia

Fig. 2. Examples of early (1—3) and typical (4—6) rusticated pottery

Fig. 3. Find sites of early rusticated pottery in Latvia. 1st millennium B.C.

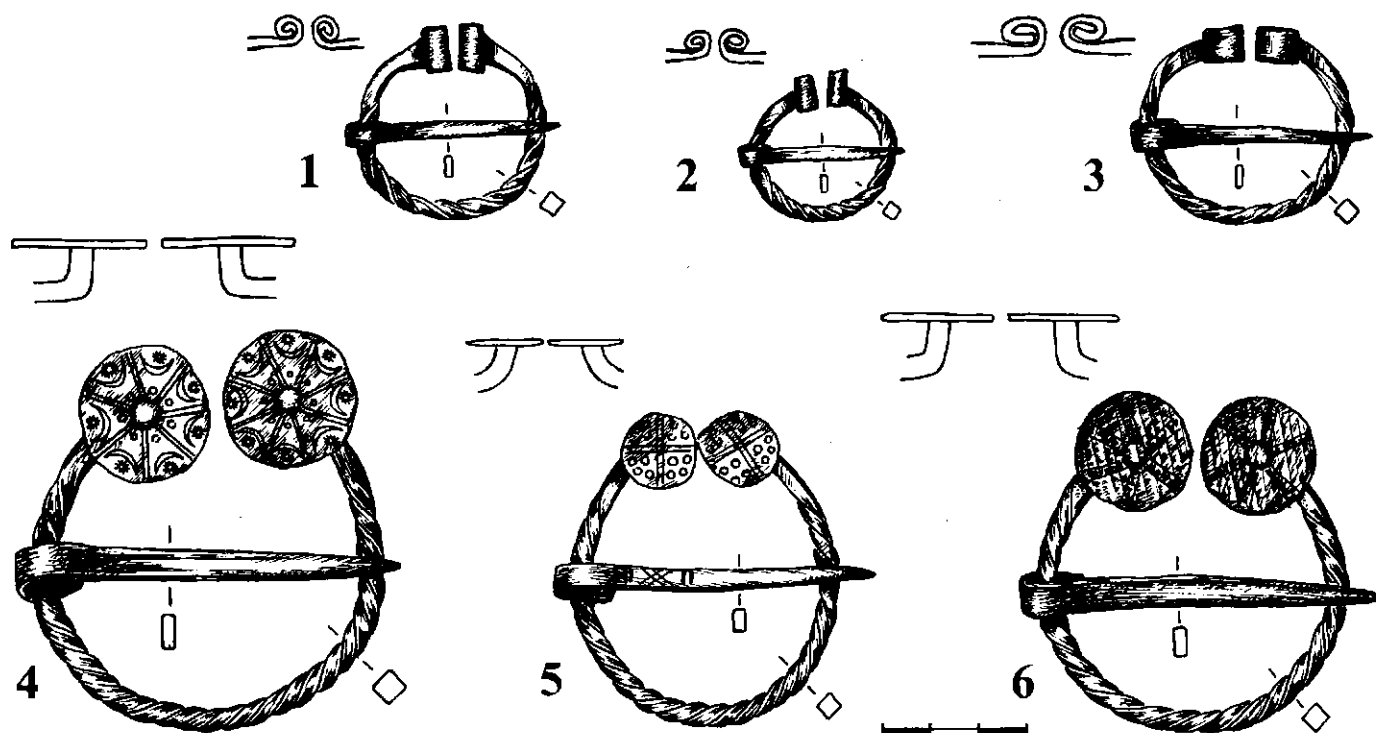
Armands Vijups

VIDUSLAIKU PAKAVSAKTU IZMANTOŠANAS AUGŠĒJĀ HRONOĢISKĀ ROBEŽĀ

Atšķirībā no citiem Eiropas reģioniem, kuros 1. g.t. vidū un otrajā pusē apģērba saturēšanai un rotāšanai izmantoja savdabīgu saktu formu, kuras arheoloģiskajā literatūrā dēvē par pakavsaktām, Austrumbaltijā šī saktu grupa turpina ilgstoši saglabāties arī viduslaiku rotu klāstā. Arī Latvijas viduslaiku arheoloģiskajā materiālā pakavsaktas ir biežs atradums, kas ļauj secināt, ka vietējie iedzīvotāji šo rotu intensīvi izmantojuši. Lai gan literatūrā nereti šī laika pakavsaktas tiek vērtētas kā deģenerētas un primitīvas,¹ nevar noliegt to formu daudzveidību un pat jaunu, vēlajā dzelzs laikmetā nekonstatējamu apakšgrupu attīstību (pakavsaktas ar noplacinātiem uzliektiem (nagli) galiem, pakavsaktas ar ripu galiem u.c.).

Neskatoties uz to, ka, sākot ar 13. gs., pakavsaktas no rotu klāsta pamazām izstumj dažādu formu riņķsaktas, par pirmo popularitāti liccina daudzskaitli-

gie atradumi plašāk pētītajās viduslaiku apbedījumu vietās. Tā, piemēram, Mārtiņsalas kapsētas kapu inventāros konstatētas 272, bet Dobeles 14.—17. gs. kapsētā — 336 pakavsaktas.² Dobelē pakavsaktas veido 32 % no kopējā kapsētā atrastā saktu daudzuma (1082 saktas).³ Lai gan pakavsaktu daudzums un skaitliskās attiecības starp tām un citām apbedījuma inventāra rotām dažādās kapsētās ir atšķirīgas, tā ir pastāvīgi konstatējama senlietu grupa šajos pieminekļos. Šī no vēlā dzelzs laikmeta pārmantotā tradicionālā rotu forma ilgstoši spēja pretoties pastāvīgi pieaugošajai modei apģērba saturēšanai un rotāšanai lietot dažādas riņķsaktas, atspoguļojot vietējo iedzīvotāju garīgās kultūras un tās materiālo izpausmju pārmantojamību. Jāatzīmē, ka līdzīga ilgstoša pakavsaktu saglabāšanās konstatējama arī Igaunijā, kur tās kopā ar riņķsaktām sastopamas 28,19 % 13.—18. gs. apbedī-

1. att. Izplatītākās 16.—17. gs. pakavsaktu formas — saktas ar atrotitiem (1—3) un ripu (4—6) galiem.

1 — Jurkovas Boči, 2. kaps, A 12078:4; 2 — Stukmaņu Vinakalns, 32. kaps, A 11772:61; 3 — Rīga, s. a., A 12134:1; 4 — Kastrānes Skubiņi, 3. kaps, A 10282:1; 5 — Kastrānes Skubiņi, 2. kaps, A 10281:1; 6 — Kastrānes Skubiņi, 4. kaps, A 10283:1

jumu.⁴ Acīmredzot Rietumeiropas izcelsmes riņķsaktu ieviešanās Latvijā vismaz daļēji saistāma ar vietējo iedzīvotāju tieksmi atsevišķās detaļās atdarināt sociāli augstākstāvošo iedzīvotāju slāņu rotāšanās manieri. Pakāpenski — paralēli Rietumeiropā vērojamaļai riņķsaktu izzušanai no rotu klāsta — to formas pilnībā lokalizējās, veidojot vietējus tipus, kuru rotājumā nereti sastopams vietējas izcelsmes ģeometriskais ornaments.⁵ Riņķsaktas ar laiku kļūst par vietēju rotu, par «zemnieku saktām».

Divu dažādu saktu formu (sākotnēji ārējas izcelsmes lokalizējušās riņķsaktas un tradicionālās pakavsaktas, kuru tipus 14.—17. gs. nereti formē dažādas «nietietējas» ietekmes) koeksistence pašreizējo pētījumu rezultātā ieskicējas visai aptuveni. Var pieņemt, ka šo divu saktu pamatformu paralēla pastāvēšana ir arheoloģisks fakts, kas atspoguļo sarežģītos, rakstītajos avotos minimāli konstatējamos garīgās kultūras procesus (to skaitā arī estētisko priekšstatu attīstību), kas 13.—17. gs. norisinās Latvijas teritorijā.

Neapšaubāmi visdaudzveidīgākās pakavsaktu formas eksistē 13.—15. gs., kad tās saktu vidū ieņem līdzvērtīgu vietu ar riņķsaktām, nereti skaita ziņā pat dominējot. Tā, piemēram, Sēlpils kapsētas materiālā, kur apbedījumi veikti no 14. gs. līdz 17. gs. sākumam, 234 apbedījumos kapu inventārā konstatētas 28 saktas, no tām 22 ir pakavsaktas.⁶ Lielākā daļa no tām sastopama kapos, kurus A. Zariņa datē ar 14.—15. gadsimtu.⁷ Līdzīga aina vērojama arī 13.—14. gs. kapsētā Drabešu Uplantos, kur 87 kapos konstatētas 16 saktas, no tām tikai divas riņķsaktas.⁸ Detalizētāku ieskatu pakavsaktu attīstībā sniedz Dobeles kapsēta, kurā 1979.—1982. gadā plašus izrakumus veica Jolanta Daiga (1920—1984). Lai gan pakavsaktu kopskaits šajā arheoloģiskajā pieminekļī ir nedaudz mazāks par trešdaļu no kopējā saktu daudzuma, tomēr 14.—15. gs. kapu inventārā pārsvarā konstatētas tieši šīs saktas. Pakavsaktu popularitāti šajā laikā labi ilustrē viens no bagātākajiem kapsētas apbedījumiem — 735. kaps, kurā atrastas septiņas pakavsaktas un divas riņķsaktas.⁹ 16.—17. gs. apbedījumos Dobeles kapsētā dominē riņķsaktas, arī bagātākajos apbedījumos, kuros liktas vairākas saktas, pārsvarā konstatējamās tieši šīs saktas.¹⁰ Šajā laikā samazinās arī pakavsaktu apakšgrupu daudzveidība. Sastopami gandrīz vienīgi pakavsaktu ar atrotītiem galiem un tordētu loku dažādi varianti un pakavsaktas ar ripu galiem.¹¹ Nelielās pakavsaktas ar atrotītiem galiem, spriežot pēc to novietojuma kakla rajonā, acīmredzot izmantotas kreklu sasprausšanai, bet virsējā apģērba saturēšanai un rotāšanai lietotas dažādas riņķsaktas. Pieņemot, ka kapu inventārs atspoguļo arī ikdienā valkāto rotu sastāvu, redzams, ka 16. gs. otrajā pusē un 17. gs. pakavsaktas pamazām izzūd no «modes», to vietu ieņemot citām saktu grupām.

Latviešu etnogrāfiskajā materiālā, neskatoties uz vairāku gadsimtu ilgo eksistenci viduslaiku rotu klāstā, pakavsaktas nav sastopamas. To vietā, sākot ar 18. gs., apģērba saturēšanai un rotāšanai plaši izmantotas dažāda veida riņķsaktas, sirdsveida saktas un kniepkēni.¹² Rodas jautājums: vai ir iespējams samērā pre-

cīzi noteikt laiku, kad senās tradicionālās saktas no maina etnogrāfiskajā materiālā konstatējamās formas un pakavsaktas izzūd no rotu klāsta? Līdz šim literatūrā pakavsaktu izmantošanas augšējā hronoloģiskā robeža iezīmēta visai aptuveni, norādot, ka pakavsaktas sastopamas 13.—17. gs. rotu materiālā.¹³ Dažkārt, norādot uz to izmantošanu 17. gs., atzīmēts, ka tās paralēli riņķsaktām lietotas līdz pat 18. gadsimtam.¹⁴

Intensīvā viduslaiku apbedījumu vietu pētniecība pēckara posmā, īpaši pēdējos 30—35 gados, devusi pietiekami plašus materiālus par 17.—18. gs. apbedījumiem, kas ļauj precizēt pakavsaktu izzušanas hronoloģisko robežu. Būtiska nozīme šī jautājuma risināšanā ir monētu līdzdošanas mirušajiem tradīcijas nostiprināšanās. Salīdzinājumā ar 13.—15. gs. apbedījumu inventāru 16.—18. gs. kapos monētas ir plaši izplatīta piedeva. (Līdzīga situācija vērojama arī Igaunijas dienviddaļas viduslaiku apbedījumos, kuros no 13. gs. vidum līdz 15. gs. vidum monētas konstatētas tikai 3,6 % kapu, bet laika posmā no 17. gs. līdz 18. gs. sākumam — 52,8 % apbedījumu.¹⁵) Šīs monētas visbiežāk ir Latvijas teritorijā kaltā sīknauda, kas intensīvi apgrozījās tieši latviešu zemnieku vidū un kā maksāšanas līdzeklis — tikai domāts lietošanai aizsaulē — līdzdota arī mirušajiem. Tādējādi var pieņemt, ka hronoloģiskā šķirtne starp monētas kalšanas gadu un tās līdzdošanu kapā vairākumā gadījumu ir neliela.¹⁶ Pieļaujot, ka atsevišķos gadījumos apgrozībā ilgstoši esošās monētas varēja nonākt kapā arī vēlāk, autors uzskata, ka monētas 17. gs. samērā droši izmantojamas apbedījumu datēšanai noteiktā laika intervālā. Arī tad, ja no kalšanas momenta līdz līdzdošanai mirušajam varēja būt pagājuši vairāki desmiti gadu, līdzīgs laika intervāls varēja būt pagājis arī no cita kapā līdzdotā priekšmeta darināšanas brīža. Šķiet, ka, līdzdodot mirušajam naudu, tika izmantotas monētas, kas gadījās «pa rokai». 17. gs. vidū un otrajā pusē tā visdrīzāk bija poļu un zviedru masveidā kaltā sīknauda, kas, ņemot vērā zemnieku iesaistīšanos preču—naudas attiecībās, varēja nokļūt pie viņiem visai drīz pēc tās kalšanas. Šādas pieejas pamatotību apstiprina arī literatūrā minētie piemēri, kur atzīmēti tipoloģiski tuvu vai analogisku rotu atradumi pat attāļās apbedījumu vietās kopā ar hronoloģiski vienlaicīgām monētām.¹⁷ Līdz ar to monētas samērā droši izmantojamas apbedījumu un tajos līdzdoto rotu datēšanai. Dotajā analizē, pamatā aplūkojot 17. gs. materiālu, pakavsaktu un pārējā kapu inventāra datējums ar monētām sadalīts pa gadsimta ceturkšņiem. Šāds sadalījums, ņemot vērā mēģinājumu raksturot ilgstošus, dažādās vietās ar atšķirīgu ātrumu notiekošus procesus, uzlūkojams par piemērotāko vēlo viduslaiku (jauno laiku vēstures sākumposma) arheoloģiskā materiāla objektīvai analīzei.

17. gs. vēlās pakavsaktas kapos vēl samērā plaši sastopamas kopā ar gadsimta pirmajā un otrajā ceturksnī kaltajām monētām. Nelielās pakavsaktas ar atrotītiem galiem un tordētu loku, kuras tradicionāli datē ar 16.—17. gs.,¹⁸ visbiežāk atrodamas kopā ar 16. gs. otrās puses un 16./17. gs. mijas monētām.¹⁹ Tādējādi tās pamatā raksturīgas 16. gs., bet sastopa-

mas, kā tas būs redzams no turpmākās analīzes, vēl 17. gs. otrajā un trešajā ceturksnī. 17. gs. sākumā, spriežot pēc kopā ar tām iegūtajām monētām, lietotas arī pakavsaktas ar ripu galiem. Tā, piemēram, Kastrānes Skubiņu kapulauka 2. kapā tās konstatētas kopā ar Sigismunda III Augusta 1623. gadā kalto Rīgas šiliņu, bet 3. kapā — kopā ar 1600. gadā kalto monētu.²⁰

Pakavsaktas ar atrotītiem galiem ir vienkārši veidotas, tām galvenokārt bija tīri funkcionāla nozīme — apgērba saturēšana. Arī to izgatavošanas tehnoloģija nesagādāja īpašas grūtības (aukstais tordējums), un, ņemot vērā šo saktu lielo daudzumu un variācijas Latvijas arheoloģiskajā materiālā, pamatots šķiet pieņēmums, ka tās darinātas mājamatniecības apstākļos.²¹ Dobeles kapsētas vēlās pakavsaktas ar atrotītiem galiem un tordētu loku veido gandrīz 42 % no kopējā pakavsaktu skaita. Kopā ar savrupatradumiem to daudzums sasniedz 140 eksemplāru.²² Acīmredzot arī citu, vēlīnajam posmam netipisku vai ne tik raksturīgu apakšgrupu saktas atsevišķos gadījumos varēja tikt lietotas vēl 17. gs. otrajā ceturksnī. Viens no šādiem piemēriem ir Mārtiņsalas kapsētas 551. kapa sakta ar noplacinātiem uzliectiem (nagli) un rotātiem galiem (VI 122:596), kura līdzdota kopā ar 1636. g. Kristīnas Rīgas šiliņu (VI 122:594). Šīs saktas forma kopumā raksturīga daudz agrākam laikam, bet, kā redzams, izņēmuma kārtā sastopama arī šajā laikā. Netipiska sudraba sakta ar grezniem ažūriem ripu (zvaigžņveida ripu) galiem konstatēta Līgatnes Ķempju pēc 1638. g. noguldītajā depozītā.²³ Salīdzinājumā ar vienkāršajām vēlajām pakavsaktām ar atrotītajiem galiem saktas ar ripu galiem vērtējamas kā visgreznākās vēlo pakavsaktu vidū. Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka tām raksturīga ierobežota izplatība — tās sastopamas galvenokārt Vidzemē, daudz mazākā skaitā Kurzemē un Zemgalē un tikai retos gadījumos — Latgalē.²⁴ Redzams, ka vēl 17. gs. otrajā ceturksnī pakavsaktas ir aktīvi izmantota rota.

Līdz šim nav zināmas ar monētām droši datējamas 18. gs. sākuma pakavsaktas, kas ļautu spriest par to saglabāšanos arī šajā gadsimtā. Izmaiņas rotaslietu modē šajā laikā atspoguļo Vecpiebalgas Purgaiļu kapsētas (J. Apala izrakumi) piemērs. Kapsētā tika atsegti 140 ar 18. gs.—19. gs. sākumu datējami apbedījumi. Kapu inventārā, kurā dominē galvenokārt monētas, konstatētas tikai atsevišķas sudraba un bilona riņķsaktas, bet pakavsaktas nav atrastas.²⁵ Kādas Smaudžu kapulauka pakavsaktas datējums ar 17.—18. gs.²⁶ uzlūkojams par visai hipotētisku, balstītu uz grūti datējamu citu piedevu materiālu. Gan apbedījums, gan pakavsakta drīzāk attiecināma uz 17. gs. kopumā vai uz tā otro pusi.

Var pieņemt, ka jau 18. gs. sākumā pakavsaktas ir izzudušas no vietējo rotu klāsta. Arī 17. gs. beigū — 18. gs. sākuma rakstītie avoti, kuros minētas «zemnieku saktas» (*Baur Broß, Baur Bretz, Bauerbretßen, Bauer Breschen*), spriežot pēc norādēm uz materiālu (sudrabs un alva) un rotājumu (sarkani «akmeņi», neīstie «akmeņi»),²⁷ liek domāt, ka tajos nav apskatītas pakavsaktas. Samērā droši var uzskatīt, ka rakstītajos

avotos sastopamais apzīmējums «brece» tika attiecināts vienīgi uz riņķsaktām. Tas bieži izmantots latviešu apgērba un rotu aprakstos 18. gs., kad tā sasaiste ar etnogrāfiskajām riņķsaktu formām nerada nekādas šaubas, bet pirmoreiz lietots J. Branda 1673. gadā izdotajā ceļojuma aprakstā.²⁸ Burbuļsaktas, kas attīstās no vienkāršajiem riņķsaktu veidiem, minētas arī G. Mancela sprediķu grāmatā «*Lettische Postill*» 1654. gadā. Diemžēl senākie latviešu saktu apraksti (A. Gvaņīni 1578. g., L. Millers 1595. g., A. Oleārijs 1635.—1636. g.), kuros minētas saktas vai metāla «riņķi» villaiņu vai kreklu rotāšanai, neļauj tuvāk noteikt šo rotu raksturu.²⁹ Kādā ar 1722. gadu datētā Rīgas fogtejas tiesas inventārā sniegtais saktu uzskaitījums, kurā minēta viena liela sakta (*Wagen Brötchen*) ar sarkaniem akmeņiem, četras lielas un četras mazas sudraba apaļās saktas, kā arī trīs sirdsveida saktas,³⁰ varētu atspoguļot 18. gs. sākumam raksturīgo latviešu saktu klāstu. Tāpat arī citi Rīgas latviešu rotu inventāri, kuros minētas sudraba, apzeltītas un pat zelta saktas,³¹ liek domāt, ka šajos gadījumos, pat ja nav minēts apzīmējums «brece», runāts tikai par riņķsaktām un sirdsveida saktām. Līdz ar to jāsecina, ka pakavsaktas izzudušas laikā no 17. gs. vidus līdz 18. gs. sākumam.

Pakavsaktu izzušanas procesu un to pilnīgu nomaiņu ar riņķsaktām un sirdsveida saktām iespējams izsekot, aplūkojot līdz šim pētīto samērā bagāto 17. gs.—18. gs. sākuma apbedījumu inventāru. Jauno saktu formu popularitātes uzplaukuma laiku labi atspoguļo kapos līdzdotās monētas. Kā redzams no Z. Apalas pētījumā par Latvijas sirdsveida saktām publicētās tabulas,³² apbedījumos ar sirdsveida saktām senākās monētas, izņemot vienu gadījumu (Grobiņas Priedulāju pēcapbedījums), ir 17. gs. Kārļa X Gustava, Kārļa XI, Kristīnas un Jana Kazimira šiliņi. Līdztekus šīm saktām 17. gs. otrajā pusē sāk plaši izmantot nelielas (20—30 mm) riņķsaktas ar gludu vai šķērsgrīzumā nedaudz profilētu segmentveida, dažkārt apaļu loku, kas nereti darinātas no sudraba.³³ Aizvien plašāk ieviešoties jaunajām saktu formām, no kapu inventāriem pazūd pakavsaktas. Pakavsaktu izzušana labi vērojama kapsētas pie Lielvārdes baznīcas (A. Zariņas izrakumi) apbedījumu materiālā, kurā kopā ar 17. gs. otrās puses — 18. gs. monētām sastopamas tikai riņķsaktas.³⁴ Cesvaines Grēmu «Zviedru kapos» (A. Vaska izrakumi), kuros apbedījumus datē 17. gs. 60. gados kaltie Kārļa XI Livonijas un Rīgas šiliņi, Jana Kazimira Polijas un Lietuvas vara šiliņi un 1731. gada djenga, tāpat nav konstatējamas pakavsaktas, bet samērā plaši pārstāvētas jau aprakstītās riņķsaktas un sirdsveida saktas.³⁵ Līdzīga aina vērojama arī ar 17. gs. beigām — 18. gs. datētajā Šķērskānu kapsētā. Tās kapu inventāros saktas pārstāv piccas nelielas bronzas un baltmetāla riņķsaktas un viena alvas sirdsveida sakta.³⁶ Pakavsaktas nav konstatētas arī Rencēnu Zeltu,³⁷ Ikšķiles Ankeršmitu,³⁸ Vadakstes Priedīšu,³⁹ Kerkūzu Franču,⁴⁰ Krapes Rogu⁴¹, Krimuldas Annas kalna,⁴² Auru Agrāriešu,⁴³ Ogres Puigu⁴⁴ un Kalvenes Sermuļu⁴⁵ kapsētā, kā arī Ķuncu kapulauka pēcapbedījumos.⁴⁶ Minētos kapus

datē 17. gs. vidus — 18. gs. monētas. Visās minētajās kapsētās kā hronoloģiski senākās monētas, kas kaltas un intensīvi apgrozījušās Latvijas teritorijā, konstatējamas vienīgi (vai arī izteikti dominē) Kārļa X Gustava (1654—1660), Kārļa XI (1660—1697) un Jana Kazimira (1648—1668) valdīšanas laikā kaltie šilīni.

Sirdsveida saktas un nelielās riņķsaktas parasti kapos atrodamas kopā ar minētajām un 18. gs. monētām, turpretī pakavsaktu atradumi, kurus datē 17. gs. 60.—70. gadu monētas, zināmi tikai atsevišķos gadījumos. Tā, piemēram, ar Kārļa XI un Jana Kazimira šilīņiem datētas pakavsaktas iegūtas Jēkabpils Zvanītāju (E. Šnores izrakumi) pēcapbedījumos,⁴⁷ Leimaņu Augsto kapu (Z. Apalas izrakumi) kapsētā,⁴⁸ kā arī kādā Stukmaņu Kalnapeļņu kapulauka apbedījumā.⁴⁹ Tipoloģiski šīs saktas galvenokārt pieder pie viduslaiku pakavsaktu ar atrotītiem galiem un tordētu loku vēlinajiem tipiēm,⁵⁰ kuri raksturoti jau iepriekš. Šķiet, ka šīs saktas attiecināmas uz pakavsaktu eksistences beigu posmu, kad nelielās pakavsaktas kreklu sasprausšanai nomaina riņķsaktas un sirdsveida saktas. Netieši to apliecina arī tas, ka divas pārējās zināmās pakavsaktas no 17. gs. trešā ceturkšņa apbedījumiem nepārstāv striktas viduslaiku posma tipoloģiskas formas, bet ir uzlūkojamas par senāku saktu pārveidojumiem, pavirši pielāgotiem izmantošanai ilgi pēc to darināšanas. Tāda ir Saukas Ratulānu (E. Šnores izrakumi) 35. kapa sakta ar magoņgalvām, kuras loka un galu forma ļauj to datēt pat ar 12.—13. gs., bet plakanā, biežā adata acīmredzot ir vēlāks, 17. gs. veidojums.⁵¹ Līdzīgi vērtējama arī Leimaņu Augsto kapu 176. kapa sakta (VI 136:331) ar atrotītiem galiem.⁵² Saktas loka rūpigais tordējums vairāk raksturīgs vēlajam dzelzs laikmetam, bet taisnā, vienmērīgi platā zosla atbilst kapa kopējam vēlajam datējumam. Iespējams, ka šīs senākas izcelsmes saktas pielāgotas lietošanai apstākļos, kad vietējie amatnieki pakavsaktas vairs nedarināja, atspoguļojot konkrēto lietotāju zināmu konservatīvismu rotu izvēlē vai arī materiālu nespēju iegādāties «modernākas» saktas.

Droši datējamos 17. gs. pēdējā ceturkšņa apbedījumos pakavsaktas līdz šim nav atrastas. Analizējot iegūto materiālu no apbedījumu vietām, kurās konstatētas 17. gs. otrās puses monētas, iespējams secināt, ka vēlākās pakavsaktas, ko datē kapu inventāru monētas, nelielā daudzumā sastopamas tikai 17. gs. trešā ceturkšņa apbedījumos. Pat pieļaujot 17. gs. 60. gados Rīgā kalto monētu ilgstošu saglabāšanos apgrozībā, ņemot vērā pētīto apbedījumu vietu lielo skaitu ar šīm un vēlākām monētām datētiem kapiem, kuros zināmas tikai citu grupu saktas, jāsecina, ka 17. gadsimta pēdējā ceturksnī pakavsaktas apbedījumos nav sastopamas. Pieņemot, ka mirušajiem līdzdotās saktas aktīvi valkātas arī

dzīvē, jāuzskata, ka pakavsaktu izmantošana 17. gs. otrajā pusē pakāpeniski samazinās un no rotu klāsta tās izzūd gadsimta pēdējā ceturksnī. Šajā laikā apģērba sasprausšanai un rotāšanai sāk lietot vienīgi riņķsaktas un sirdsveida saktas, bet senā, no vēlā dzelzs laikmeta pārmantotā un ilgstoši ekspluatētā pakavsakta kā saktu forma tiek pilnīgi aizmirsta. Acīmredzot šo saktu izzušana ir ilgstošs process, kura hronoloģiskie ietvari dažādās vietās varēja variēt.

17. gs. pēdējā ceturksnī vērojamas pakavsaktu izzušanas no rotu klāsta cēloņi acīmredzot saistāmi ar tā laika latviešu materiālās un garīgās dzīves norisēm. Iespējams, ka vienkāršo un samērā primitīvi darināto vēlīno pakavsaktu nomaiņa ar greznākajām, nereti no sudraba veidotajām riņķsaktām un sirdsveida saktām saistāma ar latviešu zemnieku un pilsētnieku materiālā stāvokļa uzlabošanos relatīvi mierīgajā, plašu un postošu karadarbību neskartajā 17. gs. vidū — otrajā pusē, īpaši zviedru Vidzemē un Kurzemes un Zemgales hercogistē.⁵³ Materiālās labklājības līmeņa celšanos apliecina kā atsevišķas rakstītas liecības,⁵⁴ tā arī lietiskie vēstures avoti.⁵⁵ Šādā situācijā, pieaugot materiālajām iespējām, pamatota bija vēlēšanās izmantot dārgākas, profesionālu amatnieku veidotas un līdz ar to «modernākas» rotaslietas.

Ja iegādātās greznās sudraba rotas vismaz daļēji varētu skaidrot ar centieniem ieguldīt iekrātos līdzekļus viegli pārvietojamos un tikai svētku reizēs izmantojamos objektos,⁵⁶ tad vairāk ikdienas lietošanai paredzētās rotas centās tām pieskaņot. Var konstatēt, ka 17. gs. beigās un 18. gs. sākumā daļai latviešu, īpaši pilsētniekiem, vērojama tendence aizvien vairāk lietot apģērbus, kas darināts pēc vācu parauga vai arī ar tā ietekmes elementiem.⁵⁷ Līdz ar to atbilstoši bija jāmainās arī apģērba funkcionālajam un dekoratīvajam rotājumam, konkrētajā gadījumā — saktām. Acīmredzot šī tendence gūst plašāku izplatību arī lauku apvidos zemniecības vidū. Pieprasījuma samazināšanās pēc tradicionālajām un vienkārši veidotajām rotām, pie kurām, iespējams, pieskaitāmas atsevišķas pakavsaktu formas, varētu tikt saistīta arī ar Rīgas nevācu jostinieku un saktu kalēju amata darbības izbeigšanos 17. gs., kad latviešiem domāto rotu darināšanu pilnībā pārņēma vācu zeltkaļu amats.⁵⁸

Detalizētāki vēsturiska un arheoloģiska rakstura pētījumi ļautu 17. gs. pēdējā ceturksnī vērojamo pakavsaktu izzušanu, kas acīmredzot vispirms atspoguļo estētiskās uztveres izmaiņas, saistīt ar dziļākām norisēm garīgās kultūras attīstībā šajā laikā. Iespējams tālākās izpētes virzienus, jāatzīmē, ka 17. gs. nogalē un 18. gs. sākumā izbeidzas apbedīšana daudzās ilgstoši izmantotās kapsētās un intensīvi rodas jaunas apbedījumu vietas, izmaiņas vērojamas arī apbedīšanas tradīcijās.

- ¹ LA. — 306. lpp.
- ² *Vijups A.* Dobeles pakavsaktas // Latvijas Universitātes zinātniskie raksti. 555: Vēsture. Feodālisma problēmas Baltijā. — R., 1990. — 43., 44. lpp.
- ³ Turpat.
- ⁴ *Valk H.* The Burial Grounds of Estonian Villages from the 13th to the 18th Centuries: Pagan or Christian? // *Tor.* — Uppsala, 1992. — P. 211.
- ⁵ *Vaska B.* Dobeles 16. un 17. gadsimta riņķsaktu ģeometriskā ornamenta analīze // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturē. — R., 1989. — 4. laid. — 153., 154. lpp.; *Zemītis G.* Par 17.gs. sudraba saktu attīstību // Latvijas PSR vēstures problēmas. — R., 1987. — 27., 28. lpp.
- ⁶ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. — R., 1980. — 208. lpp.
- ⁷ Turpat. — 189.—199., 211.—214. lpp.
- ⁸ *Apala Z.* Drabešu Uplantu kapsēta // AE. — R., 1987. — 15. laid. — 105. lpp.
- ⁹ *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapsētā // ASM 1980. un 1981. — R., 1982. — 72. lpp.; sk. arī: *Vijups A.* Dobeles pakavsaktas. — 44. lpp.
- ¹⁰ *Vijups A.* Dobeles pakavsaktas. — 44., 56., 57. lpp.
- ¹¹ Turpat. — 45.—47. lpp.
- ¹² Историко-этнографический атлас Прибалтики: Одежда. — Рига, 1986. — С. 87—93.
- ¹³ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. — 208. lpp.; *Brīvkalne E.* Tērvetes saktas // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 129. lpp. u.c.
- ¹⁴ LA. — 306. lpp.
- ¹⁵ *Valk H.* Reflections of Folk-Religion and Beliefs in Estonian Burial Customs // *Archaeology East and West of the Baltic.* — Stockholm, 1995. — P. 144.
- ¹⁶ Pret šādu 17. gs. apbedījumu datēšanas iespēju samērā skeptiski ir izturējusies D. Klepere. Analizējot Krimuldas Annas kalna apbedījumus, viņa norāda, ka 1663. gadā kalto šiliņu kapā varēja ielikt arī 1690. gadā, kad tā bija vēl derīga nauda (*Kleperes D.* Pārskats par izrakumiem Krimuldas Annas kalnā 1970. gadā. — VI 1: 228). Tomēr 20 apbedījumos konstatēto monētu šaurais hronoloģiskais diapazons (senākā monēta — Kristīnas 1636. g. Rīgas šiliņš, jaunākā — Jana Kazimira 1666. g. vara šiliņš) ir pret-runā ar D. Kleperes apgalvoto un pierāda, ka monētas līdzdotas kapā samērā drīz pēc to kalšanas. Līdzīga piesardzība 17. gs. rotu datēšanai pēc kapu inventāra monētām konstatējama arī Z. Apalas nozīmīgajā pētījumā par sirdsveida saktām (*Apala Z.* Sirdsveida saktas Latvijā // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 260. lpp.). Šis attieksmes pamatā ir fakts, ka Rīgā zviedru valdības emitēto šiliņu kalšana tiek pārtraukta 1665. gadā un 17. gs. vidū kaltā siknauda bijusi apgrozībā arī vēlākajā laikposmā (sk.: *Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam Rīgā kaltā siknauda un tās apgrozība // *Numismātika.* — R., 1968. — 126. lpp.). Tomēr, aplūkojot depoziņu sastāvu, redzams, ka apgrozībā šajā laikā vismaz nelielā apmērā parādās Zviedrijā 17. gs. pēdējā ceturksnī kaltās monētas (*Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam Rīgā kaltā siknauda. — 158., 159., 166., 168. lpp.). Tās relatīvi bieži sastopamas arī kapu inventārā (sk., piem.: *Loze I.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Smaudžu kapulaukā 1973. gadā. — VI 1:285; *Bernāte I.* Arheoloģiskie izrakumi Rogu viduslaiku kapsētā // ASM 1992. un 1993. — R., 1994. — 36. lpp.; *Cimermane I.* Aizsardzības izrakumi Zeltu kapulauka // ASM 1974. — R., 1975. — 23. lpp.; *Šnore E.* Arheoloģiskie izrakumi Beteļu kapulaukā Augšzemē 1977. gadā // ASM 1977. — R., 1978. — 71. lpp.).
- ¹⁷ *Graudonis J.* Arheoloģiskie izrakumi Auru Agrāriešu kapulaukā // LZAV. — 1960. — Nr. 6. — 20. lpp.
- ¹⁸ *Brīvkalne E.* Tērvetes saktas // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 125. lpp.; *Vijups A.* Dobeles pakavsaktas. — 45. lpp.; *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. — 194. lpp.
- ¹⁹ Kā atsevišķus piemērus varētu minēt Mārtiņsalas kapsētas (Ē. Mugerēviča izrakumi) 470. kapu, kurā šāda pakavsakta (VI 122:477) līdzdota kopā ar 1597., 1599. un 1600. gada kaluma Rīgas trīspelheriem; Dobeles kapsētas (J. Daigas izrakumi) 551. kapa pakavsaktu (VI 234:1948), kuru datē 157(?) gada Rīgas brīvpilsētas šiliņš; Tērvetes kapulauka (E. Brīvkalnes izrakumi) 7. un 26. kapa saktas (VI 21:170, 240) kapu inventārā ar 16. gs. Rīgas brīvpilsētas šiliņiem; Tērvetes sanatorijas dārza kapsētas 7. kapa ziedojuma pakavsaktu kopā ar astoņām monētām (*Zemītis G.* Aizsardzības izrakumi Tērvetes sanatorijas dārza kapsēta // ASM 1982. un 1983. — R., 1984. — 125. lpp., 27. att.: 5).
- ²⁰ *Vijups A.* Pakavsaktas ar ripu galiem Latvijas viduslaiku arheoloģiskajā materiālā // Latvijas Universitātes zinātniskie raksti. 589: Feodālisma problēmas Latvijā. — R., 1993. — 48., 49. lpp.
- ²¹ *Vijups A.* Dobeles pakavsaktas. — 57. lpp.
- ²² Turpat. — 45. lpp.
- ²³ Latviešu kultūra senatnē / F. Baloža un R. Šnores red. — R., 1937. — LXIII tab.: 1.
- ²⁴ *Vijups A.* Pakavsaktas ar ripu galiem. — 32., 33., 60. lpp.
- ²⁵ *Apals J.* Izrakumi Vecpiebalgā 1970. gadā // ASM 1970. — R., 1971. — 24. lpp. Depozīta aptuveno noguldīšanas laiku ļauj precizēt uz vienas no riņķsaktām iegrvētais gadskaitlis «1638».
- ²⁶ *Loze I.* Pētījumi 1974. gadā Smaudžu arheoloģiskajā kompleksā // ASM 1974. — R., 1975. — 53. lpp., 9. att.: 2.
- ²⁷ *Jansons A.* Liecības par latviešu saktām Rīgas fogtejas tiesas inventarizāciju un taksāciju protokolos // LZAV. — 1971. — Nr. 10. — 94.—101. lpp.
- ²⁸ *Karnups A.* Latviešu tērps pēdējos 350 gados // Ievads latviešu tautas tērpa vēsturē. — R., 1936. — 111.—114. lpp.
- ²⁹ Turpat. — 100., 109. lpp.
- ³⁰ *Jansons A.* Liecības par latviešu saktām. — 101. lpp.
- ³¹ *Straubergs J.* Latviešu saktu kalēju amats un Rīgas latviešu rotas // SM. — 1939. — Nr. 2. — 102.—110. lpp.
- ³² *Apala Z.* Sirdsveida saktas Latvijā. — 262.—264. lpp.
- ³³ *Zagorska I., Ruša M.* Arheoloģiskā apzināšana Krāslavas pilsētas apkaimē un izrakumi Šķērskānu viduslaiku kapsētā // ASM 1986. un 1987. — R., 1988. — 26. att.: 1—4, 6; *Ritums R.* Viduslaiku kapsētas Ventspils senpilsētā // Rakstu vainags arheologa Jāņa Siatkovska piemiņai. — R., 1994. — 18. lpp.; *Graudonis J.* Turaidas pils arheoloģiskā izpēte // ASM 1984. un 1985. — R., 1986. — 13. att.: 2; *Graudonis J.* Arheoloģiskie izrakumi Auru Agrāriešu kapulaukā. — III tab.: 1—3, 20. lpp. Šis arheoloģiskās saktas ļoti līdzīgas vai pat analogas etnogrāfiskajam materiālam (sk.: Историко-этнографический атлас. — С. 98, рис. 58).
- ³⁴ *Zariņa A.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Lielvārdē 1976. gadā. — VI 1: 344.
- ³⁵ *Vasks A.* Izrakumi Cesvaines Grēmu «Zviedru kapos» // ASM 1988. un 1989. — R., 1990. — 175. lpp., 31. att.
- ³⁶ *Zagorska I., Ruša M.* Arheoloģiskā apzināšana Krāslavas pilsētas apkaimē un izrakumi Šķērskānu viduslaiku kapsētā. — 158., 159. lpp.

- ³⁷ *Cimermane I.* Aizsardzības izrakumi Zeltu kapulaukā // ASM 1974. — R., 1975. — 23., 24. lpp.
- ³⁸ *Daiga J.* Pārbaudes izrakumi Ankeršmitos un Drukās (Ogres raj.) un Daugavas labā krasta apzināšana // ASM 1971. — R., 1972. — 65.—67. lpp.
- ³⁹ *Asaris J.* Izrakumi Priedišu senkapos // ASM 1984. un 1985. — R., 1986. — 28., 29. lpp.
- ⁴⁰ *Vasks A.* Arheoloģiskie izrakumi Kaplavā un Kerkūzos // ASM 1984. un 1985. — R., 1986. — 129. lpp.; *Vasks A.* Arheoloģiskie izrakumi Kerkūzos // ASM 1986. un 1987. — R., 1988. — 150., 151. lpp.
- ⁴¹ *Bernāte I.* Arheoloģiskie izrakumi Rogu viduslaiku kapsētā // ASM 1992. un 1993. — R., 1994. — 35.—37. lpp.
- ⁴² *Klepere D.* Arheoloģiskie atradumi Krimuldas Annas kalnā // RT 1969. — R., 1970. — 50., 51. lpp.; *Klepere D.* Pārskats par izrakumiem Krimuldas «Annas kalnā» 1970. gadā. — VI 1:228.
- ⁴³ *Graudonis J.* Arheoloģiskie izrakumi Auru Agrāriešu kapulaukā. — 23. lpp.
- ⁴⁴ *Cimermane I.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ogres raj. Puigās (bij. Ogresgala pagastā). — VI 1:38.
- ⁴⁵ *Stepiņš J.* Pārskats par izrakumiem XVII gs. kapu kalnā Aizputes raj. Kalvenes c. pie Sermuļu mājām. — VI 1: 105.
- ⁴⁶ Ķuncu kapulaukā tikai vienā pēcapbedījumā (35. kaps), kas būtu attiecināms uz 16. gs. otro pusi — 17. gs. pirmo pusi, konstatēta pakavsakta ar atrotītiem galiem (*Šnore E.* Pārskats par izrakumiem Jēkabpils raj. Sēlpils c. Ķuncos 1981. g. — VI 1:462. — 19., 20. lpp.). Pārējos apbedījumos, kas pamatā datējami ar 17.—18. gs., kopā ar Kārļa X Gustava (1654—1660), Kārļa XI (1660—1697) un Jana Kazimira (1648—1668) šiliņiem konstatētas tikai sirdsveida saktas un nelielās riņķsaktas.
- ⁴⁷ *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. — R., 1993. — 72. lpp.
- ⁴⁸ Leimaņu Augsto kapu kapsētas 21. kaps, pakavsakta ar atrotītiem galiem un tordētu loku (VI 136:42), 176. kaps, bojāta pakavsakta ar atrotītiem galiem un rūpīgi tordētu loku (VI 136:331).
- ⁴⁹ *Boy C.* [Par izrakumiem Stukmaņu Kalnapeļņos] // Sb. Kurl. 1895. — Mitau, 1896. — S. 28.
- ⁵⁰ Kopā ar 17. gs. 50.—60. gadu šiliņiem šādas pakavsaktas konstatētas Leimaņu Augsto kapu kapsētas 21. kapā, Jēkabpils Zvanitāju 23. kapā (sk.: *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi.. — 72. lpp., XIV tab.: 6; *Šnore E.* Pārskats par 1974. gada izrakumiem Jēkabpils Zvanitāju uzkalniņā) un, spriežot pēc apraksta, arī Stukmaņu Kalnapeļņu kapulaukā (sk.: *Boy C.* [Par izrakumiem Stukmaņu Kalnapeļņos]. — S. 28).
- ⁵¹ VI 229:158 (sk.: *Šnore E.* Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi.. — XIV tab.: 5, 72. lpp.). Saukas Ratulānu 35. pēcapbedījumā šī sakta līdzdota kopā ar Jana Kazimira 166(?) gada Lietuvas šiliņu (sk.: *Šnore E.* Lones c. Ratulānu arheoloģiskās ekspedīcijas 1979. gada pārskats. — VI 1:422).
- ⁵² Leimaņu Augsto kapu 176. kapu datē 17. gs. 60.gadu vara solīds (VI 136:331).
- ⁵³ Sk. vispārējos secinājumus par latviešu turības pieaugumu 17. gs.: *Dunsdorfs E.* Latviešu zemnieku turība septiņpadsmitajā gadu simtenī // Turība un brīvība septiņpadsmitā gadsimteņa Latvijā. — Linkolna, 1961. — 3.—32. lpp.; *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture 1600.—1710. — Stokholma, 1962. — 363. lpp.
- ⁵⁴ Vairākus faktus, kas liecina par zemnieku materiālo turību, atzīmē E. Dunsdorfs. Kā piemēru var minēt Ziemeļu kara laiku, kad, zviedru valdībai nonākot smagā finansiālā stāvoklī, daudzi latviešu zemnieki aizdot kronim ievērojamas summas (sk.: *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture.. — 316., 361. lpp.; *Dunsdorfs E.* Latviešu zemnieku turība.. — 19. lpp.).
- ⁵⁵ Zemnieku turības pieaugumu noteiktos reģionos apliecina arī Vidzemes, Kurzemes un Zemgales depoziņu sastāvs 17. gs., kurā konstatējami gan zemniekiem ievērojami naudas uzkrājumi, neredzami vairāku tūkstošu šiliņu apmērā (sk. depoziņu aprakstu: *Ceplēte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam Rīgā kaltā siknauda.. — 152.—169. lpp.), gan arī grezns sudraba rotas (sk.: *Ģintars V.* Dažas Zemgales 17.—18. gs. sudraba saktis // SM. — 1937. — Nr. 3. — 91.—96. lpp.; *Ģintars V.* Indriķa Smakata ģimenes rotas // SM. — 1938. — Nr. 1. — 139.—152. lpp.; *Straubergs J.* Jumpravmuižas depoziņš un tā īpašnieks // SM. — 1938. — Nr. 1. — 133.—137. lpp.).
- ⁵⁶ *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture.. — 470. lpp.
- ⁵⁷ *Straubergs J.* Latviešu saktu kalēju amats.. — 105. lpp. To, ka šī tendence nav konstatējama tikai Vidzemē un Rīgā, apliecina Jelgavas rātes 1670. gada protokols, kurā rāte vērsās pret nevācu pārmērīgo greznību apģērbā, norādot, ka viņi staigā tērpušies gandrīz kā vācieši (sk.: *Dunsdorfs E.* Latviešu zemnieku turība.. — 26. lpp.).
- ⁵⁸ *Straubergs J.* Latviešu saktu kalēju amats.. — 104. lpp.

Armands Vijups

THE UPPER CHRONOLOGICAL BORDER OF USING PENANNULAR BROOCHES

Summary

In Eastern Baltic including Latvia contrary to the other regions of Europe the penannular brooches still exist in the archaeological material of adornments during Middle Ages and early Modern times. For example, 336 penannular brooches in the Dobeļe 14—17th centuries cemetery and 272 brooches in Mārtiņsala cemetery were found during archaeological research. The traditional, inherited from Late Iron Ages (9—12th c.) shape of brooch successfully competes with the West Europe origin ring brooch all around Middle

Ages. The last one only gradually takes place in the assortment of native adornments. The most multishaped forms of medieval penannular brooches exist during the 13—15th centuries, when these brooches are as popular as ring brooches. The total number as well as a variety of forms (subgroups and types) slowly start to decline from the 16th century. The different variations of ring brooches and heartshaped brooches more and more replace the old shape of brooches.

Among the Latvians' ethnographical jewellery the penannular fashion doesn't exist. From the 18th century only a different kind of ring brooches, heart-shaped brooches and the so-called kniepķeni (a special form of doubled elaborate buttons) are used for the decoration and fastening of dress. Traditionally in literature it is considered that the final border of using penannular brooches lies somewhere in the 17th century or they are still in use till the beginning of the 18th century.

The article presents an attempt to define more precisely the upper chronological border of penannular brooches existence in Latvia on the bases of the 17th century burials with coins as a grave-goods. Taking into account the intensive involving of Latvian peasants in market relations during this time it is possible to assume that coins (small change) are placed in the graves shortly after the year of striking.

The late types of penannular brooches are relatively wide spread as grave-goods together with the coins of the first and the second half of the 17th century. They are represented mostly by penannular brooches with rolled terminals and toreutic hoop characteristic for the 16th — the beginning 17th century as well as by penannular brooches with disc-shaped terminals. It should be mentioned that the late penannular brooches with rolled terminals make the largest number (42 %) among all penannular brooches in Dobeles cemetery. Most elaborate forms among late penannular brooches without doubt are brooches with disc-shaped terminals which are also sometimes placed in graves together with the coins of the first half of the 17th century. There aren't penannular brooches among the grave-goods of the 18th century burials. Then the time of disappearance of these brooches must lie somewhere between the middle of the 17th — the beginning of the 18th century.

The investigations of the last 30—35 years give a relatively great number of the 17—18th centuries graves which is large enough for an attempt to point out the final border of using penannular brooches. The majority of cemeteries with earliest burials dated by

coins of the third and fourth quarters of the 17th century (solids of Charles Gustavus X (1654—1660), Charles XI (1660—1697), John Casimir (1648—1668)) doesn't contain penannular brooches as grave-goods. There are only ring brooches as well as heart-shaped brooches used as dress fasteners and adornments (Grēmu Zviedri, Šķērskāni, Rencēnu Zelti, Krapes Rogas, Ogres Puigas, Auru Agrārieši, Kalvenes Sermuži, Ikšķiles Ankeršmiti, Vadakstes Priedītes etc.). Only a few separate penannular brooches have been found in graves together with coins of the third quarter of the 17th century (Jēkabpils Zvanītāji, Leimaņu Augstie kapi, Saukas Ratulāni). These are brooches with rolled terminals as well as some earliest forms which are «reconstructed» and reused in the 17th century (perhaps due to the lack of newly-produced penannular brooches). There are no grave finds with penannular brooches and coins of the last quarter of the 17th century. Thereby it seems that penannular brooches are in active use only till the middle of the 17th century. During the third quarter the popularity of this adornment rapidly decreases and they totally disappear in the last quarter of this century.

Probably the raising of material welfare of Latvian peasants during the 17th century especially in Vidzeme, Kurzeme and Zemgale, is the main reason for the end of long-lasting penannular brooches tradition here. During this time a splendid silver ring brooches are spread mostly connected with the tendencies of thesaurization. Side by side with these elaborate adornments (for feasts and special occasions) simple brooches (small ring brooches and heart-shaped brooches) for daily wear are chosen as well. They replace penannular brooches as more «modern». Also the tendencies to wear more German or West European dresses have a certain role. The disappearance of traditional penannular brooches in the last quarter of the 17th century is the small and particular archaeological evidence which reflects the changes in the esthetic conceptions and probably also the deeper modifications in spiritual life of Latvians during this time.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Forms of the penannular brooches in the 16—17th centuries

Autors pateicas LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arheologiem par atļauju izmantot līdz šim npublicētos materiālus.

Antonija Vilcāne

VIŠĶU MASKAVAS KAPULAUKS (8.—12. GS.)

Višķu Maskavas lidenais kapulauks atrodas Daugavpils rajonā Višķu pagastā. Arheoloģiskie pētījumi tajā veikti 1937.—1939. g. arheoloģes Elvīras Šnores vadībā.¹ Izrakumu materiāli glabājas Latvijas Vēstures muzejā Arheoloģijas nodaļā.²

Višķu Maskavas kapulauks, līdzīgi kā daudzi citi Austrumlatvijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauki, ierīkots ezera krastā (1. att.). Tas situēts Višķu ezera austrumu krastā nelielā pakalniņā. Pētījumu rezultātā atsegti 85 apbedījumi. Kapulauks izpētīts tikai daļēji. Arheoloģisko izrakumu materiāli nav pilnīgi saglabājušies — kara gados zudusi daļa kapu aprakstu un zīmējumu, zudis arī atsegto kapu kopplāns.

Kapulauks ierīkots 8. gs. beigās, un mirušie tajā guldīti līdz 12. gadsimtam. Mirušo vairākums apbedīts 9.—11. gs. (tabula). Astoņos apbedījumos (16., 17., 36.—39., 46., 60. k.) kapu piedevas nav konstatētas. 19 apbedījumos iegūtais kapu inventārs neļauj tos precīzi datēt, taču liekas, ka vairākums no šiem apbedījumiem attiecināms uz kapulauka intensīvākās izmantošanas periodu.

Mirušie apglabāti zemē ieraktās bedrēs. Seklāk ieraktajiem kapiem, kas atsedzās pēc velēnas noņemšanas, kapa bedres līnija parasti neiezīmējas. Mirušie guldīti ovālās vai četrstūrainās kapa bedrēs, taču lielākajai daļai apbedījumu bedres formu nav iespējams noteikt izrakumu materiāla nesaglabāšanās dēļ. Trīspadsmit kapos blakus skeletam atsegti dūres, galvas lieluma un dažos gadījumos vēl lielāki granītakmeņi. Tie konstatēti galvenokārt vīriešu apbedījumos (1., 4., 9., 15., 18., 50., 51., 54., 55., 65. k.), sieviešu apbedījumos — tikai trīs gadījumos (35., 72., 76. k.). Lielākā daļa apbedījumu datējama ar 800. g.—10. gadsimtu. Akmeņu novietojums dažāds — skeleta labajā pusē: pie galvas (65. k.), blakus augšdelmam (4., 9., 15., 35. k.; 2. att.), blakus augšstilbam vai apakšstilbam (1., 50. k.; 3. att.), pie pēdas (55., 72. k.); kreisajā pusē: pie galvas (72. k.), pie augšdelma (9., 15., 51. k.), blakus gurniem un augšstilbam (18., 51. k.), blakus potītēm (9. k.). 76. kapā akmens atsegts virs galvas, 54. kapā gar skeleta kreiso pusi bijis lielāks akmeņu krāvums (4. att.), akmens novie-

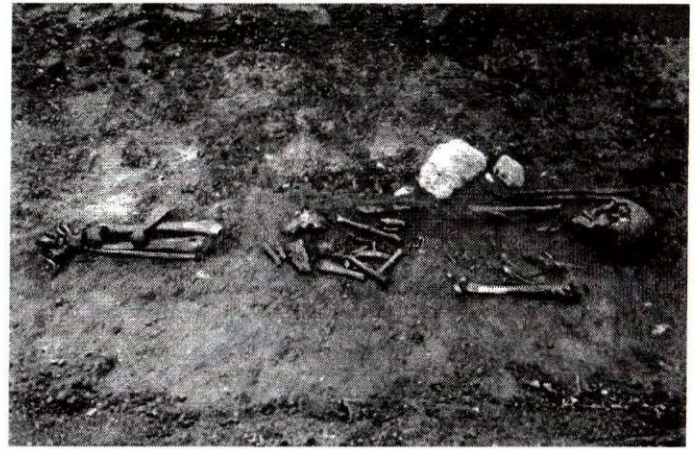
1. att. Skats uz Višķu Maskavas kapulauku

VIŠĶU MASKAVAS KAPULAUKA
APBEDĪJUMU HRONOLOĢIJA

Datējums	Dzimums	Kapu numuri
8. gs.	siev. vīr.	— 15., 18.
8./9. gs.	siev. vīr.	— 1., 2., 3., 4.
9. gs.	siev. vīr.	32., 52., 72. 57., 61., 63., 68., 69., 75., 77., 80., 85.
10. gs.	siev. vīr.	31., 45., 76. 9., 28., 29., 30., 33., 34., 40., 48., 49., 50., 51., 55., 56., 65., 66., 67., 81., 84.
10./11. gs.	siev. vīr.	12., 24. —
11. gs.	siev. vīr.	6., 10., 14., 22., 25., 26. 20., 21., 23., 41., 42., 44., 54., 83.
12. gs.	siev. vīr.	35. 19., 27.

tots arī galvas labajā pusē un kājgalī. Grūti pateikt, vai šie akmeņi saistāmi ar agrāka perioda uzkalniņu kapu reminiscencēm. Plašāka Austrumlatvijas kapulauku materiāla analīze rāda, ka šāda parādība novērojama kapulaukos, kas ierīkoti stipri akmeņainā zemē.³

Četros kapos (35., 52., 54., 55. k.) konstatētas koka paliekas. 35. kapā tās atsedzās skeletam abās pusēs vertikāli ejošas dziļumā, kas neapšaubāmi liecina, ka mirušais guldīts šķirstā. Kā liecina pētījumi

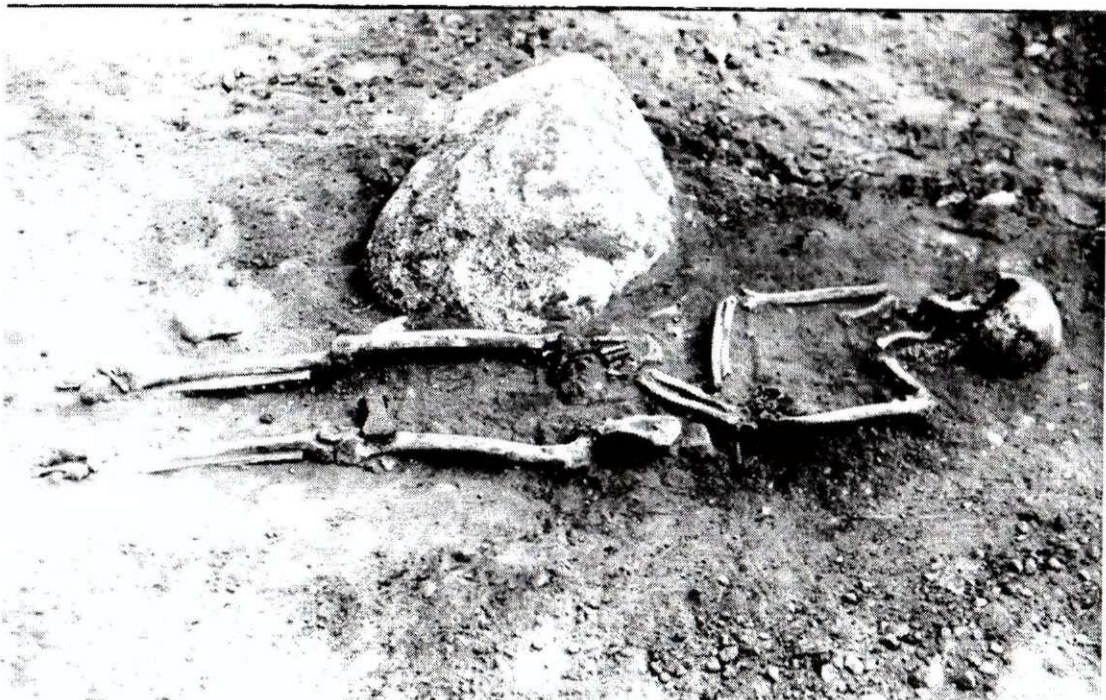

2. att. 4. kaps no ZA

citās kapulaukos,⁴ mirušie šajā periodā guldīti blūķa zārkos vai uz dēļu klājuma. Vairākos gadījumos kapos atsegtas bērza tāšu paliekas (10., 14., 25.—27., 35., 52. k.) — galvenokārt zem galvaskausa. Divos gadījumos tās konstatētas kapos, kur saglabājušās arī koksnēs paliekas. Tādējādi varētu domāt, ka ar bērza tāšīm izklājuši ne tikai bedres dibenu, bet arī dēļu klājumu vai šķirsta grīdu.

Kapa bedres dziļums svārstās no 10 līdz 70 cm, taču mirušie lielākoties atsegti apmēram pusmetra dziļumā. Daži apbedījumi konstatēti aramkārtā (12., 14. k.). Šajā kapulaukā liela daļa mirušo guldīta uz tīras grants vai arī guļ tīrā grantī (8., 51., 75., 77. k.). Vienā gadījumā (26. k.) mirušais guļ tumšā pelnu slānī, kas ap 40 cm biezs.

Skeletapbedījumos mirušie guldīti izstieptā stāvoklī uz muguras. Galva visbiežāk novietota taisni (1., 5., 7., 8., 10., 13., 14., 26., 32., 35., 37., 40., 45., 54.—

3. att. 50. kaps no DR

4. att. 54. kaps no ZA

56., 58., 59., 72., 75., 76. k.) vai nedaudz noliekta uz labo pusi (2.—4., 18., 19., 22., 23., 27., 29., 31., 38., 48., 50., 51., 65., 67., 77., 78., 80., 81., 83. k.), retāk uz kreiso pusi (9., 24., 25., 28., 33., 66. k.). Uz labo pusi noliekta galva konstatēta gandrīz tikai vīriešu apbedījumos. Mirušo rokas novietotas dažādi. Konstatēti 11 varianti sieviešu un 12 varianti vīriešu roku novietojumā. Roku stāvokli bija iespējams noteikt 14 sieviešu apbedījumiem un 31 vīriešu apbedījumam, bez tam 9 no šiem apbedījumiem nav precīzi datējami. Visbiežāk labā roka pacelta pret plecu, bet kreisā roka pārlikta taisni pāri viduklim (2., 8., 23., 33., 51., 65., 81. k.; 5. att.). Jāpiebilst, ka gandrīz visi minētie kapi ir vīriešu apbedījumi. Galvenokārt vīriešu apbedījumos konstatētas uz krūtīm krustotas rokas, divos gadījumos (9., 18. k.) kreisā roka atradusies virs labās rokas, bet trijos vīriešu apbedījumos (27.,

29., 75. k.; 6. att.) un vienā sievietes apbedījumā (24. k.) kreisā roka noliekta zem labās rokas. Sešos gadījumos rokas saliktas uz iegurņa (4., 17., 38., 45., 58., 83. k.; 2. att.), divos gadījumos rokas uz iegurņa sakrustotas (19., 26. k.), turklāt kreisā roka iet pāri labajai rokai. Piecos vīriešu (5., 28., 40., 67., 77. k.) un vienā sievietes apbedījumā (31. k.) elkoņos saliektas rokas paceltas pret galvu. Divos vīriešu (54., 66. k.; 4. att.) un vienā sievietes apbedījumā (14. k.) kreisā roka elkonī saliekta pacelta pret galvu, bet labā pārlikta taisni pāri viduklim. Tikpat bieži konstatēts variants, kad labā roka pārlikta viduklim, bet kreisā noliekta uz iegurņa (25., 50., 85. k.; 3. att.). Retāk kreisā roka pārlikta pāri viduklim, bet labā roka noliekta uz iegurņa (48., 59. k.). Piecos apbedījumos elkoņos saliektas rokas noliktas paralēli pāri viduklim, turklāt trīs gadījumos (7., 10., 76. k.) tuvāk galvai

5. att. 81. kaps no ZA

6. att. 27. kapa no Z

labā roka, bet divos gadījumos (35., 55. k.; 7. att.) — kreisā roka. Četros apbedījumos labā roka nolikta pāri iegurnim, kreisā saliekta elkonī un pacelta pret galvu (1., 22., 73., 78. k.), bet vienā vīrieša apbedījumā (3. k.) konstatēts pretējs roku stāvoklis — kreisā roka nolikta pāri iegurnim, labā saliekta elkonī un pacelta pret galvu. Roku novietojumā grūti izdalīt hronoloģiskas likumsakarības sakarā ar agrāko apbedījumu nelielo skaitu. Kapulaukā var vērot zināmas likumsakarības vīriešu un sieviešu apbedījumos. Vīriešu apbedījumos visbiežāk labā roka pacelta pret galvu, bet kreisā pārlikta pāri viduklim, abas rokas paceltas pret galvu vai nekrustotas pārliktas pāri iegurnim. Sieviešu apbedījumos dominē pāri viduklim saliktas rokas, turklāt labā roka tuvāk galvai. Plašāka latgaļu kapulauku materiāla analīze parāda noteiktas likumsakarības hronoloģiskā aspektā, turpretī starp vīriešu un sieviešu apbedījumiem tās nav vērojamas.⁵

Līdzīgi kā citos Austrumlatvijas kapulaukos, arī Višķu Maskavas kapulaukā konsekventi ievērota vīriešu un sieviešu apbedījumu pretēja orientācija. Vīrieši novietoti ar galvu austrumu virzienā, sievietes — rietu-

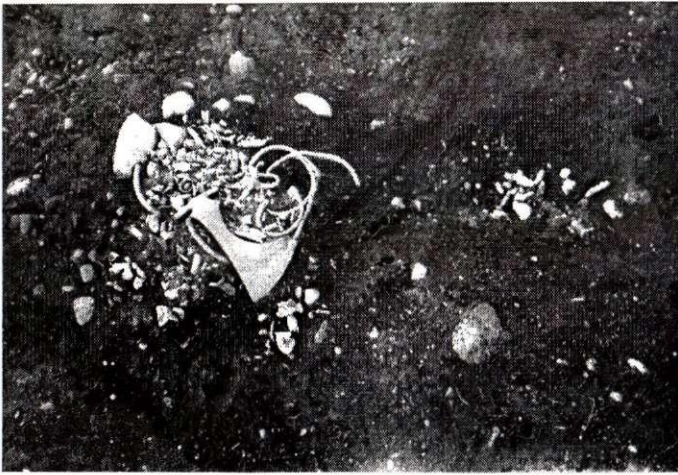
mu virzienā. Jāatzīmē, ka precīza orientācija kā vīriešu, tā sieviešu apbedījumos lielākoties nav novērota. Vīriešu apbedījumos visbiežāk konstatēta novirze DA—ZR virzienā, retāk ZA—DR, dažos gadījumos D—Z (2. k.) un ZR—DA (30. k.) virzienā. Sieviešu apbedījumos līdztekus precīzai rietumu—austrumu orientācijai visbiežāk vērojama ZR—DA, retāk DR—ZA un pavisam reti DA—ZR (52. k.) orientācija.

Višķu Maskavas kapulaukā atsegti četri ugunskaņi (6., 12., 57., 68. k.). Divi no tiem ir vīriešu apbedījumi, kas datējami ar 9. gadsimtu. 57. kapam 23 cm dziļumā iezīmējas garens ogļains plankums ar kalcinētiem kauliem un apdegušām trauku lauskām. Uz neliela akmens viens uz otra bija uzlikti divi dzelzs uzmavas šķēpu gali bez uguns patinas. Kapā atrasts arī bronzas spirālgredzens bez uguns patinas. Acīmredzot šie priekšmeti ziedoti mirušajam pēc tā sadzīvēšanas. 68. kapā apaļā pelnainā laukumā kopā ar kalcinētiem kauliem konstatēts dzelzs uzmavas šķēpa gals, dzelzs šaurasmens cirvis, bronzas lentveida aproce ar šķērsgrīzumā segmentveidīgu loku un putna nags. Visi priekšmeti bija bijuši ugunī. Postīts sievietes ugunskaņš (12. k.) konstatēts aramkārtā. Kapā atrastas divas lentveida aproces ar paplašinātiem galiem un pinuma ornamentu, divi spirālgredzeni, deformēts bronzas liels cilindrits un neliela trauku lauska. Kaps datējams ar 10./11. gs. miju. 6. ugunskaņš (8. att.) ir dubultapbedījums. Tajā konstatētas divas kalcinētu kaulu kaudzītes. Vienā no tām atrastas gan vīrieša (dzelzs plasmens cirvis, dzelzs šķiltavas, bronzas jostas detaļas), gan sievietes (četri kaklariņķi, aproce, vērpjamās vārpstas skriemēļi, celu dēlītis) kapa inventārs. Kaps datējams ar 11. gadsimtu. Līdzētajos skeletkapos sporādiski sastopamajiem ugunskaņiem nav rasts skaidrojums, jo piedevu raksturs neatšķiras no skeletkapu inventāra.

Višķu Maskavas kapulaukā skeletapbedījumu vidū ir 44 vīriešu, t. sk. 6 zēnu apbedījumi un 27 sievietes,

7. att. 55. kapa detaļa

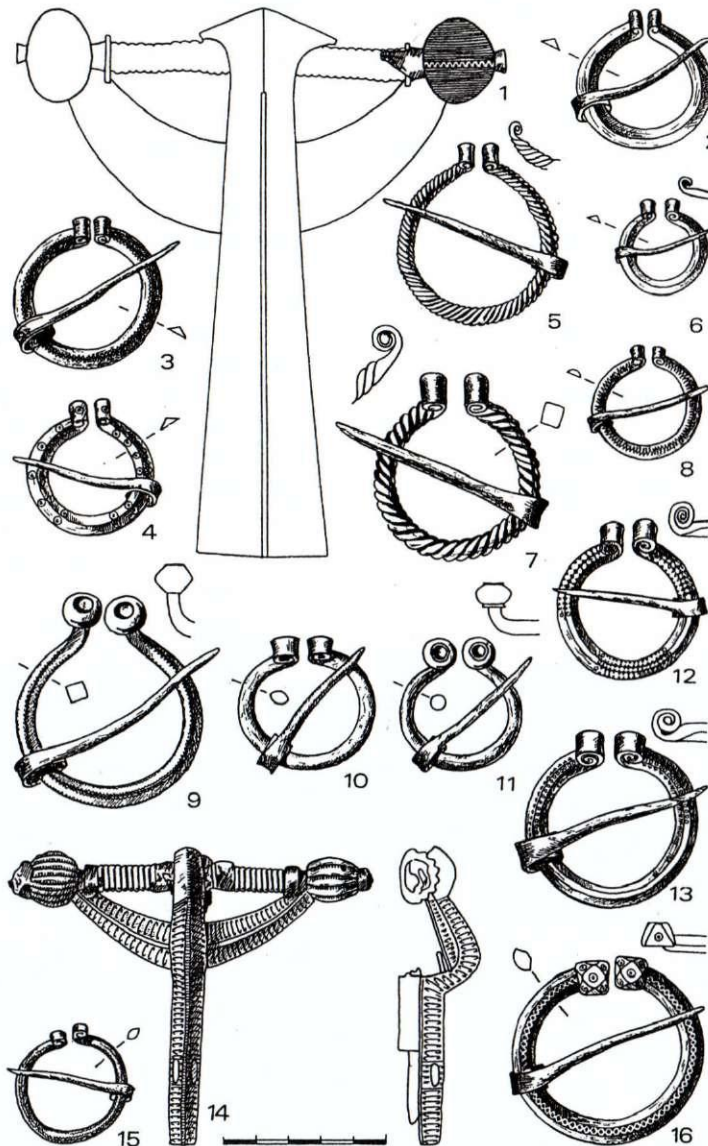

8. att. 6. kaps no augšas

t. sk. 6 meiteņu apbedījumi, 10 apbedītajiem dzimums nav nosakāms.

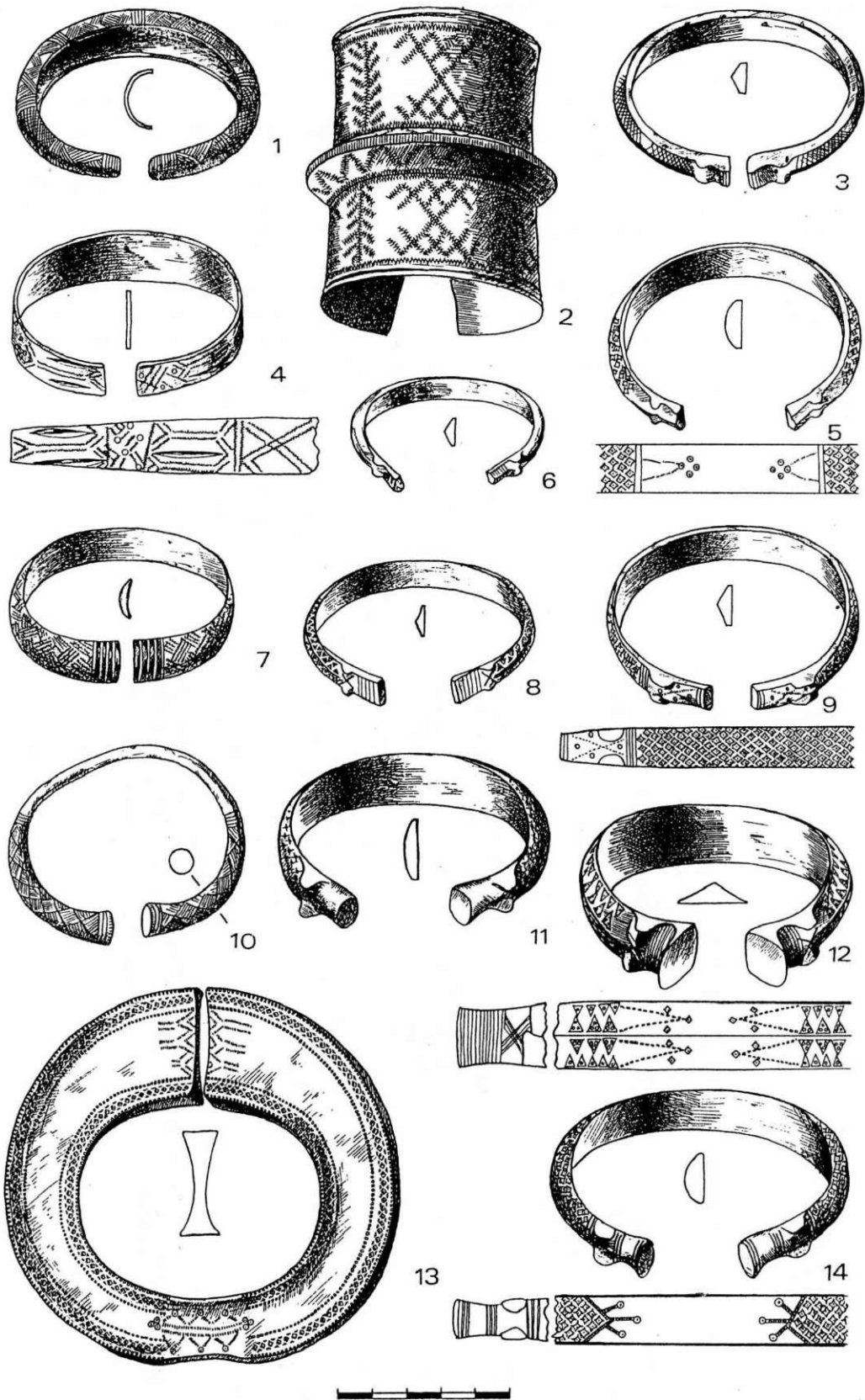
Mirušie apglabāti kopā ar dzīvē lietotajām rotām, darbarīkiem un ieročiem. Kapu piedevas nav konstatētas četros nepostītos apbedījumos (36.—39. k.) — šķiet, ka šie mirušie apglabāti vienlaicīgi un ierakti vēlāk par pārējiem kapulaukā apglabātajiem. Kapulaukā atsegti 33 postīti apbedījumi, daļa no tiem kapa piedevu ir ļoti maz vai vispār nav. Tādējādi gandrīz puse no kapulauka apbedījumiem nav pilnvērtīgi izvērtējama.

Apgērba paliekas Višķu Maskavas kapulaukā saglabājušās ļoti vāji, it sevišķi tas sakāms par vīriešu apbedījumiem. Tajos par apgērbi liecina vienīgi pie cirvjiem, šķēpiem u.c. metāla priekšmetiem pieoksidējušies auduma fragmenti. 33. kapā pie galvas divās rindās sarindotas pusapaļas bronzas podziņas liecināja

9. att. Višķu Maskavas kapulaukā atrastās saktas.

1, 14 — stopsaktas (44. k., s.a.), 2—4, 6 — pakavsaktas ar atrofītiem galiem un šķērsgrīzumā trīsstūrīgu loku (s.a., 21., 83., 34. k.), 5, 7 — pakavsaktas ar atrofītiem galiem un tordētu loku (19. k.), 8 — pakavsakta ar atrofītiem galiem un šķērsgrīzumā segmentveidīgu loku (45. k.), 9, 11 — pakavsaktas ar magoņgalvu galiem (s.a., 22. k.), 10, 15 — pakavsaktas ar šķērsgrīzumā rombisku loku (48., 52. k.), 12, 13 — pakavsaktas ar atrofītiem galiem un sešskaldņainu loku (66., 20. k.), 16 — pakavsakta ar daudzskaldņu galiem (51. k.)

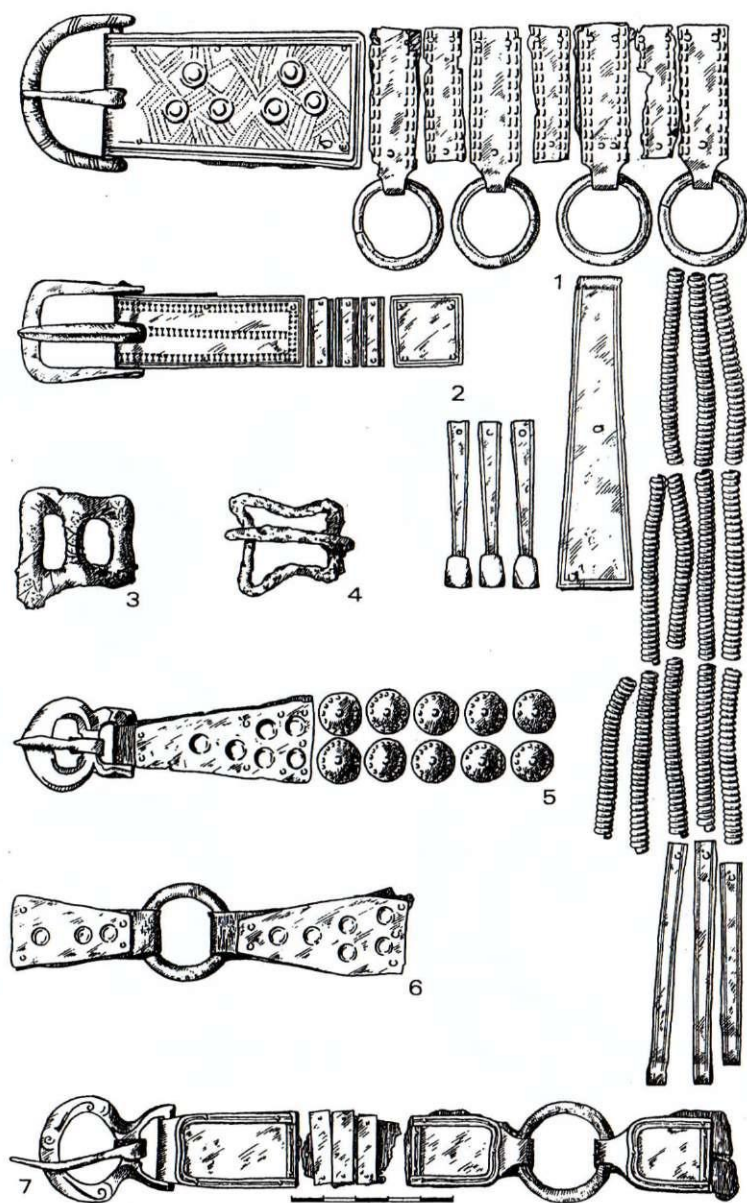
10. att. Višku Maskavas kapulaukā atrastās aproces.

1 — dobā aproce ar sašaurinātiem galiem (s.a.), 2 — mašetaaproce (s.a.), 3, 6, 8, 9, 12 — aproces ar zvērgalvu galiem un šķērsgrīzumā trīsstūrveida loku (23., 14. k., s.a., 35. k., s.a.), 4 — lentveida aproce ar nedaudz sašaurinātiem galiem (25. k.), 5, 11, 14 — aproces ar zvērgalvu galiem un šķērsgrīzumā segmentveida loku (10., 19. k., s.a.), 7 — lentveida aproce ar šķērsgrīzumā segmentveida loku (45. k.), 10 — aproce ar vāļu galiem (s.a.), 13 — karavīra aproce (29. k.)

par cepures apšuvumu. 29. un 34. kapā konstatēti rokautu fragmenti, ar kuru vīrieši parasti notina kreiso roku augšpus delnas locītavas. Jāatzīmē, ka rokauti konstatēti karavīru apbedījumos, t.i., apbedījumos, kur kapa piedevās ir arī ieroči, masīvās karavīra aproces. Rokauts komplektā ar karavīra aproci rotājis vīrieša kreiso roku, kurā cīņu laikā parasti turēja vairogu. Ar bronzas stīpiņām rotātā lente, vairākās kārtās aptīta ap roku, aizsargāja to no ievainošanas. Višķu Maskavas kapulauka 29. kapa rokauts bijis notīts 13—14 cm platumā. Lenti rotājušas šķērsgrīzumā trīsstūrainas, 2 mm platas stīpiņas. Arī 34. kapa rokauts ornamentēts ar šķērsgrīzumā trīsstūrainām, 1,5—2 mm plātām stīpiņām. Pirmais rokauts pēc pārējā kapu inventāra datējams ar 11. gs., otrais — ar 10. gadsimtu. Sīkāku minēto rokautu izgatavošanas tehnoloģiju sniegusi A. Zariņa.⁶ Spriežot pēc dažos vīriešu

kapos ceļgalu rajonā un zemāk atrastajām bronzas spirālītēm un gredzentiņiem, pieļaujams, ka vīrieši nēsājuši ar bronzu rotātus kājautus.

Arī sieviešu apbedījumos apģērbs slikti saglabājies. Nātna auduma fragmenti konstatēti 24. kapā (9./10. gs.) pie rotadatas un 35. kapā (12. gs.) zem villaines. Auduma palieku atrašanās vieta ļauj izteikt domu, ka tie ir kreklu fragmenti. Dīvos sieviešu apbedījumos atrasta villaine. 35. kapā tā apņēmusi mirušo ap pleciem un sniegusies līdz gurniem, bet uz krūtīm bijusi sasprausta ar pakavsaktiņu. Šī villaine pieskaitāma pie villainēm ar daļēji rotātu viduslāukumu.⁷ Tās rotāšanai izmantotas neprofilētas bronzas stīpiņas un no šķērsgrīzumā segmentveidīgas stieples darinātas spirālītes. Villaines nēsātāja bijusi bagāta sieviete, par ko liecina kapu piedevas — divi vainagi, lociņa važturis ar važiņām, trīs kaklariņķi, sešas aproces, trīs saktas,

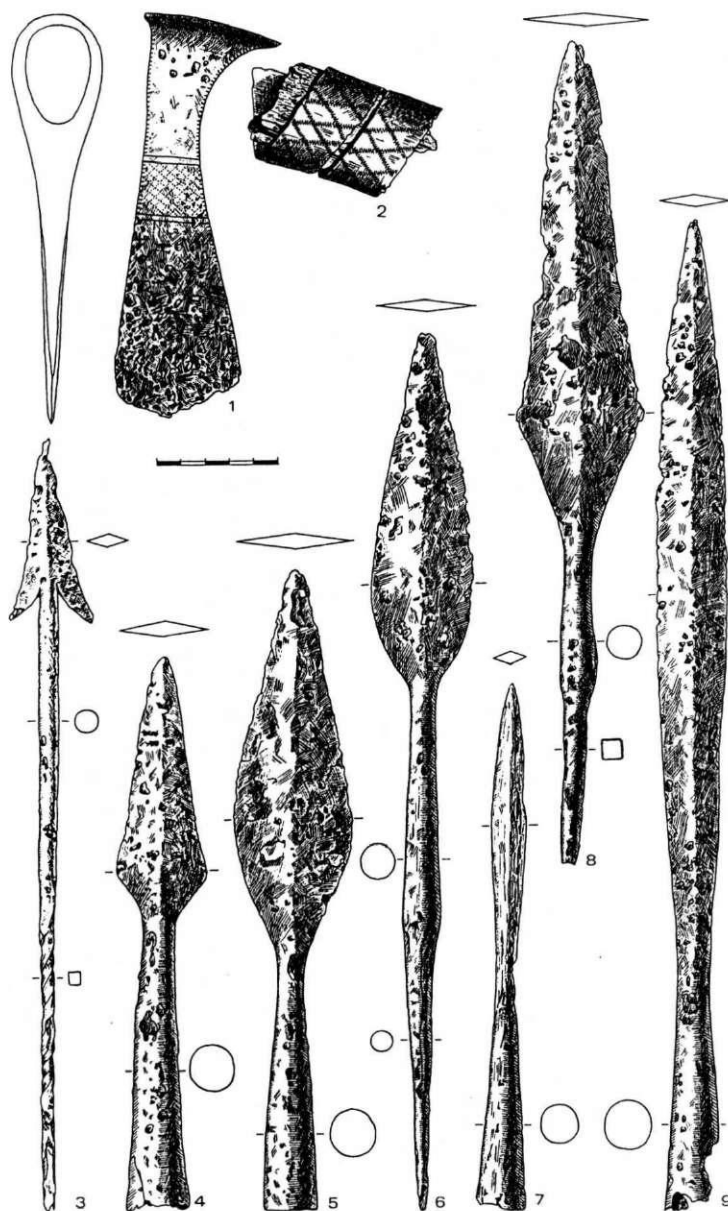
11. att. Ādas jostu ar bronzas apkalumiem fragmenti, jostu detaļas.

1 — ādas josta ar bronzas apkalumiem, spirāļu piekaru un cilpveida apkalumu (55. k.), 2 — ādas josta ar taisnstūrveidīgiem un kvadrātveidīgiem bronzas apkalumiem, jostas piekars ar šķeltni vienā galā un daudzskaldni otrā galā (34. k.), 3, 4 — dzelzs jostas sprādzes (85., 4. k.), 5, 6 — ādas josta ar bronzas podziņu apkalumiem, jostas sadalītājs (19. k.), 7 — ādas josta ar bronzas taisnstūrveida apkalumiem, jostas sadalītājs (22. k.)

seši gredzeni, trīspadsmit kauri gliemežvāki, kā arī tas, ka mirusī, šķiet, bijusi guldīta ar tāsīm izklātā šķirstā. Otra villaine iegūta postītajā 52. kapā (9. gs.). Tā rotāta ar bronzas skārda gredzentiņiem un šķērsgrīzumā segmentveidīgas stieples spirālītēm. Tā kā kaps bija postīts, tas atradumu ziņā nabadzīgāks par iepriekšējo (grīstes vainags, spieķadata, pakavsakta un četri spirālgredzeni), bez tam šajā apbedījumā konstatētas koka paliekas un tāsīs.

Vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā latgaļu apbedījumos konstatēts noteikts rotu komplekts: galvas, kakla, krūšu rotas, aproces un gredzeni. Galvas rotas jeb vainagus nēsājušas tikai sievietes. Višķu Maskavas kapulaukā atrasti 9 vainagi, no tiem četri lentveida spirālīšu vainagi (10., 22., 25., 35. k.) un pieci grīstes vainagi (10., 24., 35., 52., 76. k.). Tikai divos piedevām bagātākajos apbedījumos iegūts

gan lentveida, gan grīstes vainags. Diviem lentveida vainagiem spirālītes sakārtotas 5 rindās (22., 25. k.), bet pārējiem — 6 rindās. 10. un 35. kapā konstatētajiem vainagiem starpskārdītes ornamentētas gar malām ar reljefu valnīti un izspiestām saulītēm pa vidu. 22. kapā starpskārdītes rotātas gar malām ar izspiestu punktiņu dubultrindu, bet 25. kapā — ar reljefu valnīti gar starpskārdītes malām. Starpskārdītes parasti saturēja lentveida vainaga spirālītes, bet 10. kapā trīs blakus sastiprinātas starpskārdītes veidojušas vainaga aizmugures noslēgumu. 35. kapa lentveida vainags mugurpusē noslēdzies ar «šleifīti». Līdzīgi vainagi konstatēti Nukšu kapulauka 2. kapā,⁸ Kivtu kapulauka 165. kapā,⁹ Drabešu Liepiņu kapulaukā.¹⁰ Lentveida vainagi Višķu Maskavas kapulaukā atrasti kapu kompleksos, kas datējami ar 11. un 12. gadsimtu.

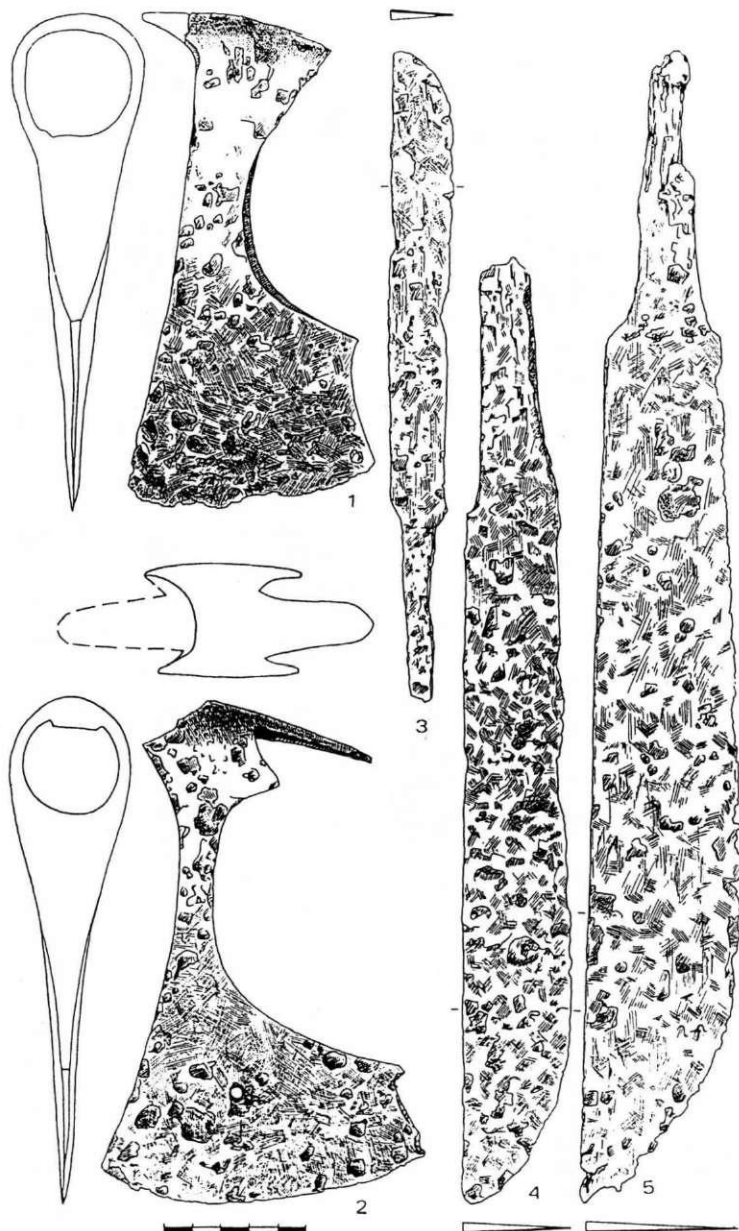
12. att. Ieroči.

1 — ornamentēts šaurasmens cirvis (s.a.), 2 — cirvja kāta bronzas aptinums (s.a.), 3 — iedzītņa šķēps ar atkarpēm (40. k.), 4, 5, 7, 9 — uzmaivas šķēpu gali (23., 67., 68., 55. k.), 6, 8 — iedzītņa šķēpu gali (4., 19. k.)

Grīstes vainagi pārstāv divus šo vainagu veidus. Agrākie — 9.—10. gs. grīstes vainagi veidoti no rievotajiem bronzas skārda cilindriņiem, kas divās rindās uzvērti uz ar dziju aptītiem lūkiem (24., 52., 76. k.). 11. gs. apbedījumos konstatēti vainagi, kas veidoti, uz dzijas grīstes uzverot spirāles. Spirāles darinātas no dažāda šķērsriezuma (trīsstūrains, segmentveidīga vai apaļa) stieples. 35. kapā grīstes vainagam pievienota arī bize — 30 cm gara dubultriņķišu važiņa ar pie riņķiša piekarinātu, saulītēm ornamentētu divpusējo bronzas ķemmīti. Lielas spirāles (15 gab.) ar dzijas paliekām konstatētas 10. kapā, tās varētu būt no grīstes vainaga.

Pie parastām sievietu rotām latgaļu apdzīvotajā teritorijā pieskaitāmi kaklariņķi. Višķu Maskavas kapulaukā 18 kaklariņķi atrasti astoņos sievietu apbedījumos, bet 11 kaklariņķi konstatēti kā

savrupatradumi. Visos astoņos apbedījumos pārstāvēti kaklariņķi ar noplacinātiem galiem. Par kapulauka agrāko šo kaklariņķu formu varētu uzlūkot noplacināto kaklariņķi, rotātu ar iecirstu nelielu fasešu ornamentu. Kaklariņķa galiem ir trīsstūrveida šķērsriezums. Tas konstatēts 76. kapā un datējams ar 10. gadsimtu. Nedaudz vēlāka ornamenta forma ir kā savrupatradumam iegūtajam kaklariņķim.¹¹ Šī kaklariņķa gali rotāti ar isām iecirstām svītriņām. Līdzīgs kaklariņķis atrasts Kivtu kapulauka 85. kapā un datējams ar laiku ap 1000. gadu.¹² 11.—12. gs. Višķu Maskavas kapulauka kaklariņķiem noplacinātie gali kļuviši platāki, tie rotāti ar trīsinātas līnijas rombu rakstiem (24., 26. k.). Šajā laikā noplacinātajiem kaklariņķiem tiek pievienotas trapecveida mēlītes un zvārguliši (25. k.). Interesanti atzīmēt, ka 35. kapā atrastajam kaklariņķim apakšējais gals

13. att. Ieroči.

1, 2 — platasmens cirvji (21. k., s.a.), 3 — duncis (40. k.), 4, 5 — vienasmens zobeni (33. k., s.a.)

bijis nolūzis un ticis piekniedēts no jauna ar divām kniedēm.

Višķu Maskavas kapulaukā noplacinātais kaklariņķis visbiežāk atrasts kopā ar no trim bronzas stieplēm vītu kaklariņķi ar cilpu galiem (6., 10., 14., 25., 35. k.). Divos apbedījumos (10., 35. k.) kaklariņķis ar cilpu galiem konstatēts divos eksemplāros. Pavisam kapulaukā atrasti 8 kaklariņķi ar cilpu galiem. Tie datējami ar 11. un 12. gadsimtu. Otrs vīto kaklariņķu veids — no trim stieplēm vīts kaklariņķis ar trim konusiem vienā galā un vienu konusu un divām noplacinātām plāksnītēm otrā galā pārstāvēts divos eksemplāros. Taču tikai viens no šiem kaklariņķiem konstatēts apbedījumā — 10. kapā, kas datējams ar 11. gadsimtu. Šī kaklariņķa diametrs ir 19 cm, tas veidots no samērā masīvām stieplēm, ar masīviem konusiem galos. Divu noplacināto stieplju gali ornamentēti ar zigzaglīnijām, kas veido rombu rakstu. Otrs kaklariņķis ir neliela diametra un mazāk masīvs, tā noplacinātās stieples, šķiet, nav ornamentētas. Šis kaklariņķis varētu būt hronoloģiski agrāks par iepriekš aprakstīto.

6. ugunskapā vienā eksemplārā un kopumā kapulaukā trīs eksemplāros pārstāvēts tordētais kaklariņķis ar četrskaldņu galiem. Visi atrastie kaklariņķi ir neliela diametra, četrskaldņu gali bez icirtumiem. Kapā atrastais kaklariņķis lietots kopā ar kaklariņķi ar noplacinātiem galiem un vīto kaklariņķi ar cilpu galiem un datējams ar 11. gs.; uz to pašu laiku varētu attiecināt arī savrupatradumu eksemplārus.

Austrumlatvijas teritorijā iecienītie kaklariņķi ar seglu un kāša galiem Višķu Maskavas kapulaukā iegūti kā savrupatradumi trijos eksemplāros. Tie visi pārstāv vienu šo kaklariņķu variantu un vidējā dzelzs laikmeta otrās puses formu. Kaklariņķu loks, izņemot to aizmugures daļu, notīts ar šķērsgrīzumā segmentveidīgu stiepli. Kāsis un segli nelieli, segli ar taisnu muguru un nelielu profilētu josliņu vidusdaļā, to garums svārstās no 1,7 līdz 2,5 cm. Šie kaklariņķi līdzīgi Kalniešu II kapulaukā iegūtajiem kaklariņķiem.¹³

Sieviešu apbedījumos kaklariņķi parasti atrasti vairākos eksemplāros. Višķu Maskavas kapulaukā visvairāk kaklariņķu (4) uztiets 10. apbedījumā, 6. un 35. kapā — 3, pārējos apbedījumos — pa diviem vai vienam eksemplāram.

Dažos Višķu Maskavas kapulauka sieviešu apbedījumos konstatētas kaklarotas vai to elementi. Kaklarotu veidošanā izmantoti kauri gliemežvāki, tie atrasti 15 apbedījumos, kur to skaits svārstās no 1 līdz 15 eksemplāriem. Trīs apbedījumos (14., 32., 58. k.) kauri gliemežvāku rotas tikušas papildinātas ar stikla krellēm. Iegūto stikla krellju skaits niecīgs — 5 eksemplāri. Kaklarotu veidošanā izmantotas arī bronzas spirālītes un bronzas gredzentiņi. Kaklarotas lielākoties sairusas, tikai 58. kapā konstatējams, ka rota veidota no 1 dzintara krelles, 1 stikla krelles, 7 kauri gliemežvākiem, 7 skārda gredzentiņiem un 17 spirālītēm. Šādas kaklarotas konstatētas dažos 9. gs., bet galvenokārt 10.—12. gs. apbedījumos.

Kapulaukā maz atrasts važiņu rotu. Viena važiņu rota iegūta 12. gs. apbedījumā (35. k.) — lociņa važturim sešās rindās pievienotas bronzas dubultriņķišu važiņas, kas sasniedz 42 cm garumu. Lociņa važtura izveidojums ir ļoti vienkāršs — 1 cm platai noplacinātai plāksnītei gali saliekti kāsi, pie galiem lokveida stieples važturī pie diviem bronzas stieples gredzentiņiem pievienotas važiņas. 25. kapā (11. gs.) konstatēta otra važiņu rota — dzelzs rotadai ar bronzas gredzena palīdzību četrās rindās pievienotas bronzas dubultriņķišu važiņas, kuru garums 58 cm. Važiņu otrais gals noslēdzas ar bronzas gredzenu, šķiet, arī tas bijis pievienots dzelzs rotadai.

Pie krūšu rotām varētu pieskaitīt divos apbedījumos (31., 71. k.) atrastās bronzas cilindrišu rotas, kuras veido cits citā ievērtu cilindrišu virkne. Pirmajā gadījumā virkne veidota no taisniem bronzas skārda cilindrišiem, bet postītājā otrajā apbedījumā tā veidota no rievotiem bronzas skārda cilindrišiem. Grezna līdzīga krūšu rota atrasta 10. kapā. To veido cits citā savērti dažādi gredzeni. Vairākums no tiem (18 eksemplāri) ir no šķērsgrīzumā apaļas vai segmentveidīgas stieples vai arī no savītām stieplēm veidoti spirālgredzeni. Rotas veidošanā izmantoti vēl 6 gredzeni ar vidusplāksnīti, 14 lieļņ cilindriši ar vidusprofilējumu un viens gredzens ar rozetveida jeb savītiem galiem. Šīs savērtās virknes garums izstieptā veidā — 66 cm. Līdzīgas krūšu rotas iegūtas Kivtu kapulaukā¹⁴ un Kapiņu Kristapiņu kapulaukā.¹⁵

Pie krūšu rotām pieder arī rotadatas, kas lietotas gan tērpa rotāšanai, gan tā saspraušanai. Višķu Maskavas kapulaukā rotadatas atrastas samērā maz — 19 eksemplāru. Rotadatas lietojuši gan vīrieši (15., 40., 57., 80. k.), gan sievietes (24., 25., 26., 32., 45., 52., 72. k.). Tā kā lielākā daļa rotadatu bijusi darināta no dzelzs, tās saglabājušās vāji un atsevišķos gadījumos to veids nav nosakāms. Kapulaukā konstatētas triju veidu rotadatas. To agrāko formu pārstāv 12 dzelzs krukadatu ar šķērsgrīzumā trīsstūrainas bronzas stieples aptinumu. Tās atrastas 9. gs. sieviešu un vīriešu apbedījumos, kā arī kā savrupatradumi. Trijos 9.—11. gs. apbedījumos (6., 45., 52. k.) saglabājušās dzelzs spieķadatas ar bronzas stieples aptinumu, bet 26. kapā atrasta ar 12. gs. datējama bronzas spieķadata. Latgaļu teritorijā krukadatas un spieķadatas ir visraksturīgākais rotadatu veids un tikai paretam sastopamas citas rotadatu formas. Višķu Maskavas kapulaukā tāda konstatēta 32. kapā (9. gs.) kopā ar divām dzelzs krukadātām ar bronzas stieples aptinumu. Šī rotadata ir neliela — 7 cm gara, ar nedaudz plakanu galvu un apaļu aci galvas vidū. Adatas galva ornamentēta ar skujiņas rakstu. Pie rotadatas saglabājusies ap 8 cm gara važiņa, veidota no šķērsgrīzumā trīsstūrainas stieples. Krukadatas pa pāriem, bet bez važiņām vai ar īsiem to fragmentiem atrastas vēl divos sieviešu apbedījumos. Šajos apbedījumos trūkst villaines, tādējādi domājams, ka arī šīs krukadatas bijušas krūšu važiņrotas sastāvdaļa.

Višķu Maskavas kapulaukā iegūts daudz saktu. Vīriešu nēsātā stopsakta kapulaukā atrasta piecos eksemplāros, kas pārstāv trīs šo saktu variantus.

Vienā eksemplārā ar 9. gs. datētā kapā (63. k.) konstatēta bronzas alvota stopa-šķēršu saktā. Otrs šo saktu variants pārstāvēts trīs eksemplāros (9. att.: 14). Tās ir stopsaktas ar magoņgalvu galiem. Saktu loku un stiegru klāj slīpgrebuma tehnikā darināts šķērsrievojums ar zvēru stila rudimentiem uz saktas kājas. Šīm stopsaktām ir dzelzs adata un dzelzs serde spirālei. Tikai viena no stopsaktām ar magoņgalvu galiem atrasta apbedījumā (54. k.; 4. att.), novietota šķērsām uz krūtīm. Pēc pārējām kapa piedevām (spirālgredzens, dzelzs šaurasmens cirvis, uznavas šķēpa gals, vienasmens duncis) apbedījums datējams ar 11. gadsimtu. Šo saktu izplatības karti devusi E. Šnore.¹⁶ Tās izplatītas galvenokārt Vidzemē un Latgalē, kā arī atsevišķos zemgaļu kapulaukos. Fragmentāri Višķu Maskavas kapulaukā pārstāvēts trešais variants — lielā masīvā stopsakta ar magoņgalvu galiem. 44. kapā konstatēta šādas saktas magoņgalva (9. att.: 1). Tā ir gandrīz apaļa, ar plakani ovālu šķērsriezumu, galvas šķērsrievojuma vidū josla ar trīsstūrīšu ornamentu. Kaps datējams ar 11. gadsimtu. Līdzīgas saktas iegūtas Mērdzenes Dzērvēs,¹⁷ Ludzas Odulkalnā.¹⁸

Lielā skaitā Višķu Maskavas kapulaukā atrastas pakavsaktas. Tās ir daudzveidīgas gan galu, gan loka izveidojuma ziņā. Visbiežāk lietotas pakavsaktas ar atrotītiem galiem un šķērsriezumā trīsstūrīņu loku (kopskaitā 27 eksemplāri; 9. att.: 2, 3, 6). Tās iegūtas 9 sieviešu un 10 vīriešu apbedījumos, kur šīs saktas konstatētas lielākoties pa vienai, un tikai dažos apbedījumos (23., 27., 53., 57. k.; 6. att.) tās atrastas divos vai trīs eksemplāros. Hronoloģiski pakavsaktas ar šķērsriezumā trīsstūrīņu loku aptver 9.—12. gs., bet visplašāk tās pārstāvētas 11. gs. apbedījumos. Šī veida pakavsaktas ir stipri vienvēidīgas, to lielums svārstās no 2,5 līdz 4,7 cm, saktas loks visbiežāk ornamentēts ar ļoti smalku zigzaglīniju gar tā vidusšķautnes malu. Tikai 83. kapa pakavsaktiņas loka abas skaldnes rotātas ar saulīšu ornamentu (9. att.: 4). Šāds ornaments ir arī vienai savrupatrastai saktiņai, turklāt tai ar saulītēm rotāta arī zoslas pēda. Līdzīga pakavsaktām ar šķērsriezumā trīsstūrīņu loku ir arī 45. kapā atrastā pakavsakta ar šķērsriezumā segmentveida loku (9. att.: 8).

Otrs izplatītākais pakavsaktu veids ir saktas ar atrotītiem galiem un tordētu loku (16 eksemplāri; 9. att.: 5, 7). Tās bija iecienījuši vīrieši, jo šīs saktas atrastas 9 vīriešu un tikai 3 sieviešu apbedījumos. Saktu izmēri svārstās no 4 līdz 6,5 cm. Višķu Maskavas kapulaukā tās lietotas no 10. līdz 12. gs., bet vairākums kapu ar šo saktu atradumiem attiecas uz 10. gadsimtu. Retāk kapulaukā iegūtas pakavsaktas ar atrotītiem galiem un skaldnotu loku. Atrastas trīs pakavsaktas ar šķērsriezumā rombisku loku (9. att.: 10, 15) un četras — ar šķērsriezumā sešskaldņainu loku. Pirmās ir vienkāršākas, nelielas, ornamentētas līdzīgi pakavsaktām ar šķērsriezumā trīsstūrīņu loku. Greznāki un masīvāki ir eksemplāri ar sešskaldņainu loku (9. att.: 12, 13). Šo saktu loka šķautne parasti ornamentēta ar trīsstūrīšiem. Visi Višķu Maskavas kapulauka šo saktu eksemplāri atrasti vīriešu apbedījumos

(20., 51., 66., 75. k.). Kopumā pakavsaktas ar atrotītiem galiem un skaldnotu loku Višķu Maskavas kapulaukā datējamās ar 9.—11. gadsimtu. Hronoloģiski atbilstošās līdzīgas saktas zināmas Nukšu kapulaukā.¹⁹

Reti Višķu Maskavas kapulaukā konstatētas bronzas pakavsaktas ar atrotītiem galiem un šķērsriezumā apaļu loku (8., 40. k., s.a.), ovālu loku (28., 50. k.) un ar apaļu stieplīti notītu loku (35. k.). Minētās pakavsaktas attiecas uz 10.—12. gadsimtu.

Tikai dažos eksemplāros kapulaukā pārstāvētas pakavsaktas ar magoņgalvu galiem (9. att.: 9, 11), daudzskaldņu galiem (7. att., 9. att.: 16). Vienai no pakavsaktām ar magoņgalvu galiem ir apaļš loks, otrai ir šķērsriezumā rombisks loks ar smalku zigzaglīnijas ornamentu gar šķautņu malām. Pakavsaktas ar magoņgalvu galiem lietotas 11.—12. gadsimtā. Divas masīvas pakavsaktas ar šķērsriezumā sešstūrīņu loku un daudzskaldņu galiem konstatētas vīriešu apbedījumos (51., 55. k.). Galu izveidojuma ziņā viena no saktām līdzīga Kivtu kapulauka 99. kapa saktai,²⁰ otra — šī paša kapulauka 62. kapa pakavsaktai.²¹ Vienai saktai ir gluds loks, otrai savukārt loks ornamentēts līdzīgi minētajai Kivtu kapulauka 99. kapa saktai.

Otra lielākā rotu kategorija Višķu Maskavas kapulaukā ir aproces. To vidū ir tādas, ko lietojušas tikai sievietes, un tādas, ko nēsājuši tikai vīrieši. Latgaļu arheoloģiskajā materiālā no sieviešu aprocēm vispazīstamākās ir spirālaproces, kuras tradicionāli liktas uz katras rokas un apbedījumos parasti sastopamas pāros. Višķu Maskavas kapulaukā spirālaproces atrastas gandrīz pusē sieviešu apbedījumu (9 kapos), un sešos no tiem tās konstatētas divos eksemplāros. Kopā ar savrupatradumiem kapulaukā iegūtas 19 spirālaproces. Hronoloģiski agrākās spirālaproces konstatētas 10. gs. apbedījumos (45., 76. k.). Šīm aprocēm ir 2—7 vijas ar trīsstūrīņu šķērsriezumu, gali taisni nocirsti. Spirālaproču vijas nereti ornamentētas ar smalku zigzaglīniju, līdzīgi kā Kivtu 57. kapa aprocei.²² Vēlākām aprocēm viju skaits stipri pieaug, sasniedzot 13—14 vijas, lai gan līdztekus sastopami eksemplāri ar 4—5 vijām. Pēc viju ornamentācijas 11.—12. gs. eksemplāri neatšķiras no iepriekšējā perioda spirālaprocēm, arī viju gali parasti ir taisni. Savrupatradumu vidū ir aproces ar greznāku ornamentāciju. Tās rotātas ar trīsinātu līniju skujīņu, rombu vai diagonālu krustu rakstu. Šo aproču galos izveidots caurumiņš piekariņu — zvaniņu piestiprināšanai. Jāatzīmē, ka savrupatradumos pārstāvēti zvaniņi, parasti savienoti kopā pa trim, kādus pievienoja arī spirālaprocēm. Līdzīgas aproces zināmas no Kivtu kapulauka I fāzes (7.—8. gs.) apbedījumiem.²³

Līdzšinējie pētījumi rāda, ka spirālaproces visbiežāk lietotas kopā ar manšetaprocēm un dobajām aprocēm,²⁴ bet Višķu Maskavas kapulaukā šo aproču lietošana komplektā nav vērojama. Visas 8 kapulaukā iegūtās manšetaproces bija savrupatradumi. Aproču platums lielākoties ir 4—4,5 cm, un tikai divām tas sniedzas līdz 8 cm. Kā liecina pētījumi citos latgaļu kapulaukos, šaurākās aproces ir hronoloģiski agrākas, datējamās ar 8. gadsimtu. Šīs aproces bagātīgi orna-

mentētas — vertikālas saulišu rindas mijas ar diagonāliem krustiem, kuriem galos saulītes. Šāds raksts atkārtojas vertikālos četros posmos arī uz aproces vidusprofilējuma šķautnēm. Višķu Maskavas kapulauka agrākajām aprocēm ornamenti ir vienāds, atšķiras ornamenta izpildījuma tehnika: trīs gadījumos līnijas ir trīsinātas un trīs gadījumos — laužas. Platākās manšetaproces ir hronoloģiski vēlākas. Tām ir reti sastopams rotājums — smalkas laužītas līnijas tehnikā veidoti ugunskrusti, kas mijas ar vertikālu skujiņas rakstu (10. att.: 2).

Dobās aproces ar sašaurinātiem galiem Višķu Maskavas kapulaukā atrastas trīs apbedījumos, kuri datējami ar 8./9.—10. gs. (2., 40., 81. k.). Aproces izgatavotas no plānas bronzas plāksnītes. To rotājumu veido šķērsrievojuma posmi, kas mijas ar 10—12 gludām, neornamentētām joslām (40. k.) vai arī ornamentētām ar saulītēm (2., 81. k.). Sieviešu apbedījumos šīs aproces atrastas pa vienai uz katras rokas.²⁵ Višķu Maskavas kapulaukā dobās aproces konstatētas tikai vīriešu apbedījumos pa vienai uz mirušā kreisās rokas. Pārējās piedevas šajos apbedījumos — dzelzs šaurmens cirvi (2., 81. k.), divi iedzītņi šķēpu gali (40. k.). Tādējādi minētās aproces neapšaubāmi nēsājuši vīrieši, līdzīgi kā Kalniešu II kapulaukā,²⁶ kur šī tipa aproces arī konstatētas vīriešu apbedījumos uz kreisās rokas. Viena dobā aproce sašaurinātiem galiem iegūta kā savrupatradums. Formas un lieluma ziņā tā neatšķiras no iepriekš aprakstītajām, bet rotājums tai ir oriģināls, kāds šī veida aprocēm nav sastapts. Aproces loks ar dažām šķērssvītēm sadalīts astoņos posmos, kuri rotāti ar smalku, rūpīgi iegravētu līniju pinuma ornamentu (10. att.: 1). Grūti skaidrojamas šo aproču nēsāšanas tradīciju atšķirības dažādos kapulaukos. Hronoloģiskas atšķirības te nav vērojamas. Kalniešu II kapulaukā apbedījumi, kuros konstatēta aproce ar sašaurinātiem galiem un šķērssvītņu rotājumu, datējami ar 8. gs. otro pusi,²⁷ Kivtu kapulauka apbedījumi — galvenokārt ar laiku no 700. līdz 800. gadam.²⁸

Pinuma ornamenti samērā rupjā, reizēm pat paviršā izpildījumā rotā lentveida aproces ar nelielām dobumu un mazliet paplašinātiem galiem. Višķu Maskavas kapulaukā šīs aproces atsegta piecos sieviešu apbedījumos (12., 14., 22., 24., 26. k.) 12 eksemplāros. Tās parasti nēsātas pa vienai uz katras rokas, bet 26. kapā uz katras rokas bijušas divas šādas aproces. Minēto kapu inventāri datējami ar 10./11. vai 11. gadsimtu. Visumā šīs aproces latgaļu arheoloģiskajā materiālā nav plaši izplatītas un nēsātas pārsvarā 10. gadsimtā. Kā rāda E. Šnores sastādītā šo aproču izplatības karte,²⁹ tās koncentrējas galvenokārt Daugavpils un Preiļu, mazāk Rēzeknes un Ludzas rajonā. Kā jau minēts, aproces rotātas ar iegravētu līniju pinuma ornamentu, bet atsevišķos gadījumos konstatēts savādāks raksts. Tā vienai no 14. kapa aprocēm gali rotāti ar iecirstām dubultlīnijām, kas veido rombus. 24. kapa divām aprocēm iesvītrotie laukumīni mijas ar neiesvītrotiem rombiem, kuru smailēs ir saulītes. Višķu Maskavas kapulauka apbedījumos šīs aproces komplektā ar citām aprocēm (spirālaprocēm un aprocēm ar zvērgalvu galiem) atrastas tikai dažos apbedi-

jumos. Uzskata, ka tās izveidojušās no aprocēm ar vāļu galiem un līdzīgu ornamentu.³⁰ Višķu Maskavas kapulauka savrupatradumos pārstāvētas 4 šādas aproces (10. att.: 10). To muguras daļa tieva, ar apaļu šķērsriezumu, uz galiem aproces loks palielinās, bet galu diametrs nepārsniedz 1 cm. Aproces resnākā daļa rotāta ar iecirstu līniju pinuma rakstu, aizmugures daļa — gluda. Līdzīgas aproces ar vāļu galiem konstatētas Kalniešu II kapulaukā,³¹ galvenokārt 8. gs. apbedījumos, kur tās atsegta uz kreisās rokas vīriešu apbedījumos, bet uz abām rokām — sieviešu apbedījumu.

Visvairāk Višķu Maskavas kapulaukā pārstāvētas aproces ar zvērgalvu galiem (26 eksemplāri). 16 aproces atrastas 5 sieviešu apbedījumos. Vairākos gadījumos tās lietotas komplektā ar spirālaprocēm (10., 22., 25., 35. k.) uz abām rokām. Arheoloģiskajā materiālā zināmi apbedījumi, kur mirušajam uz rokām bijis 12 šo aproču (uz katras rokas pa sešām).³² Višķu Maskavas kapulaukā lielākais aproču skaits vienā apbedījumā ir 4 eksemplāri. Divos apbedījumos (25., 35. k.) uz katras rokas bijušas divas, vienā apbedījumā (14. k.) — uz kreisās rokas — trīs, uz labās — viena aproce ar zvērgalvu galiem. Aproces ar zvērgalvu galiem konstatētas arī četros vīriešu apbedījumos (6 eksemplāri). Vīrieši atšķirībā no sievietēm šīs aproces nēsājuši uz vienas rokas — vairākumā gadījumu uz kreisās rokas (19., 27., 41. k.). 23. kapā abas aproces ar zvērgalvu galiem konstatētas uz labās rokas, jo uz kreisās rokas bija karavīra aproce. Aprocēm ar zvērgalvu galiem parasti ir vislielākā ornamenta un formas dažādība. Višķu Maskavas kapulauka aprocēm ir šķērsriezumā trīsstūrveidīgs vai segmentveidīgs loks. Aproces ar segmentveidīgu šķērsriezumu konstatētas 4 eksemplāros (10. att.: 5, 11, 14). Šīs aproces samērā masīvas, stilizēto zvērgalvu ausis stipri izceltas, aproču gali klāti ar lāsīšu ornamentu, kas loka vidū noslēdzas ar trīsinātas līnijas trīsstūriem ar saulītēm galos. Aproču aizmugurcs daļa nav ornamentēta. Masīvās aproces ar zvērgalvu galiem, šķērsriezumā segmentveidīgu loku un lāsīšu ornamentu atsegta vīriešu apbedījumos (19., 41. k.), kuru inventārs datējams ar 11. un 12. gadsimtu.

Zvērgalvu aproces ar šķērsriezumā trīsstūrveidīgu loku un nelieliem izciļņiem ausu vietā konstatētas visbiežāk. Šī veida aprocēm ir daudzveidīgs loka rotājums: skujiņu raksts (23. k.), rombu raksts (25., 27. k.), smalkas zigzaglīnijas raksts (līdzīgi kā uz spirālaproču vijām un pakavsaktām; 25., 35. k.), kāsīšu raksts (10., 35. k.) vai rindās izkārtotu trīsstūrišu raksts (s.a.). Viena no aprocēm ar trīsstūrišu rakstu izdalās pārējo vidū ar savu masivitāti (10. att.: 12). Tās loka platums 2 cm, gali noslēdzas ar 1,8 x 1,8 cm lielu kvadrātu. Zvērgalvai ausis izceltas, to pastiprinot ar iegravētu krustu starp ausīm. Aproces loks, kā jau minēts, ornamentēts ar rindās izkārtotu trīsstūrišu rakstu, kas pāriet trīsinātu līniju trīsstūru rakstā, kas savukārt noslēdzas ar saulītēm to galos. Ornamentācijas un masivitātes ziņā šī aproce līdzīga aprocēm ar segmentveidīgu loka griezumam. Tā kā zvērgalvu galu aproces ar trīsstūrveidīgu loka griezumam

formas ziņā ir mazāk masīvas par aprocēm ar segmentveida loku, tās lielākoties lietojušas sievietes (14., 22., 25. k.), kuru kapu inventārs datējams ar 11. gadsimtu. Sastaptas tās arī vīriešu 11. gs. (23. k.) un 12. gs. (27., 35. k.) apbedījumos.

Višķu Maskavas kapulaukā atrastas četras lentveida aprocēs ar segmentveidīgu šķērsriezumu (10. att.: 7). 45. sievietes kapā divas šādas aprocēs bijušas uz kreisās rokas kopā ar spirālaproci, 55. kapā tāda konstatēta uz labās rokas, bet uz kreisās rokas atrasta karavīra aprobe. Viena fragmentāra segmentveida aprobe atsegta arī vīrieša ugunskapā (68. k.). Ornaments visām aprocēm līdzīgs, bet vērojama radoša pieeja tā izpildījumā. Aprocu ornamentu veido raksts, ko nosacīti varētu nosaukt par pinuma rakstu — aizpildīti laukumiņi mijas ar neaizpildītiem. 45. kapa aprocēm ar trīsinātām līnijām aizpildīti laukumiņi mijas ar neaizpildītiem laukumiņiem. 55. kapa aprobei līnijas iegravētas un raksts papildināts ar stingrāk iespiestiem punktiņiem, bet 68. kapa aprobei laukumiņi aizpildīti ar smalkām zigzaglīnijām, pastarpām tās papildinot ar saulītēm. Ugunskapā atrastā aprobe pēc pārējā kapa inventāra datējama ar 9. gs., bet citas šī veida kapulaukā atrastās aprocēs — ar 10. gadsimtu. Līdzīgas aprocēs atrastas Kivtu kapulaukā un datējamās ar 10. gs. beigām.³³

Višķu Maskavas kapulaukā 25. kapā kopā ar 2 spirālaprocēm, 3 aprocēm ar zvērgalvu galiem konstatēta ornamentēta, plāna lentveida aprobe ar sašaurinātiem galiem. Aprocēs ornaments oriģināls, bet pavirši izpildīts (10. att.: 4).

19. kapā iegūtas divas bronzas vītās aprocēs. Tās pārstāv vīto aprocu divus variantus. Aprocu loks veidots, savijot divas apaļa šķērsriezuma stieples, kurām no divām smalkām stieplītēm savītas stieples pārvijums. Vienai aprobei gali notīti ar apaļu stiepli un sasieti, otrai — satīti gliemezīti. Abas aprocēs konstatētas uz labās rokas, bet uz kreisās rokas — aprocēs ar zvērgalvu galiem. Minētā kapa inventārs datējams ar 12. gadsimtu. Šīs aprocēs ir slāviskas cilmes un latgaļu teritorijā zināmas tikai dažos eksemplāros.³⁴

Grūti atrast analogijas 6. kapa (11. gs.) divām aprocēm ar šķērsriezumā sešstūrīnu, vienmērīgu loku un taisniem galiem. Aprocu virsējās šķautnes ornamentētas ar četrām trīsstūrīšu rindām, aprocu gali šķērsvītroti.

Specifiska Austrumlatvijas rota vēlajā dzelzs laikmetā ir karavīra aprobe, ko nēsājuši tikai vīrieši (10. att.: 13). Kā rāda pētījumi latgaļu kapos, karavīra aprocēs konsekvēti nēsātas uz kreisās rokas, un, domājams, tām bijusi zināma loma aizsardzībā, uztverot sitienu, ko atvairīja ar vairoga palīdzību. Višķu Maskavas kapulaukā karavīra aprocēs atrastas 5 apbedījumos (23., 29., 30., 55., 74. k.), t. sk. divos zēnu apbedījumos. Tās visas pieskaitāmas J. Daigas izstrādātās karavīra aprocu tipoloģijas III tipam.³⁵ Šī tipa aprocēm šķērsriezums atgādina trapeci ar ierauktiem sāniem, turklāt trapeces apakšmala ir platāka par augšmalu. Aprocēm raksturīgs fasetēts sīku rombu un trīsstūru ornaments, kas gar aprocēs malām veido ba-

gātīgi ornamentētas joslas, ko iežogo zobīņu rindas. Aprocu gali rotāti ar 3—4 vertikāla likloča posmiem, no kuriem atiet stari. Aprocu galiem saejot kopā, veidojas rombu raksts. Aprocēs vidusdaļas rotājumu arī veido 3—4 rombi, kas papildināti ar saulītēm. Kā rāda J. Daigas pētījumi, III tipa karavīra aprocēs atstās 10. gs., paretam sastopamas arī 11. gs., tās izplatītas visā Austrumlatvijas teritorijā, it sevišķi Ludzas novadā, kā arī ap Daugavpili, Rēzekni, Madonu, Pļaviņām, Cēsīm. Šī tipa aprocēs nereti atrastas zēnu apbedījumos, kā tas vērojams arī Višķu Maskavas kapulaukā. Zēnu karavīra aprocēs ir mazākas un vieglākas, ar pāri esošiem galiem. Šo aprocu ornamentācija ir vienkāršāka, bet pamatmotīvs līdzīgs jau aprakstītajām picaugušo aprocēm, it sevišķi tas sakāms par 74. kapa zēna aprobei. 30. kapa zēna aprocēs rotājums vienkāršots, aprocēs vidusdaļā rombus aizstājot ar likloci. Nedaudz lielāka karavīra aprobe konstatēta 23. apbedījumā. Tā atšķiras no iepriekš aprakstītajām ar oriģinālu rotājumu. Aprocēs gali ornamentēti ar trīsinātām līnijas likloci, kas, galiem saejot kopā, veido rombu, bet aprocēs platākā daļa rotāta ar skujiņas rakstu. Šajā apbedījumā atšķirībā no iepriekš minēto zēnu apbedījumiem konstatēti arī ieroči — dzelzs uz-mavas šķēpa gals un dzelzs platasmens cirvis. Iespējams, ka šajā kapā apbedīts pusaudzis.

Karavīra aprocēs atrastas piedevām bagātākos apbedījumos. Šajā ziņā izņēmums nav arī Višķu Maskavas kapulauka vīriešu apbedījumi. Vienā no tiem līdztekus citām piedevām konstatētas rokauta paliekas. Otrā apbedījumā iegūta grezna bronzas josta (7. att.), lai gan šie kapi pēc piedevu skaita nav paši bagātākie apbedījumi kapulaukā.

Neatņemama kapu piedevu sastāvdaļa ir gredzeni. No gredzeniem Višķu Maskavas kapulaukā visraksturīgākie ir bronzas spirālgredzeni. Šie gredzeni konstatēti 57 apbedījumos, t. sk. 27 vīriešu, 21 sieviešu un visos bērnu apbedījumos. Kopā atrasti 166 spirālgredzeni. Tie nēsāti uz abām rokām, vienā apbedījumā nereti iegūti 7—9 (10., 25., 45. k.), 5—6 spirālgredzeni (9., 22., 27., 35., 50., 55. k.). Jāatzīmē, ka lielāks eksemplāru skaits vērojams sievietes apbedījumos. Spirālgredzeni veidoti no dažāda šķērsriezuma stieples. 8. gs. apbedījumos konstatētie gredzeni gatavoti tikai no šķērsriezumā trīsstūrīnas stieples. Šādi gredzeni dominē arī 9. un 10. gadsimtā. Nelielā skaitā tie sastopami 11. gs. apbedījumos. Šiem gredzeniem stieple bieži vien ornamentēta — to rotā iecirstas šķērsrieveņas (24 eksemplāriem) vai arī smalkas zigzaglīnijas (3 eksemplāriem). Atsevišķos gadījumos iecirstās šķērsrieveņas rotā tikai spirālgredzena malējās vijas (9., 44., 45., 48., 50. k.). 9. gs. apbedījumos parādās spirālgredzeni, kas veidoti no šķērsriezumā segmentveidīgas un apaļas stieples. Gredzeni, kas darināti no šķērsriezumā segmentveidīgas stieples, nav sevišķi iemīļoti, lai gan konstatēti arī 11. un 12. gs. apbedījumos. 35. kapā atrastajam spirālgredzenam ar segmentveidīgu viju šķērsriezumu malējās vijas tordētas. Gredzeni, kas darināti no apaļas stieples, visraksturīgākie 11. un 12. gadsimtā. Stieples diametrs visbiežāk 2—3 mm, atsevišķos gadījumos konstatēti

arī no ļoti smalkas stieples gatavoti spirālgredzeni (24. k.). 10. kapā (11. gs.) atrasts spirālgredzens, kuram vijas savītas no trim apaļām smalkām stieplītēm un viju galos izveidotas cilpiņas, līdzīgi kā vītiņiem kaklariņķiem ar cilpu galiem. 35. kapā savukārt atrasti divi gredzeni, kuriem vijas savītas no divām apaļām stieplītēm, bet viju gali nosmailināti.

Vienā apbedījumā (40. k.) konstatēts spirālgredzens, kurš veidots no stieplītes ar vidusgropīti. Šis apbedījums datējams ar 10. gadsimtu. Kivtu kapulaukā šādi gredzeni zināmi 19 eksemplāros no 14 apbedījumiem, kas datējami ar 7.—8. gadsimtu.³⁶

Kapulaukā atrastajiem spirālgredzeniem viju skaits ļoti dažāds, bet nepārsniedz 12—13. Viju gali nosmailināti vai taisni nocirsti, iespējams, ka daļai gali nolūzuši, bet dažos gadījumos konstatēti noplacināti gali (15., 18., 62., 67., 72. k.).

Tikai vienā apbedījumā uziets gredzens ar vidusplāksnīti (27. k.). Gredzena vijas veidotas no šķērsgriezumā trīsstūrainas stieples, vidusplāksnīte ir ar vidusprofilējumu un smalkas zigzaglīnijas rotājumu gar profilējuma malām. Gredzens konstatēts 12. gs. vīrieša apbedījumā. Vēl seši gredzeni ar vidusplāksnīti, kā jau iepriekš minēts, izmantoti 10. kapa rotas darināšanā.

65. kapā kā gredzens uz kreisās rokas lietots 14 mm augsts bronzas skārda cilindriņš. Skārda cilindriņš kā gredzeni izmantoti arī Kivtu un Nukšu kapulaukā.³⁷

Latgaļu vīriešu tērpu nereti rotājusi ar bronzu apkalta ādas josta. Višķu Maskavas kapulaukā jostas vai sairušu jostu detaļas un fragmenti konstatēti vairākos apbedījumos. Kapulauka agrākajos apbedījumos iegūtas dzelzs sprādzītes. 4. kapā atrasta dzelzs sprādzīte ar sānu iežmaugām (11. att.: 4). Šīs sprādzītes ir nelielas un zināmas arī citos latgaļu kapulaukos.³⁸ 85. kapā (9. gs.) atrastā dzelzs sprādzīte, šķiet, bijusi četrstūrainā (11. att.: 3). Dzelzs sprādzīte konstatēta arī 3. kapā, bet dzelzs jostas mēlīte ar riņķīti — 23. kapā.

Ar 10.—12. gs. datējamās piedevām bagātos vīriešu apbedījumos saglabājušās greznas, ar bronzas plāksnītēm apkalta jostas. Viena tāda josta konstatēta 55. kapā (11. att.: 1). Tā bijusi 4 cm plata, apkalta ar četrstūrveida bronzas plāksnītēm, kam lejasgalā cilpiņās ievērts bronzas riņķītis. Pie viena riņķīša pievienotas spirālītes, kas noslēdzas ar cilpveida bronzas apkalumiem, t.i., siksnā bijusi ar «pušķi». Šai jostai piederīgs arī lielāka izmēra cilpveida apkalums. Līdzīga josta konstatēta Kivtu kapulaukā 99. kapā,³⁹ tikai tai ir citāda sprādze. Višķu Maskavas kapulauka jostas sprādze ir lokveida, ar masīvu, lielām saulītēm un trīsinātām līnijām ornamentētu, taisnstūrveida siksnas gala apkalumu. Jāatzīmē, ka šī siksnā, tāpat kā minētā Kivtu kapulauka siksnā, nolikta mirušajam pār labo plecu (7. att.) un tāpat datējama ar 10. gadsimtu. Uz šo pašu laiku attiecas arī 34. kapā konstatētā četrstūrainā bronzas jostas sprādze un ar trīsstūrīšu rindām ornamentēts taisnstūrveidīgs siksnas gala apkalums (11. att.: 2). Pati siksnā bijusi apkalta ar kvadrātveida (2,3 x 2,3 cm) un šaurām taisnstūrveida (0,8 x 2,3 cm) bronzas plāksnītēm. Šķiet, ka arī šai

jostai bijis «pušķis» — par to liecina kapā atrastie masīvie apkalumi ar šķeltni vienā galā un daudzskaldni otrā galā. Ar šaurām taisnstūrveida (0,8 x 2,3—2,8 cm) bronzas plāksnītēm apkalta ādas siksnas un to fragmenti konstatēti arī 6., 22. un 27. kapā (6. att.; 11. att.: 7). Savukārt 19. kapā (12. gs.) vīrieti greznoja 2,5 cm plata ādas josta ar divās rindās izvietotām apaļām apkaluma podziņām, trapecveida siksnas gala apkalumu, siksnas sadalītāju un lirasveida sprādzi (11. att.: 5, 6).

Parasta piedeva latgaļu vīriešu apbedījumos ir dzelzs šķēpu gali. Višķu Maskavas kapulaukā iegūtie 47 šķēpu gali pieder diviem tipiem: 36 ir iedzītņa šķēpu gali, 11 — uzmavas šķēpu gali.

17 iedzītņa šķēpu gali konstatēti 10 vīriešu apbedījumos, pārējie ir savrupatradumi. Lielākā daļa iedzītņa šķēpu galu ir ar vitollapasveida lapu (12. att.: 6). Lapas šķērsgriezums ir rombveida, iedzītņis — apaļš, ar uzbiezinājumu vidusdaļā, kas pāriet apaļā «kakliņā». Višķu Maskavas kapulaukā šī veida šķēpu gali datējami ar 8. un 9. gadsimtu. Jāatzīmē, ka tie pēc sava izveidojuma ir stipri vienveidīgi un neatšķiras no citos latgaļu minētā perioda kapulaukos atrastajiem šī veida šķēpu galiem. Vēlā dzelzs laikmeta sākumā iedzītņa šķēpu gali ar vitollapasveida lapu pārveidojas — iedzītņis kļūst īsāks, lapa lejasdaļā iegūst asus sānu lūzumus, tādējādi veidojas iedzītņa šķēpa gals ar rombveida lapu (12. att.: 8). Višķu Maskavas kapulaukā konstatēti divi šādi šķēpu gali (19. k. un s.a. pie 22. k.). Tiem iedzītņa daļa ir četrstūrveida, saglabājas uzbiezinājums pārejā uz «kakliņu», kurš ir šķērsgriezumā apaļš. 19. kapa šķēpa gals datējams ar 12. gadsimtu. Šo šķēpu galu izplatība nav sevišķi plaša. Līdzīgi šķēpu gali zināmi Kapiņu Kristapiņos, Jasmuižā, Viesienas Mežārēs.⁴⁰ Vienā eksemplārā Višķu Maskavas kapulaukā pārstāvēts dzelzs iedzītņa šķēps ar atkarpēm (40. k.), un tas pieder M. Atgāza izstrādātās šo šķēpu tipoloģijas CI tipam⁴¹ (12. att.: 3). Šiem šķēpiem ir trīsstūrveida lapa, iedzītņis ar gandrīz kvadrātisku šķērsgriezumu, iedzītņa lejasdaļā tor-dējums. Līdzīgi šķēpu gali konstatēti Pļaviņu Radžu 15. kapā, L. Ludzas ezera krastā, Mērdzenes Mediševs purvā u.c.⁴² Višķu Maskavas kapulauka šķēpa gals atrasts kopā ar vitollapasveida šķēpa galu, dobo šķērsrievoto bronzas aproci un kruķadatu, kas aptīta ar šķērsgriezumā trīsstūrainu bronzas stieplīti. Kopumā kapa inventārs datējams ar 9. gadsimtu.

Vairākums atrasto uzmavas šķēpu galu (9) ir ar lapasveida smaili jeb lapu (12. att.: 5). Lapai ir rombveida šķērsgriezums, pēc formas tā līdzīga iedzītņa šķēpu vitollapasveida lapai. Trīs no aplūkojamajiem šķēpu galiem atrasti slēgtos kapu inventāros (54., 67., 69. k.), kuri datējami ar 9.—11. gadsimtu. 23. kapā konstatēts uzmavas šķēpa gals ar īsu rombveida lapu, kurai malu lūzums lapas apakšmalā (12. att.: 4). Šis šķēps līdzīgs vidējā dzelzs laikmeta šķēpu galiem.⁴³ Višķu Maskavas kapulauka šķēpa gals atrasts kopā ar plasmens cirvi, karavīra aproci, aprocēm ar zvērgalvu galiem, pakavsaktām un datējams ar 11. gadsimtu. 55. kapā iegūts uzmavas šķēpa gals ar ļoti slaidu lapu, kas šķērsgriezumā rombiska (12. att.: 9). Ši

veida šķēpu gali ieviešas 9. gs. un, kā rāda pētījumi, izplatās ne tikai Latvijas teritorijā, bet arī Ziemeļeiropā.⁴⁴ To garums parasti svārstās no 32 līdz 57 cm. Latgali teritorijā šādi šķēpi atrasti Radžu kapulaukā,⁴⁵ kur tie datējami ar 10. gadsimtu. Tāpat datējams arī Višķu Maskavas eksemplārs. Slaidas formas, īss (21,5 cm) uzmavas šķēpa gals vienā eksemplārā konstatēts 68. kapā (12. att.: 7). Šim šķēpa galam lapas veidojums līdzīgs iepriekš aprakstītajam — lapa slaida, rombveida, 12 cm gara un 1,5 cm plata. Atšķirībā no iepriekš aprakstītā šķēpa gala šim eksemplāram lapa ir šaurāka par uzmavu. Kapa inventārs datējams ar 9. gadsimtu.

Vītollapasveida iedzītņa šķēpu gali apbedījumā parasti sastopami divos eksemplāros un novietoti mirušajam gar labajiem sāniem, ar smaili uz augšu, blakus galvai (4. k.; 2. att.) vai ar smaili uz leju — pie potītēm (1., 15., 61. k.), ugunskapā tie bija novietoti galvgali uz akmens (57. k.). Interesanti atzīmēt, ka parasti kapā līdzdots viens lielāks un viens mazāks vītollapasveida iedzītņa šķēpa gals, turklāt tuvāk ķermenim parasti novietots lielākais eksemplārs. Šķēpa gals ar atkarpēm, kas kapā atradās kopā ar vītollapasveida šķēpu, nolikts mirušajam kreisajā pusē pie galvas, turklāt tuvāk tai nekā tam blakus esošais vītollapasveida šķēpa gals. Šķēpa gals ar rombveida lapu tāpat atrasts mirušajam kreisajā pusē, paralēli potītēm, ar smaili uz augšu. Visi uzmavas šķēpu gali apbedījumā atrasti pa vienam eksemplāram, izņemot 69. kapu, kur uzmavas šķēpa gals konstatēts kopā ar iedzītņa šķēpa galu ar vītollapasveida lapu. Arī vairums uzmavas šķēpa galu atradies mirušajam labajā pusē pie stilbiem, ar smaili uz leju (23., 54. k.), pie pēdām, ar smaili uz leju (55., 69. k.), pie galvas, ar smaili uz augšu (27. k.). Vienā gadījumā (67. k.) uzmavas šķēpa gals konstatēts mirušajam kreisajā pusē pie stilba.

Līdztekus šķēpu galiem vīriešu apbedījumos neatņemama piedeva ir cirvji. Višķu Maskavas kapulaukā cirvji konstatēti 29 vīriešu apbedījumos. Atrastie cirvji iedalāmi divās grupās: šaurasmens cirvji un platasmens cirvji. Lielākā daļa no tiem ir šaurasmens cirvji (40 eksemplāri), kas savukārt pieskaitāmi šaurasmens cirvju tipam ar pietsegas pagarinājumiem. Šiem cirvjiem raksturīga taisna vai nedaudz ieliekta mugura, šaura, izliekta asmens daļa, ovāls vai ovāli apaļš, slīps kātcaurums, pieta pagarinājums abpusējs vai arī tikai uz kāta pusi. Višķu Maskavas šaurasmens cirvjiem stāva garums svārstās no 12,5 līdz 19,6 cm, asmens platums — no 4,5 līdz 7 cm un pietsegas garums 4,2—6,5 cm (55. kapā konstatēts ļoti īss piets — 3,7 cm). Cirvju kātcaurumu izmēri ir 3,5—4,7 x 2,5—3,2 cm (ovālie) un 4,0—4,8 x 3,5—4,0 cm (ovāli apaļie). Višķu Maskavas kapulaukā šaurasmens cirvji konstatēti 8.—10. gs. apbedījumos, t. sk. divi — 8. gs., deviņi — 9. gs. un divpadsmit — 10. gs. apbedījumos. Tikai 54. kapa cirvis pēc kopējā kapa inventāra datējams ar 11. gadsimtu. Hronoloģiski agrākajiem cirvjiem pietsega ir bez abpusēja pagarinājuma vai arī pagarinājums uz priekšpusi maz izteikts. Lielākai daļai cirvju vērojama arī taisna vai gandrīz taisna mugura un ovāls kātcaurums. 10. gs.

šaurasmens cirvjiem pietsega ar dažiem izņēmumiem parasti ar abpusēju pagarinājumu, parādās ovāli apaļais kātcaurums.

Īpaši jāpiemin viens savrupatrasts šaurasmens cirvis (12. att.: 1), kuru tā greznuma dēļ diez vai lietoja darbam. Tas bijis vai nu profesionāla karavīra piederums, vai dižciltības apliecinājums. Minētajam cirvim ornamentēta stāva augšdaļa, tā sānus rotā divas paralēlas, horizontālas līnijas zem kātcauruma un divas līnijas asmens vidusdaļā. Šķiet, ka ornamentēts bijis arī laukums starp šīm horizontālajām līnijām. Četras cirvja šķautnes ornamentētas ar iecirtumu. Līdzīgi cirvji atrasti Mērdzenes Dzērvju 2. kapā un Viesienas Dieļlavos.⁴⁶ Višķu Maskavas kapulaukā konstatēti nelieli un darbam maz piemēroti šaurasmens cirviši (55. k., s.a.). Šādi mazi cirviši tiek uzskatīti par kaujas cirvjiem un, kā rāda pētījumi, nereti sastopami bagātākajos apbedījumos.⁴⁷

Šaurasmens cirvji parasti novietoti mirušajam labajā pusē, visbiežāk kāju rajonā — pie ceļgala (1., 15., 18., 29., 55. k.) vai virs tā (9., 67., 80. k.), blakus apakšstilbam (48., 51., 61., 66. k.), blakus pēdai (33., 75., 77. k.). Trīs apbedījumos šaurasmens cirvis novietots labajā pusē pie elkoņa (2., 54., 65. k.; 4. att.). Trīs gadījumos Višķu Maskavas kapulaukā šaurasmens cirvis atrasts mirušajam kreisajā pusē — pāri ceļgalam (50. k.; 3. att.), pie gurniem (85. k.) un pie elkoņa (81. k.; 5. att.). 4. kapā (2. att.) cirvis pārliekts pāri abu kāju apakšstilbiem, bet 84. kapā tas atradies uz jostasvietas. Šaurasmens cirvis parasti kapā novietots tā, ka tā kāts bijis vērstas pret galvu. Kāju virzienā kāts vērstas visos gadījumos, kad cirvis bijis novietots mirušajam kreisajā pusē, un divos gadījumos, kad cirvis atradies labajā pusē pie elkoņa (2., 65. k.). Raksturīgākais cirvja stāvoklis kapā — ar pietu uz augšu un asmeni ieslīpi zemē, kas, pēc E. Šnores domām, norāda, ka mirušais bijis apglabāts šķirstā⁴⁸ (5. att.). Gandrīz tikpat bieži konstatēts horizontāli guļošs cirvis ar uz kapa bedres ārpusi vērstu asmeni (2., 3. att.) un pavisam reti ar citā virzienā vērstu asmeni (15., 75. k.). 48. kapā vērojams neparasts cirvja stāvoklis — ar pietu uz leju un asmeni uz augšu.

Višķu Maskavas kapulaukā atrasti deviņi dzelzs platasmens cirvji, pieci no tiem apbedījumos. Šie cirvji, vadoties no cirvja pieta veida, pieder diviem M. Atgāža izdalītajiem platasmens cirvju tipiem:⁴⁹ tie ir platasmens cirvji ar pietsegas pagarinājumiem un platasmens cirvji ar pietsegas pagarinājumiem un trīsstūrveida izlaidumiem jeb «ausīm» kātcauruma sānos.

Pirmajam tipam pieskaitāmi pieci eksemplāri (19., 21., 23., 27. k., s.a. pie 45. k.), bet otrajam — 4 eksemplāri (6. k., s.a. pie 22. k., divi s.a.). Pirmais platasmens cirvju tips ar pietsegas pagarinājumiem uz abām pusēm un lokveida izgriezumu zem kātcauruma ir latgaļu zemēs visizplatītākais platasmens cirvju veids⁵⁰ (13. att.: 1). Uzskata, ka šie cirvji pakāpeniski izveidojušies no vēlā dzelzs laikmeta masīvā šaurasmens cirvja, paplašinot asmens plāksnes lejasdaļu kāta virzienā. Pirmajam tipam piederošie Višķu Maskavas kapulauka cirvji datējami ar 11.—12. gadsimtu.

Otrajam platismens cirvju tipam Višķu Maskavas kapulauka pieskaitāmi četri eksemplāri, bet tikai viens no tiem atrasts apbedījumā. Pētnieki lielāko daļu šo cirvju uzskata par kaujas cirvjiem.⁵¹ Uz to norāda arī tas, ka tiem biežāk nekā cita veida cirvjiem asmens plāksnes vidū ir caurums, kas saistīts ar cirvja nēsāšanas veidu. Viens tāds cirvis kā savrupatradums iegūts arī Višķu Maskavas kapulaukā (13. att.: 2). Arheoloģiskajā materiālā šī tipa cirvi, līdzīgi kā iepriekšējam tipam piederošie, datējami ar 11.—12. gadsimtu. Apbedījumos platismens cirvi atsegti dažādās vietās: mirušajam kreisajā pusē pie galvas (19. k.), labajā pusē pie jostasvietas (23. k.), pie kreisās pēdas (22. k.), pie labās pēdas (27. k.; 6. att.). Cirvja stāvoklis kapā horizontāls, asmens vērsts uz kapa bedres ārpusi, izņemot 19. kapu, kur tas vērsts pret galvu. Platismens cirvju kāti bijuši novietoti gan galvas, gan kāju virzienā.

Atsevišķi cirvi, kā rāda arheoloģiskais materiāls, bijuši iekātoti greznā kātā, t.i., kāts bijis aptīts ar ornamentētu bronzas skārda lenti. Cirvi ar kāta aptinumu konstatēti Nukšu kapulauka 80. kapā, Kivtu kapulauka 102. kapā u.c.⁵² Cirvja kāta aptinuma fragments kā savrupatradums iegūts arī Višķu Maskavas kapulaukā (12. att.: 2). Skārda lentes platums ir 2,5 cm, no tās saglabājušās divas vijas. Lente ornamentēta ar trisinātu līniju rombu rakstu. Aptinuma lentes platums un ornaments ļauj to datēt ar 10.—11. gadsimtu.

Līdzās cirvim vienasmens zobens ir raksturīgākais cērtamais ierocis tuvcīņā. Šādi zobeni konstatēti astoņos Višķu Maskavas kapulauka apbedījumos, trīs eksemplāri iegūti kā savrupatradumi (13. att.: 4, 5). Vienasmens zobeniem ir taisna mugura, asmens pret smaili paplašinās un tad strauji tiek noraukts. Tie Latvijas teritorijā lietoti kopš 7. gs., un gadsimtu gaitā to forma neizmainās. Atšķirības vērojamas tikai izmēros. Višķu Maskavas kapulaukā ar 9. gs. datēto zobenu izmēri ir šādi: garums — 23,5—28,5 cm, asmens garums — 17,5—23,5 cm, asmens maksimālais platums — 3—3,5 cm, 10. gs. eksemplāriem attiecīgi — 33 cm, 25 cm, 3,8 cm, bet 11. gs. eksemplāram — 40,5 cm, 30 cm un 4 cm.

Vienasmens zobeni pa vienam eksemplāram konstatēti pieaugušu vīriešu apbedījumos. Tie parasti novietoti šķērsām pāri gurniem, ar roktura galu labās rokas rajonā vai paralēli labajiem sāniem (4. att.). Višķu Maskavas kapulaukā šāds zobena novietojums ne vienmēr ievērots. Tas atradies arī mirušajam kreisajā pusē gar sāniem (56. k.), pāri gurnam (5., 33. k.). Višķu Maskavas kapulaukā atšķirībā, piemēram, no Kivtu kapulauka šie zobeni nav konstatēti zēnu apbedījumos.

Vairākos vīriešu apbedījumos (2., 4., 18., 63., 67., 69., 75. k.) atrasti vienasmens zobeniem līdzīgi duncī (kopā ar savrupatradumiem 14 eksemplāri). Tiem ir taisna mugura, bet asmens paplašinājums pret smaili nav tik izteikts (13. att.: 3). Mazāki ir arī šo ieroču izmēri: garums — 20—23 cm, asmens maksimālais platums — 1,5—2,5 cm, asmens garums — 12—17 cm. Vienasmens zobenus izmantoja ciršanai, tur-

pretī duncūs drīzāk lietoja tikai duršanai. Šādi duncī konstatēti 8./9.—10. gs. apbedījumos. To novietojums kapā atsevišķos gadījumos līdzīgs vienasmens zobenu novietojumam: pāri blodas kaulam (63., 67., 69. k.), kreisajā pusē paralēli gurniem (18. k.), paralēli gurnam labajā pusē (2. k.).

Pilns ieroču komplekts (cirvis, šķēps, vienasmens zobens vai duncis) konstatēts tikai piecos Višķu Maskavas apbedījumos (1., 4., 54., 67., 75. k.), tikpat daudzos gadījumos vienkopus atrasts cirvis, vienasmens zobens vai duncis (2., 18., 33., 84., 85. k.), četros apbedījumos (15., 27., 61., 77. k.) — cirvis kopā ar šķēpa galu.

Vīriešu apbedījumos, kuros netika konstatēti vienasmens zobeni un duncī, kā arī savrupatradumos iegūti naži. Naži pārstāvēti galvenokārt 10. gs. apbedījumos (8 eksemplāri) un 11. gs. apbedījumos (4 eksemplāri). Viens nazis bijis 12. gs. apbedījumā, un četri naži ir savrupatradumi. Arī Kivtu kapulaukā naži zināmi galvenokārt II fāzes apbedījumos.⁵³ Nažiem raksturīgi šādi izmēri: samērā garš iedzītis — 4—8 cm, asmens garums — 6—12 cm, tā platums — 1—2 cm, biezums — 0,3—0,5 cm. Tiem ir taisna mugura un iedzītnim atkāpes gan pret muguru, gan pret asmeni. Naži novietoti apbedījumā līdzīgi kā vienasmens zobeni vai duncī: uz blodas kaula gan kreisajā, gan labajā pusē, kreisajā pusē zem elkoņa, pie augšstilbiem. Naži nēsāti makstī, tāpēc tie visbiežāk uzieti jostas un blodas kaula rajonā. Viens fragmentārs naža maksts apkalums konstatēts 49. apbedījumā.

Višķu Maskavas kapulaukā konstatētas piecas šķīlamdzelzis (6., 21., 22., 27. k. un s.a.). Tās pieder vēlajā dzelzs laikmetā dominējošai šķīlamdzelžu formai — lirasveida dzelzs šķiltavu tipam. Šķiltavu vidējā daļa platāka, trīsstūrveidīgi izstiepta uz augšu, gali uzlocīti uz augšu un pret vidu atrotīti. Kapulaukā šķīlamdzelzis konstatētas 11. un 12. gs. vīriešu apbedījumos. Tās nēsātas pie jostas. Vienā gadījumā šķīlamdzelzis atrasta sievietes apbedījumā, bet šķiet, ka tā tur nonākusi no postītā vīrieša apbedījuma. Līdzīgas šķīlamdzelzis konstatētas Oļņkalnā 11. gs. slāņos, Kokneses pilskalnā, Asotes 11. gs. slāņos.⁵⁴

Nedaudzos apbedījumos (19., 27., 45., 76. k.) Višķu Maskavas kapulaukā atrasti dzelzs īleni. Tiem ir šķērsgriezumā apaļa darba daļa un šķērsgriezumā taisnstūrveidīgs iedzītis. Īleniem bijuši koka rokturi, par ko liecina pie iedzītņa pieoksidējušās koka šķiedras paliekas. Vienā apbedījumā (27. k.) īlenam bijis apaļš kaula rokturis. Dzelzs īleni konstatēti 10. un 12. gs. sieviešu un vīriešu apbedījumos.

No nedaudzajiem kapulaukā atrastajiem darbarīkiem atzīmējami sirpji vai to fragmenti. Tie konstatēti divos postītos sieviešu kapos (32., 79. k.) un iegūti kā savrupatradumi (4 eksemplāri). Tie ir sirpji ar vienmērīgi liektu asmens daļu un sirpji ar samērā taisnu muguru un liektu smailas daļu, kas lietoti latgaļu teritorijā līdz 9. gadsimtam.⁵⁵

Dažos sieviešu apbedījumos (6., 10., 24., 35. k.) līdzdoti vērptomās vārpstas skriemeliši. 6. ugunskapā konstatēts plienakmens vērptomās vārpstas skriemelis, kuram ir diskveida forma. Oļņkalnā šādi skriemeli at-

rasti 11.—12. gs. slānos, Asotē — 11./12. gs. slānī.⁵⁶ Kā savrupatradums kapulaukā pārstāvēts bikonisks māla vērptomās vārpstas skriemelis. Šī forma raksturīga vidējam dzelzs laikmetam.⁵⁷ Trijos apbedījumos atklāti rozā šifera vērptomās vārpstas skriemeliši, kuri pēc formas ir bikoniski (10. k.) un mucīņveidīgi (24., 35. k.). 35. kapā atrastais skriemelis, šķiet, bijis piestiprināts pie stieniņu važiņas un izmantots kā rota. Divos gadījumos rozā šifera skriemeliši atrasti mirušajai kreisajā pusē jostas rajonā, vienā gadījumā — kreisajā pusē pie galvas. Višķu Maskavas kapulaukā tie konstatēti 11.—12. gs. apbedījumos. Noskaidrots, ka šie skriemeliši Latvijā nonākuši tirdzniecisko sakaru ceļā no Volīnijas un sastopami dzīvesvietās un kapulaukos, kas izvietoti lielāko tirdzniecības ceļu tuvumā. Višķu Maskava atrodas tranzīceļa Novgoroda—Pleskava—Lietuva tuvumā.⁵⁸

6. ugunskapā atrasts arī kaula ceļu dēlītis ar 4 caurumiņiem un šķērsvītru rotājumu.

Višķu Maskavas kapulaukā apglabāto latgaļu materiālo kultūru nav iespējams rekonstruēt pilnīgi, līdzīgi tas ir arī citos kapulaukos, jo daļa apbedījumu vienmēr ir postīti. Višķu Maskavas kapulaukā postīti 28 % apbedījumu, bez tam šis kapulauks nav izpētīts pilnīgi.

Vīriešu apbedījumu kapulaukā ir divreiz vairāk nekā sieviešu apbedījumu, bet, ja ņem vērā šaurasmens cirvju savrupatradumus, tad vīriešu apbedījumu skaitu varētu palielināt vēl par vismaz 16. Tikai sievietēm raksturīgo spirālaproču savrupatradumi ļauj sieviešu apbedījumu skaitu palielināt par 3. Vīriešu skaitliskais pārsvars novērots arī citos latgaļu kapulaukos, bet šī parādība ir grūti izskaidrojama.⁵⁹ Atšķirībā no Kivtu kapulauka šāda parādība nav novērota meiteņu un zēnu apbedījumu attiecībās. Grūti izskaidrojams arī visai mazais bērnu kapu skaits kapulaukā, kaut gan, kā rāda pētījumi citos kapulaukos, bērnu mirstība ir bijusi liela.

Kapulauka apbedīšanas tradīcijās vērojama mazāka konsekvence kapa orientācijas ziņā (vairāk novirzes no precīzā A—R vai R—A virziena), lielāka daudzveidība roku novietojumā.

Kapulaukā apbedīto kapu piedevās vērojama mazāka formu daudzveidība, it sevišķi tas sakāms par atsevišķām rotu grupām. Apbedījumos trūkst vīriešu masīvās profilētās aproces un dobās profilētās aproces, kas Kivtu kapulaukā veido attiecīgi 38 % un 28 % no tur atrasto vīriešu aproču skaita.⁶⁰ Austrumlatvijas vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos komplektā ar karavīra aproci mirušajam parasti līdzdota arī masīvā segmentveida aproce ar lāsīšu ornamentu. Višķu Maskavas kapulaukā šī aproce nav atrasta. Karavīra aproce lietota

viena vai komplektā ar aprocēm ar zvērgalvu galiem vai mazāk masīvu segmentveida aproci. Sieviešu apbedījumos Višķu Maskavas kapulaukā nav konstatēts šāds aproču komplekts: spirālaproce, dobā aproce ar sašaurinātiem galiem, manšeta aproce. Dobā aproce ar sašaurinātiem galiem Višķu Maskavas kapulaukā konstatēta vīriešu apbedījumos, līdzīgi kā tas ir Kalniešu II kapulaukā.

Vairumā agrāko (8.—9. gs.) vīriešu apbedījumu galvenās piedevas ir ieroči, rotu tikpat kā nav. Pilnīgs apbruņojuma komplekts — cirvis, vienasmens zobens, šķēpi — iegūts tikai divos agrākajos un trīs vēlākajos apbedījumos, kuri neizceļas ar citu piedevu bagātību. Nevienā no apbedījumiem ar pilnu ieroču komplektu nav konstatēta karavīra aproce. Višķu Maskavas kapulaukā karavīra aproces atrastas komplektā ar cirvi, šķēpu un nazi; te jāpiebilst, ka divi no šiem apbedījumiem (23., 55. k.) jau izceļas ar kapā līdzdoto priekšmetu bagātību. Runājot par karavīra aproci, jāatzīmē, ka Kivtu kapulaukā šī aproce iegūta apbedījumos, kuros šķēpu vispār nav.⁶¹ Tas pats vērojams arī Nukšu kapulaukā.⁶²

Austrumlatvijas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos bieži vien nav konstatējami darbarīki, atskaitot nažus. Višķu Maskavas kapulaukā turpreti līdztekus nažiem atrasti dzelzs ileni, vērptomās vārpstas skriemeli, ceļu dēlītis. Šajā ziņā Višķu Maskavas kapulauks vairāk līdzinās Radžu kapulaukam, kur kapa piedevu vidū arī sastopami darbarīki.⁶³

Piedevu skaits apbedījumos palielinās, sākot ar 10. gs., bet it sevišķi 11. gadsimtā. Taču līdzdoto priekšmetu skaita ziņā Višķu Maskavas kapulauks nepārspēj Nukšu un Kivtu kapulauku. Tā kā daudzi vīriešu kapi, kuros konstatēti rokauti, karavīra aproces, ar bronzu apkaltās jostas, kas citos kapulaukos norāda uz zināmu apbedītā mantisko un sociālo stāvokli, ir postīti, tad to analīze no mantiskās un sociālās diferenciācijas viedokļa ir apgrūtināta. Višķu Maskavas kapulauka sieviešu apbedījumu vidū izdalās trīs kapi (10., 25., 35. k.), kur piedevu skaitā ir 1—2 vainagi, 2—4 kaklariņķi, kaklarotas, 2—3 saktas, 4—6 aproces, 6—9 spirālgredzeni. Pārējie sieviešu apbedījumi stipri nabadzīgāki. Arī bērnu kapos piedevu skaits niecīgs, visbiežāk tajos konstatēta aproce un gredzens. Līdzīgi kā citos latgaļu kapulaukos, arī Višķu Maskavas kapulaukā atrasti apbedījumi bez piedevām. Kopumā var teikt, ka sabiedrībā, kas izmantojusi šo kapulauku, pastāvējušas mantiskas un sociālas atšķirības ar lokālām iezīmēm. Lai gūtu pilnīgāku priekšstatu par kapulauka un tuvākā novada īpatnībām, nepieciešama citu tuvāko kapulauku materiāla izvērtēšana.

PARINDES

¹ Raksta autore pateicas arheoloģei E. Šnorei par doto iespēju izvērtēt kapulauka materiālu.

² A 7598, 9074, 9442—9472, 9640, 9981—10030, 10219, 11945.

³ *Radīņš A.* 10.—13. gs. kapulauki latgaļu apdzīvotajā teritorijā un daži Austrumlatvijas etniskās vestures jautājumi // *LVIZ.* — 1993. — Nr. 4. — 20. lpp.

⁴ Turpat. — 19., 20. lpp.

⁵ Turpat. — 22. lpp.

⁶ *Zariņa A.* Seno Latgaļu apģērbs 7.—13. gs. — R., 1970. — 28. tab.

⁷ Turpat. — 12. tab.

⁸ *Шноре Э.* Нукшинский могильник. — Рига, 1957. — Табл. XIV: 4.

- ⁹ Šnore E. Kivtu kapulauks. — R., 1987. — 17. lpp.
- ¹⁰ Arheoloģiskie pētījumi Cēsu novadā no 1965. līdz 1990. gadam. Izstādes katalogs. — Cēsis, 1991. — 22. att.
- ¹¹ A 9471: 5.
- ¹² Šnore E. Kivtu kapulauks. — 18. lpp., II tab.: 5.
- ¹³ Urtāns V. Kalniešu otrais kapulauks // Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. — R., 1962. — III tab.: 6, 8.
- ¹⁴ Šnore E. Kivtu kapulauks. — VII tab.: 7, 8.
- ¹⁵ Kuniga I. Kristapiņu kapulauks // ASM 1986. un 1987. — R., 1988. — 90. lpp.
- ¹⁶ Šnore E. Kivtu kapulauks. — 7. att.
- ¹⁷ A 9074: 26.
- ¹⁸ [Спицин А.] Люцинский могильник // Материалы по археологии России. — Спб., 1893. — № 14. — Табл. VI: 18.
- ¹⁹ Шноре Э. Нукшинский.. — Табл. VII: 14—16.
- ²⁰ Šnore E. Kivtu kapulauks. — I tab.: 13.
- ²¹ Turpat. — I tab.: 20.
- ²² Turpat. — V tab.: 16.
- ²³ Turpat. — V tab.: 12, 13.
- ²⁴ Turpat. — 21. lpp.
- ²⁵ Turpat. — 13., 17., 19., 21. att., 21. lpp.
- ²⁶ Urtāns V. Kalniešu otrais kapulauks. — XXI tab.: 2, XXIII tab.: 4.
- ²⁷ Turpat. — 52., 53. lpp.
- ²⁸ Šnore E. Kivtu kapulauks. — 1. pielikums.
- ²⁹ Turpat. — 8. att.
- ³⁰ Turpat. — 21. lpp.
- ³¹ Urtāns V. Kalniešu otrais kapulauks. — VI tab.: 3, 5, 6, 7, 39. lpp.
- ³² Šnore E. Beteļu kapulauks Augšzemē // AE. — R., 1987. — 15. laid. — 71. lpp.
- ³³ Šnore E. Kivtu kapulauks. — V tab.: 18.
- ³⁴ Мугуревич Э. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. — Рига, 1965. — С. 89.
- ³⁵ Daiga J. Karavira aprobe // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 179., 190. lpp., 2. tab.
- ³⁶ Šnore E. Kivtu kapulauks. — 25. lpp., XI tab.: 14, 17.
- ³⁷ Turpat. — 25. lpp.
- ³⁸ Turpat. — VIII tab.: 6; Шноре Э. Нукшинский.. — Табл. II: 9, 12.
- ³⁹ Šnore E. Kivtu kapulauks. — VIII tab.: 1.
- ⁴⁰ LA. — 243. lpp., 60. tab.: 24.
- ⁴¹ Atgāzis M. Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 3. att.: 1.
- ⁴² Turpat. — 158., 159. lpp.
- ⁴³ LA. — 39. tab.: 13.
- ⁴⁴ Turpat. — 243. lpp.
- ⁴⁵ Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.—15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. — R., 1977. — XLVIII tab.: 11, L tab.: 9, LIV tab.: 12.
- ⁴⁶ LA. — 81. att.: 2; Atgāzis M. Latgaļu 9.—12. gs. cirvji // AF. — R., 1964. — 6. laid. — 5. att.: 1, 2.
- ⁴⁷ Atgāzis M. Latgaļu 9.—12. gs. cirvji. — 119. lpp.
- ⁴⁸ Šnore E. Kivtu kapulauks. — 12. lpp.
- ⁴⁹ Atgāzis M. Latgaļu 9.—12. gs. cirvji. — 113. lpp.
- ⁵⁰ Turpat. — 114. lpp.
- ⁵¹ Turpat. — 120. lpp.
- ⁵² Шноре Э. Нукшинский.. — Табл. IX: 9; Šnore E. Kivtu kapulauks. — VIII tab.: 4.
- ⁵³ Šnore E. Kivtu kapulauks. — 29. lpp.
- ⁵⁴ Mugurēvičs Ē. Oliņkalna.. — 36. lpp., I tab.: 16, 17; LA. — 71. tab.: 26; Шноре Э. Асотское городище. — Рига, 1961. — Табл. XII: 22.
- ⁵⁵ LA. — 153. lpp., 36. tab.: 2, 3.
- ⁵⁶ Mugurēvičs Ē. Oliņkalna.. — 35. lpp., XII tab.: 2; Шноре Э. Асотское.. — Табл. VII: 21.
- ⁵⁷ Mugurēvičs Ē. Oliņkalna.. — XII tab.: 7, 35. lpp.
- ⁵⁸ Мугуревич Э. Восточная.. — Рис. 46, с. 35—42.
- ⁵⁹ Šnore E. Kivtu kapulauks. — 31. lpp.
- ⁶⁰ Turpat. — 23. lpp.
- ⁶¹ Turpat. — 27. lpp., 16., 18. att., XVI tab.: 2—4.
- ⁶² Шноре Э. Нукшинский.. — Табл. XIX: 1, 4, табл. XX, XXI: 1—3, табл. XXII: 1, 4, 6.
- ⁶³ Mugurēvičs Ē. Oliņkalna.. — 111. lpp.

Antonija Vilcāne

THE VIŠĶU MASKAVA BURIAL FIELD (8—12TH CENTURIES)

Summary

The flat burial field of Maskava in Višķu District is located on the shore of Lake Višķu in Daugavpils Region. Archaeological excavations took place at the burial field in 1937—1938 under the direction of E. Šnore. A part of the excavation records was lost during the last war. The burial field was partially excavated, 85 burials were uncovered, including 81 inhumations and 4 cremations. Stray finds can be taken to belong approximately to a further 25 burials, and so at least 110 individuals were buried in the part of the burial field that was studied.

28 % of the excavated burials had been disturbed. The number of male burials is twice as large as that of the females (48 and 28 respectively). This numerical bias towards male burials is also present in other

burial fields, but it is difficult to explain. Contrary to the situation at Kivtu burial field, this bias is not seen in the numerical relationship between burials of boys and girls. The small number of children's burials at this burial field (12) should be noted, because, as seen from other burial fields, the mortality of children was high.

There are indications at the burial field that the dead were buried in log coffins or on a spread of planks (burial nos. 35, 52, 54, 55). The opposing orientation of male and female burials is characteristic of the burial field. Among the male burials, departure from an exact E—W orientation is in the direction of SE—NW, while among the female burials more common than exact W—E orientation is a

NW—SE direction. The dead were laid in an extended supine position with a varying placement of the hands. In the male burials the right arm was most often raised to the head, while the left was placed across the middle; often both arms were bent at the elbows and raised towards the head, or both hands placed over the pelvis. Among the female burials the position of arms placed across the middle is dominant. Chronological patterns cannot be distinguished in the placement of the hands, possibly because of the small number of early burials.

Traces of clothing are very sparse. Small fragments of cloth were found, as well as remains of a cap (no. 33), fragments of arm-windings (nos. 29, 34) and shawls (nos. 35, 52).

The burial field of Maskava has the traditional Latgalian grave goods of the Middle and Late Iron Age. However, at the Maskava burial field, in comparison with the burial fields of Nukši and Kivti, a smaller variety of artefact forms is seen, and in particular this applies to certain categories of artefacts. With the burials there are no examples of the massive faceted bracelet or the hollow faceted bracelet, which comprise 38 % and 28 % respectively of the number of male bracelets found at Kivti. In the Late Iron Age of Eastern Latvia, together with the «warrior's bracelet» there is usually found also the segment-shaped bracelet with bead ornamentation. At the Maskava burial field this bracelet is absent. The warrior's bracelet was worn alone or together with beast-headed bracelet, or with the small segment-shaped bracelet. From the women's graves at Maskava a group of bracelets consisting of the spiral bracelet, hollow bracelet with tapering ends and the cuff-shaped bracelet is missing. The hollow bracelet with tapering ends is found at the Viški burial field in male burials, as in Kalnieši II burial field.

For most of the earlier (8—9th centuries) male burials, the main grave goods consist of weapons, ornaments being almost absent. A complete set of armaments: axe, sword and spears, is found only in

two of the earlier, and three of the later burials, and these are not otherwise particularly rich in grave goods. Within none of the burials that has a full complement of weapons has the warrior's bracelet been found. In the Viški burial field warrior's bracelets have been found together with axes, spears and knives. It must be noted that two of these burials (23 and 55) stand out in terms of the richness of the grave goods. With regard to the warrior's bracelet, it should be mentioned that in the Kivti burial field this bracelet has been found in graves with no spears at all.

In the burial fields of the Middle and Late Iron Age of Eastern Latvia there is often an absence of tools, apart from knives. In the Viški burial field, besides knives, there were iron awls, spindle-whorls and a weaving tablet. In this regard there is a greater similarity to the burial field of Radzes.

The number of grave goods increased in the 10th century, and particularly in the 11th. However, the number of objects in the graves at Viški does not exceed Nukši or Kivti. Several male burials with remains of arm-windings, warrior's bracelets or belts with bronze fittings, which in other burial fields suggest a certain material or social standing, have been damaged, so that they are difficult to analyze from the point of view of material or social differentiation. Among the female burials at Viški, three (nos. 10, 25, 35) stand out, with grave goods including 1 or 2 head-dresses, 2—4 torcs, necklaces, 2—3 brooches, 4—6 bracelets and 6—9 spiral rings. The rest of the female burials are noticeably poorer. The grave goods in the children's graves are also insignificant in number — usually a small bracelet and a ring. At Viški 8 burials are without grave goods.

In conclusion we may say that the society which used the burial field had a degree of material and social differentiation, and particular local characteristics.

The burial field was in use from the 8th up to the 12th century, and was most intensively used in the 9—11th centuries.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. The sight to the Višku Maskava burial field

Fig. 2. The 4th grave from the north-east

Fig. 3. The 50th grave from the south-west

Fig. 4. The 54th grave from the north-east

Fig. 5. The 81st grave from the north-east

Fig. 6. The 27th grave from the north

Fig. 7. Head and middle part of the 55th grave

Fig. 8. The 6th grave

Fig. 9. The bronze brooches found in the Višku Maskava burial field

Fig. 10. The bronze bracelets from the Višku Maskava burial field

Fig. 11. The bound belts and details of the belts, iron buckles (3, 4) from the Višku Maskava burial field

Fig. 12. The weapons — narrow-blade axe, shafts winding, tanged and socketed spear-heads from the Višku Maskava burial field

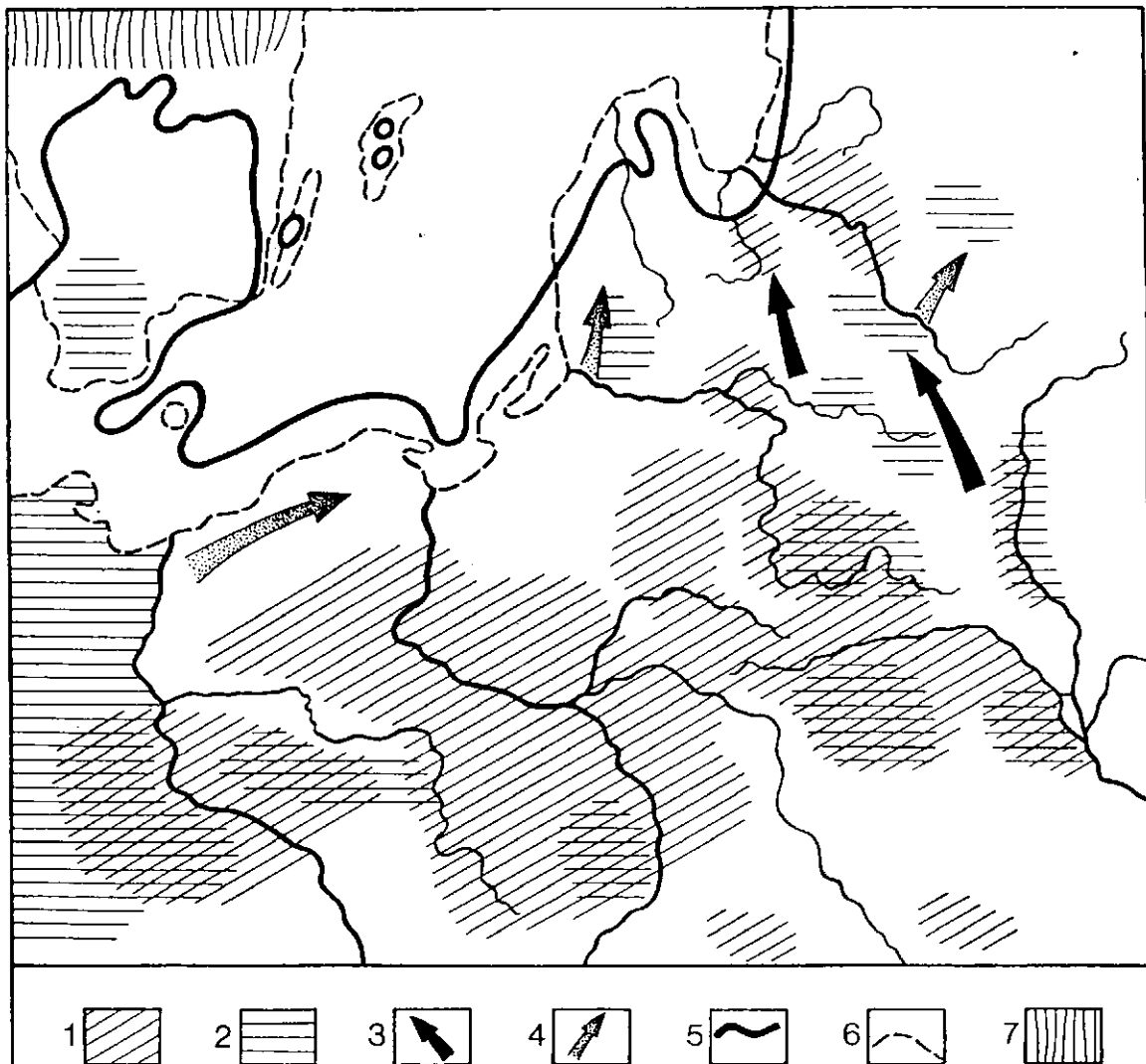
Fig. 13. The broad-blade axes, dagger, single-edged swords from the Višku Maskava burial field

Ilga Zagorska

VĒLĀ PALEOLĪTA KRAMA KĀTVEIDA BULTU GALI LATVIJĀ

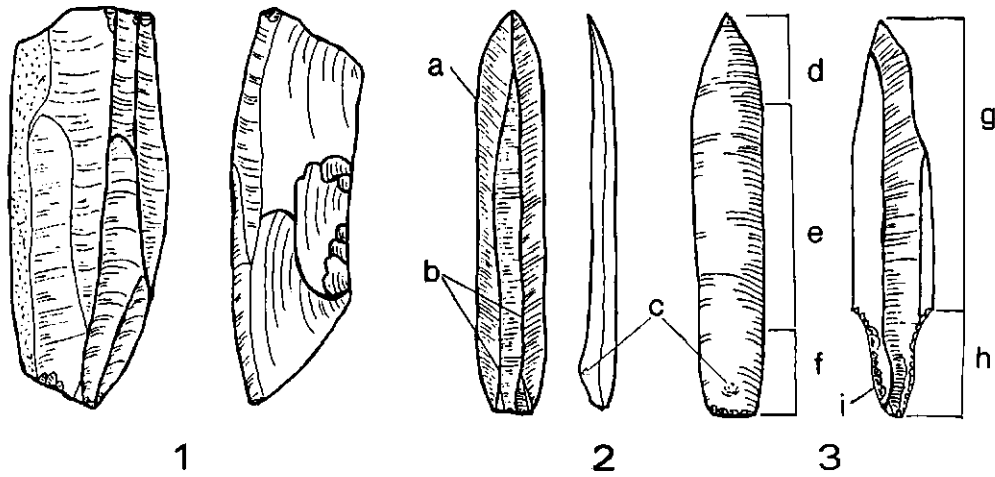
Izkūstot un atkāpjoties pēdējam apledojumam, Ziemeļeiropas Lielais līdzenums pamazām kļuva apdzīvojams. Tās bija glaciālā perioda pašas beigas un holocēna aizsākums, hronoloģiski aptverot laikposmu pirms 13 000—10 000 gadiem. Šajā laikā no Ziemeļjūras rietumos līdz Vidusķrievijas augstienei austrumos

Ziemeļeiropā iecēloja pirmās nelielās ziemeļbriežu mednieku grupas, kuru materiālo kultūru vislabāk raksturo krama bultu gali ar vairāk vai mazāk izteiktu kājiņu. Tie raksturīgi vairākām senajām kultūrgrupām — sākot ar Hamburgas kultūru, tai sekojošo Brommes jeb Lingbi kultūru un, visbeidzot, Ārensburgas un Svidru kul-

1. att. Ziemeļeiropas Lielais līdzenums vēlā paleolīta beigās.

1 — Ārensburgas kultūras izplatības areāls, 2 — Svidru kultūras izplatības areāls, 3 — Svidru kultūras izplatības ceļi uz ziemeļiem, 4 — Ārensburgas kultūras iespaidu virzība Ziemeļeiropā, 5 — Baltijas ledus ezera krasti, 6 — tagadējā krasta līnija, 7 — ledus sega

2. att. Krama bultas gala izveide.

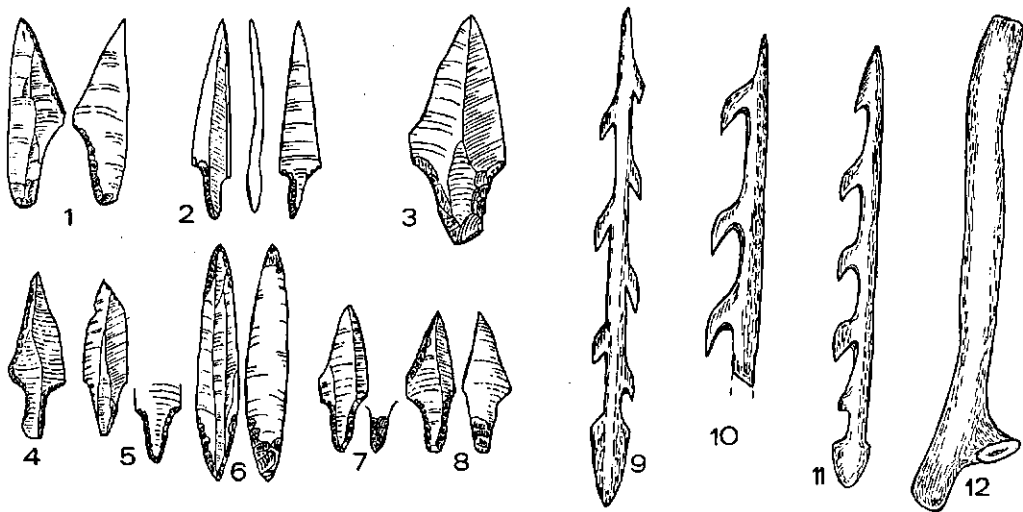
1 — krama divlaukumu nuklejs; 2 — nažveida šķila: a — mala, b — sānu šķautnes, c — atšķeluma pauguriņš, d — distālais gals, e — vidusdaļa, f — proksimālais gals; 3 kātveida bultas gals: g — lapa, h — kātiņš, i — retušējums

tūru —, kuras tiek sauktas par kātveida bultu kultūrām (*Tanged point cultures, Stielspitzen Gruppen*; 1. att.). Abām pēdējām kultūrām raksturīgie bultu gali iegūti arī Latvijā — kā savrupatradumi Lielupes un Daugavas baseinā un lielākā skaitā Salaspils Laukskolas vēlā paleolīta apmetnē netālu no Rīgas.¹ Šis apstāklis arī noteica raksta tematisko izvēli, jo arheoloģiskajā literatūrā un Eiropas kontekstā krama bultu galu atradumi nav plašāk aplūkoti.

KRAMA BULTU GALU GATAVOŠANA

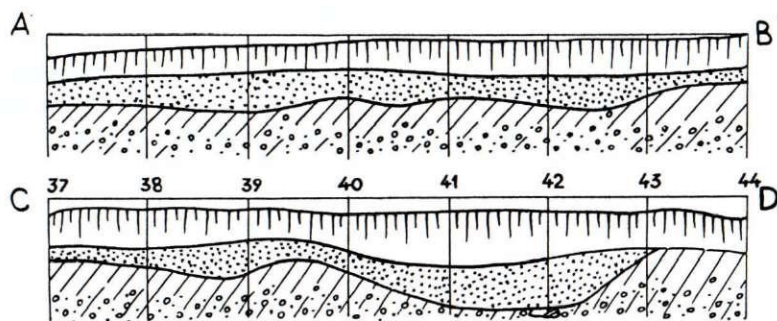
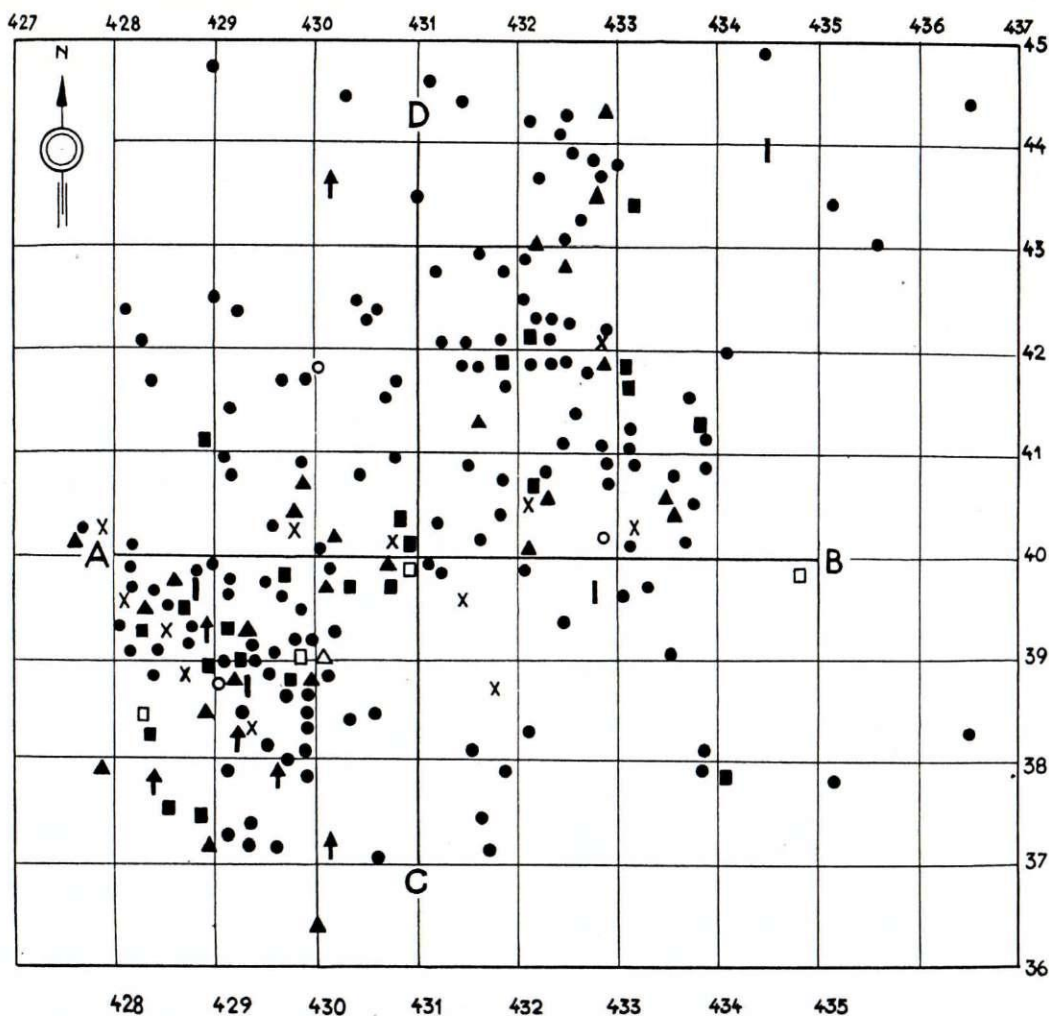
Krama bultu gali ar kājiņu vēlajā paleolītā galvenokārt gatavoti no nažveida šķilām, retāk — nažveidīgām atšķilām. Tās atšķeltas no vienlaukuma jeb koniskajiem nuklejiem vai divlaukumu jeb cilindriskajiem nuklejiem vai nu ar cietu akmeni stiprā atsīienā («cietā» perkusija — *hard percussion*), vai arī mīkstāku materiālu (akmens, kauls, rags) vieglākā atsīienā («mīkstā»

perkusijsa — *soft percussion*).² Šādi atšķeltai nažveida šķilai (2. att.: 2) izšķir: virsējo jeb dorsālo pusi, apakšējo jeb ventrālo pusi, pamatni jeb proksimālo galu, vidusdaļu un smaili jeb distālo galu. Pamatnē vērojams atšķeluma pauguriņš (*bulb, Bulbus*), bet stāvā nereti saskatāmi atšķeluma vilniņi (*riplés, Wellenringe*). Ar nelielākiem atšķelumiem nažveida šķila tiek apstrādāta, piešķirot tai vajadzīgo garumu. Bultas gala garums galvenokārt, protams, atkarīgs no krama oļa lieluma, no kura izgatavots nuklejs. Bultas gala kāts parasti veldots atšķeluma pauguriņa galā, bet nereti tas izvietojies distālajā galā, ko uzskata par progresīvāku paņēmieni.³ Galīgā forma bultas galam tiek piešķirta ar stāvāku vai lēzenāku retušējumu, t.i., ar nelielu zvīņveida atšķelumu palīdzību, kas tiek veikts ar ipašu raga, kaula, akmens vai koka retušieri. Bultas gala izveidē, pēc Bekera klasifikācijas, izšķir viena virziena retušējumu, parasti no apakšas uz augšu (A₁ tehnika), pretējos virzienos veiktu retušējumu (A₂ tehnika) un lē-

3. att. Ziemeļeiropas kātveida bultu galu kultūru raksturīgākie rīki.

1 — bultas gals ar vienu izteiktu plecu, 2 — Hamburgas kultūras bultas gals, 3 — Lingbi jeb Brommes kultūras bultas gals, 4, 5 — Ārensburgas kultūrai raksturīgie bultu gali (nr. 5 saukts arī par Hinterzē tipu), 6 — Svidru vitollapasveida bultas gals, 7, 8 — Svidru kultūras bultu gali, 9—11 — vēlajam paleolītam raksturīgās abpusējās (9) un vienpusējās (10, 11) kaula harpūnas, 12 — Lingbi tipa raga cirvis

4. att. Salaspils Laukskolas apmetnes VI krama koncentrācijas vietas plāns.
 ○ — krama šķīlas, ■ — kasīkļi, ▲ — griežņi, ↑ — bultu gali, X — citi rīki

zenu ventrālo retušējumu (A₃ tehnika), ko Eiropā mēdz saukt arī par svidrisko retušu.⁴

Katras arheoloģiskās kultūras krama bultu galiem piemīt savas īpatnības, kas izpaužas to izveides tehnikā un formā, tādējādi bultu gali ir nozīmīgs faktors seno apmetņu, kapulauku un savrupatradumu hronoloģijas un kultūrpiederības noteikšanā.

SENĀKO ZIEMEĻEIROPAS KULTŪRU ĪSS RAKSTUROJUMS

Vissenāko Ziemeļeiropas lidzenuma kolonizāciju var saistīt ar Hamburgas kultūru, kuru raksturo no naž-

veida šķilām gatavoti krama rīki, dominējot rīkiem ar stipri liektu galu (t.s. *Zinken*) un bultu galiem ar vienu izteiktu plecu (t.s. *Kerbspitze*; 3. att.: 1). Šīs kultūras vēlākajā fāzē lietoti arī bultu gali ar izteiktu kājiņu — t.s. *Haveltē* tips (3. att.: 2). Īpaši bagātīgi šādi bultu gali atrasti Dānijā — Jitlandes pussalas dienvidu daļā — Jelsas I un II apmetnē. Bultu gali darināti no regulārām, samērā šaurām un garām (vidēji 4–8 cm) nažveida šķilām, kas atšķeltas ar «mīkstās» perkusijas metodi. Kāts veidots ar pretēji vērstās retušas (A₂ tehnika) palīdzību atšķeluma pauguriņa galā (Holm, Rieck, 1992). Interesanti atzīmēt, ka šie trauslie, slaidie bultu gali ir vissenākie kātveida bultu

gali Ziemeļeiropā, no kuriem, iespējams, iespaidojušās un attīstījušās vēlākās formas. Atradumi attiecas uz bēlinga klimatisko periodu. Hamburgas kultūras kompleksi sastopami Rietumeiropā — Holandē, Dānijā, Dienvidzvidrijā (Skonē), Ziemeļvācijā un Ziemeļrietumpolijā, aizņemot Odras un daļēji pat Vislas baseinu.⁵

Vēlāk, aleroda klimatiskajā periodā, Ziemeļeiropā plašākā teritorijā, bez jau minētajiem apgabaliem ietverot arī Austrumpoliju, Baltkrieviju, Ziemeļukrainu, Dienvidlietuvu, izplatās Brommes kultūras elementi, starp kuriem raksturīgākais rīks ir no masīvām, biežām nažveida šķilām vai atšķilām veidoti bultu gali ar kājiņu. Bultu gali izgatavoti no šķilām, kas atšķeltas no vienlaukuma koniskā nukleja ar «cietās» perkusijas paņēmieni. Bultu gali 6—13 cm gari, vidēji ap 8 cm. Kājiņa ar stāvas retušas palīdzību izveidota atšķeluma pauguriņa galā, un kāta malas retušētas no apakšas uz augšu (A₁ tehnika; 3. att.: 3). Lietuvā šādi bultu gali galvenokārt atrasti uz dienvidiem no Nemunas upes, bet atsevišķi eksemplāri iegūti arī uz ziemeļiem no tās — Ventas augšteces rajonā, netālu no Latvijas robežas.⁶ Pārējie rīki — galakasīkli un griežņi — arī ir smagnēji un veidoti saīsinātās proporcijās.⁷

Pašās leduslaikmeta beigās — jaunākā driasa laikā — Ziemeļeiropā izplatās ziemeļbriežu mednieku kultūras, kuras raksturo trīs galvenie rīku tipi: nelielāku izmēru bultu gali ar izteiktu kājiņu vai bez tās, īsi galakasīkli, vidusgriežņi. Rietumos — Dānijā, Dienvidzvidrijā, Ziemeļvācijā — tie galvenokārt klasificēti kā Ārensburgas kultūrai piederoši atradumi, bet Polijā, Baltkrievijā, Ziemeļukrainā un Dienvidlietuvā tie tiek uzskatīti par Svidru kultūras nesējiem (Schild, 1984, 256—259). Šīs kultūras atšķiras ar dominējošo rīku dažām formu niansēm un izgatavošanas tehnikas īpatnībām.⁸

Ārensburgas kultūrai vairāk raksturīgi vienlaukuma nukleji, lai gan sastopami arī divlaukumu, rīki gatavo-

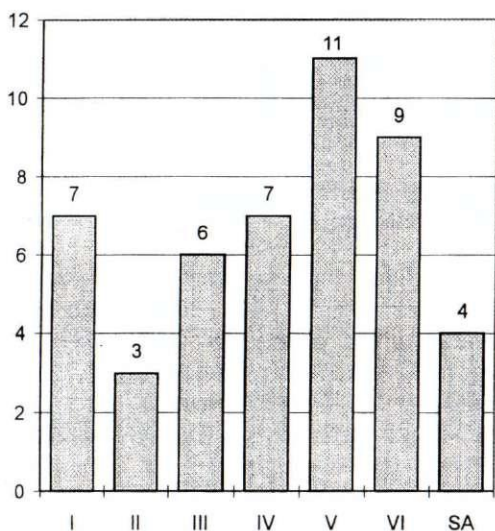
ti kā no nažveida šķilām, tā atšķilām, bultu apdarē dominē virspuses (dorsālā) retuša. Šķilas atskaldītas ar «mīkstās» perkusijas metodi.

Ārensburgas bultu gali ir krietni īsāki, 2—8 cm gari, to vidējais garums nepārsniedz 4 cm. Kātiņš izveidots atšķeluma pauguriņam pretējā galā, bet dažkārt arī pauguriņa galā. Nereti sastopama retuša gar kātiņa apakšpuses malām. Šiem bultu galiem nereti apstrādāts ne tikai kātiņš, bet arī lapas malas. Vēlajām šo bultu galu formām raksturīga nepārtraukta malu retuša (3. att.: 4, 5).

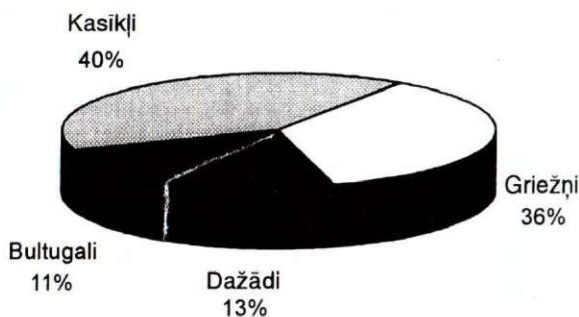
Pēdējos gados Ārensburgas kultūras elementi konstatēti arī tālāk uz austrumiem — Baltkrievijā un Ziemeļukrainā, it īpaši Poļesjes zemienē. Šī kultūra nosaukta par Austrumu Ārensburgas jeb Krasnoseljes kultūru pēc galvenajām atradumu vietām — Krasnoseljes E apmetnes, Krasnoseliskas, Zakazankas u.c. Krasnoseljes kultūru raksturo attīstīts krama inventārs, kuru veido īsāku proporciju rīki un nelieli Ārensburgas formas bultu gali, kuriem kāts ierīkots atšķeluma pauguriņa galā.⁹

Svidru kultūrai piederoši krama rīki nav atklāti tālāk uz rietumiem aiz Oderas upes Vācijā. Pēdējā laikā gan pētnieki sākuši saskatīt Mazovijas cikla iespaidus arī tālākos rietumu apgabalos, ieskaitot Zviedrijas rietumu krastu. Šie iespaidi, pēc pētnieku domām, izpaužas krama bultu apdares tehnikā — to apakšpuses apstrāde gar malām (t.s. inversā retuša) vai arī nepārtraukta kātiņa apakšpuses retuša (t.s. invazīvā retuša), kā arī kātiņa izveidošana atšķeluma pauguriņa galā, kas tik raksturīgi Svidru tradīcijai.¹⁰

Sākot ar jaunāko driasu (DR₃), Viduseiropas ziemeļos parādās Svidru kultūra, kas izplatās galvenokārt Vislas, Pripetes un Nemunas baseinā. Svidru kultūrā dominē divlaukumu, t.s., laivveida nukleji, rīki pagatavoti no nažveida šķilām. Arī Svidru bultu gali konsekventi darināti no divlaukumu nuklejiem, kas

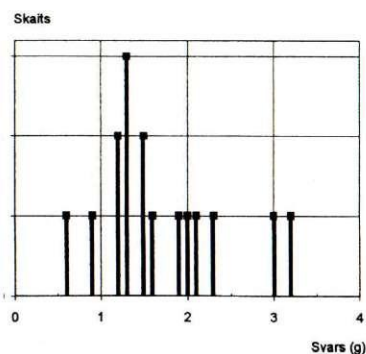

A

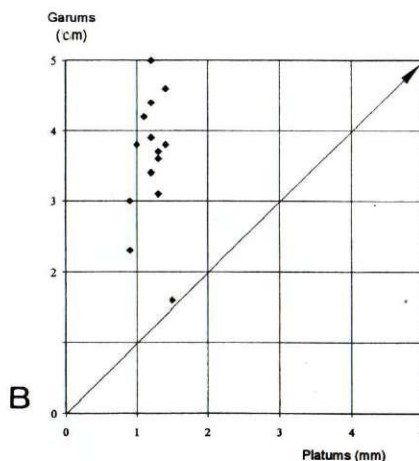

B

5. att. Krama bultu skaits Salaspils Laukskolas kramu ligzdās (A); krama bultu īpatsvars Salaspils Laukskolas sestajā kramu koncentrācijas vietā (B)

A

B

6. att. Salaspils Laukskolas krama bultu galu svars (A); Salaspils Laukskolas apmetnes veselo krama kātveida bultu galu izmēri (B)

galvenokārt apstrādāti ar «mīkstās» perkusijas metodi. Visraksturīgākais šai kultūrai ir iegarenais vītollapasveida bultas gals ar lēzeno virspusi un apakšpusi retušu (3. att.: 6), bet tam līdzās pastāv otra forma — kātveida bultas gals (3. att.: 7, 8). Ir arī daudz starpformu. Bultu gali ir mazliet isāki nekā Brommes, bet garāki nekā Ārensburgas bultu gali, vidēji 6—7 cm gari. Tiem ar dziļas, stāvas retušas palīdzību izveidots kātiņš, radot izteiktus «pleciņus» pārejā no lapas kātā. Raksturīgākā detaļa ir lēzenais retušējums kātā apakšpusē. Nereti tas skaidrojams ar to, ka nolīdzināts atšķēluma pauguriņš, kas parasti atrodas kātā galā.

Tomēr, kā jau teikts, Svidru un Ārensburgas kultūras izpausmes bija diezgan līdzīgas un to izplatības areālus nevaram stingri nodalīt (1. att.). Šīs kultūras Ziemeļeiropas līdzenumā cieši saista vienādie ekoloģiskie apstākļi — parka tundra ar pundurbērzu un priežu un bērzu audzēm, krūmiem un purvu zālājiem — un ekonomika, kas galvenokārt balstās uz ziemeļbriežu medībām. Līdzība zināmā mērā sakņojas arī abu kultūru ģenēzē, jo pētnieki arvien vairāk piekrīt uzskatam, ka gan Ārensburgas, gan Svidru kultūras izcelsme saistīta ar Lingbi tradīcijām.¹¹

Pašās leduslaikmeta beigās un mūsdienu mērenā klimatiskā perioda sākumā Ziemeļeiropā Ārensburgas un Svidru kultūras savstarpēji ietekmējušās un sajaukušās, izveidojot jauktu kultūragabalu. Uz to norāda ne tikai krama rīki, bet arī visam šim reģionam raksturīgie raga un kaula rīki — Lingbi tipa cirvi, divpusējās harpūnas ar lāpstveida bāzi un vienpusējās harpūnas ar stipri liektiem zobiem (3. att.: 9—12).¹² Tā Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastē — Ziemeļaustrumpolijā, Kaļiņingradas apgabalā, Baltkrievijā, Ziemeļukrainā un Dienvidlietuvā izveidojās rajons, kurā 9. g.t. pr. Kr. otrajā pusē un 8. g.t. pr. Kr. pirmajā ceturksnī valdīja Svidru tradīcijas ar zināmu Lingbi un Ārensburgas kultūru klātbūtni.¹³ Šim apgabalam pieslēdzas arī Latvijas teritorija.

Uzkrājoties materiāliem, būtu jānoskaidro, vai Ziemeļeiropas vidusdaļā vērojami Lingbi un Ārensburgas elementi ir patstāvīga, vietēji sakņota parādība vai savā izcelsmē saistās ar klasiskajām Rietumu kultūrām.

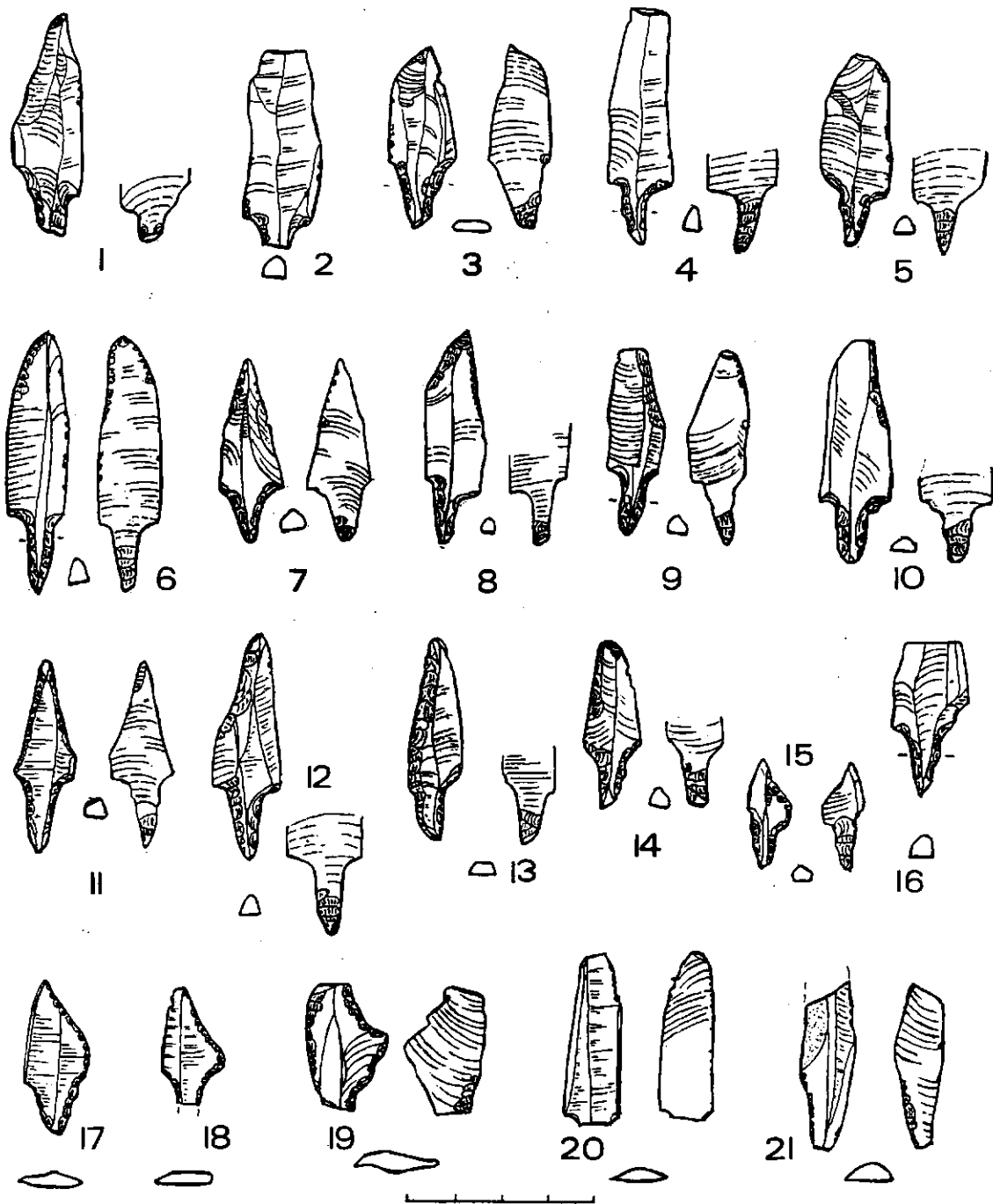
SALASPILS LAUKSKOLAS KĀTVEIDA BULTU GALI

Salaspils Laukskolas vēlā paleolīta apmetnē, kas atrodas Daugavas senās grīvas tiešā tuvumā, un kur bija apmetušies ziemeļbriežu mednieki, kopumā iegūti 47 krama bultu gali, no kuriem 44 ir bijuši kātveida. Tie iegūti gan visās sešās kramu koncentrācijas vietās, gan arī kā savrupatradumi. Bultu gali parasti atrasti gaišajā smilšainajā slānī, 20—40 cm dziļumā. Pavardu vietās tie sastopami arī dziļāk — līdz 60 cm. Uzreiz jāpiebilst, ka lielākā daļa krama bultu galu iegūta kramu koncentrācijas vietās jeb ligzdās un tajās esošajos pavardos.

Kramu ligzdām bija apaļa vai iegarena forma, to lielums vidēji 5 x 7 m, un tās bija piesātinātas ar krama rīku — bultu galu, kasīkļu un griežņu, arī nažveida šķilu un atšķilu atradumiem. Lielākā daļa no šīm vietām tika interpretēta kā mājokļu — slieteņu vietas. Tikai viena no kramu koncentrācijas vietām bija nelielāka (2 x 1 m), dziļāka (līdz 80 cm) un intensīvi pildīta ar kramiem, arī deguši, tādēļ tā tika interpretēta kā atsevišķa pavarda vieta (otrā kramu ligzda). Arī pārējās kramu koncentrācijas vietās pēc degušo kramu izvietojuma tika noteiktas iespējamās pavarda vietas. Šie pavardi varēja būt ierīkoti gan slieteņu ārpusē, domājams, ieejas priekšā, gan arī to iekšpusē. Arī rekonstrukcijās, kas veiktas vēlā paleolīta apmetnēs Rietumeiropā — Polijā, Vācijā, Dānijā, Francijā, parādās abi pavardu izvietojuma veidi.¹⁴

Salaspils Laukskolā krama bultas pamatā iegūtas tieši pavardu vietās. Tā pirmajā kramu ligzdā no 7 bultu galiem 4 tika iegūti pavarda vietā, ceturtajā ligzdā no 7 bultu galiem 5 saistāmi ar pavardu, sestajā ligzdā no 9 bultu galiem ar pavardu saistāmi 5 (4. att.), bet otrā ligzda, kā jau teikts, visa uzskatāma par pavarda vietu. Tikai trešajā un piektajā kramu koncentrācijas vietā bultu gali vienmērīgi izplatīti pa visu ligzdas teritoriju.

No visiem 44 kātveida bultu galiem 40 atrasti kramu ligzdās, tikai 4 iegūti kā savrupatradumi. Ļoti iespējams, ka tie arī bijuši saistīti ar kādu no izpostītajām kramu ligzdām, kas konstatētas kādu

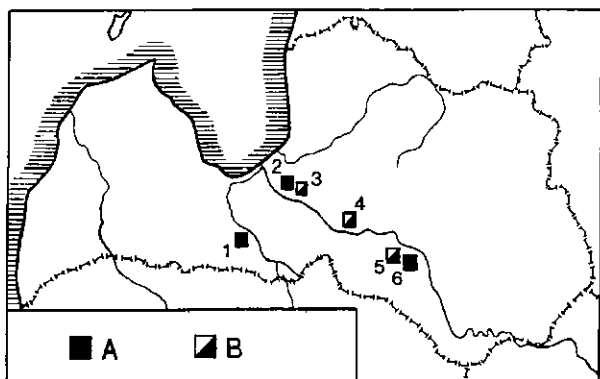

7. att. Salaspils Laukskolas krama kātveida bultu gali.
1—16 — pirmais tips, 17—19 — otrais tips, 20, 21 — trešais tips

puskilometru attālāk. Krama bultu galu skaits katrā ligzdā ir nevienmērīgs. Tā otrajā ligzdā iegūtas tikai 3, bet picctajā — 11 bultas. Vidējais krama bultu daudzums vienā ligzdā ir apmēram 6—7 eksemplāri (5. att.: A). Tas atsevišķās kramu koncentrācijas vietās veido 4—14 % no krama riku kopskaita (5. att.: B).

No 44 bultu galiem ar vairāk vai mazāk izteiktu kātiņu tikai 16 ir veseli, bet pārējie fragmentāri. Vairumam no tiem (23) nolūzusi smailes daļa vai kātiņa gals (2) vai arī trūkst abi — gan smaile, gan kātiņš (3).

Krama bultu gali izgatavoti no nažveida šķilām, kas atšķeltas no apmēram 5—6 cm gariem nuklejiem. Izmantoti labas kvalitātes gaišāki vai tumšāki pelēcīga krama oļi, kādi nav raksturīgi Latvijas teritorijai, tos acīmredzot atnesuši sev līdzī senie iecelotāji no dienvidu apgabaliem — Dienviddļictuvas, Ziemeļrietumbaltkrievijas, Austrumpolijas.¹⁵ No nuklejiem, šķiet, ar «mīkstās» perkusijas metodi no divām pusēm atšķeltas nažveida šķilas — par to liecina nedaudznie Salaspils Laukskolā iegūtie nukleji ar divām atšķelšanas platformām. Nažveida šķilas, no kurām gatavoti bultu gali, ir samērā regulāras, paralēlām malām, 1,0—1,7 cm,

8. att. Vēlā paleolīta krama bultu galu atradumi Latvijas teritorijā.

A — kātveida bultas, B — citi bultu galu veidi.

1 — Mežotnes pilskaņš, 2 — Salaspils Laukskola, 3 — Ikšķiles Elkšņu skola, 4 — Skrīveru Lielrutuļi, 5 — Spietiņi—Plāteri, 6 — Sēlpils

vidēji 1,3 cm platas, galvenokārt 0,3—0,5 cm biezas. Šķiet, ka bultu gali apdarināti ar «mikrogriežņu» atšķelšanas tehnikas palīdzību, par ko liecina nelielas atšķiliņas, kas konstatētas kramu ligzdās. Veselie bultu gali parasti ir 3,5—5 cm gari (6. att.: B). To svars ir no 0,6 līdz 3,2 g, lielākoties ap 1,5 un 2 g (6. att.: A). Bultas gals uz šķīlas parasti izvietots tā, lai atšķeluma pauguriņš būtu kāta (t.i., proksimālajā) galā. Bieži tas ir «noņemts» ar lēzenās, ventrālās retušas palīdzību un par tā izvietojumu var spriest tikai pēc šķīlas biezuma vai vilnišu formas. Tikai dažos atsevišķos gadījumos atšķeluma pauguriņš ir smailes (t.i., distālajā) galā. Ar retušas palīdzību bultu galiem izveidots kāts, nereti apstrādāta arī lapa. Pēc morfoloģiskās formas un retušas veida Salaspils Laukskolas materiālā var izdalīt trīs galvenos bultu galu veidus jeb tipus (7. att.).

Pie pirmā tipa pieder no 3,5 līdz 5,5 cm gari bultu gali ar izteiktu, simetriski izveidotu kājiņu, kas pārejā uz lapu veido abpusējus pleciņus. Kājiņi tiem izveidoti ar stāvu retušu, nereti kājiņam piešķirot t.s. jumtveida formu. Kāts retušēts virzienā no apakšas uz augšu (A₁ tehnika), un tikai vienā gadījumā retuša veikta pretējos virzienos (A₂ tehnika). Visiem šiem bultu galiem raksturīga arī lēzenā retuša kāta apakšpusē, kas veidota gan no viena, gan otra sāna, bet dažkārt no abiem sāniem (A₃ tehnika). Ļoti retos gadījumos ventrālā retuša vērojama arī lapas smailes galā (7. att.: 6). Šis ir ļoti viendabīgs bultu galu veids, atšķirības ir tikai malu retušas daudzumā un izvietojumā. Tā bultu galiem ar retušu var būt izdalīts tikai kājiņš, bet lapu veido dabiskās nažveida šķīlas malas (7. att.: 1—5). Parasti gan smaile veidota ar nelielu retušu vienā vai otrā pusē vai arī abās smailes malās (7. att.: 7—10). Nereti blīva, stāva retuša klāj bultas gala vienu malu, bet atsevišķos gadījumos — gandrīz pilnīgi klāj lapas abas malas (7. att.: 11—15). Pirmajam tipam ar ļoti retiem izņēmumiem atšķeluma pauguriņš ir kāta galā. Šis bultu galu tips Salaspils Laukskolas materiālā bija dominējošais — šādi veidoti 36 bultu gali. Šī tipa variantu veidoja viens līdzīgs fragmentārs bultas gals, kuram nebija vērojama retuša no apakšas kājiņa daļā (7. att.: 16). Viens no bultu

galiem ir ar platāku kājiņu, nelielām, tikko iezīmētām atkarpītēm pārejā no lapas uz kātu un nelielu kāta apakšpusē retušu (7. att.: 3). Tas iezīmē it kā pārejas formu no kātveida bultu galiem uz Svidru kultūrai ļoti raksturīgām vītollapasveida bultām. Tikai viens šāds vītollapasveida bultu gals, gan bez kāta retušas no apakšpusē, iegūts arī Salaspils Laukskolā trešajā kramu koncentrācija vietā. Pirmajam tipam ar izteiktu kājiņu un ventrālo retušu piederošs nelielāks bultas gals ar nolauztu smaili kā savrupatradums iegūts Spietiņu—Plāteru senvietu kompleksā Daugavas kreisajā krastā netālu no Sēlpils. Tur atrasts arī kāds divlaukumu nuklejs, kas liecina par šīs vietas apdzīvotības aizsākumiem jau vēlajā paleolītā vai mezolītā pašā sākumā. Samērā masīvs pirmā tipa bultas gals ar nolauztu smaili identificēts arī Lielupes baseinā, ūpes kreisajā, augstajā krastā, Mežotnes pilskaņā.¹⁶ Šī tipa bultu gali pilnīgi atbilst Svidru kultūrai raksturīgajiem kātveida bultu galiem.

Pie otrā tipa pieder 4 Salaspils Laukskolā iegūtie krama bultu gali (7. att.: 17—19). Tie ir īsāki un platāki, neregulāras formas — ar asimetriski veidotu lapu un ne tik izteiktu kājiņu. Tos var iedalīt divos apakštipos. Pie pirmā apakštipa pieder vienīgais vesels 3,2 cm garais eksemplārs (7. att.: 17), kuram ar smalku, stāvu retušu apstrādāta viena sānu mala un arī kājiņš (A₁ tehnika). Kājiņa apakšpusē retušējuma nav. Tam ļoti tuvs ir fragmentārais bultas gals ar vienu stiprāk izvirzītu sānu un nolauztu kājiņu (7. att.: 18). Pie otrā apakštipa pieskaitāmi divi pārējie fragmentārie bultu gali, kas pagatavoti no biežākām, neregulārākām šķīlām, ar vienu asimetrisku izvirzījumu sānos un rupjāku, spēcīgāku retušējumu (7. att.: 19). Vienam no fragmentiem retušējums arī kāta daļā no apakšpusē (A₂ tehnika). Kopumā visa šī grupa gan pēc formas, gan apstrādes tehnikas vairāk atgādina Ārensburgas kultūrai raksturīgo bultu galu formu.

Trešo bultu galu tipu veido dažī atsevišķi (skaitā 3) bultu gali, kas nedaudz atšķiras no diviem iepriekš aprakstītajiem tipiem (7. att.: 20, 21). Tie visi diemžēl ir fragmentāri, veidoti no regulārām, 1,0—1,2 cm platām nažveida šķīlām ar ļoti paralēlām, taisnām malām. Vienam bultas galam ir nelielas, simetriskas, uz leju vērstas atkarpītes lejasdaļā (7. att.: 20), bet diviem pārējiem — ar smalkas, sīkas retušas palīdzību sašaurināta kāta daļa. Visi trīs bultu gali apdarināti ar pretēji vērstās retušas palīdzību (A₂ tehnika). Liekas, ka diviem pēdējiem eksemplāriem smaile veidota uz atšķeluma pauguriņa (7. att.: 21). Šie bultu gali jau vairāk līdzinās agrā mezolīta laikā Austrumbaltijā valdošajam bultu galu tipam.

KĀTVEIDA BULTU GALU DATĒJUMS

Tā kā Salaspils Laukskolas visu sešu kramu koncentrācijas vietu krama inventārs ir samērā viendabīgs, tikai ar nelielām skaitliskām atšķirībām, tad šīs vietas tika uzskatītas par vienlaicīgām un attiecinātas uz vēlo paleolītu jeb jaunāko driasu (9. g.t. pr.Kr.). Tātad arī visi trīs aprakstītie kātveida bultu galu tipi acimredzot lietošanā bija vienlaicīgi.

Par bultu galu senumu, pirmkārt, jau liecina baltas vai zilgas nokrāsas patina, kas klāja visu rīku virsmu un vēlākos periodos vairs nav vērojama. Otrkārt, tie gatavoti vēlajam paleolītam raksturīgajā tehnikā — nažveida šķīlas atšķeļot no divlaukumu nukleja. Treškārt, to senumu apliecina arī bultu galu morfoloģiskā forma. Atradumos dominē (37 no 44) nelielas, 3—5 cm garas bultas ar stipri retušētām malām, lēzenu kāta ventrālo retušu un kātiņa izvietojumu atšķeluma pauguriņa, tātad proksimālajā galā (7. att.). Šī forma palcolīta pašās beigās ļoti raksturīga Baltijas jūras dienvidaustrumu piekrastei, pārstāvot Svidru kultūras bultu galu vēlo formu, vietām sauktu arī par episvidrisku vai epipalcolītisku.¹⁷ Zināms Ārensburgas elementu iespaids jūtams otrā tipa bultu galos, kuriem vēl mazāki izmēri, asimetriska forma, nav kātiņa apakšpusē retušas un atsevišķos gadījumos kāts izvietots šķīlas distālajā galā. Par bultu galu vēlāku datējumu liecina arī trešā tipa bultas, it īpaši eksemplārs ar stipri paralēlajām malām un simetriskajām atkarpēm (7. att.: 20), kas jau tuvs Pulli apmetnē Igaunijā iegūtajam bultu galu tipam, kas datējams ar preboreālo laiku, 8. g.t. pr.Kr. otro ceturksni.¹⁸

Apmetnes, kurās pārstāvēti dažāda veida bultu gali, ieskaitot Svidru bultu galus ar izteikto kājiņu, vēlajā paleolītā sastopamas apgabalā uz dienvidiem no Latvijas teritorijas. Te jāmin Silelio-2, Mergežerio-3 Dienvidlietuvā, savrupatradumi Kaļiņingradas apgabalā (Krievija), Osnica, Stankoviče (*Stankowice*), Elka (*Elk*) Vislas—Bugas starpupē un pie Mazuru ezeriem Ziemeļaustrumpolijā, Nobeles apmetne Ziemeļukrainā.¹⁹ Šīs bultu galu formas saglabājas arī mezolīta pašā sākumā, piemēram, Lietuvā Pamerķines, Glinas-6, Samontoniū u.c. apmetnēs. R. Rimantiene laiku, kad arheoloģiskajā materiālā vienlaicīgi sastopamas gan Lingbi, gan Ārensburgas, gan Svidru kultūras pazīmes, sauc par hibrīdo kultūru laiku. Sajauktie iespaidi labi parādās arī krama izejmateriālā — te ir gan tumši pelēcīgs Lietuvas krams, gan gaišāks un tumšāks pelēcīgs, brīžiem lāsumainais Baltkrievijas, gan arī šokolādes brūnais krams no Centrālās Polijas. Tā Salaspils bultu gali arī ir ar dažādu nokrāsu, jo ne vienmēr to noslēpj patinējums.

Tomēr vienā ziņā Salaspils Laukskolas bultu galu komplekss atšķiras no visās pārējās minētajās apmetnēs iegūtajiem bultu galiem. Protī, šajā apmetnē pārstāvēts gandrīz vienīgi Svidru kātveida bultu variants. Zināms tikai viens vienīgs vītollapasveida bultas gals — un arī tas ir bez ventrālās kātiņa retušas. Grūti pateikt, vai šī vienveidība liecina par kādām hronoloģiskām atšķirībām vai arī bultu specifisko, tikai šai apmetnei raksturīgo lietojumu medībās.

Kātveida bultas, kā redzējām, Ziemeļeiropā ir sena forma. Arī Svidru kultūrā tās parādās jau pašā sākuma posmā, kā to rāda izrakumi un pētījumi Calovani apmetnē (*Calowanie*) Polijā.²⁰ Šī forma acīmredzot saistīta ar Lingbi tradīcijām un samērā viendabīga saglabājas līdz pat mezolīta sākumam.

Nemot vērā iepriekš minētos apsvērumus, apstrādes tehniku, morfoloģisko formu un atbilstošos paralēlos atradumus, šķiet, ka Salaspils Laukskolas bultu gali vairāk saistās ar jaunākā driasa (DR3) beigu daļu un preboreālā posma sākumu, t.i., ar 9. g.t. pr.Kr. otro pusi un 8. g.t. pr.Kr. pirmo ceturksni. Šim pašam laikam varētu piederēt arī Mežotnes pilskalnā kā savrupatradums iegūtais fragmentārais krama kātveida bultas gals un varbūt nedaudz vēlākam posmam — Spietiņu—Plāteru senvietu kompleksā atrastais kātveida eksemplārs.

Pazīstami Latvijā arī Svidru kultūrai raksturīgie vītollapasveida bultu gali, kas bez Salaspils Laukskolas vienīgā eksemplāra vēl atrasti Daugavas krastos pie Skrīveriem Lielrutuļos un Sēlpils pilskalnā.²¹ Tie tikai ir nelielāku izmēru, kā arī ar paviršāku retušējumu.

Kopumā Latvijas teritorijā krama bultu galu ziņā veidojas vēlā paleolīta beigām ļoti raksturīga aina. Kā liecina bultu galu atradumu izvietojums Daugavas un Lielupes baseinā (8. att.), ziemeļbriežu mednieki savos pārceļojumos galvenokārt izmantojuši lielāko, dienvidu—ziemeļu virzienā orientēto upju ielejas. Līdzīgo kātveida bultu galu izplatība norāda, ka senākie iedzīvotāji varēja ienākt no apgabaliem, kas pletās starp Oderas upi rietumos un Volgu austrumos, bet dienvidos šo teritoriju norobežoja Karpatu kalni.

KĀTVEIDA BULTU GALU LIKTENIS MEZOLĪTĀ

Austrumbaltijā kātveida bultu galu forma vidējā akmens laikmetā — mezolītā neizzūd pretēji tam, kā tas ir Rietumeiropā, kur par galveno bultu galu formu kļūst ģeometriskie mikrolīti.

Kātveida bultu galu atradumu mezolīta apmetnēs nav daudz, bet tie ir ļoti raksturīgi. Īpaši izdalās no importēta, melna krama darināti gari (līdz 12 cm) un plati (līdz 1,7 cm) bultu gali ar paralēlām malām, divām simetriskām atkarpēm pārejā uz lapu un nelielu (līdz 1 cm garu) kātiņu. Kātiņu klāj stāva dorsālā un ventrālā malu retuša, kā arī spēcīgs smailes apakšpusē retušējums. Šādi bultu gali pēc pirmās atradumu vietas tiek dēvēti par Pulli tipa bultām un iegūti arī Latvijā — Zvejnieku II apmetnes apakšējā slānī un kā savrupatradums Olaines purvā. Vēl tie zināmi Lietuvas teritorijā (Biržuļu apmetne u.c.), Ziemeļaustrumpolijā (Stāčes-6 un Miluki apmetne), Baltkrievijā (Krumplevo apmetne).²² Balstoties uz Pulli apmetnes datējumiem, šo bultu galu lietošanas laiku var saistīt ar preboreālā perioda beigām jeb 8. g.t. pr.Kr. otro pusi.

Līdztekus šim bultu galu veidam pastāv arī nelielāku izmēru kātveida bultiņas ar vairāk retušētām sānu malām un stāvu kātiņa retušu kā no augšpusē, tā no apakšpusē. Šādas bultas zināmas Sūļagala apmetnē Latvijā, starp Kundas atradumiem Igaunijā, Šaltaliūnes apmetnē Austrumlietuvā u.c.

Kaut arī šīs bultas, liekas, izgatavotas citā tehnikā, t.i., no vienlaukuma nuklejiem atspiešanas tehnikā,

tomēr pēc morfoloģiskās formas un retušējuma veida tās, it īpaši otrais variants, uzskatāmas par Svidru tradīciju tālāknesējām vidējā akmens laikmetā Austrumbaltijā. Spēcīgāks šis iespaids, saglabājoties līdz pat agrajam neolītam, bijis Lietuvā, kur arī Svidru kultūras tradīcijas bija stiprākas.

KĀTVEIDA BULTU GALU LIETOŠANA

Trasoloģiskie pētījumi un eksperimenti ar krama kātveida bultu galiem veikti Rietumeiropā.²³ Iegūtie rezultāti apliecina, ka krama smaili ar kātiņu tiešām bijuši metamo rīku uzgaļi, sākot jau ar Hamburgas kultūras laiku. Tie bijuši samērā ātri pagatavojami rīki — šādu krama bultas uzgali varēja izgatavot 2,5 minūtēs. To nelielais svars — 0,5—2,0 g liecina, ka galvenokārt tie lietoti kā bultu gali. To pašu apliecina arī skrambas un atšķēlumi bultu smailēs un ar mikroskopu saskatāmie gareniskie švīkājumi bultu lapās. Simetriski izvietotā kājiņa atviegloja bultas gala iekātošanu un palielināja tā stabilitāti, bet asā krama smaile veicināja bultas caursites spējas un medījuma noasiņošanu.

Šādas pašas pazīmes varam saskatīt arī Latvijas teritorijā iegūtajos krama bultu galos. Pirmkārt, tie bija maza izmēra, vidēji 4 cm gari, ar nelielu svaru. Dažas no Ārensburgas tipa bultām svēra pat

1 g, bet pārējie kātveida bultu gali lielākoties bija ap 1,5 un 2 g smagi, un tikai dažu lielāko eksemplāru svars sasniedza 3 g. Otrkārt, gandrīz visiem bultu galiem bija izteiktas, simetriskas kājiņas. Treškārt, vairumam bultu galu bija nolauzta smaile, arī it kā veselajām smailēm pašā galā bija saskatāmi nelieli nošķēlumi, un bultu lapās, it īpaši augšdaļā, pat ar neapbruņotu aci varēja saskatīt nelielas gareniskas skrambas un atlūzas. Tātad Salaspils Laukskolas un arī pārējie krama bultu gali atbilda visām vēlā paleolīta bultu galu prasībām un acīmredzot tika intensīvi lietoti.

Pētnieki konstatējuši, ka ar šādām bultām varēja aizsaut pat līdz 100—200 m attālumam, taču vispēcīgāk tās iedarbojušās 20—50 m attālumā, caururbjot pat vidēju vai lielāku medījumu. Šāds krama uzgališs brīžam pat esot efektīvāks par metāla bultu.²⁴

Zinātnieki šo labi izveidoto un gadu tūkstošiem pastāvējušo krama bultu galu evolūciju saskata arvien piemērotāku krama oļu izvēlē, šķīļu atskaldes tehnikas uzlabošanā, pārmaiņās iekātošanas veidā.

Latvijas teritorijā vēlā paleolīta pašās beigās šie bultu gali sasnieguši jau šādā attīstītā un zināmā veidā nostabilizētā formā, liecinot par loka un bultu lielo nozīmi pašā senākajā Austrumbaltijas apdzīvotības periodā.

PARINDES

- ¹ Zagorska I. Salaspils Laukskolas akmens laikmeta apmetne // AE. — R., 1994. — 16. laid. — 14.—28. lpp.
- ² Feustel R. Technik der Steinzeit. Archäolithikum-Mesolithikum. — Weimar, 1973. — S. 49—53.
- ³ Fischer A. Hunting with Flint-tipped Arrows: Results and Experiences from Practical Experiments // The Mesolithic in Europe / Red. K. Bonsall. — Edinburgh, 1989. — P. 37.
- ⁴ Schmitt L. Why they came. Examinations paper, University of Göteborg, Department of Archaeology. — 1991. — P. 24, 25.
- ⁵ Holm J., Rieck F. Istdisjere ved Jelssøerne. — Hagerslev, 1992. — S. 86, 87, 151; Burdukiewicz J. M. Zum Forschungsstand der Hamburger Kultur // Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. — 1987. — Jg. 34. — S. 156—164.
- ⁶ T. Ostrauska (Viļņa) informācija.
- ⁷ Andersen S. H. A survey of the Late Palaeolithic of Denmark and Southern Sweden // BAR International Series. N 444: De la Loire a l'Oder / Red. M. Otte. — 1988. — P. 530—534; Schild R. Terminal Palaeolithic of the North European Plain: a review of lost chances, potential and hopes // Advances in World Archaeology. — 1984. — Vol. 3. — P. 203; Rimantiene R. Der Steinzeit in Litauen // Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 75. — Mainz am Rhein, 1994. — S. 31—35.
- ⁸ Taute W. Die Stielspitzen-Gruppen im Nordlichen Mitteleuropa. — Köln; Graz, 1968; Schild R. Terminal Palaeolithic.. — P. 256—259.
- ⁹ Zalizniak L. Tanged point culture in Eastern Europe // Thesis, International Conference «Tanged Point Cultures», Lublin, 1993. — P. 40.
- ¹⁰ Schmitt L. The Hensbaka: a subsistence strategy of continental hunter-gatherers, or an adaptation at the Pleistocene-holocene boundary? // Oxford Journal of Archaeology. — 1994. — Vol. 13, N 3. — P. 250, 251.
- ¹¹ Fischer A. Pioneers in deglaciated landscapes: the expansion and adaptation of Late Palaeolithic societies in Southern Scandinavia // CBA Research report. N 77: The Late Glacial in North-west Europe. — 1991. — P. 10; Schild R. Terminal Palaeolithic.. — P. 257.
- ¹² Clark J. G. D. The Earlier Stone Age Settlement of Scandinavia. — Cambridge, 1975. — P. 70, 71, fig. 2; Kozłowski S. K. Single barbed harpoons of Havel type in the Baltic Sea Basin // Archaeologica interregionalis. I. — Kraków; Warszawa, 1981. — S.83—85.
- ¹³ Sułgostowska Z. Prahistoria międzyrzeczca Wisły, Niemna i Dniestru u schyłku plejstocenu. — Warszawa, 1989. — S. 250, 251; Зализняк Л. Л. Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита. — Киев, 1989. — С. 76—80; Rimantiene R. Die Steinzeit.. — S. 40—42.
- ¹⁴ Burdukiewicz J. M. The Late Pleistocene Shouldered point assemblages in Western Europe. — Leiden, 1986. — P. 118—120, fig. 34.
- ¹⁵ Ковнурко Т. М. О распространении кремня на территории европейской части СССР // Новые методы в археологических исследованиях. — М.; Л., 1963. — С. 239.
- ¹⁶ Zagorska I. Akmens laikmeta meklējumi Zemgalē // ASM 1992. un 1993. — R., 1994. — 101. lpp., 22. att.: 1. LVI kolekcija, nr. 309.
- ¹⁷ Siemaszko J. Tanged points in the basins of Lega and Ełk rivers // Tanged points in Europe. — Lublin, 1993.

- ¹⁸ *Jaanits K.* Die mesolithischen Siedlungsplätze mit Feuerstein inventar in Estland // *Mesolithikum in Europa* / Red. B. Gramsch. — Berlin, 1981. — S. 389.
- ¹⁹ *Rimantiene R.* Der Steinzeit.. — S. 40—42; *Sudgostowska Z.* Praehistoria.. — S. 240.
- ²⁰ *Schild R.* Terminal Palaeolithic.. — P. 240, fig. 4, 10.
- ²¹ *Zagorska I.* Salaspils Laukskolas.. — 26. lpp., 12. att.
- ²² *Jaanits K.* The Origin and Development of the Kunda Culture // *Finno Ugric studies in archaeology, anthropology and ethnography.* — Tallinn, 1990. — P. 7—15; *Zagorska I.* Visse-

- nākie atradumi Rigas pilsētas teritorijā // *Daugavas raksti*, II. — R., 1994. — 21.—23. lpp.; *Zagorska I.* Das Frühmesolithikum in Lettland // *Mesolithikum in Europa* / Red. B. Gramsch. — Berlin, 1981. — S. 75, Abb. 4: 17; *Rimantiene R.* Der Steinzeit.. — S. 60, 61, Abb. 11; *Siemaszko J.* Tanged Points.. — P. 7.
- ²³ *Fischer A.* Hunting with flint-tipped Arrows.. — P. 37.
- ²⁴ *Rozoy J. G.* The Revolution of the Bowmen in Europe // *The Mesolithic in Europe* / Red. C. Bonsall. — Edinburgh, 1989. — P. 18, 19.

Ilga Zagorska

THE LATE PALAEOLITHIC TANGED POINTS IN LATVIA

Summary

At the very end of the Late Glacial period the Ahrensburgian and Swiderian traditions or their mutual influence were observed in the North European Plain, including the southern part of the Eastern Baltic (Fig. 1). The most important artefact in these assemblages was tanged point (Fig. 3).

In Latvia a collection of nearly 50 tanged points have been discovered, coming mostly from the Salaspils Laukskola dwelling-site (Fig. 5). They are found in the flint concentration places, mainly in the hearths (Fig. 4).

The leading type in the Salaspils Laukskola assemblage is a point with a distinct, symmetrical tang, arranged at the proximal end of the blade and trimmed from the ventral to the dorsal side. The points differ only in the degree of trimming on the lateral edges. They all have flat, ventral retouch at the tang. This type belongs to the second variety of the Swiderian points (Fig. 7: 1—16). Some of the points slightly re-

semble Ahrensburgian ones (Fig. 7: 17—19), and some bear the Early Mesolithic traits (Fig. 7: 20, 21).

Tanged points are made on blades or blade-like flakes, apparently dispatched from opposed platform cores using the so-called soft percussion technique (Fig. 2). Their average length is 3,5—5,5 cm, weight — about 1,5 and 2,0 g (Fig. 6). The greatest part of the tanged points is fragmentary — they lack tips and on their leaves are traits of scratches and small flaking. So they are considered to be arrow-heads, used with a shaft and a bow in the cold Younger Dryas tundra environment.

The specific trait of the Latvian collection of tanged points is the total dominance of the tanged point form with a very few willow-pattern specimens. It is difficult to say whether it is a chronological feature or it has some connection with specialized hunting strategy.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. The North European Plain at the end of Late Palaeolithic

Fig. 2. The technique of flint processing (1, 2) and morphological form of the tanged arrow-head (3)

Fig. 3. The most characteristic inventory of the Tanged Point Cultures in Northern Europe

Fig. 4. Salaspils Laukskola dwelling-site: the sixth flint «nest»

Fig. 5. Salaspils Laukskola dwelling-site: *A* — the number of arrow-heads in every «nest» and the stray finds; *B* — the percentage of the flint arrow-heads at the sixth flint «nest»

Fig. 6. Salaspils Laukskola: the measurements of flint arrow-heads

Fig. 7. Flint tanged arrow-heads from Salaspils Laukskola dwelling-site

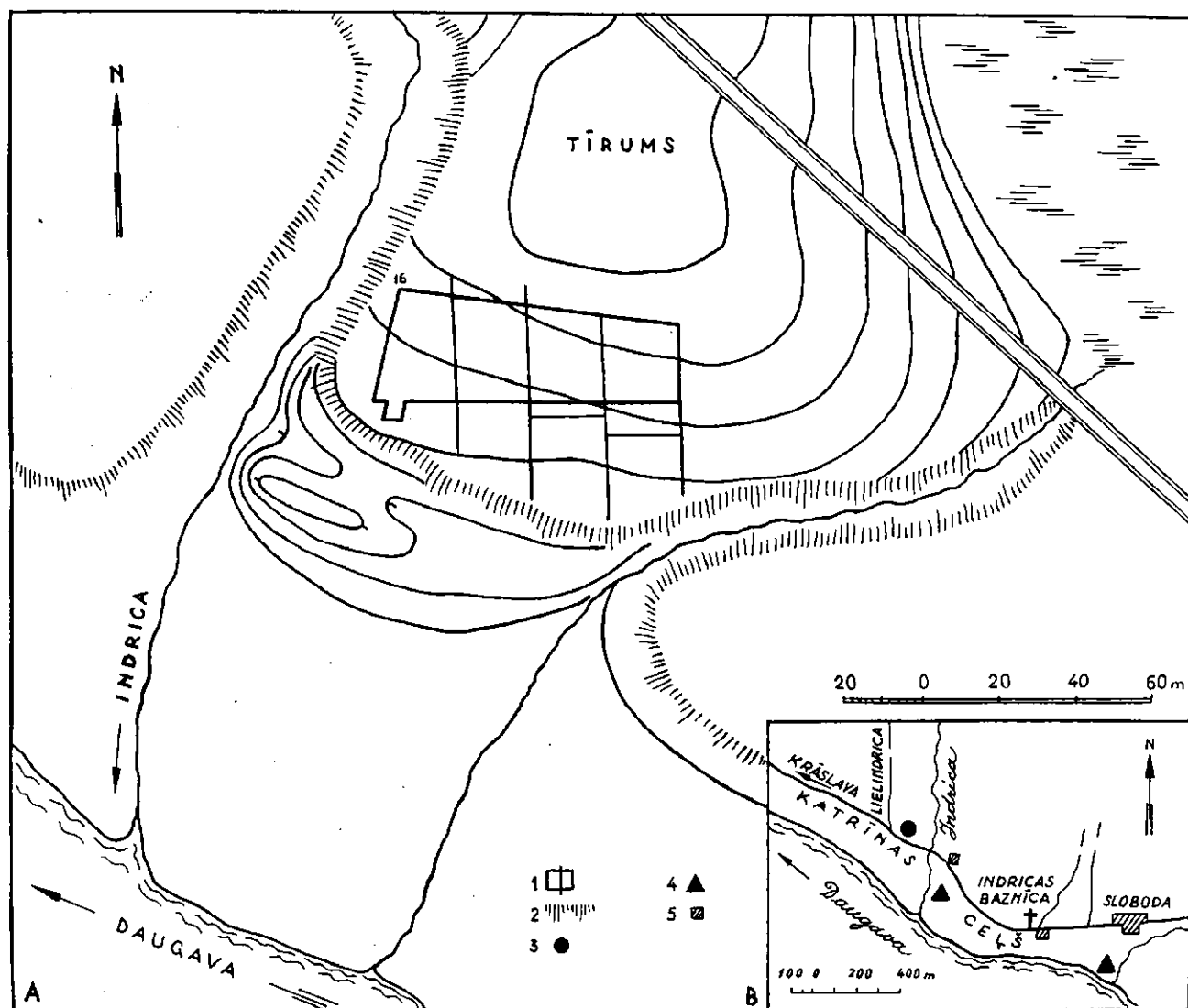
Fig. 8. The places of the tanged arrow-head finds in Latvia

Anna Zariņa

INDRICAS UN SLOBODAS AGRĀ DZELZS LAIKMETA APMETNES AR APDZĪVOTĪBU ARĪ VIDUSLAIKOS

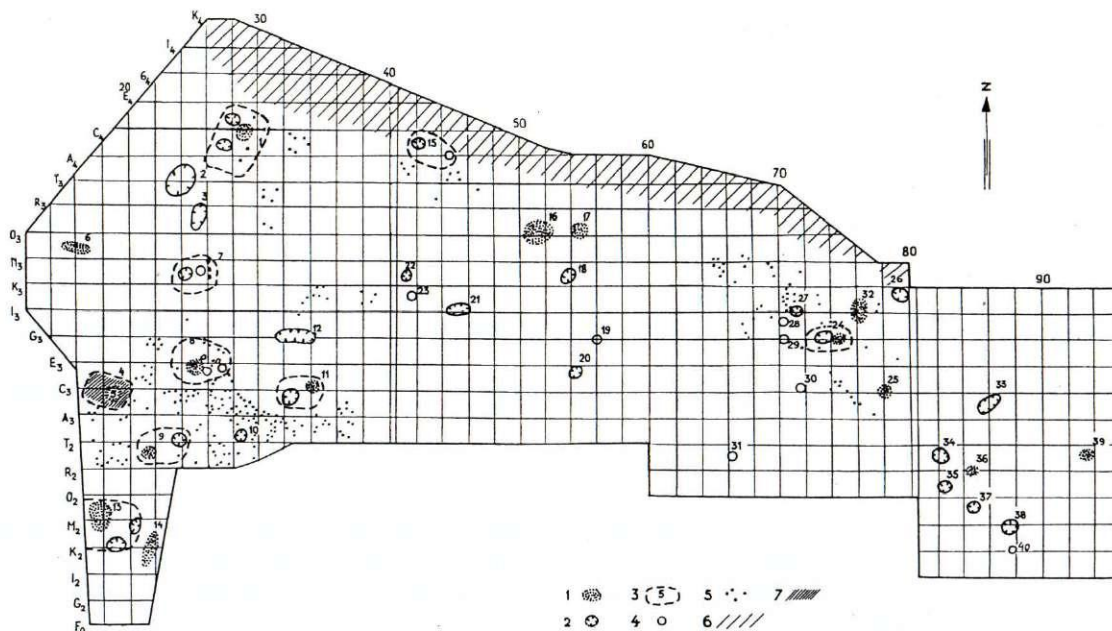
Daugavas krasti jau kopš senatnes bijuši izdevīgi dzīvesvietām. Vairāk nekā cetur arheologi šeit konstatējuši senas apmetnes. Stratēģiski izdevīgākajās vietās te hronoloģiski atšķirīgos periodos veidojušies gan īslaicīgi, gan ilgstoši apdzīvoti centri. Tāda senu dzīvesvietu koncentrācija bijusi arī Daugavas krastā pie

Indricas Krāslavas rajona Kalniešu pagastā. 17. gs. celtās Indricas baznīcas tuvumā arheoloģiskajos izrakumos atklāta 16.—17. gadsimta muižas centra vieta un divas — Indricas un Slobodas agrā dzelzs laikmeta apmetņu vietas, kuras atkārtoti bijušas apdzīvotas viduslaikos — muižas laikā (1. att.:B).

1. att. Indricas apmetnes situācijas plāns (A) un Indricas apkārtnes senvietu situācijas shēma (B).

1 — izrakumu laukums, 2 — krauja, 3 — 16.—17. gs. Indricas muižas vieta, 4 — Indricas un Slobodas agrā dzelzs laikmeta apmetnes, 5 — apdzīvotas vietas

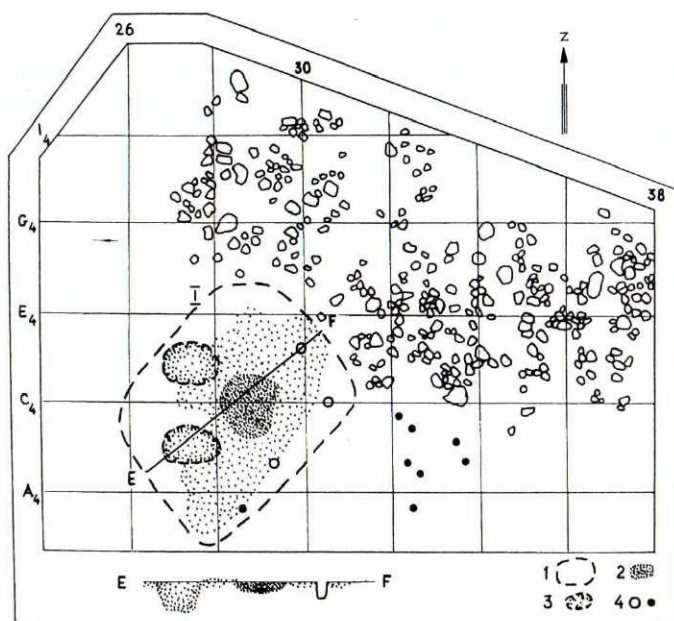
2. att. Indricas apmetnes izrakumu laukums ar atklāto objektu izvietojumu.

1 — pavards, 2 — bedre, 3 — celtnes vieta, 4 — staba vieta, 5 — mieta vietas, 6 — akmeņu sablīvējums, 7 — māla klona paliekas

INDRICAS APMETNE

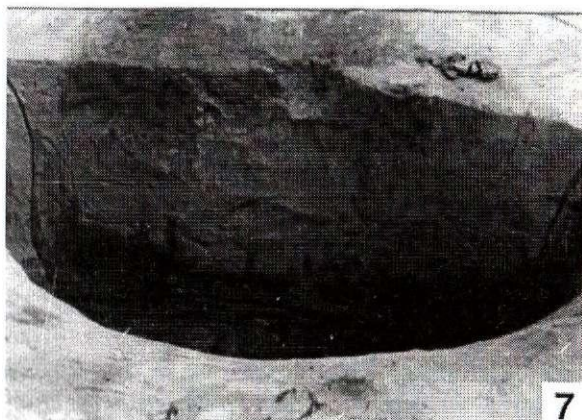
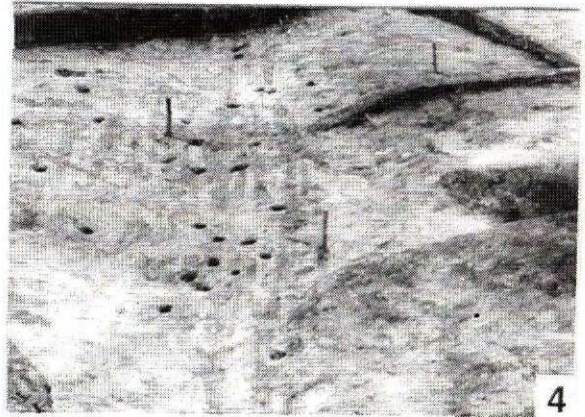
Indricas apmetnes vieta atrodas Indricas jeb Stirnupītes kreisajā krastā pie tās ietekas Daugavā (1. att.:A). Apmetnes rietumu mala robežojas ar upītes krasta stāvo krauju, ziemeļu pusē atrodas lēzens Daugavas augšējās terases pacēlums ar vairākās kārtās noslāņotu kādreizējā krasta akmeņu sablīvējumu. Austrumos apmetnes vieta bez norobežojuma pāriet tūrmā, dienvidaustrumos no apkārtnes to atdala neliela Daugavā ietekoša strautiņa grava. Apmetne atradusies lēzenā, pret Daugavu vērstā iepakā. Pēc tumšā kultūrslāņa un atradumu vietām tās platība vērtējama ap

0,3 ha. Tūrmas ar tajā esošo apmetnes vietu tiek lauksaimnieciski izmantots, senais mītņu slānis apmetnes ziemeļu daļā saarts līdz pat pamatzemei, un celtniecības atliekas saglabājušās tikai pamatzemes iedziļinājumos, zemākajā dienvidu daļā senajam kultūrslānim uzskalota līdz pat 1 m bieza Daugavas plūdu sanesumu kārtā, un tur tas saglabājies līdz 40 cm biezs. No brūnganās augsnes senais mītņu slānis atšķiras ar tumšāku krāsu, tā saturā sīkas oglītes, degušu akmeņu zvirgzdi, trauku lauskas un citi piemaisījumi. 1983. gadā arheoloģiski izpētīta ap 0,2 ha liela platība (2. att.).¹

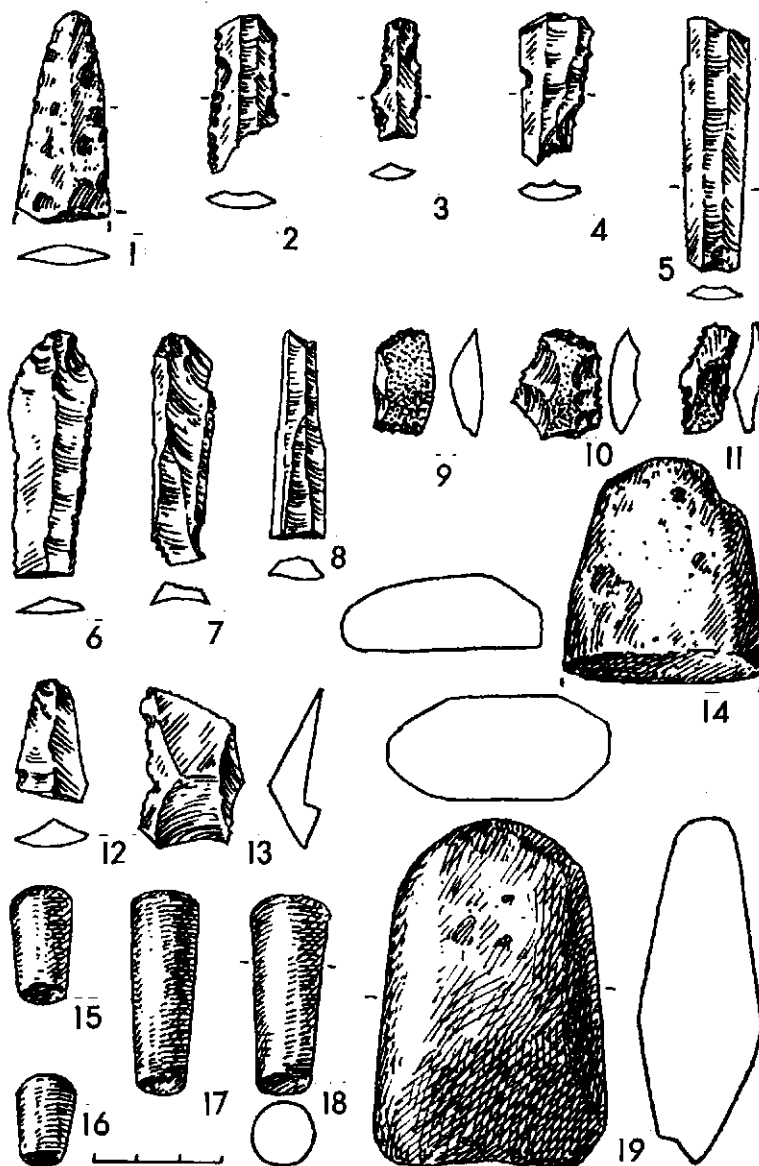
3. att. Izrakumu laukuma detaļa ar celtnes vietu — 1. objektu; plāns un griezumā.

1 — celtnes vieta, 2 — pavards, 3 — bedre, 4 — staba un mieta vietas

4. att. Indricas apmetne. Darba ainas un objektu detaļas.

1 — apmetnes ziemeļu daļa ar akmeņu sablīvējumu, 2 — celtnes vieta (1. obj.), 3 — bedre celtnes vietā (11. obj.), 4 — arkla vāgu pēdas, 5 — bedre un pavarda celtnes vietā (24. obj.), plāns un griezumī, 6 — celtnes vieta (13. obj.), plāns un griezumī, 7 — bedre (37. obj.), 8 — viduslaiku celtnes (4. obj.) paliekas

5. att. Indricas apmetnē atrastās senlietas.

1 — šķēpa gals (VI 257:10), 2, 3 — naži (VI 257:34,27), 4 — kasiklis (VI 257:1), 5 — grieznis (VI 257:17), 6—8 — lietotas nažveida šķilas (VI 257:15, 39, 16), 9—11 — kasikļi (VI 257:44, 33, 42), 12 — nažveida šķila (VI 257:53), 13 — kvarca šķila, 14 — cirvja fragments (VI 257:14), 15—18 — urbuma tapas (VI 257:18,12,4,8), 19 — cirvis (VI 257:38).

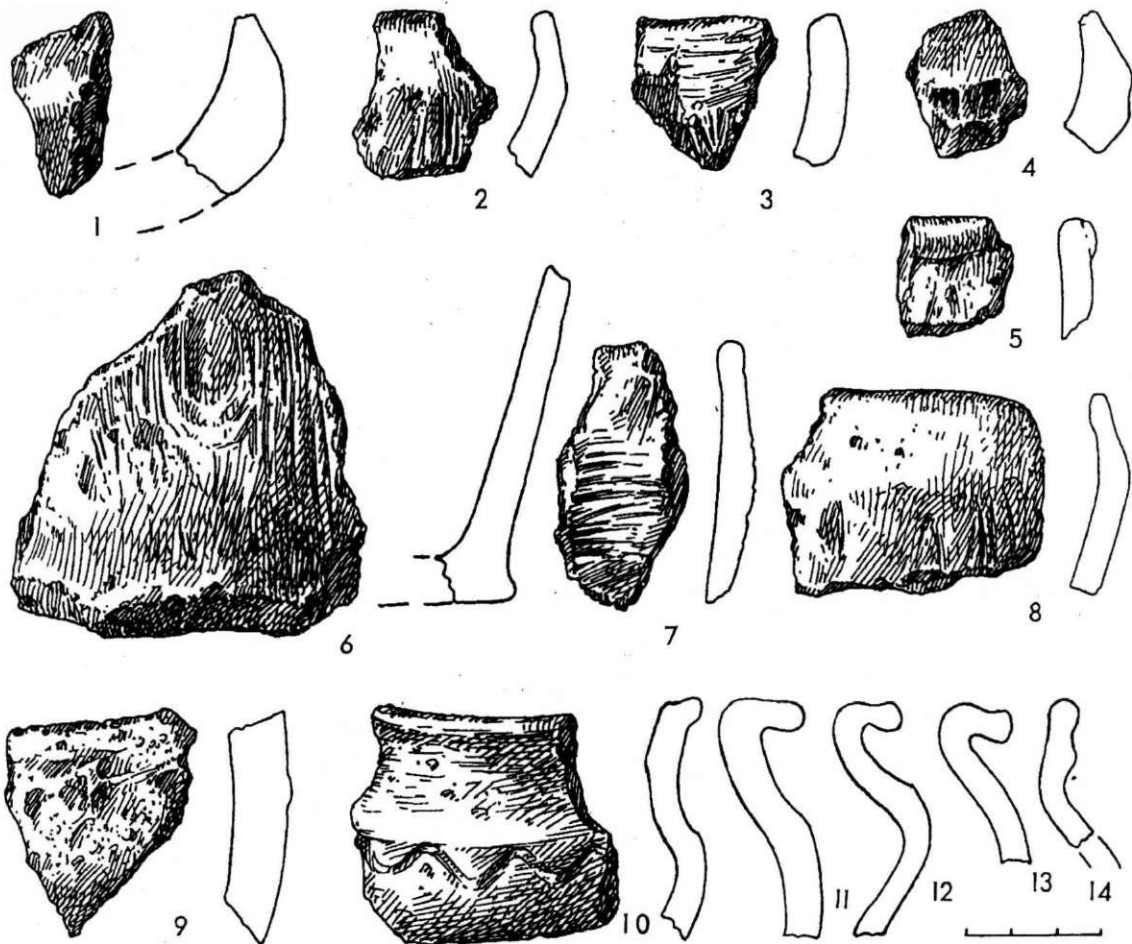
1 — dzelzs, 2—12 — krams, 13 — kvarcs, 14—19 — akmens

Apmetnes celtnu koka daļas nav saglabājušās, par iespējamo celtnu vietām var spriest pēc intensīvi melnākā kultūrlāņa lokalizācijas, kas ietver pamatzemē iedziļinātu pavarda vietu, reizēm saimniecības bedri un atsevišķu stabu vietas. Pavisam atklātas 18 pamatzemē iedziļinātu pavardu vietas, kas norāda uz dzīvojamo celtnu skaitu. Tuvāk aprakstīt tomēr iespējams tikai 8 no tām — 1., 7., 8., 9., 11., 13., 15., 24. objektu.

1. objekts — celtnes vieta, tās koordinātas (turpmāk k): 27—31/B₄—D₄. Tās tumšā mītņu zeme saglabājusies ap 3 x 4 m lielā laukumā, 20—30 cm biezā slānī. Celtnes vidusdaļā atrodas pavarda vieta, tās rietumu malā — divas bedres (3. att.). Pavards krasi izdalās ar ogļainu zemi līdz 30 cm biezā kārtā, kas satur vairākus degušus, zvīrgzdos sabirzušus akmeņus un dažas gludās

bezripas keramikas lauskas. 1 m uz DR no pavarda atrodas 0,8 m dziļa, diametrā 1,2 m liela, pamatzemē ierakta bedre ar slīpām malām. Otra bedre, 0,8 m uz ZR no pavarda, 0,6 m dziļa, 1,0 m diametrā, ar stāvām malām, līdzenu pamatni. Bedru saturā jaukta zeme. Rindā gar celtnes vietas austrumu malu atrodas trīs 0,5 m pamatzemē ieraktu 15—20 cm resnu stabu vietas, atstatums starp tām 1,0—1,5 m. Ceturtā tāda pati staba vieta atrodas celtnes vietas ZA malā. Acimredzot stabi izmantoti celtnes konstrukcijā.

7. objekts — celtnes vieta, k: 24—26/K₃—M₃. To norāda ap 3 x 3 m liels tumšas zemes laukums, kura centrā 0,8 m dziļa, diametrā 0,7 m liela bedre, kuras saturā jaukta zeme, 5 palieli laukakmeņi. Spricžot pēc nelielā diametra un stāvajām malām, tā vērtējama drīzāk kā stabu vieta, jo bedre pārtikas glabāšanai atro-

6.att. Indricas apmetnē atrastā keramika.

1 — tīģeļa fragments (VI 257:28), 2—9 — bezripas keramika (2, 3, 6—8 — švikātā, 4 — nagiekniebtā, 5 — gludā, 9 — apmestā), 10—14 — ripas keramika

das 0,5 m uz rietumiem no tās. Tā ierakta 0,5 m pamatzemē, slīpām malām, 1,0 m diametrā, ar līmenisku pamatni. Celtnes austrumu malu robežo piecu, ap 0,3 m dziļi ieraktu, 5—10 cm resnu mietu rinda. Atstatums starp mietu vietām — 0,3 m. Šajā celtņē nav pavarda vietas, un uz tās iespējamu slietenveida konstrukciju norāda centrālā staba bedre un minētās mietu vietas.

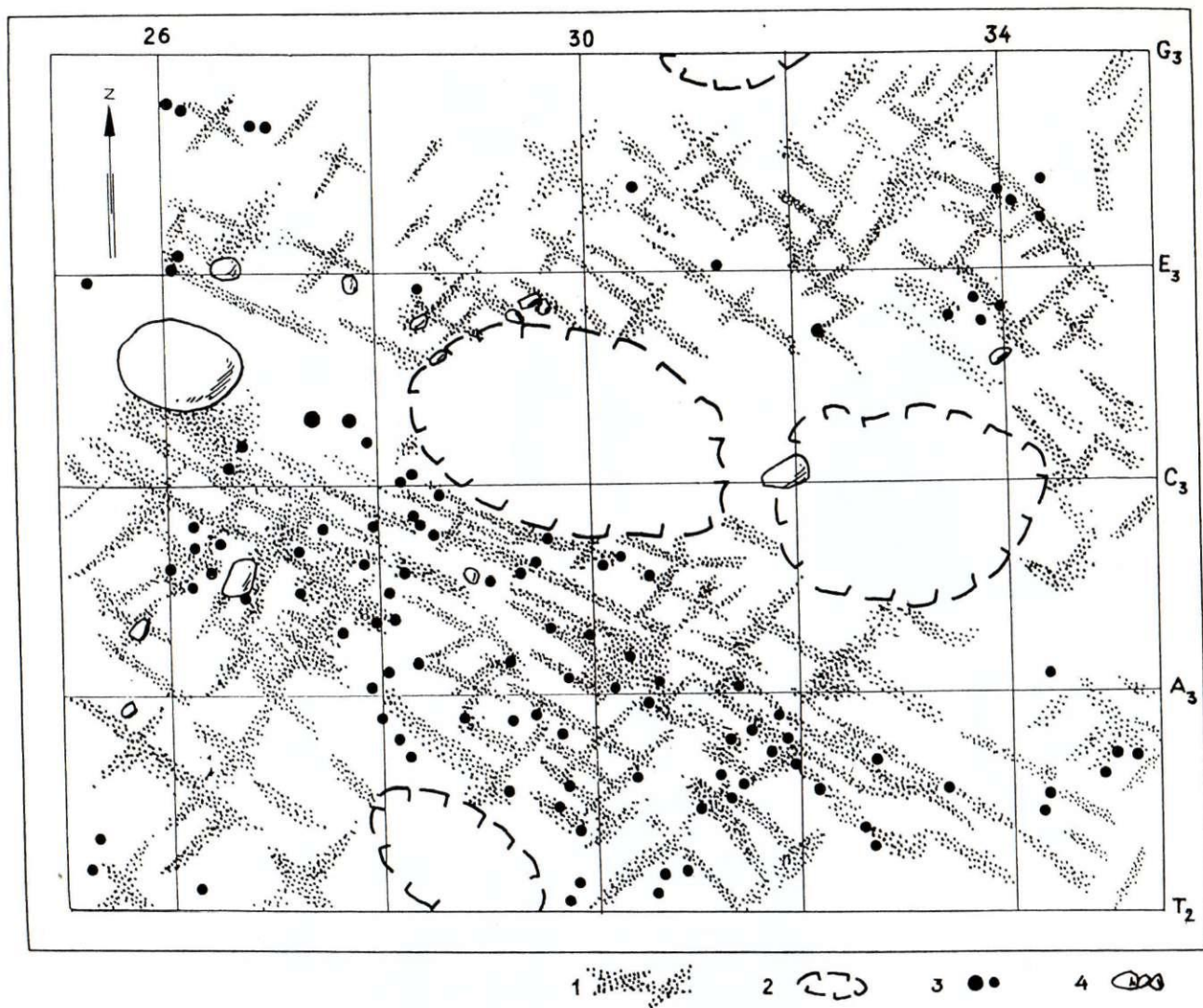
8. objekts — celtnes vieta, k: 23—26/D₃—G₃. Te ap 4 x 5 m lielā laukumā saglabājusies līdz 20 cm bieza mītņu zemes kārtā. Tās rietumu malā atrodas pavarda vieta 1,5 m diametrā. Līdz 30 cm biezais, līdz 15 cm pamatzemē iedziļinātais, ar akmeņu zvīrgzdiem jauktais pavarda slānis satur vēl 22 švikātās, 27 gludās bezripas keramikas lauskas. Pavarda austrumu pusē apdrūpis, diametrā 0,8 m liels laukakmens ar līdzenu virsmu. 0,5 m uz austrumiem no tā 0,4 m pamatzemē ierakta staba vieta 30 cm diametrā, kas varētu būt saistīta ar celtnes konstrukciju.

9. objekts — celtnes vieta, k: 21—24/S₂—T₂. Te tumšās zemes laukums ap 2 x 3,5 m liels, 5—10 cm biezā slānī, tā DR malā līdz 10 cm pamatzemē iedziļināta pavarda vieta 1,0 m diametrā. Pavarda slānī daži apdeguši laukakmeņi, zvīrgzdi, 3 švikātās, 3 gludās bezripas keramikas lauskas. 1 m uz DR no pa-

varda ierakta 0,9 m dziļa bedre, tās izmēri pie pamatnes 0,5 x 0,7 m, pie virskārtas — 1,0 x 1,5 m. Pie dibena bedres sienas stateniskas, virsdaļā — izplūdušas. Bedres austrumu malā viens virs otra uzlikti divi laukakmeņi 15 cm diametrā.

11. objekts — celtnes vieta, k: 32—35/B₃—C₃. Te tumšās zemes laukums 3 x 5 m liels, tā austrumu daļā līdz 20 cm biezs pavarda slānis 1,3 m diametrā, tajā oļļaini zvīrgzdaina zeme, vairāki apdrūpuši dūres lieluma akmeņi. Pamatzemē zem šī slāņa 5 — 15 cm dziļās mietu vietas ap 5 cm diametrā. Mieti varēja iederēties pavarda konstrukcijā, bet ticamāk, ka tie bijuši senāki par pavardu, jo apkārtņē atklāts lielāks mietu skaits arī ārpus pavarda. 1 m uz rietumiem no pavarda ir 0,7 m dziļa bedre 1,2 m diametrā, ar līmenisku pamatni un stāvām malām. Bedrē ieslīdējis ap 0,9 m garš, 0,3—0,6 m plats akmens ar gludu malu (4. att.:3). Bedres pildījumā jaukta zeme, virskārtā arī daļa no pavarda slāņa. Te atrastas 2 krama šķembas, 9 švikātās, 2 gludās bezripas keramikas lauskas un deguša māla apmetuma gabaliņi.

13. objekts — celtnes vieta, k: 16—21/K₂—O₂ — atrodas Daugavas senā krasta nogāzē. Te virs līdz 25 cm biezā mītņu zemes slāņa ir līdz 1 m biezs Daugavas plūdu sanesumu slānis. Celtnes vieta ar īpašu iedziļinājumu pamatzemē neizdalās, tās kontūras

7.att. Arkla vagu pēdas.

1 — vagu pēdas, 2 — pēlīto objektu kontūras, 3 — mietu vietas, 4 — akmeņi

4 x 4 m lielā laukumā nosakāmas pēc pavarda un tā tuvumā esošajām divām pārtikas bedrēm (4. att.:6). Pavards aizņem ap 2 x 2 m lielu, ar akmeņiem, zvīrgzdiem un jauktu zemi pildītu laukumu, tā virskārtā akmeņi veido blīvu bruģi. Pavarda austrumu daļā 20 cm dziļa, 20 x 40 cm liela, ar pelnainu zemi pildīta bedrīte, acīmredzot paredzēta uguns saglabāšanai. Pavarda slānī iegūtas 2 švikātās bezripas keramikas lauskas. DA stūrī pavardam pieslēdzas 45 cm dziļa, 1,3 x 0,8 m liela R—A virzienā orientēta bedre ar pastāvām malām un līdzenu pamatni; tās saturā jaukta zeme, tajā atrasta viena švikātās keramikas lauska. Otra bedre 50 cm dziļa, 0,9 x 1,5 m liela, orientēta Z—D virzienā, atrodas 1 m uz austrumiem no pavarda. Saturā jaukta zeme.

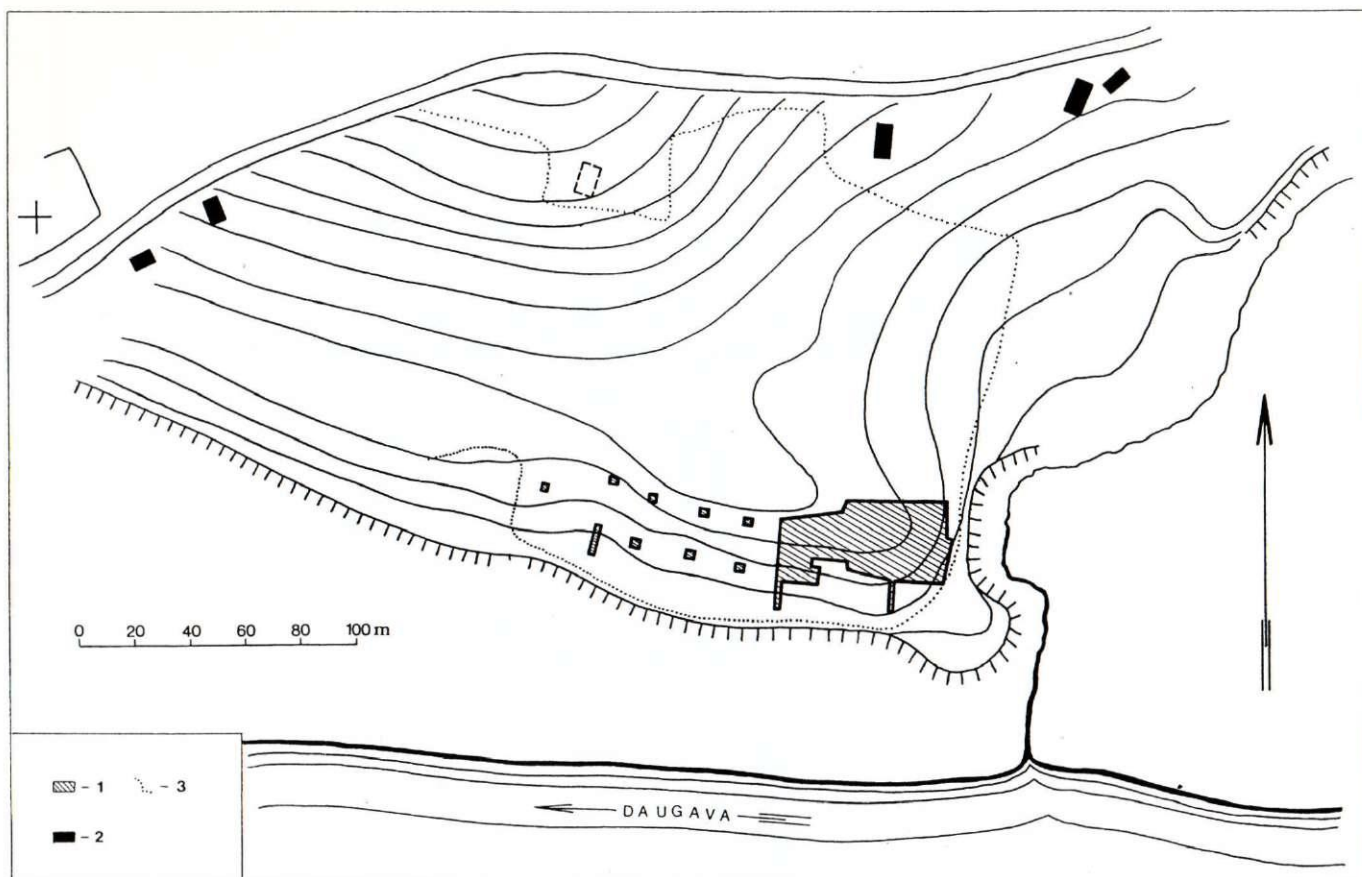
15. objekts — celtnes vieta, k: 42/A₄—B₄ — ir 0,9 x 1,2 m liels tumšas zemes laukums, kas piekļaujas Daugavas senā krasta terases akmeņu sablīvējumam. Te pamatzemē ierakta 0,7 m dziļa un tikpat plata bedre ar stāvām malām un līdzenu pamatni, tās saturā jaukta zeme. Bedres virskārtā ieplūdis pavarda slāņa saturs ar apdrupušiem akmeņiem un zvīrgzdiem. Patī pavarda vieta, kas varēja atrasties bedres austru-

mu pusē, acīmredzot noarta. Bedrē atrastas dažas sīkas švikātās keramikas lauskas un deguša māla apmetumu gabaliņi. 2 m uz austrumiem no bedres ir 30 cm dziļa staba vieta 40 cm diametrā.

24. objekts — celtnes vieta, k: 73—76/F₃—G₃. Te 2 x 4 m liels tumšas zemes laukums, kurā izdalās pavarda vieta un bedre (4. att.:5). Pavarda slānis 30 cm biežumā un 1 m diametrā satur degušus akmeņus, zvīrgzdzus un oļainu zemi, te atrastas 5 švikātās un 9 gludās keramikas lauskas un deguša māla apmetuma gabaliņi.

Mītņu zemes slāņa biežums šajās celtnes vietās neliels — 10—30 cm, dažkārt tas pat īpaši neizdalījās, arī laukums pilnībā neizsaka iespējamo celtnes kādreizējos izmērus. Tumši pelēcīgo, samērā blīvo zemes slāni var uzskatīt par celtnes pamatnes klonu paliekām, noslāņojumi tajā tomēr neizdalās. Šāda tipa zemes klons konstatēts arī ar 2.—5. gs. datējamās celtnēs Kerkūzu apmetnē.² Dzīvojamo celtnes vietās bijis pavards un viena vai divas saimniecības bedres, kurās acīmredzot glabāta pārtika.

Bez sešām iespējamo dzīvojamo celtnes vietām ar pavardiem atklātas vēl 9 atsevišķas pavardu vietas

8. att. Slobodas apmetnes situācija.
1 — izrakumu laukums, 2 — tagadējās ēkas, 3 — tūruma robeža

(1. tab.), kuru apkārtnē mītņu slāņa paliekas netika konstatētas, iespējams — tās noartas. Kā celtnēs, tā atsevišķi atrasto pavardu vietas pēc formas reizēm ir apaļas, 0,4—1,5 m diametrā, bet lielākoties tās iegarenas — 1,0—1,8 x 2,0 m lielas. Iespējams, ka garēnā forma tām radusies, pavardus ilgstoši lietojot un atjaunojot. Pavardu saturā ogļains, ar nelieliem degušiem akmeņiem un zvīrgzdiem jaukts slānis, kas līdz 30 cm iedziļināts pamatzemē. Dažiem pavardiem (14. obj.) saglabāties blīvs nelielu akmeņu bruģis vienā kārtā, vairākumā gadījumu akmeņi izkliedēti.

Ne visās dzīvojamās celtnēs bijušas saimniecības bedres, toties dažās (1., 13. obj.) tādas bijušas pat divas, iespējams gan — hronoloģiski atšķirīgas. Vairākumā celtnu tās bijušas pa vienai, ap 1 m attālumā no pavarda. Atklātas arī 16 atsevišķi ierīkotas, ar noteiktu celtni nesaistāmas bedres (1. tab.). Gan celtnu vietās, gan atsevišķi ierīkoto bedru virsdaļa deformējusies un parasti aizņem laukumu līdz 2 m diametrā, bet apakšdaļā saglabājusies sākotnējās kontūras, visbiežāk apaļas, diametrā 1—1,3 m, tikai dažreiz nedaudz iegarenas. Sienas apakšdaļā vertikālas, domājams, tās bijušas nostiprinātas, bet, nostiprinājumam izirstot, sienu augšējā daļa ieslidējusi bedrē. Bedru pamatnes bijušas līmeniskas, dažkārt uz tām saglabājusies melns mītņu zemes slānītis (12., 21., 34. obj.). Pamatzemē bedres ierīkotas 0,3—0,8 m dziļi. Bedru pildījumā jaukta pelēcīga zeme ar pamatzemes un tumšās mītņu zemes piku piejaukumu (4. att.:3, 5, 7).

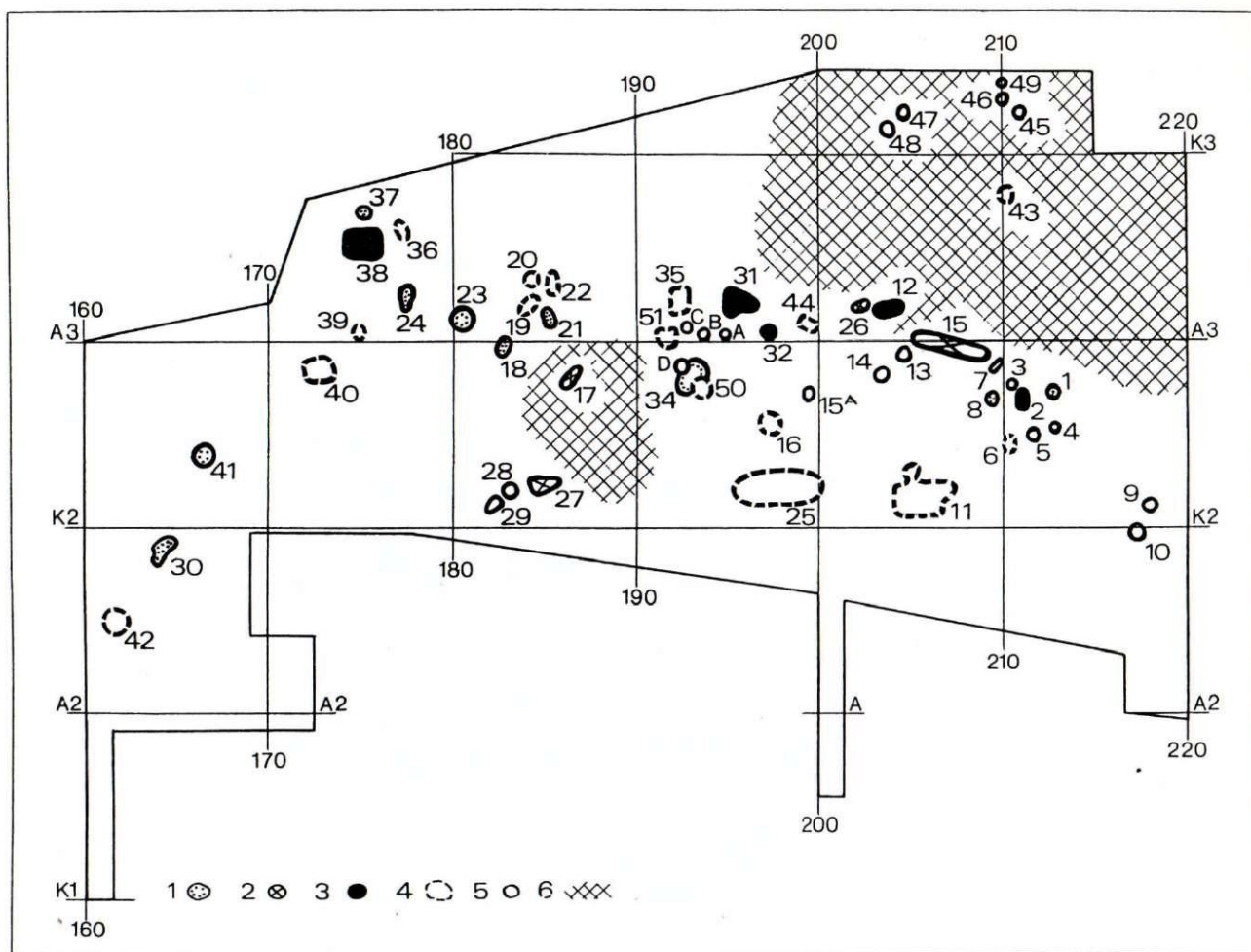
Bez dzīvojamām celtnēm vienlaicīgi pastāvējušas arī saimnieciska rakstura celtnes. Par tādu var uzskatīt, piemēram, 7. objektu ar staba vietu centrā un saimniecības bedri tai blakus.

Atklātas arī 7 atsevišķi ieraktu staba vietas (1. tab.) pavardu vai bedru tuvumā. Stabi bijuši ierakti līdz 40 cm pamatzemē, bedru diametrs 15—40 cm. Stabs 28. objektā bijis aplūkts ar 5 palieliem akmeņiem. Vairākums atklāto stabu vietu atradies apmetnes augstākajā — ziemeļu daļā, kur aršanas rezultātā celtnu paliekas izzudušas un stabu vietu kopsakarību ar tām noskaidrot vairs nav iespējams.

Skopās liecības par celtniecību vērtējot kopumā, var secināt, ka ēkas bijušas virszemes guļbūves, bet dažām konstrukciju pastiprinājuši arī stabi (1., 7., 8., 15. obj.). Dzīvojamās celtnēs bijis nedaudz iedziļināts akmeņu pavards, vairākās — arī saimniecības bedre, grīdas vietā — zemes klons. Līdzīgi celtniecības principi sastopami arī citās apkārtnē esošajās mūsu ēras sākuma dzīvesvietās.³

Gar apmetnes ziemeļu malu atrodas Daugavas kādreizējā krasta akmeņu sablīvējuma josla, kur gaišā grantainā smilti vairākās kārtās sakrājušies dažāda izmēra laukakmeņi un dolomīta gabali. No šīs joslas uz ziemeļiem sākas Daugavas krasta augšējās terases pacēlums. Izrakumu gaitā akmeņu joslas mala atsegta līdz 4 m platumam (2. att., 4. att.:1).

Savdabīgs ir mietu vietu grupējums, kas kļuva redzams pamatzemē pēc mītņu slāņa norakšanas. Mieti bijuši 5—15 cm dziļi ierakti pamatzemē, to res-

9. att. Slobodas apmetnes izrakumu laukums ar atrasto objektu izvietojumu.
1 — pavards, 2 — agrā dzelzs laikmeta pavards, 3 — krāsns, 4 — bedre, 5 — staba vieta, 6 — arkla vagu pēdas

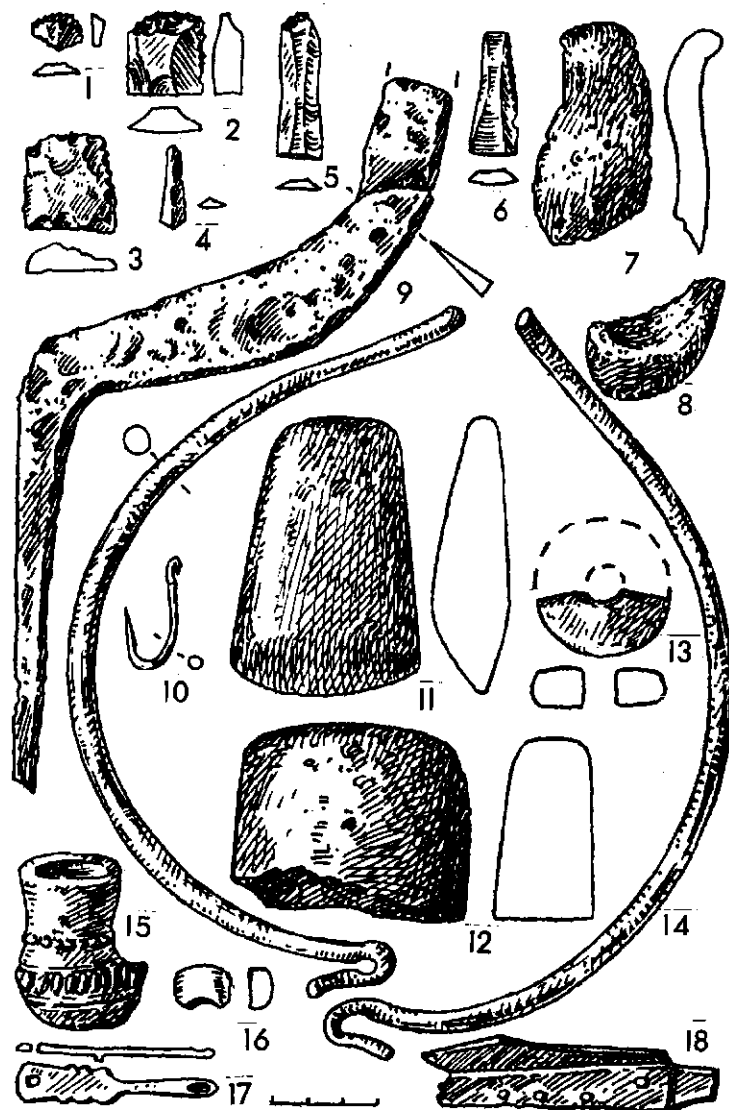
nums — 5—10 cm. Izvietojumā nav saskatāmas regulāras rindas, bet bieži tie bijuši pa pāriem, 15—20 cm atstatumā viens no otra. Vērojamas divas mietu vietu zonas — gar apmetnes ziemeļu malu un ap 10 m platā joslā arī tās dienvidu malā (k: 16—30/R₂—G₃), kur uz 1 m² atklātas līdz 7 mietu vietas (2., 7. att.). Visticamāk, ka mietu vietas saglabājušās no vairākkārt atjaunota pītā žoga, kas aizsargājis apmetni no mazāk nodrošinātajām pusēm — dienvidiem, ziemeļiem un austrumiem. Tādā gadījumā tās dod arī zināmus norādījumus par celtnu hronoloģiju. Apmetnes iežogoto daļu var uzskatīt par vienlaicīgi apdzīvotu tās senāko daļu. Tajā ietilpst celtnu vietas (1., 7. obj.), atsevišķi pavardi (6., 16., 17. obj.), bedres (12., 12.^a, 18., 20., 22. obj.) un staba vietas (19., 23., 31. obj.). Vienlaicīgi šeit bijušas vismaz 4 dzīvojamās celtnes ar pavardiem, t. sk. arī celtnē ar četrām staba vietām (1. obj.), kas, ievērojot celtniecības principus, uzskatāma par senāku. Celtnu vietas ārpus mietu vietu aptvertā laukuma var uzskatīt par ierīkotām, apmetnei paplašinoties, tātad vēlākām. Pie tām pieskaitāmas celtnu vietas — 8., 9., 11., 15., 24. objekts, arī pavardi (17., 25., 32., 36., 39. obj.) un bedres (10., 27., 33., 34., 35., 37., 38. obj.) no iespējamām celtnu vietām, kuras nav saglabājušās. Mietu vietas zem 11. objekta pavarda slāņa norāda, ka laika gaitā ap-

metnes teritorija paplašinājusies Daugavas virzienā. Tāpat par hronoloģiski vēlāku uzskatāma apmetnes austrumu un dienvidu daļa.

Dažās celtnu vietās, piemēram, 15. objekta pavardā un 17. objektā, atrastie deguša māla apmetuma gabaliņi visticamāk nākuši no guļbūves baļķu spraugu aizviedumiem.

Par apmetnes iedzīvotāju saimniecību norādījumus sniedz atrastie priekšmeti (53). Tie gatavoti galvenokārt no krama un akmens; kaula priekšmeti, tāpat osteoloģiskais materiāls nav saglabājis. Atrasti 30 krama priekšmeti, starp tiem 11 nažveida plāksnītes (5. att.:2,3), 4 kasīkļi (5. att.:4, 9—11), grieznis (5. att.:5), lielākas un mazākas šķīlas un šķembas, kas norāda, ka rīki gatavoti uz vietas. Izmantots pelēkais dolomīta krams. Apstrādājot lietoti apdares paņēmieni, kādi raksturīgi uz neolītu attiecināmiem priekšmetiem.⁴ Rīku darināšanai izmantots arī kvarcs (5. att.:13).

No akmens rīkiem minams cirvja fragments (5. att.:14) un ķīļveida cirvis (5. att.:19). Cirvis ir 8 cm garš, asmens daļā 5,7 cm plats, profilā trapecveidīgs, ar simetriski noslīpinātu asmeni un uzbiezinājumu tuvāk asmenim. Cirvis iestiprināms koka ietverē. Šādi cirvi ir raksturīgi vēlā bronzas laikmeta darbarīki un plaši izplatīti Austrumbaltijā.⁵ Ka apmetnē dari-

10. att. Slobodas apmetnē atrastās senlietas.

1—3 — kasīkli (VI 287:16,7,26), 4—6 — nažveida šķīlas (VI 287:15,36,34), 7, 8 — tīģeļa fragmenti (VI 287:17), 9 — sirpis (VI 287:30), 10 — makšķerāķis (VI 287:42), 11 — cirvis (VI 287:29), 12 — tecīlas fragments (VI 287:50), 13 — vārpstas skriemeļa puse (VI 287:22), 14 — kaklariņķis (VI 287:24), 15 — pīpes galviņa (VI 287:23), 16 — krellle (VI 287:25), 17 — ausu tīrāmā karotīte (VI 287:21), 18 — nazis (VI 287:1).
1—6 — krams, 7, 8, 13 — māls, 9, 10, 18 — dzelzs, 11 — akmens, 12 — smilšakmens, 14, 17 — bronza, 15 — fajanss, 16 — stikls

nāti arī kātcauruma cirvjī, liecina atrastās 4 urbuma tapiņas (5.att.:15—18).

Par to, ka zemkopība bijusi viena no apmetnes iedzīvotāju saimniecības pamatnozārēm, liecina atrastie vienrokas graudberži (2). Tie ir 8 un 11 cm caurmērā, stipri nolietoti, apdrupuši, viens vēlāk izmantots kā pavarda akmens. To forma ilgā laikposmā — no 1. g.t. pr. Kr. līdz 2. g. t. pēc Kr. sākumam — nav mainījusies.

Ka apmetnē apstrādāta bronza, norāda atrastais tīģeļa fragments (6. att.:1). Tas pieder pie 1. g. t. pr. Kr. izplatītā blōdveida tīģeļu tipa.⁶ Apmetnes mītņu slānī iegūti arī 20 dzelzs sārņu gabali — norādījums par dzelzs iegūvi. Sajauktajā virskārtā atrastajam nelielajam šķēpa gala fragmentam (5. att.: 1) datējums nav tuvāk nosakāms.

Apmetnes mītņu slānī atrastas 496 bezripas keramikas lauskas, pārsvarā — 56% no tām — švikātās, 44% — gludās. Iegūtas arī 2 gludinātās, 1 nagie-

kniebtā, 1 tekstilā un 2 apmetās lauskas. Lauskas ir galvenokārt no spainveida formas (I) traukiem ar augšdaļas diametru 20—30 cm. Trauki gatavoti no parupjas zvīrgzdainas māla masas, sienu biezums — 8—10 mm, bet bijuši arī mazāka izmēra trauki ar plānākām sienām, darināti no smalkgraudainākas masas. Dažiem švikātās un gludās keramikas traukiem ir viegls malas profilējums — 1—2 cm platas maliņas ieliekums uz iekšpusi (K), turklāt švikātajiem traukiem ieliektā maliņa ir bez švikājuma (6. att.: 2, 7, 8). Traukiem bez maliņas profilējuma švikājums parasti sniedzas līdz pat augšmalai (6. att.: 3). Dažiem traukiem švikājums izteikti reljefs, vertikāls (6. att.: 6), citiem tas mazāk izteikts, arī horizontāls (6. att.: 3), pat krustenisks, dažiem švikājums arī iekšpusē. Vairākiem gludās keramikas traukiem ir uzbiezināta, uz iekšu atliekta augšmala (6. att.: 5). 1 cm plats augšmalas ieliekums uz iekšu ir arī nagiekniebtās keramikas lauskai (6. att.:4). Tekstilās keramikas laus-

11. att. Slobodas apmetnē atrastā keramika.

1—6 — bezripas keramika (1—3 — švikātā, 4 — gludinātā, 5 — gludā, 6 — tekstilā), 7—21 — ripas keramika

kai faktūra stipri apdilusi, apmetās keramikas trauka lauskai apmetums ir plāns, jaukts ar rupju smilti (6. att.: 9).

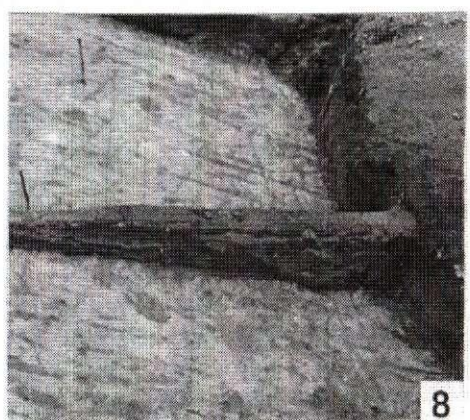
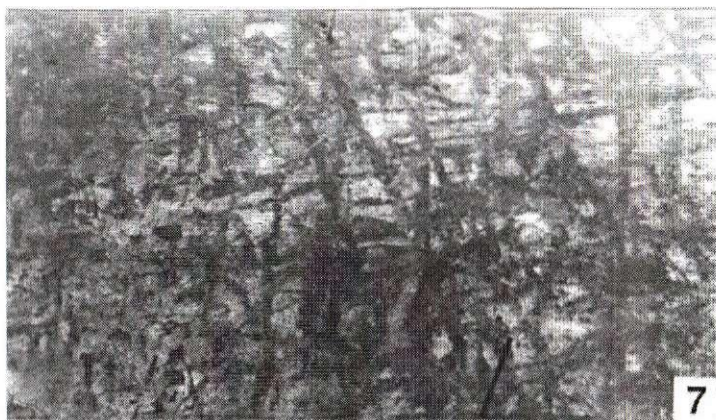
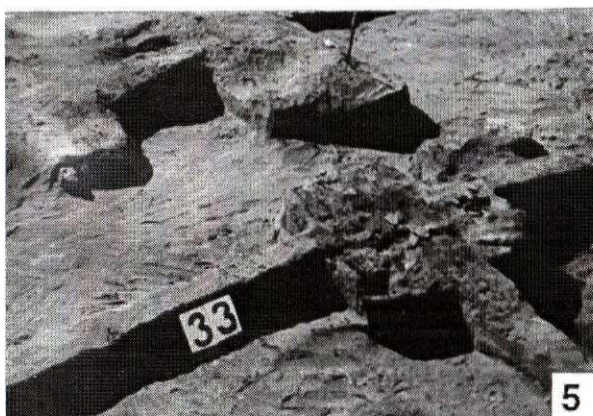
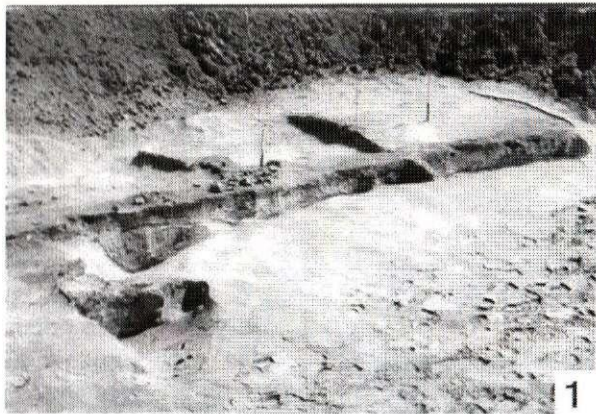
Minētie atrastās keramikas tipi, īpaši švikātās un gludās, un to savstarpējā attiecība ļauj spriest par apmetnes hronoloģiju. Izteikts švikātās keramikas pārsvars pār gludo raksturīgs 1. g. t. pr. Kr. pirmajai pusei. Vēlāk šīs attiecības sāk izlīdzināties — un 1. g. t. pēc Kr. sākumā švikātā keramika izzūd. Vērtējot pēc keramikas veidu attiecībām, nelielais švikātās keramikas pārsvars Indricas apmetnē norāda uz 1. g. t. pr. Kr. otro pusi, bet apmetās, gludinātās, tekstilās un nagiekniebtās keramikas parādīšanās jau attiecināma uz mūsu ēras sākuma gadsimtiem.

Samērā nedaudzic atradumi un plānais mītņu slānis norāda, ka apmetnes apdzīvotība nav bijusi sevišķi intensīva — te dzīvojuši neliela kopiena. Apmetne uzskatāma par švikātās keramikas kultūras pieminekli ar etnisko piederību baltiem.

Apmetnes apdzīvotības pārtraukumu ap 1. g. t. pēc Kr. vidū, tāpat kā citās šī perioda apmetnēs Daugavas krastos tās augštecē Latvijas un arī Baltkrievijas teritorijā, var skaidrot ar klimata izmaiņām — mitruma palielināšanos un ūdens līmeņa celšanos, īpaši plūdu laikā.⁷ To apstiprina arī līdz 1 m biežais plūdu sanesumu slānis virs mītņu slāņa apmetnes zemākajā — dienvidu daļā (4. att.: 6).

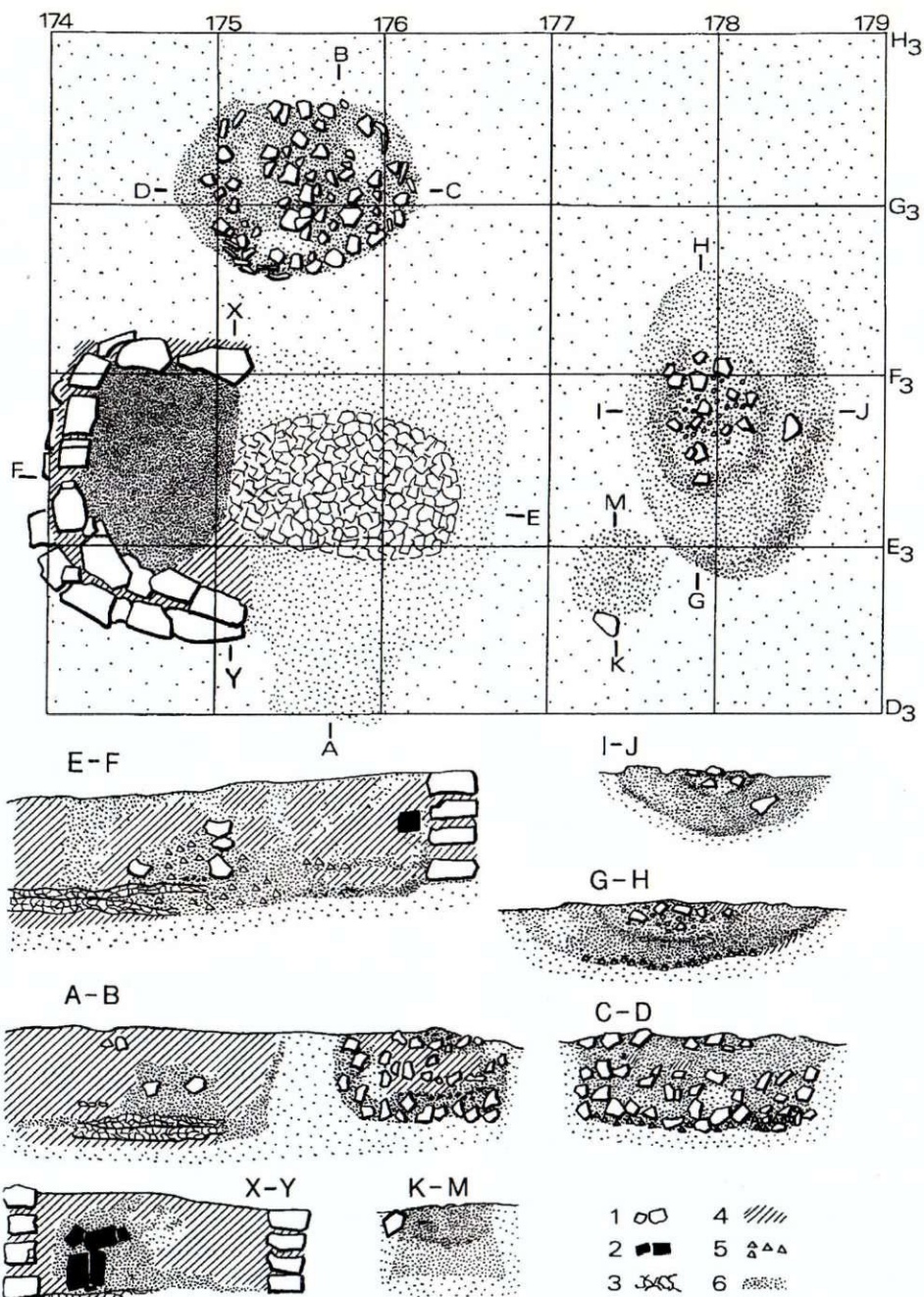
Izrakumu laukuma DR stūrī, laukumā, kur konstatēta Daugavas krastam tuvākā mietu vietu grupa, zem apmetnes mītņu slāņa un senās augsnes atklātas arkla vagu pēdas, norādot uz apmetnes iedzīvotāju nodarbošanos ar zemkopību (7. att., 4.att.: 4). Tās saglabājusās ap 3 x 15 m lielā laukumā nogāzes slīpumā (k: 20—38/T₂—L₃). Gaišajā pamatzemē te atklājas ar pelēcīgo augsni pildītas krusteniskas, 5—8 cm platas, 3—5 cm dziļas svitras. Dziļākas tās virzienā paralēli krasta nogāzei, attālums starp svitrām — ap 10 cm. Šķērsām nogāzei, krituma virzienā, tās seklākas un retākas. Līdzīgas vagu pēdas konstatētas Lielvārdes Dievukalnā zem 1. g. t. pr. Kr. pirmās puses slāņiem,⁸ kā arī Slobodas apmetnē.⁹ Vagu pēdas varēja atstāt primitīvs, no koka saknes vai lika zara darināts kāšarkls ar horizontālu lemeša daļu, kas velēnu neapvērš, tāpēc nepieciešami krusteniskie aršanas virzieni.

Tā kā laukums, kurā atklātas arkla pēdas, atrodas cieši pie žoga un daļēji zem tā un acīmredzot turpinās pa nogāzi tālāk Daugavas virzienā, var domāt, ka arkla vagu pēdas radušās apmetnes sākuma posmā, kad tās apdzīvotā daļa atradās uz ziemeļiem no mietu vietu grupas, bet Daugavas nogāze tās tiešā tuvumā tika izmantota kā tīrums. Vēlāk, iedzīvotāju skaitam palielinoties, apmetnes teritorija tika paplašināta, pakāpeniski pārceļot arī žogus, bet vagu pēdas zem tiem saglabājās.

12. att. Slobodas apmetne. Darba ainas un objektu detaļas.

1 — apmetnes dienvidu daļa pie Daugavas kraujas, 2 — darba aina, 3 — pavards (37. obj.), 4 — bedre (50. obj.), griezums, 5 — krāšņu paliekas (32. un 33. obj.), 6 — krāsns kurtuves stūris (38. obj.), 7, 8 — arkla vagu pēdas pamatzemē

13. att. Bedres (36. obj.), pavarda (37. obj.) un krāsns (38. obj.) plāns un griezumumi.
 1 — akmeņi, 2 — ķieģeļi, 3 — klons, 4 — māls, 5 — pelni, 6 — ogļaina zeme

Viduslaikos šī agrā dzelzs laikmeta apmetnes vieta atkārtoti bijusi apdzīvota 16.—17. gs. — vienlaicīgi ar Indricas muižas pastāvēšanu. Apmetnes dienvidu daļā, jau virs sanesumu slāņa, kas pārklāja seno mītņu zemi, atklātas kādas celtnes (4. obj., k: 16—20/A₃—D₃) māla klona paliekas. Tās saglabājušās 1,5 x 2,5 m lielā laukumā kā 10—30 cm bieža apdeguša sarkanīga māla kārtā (2. att., 4. att.:8). Klona vidusdaļā saglabājušies krāsns pamati — vienā kārtā lokveidā liktu, 10—15 cm lielu laukakmeņu grupa, ap 1 m diametrā. Tai apkārt dolomītu un ķieģeļu fragmenti no krāsns virsbūves. Krāsns pamati atrasti ap 30 cm dziļumā, to virsdaļa noarta. Zem klona māla kārtas ir ap 40 cm bieža sanesumu kārtā, zem kuras savukārt — senās apmetnes mītņu slānis ar pavarda vietu — 5. objektu. 4. objekta celtnes vietā atrastas

divu ripas keramikas trauku lauskas, naža fragments un dzelzs nagla. Arī visā izrakumu laukuma virskārtā iegūti viduslaikiem raksturīgi atradumi, piemēram, svina plāksnīte un 520 ripas keramikas trauku lauskas. Tās ir no terinveida formai traukiem ar 16.—17. gs. raksturīgām iezīmēm — īsu kaklu, lielāko platumu tilpuma daļā, stipri profilētu, uz āru atliektu augšmalu, bieži ar uzbiezinātu sedlveida profilējuma apmali (6. att.: 10—13). Starp ripas keramikas lauskām sastopamas arī vāpētas (13) (6. att.: 14), kā arī viena akmens masas trauka lauska. Atrastas arī 6 monētas — Livonijas ordeņa mestra V. Pletenberga Rīgas fenišs (1494—1533), Livonijas ordeņvalsts šiliņš (16. gs. 30. gadu sākums (?)), Sigismunda III Rīgas šiliņš (1588—1621), Zviedrijas karaļa Kārļa XII 1709. g. (?) ēre, Rīgas arhibīskapa Tomasa Šēninga

1535. g. šiliņš.¹⁰ Šķiet, ka viduslaiku apdzīvotība koncentrējusies uz ziemeļiem no apmetnes pētītās daļas — tuvāk ceļam.

SLOBODAS APMETNE

Slobodas apmetne atrodas Daugavas labajā krastā, ap 1 km uz augšu no Indricas apmetnes, iepretī pašreizējam Slobodas ciemam (1. att.: B, 8. att.). Dienvidu pusē apmetnes vietu norobežo ap 10 m augstā Daugavas krasta pirmās terases krauja, austrumos — tikpat dziļa neliela strautiņa gravas nogāze, bet ziemeļu un rietumu daļā apmetnes teritorija saplūst ar tīrumu. Apmetnes reljefu veido neliels pacēlums ziemeļdaļā, no kura sākas divas lēzenas ieplakas, viena pret Daugavas, otra — strautiņa krasta kraujām. Apmetnes teritorija ilgstoši izmantota kā tīrums, tā arumos saskatāmi izteikti tumši mītņu zemes plankumi. Vērtējot pēc mītņu slāņa un atradumu vietām, apmetne aizņēmusi ap 0,2 ha lielu platību. No tās 1986. gada izrakumos tika izpētīti 0,13 ha un konstatēti divi hronoloģiski atšķirīgi slāņi, kas norāda uz apdzīvotību agrajā dzelzs laikmetā un viduslaikos.¹¹

Agrā dzelzs laikmeta mītņu slānis saglabājies abās lēzenajās ieplakās un ir līdz 40 cm biezs. Tas atrodas starp viduslaiku slāni un pamatzemi, bet ieplaku lejasdaļā to vēl sedz līdz 60 cm biezs plūdu uzskalojumu slānis, kas agro slāni atdala no viduslaiku slāņa. Pēc krāsas un satura agrais slānis krasi atšķiras no viduslaiku slāņa; tas ir ļoti tumšs, samērā viendabīgs, satur daudz degušu pavarda akmeņu un zvīrgzdu un bezripas keramikas lausku. Ārpus ieplakām konstatētas tikai šī slāņa paliekas atsevišķu plankumu veidā, citviet par to liecina vienīgi atradumi — lauskas un senlietas.

No celtnu konstruktīvajām paliekām atklātas četras pavardu vietas, kas izdalījās ar lielāku akmeņu koncentrāciju un ogļainu, pelnainu zemi. Austrumu ieplakā, kas izbeidzas pie strautiņa kraujas, tika atklātas divas pavardu vietas (15. un 26. obj.).

15. objekts — pavarda vieta — aizņem 1,5x4,0 m lielu, A—R virzienā orientētu laukumu, kur līdz 3 kārtās atrodami nelieli apdrupuši pavarda akmeņi un pelnaina zeme (12. att.:1). Pavards iedziļināts līdz 30 cm pamatzemē, tā pamatne limeniska. Pavarda rietumu malā atklātas divas 50 cm dziļas mietu vietas 15—20 cm diametrā, atstatums starp tām 20 cm. Šīs mietu vietas varētu norādīt uz pavarda iekārtojumu. Pavarda slāni atrasti divi tīģeļa fragmenti (iespējams, ka te notikusi bronzas apstrāde), kā arī 21 gludās, 25 švikātās, 1 tekstilās bezripas keramikas lauska un sīki apmetuma gabaliņi.

26. objekts — pavarda vieta — atrodas 3,0 m uz ZR no 15. objekta. Te ap 1,0 m ø lielā laukumā saglabājusies apdegušu akmeņu grupa 2—3 kārtās. Tā līdz 20 cm iedziļināta pamatzemē, pamatne limeniska. Pavarda slāni un tā apkārtnē atrastas 11 gludās un 12 švikātās bezripas keramikas lauskas.

Otrā ieplakā, kas beidzas pie Daugavas terases kraujas, saglabājies līdz 30 cm biezs mītņu slānis. Te atklātas divas pavarda vietas (17. un 27. obj.).

17. objekts — pavarda vieta — aizņem ap 1,0 x 1,5 m lielu, A—R virzienā orientētu laukumu ar da-

ziem drūpošiem akmeņiem vienā kārtā un tumšu, pelnainu zemi. Limeniskā pavarda pamatne līdz 20 cm iedziļināta pamatzemē. Pavarda slāni atrastas 7 gludās, 6 švikātās bezripas keramikas lauskas un sīki apmetuma gabaliņi.

27. objekts — pavarda vieta — atrodas ap 4 m uz dienvidiem no 17. objekta, aizņem 1,3 x 2,0 m lielu A—R virzienā orientētu laukumu. Slānis satur apdrupušus akmeņus, pelnaini zvīrgzdainu zemi. Pamatzemē pavards iedziļināts līdz 15 cm. Tā ZR stūrī akmeņi saglabājušies divās kārtās, pavarda vietu te norobežo trīs lielāki plakani akmeņi. Pavarda slāni atrastas 3 sakusušas gludās keramikas lauskas un kvarca šķemba.

Pēc pavardu vietu paliekām secināms, ka to izveidojums atbilst lēzenajiem akmens pavardiem, kādi konstatēti arī Indricas apmetnē. To iegarenā, samērā nenoteiktā forma un daudzie degot apdrupušie akmeņi un zvīrgzdi norāda uz ilgstošu lietošanu. Pavardu lielais — līdz 30 cm — iedziļinājums pamatzemē liecina, ka šeit bijušas virszemes celtnes. Savukārt tas, ka trūkst stabu vietu pavardu tuvumā, liek domāt, ka te pastāvējušas koka guļbūves.

Senajā mītņu slāni atrastas 24 agrajam dzelzs laikmetam atbilstošas senlietas, galvenokārt krama priekšmeti — 3 kasikļi (10. att.:1—3), 11' nažveida plāksnes (10. att.:4—6), šķīlas un atšķīlas (2) un nuklejs, kā arī 11 sīkas šķembas, kas radušās darba procesā, turpat apmetnē izgatavojot rīkus. Izmantots pelēkais dolomīta krams, bet dažas atrastās kvarca šķembas liek domāt, ka asmeņi gatavoti arī no kvarca. Krama priekšmetu — kasikļu, nažveida plāksņu, kā arī nukleju apdares retuša, tāpat kā Indricas apmetnes krama rīkiem, liecina par senākām, neolīta perioda darba tradīcijām. Kaula priekšmeti apmetnes mītņu slāni nebija saglabājušies. Toties atrasts akmens cirvis — kā ziedojs zem viduslaiku krāsns, bet domājams, ka tas iegūts senajā mītņu slāni apmetnes teritorijā (10. att.:11). Cirvja garums 71 mm, asmeņa platums 51 mm, profilā cirvis trapecveidīgs, ar uzbiezējumu tuvāk asmenim. Šis cirvis līdzīgs Indricas apmetnē atrastajam. Šādi cirvjī iegūti 1. g.t. pr. Kr. un mūsu ēras pirmo gadsimtu apmetnēs.

No bronzas kausēšanai lietota tīģeļa saglabājušies divi sānu un viens dibena fragments. Tīģelis bijis vairāk nekā 5 cm augsts, ar cilindrisku vai uz apakšu nedaudz paplašinātu formu, apaļu dibenu, viegli atliektām maliņām (10 att.:7,8), sienas līdz 10 mm biezas. Šādas formas tīģeļi sastopami 1. g.t. pirmās puses slānos.¹²

Apmetnes mītņu slāni un arī saartajā virskārtā atrastas 124 bezripas keramikas trauku lauskas. Galvenokārt tās ir no gludās (51%), nedaudz mazāk no švikātās (43%) un tikai dažas no gludinātās (3) un tekstilās (1) keramikas traukiem. Gludajām un švikātajām lauskām māla masai vērojams rupju un vidēji rupju zvīrgzdu piejaukums. Trauku lieluma noteikšana iespējama tikai pēc to augšmalas diametra, kas šiem galvenokārt spaiņveida traukiem bijis līdz 30 cm, sienu biežums — 6—10 mm. Gludās keramikas traukiem ir spaiņveida (1) forma, arī ar viegli atliektām

malām (S), tiem lielākais platums tilpuma daļā (CS). Švikātās keramikas traukiem dažādas intensitātes švikājums ir vienlaicīgi ārpusē un iekšpusē vai arī tikai ārpusē. Atrasti spainveida (I) formas trauki ar horizontālu švikājumu līdz pat malai (11. att.:3) vai ar vertikālu švikājumu un ap 2 cm platu gludu maliņu (11. att.:2). 2,5 cm plata gluda maliņa ir arī vienam vertikāla švikājuma traukam ar vieglu lūzumu profilā virsmas apdares robežā (K) (11. att.:1).

Trīs atrastās gludinātās keramikas lauskas ir no viena trauka, kas veidots no augstākas kvalitātes māla masas ar sīku vizlas daļiņu, bet mazāku zvirgzdu piejaukumu. Trauka ārpusē gaiši dzeltenīga, augšmalai krasi izteikts K veida profilējums ar taisnu nobeigumu. Augšmalas diametrs — ap 20 cm, sienu biezums — 6 mm (11. att.:4).

Tekstilās keramikas lauskas māla masai vērojams vidēji rupju zvirgzdu piejaukums, tā līdz 6 mm bieza, trauka dibena diametrs bijis ap 15 cm. Uz virsmas parupja (8 velki, 6 audi uz 1 cm²) vienkārtna auduma nospiedums. Lauskas daļā, kur atlobījusies ap 1—2 mm bieza virskārta, saskatāms cita, smalkāka (12 velki, 10 audi uz 1 cm²) auduma nospiedums — norādījums, ka audums lietots arī izgatavošanas procesā (11. att.:6). Tekstilā keramika bija valdošā l. g.t. pr. Kr. un vēl l. g.t. pēc Kr. pirmajā pusē somiskas cilmes dzīvesvietās, arī Latgales ziemeļu daļā, un tās atradumi Slobodas un tai tuvējās Indricas un Vilmaņu¹³ agrā dzelzs laikmeta apmetnēs var liecināt par šo apmetņu iedzīvotāju kontaktiem ar tekstilās keramikas kultūras rajoniem.

Kaut arī Slobodas apmetnē iegūto bezripas keramikas lausku skaits nav liels, lai izdarītu plašākus secinājumus, tomēr gludās keramikas pārsvars pār švikāto ļauj secināt, ka apmetne, tāpat kā 1 km attālā Indricas apmetne, bijusi apdzīvota l. g.t. pr. Kr. beigās un mūsu ēras pirmajos gadsimtos. Spriežot pēc tās platības un nedaudzajiem atradumiem, arī Slobodas apmetni apdzīvojusi neliela kopiena. Tā iekļaujas švikātās keramikas kultūras apgabalā ar etnisko piederību baltiem.

Slobodas, tāpat kā Indricas apmetnes apdzīvotības izbeigšanās saistāma ar klimata maiņu un ūdens līmeņa celšanos Daugavā, jo arī te reljefa zemākajās vietās seno mītņu slāni sedz līdz 1 m bieza plūdu sanesumu kārtā.

Apmetnes ZA stūrī (k: 195—220/T2—K3), kā arī atsevišķos nelielos laukumos tās dienvidu malā zem mītņu slāņa atsegta senas arkla vagu pēdas, kuras gaišajā pamatzemē atklājās kā pelēcīgas, 5—8 cm platas, līdz 5 cm dziļas, ar tumšāku zemi aizpildītas krusteniskas svītras 15—20 cm attālumā cita no citas (12. att.:7,8). Tās būtībā neatšķiras no Indricas un Lielvārdes apmetnēs konstatētajām, arī to saglabāšanās apstākļi visur ir vienādi — zem senās apmetnes mītņu slāņa, kuru pēc tam vēl pārklājuši plūdu sanesumi vai vēlākas apdzīvotības uzslāņojumi. Tas liecina, ka ar zemkopību nodarbojušies vai nu tuvākās apkārtnes iedzīvotāji, pirms šajās vietās izveidojās apmetne, vai — kas ir ticamāk — apmetnes iedzīvotāji tās sākuma posmā tieši blakus apmetnei ierīkoja tīrumus, kas

vēlāk, tai paplašinoties, tika apbūvēti un pievienoti apmetnes teritorijai, tomēr neiznīcinot visas pēdas un saglabājot ziņas par platības agrāko izmantošanas veidu.

SLOBODAS VIDUSLAIKU CIEMA VIETA

Slobodas agrā dzelzs laikmeta apmetnes vietā apdzīvotība atkal konstatējama viduslaikos — 16.—17. gadsimtā. Pēc tam apbūve te pārtraukta — ciems pārvirzīts vairāk uz ziemeļiem — gar Daugavas krasta otrās terases pakāji. Līdz ar to senvietu netika traucējusi vēlākā celtniecība un šeit saglabājusies iespēja iegūt ziņas par 16.—17. gs. ciema vietas iekārtu un būvniecību, kaut savukārt viduslaiku apbūve traucējusi seno — agrā dzelzs laikmeta kultūrslāni. Tomēr arī viduslaiku slānis nav saglabājies netraucēts — pēc apbūves izbeigšanās šeit ierīkoti tīrumi, un, augsni ilgstoši apstrādājot, no viduslaiku apbūves zem aramkārtas saglabājušās tikai celtnu iedzīlīnāto daļu — 10 pavardu, 6 krāšņu, 16 saimniecības bedru un 15 stabu vietu atliekas (9. att.). Tā kā celtnu pamatu kontūras nav konstatējamas, pēc esošajām pazīmēm jāpieņem, ka tās bijušas guļbūves. Dzīvojamo telpu apsildīšanai un ēdiena gatavošanai izmantotas māla krāsnis ar klonu un, domājams, velvi, dažām kurtuves priekšā atradies arī pavards. Vairāk konstatēti atklātie pavardi, iespējamas arī dažas akmeņu krāsnis — tāpat dzīvojamās telpas bijušas dūmistabu tipa. Vēl 1823. gada dokumentā minēts, ka Baltkrievijas guberņās, kuru sastāvā ietilpa arī Latgale, muižu zemnieki telpu apsildīšanai un ēdiena gatavošanai izmantoja vaļēju ugunskuru.¹⁴ Krāšņu un pavardu tuvumā esošās saimniecības bedres varēja atrasties dzīvojamo telpu iekšpusē, attālākās — citās saimnieciska rakstura celtnēs vai pat speciāli šim nolūkam ierīkotās būvēs. Par tādu var uzskatīt, piemēram, saimniecības bedri — pagrabiņu ar izvīrītu ieeju — kāpnēm (11. obj.). Tāpat atsevišķā celtnē vai atklātā vietā atradusies podnieka krāsns (38. obj.) (13. att.), kas ierīkota reljefa pacēlumā ciema ZR stūrī. Pēc apkures ierīču atrašanās vietām redzams, ka dzīvojamās ēkas ciemā bijušas izkārtotas aptuvenā rindā, paralēli Daugavas krasta terases kraujai, ap 20—40 m no tās. Šāds plānojums atbilst vēl līdz 20. gs. sākumam Latgalē saglabātajam — ģimenēm piederošo ēku komplekts novietots rindā gar ceļa malu. Izpētītā laukuma ZA stūrī atklāto 5 stabu vietu grupa var norādīt uz iespējamo vārtu vietu pie ieejas ciemā. Pēc apkures ierīču skaita secināms, ka ciemā bijušas vismaz 15 dzīvojamās ēkas, tomēr kopējā situācija liecina, ka tās visas nav pastāvējušas vienlaicīgi, piemēram, ciema vietas vidusdaļā (k: 190—198/R2—E3) ap 8 x 8 m lielā laukumā konstatētas divas viduslaiku apdzīvotības kārtas, kur jaunākā apbūve daļēji iznīcinājusi senāko, kam atbilst 3 bedres (35., 44. un 50. obj.), iespējams, arī bedre pie krāsns (31. obj.) un 2 stabu vietas (A un B). Jaunākajai apbūvei pieder 3 krāsnis (31., 32. un 33. obj.) (12. att.:5), bedre (51. obj.) un pavards (34. obj.) ar staba vietu (D) (12. att.:2). Pārējā ciema vietas teritorijā, kur pavardi, krāsnis, bedres un stabu vietas izvietotas retāk, apdzīvotības

kārtas nav atšķiramas. Pēc objektu situācijas izpētītajā laukumā var izdalīt vismaz 4 aptuvenā rindā novietotas celtnu vietu grupas 5—10 m atstatumā citu no citas. Katrā no tām bijušas gan vairākas apkures ierīces, gan saimniecības bedres, kas acīmredzot radušās laika gaitā, pārbūvējot vai atjaunojot dzīvojamās ēkas. No tā secināms, ka te ilgstoši vairākās paaudzēs dzīvojuši vienas saimes piederīgie.

Pavarda vietas mītņu slāņi izdalās ar tām raksturīgo saturu — apdegušiem, apdrupušiem, 5—10 cm lieliem akmeņiem, zvīrgzdiem, starp kuriem ar ogleņiem un pelniem jaukta zeme. Bieži to saturā arī zivju un dzīvnieku kauli un trauku lauskas. Konstatēto 10 pavarda vietu virsējās daļas, tīrumu apstrādājot, stipri sajauktas, to augšdaļas izmēri nav precīzi nosakāmi. Pavardi ir 0,8—2,0 m diametrā (vairākums 0,8—1,0 m diametrā), daļai — iegarena forma. Pamatzemē tie iedziļināti 0,1—0,5 m. Vērtējot pēc iedziļinājuma, var izdalīt divus līdz 20 cm dziļus lēzenus pavardus (30., 41. obj.). Tiem virskārta vairāk sajaukta, pavarda slānis krasi nodalās no aptuveni līdzienās pamatnes. Pārējie 8 pavardi pamatzemē iedziļināti 25—50 cm, tie ir ar gandrīz stāvām malām un aptuveni līmenisku vai bļodveida pamatni. Dažiem pavardiem (18., 21. obj.) zem 25—35 cm biežā pavarda slāņa ir vēl līdz 25 cm biezs jauktas zemes pildījums. Pārējiem akmeņainais pavarda slānis sniedzas līdz pamatnei, akmeņu tajos vairāk un tie sablīvēti gar apmalēm. 24. objektā tie pat blīvi saķīlēti un klāj visu pamatni, pavarda dienvidu pusē ierakta 30 cm dziļa, diametrā 60 cm liela bedre. Līdzīga konstrukcija ir arī 23., tāpat 18. objekta pavardam, tikai pēdējam nav bedres sānos. Šie pavardi, īpaši ievērojot vēl sānos izraktās bedres, atgādina akmeņu krāsnis, un, pieņemot, ka krāšņu virsbūve laika gaitā nojaukta, to apakšdaļas ir identiskas ar Salaspils Laukskolas ciema vietā atklātajām iedziļinātajām akmeņu krāsnīm, kuras datējamas ar 11.—13. gadsimtu.¹⁵ Pavarda vietā (37. obj.) konstatēti 3 atsevišķi slāņi ar bruģveida akmeņu klājumu 1—2 kārtās (12. att.: 3, 13. att.). Slāņus atdala ap 10 cm biezi smilšainas zemes pildījumi. Acīmredzot šeit pavards vairākkārtīgi pārbūvēts. Tā saturā atrasts neparasti daudz (290) ripas keramikas trauku lausku, arī lielas un saderīgas, no 15—20, šķiet, nelietotiem traukiem. Iespējams, te samesti nederīgie trauki no blakus esošās podnieka krāsns.

Par pavardu funkcionālo nozīmi — ka tie lietoti ēdiena gatavošanai — liecina atradumi — trauku lauskas, zivju un dzīvnieku kauli.

Daži lēzenākie pavardi varēja atrasties ārpus dzīvojamām telpām, slieteņa tipa būvē, un tikt lietoti epizodiski. Dziļie pavardi, kas bija no apkārtnes norobežoti un atradās telpās, bez ēdiena gatavošanas varēja noderēt arī telpu apsildīšanai, jo lielais akmeņu daudzums tajos nodrošināja siltuma saglabāšanos. Tie varēja būt tiklab vaļējie pavardi, kā arī ar slēgtu virsdaļu un norobežotu kurtuvi — kā akmeņu krāsnīm. No konstruktīvajām sastāvdaļām — pamatiem, klona, akmeņu loka un velves — krāsnīm kaut cik saglabājusies tikai apdeguša klona paliekas ar pamatiem zem tā. Virsbūve visos gadījumos, zemi apstrādājot, iznīci-

nāta. No 6 atklātajām krāšņu paliekām 5 vērtējamās kā saimniecības krāsnis, viena uzskatāma par podnieka trauku apdedzināšanas krāsni (2. tab.).

Saimniecības krāšņu paliekas pamatzemes virsmas līmenī aizņem 50—100 x 50—150 cm lielus laukumus, to sākotnējie izmēri nav nosakāmi. Iedziļinājums pamatzemē — 10—35 cm, pamatnes — līmeniskas. Krāsnīm (2. un 33. obj.) virs pamatzemes konstatētas trūdējuša koka paliekas, tāpat akmeņu klāsts bijis ierīkots uz koka pamatnes, citām krāsnīm akmeņu kārtā novietota tieši uz pamatzemes. Klāsta akmeņu lielums tāds pats kā pavardos, visbiežāk tie dūres lielumā, apdrupuši, novietoti vienā kārtā, dažās krāsnīs — kā blīvs bruģis, citur — izklicdēti. Akmeņu kārtai pārsiets māla klons. Pilnīgāk saglabājusies tikai viena līdz 10 cm bieza klona kārtā, citur tā fragmentāra, bez zvīņainās virskārtas. Velve krāsnīm, jādodomā, bijusi no māla. 31. objekta krāsnij kurtuves priekšā atklātas pavarda paliekas — līdz 20 cm biezs pavarda slānis 120 cm diametrā, ar lokveida pamatni. Pavarda paliekas atklātas arī pie 32. objekta krāsns. Domājams, ka šie pavardi funkcionējuši kopā ar krāsnīm, kā tas konstatēts 16. gs. slāņi Indricas muižas vietā un zināms arī vēl 19.—20. gs. etnogrāfiskajā materiālā. Krāsnis ar velvi varēja izmantot gan ēdiena gatavošanai, maizes cepšanai, gan arī telpu apsildīšanai.

Citāda pēc konstrukcijas bijusi podnieka krāsnis (38. obj.; 13. att.). No tās saglabājusies sabrukušās velves māla masa un ķieģeļu fragmenti, kas līdz 30 cm biežā slānī sedz klonu un kurtuves daļu. Krāsnis aizņem 1,4—1,6 x 2,4 m lielu laukumu. 0,8 x 1,3 m lielā kurtuve ierīkota rietumu pusē klona līmenī, tā lokveidā 55 cm augstumā apmūrēta ar četrām aptēstu dolomītu kārtām māla javā (12. att.: 6). 1,3 x 1,6 m lielā klona daļa sastāv no līdz 15 cm biezas, kārtainas, irdenas pelnainas masas. Šo ierīci varēja izmantot arī kā saimniecības krāsni, bet, ņemot vērā atsevišķo apmūrēto kurtuves daļu un lielo, ar māla velvi klāto klona daļu, tā atbilst primitīvam podnieka krāsnis tipam. To apstiprina arī bagātīgie ripas keramikas lausku atradumi blakus esošā pavarda (37. obj.) saturā. Krāsnis un pavards varēja atrasties vienā celtnē, un lielās trauku lauskas, acīmredzot — ražošanas brāķis, varēja noderēt izolācijai apdedzināšanas procesā.

Konstatētās 16 bedres acīmredzot izmantotas galvenokārt kā saimniecības bedres — pārtikas glabāšanai. Pēc formas var izdalīt plānā apaļas (16., 22., 25., 35., 36., 39., 42., 43., 50. obj.), ovālas (19., 20. obj.) un četrstūrveida (6., 11., 40., 44., 51. obj.) bedres. Apaļās un arī ovālās ir 35—110 cm dziļas, 1—2 m diametrā, lielākoties ar stāvām sienām un līmenisku noblīvētu pamatni. Sienām bijis koka nostiprinājums, kuram iebrūkot sienas profilā veidojas pārkarc, līdz ar to bedres sākotnējo izmēru norāda pamatnes izmēri. Visās bedrēs ieplūdis apkārtējais mītņu slānis ar sīkām ogleņiem un gaišas pamatzemes piku piejaukumu. Piekļūt šīm bedrēm varēja no pārsegtās augšpusē. Divām lielākajām bedrēm (25., 42. obj.) sānos ir ar mītņu zemi pildīta ieplaka — šķiet, ka tām pieeja bijusi no sāniem. Ar piltuvveida formu

izdalās 16. objekta bedrē, kas blīvi pildīta ar koka ogļēm un dažiem drūpošiem akmeņiem. Acīmredzot to izmantojis kalējs vai rotkalis ogļu uzglabāšanai. Neskaidra nozīme ir 50. objekta bedrē pie pamatnes atrastajam zirga apakšzoklim — tas varētu būt vai nu ziedojums, vai iekļūvis bedrē nejauši, to aizberot.

Arī četrstūrveida bedres uzskatāmas par pārtikas glabātavām. No to sienu nostiprinājumiem saglabājušās līmeniski novietotu trūdējušu koku paliekas. Šīs bedres 20—75 cm dziļas, no 80 x 130 līdz 150 x 220 cm lielas. Arī te, sienām iebrūkot, malās dažkārt izveidojušās pārkares. Starp četrstūrveida bedrēm izdalās 60 cm dziļā, 220 x 240 cm lielā 11. objekta bedrē ar uz ārpusi izvirzītu ieeju — kāpņu telpu. Tā uzskatāma par atsevišķu pagraba tipa celtni. Pārējās visu veidu bedres ar pārsegtu virsu varēja atrasties citā — dzīvojamā vai saimniecības celtņē.

15 stabu vietas, kas uzskatāmas par celtņu konstrukcijām piederīgām, ieraktas 20—70 cm pamatzemē, to diametrs 40—75 cm, malas stāvas, pildījumā tumša mītņu zeme. Dažām bedrēm vidusdaļā vēl saglabājušās trūdējuša koka paliekas, to pildījumā vai pamatnē — daži akmeņi. Tās izvietotas neregulāri pavaržu, krāšņu vai bedru tuvumā, un, šķiet, celtņu konstrukcijā stabiem bijusi kāda blakus funkcija. Atklāta triju stabu vietu rinda (A, B, C) ar 0,5 m atstatumu starp stabiem (k: 193—195/A3). Piccas stabu vietas (45.—49. obj.) atklātas arī ciema vietas ziemeļaustrumu stūrī (k: 204—211/L3—O3). Te stabu vietas grupētas it kā divās neregulārās rindās ap 5 m attālumā viena no otras, atstatums starp stabiem ap 0,5 m. Šķiet, ka tās ir atliekas no vārtu konstrukcijas pie ieejas ciema vietā vai kādas citas neapdzīvotas celtnes (9. att.).

Ciema vietā atrastas 27 senlietas — darbarīki, sadzīves priekšmeti, dažas rotas un vairāki tuvāk nenosakāmu priekšmetu fragmenti.

No darbarīkiem pirmām kārtām minami naži (4). Vienam no tiem saglabājies asmens un spala pamatplāksne ar caurumiņiem koka spala piekniedēšanai. Šim nazim aptuveni vienmērīga biezuma, līdz 19 mm plats asmens, līdzīgs kā mūsdienu nažiem. No otra līdzīga naža saglabājusies tikai asmens daļa. Naži ar kniedētu koka spalvu Latvijā sastopami kopš 14. gs. otrās puses.¹⁶ Kabatas nazis atrasts savāzts (10. att.:18), tas pēc izveidojuma tuvs mūsdienu šī tipa nažiem. Gan spala, gan kabatas naži ir parasts atradums 16.—17. gs. dzīvesvietās. Ceturtais — iedzītņa nazis pārstāv senāku tipu. Tam ir līdz 12 mm plats, šķērsgrīzumā ķīļveidīgs asmens.

Dzelzs rīks ar 5 cm platu, 10 cm garu asmeni un nedaudz atvirzītu, asmeņa mugurai paralēlu iedzītņi rokturim atrasts augsnē. Tā nozīme pagaidām neskaidra.

Sirpja fragmentam saglabājusies daļa no asmens un iedzītņis rokturim (10. att.:9). Pēc asmens izliekuma tā forma tuva vēl 19.—20. gs. Latgalē lietotajiem sirpjiem.

Atradumu vidū ir neliels smilšakmens rīka fragments, kas atgādina ekscentriski stipri nodilušas tecīlas rīpas sektoru, ar ārējo diametru ap 9 cm, iekšējo — 5 cm, biezumu — 2—3 cm un apaļu ass

cauruma urbumu (10. att.:12). Tecīlas Latvijas teritorijā zināmas kopš 11. gs., kad te ieviesās rotējošas ierīces.¹⁷ Laika gaitā to izveidojums maz mainījies, un principā tās tiek joprojām lietotas.

Pelēkā slānekļa gabaliņš atšķēlicis no galodas, kādas izgatavotas no rietumu zemēs iegūta izejmateriāla un lietotas ilgā laikposmā — 10.—18. gadsimtā.¹⁸

Vērpjamās vārpstas skricmeļa fragments no pelēcīgas nokrāsas rozā slānekļa ir raksturīgs Krievzemes izcelsmes 11.—13. gs. atradums. Pēc izmēriem (ārējais diametrs — 26 mm, iekšējais — 8 mm, augstums — 10 mm) un noapaļotās formas tas tuvs senākajiem — 11. gs. skricmeļu atradumiem Latvijā.¹⁹ Savukārt māla diskveida vārpstas skricmeļa fragments (10. att.:13) atbilst skricmeļu tipam, kādi lietoti ilgā laikposmā, vismaz līdz 18. gadsimtam.

Atrastajam dzelzs makšķerāķim ir smaile ar atskabargu un kātiņa galā izveidota cilpa, lai auklas mezgls nenoslīdētu (10. att.: 10). Āķis ir 30 mm garš, 12 mm plats.

No sadzīves priekšmetiem minams kārbas fragments no lociņš no piekaramās slēdzenes, kādas ieviesas 15. gs. beigās un plaši izplatītas 16.—17. gs. dzīvesvietās. Šādas slēdzenes atrastas arī Indricas muižas vietās 16.—17. gs. slānī.²⁰ Uz 16.—17. gs. attiecināms zābaka papēža apkalums ar 3 dzelzšņiem — iešanai pa ledu. Šim pašam laikposmam atbilst arī ornamentēta fajansa garās holandiešu pipes galviņa (10. att.:15).

Bronzas ausu karotīte (10. att.:17), spriežot pēc tās masīvā izveidojuma, ir viens no vēlākajiem šī tipa tualetes piederumiem. Tās garums 47 mm, paplašinātais, 10 mm platais tureklis ir ar robainām malām, tā galā izveidots caurumiņš piekarināšanai — vai nu kā piekariņu, vai tualetes piederumu komplektā, kādi, darināti galvenokārt no kaula, sastopami 16.—17. gs. feodaļu dzīvesvietās.²¹

No rotām minama gaišzila stikla mucveida krelle vai nu no kaklarotas, vai, iespējams, lūgšanu kreļļu virknes (10. att.:16). Bronzas kaklariņķis, kas kopā ar akmens cirvi — domājams, kā ziedojums — atrasts zem 33. objekta krāsns pamatiem, ir deformēts un pārlauzts (10. att.:14). Tas ir ar piekļautiem kāšu galiem. Šādi kaklariņķi bija plaši izplatīti zemgaļu sieviešu rota 10.—12. gadsimtā. Bieži tādus nēsāja sakniedētus pa vairākiem kopā.²²

Mītņu slānī atrasta arī monēta — 17. gs. 60. gadu Jana Kazimira Lietuvas šiliņš.

Atrastas 862 rīpas keramikas trauku lauskas, starp tām 85 vāpētas. Nevāpēto trauku māla masa parupja, satur nedaudz rupju zvīrgzdu, trauku sienas samērā biezas — 6—8, dažiem pat 10 mm. Lūzumā saskatāmi 3 slāņi — malas sarkanīgas, vidus melns, kas liecina par vāju apdedzināšanas pakāpi. Pēc formas tie bijuši galvenokārt terinveida trauki ar tiem raksturīgo S veida augšmalas profilējumu dažādos variantos. Sastopami izteikti S veida profilējumi (11. att.:8) kā senākajiem — 11.—12. gs. rīpas keramikas traukiem, piemēram, Laukskolas kapulaukā, kas paūž reiz atrasto formu stabilitu noturību arī garākā laikposmā. Trauka augšmalas profilējums var beigties ar īsu, asā leņķi

uz āru (11. att.:9,12) vai nedaudz uz iekšu (11. att.: 11) atliektu maliņu. Apmāles parasti noapaļotas (11. att.:11,13), arī uzbiezinātas (11.att.:14) vai ar taisnu malas nobeigumu (11. att.:10), dažas ar rievu vidusdaļā (11. att.: 7, 8, 16). Traukiem raksturīga īsa kakla daļa, dažkārt pat tikai 5 mm, vairākumam ap 10 mm augsta. Tilpuma daļa plati izveidota, ar lielāko platumu plecu rajonā (11. att.: 17), kā tas tipiski viduslaiku traukiem.

Trauku izmērs dažāds, pārsvarā tie ir vidēji lieli, ar augšmalas diametru 16—20 cm, ap 2—3 l tilpumā. Daudz arī lielāku trauku, 20—30 cm diametrā, piemēram, trauks ar augšmalas diametru 20 cm, 26 cm augsts (11. att.: 17). Sastopami arī mazāki — galda trauki, kuri ir 5—6 cm augsti, ar augšmalas diametru 10—15 cm, to tilpums līdz 0,5 l. Tiem lielākoties spaiņveida forma ar nedaudz paplašinātu augšmalu (11. att.: 14—16).

Rotātu trauku ir nedaudz. Rotāta mēdz būt plecu daļa, parasti ar likloča līniju, arī ar svītrām un iebakstījumiem (11. att.:7, 8). Sastopami arī šī laika traukiem izplatītie paralēlu svītru rotājumi platā joslā (11. att.: 9).

Liela daļa trauku lietota vārīšanai, to norāda apkāpusi ārpuse, nereti arī piedegums iekšpusē.

Vāpētajiem traukiem māla masa smalkāka, bez rupjo zvīrgzdu piejaukuma. Trauki veidoti ar plānākām sienām un labāk apdedzināti. Vāpēta galvenokārt trauka iekšpuse, lietojot zaļo, kā arī brūno vāpi. Atrastas lauskas no maziem vāpētiem trauciņiem (11. att.: 20, 21), krūzēm ar osām, bļodām un arī no trim ornamentētiem dekoratīviem šķīvjiem. Šķīvju pamats vāpēts brūnganos toņos, rotājumā gaišas krāsas likloči, arī stilizēts augu ornaments (11. att.:19). Līdzīgi rotātu šķīvju lauskas atrastas Indricas muižas vietā 17. gs. slānī. Vāpēto lausku skaitā ietilpst arī 3 akmens masas trauku lauskas, kas līdzīgas Indricas muižas

vietas atradumiem. Tāpat jāpiemin viena trijkāju trauka kājiņa un seši ornamentēti krāsns podiņu fragmenti, kas šeit no muižas vietas varētu būt nokļuvuši kopā ar būvgruziem, bet varbūt Slobodas ciemā atradusies kāda muižai tieši pakļauta celtnē, piemēram, saistībā ar šeit atklāto podnieka krāsni.

Izvērtējot Slobodas ciema vietā iegūto samērā trūcīgo materiālu, šķiet, nav jāšaubās, ka saimniecības galvenās pamatnozares bijušas zemkopība un lopkopība. Diemžēl osteoloģiskā materiāla iegūts maz, lai to vērtētu plašāk. Pēc atrastajiem zivju kauliem secināms, ka uzturā visvairāk lietotas lidakas, arī plauži un sapali, mazāk asari, zandarti, raudas.²³ Par vietēju trauku darināšanu liecina podnieka krāsns un daudzo lausku atradumi tās tuvumā. Iegūtā materiāla datējumi liecina par ciema vietas apdzīvotību 16.—17. gadsimtā. Atsevišķie 10. un 13. gs. raksturīgie atradumi — kaklarinķis, slānekļa vārpstas skriemelis u. c. — šeit varēja iekļūt no tuvējām šī perioda senvietām. Citi atradumi (krāsns podiņi, akmens masas trauki, holandiešu pīpes), kas līdzīgi Indricas muižas vietā iegūtajiem, norāda uz ciema iedzīvotāju saistību ar muižu. Domājams, ka Slobodas ciema iedzīvotāji bija Indricas muižai pakļautie zemnieki. Feodālā pakļautība un ar to saistītais zemnieku naturālais saimniekošanas veids sekmēja seno tradīciju saglabāšanos celtniecībā, kas izpaužas apkures ierīču un saimniecības bedru — pagrabiņu konstrukcijā un izvietojumā, kā arī celtnu izvietojumā ciemā, šajā gadījumā — rindā gar Daugavas krastu, tūlīn aiz plūdu apdraudētās joslas, un, šķiet, arī gar tolaik te pastāvējušā ceļa malu.

Slobodas ciema liktenis bijis lielā mērā saistīts ar Indricas muižas sākotnējo posmu — to pastāvēšana bijusi vienlaicīga. Ciema apdzīvotība šajā vietā izbeigusies līdz ar muižas čku bojāeju Ziemeļu kara laikā 18. gs. sākumā. Kā muiža, tā arī ciems pēc tam pārcelts citā vietā, nedaudz tālāk no Daugavas krasta.

1. tabula

INDRICAS APMETNES OBJEKTU APRAKSTI

Obj. nr.	Koordinātas	Izmēri, m	Dziļums, cm	Saturs	Atradumi
Pavardi					
5	17—18/D ₃	1,8 x 2,0	25	ogļaina zeme, akmeņi, zvīrgzdi	3 gludās keramikas lauskas
6	16/O ₃ —P ₃	1,0 x 2,0	30	ogļaina zeme, zvīrgzdi	apmetuma gabaliņi
14	21—23/J ₂ —L ₂	1,0 x 2,0	10	tumša zeme, apdeguši akmeņi vienā kārtā	—
16	51—53/M ₃ —P ₃	ø 1,5	20	ogļaina zeme, drūpoši akmeņi	25 švikātas keramikas lauskas
17	54/O ₃	ø 0,8	30	tumša zeme, zvīrgzdi	apmetuma gabaliņi
25	78/C ₃	ø 1,3	15	ogļaina zeme, zvīrgzdi	4 švikātās, 11 gludās keramikas lauskas
32	70/I ₃	1,8 x 2,0	15	ogļaina zeme, zvīrgzdi	2 švikātās, 7 gludās keramikas lauskas
36	85/S ₂	ø 0,8	20	ogļaina zeme, zvīrgzdi	—
39	93/S ₂	ø 0,4	10	ogļaina zeme, zvīrgzdi	—

Saimniecības bedres

2	24/T ₃	ø 2,0	50	jaukta zeme	2 švikātās keramikas lauskas
3	25—26/N ₃ —R ₃	1,0 x 2,0	80	jaukta zeme	dažas sikas bezripas keramikas lauskas
10	28—29/U ₂ —T ₂	virsmā izplūdusi, pamatne ø 0,6	45	jaukta zeme	—
12	31—34/G ₃ —H ₃	0,9 x 2,5	50	jaukta zeme, pamatnē 10 cm bieža melnas zemes kārtiņa	1 gludā, 2 švikātās keramikas lauskas
12 ^a	34/G ₃	virsa izplūdusi, pamatnē ø 0,4	30	jaukta zeme	akmens kalts
18	54/M ₃ —L ₃	virsa ø 0,9, pamatne ø 0,5	40	jaukta zeme, ogļites	10 švikātās, 8 gludās keramikas lauskas
20	57/I ₃	virsa ø 0,9, pamatne ø 0,4	40	jaukta zeme, ogļites	—
21	46/F ₃	0,8 x 2,0	50	jaukta, pamatnē tumšāka zeme	—
22	41/I ₃	ø 0,8	40	jaukta zeme	2 švikātās keramikas lauskas
26	80/K ₃	0,8 x 1,0	30	jaukta zeme	1 švikātās keramikas lauska, apmetums
27	71/I ₃	0,8 x 1,2	45	jaukta zeme	—
33	86—88/A ₃ —C ₃	0,8 x 1,5	35	jaukta zeme	—
34	83/S ₂	ø 1,0	35	jaukta, zeme, pamatnē tumšāka zeme	graudberža fragments
35	83/O ₃ —P ₃	ø 1,2	80	jaukta zeme, pamatnē tumšāka zeme	graudberža fragments
37	85/L ₂	ø 1,0	60	jaukta zeme, pamatnē tumšāka zeme	14 gludās keramikas lauskas (4. att.:7)
38	88/M ₂	virsa ø 1,0, pamatnē ø 0,85	60	virskārtā iejaukts pavarda slānis	—

Stabu vietas

19	58/G ₃	ø 0,3	40	jaukta zeme	—
23	41/I ₃	ø 0,3	40	jaukta zeme	—
28	71/II ₃	ø 0,15	25	aplukta ar 5 akmeņiem	—
29	71/G ₃	ø 0,3	25	jaukta zeme	—
30	72/C ₃	ø 0,15	15	jaukta zeme	—
31	70/T ₂	ø 0,2—0,4	40	jaukta zeme	—
40	87/K ₂	ø 0,4	25	jaukta zeme	—

2. tabula

SLOBODAS CIEMA VIETAS OBJEKTU APRAKSTI

Obj. nr.	Koordinātas	Izmēri, cm	Dziļums, cm	Apraksts	Atradumi, piezīmes
----------	-------------	------------	-------------	----------	--------------------

Pavardi

1	213/T ₂	100 x 100	30	saturā daži akmeņi, zvīrgzdi; pamatne ielikta	ripas keramikas lauskas (23)
8	210/T ₂	80—100 x 80—100	30	virskārtā akmeņi, A malā blīvi salikti divās kārtās; pamatne limeniska	stikla krelle (10.att.:16); ripas keramikas lauskas (27)
18	183/U ₂	85 x 85	45	akmeņi 5—7 kārtās, Z malā blīvi saķīlēti, zem tiem 10 cm biezs jauktas zemes slānis; pamatne limeniska, malas stāvas	ripas keramikas lauskas (28)
21	185/C ₃	110 x 150	50	25 cm biezs akmeņains slānis ar ieliktu pamatni, zem tā jauktas zemes slānis ar limenisku pamatni	ripas keramikas lauskas (55)
23	180—181/B ₃ —C ₃	170 x 200	35	saturā akmeņi, gar malām salikti blīvāk, pamatne ielikta, malas slīpas; ZA malā vēlāk ierakta 30 cm dziļa, 80 x 150 cm liela bedre	ripas keramikas lauskas (68)

24	178/C3	90 x 90	35	akmeņi 2—3 kārtās, gar apmalēm un lokveida pamatni blīvi salikti; D pusē 30 cm dziļa, ø 60 cm bedre	ripas keramikas lauskas (28)
30	164/I2	50 x 50	15	gar malām blīvi salikti akmeņi 3 kārtās, pamatne līmeniska; blakus pavadam liellopa skelets	ripas keramikas lauskas (10)
34	193—194/T2—A3	180 x 180	30	apmalēs blīvi salikti akmeņi 1—2 kārtās, amatne ielikta, daļēji atrodas virs 50. objekta bedres	ripas keramikas lauskas (21)
37	175—176/A3—I3	90 x 120	45	apmalēs blīvi salikti akmeņi, vidusdaļā akmeņi 3 slāņos, starp tiem zemes pildījums; pamatne līmeniska, malas slīpas	ripas keramikas lauskas (290), daļa saderīga, no 15—20 traukiem; atslēgas kārba (12.att.:3, 13. att.)
41	165/P2	30 x 40	10	izkļiedēti akmeņi 1—2 kārtās, pamatne līmeniska	sikas ripas keramikas lauskas

Krāsni

2	211/S2	60 x 70	35	zem 15 cm biežām kлона paliekām līdz 15 cm bieža ogļainas zemes kārtā, zem tās akmeņu klājums uz trūdējušām koka pamatnes paliekām; blakus krāsniņ 10 cm dziļa ieklaka 60 cm diametrā	zābaka papēža apkalums, naža fragments, dzelzs sloksnīte ar atliektiem galiem, ripas keramikas lauskas (17)
12	203—205/C3—G3	100 x 150	15	zem 10 cm biežām kлона paliekām ar pelniem, ogļēm un akmeņiem jaukta zeme	ripas keramikas lauskas (16)
31	194—197/C3—D3	70 x 100	10	zem 10 cm biežām kлона paliekām akmeņu klājums; R pusē tam pieslēdzas 20 cm biezs pavarda slānis ø 1,2 m, ar 2—3 akmeņu kārtām, ierīkots virs senākas aizpildītas saimniecības bedres	krāsni un pavardā — ripas keramikas lauskas (49), krāsns podiņa fragments, bedrē — ripas keramikas lauskas (42)
32	195—196/A3	50 x 50	15	zem kлона paliekām ogļainas zemes slānis ar dažiem akmeņiem; ZA pusē izpostīta pavarda vieta	ripas keramikas lauskas (31) (12. att.:5)
33	196/A3	60 x 100	15	zem kлона paliekām ogļaina zeme ar dažiem akmeņiem, zem tiem — trūdējušas koka pamatnes paliekas	zem pamatnes ziedojums — kaklariņķis un akmens cirvis (12. att.:5, 10. att.:11,14)
38	174—177/E3—G3	140—160 x 240	60	kurtuves daļa apmūrēta ar apcirstiem dolomītiem, 15 cm biezo, 130 x 160 cm lielo klonu sedz līdz 10 cm bieža pelnu kārtā, virs tās — velves māls	ripas keramikas lauskas (23), krāsns podiņu fragmenti (2) (12.att.:6, 13. att.)

Bedres

6	211/P2	80 x 130	20	četrstūrveida, sienas vertikālas, trūdējušas koka nostiprinājuma paliekas, pamatne līmeniska	ripas keramikas lauskas (17)
11	204—207/L2—N2	240 x 220	60	četrstūrveida, ar izvīrītu (90 x 90 cm) ieeju ZA stūrī; malas stāvas, pamatne līmeniska, robežjoslas ogļainas — dedzis nostiprinājums	ripas keramikas lauskas (20)
16	196—197/R2	130 x 130	55	nogāzes slīpas, pamatne (ø 80 cm) līmeniska; saturā koka ogles 40 cm biežā slānī, akmeņi	ripas keramikas lauskas (33)
19	184/D3	100 x 180	35	ovāla, malas vertikālas, Z pusē ar pārkari, pamatne līmeniska, blīva	dzelzs kārša fragments, ripas keramikas lauskas (34)
20	184/E3	80 x 100	50	malas vertikālas; pamatnes ZA stūrī 25 cm dziļa staba vieta, ø 30 cm	ripas keramikas lauskas (29)
22	186/D3	120 x 120	50	malas ar pārkari, pamatne līmeniska, ø 130 cm	—
25	195—198/L2—O2	200 x 200	50	malas slīpas, pamatne blōdveida, pie A malas 30 cm dziļa, 30 x 150 cm liela ieklaka	ripas keramikas lauskas (88)
35	192—193/C3—D3	160 x 160	35	malas vertikālas, A mala ar pārkari; pamatne līmeniska, ø 170 cm; A malā staba vieta, ø 15 cm	ripas keramikas lauskas (78)
36	178/F3	80 x 80	50	malas ar pārkari, pamatne līmeniska, ø 100 cm, 15 cm uz A — 45 cm dziļa ieklaka, 130 x 180 cm	ripas keramikas lauskas (26), krāsns podiņa fragments
39	175/B3	80 x 80	50	A mala ar pārkari, pamatne ø 110 cm, līmeniska	tecilas fragments (10. att.:12), ripas keramikas lauskas (79)
40	172—174/T2—U2	150 x 200	40	četrstūrveida, malas vertikālas, ar koka nostiprinājuma paliekām, R mala ieslīdējusi — ar pārkari; pamatne (150 x 220 cm) blīva, virspusē ogļaina	ripas keramikas lauskas (65)

42	161—164/E2—G2	200 x 200	110	malas nedaudz slīpas, pamatne (190 x 190 cm) limeniska, sablīvēta; D malā pievienojas ieplaka	ripas keramikas lauskas (6)
43	210/I3	90 x 100	40	malas ar pārkari, pamatne (ø 110 cm) limeniska	2 kabes, ripas keramikas lauskas (24)
44	199—200/A3—B3	100 x 140	75	četrstūrveida, A mala ar pārkari; pamatne limeniska, blīva; virskartā apdeguša māla kārtiņa	ripas keramikas lauskas (28)
50	193—194/U2	110 x 110	70	malas ar pārkari, pamatne (ø 130 cm) limeniska, sablīvēta; virs bedres ZR daļas vēlāk ierīkots pavards (34. obj.), 30 cm uz D no tā — 50 cm dziļa staba vieta, ø 20 cm. Bedres R malā vēlāk ierakta staba vieta (D)	ripas keramikas lauskas (42), zirga galvaskauss (12. att.:4)
51	191—192/A3—B3	110 x 150	40	četrstūrveida, malas stateniskas, pamatne limeniska	—

PARINDES

- ¹ Zariņa A. Izrakumi Indricā // Mat. 1982. un 1983. — R., 1984. — 120.—122. lpp.
- ² Vasks A. Agrā dzelzs laikmeta apmetne Kerkūzos // AE. — R., 1994. — 16. laid. — 51.—57. lpp.
- ³ Turpat. — 58. lpp.; Zagorskis F. Agrā dzelzs laikmeta apmetne Vilmaņos // Mat. 1984. un 1985. — R., 1986. — 136.,137. lpp.
- ⁴ Lietuvas arheoloģes R. Rimantiēnes konsultācija.
- ⁵ Vasks A. Brikuļu nocietinātā apmetne: Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā 1000. g. pr. Kr. — 1000. g. pēc Kr. — R., 1994. — 35. lpp., II tab.
- ⁶ Daiga J., Grosvalds I. Senākie tīģeļi Latvijā // AE. — R., 1964. — 6. laid. — 2. att.
- ⁷ Vasks A. Agrā dzelzs laikmeta apmetne Kerkūzos. — 59. lpp.; Зайковский Э. М. Топография раннесредневековых селищ северной Белоруссии. Тезисы реф. в региональной конференции молодых археологов. — Таллин, 1983.
- ⁸ Zariņa A. Atradumi nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā // LZAV. — R., 1982. — Nr.5. — 68.,69. lpp.
- ⁹ Sk. 204. lpp.
- ¹⁰ Monētas noteica numismāte Tatjana Berga.
- ¹¹ Zariņa A. Izrakumi Slobodas apmetnē // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 162.—165. lpp.
- ¹² Daiga J., Grosvalds I. Senākie tīģeļi Latvijā. — 10.—12. lpp., 3. att.: 1, 2, 5—7.
- ¹³ Zagorska I. Izrakumi Vilmaņu II apmetne // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 154. lpp.
- ¹⁴ Brežgo B. Latgola dažū XIV—XIX gs. dokumentu gaismā. — Rēzekne, 1938. — 5. lpp.
- ¹⁵ Zariņa A. Krāsnis Salaspils Laukskolas lībiešu 10.—13. gs. ciemu vietās // AE. — R., 1978. — 12. laid. — 2., 3., 13. att., 77.—83. lpp.
- ¹⁶ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — R., 1980. — 199. lpp.
- ¹⁷ Urtāns V. Jaunieviestās rotējamās ierīces Latvijas teritorijā ap 1000. gadu // LZAV. — 1959. — Nr. 8. — 32. lpp.
- ¹⁸ LA. — 302. lpp.
- ¹⁹ Мугуревич Э. С. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. — Рига, 1965. — С. 35.
- ²⁰ Zariņa A. Izrakumi Indricā. — 25. att.:12.
- ²¹ Apala Z. 16.—17. gs. tualetes piederumu komplektu atradumi Latvijā // AE. — R., 1994. — 17. laid. — 18. lpp., 2.att.:4.
- ²² LA. — 214. lpp., 56. tab.:4.
- ²³ Zivju kaulus noteicis J. Sloka.

Anna Zariņa

DIE FRÜHEISENZEITLICHEN SIEDLUNGEN ZU INDRICA UND SLOBODA, DIE AUCH IM MITTELALTER BESIEDELT WAREN

Zusammenfassung

Die Siedlungen zu Indrica und Sloboda befinden sich am Daugavaufer, etwa 10 km aufwärts vom Kreiszentrum Krāslava. 1983—1986 wurden dort die Forschungsarbeiten durchgeführt.

Die Fläche der Siedlung Indrica ist 0,3 ha, die Forschungen beliefen auf 0,2 ha (Abb. 1). Die Kulturschicht ist hier bei Beackerung vermischt, sie ist bis 40 cm dick gewesen. Hier wurden 8 mögliche Übergrundbaustellen ausgeteilt (Obj. 1, 7, 8, 9, 11, 13, 15, 24), doch den Herdstellen nach könnte es wenigstens 15 geben (Abb. 2, 4: 1—3, 5—7). Die Gebäude waren etwa 3—4 x 3—4 m gross mit offenen bis 30 cm eingetieften, etwa ø 1,5 m Herden, in manchen auch mit bis 1 x 2 m grossen, bis 0,8 m eingetieften Wirtschaftsgru-

ben. Im Süd- und auch im Nordostteil des Ortes auf bis 10 m breiten Zonen im Grundboden kamen bis 10 cm tiefe, 8—10 cm grosse irreguläre Pfahllochgruppen zur Sicht (Abb. 2, 7:3). Es ist anzunehmen, hier ist ein mehrfach erneuertes Zaun längs der Siedlung gewesen. In diescr Zone und auch weiter südlich unter der Kulturschicht im Grundboden wurden Pflugspuren aus früher bearbeiteten Ackern entdeckt (Abb. 7:1, 4:4).

Gefunden wurden 52 Altertümer, hauptsächlich aus Feuerstein und Stein (Abb. 5:2—19), auch Fragmente aus Tontiegel (Abb. 6:1). Unter Keramikscherben (496) gab es 56% Besenstrichkeramik, 44% glatte einzelne Scherben auch mit Fingernageleindrücken, textile und Bewurfkeramik (Abb. 6: 2—9).

Die Siedlung wurde von den zur Kultur der Besenstrichkeramik gehörenden Balten im letzten Jh. v.u.Z. und im ersten Jh. u.Z. besiedelt. In der Mitte des ersten Jahrtausends wurde die Siedlung verlassen, wahrscheinlich wegen Erhebung des Wasserspiegels in der Daugava, denn der Südteil der Siedlung mit einer bis 1 m dicken Schlammschicht bedeckt wurde, über der mit dem 16. Jh. datierende Lehmofenreste entdeckt wurden (Abb. 4:8).

In der Siedlung Sloboda von Gemeinfläche 0,2 ha wurden die Forschungen auf 0,13 ha durchgeführt (Abb. 1,8). Die Kulturschicht, die der früheren Eisenzeit gehört, ist durch mittelalterliche Dorfbauten gestört und nur in zwei Mulden bis 40 cm dick erhalten. Mit einem grösseren Steingehalt teilen sich hier vier 1 x 1,5—1 x 4 m grosse langfristig gebrauchte Herdstellen aus (Obj. 15, 16, 26, 27, Abb. 9:2, 12:1). Ihre geringe Tiefe — bis 30 cm — sollte zeugen, dass es sich um Übergründbauten handelt. Gefunden wurden hier 24 Altertümer (Abb. 10:1—8), hauptsächlich aus Feuerstein. Zur früheren Eisenzeit gehört auch ein mittelalterlicher Ofenfundament sowie ein Halsring und ein Steinbeil aus dem 11. Jh. (Abb. 10:11). Zwischen 124 Fragmenten handgemachter Keramik gibt es 51% glatte, 43% Besenstrichkeramik, einige Splitter geglatteter und Textilerkeramik (Abb. 11:1—6). Ähnlich wie Indrica, wurde auch diese Siedlung zur gleichen Zeit von Angehörigen gleicher Ethnokultur besiedelt. Auch diese Siedlung wurde aus ähnlichen Gründen in der Mitte des 1. Jahrtausends verlassen. Auch hier im Ost- und Südteil der Siedlung wurden unter der Kulturschicht Pflugspuren entdeckt (Abb. 12:7, 8).

Aus einem im Mittelalter besiedelten Dorfort waren nur im Grundboden eingentiefe Bauelementüberreste erhalten (Abb. 9). Für die Beheizung der Wohngebäude wurden offene \varnothing 0,8—2,0 m grosse, 20—50 cm eingetiefe Herde (10) gebraucht. Dichte Steinschicht des Herdfundaments weist manchmal auf die Konstruktion der Steinöfen hin. Von Lehmöfen (6) wurden die Ofenherde auf Holzfundamentresten oder die Steinschicht unter ihnen entdeckt, vor manchen war auch ein offener Herd (Abb. 12:3, 5). Auf lokale Herstellung der Töpferwaren zeigen die Reste eines Töpferofens hin (Abb. 12:6, 13). Die Wirtschaftsgruben (16) waren bis 1,1 m tief, der Form nach — rund, oval oder vierkantig — 0,8—1,5 x 1,3—2,2 m gross (Abb. 12:4). Sie konnten sich sowie in Wohngebäuden als auch in anderen Gebäuden und sogar einzeln befinden, manchmal in Form eines Kellers (Obj. 11). Nach der Zahl der entdeckten Beheizungseinrichtungen kann man annehmen, dass im Dorfort wenigstens 15 Wohngebäude waren, doch nicht alle gleichzeitig. Festgestellt wurden 4 Gebäudegruppen, 5—10 m voneinander entfernt, die von einzelnen Familien besiedelt waren. Die Wohngebäude standen in einer Reihe, etwa 20 m vom Flussufer entfernt. Die gefundenen 27 Altertümer (Abb. 10:9—18), ebenso wie Drehscheibenkeramik (Abb. 11:7—21) zeigen, dass es sich hier um eine Besiedlung des 16.—17. Jh. handelt. Die feudale Untertänigkeit und die naturale Wirtschaftsart forderte die Erhaltung der alten Bautraditionen, besonders, was die Beheizungseinrichtungen und Gebäudeaufstellung betrifft. Nach dem 17. Jh. ist das Dorfort nicht mehr besiedelt, das heutige Dorf ist etwa 200 m in Richtung Norden versetzt.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

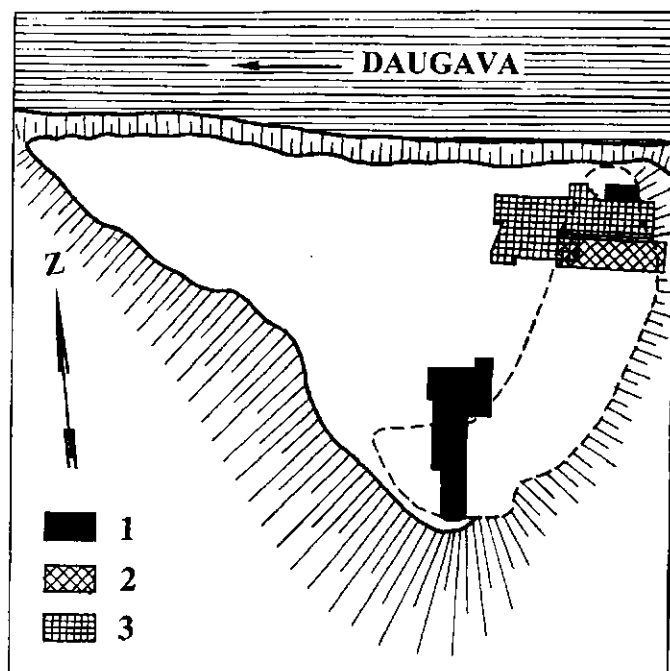
- Abb. 1.* Plan der Situation der Siedlung Indrica (A) und das Schema der Situation der archäologischen Denkmäler in der Umgebung von Indrica (B)
Abb. 2. Ausgrabungsplatz in der Siedlung Indrica mit der Situation der freigelegten Objekte
Abb. 3. Detail des Ausgrabungsplatzes mit dem Ort des Gebäudes
Abb. 4. Siedlung Indrica. Arbeitsansicht und Details der Objekte
Abb. 5. Die in der Siedlung Indrica gefundenen Artefakte
Abb. 6. Die in der Siedlung Indrica gefundene Keramik

- Abb. 7.* Spuren der Furchen des Pfluges
Abb. 8. Situation der Siedlung Sloboda
Abb. 9. Ausgrabungsplatz der Siedlung Sloboda mit der Situation der gefundenen Objekte
Abb. 10. Die in der Siedlung Sloboda gefundenen Artefakte
Abb. 11. Die in der Siedlung Sloboda gefundene Keramik
Abb. 12. Siedlung Sloboda. Arbeitsansicht und Details der Objekte
Abb. 13. Grundriss und Schnitt der Grube, des Herdes, des Ofens

Guntis Zemītis

DAUGMALES PILSKALNA VALNIS

Daugmales pilskalna valnis, kas aizsargā pieejas pili no A un DA, sakarā ar to, ka šeit atšķirībā no trim pārējām pilskalna pusēm trūka dabisku šķēršļu, sasniedzis 80 m garumu, tā augstums 7 m. Vaļņa Z gals vērsts pret Daugavu, bet DA galā atradusies uzeja.

1. att. Daugmales pilskalna situācijas plāns ar izrakumu laukumiem valnī.

1 — 1933. g. izrakumu laukumi, 2 — M izrakumu laukums (valnis), 3 — 9. izrakumu laukums

Arheoloģiski valnis pētīts trīs paņēmienos: 1933. g. (V. Ģinters), 1967. g. (V. Urtāns) un 1990.—1994. g. (G. Zemītis) (1., 2. att.). Pēdējie pētījumi veikti vaļņa Z galā (1. att.), kurš sakarā ar ūdens līmeņa paaugstināšanos Daugavā pēc Rīgas HES uzcelšanas bija pakļauts nobrukšanai.

1933. g. izrakumos pētījumi veikti vaļņa D pusē (pēc V. Ģintera apzīmējuma B laukums). Par šiem izrakumiem ir samērā trūcīgas ziņas — ir fotoattēli un plāni, bet nav aprakstu (AA — Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas zinātniskais arhīvs, šifrs 460). Izrakumu rezultāti daļēji atspoguļoti V. Ģintera

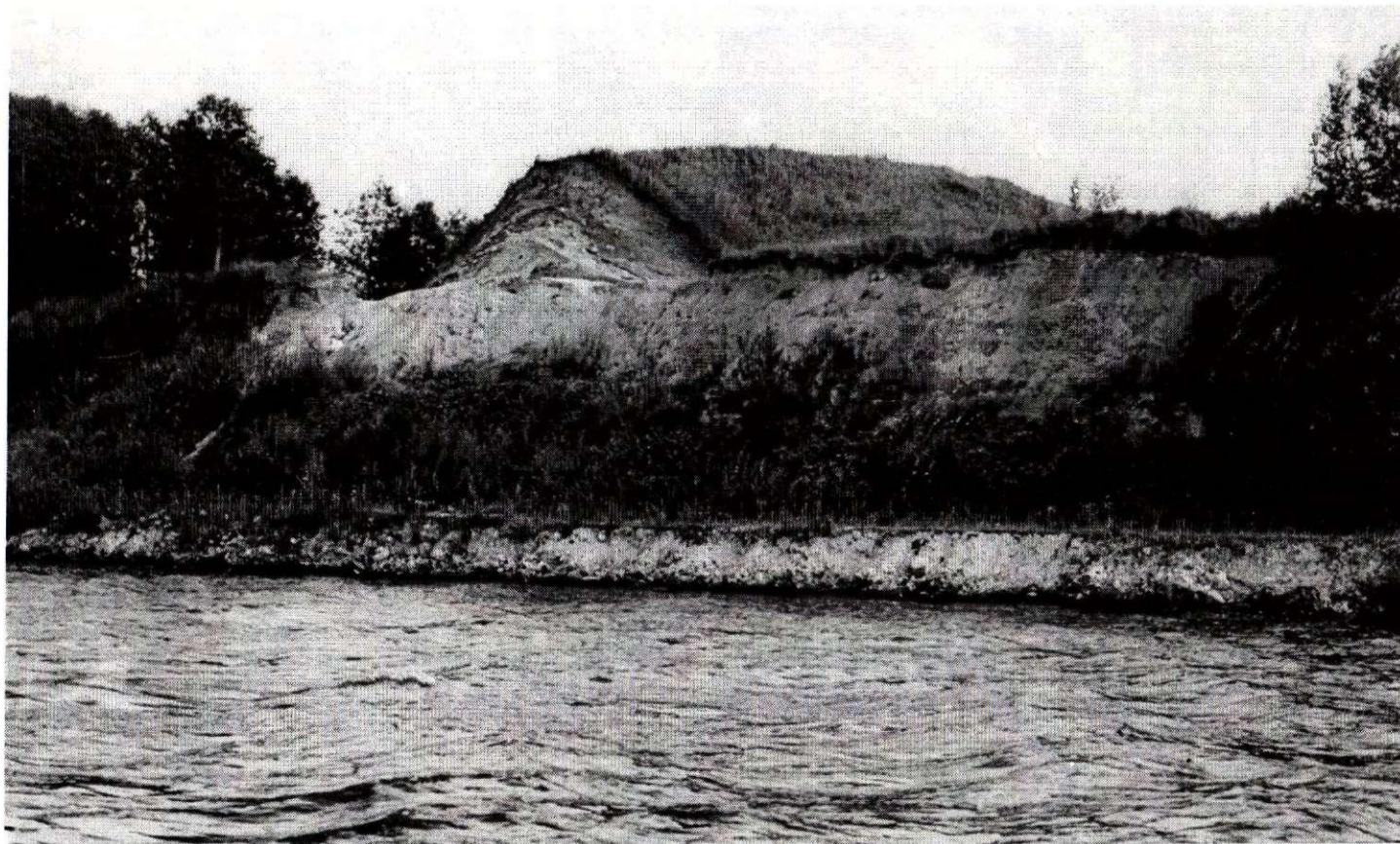
publikācijās.¹ Nedaudz pētīts arī vaļņa Z gals (E izrakumu laukums), kur pētniecības darbus pārraudzīja H. Riekstiņš, bet par šiem izrakumiem ziņas praktiski nav saglabājušās. 1967. g. izrakumos tika norakts brūkošais vaļņa gals; izrakumu laukuma apzīmējums — M laukums (valnis). 1990.—1994. g. izrakumi izdarīti tieši līdzās M laukumam (valnim), jo bija sākusi brukt vēl nepētītā vaļņa daļa. Izrakumu laukuma apzīmējums — 9. laukums (2. att.). Pētnieku rīcībā tagad ir četri vaļņa griezumu plāni (divi B laukuma griezumi, M laukuma (vaļņa) Z profils, 9. laukuma Z profils). Fiksētais kārtu skaits bijis atšķirīgs: V. Ģintera izrakumos — 6, V. Urtāna — 14, G. Zemīša — 15. Tas izskaidrojams galvenokārt ar dažādu izrakumu metodiku, mazāk ar vaļņa uzbūves atšķirībām, lai gan jāatzīst, ka atsevišķi slāņi vietām iezīmējās labāk, bet citur bija tikai nedaudz saskatāmi laukuma profilā. Kā rāda vaļņa griezumi, slāņu skaitā nav būtiskas atšķirības. Nav konstatētas arī atšķirības vaļņa veidošanas hronoloģiskajās robežās dažādos tā posmos — valnis veidots laikā no 1. g.t. pr.Kr. līdz 12. gadsimtam. Lai gan celtniecības paliekas saglabājušās diezgan trūcīgi, iegūtā informācija ir pietiekami plaša, lai izdarītu noteiktus secinājumus. Līdz šim isu V. Ģintera un V. Urtāna vadīto pētījumu rezultātu apkopojumu devis J. Ozols,² tomēr vaļņa pētījumi īpaši apkopoti nav.

Tā kā izrakumi valnī veikti dažādos laikposmos un vairāku arheologu vadībā, šeit tiek sniegts īss izvilkums no pēdējiem, pilnīgāk dokumentēto izrakumu pārskatiem.

M izrakumu laukums (valnis)

1. kārtā. Atradumi (bronza kaklariņķis sīkām skal-dnēm A 11971: 2356, ap 500. gadu, bronza spirāl-gredzens A 11971: 2349) liecina, ka valnis pastāvēšanas pēdējā posmā uzbūvēts no pilskalna zemēm, jo citādi grūti izskaidrot šajā kārtā atrastās dažādu periodu māla lauskas un senlietas. Kārtu padziļinot, atsedza 2 paralēlas dolomītu rindas, akmeņi guļ vairākās kārtās. Starp akmeņiem oglītes un pelēcīga zeme. Akmeņu rindas atrodas viena no otras apmēram 2 m attālumā. Šīs akmeņu dubultsienas savieno ap 2 m gara akmeņu šķērssienu. Domājams, ka valnī bijušas akmeņu kameras, pildītas ar zemi, virs kurām atradušies nocietinājumi.

Atrastas 151 ripas, 4 bezripas keramikas trauku lauskas.

2. att. Daugmales pilskalna valnis, 9. izrakumu laukums no ZR (D. Zandes foto)

2. kārtā. Vaļņa augšā atsegti vairākās kārtās izklaidus novietoti akmeņi. Tos austrumos norobežo ap 30 cm plata un ap 3 m gara sakrautu dolomītu un granītu josla. Lai izveidotu ārsienas nocietinājumu valnī, zemē ieraka grāvīti, to pildīja ar akmeņiem un virsū cēla guļbaļķu nocietinājumu. Ka bijusi otra paralēla siena, norāda arī šķērssienu akmeņi, lai gan tie varēja būt sava veida kontrforsī ārējai sienai. Izveidotas ap 2x2 m lielas kameras. Pie ārsienas un pildījuma šķērsgriezumā trīsstūraini māla apmetumi.

Atradumi: 140 māla trauku lauskas, no kurām 10 ir bezripas, dzelzs dzirkles (A 11971: 2392), dzelzs slēdzene (A 11971: 2398).

3. kārtā. Atsegts degušu koku klāsts, platums A—R virzienā ap 2 m.

Atradumi: 75 ripas, 2 bezripas (1 gludā, 1 apmetā) keramikas lauskas, kaula lāpstiņas kāts (A 11971: 2401), dzelzs bultu gali (A 11971: 2411, 2424), atsvariņš (A 11971: 2422).

4. kārtā. Vaļņa ārējā nogāzē līdz 60 cm biezs smilšu uzpildījums. Z—D virzienā orientēti koki, daži arī pretējā virzienā. Nocietinājumu platums ap 2 m, kamera arī ap 2 m plata, iet profilā, ārsienai konstatēts apmetums.

Atradumi: dzīvnieka zoba piekariņš (A 11971: 2439), kaula īlena smaile (A 11971: 2442), dzelzs nagla (A 11971: 2443).

5. kārtā. Vaļņa ārējā nogāzē Z—D virzienā orientēti sadeguši koki, kas izmantoti nogāzes no-

stiprināšanai. Vaļņa augšdaļā ir līdz 2 m plata pelnaina virsma. Pakājē atsegts akmeņu klāsts. Tas varbūt saistāms ar uzeju valni no pilskalna pa vaļņa iekšējo nogāzi. Ceļa platums ap 2 m.

Atradumi: dzelzs nagla (A 11971: 2506), akmens skriemelis (A 11971: 2507).

6. kārtā. Vaļņa iekšējā nogāzē atsedz celtni (5. celtne). Celnē konstatētas 3 kleķa—akmeņu krāsnis (4., 5., 6. krāsns). Vaļņa augšdaļā daudz palielu dolomītu, kas aptver 5x4 m platību.

Atradumi: 88 ripas un 27 bezripas māla trauku lauskas, dzelzs un bronzas zoslas (A 11971: 2456, 2462), bronzas bļodas daļas (A 11971: 2484). Celnē — apstrādāts dzintars.

7. kārtā. Ogļaina deguma kārtā, ap 5 cm bieza, stiepjas pa visu valni, zem tās 30—50 cm biezs mālains pildījums ar atsevišķiem akmeņiem. Vaļņa iekšējā nogāzē eventuāla celtnes vieta. Vaļņa iekšējā pakājē atklāta dzelzs ieguves krāsns pamatne.

Atradumi vaļņa iekšējā nogāzē: 16 ripas, 27 bezripas (8 gludās, 14 apmetās, 1 kniebtā, 3 spodrinātās, 1 švīkātā) keramikas lauskas, bronzas plāksnīte, akmens galoda (A 11971: 2518).

8. kārtā. Valnī tikko manāmas trūdējušu baļķu paliekas. Vaļņa augšdaļā zem tām pildījuma akmeņi un mālaina zeme.

Nav ne senlietu, ne māla trauku lausku.

9. kārtā. 5—10 cm biezs dedzis slānis ar sīkiem akmeņiem vaļņa ārējā nogāzē. Arī šajā kārtā nocieti-

nājumus veidojušas guļkoku dubultsienas, atstatums starp kurām ap 2 m. Iespējams, ka šajā kārtā pie vaļņa iekšējās pakājes bijusi celtne.

Atradumi: 10 bezripas keramikas lauskas (7 apmestās, 3 nenosakāmas), divi kaula īleni (A 11971: 2521, 2522).

10. kārtā. Atsedzas visā valnī kā plāns, neizteiksmīgs deguma slānis. Iespējams, ka vaļņa augšdaļā bijusi horizontāli liktu koku aizsargsiena.

Senlietu un keramikas nav.

11. kārtā. Deguma paliekas iezīmējas ZA—DR virzienā, kā gājuši nocietinājuma horizontālie koki. Atsegts ap 2 m garš un ap 50 cm plats sīku granītu un dolomītu krāvums. Tas varbūt saistāms ar nocietinājumu aizsargsienu. Lai nosargātu iekšējo pakāji, pret to likti cits virs cita četri baļķi, orientēti ZA—DR virzienā.

Atradumi: kaula irbulis (A 11971: 2523).

12. kārtā degušu koku (diametrā 25—30 cm) un kāršu (diametrā ap 15 cm) paliekas. Žogu veidoja starp mietiem izliektas kārtis. Šī ārējā žogveidīgā aizsargsiena, kas atklājās 5—6 m garumā, sagāzusies uz vaļņa. Koki ārējā nogāzē lielāki, ļoti apdeguši, tos vietām satur mieti. Attālums starp žoga mietiem ap 1 m. Uz vaļņa sakritušā žoga augstums samērā labi nosakāms. Tas bijis ap 2 m augsts. Vaļņa ārējā nogāzē konstatēti baļķi 2 kārtās, lapu un skuju koki, citi vēl ar mizu, to diametrs 25—30 cm.

Atradumi: 4 māla bezripas trauku lauskas (3 švikātas, 1 nenosakāma).

1969. gadā Tartu laboratorijā vaļņa 12. kārtas ogļu paraugiem A. Līva un T. Rinne ar C¹⁴ metodi veica 2 analīzes. Izrādījās, ka vaļņa augšdaļā žoga koku vecums ir 1700±80 g., bet ārējās nogāzes apakšā — 1770±80 g. Tātad 12. kārtas vaļņa nocietinājumi pastāvēja 2. un 3. gs.

13. kārtā. Pelēcīga virsma, kas satur atsevišķus akmeņus un ogļītes. Vaļņa ārējās nogāzes pamatā bijis ap 1,5 m plats grāvis. Šajā kārtā iezīmējās degušu koku rinda, baļķi vidēja lieluma (ap 25 cm diametrā), tie orientēti ZA—DR virzienā. Konstatējami vismaz 5 koki, kas sakrituši ap 1 m platā joslā, vismaz divās vietās konstatēti ap 30 cm lieli fragmenti, kas nokrituši šķērsām. Tātad bijusi vismaz 5 baļķu koka siena, kas nodegusi un sagāzusies; tā, mazākais, 1 m augsta. Vaļņa iekšējā pakāje, kur varbūt bijusi mītne vai piceja valnim, klāta ar sarkanīgiem māliem un pasīkiem akmeņiem — dūres lieluma un mazākiem. Pēc sienas noņemšanas atsedzās 3 mietu vietas cita citai blakus, to diametrs 15—20 cm. Baļķu sienu tātad saturējuši zemē iedzīti mieti, un degot aizsargsiena gāzusies uz ārpusi.

Atradumi: 11 māla bezripas trauku lauskas (3 gludās, 2 apmestās, 5 švikātās, 1 nenosakāma).

14. kārtā. Pelēcīgs trūdējušu koku slānis; atsegta diametrā ap 25 cm lielas mietu vietas, ap 40 cm plats, gaišajā pamatzemē iedziļināts grāvīts. Iespējams, starp zemē iedzītajiem mietiem bijusi arī horizontālu baļķu siena.

Atradumu nav.

Vaļņa augstums vidusdaļā 6,8 m.³

9. izrakumu laukums (2., 3. att.)

1. kārtā. Vaļņa kores daļā divi lieli baļķu fragmenti (70x10—12 cm) un četri mazāki fragmenti. Garākie baļķi orientēti Z—D virzienā, viens baļķis arī A—R virzienā.

Atradumi: monētpiekariņš — vācu denāra rupjš atdarinājums, 11. gs. otrā puse (A 12817: 322, noteica T. Berga), krama šķila (A 12817: 324) u.c.

Kārta datējama ar 12. gs.⁴

2. kārtā. Vaļņa kores daļā akmeņi — granīti, diametrā ap 10 cm, dažī lielāki. Deguša baļķa paliekas ar šķiedru Z—D virzienā, tā diametrs 10 cm, garums — 50 cm. Otrs baļķa fragments orientēts ZR—DA virzienā.

Atradumi: dzelzs uznavas bultas gals ar atkarpēm (A 12826: 239, 7. att.: 1), kaula adatu kārbīņa (A 12826: 249), kaula vērpsmājs vārpstas skriemelis ar gravētu tematisku zīmējumu (A 12826: 257) u.c.

3. kārtā. Tumša josla (aizsargsienas vieta) situēta tieši pie ārējās nogāzes malas, kamēr R pusē līdz nogāzes malai ap 1,5—2 m plata gaišas zemes josla. Aizsargsienas vietas platums 2—2,5 m, tajā vairāki akmeņi, kuru lielums 8x10, 25x25 cm u.tml.

Atradumi: akmens urbuma tapīņa (A 12826: 282), divi māla auzamo stāvu atsvari (A 12826: 284, 285), bronzas pakavsaktas loka fragments (A 12826: 290, 7. att.: 12), bronzas makšķerāķis (A 12826: 281), bronzas svariņu plecs (A 12826: 278, 7. att.: 14) u.c.

Kārta datējama ar 11./12. gadsimtu.

4. kārtā. R pusē sākotnēji atradusies terase, kas saistīta ar valnim pieguļošu aizsardzības konstrukciju pilskalna pusē. Vēlāk terase aizbēta ar gaišu zemi. Vaļņa kores daļā 2 m platumā tumšas zemes josla ar ogļēm, vietām mālaini laukumi. Atsevišķas degušu baļķu paliekas. Ārējā nogāzē samērā vienvēidīga, mālaina virsma.

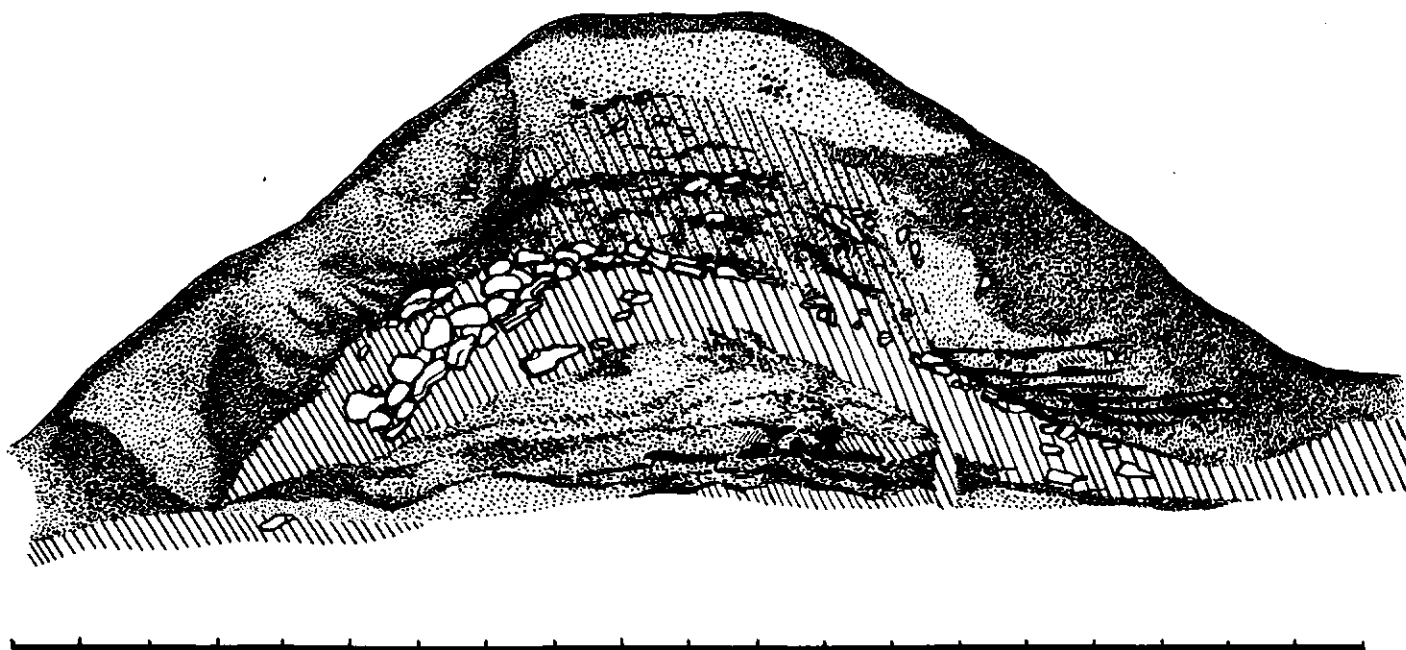
Atradumi: bronzas pickariņš — krustiņš (A 12826: 295, 7. att.: 24), lāča zoba pickariņš (A 12826: 316), bronzas atslēga, pusfabrikāts (A 12826: 309, 7. att.: 27), dzelzs uznavas bultas gals ar atkarpēm (A 12826: 302, 7. att.: 3) u.c.⁵

5. kārtā. Aizsargsienas paliekas izsekojamas 120 cm platā joslā. Iespējams arī, ka vietām to platums sasniedzis 180 cm. Perpendikulāri guļoši baļķi, cits no cita 110 cm attālumā. Kameras pildītas ar akmeņiem, kuru diametrs 10x12 cm, dažī no tiem ar deguma pazīmēm.

Atradumi: stikla krelle ar zelta foliju (A 12862: 30), dzelzs spieķadata (A 12862: 36, 7. att.: 20), kaula vērpsmājs vārpstas skriemelis (A 12862: 35).

Kārta datējama ar 11. gs.

6. kārtā. A nogāzē akmeņu krāvums, ap akmeņiem mālaina zeme. Vaļņa kores daļā mālaina virsma. Virzienā uz R nogāzi pāri laukumam Z—D virzienā paliekas no koka konstrukcijas, kas acīmredzot pieslējusies aizsargsienai. Konstrukcijas kopējais platums ap 150 cm. Koki stipri izdeguši, to platums grūti nosakāms.

3. att. 9. izrakumu laukuma D profils.

1 — tumša zeme, 2 — gaiša zeme, 3 — māls, 4 — mālaina smilts, 5 — ogles, 6 — dedzis koks, 7 — akmeņi, 8 — vēlāku pārrakumu robežas (zīmējusi L. Treija)

5. un 6. kārtā. Apvienojot 5. un 6. kārtā iegūtos datus, jāsecina, ka aizsargsiena vaļņa augšdaļā veidota no 110x120—180 cm lielām apcirkņveida kamerām, kas vidusdaļā pildītas ar akmeņiem. R nogāzē (pret pilskalnu) tai pieslēdzas aptuveni 150 cm plats koku klāsts, kas acimredzot kalpojis par balstu, uz kura izvietojusies pils aizstāvji. Kā rāda vēlākie pētījumi, tas vienlaicīgi ir valnim pieguļošas būves jumta pārsegums. Tas veidots no pils aizsargsienai perpendikulāri liktiem neliela diametra (līdz 10 cm) kokiem, kas savukārt ar galiem balstījušies pret resnākiem (diametrā 15—20 cm) baļķiem.

Atradumi 6. kārtā: dzelzs bultas gals (A 12862: 62, 7. att.: 2), kaula rotadata (A 12862: 50, 7. att.: 23), divas akmens cirvja urbuma tapiņas (A 12862: 40, 54), bronzas krustadatas galva (A 12862: 39, 7. att.: 13), dzelzs makšķerāķis (A 12862: 70, 7. att.: 9), bronzas svariņu plecs (A 12862: 67) u.c.

Kārta datējama ar 11. gs.

7. kārtā. Atsegta mālaina virsma, vaļņa kores daļā trūdējušu koku paliekas, orientētas Z—D virzienā. R (iekšējā) nogāzē izsmelta ar tumšu zemi pildīta terase, tās pamatā mālaina, degusi virsma, degušu koku paliekas. A (ārējā) nogāze mālaina, uz tās slīps 40x50, 22x20, 17x18 cm u.tml. lieluma akmeņu krāvums.

Atradumi: 11. gs. vācu denāra atdarinājums (A 12862: 87, noteica T. Berga).

8. kārtā. Akmeņu krāvums arī plakuma daļā, kas saslēdzas ar akmeņiem uz A nogāzes. Krāvumu uz A nogāzes veido granīti, kas lejasdaļā lielāki (40x45, 37x40 cm). Akmeņi balstās cits uz cita un atstāj slīpa bruģa iespaidu. R nogāzē deguši baļķi no aizsargsienas piebūves uz terases. Piebūve acimredzot bijusi guļbūve. Visi baļķi ar šķiedrām Z—D virzienā.

Atradumi: dzelzs šujamadats (A 12862: 90).

Kārta datējama ar 11. gs.

9. kārtā. Kores daļā dolomītu krāvums, kas salīdzinājumā ar pārējām konstrukcijām nedaudz atbīdīts uz pilskalna plakuma pusi. Akmeņu izmēri 70x25, 40x35, 30x20 cm u.tml. A nogāzē lielu granītu rinda, kas stiepjas 4 m garumā. Granīti 40x32, 37x26, 25x24, 47x28 cm lieli, apakšējais — 60x45 cm. Krāvuma vidusdaļā divi granīti un divi dolomīti salikti pakāpienu veidā.

Atradumi: bronzas gredzens (A 12862: 92, 7. att.: 10), kaula rotadata (A 12862: 91, 7. att.: 22), bronzas kaklariņķa fragments (A 12862: 93, 7. att.: 11).

Kārta datējama ar 11. gs.⁶

10. kārtā. Plakuma kores daļā mālaina virsma, gar tās malām A un R pusē pelnaina, pelēka zemes josla, kas satur sīkas oglītes. Mālainā virsma starp abām joslām 80—130 cm platumā. Ārējā nogāzē akmeņu — dolomītu krāvums, kas likti cits virs cita, daļēji pārklājoties; tie samērā lieli — 20x40, 18x32, 20x60 cm.

Dolomītu krājumam līdzās otrā joslā granītu krājumam, kas vaļņa vidusdaļā stāvs — akmeņi likti cits virs cita 3—4 kārtās. Akmeņi guļ mālā, to izmēri 56x35, 34x25, 64x70 cm, šeit arī divi lieli dolomīti, kas likti paralēli, ar garākajām šķautnēm A—R virzienā. Tāpat akmeņi laukuma kores daļā un nedaudz arī iekšējā nogāzē, kur neveido kompaktu krājumumu. Šeit atsegta mālaina virsma, kas, spriežot pēc profila, iezīmē izsmeltas terases pamatu.

Atradumi: zila stikla krelle (A 12900: 4), ripas un apmetā keramika.

11. kārtā. Vaļņa kores daļā mālaina virsma, gar ārējo nogāzi šaura deguma josliņa vaļņa garenvirzienā. Ārējā nogāzē mazāk kompakts akmeņu krājumums. Pamata granīti, kuru izmēri 38x39, 50x30, 30x25 cm u. tml., seko arī dolomīti, kuru lielums 30x60, 44x17, 85x25 cm. Zem akmeņiem — māls. Vaļņa iekšējā nogāzē A—R virzienā guļošs dedzis baļķis, kura garums 140 cm, diametrs 10 cm, šis baļķis acīmredzot saistīts ar celtni, kurā atradusies 14. saimniecības bedre.

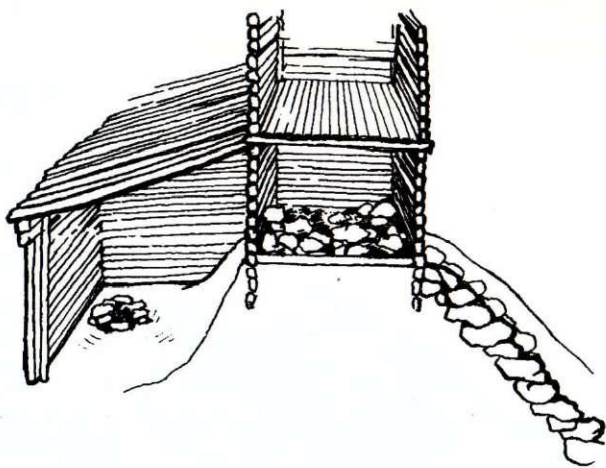
Atradumi: saimniecības bedrē — trapeceveida dzintara piekariņš (A 12900: 7).

12. kārtā. Lai to sasniegtu, norakts 20—40 cm biezs māla slānis. Visā laukumā atsegta mālaina virsma ar gaišas zemes piejaukumu. Plakuma daļā divu paralēli guļošu koku paliekas. Iespējams, tie ir no aizsargsienas, kas varēja būt dubulta. Attālums starp aizsargsienām, šķiet, 80 cm. Kores daļā vēl atsevišķi akmeņi — 20x22, 23x25, 13x17 cm lieli. Vaļņa ārējā nogāzē mālaina, tajā atsevišķi akmeņi, kas neveido kompaktu krājumumu. Mālainajā virsmā izdalās divi lieli pelnaini laukumi. Iekšējā nogāzē mālaina virsma ar tumšiem deguma laukumiem.

Atradumi: dzelzs iedzītņa nazis (A 12900: 8).

Kārta grūti datējama pēc iegūtajām senlietām (10. gs. otrā pusē?).

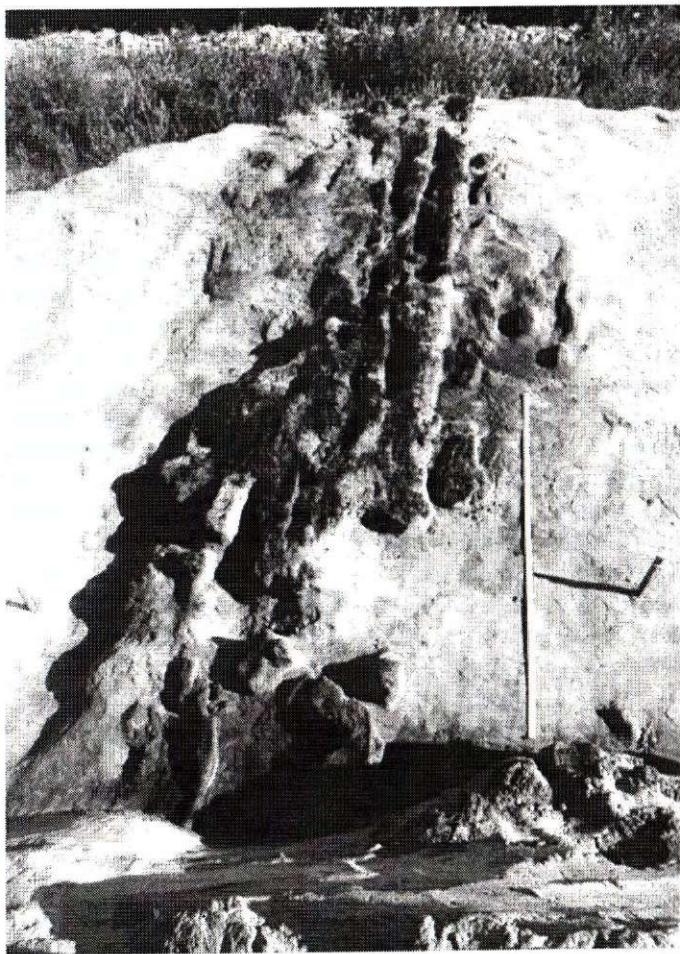
13. kārtā. Agrais dzelzs laikmets — lai to sasniegtu, noņem biezu sabērtas gaišas zemes kārtu, kas laukuma vidusdaļā sasniedz 1,5 m, vaļņa A pusē virs tās 30—40 cm māla slānis. Zeme, spriežot pēc profila, šķiet, uzpildīta trīs paņēmienos. Laukuma vidusdaļā degušu koku klāsts, kas aptuveni 2 m plats un iet pāri visam laukumam. To veido koki, kuru diametrs 12—18 cm. Klāsta A pusē viens stipri izdedzis baļķis ar šķiedru A—R virzienā, perpendikulāri pārējiem. Iespējams, ka koki ir no guļbaļķu sienas, bet perpendikulāri guļošais baļķis ir balstījis šo konstrukciju. A pusē klāstam pieslēdzas atsevišķa koku konstrukcija, kas veidota no tieviem apaļkokiem (diametrs 3—5 cm). Augšpusē kārtis nedaudz resnākas, ap tām sīku zariņu paliekas, kas liek domāt, ka vismaz dažām no kārtīm nav bijuši apcirpti zari. Kārtis saglabājušās 6 kārtās cita virs citas. Rietumu pusē vaļņa nogāzē slīps sīku (6x6, 9x9, 4x5 cm) akmeņu bruģis, kas veidots 2—3 kārtās un balstās mālainā zemē. Pēc radioaktīvā oglekļa datējuma (noteicis T. Rinne) koka baļķu konstrukcijas vecums ir 1740±40 gadu, tātad tā veidota ap 250. gadu. Savukārt kārtiņu konstrukcijas vecums ir 1539±40 gadu, kas ļauj tās veidošanas laiku attiecināt uz 460. gadu.

4. att. Aizsargkonstrukcijas uz vaļņa 11. gs. (G. Zemīša rekonstrukcija, zīmējusi L. Treija)

Atradumi: kaula ilens (A 12900: 9, 7. att.: 19), māla trauka lauska ar retiem nagu iespaidumiem, švīkātās keramikas lauskas.⁷

14. kārtā. Laukuma vidusdaļā pelēcīga zeme, koku konstrukcija. Baļķi stipri izdeguši, orientēti Z—D virzienā, to diametrs 10—15 cm. Konstrukcijas platums 110 cm, kopējais garums pārsniedz 3 m, tā turpināju-

5. att. Koka aizsargsienas paliekas. 9. izrakumu laukums, 14. kārtā, no D (D. Zandes foto)

sies arī tālāk, paiet zem profila un beidzas nobrukumā uz Daugavu. Ir arī viens A—R virzienā (perpendikulāri) orientēts koks, tā diametrs ap 8 cm (5. att.).

Atradumi: 2 švikātās keramikas lauskas.

15. kārtā. Pamatzeme (6. att.), kurā iezīmējas divi lēzeni grāvīši, starp tiem stabu bedres ar diametru 10—15 cm. Bedres izvietotas pamišus, aptuveni 50 cm platā joslā. Lielāka stabu bedre rietumu pusē — 25 cm diametrā, izlikta ar dūres lieluma akmeņiem. Domājams, ka grāvīši veidoti, saberot no tiem izraktās zemes žoga apakšā.

Atradumi: virs pamatzemes akmens cirvja urbuma tapiņa (A 12929: 92, 7. att.: 15), grāvīšos švikātās keramikas lauskas.⁸

Izsekojot atsevišķus pilskalna nocietinājumu periodus, nosacīti var izdalīt trīs stadijas: agrīnā stadija, kas aptver agro metālu periodu no 1. g.t. pr.Kr. un laiku līdz 5. gs. otrajai pusī, otrā stadija — 5. gs. otrā pusē — 10. gs., augstākā attīstības stadija — 10. gs. — 12. gs. beigās.

Agrīnā stadija

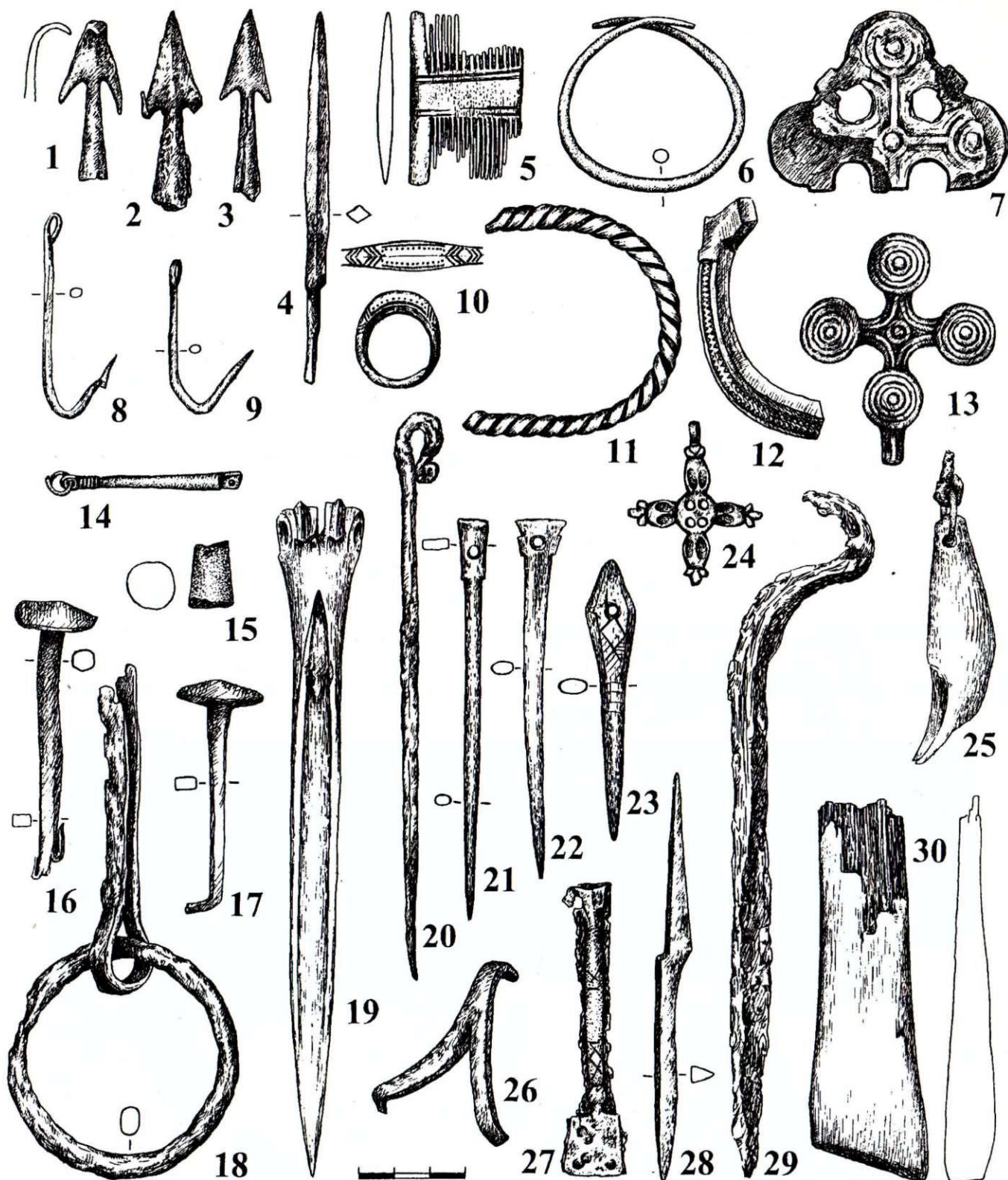
Valņa rajonā pirmie nocietinājumi sākti veidot 1. g.t. pr.Kr.⁹ Uz šo laiku attiecas apakšējās kārtas — 13. un 14. slānis (pēc V. Urtāna) un 9. izrakumu laukuma 15. kārtā.

9. izrakumu laukuma 15. kārtā neuzrādīja nekādas pārrakumu pazīmes. Arī iegūtie atradumi — akmens urbuma tapiņa (7. att.: 15) un švikātās keramikas lauskas — bija saistāmi ar 1. g.t. pr.Kr.

Novērotā situācija atbilst citos agro metālu perioda pilskalnās konstatētajai. Apkopojot rezultātus, kas iegūti M laukumā (valnis) un 9. laukumā, vērojama šāda aina — pamatzemē iedziļināti paralēli ejoši lēzeni grāvīši (6. att.), kas bija pildīti ar pelēcīgu zemi. Grāvīši nav nepārtraukti — M laukumā (valnis) tika konstatēts tikai viens grāvītis. Grāvīšu platums 40—50 cm. Līdzās tiem vairākas mietu vietas, kuru diametrs 10—25 cm. Lēzeni grāvīši konstatēti arī Ķentes pilskalna II dienvidu valnī zem 3. slāņa, kas arī attiecas uz 1. g.t. pr.Kr.¹⁰ Grāvīšus nevarētu tieši saistīt ar pilskalna fortifikācijas sistēmu. Domājams, tie veidojušies, ņemot zemi, kas sabērtā pie koku konstrukciju pamatiem, vai arī pati aizsargsiena bijusi nēdaudz iedziļināta. Ķentes pilskalnā konstatēts, ka pamatzemē ierakto grāvīšu konturējums vietumis ievērojami novirzās no 3. slāņa guļkoku aizsargsienas, ar vairākiem lūzumiem dienvidu malā.¹¹ Šajā laikā valņa vietā atradusies guļkoku aizsargsiena, kura bijusi nostiprināta ar mietiem.¹² Šādas aizsargsienas 1. g.t. pr.Kr. pilskalnās konstatētas arī citur. Tā Lielvārdes Dievukalnā aizsargsiena iekšpusē ap 2 m augsta, veidota no guļkokiem, ārpusē — no slīpiem, pret guļkoku augšmalu balstītiem stāvkokiem. Šīs konstrukcijas datējumu — 1. g.t. pr.Kr. pirmo pusī un vidū — apstiprināja gan radioaktīvā oglekļa analīzes, gan atrastie priekšmeti.¹³ Acīmredzot guļkoku sienas paliekas konstatētas kārtu augstāk — tās samērā labi saglabājušās M laukuma (valnis) 13. kārtā un 9. laukuma 14. kārtā (5. att.). Iegū-

6. att. 9. izrakumu laukums, pamatzeme, no DDA (D. Zandes foto)

7. att. Daugmales pilskalna valni atrastās senlietas (zīmējusi Dz. Zemīte).

1—4 — bultu gali (A 12826: 239, 62, 302, A 9964: 78), 5 — ķemme (A 12826: 304), 6 — aproce (A 12826: 252), 7, 13, 20—23 — rotadatas (A 9964: 99, A 12862: 39, 36, A 12826: 260, A 12862: 91, 50), 8, 9 — makšķerāķi (A 12862: 45, 70), 10 — gredzens (A 12862: 92), 11 — kaklariņķa fragments (A 12862: 93), 12 — pakavsakts fragments (A 12826: 290), 14 — svariņu plecs (A 12826: 278), 15 — urbuma tapiņa (A 12929: 92), 16, 17 — naglas (A 12826: 289, A 9964: 123), 18 — būvdetaļa (A 12826: 280), 19 — īlens (A 12900: 9), 24, 25 — piekariņi (A 12826: 295, A 11971: 2370), 26 — leduspiesis (A 11971: 2426), 27 — atslēga (A 12826: 309), 28 — nazis (A 12826: 301), 29 — greblis (A 12862: 47), 30 — galoda (A 12862: 44).

1—4, 8, 9, 16—18, 20, 26, 28, 29 — dzelzs, 5, 19, 21—23 — kauls, 6, 10—12, 14, 24, 27 — bronza, 7, 13 — bronza, sudrabs, 15 — akmens, 25 — lāča ilknis, 30 — slānekļis

tie rezultāti abos laukumos ir līdzīgi. Baļķu konstrukcija veidota no diametrā 10—25 cm lieliem baļķiem. Tie guļ ar šķiedru vaļņa garenvirzienā un acīmredzot ir nogāzušās aizsargsienas paliekas. Domājams, siena tikusi noturēta vertikāli ar zemē iedzītu mietu palīdzību. V. Urtāns pēc sienas noņemšanas konstatējis 3 mietu vietas, kas atradušās līdzās. 9. laukumā perpendikulāri aizsargsienas sakritušajiem baļķiem gulēja arī stipri dedzis koks. Sienas augstums acīmredzot atbilda nogāzušās konstrukcijas platumam. Arī šeit iegūtie rezultāti ir līdzīgi — 100 un 110 cm. Domājams, ka guļbaļķu aizsargsiena pilskalna vaļņa vietā veidota trīsreiz. Vidējās konstrukcijas (9. lauk. 14. kārtā) datēšanai izmantojamas iegūtās māla trauku lauskas, no kurām lielākā daļa ir ar švīkātu virsmu. Jādoma, ka jaunākā aizsargsiena izveidota ap 1. gs., jo, kā rāda radioaktīvā oglekļa datējums 13. kārtā atsegtajiem kokiem, kas pēc veidojuma neatšķiras no 14. kārtā konstatētajiem (vienīgi to kopējais platums sasniedz 2 m), konstrukcijas vecums ir 1740 ± 40 gadu, tātad tā datējama ar laiku ap 250. gadu. Šajā pašā kārtā (pēc V. Urtāna, 12. kārtā) līdzās baļķu konstrukcijai, kas, domājams, bijusi dubulta, tika atsegta arī no kārtīm veidota žoga paliekas. 9. izrakumu laukumā tās bija saglabājušās 6 kārtās cita virs citas. Kārtis bija nedaudz iedziļinātas gaišā zemē, pamatā sīki, neliela diametra (3—5 cm) koki, augstāk arī resnāki — līdz 15 cm diametrā. V. Urtāns konstatējis, ka arī kāršu žogs bijis līdz 2 m augsts. Pēc viņa domām, šeit bijusi žogveida aizsargsiena, kas veidota, atstarpes starp mietiem aizpildot ar kāršu pinumu. Attālums starp mietiem bijis 1 m. Līdzīgi pīti žogi raksturīgi agro metālu perioda nocietinātajām apmetnēm, piem., Mūkukalnā.¹⁴ 9. izrakumu laukumā novērotais neļauj viennozīmīgi runāt par kāršu pinumu, kurš izlocīts starp mietiem. Iespējams, ka tā ir starp mietiem sakrautu (bet ne izlocītu) koku guļbūve, kuras biežums ap 30 cm. Konstrukcija šķiet veidota steigā, koki nebija mizoti, vismaz daļai no tiem nebija nocirsti zari. Pēc formas šī konstrukcija ļoti līdzīga Asotes pilskalnā konstatētajai, ko var attiecināt uz 1. g.t. pr.Kr.¹⁵ Stratigrāfiski bija grūti noteikt abu konstrukciju vecumu attiecības. Vecumu noteica T. Rinne ar radioaktīvā oglekļa metodi Tartu (Igaunijā). Iegūtie rezultāti liecināja, ka jaunāka ir kāršu konstrukcija — tās vecums bija 1530 ± 40 gadu, tātad tā veidota ap 460. gadu. Šeit arī rodas pirmās pretrunas. 1969. g. žoga koku radioaktīvā oglekļa datējumu T. Rinne veica pirmoreiz un ieguva rezultātu — koku vecums vaļņa vidusdaļā ir 1700 ± 80 gadu, bet ārējās nogāzes apakšā — 1770 ± 80 gadu. Šis datējums ideāli saskan ar tai pašā kārtā esošo baļķu konstrukcijas vecumu, bet neatbilst jaunākajam žoga datējumam. Kā to izskaidrot? Vai 1967. g. paņemtie koki īstenībā bija no baļķu aizsargsienas? Mums nav pamata apšaubīt jaunāko analīžu pareizību. Paraugi tika ņemti un uzglabāti, ievērojot visas šādos gadījumos nepiecie-

šāmās normas, tiem nebija saskares ar lietām, kas varētu ietekmēt datējumu, analīzes tika veiktas nekavējoties, acīmredzot pilnveidojusies arī datēšanas tehnoloģija, uz ko norāda sašaurinātais laika diapazons — no ± 80 uz ± 40 gadiem. Kā jau norādīts iepriekš, bija grūti noteikt abu konstrukciju vecuma attiecības stratigrāfiski, tomēr bija pazīmes, kas liecināja, ka kāršu pinums ir jaunāks, bet tā atrašanās vienā līmenī ar baļķu konstrukciju izskaidrojama ar šīs konstrukcijas nelielu iedziļinājumu zemē, kas ļāvis tai saglabāties 6 kārtu augstumā. Acīmredzot ap 460. gadu pilskalns pārdzīvojis kādu postošu uzbrukumu, kura laikā aizgājusi bojā aizsargsiena, kas celta pirms divsimt gadiem — ap 250. gadu, bet kāršu konstrukcija veidota steigā, iespējams, kā pagaidu nocietinājums. 9. laukuma 13. kārtā atrastais kaula īlens (7. att.: 19) nav precīzi datējams, bet arī nerunā pretim šim datējumam. Šādi īleni plaši pārstāvēti nocietinātajā apmetnē Ķivutkalnā.¹⁶

Otrā stadija

Valnis līdz 460. gadam nav būtiski paaugstināts, un runāt par valni šajā laikā vēl nevar. Turpmākie gadsimti, līdz 10. gs., ir pārstāvēti trūcīgi. V. Ģinters izteica domu, ka vidējā dzelzs laikmetā uzstāties pirmais valnis.¹⁷ V. Urtāns 7.—14. slāni attiecināja uz 1. g.t. pr.Kr. vidu un 1. g.t. pēc Kr. sākumu.¹⁸ Valnis šajā laikā ticis paaugstināts vismaz trīs četras reizes, kā to rāda tumšās zemes joslas profilā, kas labāk saskatāmas M laukumā (valnis). Pamatā tas veidots no gaišās zemes, kurā ļoti maz atradumu. Vaļņa augstums sasniedzis aptuveni divus metrus. Uz agro un vidējo dzelzs laikmetu attiecināmas senlietas valnī tikušas atklātas vairākkārt — bronzas aprobe sašaurinātiem galiem un šķērsgriezumā apaļu loku (7. att.: 6) attiecas uz agrā dzelzs laikmeta sākumu — 2. gadsimtu. Tai līdzīga aprobe atrasta Īles meža 17. uzkalnā.¹⁹ Ar 6. gs. tiek datēts skaldņota kaklariņķa gals,²⁰ tomēr tas atrasts augstākos slāņos, kur iegūtas arī vairākas akmens cirvju urbuma tapiņas, akmens cirvju fragmenti u.c. Tie tur nokļuvuši, ņemot zemi vaļņa pastāvināšanai turpat pilskalna teritorijā. Uz vidējo dzelzs laikmetu jāattiecinā M laukuma (valnis) 13. kārtā un 9. laukuma 13. kārtā konstatētais slīpais, no sīkiem (6x6, 9x9, 4x5 cm, «dūres lieluma» — pēc V. Urtāna) akmeņiem 2—3 kārtās veidotais akmens bruģis. Šādi veidota bruģa paliekas konstatētas pilskalna plakumā 6. un 8. izrakumu laukumā, kur bruģis arī pieslēgās aizsargsienai. Bruģis tur bija datējams pēc vienpusējas kaula ķemmes ar segmentveida muguru, kas attiecināma uz 5. gadsimtu.²¹ Šādas ķemmes Daugmalē atrastas arī agrāk.²²

Vēlinā jeb augstākā attīstības stadija

Nākamajā apbūves periodā vaļņa nocietinājumi būtiski pastiprināti. Valnis, kurš 9. izrakumu laukumā sasniedzis aptuveni 2 metrus, spriežot pēc V. Ģintera B tranšējas griezumā AB plāna, aptuveni

ni līdz 1,3 m augstumam pārklāts ar 20—40 cm biezu mālu klājumu. Mālu klājums ļoti labi izsekojams 9. laukumā (3. att.), B laukumā tas, šķiet, nav konstatēts. Uz šī mālu klājuma pilskalna vaļņa ārējā (A) nogāzē veidots pirmais akmeņu krāvums. Tā pamatā granīti (38x39, 30x50, 25x30 cm lieli), tiem seko dolomīti (30x60, 17x44, 25x85 cm). Pēc B laukuma griezuma plāna tur arī veidots akmeņu krāvums, kam pamatā liels akmens (dolomīts?) — 25x45 cm, seko citi, pārsvarā lieli un vidēji lieli akmeņi — 20x30, 15x30 cm u.tml. V. Urtāns 7. kārtā konstatējis mālainu pildījumu ar atsevišķiem akmeņiem. Tā biežums 30—50 cm. Savukārt M laukuma (valnis) 5. kārtā vaļņa ārējā nogāzē bijusi nostiprināta ar Z—D virzienā esošiem kokiem.

Samērā trūcīgais atradums skaits apgrūrina šī perioda datēšanu. V. Ģinters pieņem, ka ar akmeņiem bijis nostiprināts jau pirmais valnis, kura datējums nav nosakāms, bet atrastā keramika iederas vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā.²³ Akmeņu segkrāvums Daugavas lejtecē konstatēts Ķivutkalna pirmajā valnī, kas datējams ar 1. g.t. pr.Kr. vidu vai otrā ceturkšņa beigām.²⁴ Tāpat no akmeņiem ticis veidots Doles Kļauģukalna pirmā vaļņa kodols, kas vēlāk pēc paaugstināšanas «nostiprināts ar lielu sikāku akmeņu grēdu».²⁵ Bezripas keramika iegūta arī pārējos izrakumu laukumos šajā limenī, bet 9. laukuma 11. kārtā 14. saimniecības bedrē atrastais trapecveida dzintara piekariņš ir saistīts ar vēlāku laiku, domājams, 11. gs. konstrukciju, kas pieslēdzies aizsargsienai.

Vēlākie krāvumi, kas atsegti 9. laukumā, jau attiecas uz vēlo dzelzs laikmetu un turpina tās pašas būvtradīcijas. Nevar izslēgt, ka šajā laukumā konstatētās būtiskās pārmaiņas pilskalna vaļņa nostiprināšanā attiecināmas uz vēlā dzelzs laikmeta sākumu un Daugmales pilskalna uzplaukuma periodu, kas jāsaiستا ar lībiešu ieceļošanu un pilsētveida apmetnes veidošanās sākumu.

Krāvumi vaļņa ārējā nogāzē pastiprināti pavisam četras reizes (3. att.).

Akmeņu krāvumu uzdevums acīmredzot bija nodrošināt vaļņa nogāzi pret slīdēšanu, kas varēja rasties aizsargsienu konstrukcijas smaguma dēļ, kā arī pasargāt to no šajā laikā izplatītā cīņas paņēmiena — parakšanās zem aizsargsienām, kas vairākkārt aprakstīts Indriķa Livonijas hronikā. Īpaši detalizētas ir ziņas par Tērbatas pils ieņemšanu 1224. gadā: «..ļoti lielā daudzumā pagatavoja kara rīkus, uzcēla aplenkumtorni — ļoti izturīgu koka torni, kuru astoņās dienās bija prasmīgi izveidojuši no vareniem, ļoti gariem kokiem tikpat augstu kā pils, un, piebīdījuši to tuvāk virs grāvja, tūdaļ sāka no apakšas norakt zemi. Pusei karaspēka lika rakt nakti un dienu — tā, lai vieni raktu, citi nestu projām nobrukušo zemi.»²⁶ Šķiet, šāda parakšanās mēģinājuma sekas bija novērojamas 9. laukuma 6. kārtā, kur ārējās nogāzes vidusdaļā atsedza 4x3 m lielu, vienā kārtā veidotu akmeņu klāstu, kas balstījās mālainā, jauktā zemē. Akmeņi bija dažāda lieluma. Klāsta augšdaļā vairākas lielas dolomīta plāksnes (80x55, 87x26, 60x33 cm), lejasdaļā granīti (50x25, 53x30, 30x20 cm u.tml.).²⁷ Vaļņa

ārējās nogāzes aizsardzība pret parakšanos bijusi aktuāla, un pret to nodrošinājušies ar dažādiem tehnikiem paņēmieniem — Mežotnes pilskalnā vaļņa III slānī, kas attiecas uz 13. gs., ārējā nogāzē nostiprināta ar samērā nekārtīgi samestu akmeņu klājumu.²⁸ Savukārt zem šī slāņa atklājās, ka valnis ticis pārklāts ar mālu, bet zem tā savukārt līdztekus valnim likts balķu klāsts, kas vietām pat 6 kārtās sedza visu uzberuma virsmu.²⁹ Koka aizsargsienas, kas attiecas uz pilskalna nocietinājumu vēlīno stadiju, bijušas dubultas. Tā jāuzskata par tipisku parādību vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā. Apkopojot 9. laukuma 5. un 6. kārtā iegūtos datus, varēja secināt, ka vaļņa augšdaļā veidotas 1,10 x 1,20—1,80 m lielas apcirkņveida kameras, R nogāzē (pret pilskalnu) tām pieslēdzies ap 1,50 m plats, A—R virzienā orientētu koku klāsts, liekas, celtnes jumta segums, kas pieslēdzies aizsargsienai. Šāda celtnie acīmredzot stiepusies gar visu valni, uz ko norāda vaļņa iekšējās (R) nogāzes līdzīgais veidojums visos izrakumu laukumos. Proti, tā veidota kā dziļa terase, kas tikai pēdējā apbūvē, domājams, 12. gs. sākumā, apbēta ar gaišu zemi. Gaišās zemes pildījums konstatēts visos izrakumu laukumos. Terasē acīmredzot pastāvējusi un bijusi apbūvēta 11. un, domājams, arī 10. gadsimtā. Šķiet, ka šeit nav bijušas vairākas celtnes, kas pieklāvušās valnim, bet gan aizsargsienai visā tās garumā paralēla konstrukcija, kura, protams, bija sadalīta atsevišķās telpās (4. att.). Šeit konstatēta saimniecības bedrē, 3 kleķa—akmeņu krāsnis, pat dzelzs ieguves krāsns pamati. Līdzīgi veidotas konstrukcijas atrastas Mežotnes pilskalnā,³⁰ kā arī Lietuvā.³¹ Atgriežoties pie Livonijas hronikas ziņām par cīņām ap Tērbatas pili, jāmin šāda epizode: «Krievi, kas pretojās visilgāk, beidzot arī tika pieveikti un no augšas izbēga iekšā aizsargsienā; no turienes viņi tika atkal izvilkti laukā..»³² Tas, ka pils aizsargsienas vai ēkas, kas tām pieslēdzās, bija piemērotas pastāvīgai dzīvošanai vai patvērumam icnaidnīca uzbrukuma gadījumā, ir konstatēts arī agrāk.³³

Uz jautājumu par to, cik nopostīšanas un atjaunošanas Daugmale pārdzīvojusi 10.—12. gs., skaidrāk tika atbildēts V. Urtāna vadītajos izrakumos, kuros konstatētas četras pils nopostīšanas un atjaunošanas stadijas.³⁴ Atšķirīgas ir ziņas par pils vaļņa aizsargsienas kameru izmēriem. V. Ģinters noticis, ka dubultās sienas atradušās 1 m attālumā viena no otras, bet kameru garums līdzinājies izlietoto balķu garumam. Līdz ar to tās bijušas šauras un garas telpas, kas pildītas ar akmeņiem un zemēm.³⁵ V. Urtāns 1. un 2. kārtā konstatējis, ka kameru lielums bijis 2x2 m. 9. laukumā 3. kārtā attālums starp sienām 2—2,5 m, arī 4. kārtā aizsargsienas platums varētu būt 2 m. 5. kārtā attālums starp sienām mazāks, kameru izmēri 1,10—1,80x1,10 m. Pirmā aizsargsiena varēja būt šaurāka, ar nelielākām kamerām. Tomēr jādomā, ka, tāpat kā vaļņa nogāzē, arī aizsargsienas dažādos posmos veidotas atšķirīgi un kameru izmēri nebija vienādi. Aizsargsienas vismaz daļēji bijušas apmetas ar mālicm.³⁶

Valņa D galā atradusies uzeja. Šāds uzejas novietojums jāuzskata par tipisku, jo lāva no valņa puses apdraudēt uzbrucēju ar vairogu nepiesegto ķermeņa labo pusi. Pēc V. Urtāna domām, vēl viena uzeja atradusies arī valņa Z galā.³⁷ Iespējamās liecības par tās pastāvēšanu tika atklātas M laukuma (valnis) 5. kārtā, kas, spriežot pēc profila, sniegusies arī augstāk. Par to liecināja tumšāka, ar akmeņiem piebārstīta zeme. Tā, iespējams, bijusi uzeja valnī no pilskalna plakuma puses.

Vienotā fortifikācijas sistēmā ar valni jāaplūko arī aizsarggrāvis. Pēc V. Urtāna, tas sākts veidot 6. kārtas līmenī. 1992. g. aizsarggrāvī virs pamatzemes (10. izrakumu laukums) ieguva vidējā (dzelzs konusadata) un vēlā dzelzs laikmeta (Dānijas monēta, kalta Haralda Heina laikā (1075—1080); noteica T. Berga) atradumus. Aizsarggrāvis bijis lēzens, tā dziļums, skaitot no mūsdienu velēnas līmeņa, bijis ap 2,5 m, platums 6—7 m. Šī grāvja pamatfunkcija acīmredzot bija atturēt pretiniekus iespējami lielākā attālumā, kā arī neļaut uzbrucējiem ieņemt optimālu pozīciju dominējošā uzbrukuma ieroča — šķēpa mešanai.³⁸

Aizsargsienu konstrukciju stiprināšanai izmantotas arī kaltas dzelzs naglas (7. att.: 16, 17), kas vairāk kārt atrastas augšējās kārtās. Ar aizsargsienu konstrukcijām acīmredzot jāsaista arī būvdetaļa — dzelzs dzintele ar riņķi (7. att.: 18). Atradumu vidū ir ar amatniecību saistīti rīki (7. att.: 28—30), no kuriem jāatzīmē dzelzs greblis (7. att.: 29), atslēgas (7. att.: 27) un, šķiet, arī pakavsaktas (7. att.: 12) pusfabrikāti. Par cīņām ap pili liecina bultu gali (7. att.: 1—4), kas, spriežot pēc tā, ka daļa ir saliekta (7. att.: 1) vai pat iestrēgusi aizsargsienā, ir uzbrucēju raidītas. Tomēr bultu forma pārsvarā ir vietēja³⁹ un hronoloģiski tās acīmredzot nepārsniedz 12. gadsimtu. Pēdējo nocietinājumu datēšanai izmantojama bronzas krustadatas galva ar sudraba platējumu un tiltiņiem starp ripām (7. att.: 7), kuru var attiecināt uz 12.—13. gadsimtu. Tuvākas paralēles šādām adatām rodama Salaspils Reznu depozītā, kas datējams ar

12. gadsimtu, kā arī citur Daugavas un Gaujas baseinā.⁴⁰ Ārpus Latvijas tās 12.—13. gs. sastopamas Igaunijā.⁴¹ Daudz plašāk Latvijā sastopams otrs Daugmales pilskalna valņa senlietu materiālā pārstāvētais krustadatu tips, kurš izplatīts galvenokārt zemgaļu kultūras apgabalā vai tā ietekmes sfēras apgabalos.⁴² Dzelzs spieķadatas galvenokārt pārstāvētas sēļu un latgaļu arheoloģiskajā materiālā, bet Daugavas pilskalnā uz austrumiem no Daugmales — Oliņkalnā, Lokstenē u.c.⁴³ Samērā lielā skaitā iegūtas kaula rotadatas (7. att.: 21—23), kas attiecināmas uz vēlo dzelzs laikmetu. Dažādu formu kaula rotadatas diezgan plaši pārstāvētas vikingu laika pieminekļos Skandināvijā — Birkā,⁴⁴ Trondheimā,⁴⁵ Haithabū⁴⁶ u.c.

Kopumā agrākās senlietas, kas iegūtas valnī, tāpat kā pilskalnā kopumā, raksturīgas zemgaļiem, vēlākās grūti saistīt ar kādu konkrētu etnisku vienību, lai gan nav pamata apšaubīt lībiešu pārsvaru iedzīvotāju vidū, vismaz sākot ar 11. gadsimtu.

Vēlāki pārrakumi valnī konstatēti gan M laukumā (valnī), kur atklāts kāds pirmajā pasaules karā kritušais, gan 9. laukuma A nogāzē, kur atsegta šī paša laika tranšeja, tomēr būtiski postījumi valņa nocietinājumu sistēmai nav nodarīti.

Samērā plašie pētījumi ļāvuši secināt, ka valnis nav veidots vienveidīgi. Atsevišķos posmos tas nostiprināts dažādi. Acīmredzot to noteikuši praktiski apsvērumi, kas lika kādu relatīvi nedrošu posmu padarīt stāvāku un grūtāk pieejamu. Iespējams, arī uzbrukumu postījumu seku novēršanas rezultātā gan valnis, gan aizsargsienu kļūva nevienmērīga. Akmeņu krāvumi jāuzskata par tradicionālu nocietinājuma veidu Daugmalē. Tie veidoti pilskalna nogāzēs vairākās kārtās.⁴⁷ V. Ģinters pirmo krāvumu izveidošanas laiku nogāzēs attiecina uz 3.—4. gadsimtu.⁴⁸ Pētījumi valnī tik agru datējumu nepastiprina. Vispār izrakumi valnī uzrāda vēlākus datējumus, nekā tas novērots citur, — tas attiecas gan uz akmeņu krāvumiem, gan kāršu pinumu. Tas liecina, ka atsevišķi, sevi attaisnojuši būvpaņēmieni tikuši pārmanoti, pat neskatoties uz izmaiņām etniskajā situācijā.

PARINDES

¹ Ģinters V. Daugmales pilskalna 1935. g. izrakumi // SM. — 1936. — Nr. 1. — 33.—55. lpp.; Ģinters V. Daugmales pilskalna 1936. g. izrakumi // SM. — 1936. — Nr. 4. — 87.—105. lpp.; Ģinters V. Senlatviešu pils. — R., 1937. — 46 lpp.

² Ozols J. Die vor und frühgeschichtlichen Burgen Semgallens // Commentationes Balticae. — Bonn, 1971. — Bd XIV/XV. — S. 171—184.

³ Urtāns V. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Daugmales pilskalnā un senpilsētā 1967. g. (AA 424). Šeit un turpmāk, citējot pārskatus, kārtu apraksti sniegti saīsināti.

⁴ Zemītis G. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Daugmales senvietu kompleksā 1990. g. (AA 587).

⁵ Zemītis G. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Daugmales senvietu kompleksā 1991. g. (AA 592).

⁶ Zemītis G. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Daugmales senvietu kompleksā 1992. g.

⁷ Zemītis G. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Daugmales senvietu kompleksā 1993. g.

⁸ Zemītis G. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Daugmales senvietu kompleksā 1994. g.

⁹ Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1967. gadā // RT 1967. — R., 1968. — 78. lpp.

¹⁰ Stubavs A. Ķentes pilskalns un apmetne. — R., 1976. — 12.—14. lpp., 7., 8. att.

¹¹ Turpat. — 13. lpp.

¹² Ģinters V. Daugmales pilskalna 1935. g. izrakumi. — 34. lpp.; Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1967. gadā. — 77. lpp.

¹³ Zariņa A. Celtniecība nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā // LZAV. — 1982. — Nr. 7 (420). — 46.—62. lpp.; Zariņa A. Lielvārdes apkārtnes senvietas // Daugavas raksti. — R., 1991. — 138., 139. lpp.

- ¹⁴ Граудонис Я. Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — Рига, 1967. — Рис. 9.
- ¹⁵ Шноре Э. Асотское городище. — Рига, 1961. — Рис. 78; Граудонис Я. Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — С. 11, рис. 3.
- ¹⁶ Graudonis J. Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. — R., 1989. — 37. lpp., XXIII tab.
- ¹⁷ Ģinters V. Daugmales pilskalna 1935. g. izrakumi. — 36. lpp.
- ¹⁸ Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1967. gadā. — 77. lpp.
- ¹⁹ Stepiņš P. Senkapi Īles mežā // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 116., 117. lpp., 4. att.: 10.
- ²⁰ Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1967. gadā. — 77. lpp.
- ²¹ Zemītis G. Arheoloģiskie izrakumi Daugmalē // ASM 1990. un 1991. — R., 1992. — 118.—120. lpp., 28. att.: 3.
- ²² Ģinters V. Daugmales pilskalna 1936. g. izrakumi. — 99. lpp., 11. att.: 10, 13.
- ²³ Ģinters V. Daugmales pilskalna 1935. g. izrakumi. — 34. lpp.
- ²⁴ Graudonis J. Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. — 18., 19. lpp., 14. att.
- ²⁵ Šnore R. Izrakumi Doles pag. Kļāņu pilskalnā // SM. — 1936. — Nr. 1. — 58. lpp., 3., 4. att.
- ²⁶ Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugarēviča priekšvārds un komentāri. — R., 1993. — XXVIII: 5.
- ²⁷ Zemītis G. Izrakumi Daugmales senvietu kompleksā — pilskalnā, senpilsētā un kapulaukā pie senpilsētas // ASM 1992. un 1993. — R., 1994. — 103. lpp.
- ²⁸ Ģinters V. Senā Mežotne. 1938. gada arheoloģiskie izrakumi pilskalnā un kapulaukā // SM. — 1939. — Nr. 1. — 88. lpp., 10. att. Turpat. — 89. lpp., 12. att.
- ²⁹ Turpat. — 89. lpp., 12. att.
- ³⁰ Brīvkalne E. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni // AE. — R., 1960. — 2. laid. — 16. att.
- ³¹ Zabiela G. Lietuvos medines pilsys. — Vilnius, 1995. — Pav.186.
- ³² Indriķa hronika. — XXVIII: 6.
- ³³ LA. — 126. lpp., 160. att.
- ³⁴ Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1967. gadā. — 77. lpp.
- ³⁵ Ģinters V. Senlatviešu pils. — 13. lpp.
- ³⁶ Ģinters V. Daugmales pilskalna 1935. g. izrakumi. — 35. lpp.
- ³⁷ Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1967. gadā. — 77. lpp.
- ³⁸ Stubavs A. Ķentes pilskalns un apmetne. — 57. lpp.
- ³⁹ LA. — 244. lpp.
- ⁴⁰ Urtāns V. Senākie depoziiti Latvijā (līdz 1200. g.). — R., 1977. — 25., 206. lpp., 18. att.
- ⁴¹ Tallgren A. M. Zur Archäologie Eestis, 2 (von 500. bis etwa 1250. n. Chr.). — Dorpat, 1925. — Lk. 79; Moora H. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvus — ajal. — Tartus, 1926. — Joon. 7: 3, lk. 12; u.c.
- ⁴² LA. — 214. lpp.
- ⁴³ Mugarēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — R., 1977. — 50. lpp., V tab.: 3—6, XV tab.: 12., XXIII tab.: 1, XXXIV tab.: 1, 3—7.
- ⁴⁴ Arbman H. Birka I. Die Gräber. — Upsala, 1940. — Taf. 156: 12, 13.
- ⁴⁵ Elsner H. Wikinger Museum Haithabu: Schaufenster einer frühen Stadt. — Kiel, [s.a.]. — S. 102; Holmqvist W. Swedish Vikings on Helgö and Birka. — Stockholm, 1979. — P. 14, 15.
- ⁴⁶ Christopherson A., Jondell E. Zwei verzierte Knochennadeln // Wikinger Waräger Normannen. Die Skandiven un Europa 800—1200. — 1992. — S. 337.
- ⁴⁷ Ģinters V. Daugmales pilskalna 1936. g. izrakumi. — 1.—3., 5. att., 87.—94. lpp.; Rudiņš A., Zemītis G. Izrakumi Daugmales arheoloģiskajā kompleksā // ASM 1990. un 1991. — R., 1992. — 118. lpp.
- ⁴⁸ Ģinters V. Daugmales pilskalna 1936. g. izrakumi. — 90., 91. lpp., 5. att.

Guntis Zemītis

DER WALL DES BURGBERGS VON DAUGMALE

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel sind die Forschungsergebnisse im Wall des Burgbergs Daugmale (Abb. 1, 2) Kreis Riga zusammengefaßt, die im Jahre 1933 unter Leitung von V. Ģinters (Grabungsfläche B), 1967 von V. Urtāns (Grabungsfläche M, der Wall) und 1990—1994 von G. Zemītis (Grabungsfläche 9) durchgeführt sind (Abb. 2).

Die Länge des Walls vom Burgberg Daugmale beträgt 80 m, die Höhe 7 m (Abb. 3). Die erste Befestigung ist eine aus waagrecht aufeinander geschichteten Balken gebaute, mit Pfählen befestigte Wand (Abb. 5) aus dem 1. Jahrtausend v.u.Z.

Nach der Zerstörung wurde die erste Wand wiederhergestellt, hatte eine Höhe von 2 m und war vermutlich eine Doppelwand. Die Radiokarbon-Datierung (T. Rinne in Tartu) zeigt 1740±40 auf und läßt die Entstehung der Wand auf das Jahr 250 zurückführen.

Um das Jahr 460 (nach der Radiokarbon-Datierung vor 1530±40 Jahren) wurde anstelle der zer-

störten Schutzwand vermutlich eine zeitweilige Befestigung aus unbearbeiteten Holzlatten errichtet.

Altertümer des 6.—9. Jahrhunderts sind im archäologischen Material spärlich vertreten. In dieser Zeit ist aber der Wall an manchen Stellen bis etwa 4 m erhöht worden. An der Außenseite waren Aufstapelungen von Steinen, stellenweise vierfach geschichtet. Damit wurde die Absicht verfolgt, die Durchgrabung des Walls, ein im frühen Mittelalter verbreitetes Kampfmittel, zu vermeiden. Die Schutzwände waren gedoppelt, mit Lehm verputzt und in Kammern verschiedener Größe geteilt: 1,1x1,2, 1,1x1,8 und 2,0x1,5. V. Ģinters hat festgestellt, daß die Länge einer Kammer der Balkenlänge entspricht. Der Schutzwall schloß sich eine Holzkonstruktion an, in der Öfen (Abb. 4.) konstatiert sind, ein Beweis dafür, daß die Räume bewohnt waren.

Die im Wall gefundenen Altertümer (Abb. 7.) unterscheiden sich nicht von den auf dem Burgberg

gefundenen Gegenständen. Die ältesten von ihnen (Abb. 7: 15) beziehen sich auf das 1. Jahrtausend v.u.Z. Die Altertümer der ältesten und mittleren Eisenzeit sind oft in der Oberschicht zu finden, weil die Erde für weitere Aufschüttungen des Walls vom Burgberg genommen wurde. Die meisten Altertümer aus der jüngeren Eisenzeit (Abb. 7: 1—5, 7—14, 16—30) sind livischer Herkunft, einige Funde stammen von den Holzkonstruktionen des Walls (Abb. 7: 16—18), es kommen auch halbfer-

tige Gegenstände vor (Abb. 7: 12, 27). Die Entsprechungen eiserner Pfeilspitzen (Abb. 7: 1—4) sind im archäologischen Material der jüngeren Eisenzeit in Lettland zu finden. Ein Teil der Pfeilspitzen ist verkrümmt. Die Situation auf dem Fundort läßt vermuten, daß diese Pfeile von den Angreifern abgeschossen sind.

Auf der A-Seite des Walls ist eine spätere Umgrabung fixiert — die Schützengräber aus dem Ersten Weltkrieg.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Der Situationsplan auf dem Burgberg Daugmale mit den Grabungsflächen im Wall

Abb. 2. Wall auf dem Burgberg Daugmale, die 9. Grabungsfläche von NW

Abb. 3. Südprofil der 9. Grabungsfläche

Abb. 4. Rekonstruktion der Schutzbauten des 11. Jahrhunderts

Abb. 5. Die Reste der hölzernen Schutzwand

Abb. 6. 9. Grabungsfläche, Grunderde, von SSO

Abb. 7. Die im Wall des Burgbergs Daugmale gefundenen Altertümer

Velta Zobiņa

BIGAUNCIEMA DEPOZĪTI (17. GS. BEIGAS—18. GS. SĀKUMS)

1984. gada aprīlī Tukuma rajona zvejnieku kop-saimniecības «Selga» teritorijā, Bigauņciemā, apmēram 30 m no jūras vietējie jaunieši Aigars Bricis un Aigars Kronbergs pamanīja kādu priekšmetu, kas izrādījās tumša stikla pudelē. Pudelē atradās 1007 monētas (1. att.). Pārbaudot atraduma vietu, nedaudz tālāk zem pusmetru bieža ķieģeļu slāņa viņi uzgāja vēl otru bojātu stikla pudeli, kurā atradās 2562 monētas (2. att.). A. Bricis un A. Kronbergs monētu depozītus nodeva Latvijas Vēstures muzejam.¹

Atraduma vieta — Bigauņciems — 17. gs. piederēja Kurzemes hercogistei, kas hercoga Jēkaba valdīšanas laikā (1642—1682) pieredzēja ekonomisku uzplaukumu. Viens no šī uzplaukuma rādītājiem ir naudas apgrozība valstī, kas atspoguļojas arī depozītu sastāvos. Depozīti bija noglabāti tuvumā vienam no Kurzemes hercogistes pasta ceļiem, kurš veda no Kuldīgas uz Rīgu (caur Rendu, Sabili, Kandavu, Tukumu, Sloku).² No Kauguriem līdz Ragaciem ceļš gāja gandrīz gar jūras piekrasti. Gan Kauguros, gan Ragaciemā atradās arī nelielas ostas, t.s. blakus ostas.³

1. att. Bigauņciema II depozīta kopskats pirms attīrīšanas un trauka restaurācijas

2. att. Bigauņciema I depozīta kopskats pirms attīrīšanas un trauka restaurācijas

BIGAUNCIEMA II DEPOZĪTS

Bigauņciema II depozītā⁴ vecākās monētas ir Rīgas brīvpilsētas 1571. gada šiliņi (2 monētas). Aversā (turpmāk — Av.): CIVITATIS RIGENSIS un Rīgas pilsētas lielais ģerbonis — vārti starp diviem torņiem un lauvas galva vārtos. Reversā (turpmāk — Rv.): MONETA NOVA ARGENT, gadskaitlis un Rīgas mazais ģerbonis — sakrustotas atslēgas. 17. gs. monētu depozītos Latvijā viens vai divi Rīgas brīvpilsētas (1561—1581) vai arī Pārdaugavas hercogistes (1572—1573) Dolē kaltie šiliņi atrodami bieži.⁵

Nelielu grupu depozītā veido Rīgas šiliņi, kas kalti Rīgā Polijas karaļa Sigismunda III valdīšanas laikā: 1618 (1); 1620 (1); 1621 (2); gadskaitlis nogriezts (2). Av.: SIG III D. G. REX. P.M.D.L un Sigismunda III monogramma. Rv.: SOLIDVS. CIVI RIGE, gadskaitlis un Rīgas mazais ģerbonis. Kopā 6 monētas.

No visām depozītā atrastajām monētu grupām lielākā daļa ir Rīgas un Livonijas šiliņi, kas kalti Rīgā zviedru valdīšanas laikā. Zviedru valdība atļāva Rīgai arī turpmāk kalt naudu pēc poļu naudas noteikumiem, tādēļ šie zviedru laikā kaltie šiliņi gan pēc lieluma, gan pēc svara un sudraba raudzes ir ļoti līdzīgi Poli-

jas karaļa Sigismunda III Rīgā kaltajiem šiliņiem.⁶ Gustava II Ādolfa laikā kaltie šiliņi: 1627 (1); 1632 (1); 1634 (1); gadskaitlis nodilis (3). Kopā 6 monētas. Av.: GVST. ADOL. D.G. REX.S un Gustava II Ādolfa monogramma. Rv.: legenda (raksts) un Rīgas mazais ģerbonis, tāpat kā Sigismunda III Rīgas šiliņiem.

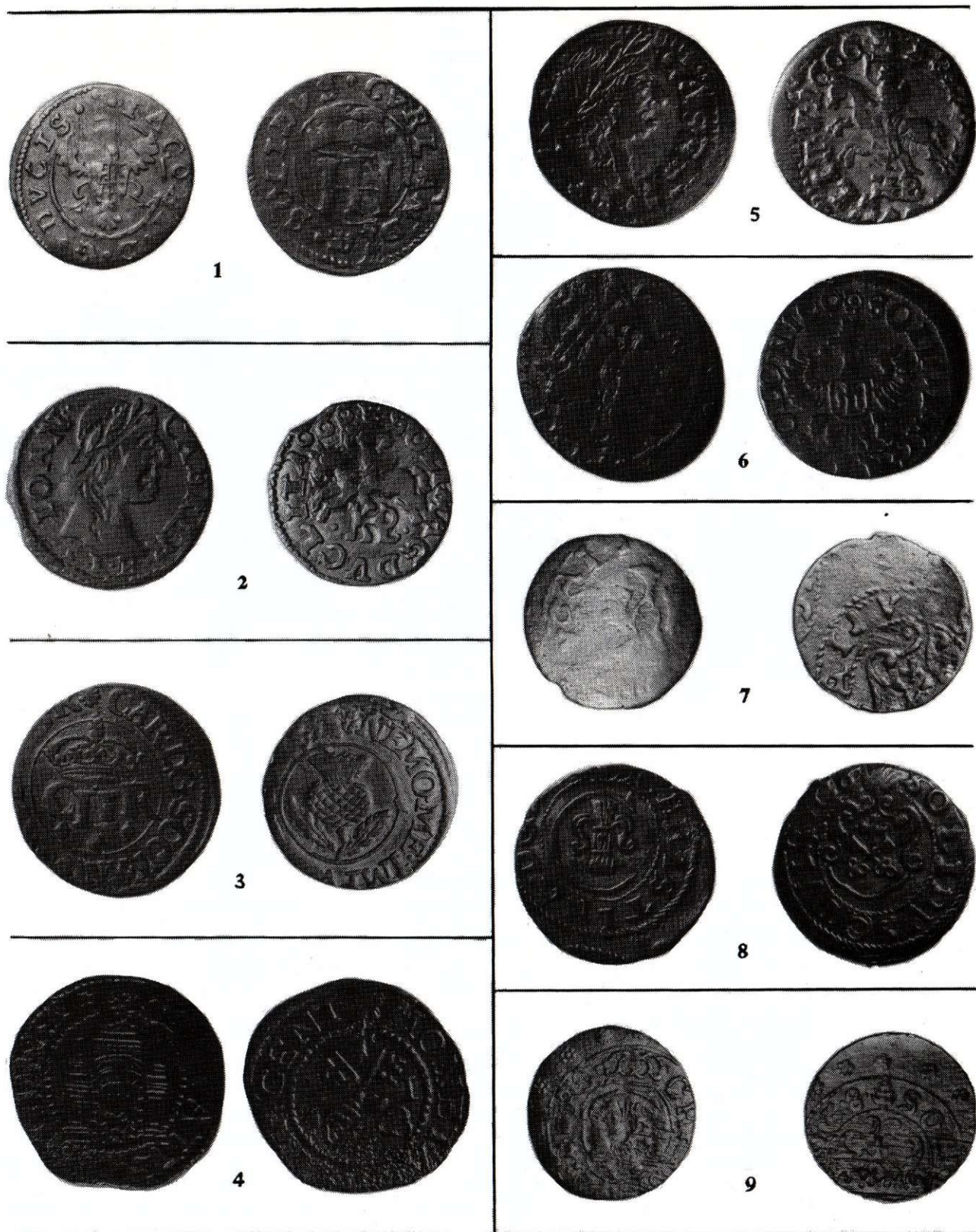
Lielāku grupu veido Rīgas šiliņi, kas kalti Zviedrijas karalienes Kristīnas laikā (1635—1654): 1635 (1); 1639 (1); 1640 (1); 1641 (1); 1642 (1); 1643 (2); 1644 (1); 1645 (4); 1647 (2); 1648 (3); 1649 (2); 1650 (2); 1651 (6); 1652 (8); 1653 (7); 1654 (8); gadskaitlis nodilis (6); gadskaitlis nogriezts (17). Kopā 73 monētas. Av.: CHRISTINA D.G.R.S un Kristīnas monogramma. Rv.: legenda un ģerbonis tāds pats kā iepriekš aprakstītajiem šiliņiem.

Depozītā pārstāvēti arī Zviedrijas karaļa Kārļa X Gustava laikā (1654—1660) Rīgā kaltie šiliņi: 1654 (2); 1655 (9); 1656 (5); 1657 (7); 1658 (13); 1659 (3); 1660 (8); gadskaitlis nogriezts (7); gadskaitlis nodilis (7). Kopā 61 monēta. Av.: CAROLVS GVSTAV D.G.R.S. un Kārļa X Gustava monogramma. Rv.: tāds pats kā iepriekš aprakstītajiem šiliņiem.

Pēdējo un skaita ziņā lielāko Rīgas šiliņu grupu veido Kārļa XI laikā (1661—1665) kaltie šiliņi:

1660 (7); 1661 — Av. D.G. (87), DEOG (37),
 DG vai DEO G (13); 1662 (126); 1663 — ar
 kroni Rv. (66), ar lapu Rv. (128), ar nogrieztām

vai nodilušām zīmēm (15); 1664 (132), ar kroni
 (7); 1665 (59); ar nodilušiem vai nogrieztiem gad-
 skaitļiem (308). Kopā 985 monētas. Av.: CAROLVS

3. att. Bigauņciema II depoziņa monētas.

1 — Kurzemes hercoga Jēkaba (1642—1681) šiliņš bez kalšanas gada norādes; 2 — Jana II Kazimira 1666. g. Lietuvā kaltā šiliņa viltojums;
 3 — Kārļa I (1625—1649) Skotijā kaltais divpenss bez kalšanas gada norādes; 4 — Rīgas brīvpilsētā 1571. g. kaltais šiliņš; 5 — Jana II Kazimira
 1666. g. Lietuvā kaltais šiliņš; 6 — Jana II Kazimira laikā Polijā kaltā šiliņa viltojums; 7 — viltota monēta, kurai aversā attēlots viengalvains ērglis,
 reversā — Rīgas pilsētas mazais ģerbonis; 8, 9 — Sučavā viltoti Zviedrijas karalienes Kristīnas (1632—1654) Rīgas šiliņi

D.G. REX un Kārļa XI monogramma. Rv.: tāds pats kā iepriekš aprakstītajiem šiliņiem. Par 1660. gadā kaltajiem šiliņiem literatūrā ir izteiktas dažādas domas — tie uzskatīti gan par īstiem, gan par viltotiem.⁷

Pavisam šajā depozītā ir 1732 Rīgas šiliņi.

Nākamā lielākā Rīgā kalto šiliņu grupa ir Livonijas šiliņi. Tie kalti Zviedrijas valsts naudas kaltuvē, kuru atvēra Rīgā 1644. gadā pēc karalienes Kristīnas 1644. gada 20. maija rīkojuma.⁸ Kristīnas Livonijas šiliņiem (1644—1654) averss ir tāds pats kā Rīgas šiliņiem, bet izmaiņas ir šiliņa reversā — SOLIDVS LIVONIAE un vairogā Vidzemes ģerbonis — greifs (lauva ar ērgļa spārniem). Depozīta sastāvā 53 monētas: 1647 (2); 1648 (3); 1649 (5); 1650 (4); 1651 (2); 1652 (3); 1653 (14); 1654 (7); gadskaitlis nogriezts (11); gadskaitlis nodilis (2).

Kārļa X Gustava (1654—1658) Livonijas šiliņi. Av.: leģenda un monogramma tāda pati kā Kārļa X Gustava Rīgas šiliņiem. Rv.: SOLIDVS LIVONIAE, gadskaitļa pēdējie divi cipari un greifs. Depozītā 31 monēta: 1654 (3); 1655 (8); 1656 (4); 1657 (10); gadskaitlis nodilis vai nogriezts (6).

Kārļa XI (1660—1665) Livonijas šiliņi. Av.: leģenda un monogramma tāda pati kā Rīgas šiliņiem. Rv.: SOLIDVS LIVONIAE un gadskaitļa pēdējie divi cipari. Depozītā 734 monētas: 1660 — Av. DEO G (36); 1661 — Av. D.G. (47), DEO G (20), D.G vai DEO G (12); 1662 (140); 1663 (139); 1664 — ar lapu Rv. (103), ar kroni Rv. (2); 1665 (26); gadskaitlis nogriezts vai nodilis (209).

Kopējais Livonijas šiliņu skaits — 818. Rīgas vai Livonijas šiliņi, daļēji nodiluši, — 12.

Monētu kalšana Kurzemes hercogistes naudas kaltuvē Jelgavā (1575—1780) nebija regulāra — tās kala tikai atsevišķos gados. Kala šiliņus, trīspelherus, arī dālderus. Depozītos šīs monētas atrodamas ļoti maz. Bigauņciema II depozītā ir tikai viens šiliņš bez gadskaitļa, kalts hercoga Jēkaba valdīšanas laikā (1642—1681). Av.: IACOBI. D.G.DVCIS., centrā Polijas ģerbonis — ērglis. Rv.: SOLIDVS CVRLANDIAE, centrā hercoga Jēkaba monogramma ar kroni. Monētas sastāvā zemas raudzes sudrabs. E. Kopiccka katalogā monēta atzīmēta kā ļoti reta.⁹

Maz Bigauņciema II depozītā arī Polijas un Lietuvas sudraba šiliņu. Konstatējams tikai viens Polijas šiliņš, kalts 1623. gadā Sigismunda III valdīšanas laikā. Lietuvas šiliņu ir vairāk. Sigismunda III šiliņi ar nodilušu gadskaitli (2), 1652. gada Jana II Kazimira šiliņš (1). Latvijas depozītos reta monēta ir Lobženicas ternārijs — Bigauņciema II depozītā atrodas viens 1630. gadā Lobženicā kaltais Sigismunda III ternārijs. Vēl jāmin viltotās monētas — Polijas Sigismunda III ternārijs (1) un Lietuvas Jana II Kazimira viltotie šiliņi (3). Arī Frīdriha Vilhelma (1640—1688) Brandenburgas—Prūsijas šiliņi (2) ir viltoti.

Vistālāko ceļu līdz Kurzemei mērojis Kārļa I (1625—1649) Skotijas divpenss, kas dažkārt sastopams arī citos Latvijas depozītos. Līdz šim depozītos konstatētas 12 šādas monētas.¹⁰

No 17. gs. šiliņiem vēl ir 10 monētas, kuras tuvāk noteikt nevar, jo tās ir nodilušas.

4. att. Sučavā viltotās monētas.

- 1 — karalienes Kristīnas laikā Rīgā kaltā šiliņa viltojums; 2, 3 — Zviedrijas karaļa Kārļa X Gustava (1654—1660) Rīgā kalto šiliņu viltojums; 4 — Zviedrijas karaļa Kārļa XI (1660—1697) Rīgā kaltā šiliņa viltojums; 5 — šiliņa viltojums, kuram reversā leģenda — CIVIRIG un Livonijas greifa attēls

Atsevišķu grupu veido Sučavas pili (Moldovā, tag. Rumānijā) viltotie Rīgas un Livonijas šiliņi, kas šeit kalti no 1662. līdz 1666. gadam.¹¹ Sīkāk Sučavā viltotos Rīgas un Livonijas šiliņus analizējis un tos sadalījis grupās A. Platbārdis.¹² Viņš izdala četras grupas:

- lielākā grupa — ar gadskaitļiem, kuri nesakrīt ar valdnieku valdīšanas gadiem (šeit var būt arī kļūdas leģendā);
- gadskaitļi precīzi, bet kļūdas leģendas tekstā;
- bez gadskaitļiem un ar kļūdām leģendā;
- ar nevērības kļūdām (kļūdainas monogrammas, ģerboņi, burti un skaitļi spoguļattēlā u.c.).

Bigauņciema II depozītā atrastas 102 Sučavā viltotas monētas. Sučavā visvairāk viltoti Zviedrijas karalienes Kristīnas Rīgā kaltie Rīgas un Livonijas šiliņi, pēc tam seko Kārļa X Gustava un Kārļa XI šiliņi. (Tālāk nepareizie gadskaitļu pēdējie cipari likti pēdīnās.)

Rīgas šiliņi:

Gustava II Ādolfa — bez gadskaitļa un ar kļūdainu leģendu (1);

Kristīnas — ar skaitli «0», leģendā N spoguļattēlā (1); «3» un burtu kļūdas (1); «4» un kļūda leģendā (1); «5» (1); «6» (1); «8» (1); «12» (1); «16» un burtu kļūdas leģendā (13); «19» (3); «48» un burtu kļūdas leģendā (1); «55» (4); «58» (3), no tiem vienam šiliņam burtu kļūda; «60» (14), no tiem sešiem šiliņiem burtu kļūdas; «62» (3), no tiem vienam šiliņam burtu kļūdas; «63» (1); «64» un burtu kļūda leģendā (1); gadskaitļi nogrieztī, burtu kļūdas (8); gadskaitļi nogrieztī, daļēji nodiluši (12);

Kārļa X Gustava — ar «12» (4), no tiem nepareiza monogramma un burtu kļūdas diviem šiliņiem; «16» un burtu kļūda (1); «60» un burtu kļūdas (1); «61» (1); «163» ar «3» spoguļattēlu (1); «18» un Rv. divi krustiņi (1); ļoti zems reljefs (1);

Kārļa XI — ar «12» (2); «16» (1); «55» (1); «166» (1); skaitļi nogrieztī un daļēji nodiluši (5).

Kopējais viltoto Rīgas šiliņu skaits — 91.

Livonijas šiliņi:

Kristīnas — ar «55» (1); «56» (1); «58» (1); «62» (1); «60» (1); «61» (1); «6.2» (1); Rv. aiz CIVIRIG seko nenosakāmi cipari un Livonijas greifs (1);

Kārļa X Gustava — Rv.: CIVIRIG 12 un Livonijas greifs (1); sešniekveida zīme, leģendā burtu kļūdas (1).

Kopējais viltoto Livonijas šiliņu skaits — tikai 10.

Īpaši šeit vēl būtu jāatzīmē kāda Sučavā kalta monēta — šiliņš (?), kura vienā pusē Rīgas mazais ģerbonis, otrā — Prūsijas viengalvainais ērglis. Leģenda nesalasāma.¹³ Salīdzinājumā ar citiem Latvijā atrastajiem 17. gs. depozītiem viltoto šiliņu skaits Bigauņciema II depozītā ir pagaidām lielākais.¹⁴ Viltotie Rīgas un Livonijas šiliņi nonāca apgrozībā 1662. gadā un triju gadu laikā nemanāmi sajaucās ar istajiem šiliņiem, kuri kalti Rīgā.¹⁵

Bigauņciema II depozītā ir Polijas un Lietuvas Jana II Kazimira laikā 1660., 1661., 1663.—1666. gadā kaltie vara šiliņi. To kopējais skaits ir 475.

Polijas šiliņi: 1660 (11); 1661 (8); 1663 (27); 1664 (51); 1665 (31); bez gadskaitļa, spriežot pēc pazīmēm, 1661—1665 (22). Kopā 150 monētas.

Av.: IOAN—CAS. REX un Jana II Kazimira profils pa labi. Rv.: SOLID. REGINI POLON, centrā gadskaitlis un Polijas ģerbonis — ērglis.

Lietuvas šiliņi:

1660 (5); 1661 (22); 1663 (12); 1664 (18); 1665 (55); 1666 (99); bez gadskaitļa, spriežot pēc pazīmēm, 1660 (51). Kopā 262 monētas. Av.: IOAN—CAS. REX un Jana II Kazimira profils pa labi. Rv.: SOLI. MAG. DVC. LIT., centrā gadskaitlis un Lietuvas ģerbonis — jātnieks.

Kopā ar Polijas un Lietuvas istajiem vara šiliņiem Bigauņciema II depozītā ir arī Polijas un Lietuvas viltotie vara šiliņi.

Polijas: 1660 (4); 1661 (2); 1661 ? (1); 1664 (1); 1665 (1); 1666 (3); 166 (1); bez gadskaitļa (24); Av.+Av. (1). Kopā 38 monētas.

Lietuvas: 1661 (1); 1665 (1); 1666 (10); bez gadskaitļa (13). Kopā 25 monētas.¹⁶

Kur izgatavoti viltotie Polijas un Lietuvas šiliņi? Lielā mēru spiedņu dažādība norāda uz vairākiem autoriem. Ir minētas viltotās naudas kalšanas vietas gan Valahijā (Sučavā), gan, iespējams, pašā Polijā.¹⁷ Vai tauta atšķir viltotos šiliņus (Rīgas, Livonijas un Polijas, Lietuvas) no istajiem? Jādoma, ka zemnieks neatšķir, ja reiz tos rūpīgi noglabāja kopā.

Bigauņciema II depozīts bija ievietots četrstūrīnā, garenas formas gaiši zaļganā, caurspīdīga stikla pudelē ar noapaļotiem pleciem un īsu kaklu.

Depozīta noguldīšanas laiks, spriežot pēc jaunākās monētas (1666), varētu būt 17. gs. 60. gadu beigas. Šie gadi sakrīt ar šiliņu vērtības krišanos — Kurzemes hercogistē tas bija nemiera pilns laiks: zeme bija izpostīta, bez pašu ļaudīm Kurzemē uzturējās zviedri, poļi, lietuvieši un brandenburdieši. Visilgāk Kurzemē uzturējās Lietuvas armija, kas izspieda no hercogistes gan naudu, gan pārtiku un dzīvokļus. Talsenieks Bārents Kēdings par šo laiku rakstījis:

«[...] Katrs darīja, ko vien vēlējās, un Kurzeme bija ikkatram par laupījumu. Neviens nezināja, no kā aizsargāties, jo arī savi ļaudis laupīja, līdzīgi kareivjiem, tā ka neviens nebija drošs no citu uzbrukumiem...»¹⁸

BIGAUŅCIEMA I DEPOZĪTS

Bigauņciema I depozītā¹⁹ vecākā monēta ir 1618. gada Sigismunda III Lietuvas šiliņš, bet jaunākā — 1701. gada Kārļa XII Rīgas trīspelhers.

Šajā depozītā bez šiliņiem atrodas arī lielākas naudas vienības: trīspelheri (*Dreipolcher*, t.i., pusotrgraši) jeb t.s. vērđiņi,²⁰ kā arī ēres un divēres.

Rīgā kalto monētu grupa.

Trīspelheri, kalti Zviedrijas karaļa Gustava II Ādolfa laikā (1621—1632): 1623 (3); 1624 (3). Kopā 6 monētas. Av.: GVST. ADOLP. D. G. REX un Zviedrijas ģerbonis, virs tā kronis. Rv.: MON. NOV. CIVI. RIGE, aplī valstsābols ar skaitli 24 un krustu, tā malās gadskaitļa divi pēdējie cipari.

Gustava II Ādolfa Rīgas šiliņi: 1632 (2); 1634 (1), kalts karalienes Kristīnas valdīšanas laikā;²¹ gadskaitlis nodilis (1). Kopā 4 monētas.

Rīgas šiliņi, kalti Kristīnas valdīšanas laikā: 1636 (1); 1641 (2); 1642 (1); 1643 (2); 1645 (5); 1647 (1); 1649 (1); 1651 (2); 1652 (4); 1653 (2); 1654 (2); gadskaitlis nogriezts (8); gadskaitlis nodilis (4). Kopā 35 monētas.

Rīgas šiliņi, kalti Kārļa X Gustava valdīšanas laikā (1654—1660): 1654 (6); 1655 (6); 1656 (2); 1657 (10); 1658 (10); 1659 (3); 1660 (7); gadskaitlis nogriezts (7); gadskaitlis nodilis (7). Kopā 58 monētas.

Rīgas šiliņi, kalti Kārļa XI valdīšanas laikā (1660—1665): 1660 (1);²² 1661 — Av. D. G. (34), DEOG (13); 1662 (36); 1663 — ar lapu Rv. (45), ar kroni Rv. (29), ar lapu vai kroni(?) Rv. (5); 1664 — ar kroni Rv. (32); 1665 — ar kroni Rv. (16); gadskaitlis nogriezts (49); gadskaitlis nodilis (15). Kopā 275 monētas.

Zviedrijas karaļa Kārļa XII laikā Rīgā kalti tikai trīspelheri — 1700. un 1701. gadā. Bigauņciema I depozītā ir pārstāvēti abu gadu kalumi: 1700 (1); 1701 (2).

Av.: CAROL: XII — D:G:R. SVEC. Vidū Zviedrijas ģerbonis ar Bavārijas ģerboni (rūtots četrstūris) vai Pfalcas ģerboni (pa kreisi pagriezies lauva ar kroni) centrvaivrogā. Rv.: MON: NOV. CIV: RIG:. Vidū valstsābols ar krustu un skaitli 24, tā malās 17—00 vai 17—01. Depozītā 1700. gada trīspelheris ir ar Bavārijas ģerboni Av. un pēc kataloga atzīmēts kā reta monēta.²³ Visi Rīgā kaltie trīspelheri ir sudraba, bet jāatzīmē, ka trīspelheriem, kuri kalti Rīgā Polijas karaļa Sigismunda III laikā, salīdzinājumā ar Zviedrijas karaļa Gustava II Ādolfa, Kristīnas un Kārļa XI valdīšanas laikā kaltajiem trīspelheriem sudraba raudzes ir zemākas. Vēl zemāka tā kļūst Ziemeļu kara sākumā (1700—1701), kad tika kalti iepriekš minētie Zviedrijas karaļa Kārļa XII Rīgas trīspelheri.²⁴

Zviedrijas valsts naudas kaltuvē Rīgā kaltie Livonijas šiliņi: Kristīnas (1644, 1645, 1647—1654) — 1647 (1); 1648 (1); 1649 (3); 1650 (1); 1651 (3); 1652 (1); 1653 (5); 1654 (2); gadskaitlis nogriezts (8). Kopā 25 monētas.

Kārļa X Gustava Livonijas šiliņi (1654—1658): 1654 (2); 1655 (6); 1657 (4); gadskaitlis nogriezts (2); gadskaitlis nodilis (1). Kopā 15 monētas.

Kārļa XI Livonijas šiliņi (1660—1665): 1660 (8); 1661 (33); 1662 (28); 1663 (44); 1664 (29); 1665 (8); gadskaitlis nogriezts (40); gadskaitlis nodilis (23). Kopā 213 monētas.

Rīgas vai Livonijas šiliņi, nodiluši, tuvāk nenosakāmi, — 8 monētas. (Rīgas un Livonijas šiliņu Av. un Rv. aprakstu sk. Bigauņciema II depozīta monētu aprakstā.)

Tāpat kā Bigauņciems II depozītā, arī I depozītā līdzās istajām monētām noguldīti Sučavā viltotie šiliņi. Bigauņciema I depozītā viltoto šiliņu grupā ir 48 monētas.

Rīgas šiliņi:

Gustava II Ādolfa — ar «25» (gadskaitlis pareizs), kļūda legendā. Av.: CAROLVS GVSTAV. D. G., jābūt GVST. AD. (1);²⁵

Kristīnas — ar «1» un kļūdas legendā (1); «22», Av. un Rv. legendā apgriezti burti (1); «1.2» (1); «1», sešniekveida zīme un burtu kļūdas (3); «16» (1); «19» (1); «1.9» un Av. legendā kļūda (1); «21» (1); «55» (5); «58» (1); «60» (1); «60» (4); «60», legendā kļūdas (4); «61», N spoguļattēlā (1); «6.2», N spoguļattēlā (1); «158», cipars «pieci» nepareizs (1); «166», dažādi cipari «seši» (2); bez gadskaitļa (1);

Kārļa X Gustava — ar «5», kļūdas legendā (1); «6» (1); «12» (2); «12» un Livonijas ģerbonis (1); «166» (1); gadskaitlis nogriezts (2);

Kārļa XI — ar «16» (2).

Livonijas šiliņi:

Kristīnas — ar noapaļotu «S» un ciparu «četri» spoguļattēlā (1); «61» (1); «6.2» (1);

Kārļa XI — ar «55» (3).

Bigauņciema I depozītā ir vairākas grupas trīspelheru, kuri nav kalti Rīgā, bet apgrozībā bijuši gan Vidzemes, gan Kurzemes un Zemgales teritorijā.²⁶

Elbingā Zviedrijas karaļa Gustava II Ādolfa laikā kaltie trīspelheri: 1630 (1). Av.: GVS: ADO. D:G:REX S., centrā Zviedrijas ģerbonis ar kroni. Rv.: MON:NO. — CIVI: ELB. Centrā valstsābols ar krustu un skaitli 24 un gadskaitlis; 1632 (1). Rv.: SVE; 1633 (3). Rv.: SVE.

Elbingā Zviedrijas karalienes Kristīnas laikā kaltie trīspelheri: 1634 (1);²⁷ 1635 (1);²⁸ 1635 (1).²⁹

Kopā 8 monētas.

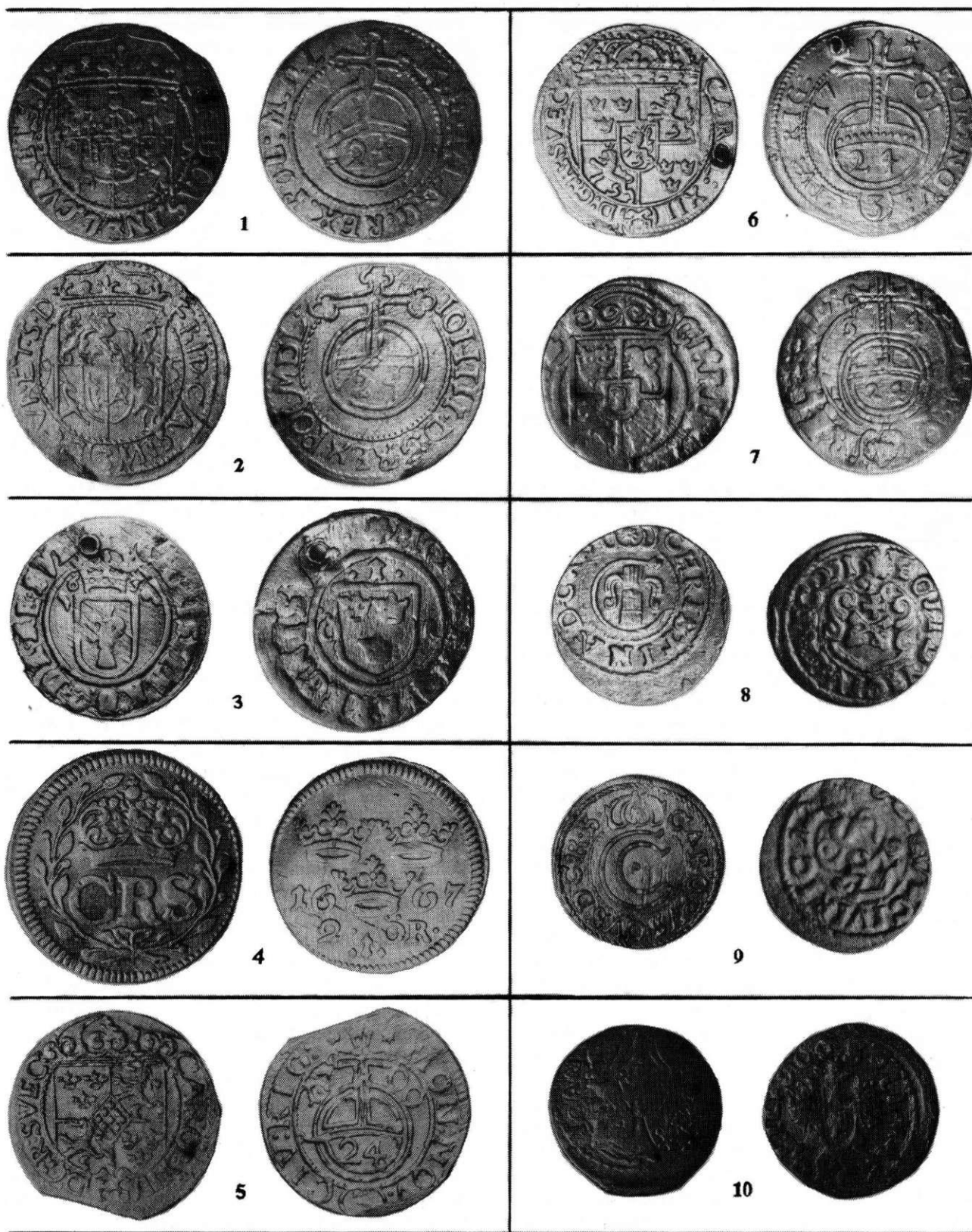
Av. legendā nomainās valdnieka vārds. Visi trīspelheri Alstrēma katalogā atzīmēti kā reti. Tā kā visi depozīta Elbingas trīspelheri ir daļēji nodiluši, iespējamas arī kļūdas.

Kurzemes hercogistes trīspelheri, kuri kalti hercoga Jēkaba dēla Fridriha Kazimira laikā (1682—1698) Jelgavā, depozītos atrodami tikai atsevišķos gadījumos.³⁰

Kurzemes hercogistē kaltās monētas, to skaitā arī trīspelheri, pieskaitāmas pie reti sastopamām.³¹ Bigauņciema I depozītā ir 18 Fridriha Kazimira trīspelheri: 1687 (3); 1689 (9); 1695 (3); 1696 (1); 169 (2). Av.: Frid. CAS. IN—L. CVR. ET. S. D un Kurzemes hercogistes ģerbonis ar kroni. Rv.: IOH: III. D. G. REX. POL: M. D. L. un valstsābols ar krustu un skaitli 24. Sudraba sastāvs Kurzemes hercogistes trīspelheros ir zemāks nekā Rīgā kaltajos Rīgas un Livonijas trīspelheros.³²

Nedaudz — tikai četras monētas — ir Brandenburgas—Prūsijas sudraba trīspelheri, kuri kalti Georga Vilhelma valdīšanas laikā (1619—1640): 1620 (1); 1624 (1); 1625 (1); 1626 (1). Av.: GE. WI. MAR. BR. S. RIEL, centrā četrdaļīgs ģerbonis ar kroni. Rv.: MONE. NOVADVC. PRVS, centrā valstsābols ar krustu un skaitli 24 un gadskaitlis.

Bigauņciema I depozītā ir vēl viena trīspelheru grupa — Polijas trīspelheri, kalti Sigismunda III valdīšanas laikā: 1622 (8); 1623 (5); 1624 (2); 1625 (4); 1625 (3);³³ 1626 (2); 1627 (1); gadskaitlis nodilis (2). Kopā 27 monētas. Av.: SIGIS. 3. D. G — REX. P. M. D. L, centrā četrdaļīgs ģerbonis ar kroni. Rv.: MONE: NO—REG. POLO., centrā valstsābols ar krustu un skaitli 14 un gadskaitlis.

5. att. Bigauņciema I depozīta monētas.

1 — Kurzemes un Zemgales hercogistē 1689. g. hercoga Frīdriha Kazimira laikā kaltais trīspelers; 2 — Kurzemes un Zemgales hercogistē 1695. g. hercoga Frīdriha Kazimira laikā kaltais trīspelers; 3 — Zviedrijas ēre, kalta 1636. g. karalienes Kristīnas valdīšanas laikā; 4 — Zviedrijas div-ēre, kalta 1667. g. Kārļa XI valdīšanas laikā; 5 — trīspelers, kalts 1700. g. Rīgā Zviedrijas karaļa Kārļa XII valdīšanas laikā; 6 — trīspelers, kalts 1701. g. Rīgā Zviedrijas karaļa Kārļa XII valdīšanas laikā; 7 — trīspelers, kalts 1635. g. Elbingā Zviedrijas karalienes Kristīnas valdīšanas laikā; 8 — Zviedrijas karalienes Kristīnas valdīšanas laikā Rīgā kaltā šiliņa viltojums; 9 — šiliņa viltojums, kuram reversā leģenda CIVI RIG. 12 un Livonijas greifs; 10 — Jana II Kazimira 1666. g. Polijā kaltā šiliņa viltojums

Vēl atzīmējams Polijas trīspelners ar gadskaitli 1663, kas uzlūkojams par viltojumu.³⁴

Šī laika Latvijas depozītiem raksturīgs, ka visi dažādo valstu trīspelneri ir atrodami kopā. Mainīgas var būt tikai to skaitliskās attiecības.

No Lietuvas monētām depozītā ir divi šiliņi. Vecākā monēta ir Sigismunda III 1618. gadā kaltais Lietuvas šiliņš. Av.: SIG: III REX POLO. M. D. L. un Sigismunda III monogramma. Rv.: SOLIDVS MADLIT. Centrā Polijas un Lietuvas ģerboņi — ērglis un jātnieks. Augšdaļā kronis. Minētais šiliņš ir arī vecākā monēta šajā depozītā. Otrs Lietuvas šiliņš kalts 1653. gadā Jana II Kazimira laikā (1648—1668). Av.: IOAN CASDG R. POL un Jana II Kazimira monogramma. Rv.: SOLIDVS. MDLIT. Abas monētas ir no zemas raudzes sudraba.

Bigauņciema I depozītā ir 225 Polijas un Lietuvas vara šiliņi, kuri kalti Jana II Kazimira laikā. Skaitliski to ir uz pusi mazāk nekā II depozītā, bet jāņem vērā, ka II depozīts pēc monētu skaita arī ir vairāk nekā divas reizes lielāks. Vara šiliņu skaits rāda, ka to apgrozība pat pieaugusi.

Polijas vara šiliņi: 1660 (3); 1661 (2); 1663 (19); 1664 (30); 1665 (18); bez gadskaitļa, spriežot pēc pazīmēm, 1660—1665 (20). Kopā 92 monētas. (Šiliņu Av. un Rv. aprakstu sk. II depozīta monētu aprakstā.)

Lietuvas vara šiliņi: 1660 (2); 1661 (7); 1663 (4); 1664 (10); 1665 (18); 1666 (43); bez gadskaitļa, spriežot pēc pazīmēm — 1660—1666 (23). Kopā 107 monētas. (Šiliņu Av. un Rv. aprakstu sk. II depozīta monētu aprakstā.)

Tāpat kā II depozītā, arī Bigauņciema I depozītā ir viltotie Polijas un Lietuvas vara šiliņi, pavisam 26 monētas.

Polijas — ar 1660 (3); 1661 (4); 166Z (1); 1662 (2); bez gadskaitļiem un nodiluši (9).

Lietuvas — ar 1661 (1); 1664 (1); 1666 (1); 1666? (1); bez gadskaitļiem (3).³⁵

Pēdējā monētu grupa (29 monētas) Bigauņciema I depozītā ir Zviedrijas ēres un divēres, kas kaltas karalienes Kristīnas un karaļa Kārļa XI laikā.

Kristīnas ēres, kaltas 1636. gadā (2). Av.: CHRISTINA. D. G. RE. SVE. Centrā Vāsu dzimtas kūlis ar kroni un gadskaitlis. Rv.: MONETA NOVA REGNISVE, centrā Zviedrijas ģerbonis — trīs kroņi un 1/Ö — R.

Kārļa XI divēres: 1665 (1); 1666 (1); 1667 (2). Av.: CRS un kronis. Rv.: Zviedrijas ģerbonis — trīs kroņi, 2—ÖR un gadskaitlis.

Kārļa XI ēres: 1665 (2); 1667 (3); 1668 (4); 1670 (2); 1671 (1); 1672 (6); 1675 (1); 1685 (1); 1687 (2); 1688 (1). Av.: Kārļa XI monogramma ar kroni. Rv.: Zviedrijas ģerbonis, gadskaitlis un 1—ÖR.

Spriežot pēc jaunākās monētas, kas kalta 1701. gadā, I depozīts varētu būt noguldīts zemē Ziemeļu kara laikā (1700—1721), kad cauri Kurzemes hercogistei devās sakšu karapulki, lai uzbruktu Rīgai.

Bigauņciema I depozīta monētas bija ievietotas tumši zaļpelēkā apaļā stikla pudelē ar šauru, pagarinātu kaklu. Abi Bigauņciema depozītu trauki ir no stikla. Latvijas Vēstures muzejā ziņu par stikla traukiem, kuros bijušas ievietotas monētas, līdz šim bija ļoti maz — tikai par Rīgas rajona Lēdurgas Burtnieku 16.—17. gs. depozītu. Monētas atradās stikla pudelē, kuru nejauši saplēsa, rokot patvertni, lauskas nav saglabātas.³⁶

Iespējams, ka šīs stikla pudeles izgatavotas turpat Kurzemes hercogistē, jo hercoga Jēkaba laikā tika iekārtoti arī stikla ceplī, kur gatavoja galda stiklu, kristālstiklu, krāsoto stiklu, spoguļus, dzeramos traukus. Meistari bijuši vācieši un franči. Visvairāk produkcijas ražots 1645.—1658. gadā.³⁷ Depozītu trauku formas raksturīgas arī Rietumeiropā 17. gs. izgatavotajām stikla pudelēm.

Abi Bigauņciema depozīti pieder pie t.s. ilga uzkrājuma depozītiem, jo abiem starpība starp jaunāko un vecāko monētu ir apmēram vienāda — 80—90 gadu. Iespējams, abi depozīti bijuši vienas dzimtas īpašums. Bigauņciema depozīti pēc sastāva ir visumā līdzīgi Latvijā 17. gs. un 18. gs. sākumā noguldītajiem depozītiem, kuros monētu sastāvā dominē šiliņi — gan Rīgas un Livonijas zviedru laikā kaltie zemas raudzes sudraba šiliņi, gan Polijas un Lietuvas Jana II Kazimira laikā kaltie vara šiliņi. Depozītu noguldīšanas laiks sakrīt ar šiliņu vērtības pazemināšanās periodu.³⁸ Stabīlākā monēta 17. gs. kā zviedru Vidzemē, tā Kurzemes un Zemgales hercogistē bija Rietumeiropas dālderī, sevišķi Nīderlandes Alberta dālderī, kuri bieži sastopami arī Latvijas depozītos. Dālderis izdarīti aprēķini, dotas preču cenas dažādos tirdzniecības darījumos. Arī šiliņu vērtību noteica pēc to skaita vienā valstsdālderī. 17. gs. 30.—50. gados vienā valstsdālderī bija 270 šiliņu, bet 60.—70. gados — 540—720 šiliņu.³⁹ Tas neapmierināja pircējus, kuri maksāja šiliņos. Šādos gadījumos bija jādod virsnauda, tas ir, jāmaksā vairāk, nekā maksājot dālderis. Bigauņciema depozītu vērtība, pārrēķinot to dālderis, varētu būt aptuveni šāda: II depozīta — 3,6 dālderis, bet I depozīta — apmēram 3 dālderis. 17. gs. govks maksāja 3—4 dālderis, bet teļš vai aita — pusdālderis.

Kopumā Bigauņciema depozīti jāvērtē kā interesants papildinājums materiāliem par naudas apgrozību Kurzemes hercogistē 17. gs. otrajā pusē un 18. gs. sākumā.

PARINDES

¹ Latvijas Vēstures muzeja (LVM) Numismātika nodaļas arhīvs.

² *Juškēvičs J.* Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. — R., 1931. — 124. lpp.

³ Turpat. — 296., 391. lpp.

⁴ LVM. — Inv. nr. CVVM 197195.

⁵ *Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam Rīgā kaltā sīknauda un tās apgrozība // Latvijas PSR Vēstures muzejs: Numismātika. — R., 1968. — 152.—170. lpp.

- ⁶ Turpat. — 128. lpp.
- ⁷ Beskrivning över Isidor Adolf Bonniers Samling, Carl XI: mynt, utarbetad av B. Holmberg. — Stockholm, 1931. — S. 192—196; *Ahlström B., Almer Y., Jonsson K.* Sveriges besittningsmynt. — Stockholm, 1980. — S. 43; *Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam.. — 118. lpp.
- ⁸ *Platbārdis A.* Myntmāstare Marsilius Philipsons bankrutt i Riga // Sārtruck ur Numismatiska meddelanden. — Stockholm, 1965. — Ne. XXX. — S. 121—133.
- ⁹ *Kopicki E.* Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski, oraz ziem historycznie z Polską związanych. — Warszawa, 1977. — T. 3. — S. 156, 247.
- ¹⁰ *Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam.. — 152.—170. lpp.
- ¹¹ Turpat. — 111.—170. lpp.
- ¹² *Platbārdis A.* Die Königlich schwedische Münze in Livland. Das Münzwesen 1621—1710. — Stockholm, 1968. — S. 288—300.
- ¹³ Turpat. — 309. lpp.
- ¹⁴ *Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam.. — 152.—170. lpp.
- ¹⁵ *Platbārdis A.* Die Königlich schwedische Münze.. — S. 288.
- ¹⁶ I. Sinčuks, Minskas numismats un arheologs, noteicis Bigauņciema I un II depozīta Jana II Kazimira Polijas un Lietuvas vara šiliņus, ka arī pēc monētu reversa sīki analizējis depozītu Polijas un Lietuvas vara šiliņu viltojumus. Sk.: Latvijas Vēstures muzeja Numismātikas nodaļas arhīvā.
- ¹⁷ *Platbārdis A.* Die Königlich schwedische Münze.. — S. 290.
- ¹⁸ Cit. pēc: *Jušķēvičs J.* Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. — 580. lpp.
- ¹⁹ LVM. — Inv. nr. CVVM 197196; *Ducmane K., Zobiņa V.* Jaunākie monētu depozītu atradumi Latvijā // ASM 1984. un 1985. — R., 1986. — 65., 66. lpp. Bigauņciema depozītu apzīmējumi I un II agrāk doti pēc to atrašanās secības. Tagad pēc vecākā un jaunākā depozīta.
- ²⁰ *Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam.. — 135. lpp.
- ²¹ Turpat. — 115. lpp.
- ²² Sk. 7. parindi.
- ²³ *Ahlström B., Almer Y., Jonsson K.* Sveriges besittningsmynt. — S. 44.
- ²⁴ *Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam.. — 137. lpp.
- ²⁵ *Platbārdis A.* Die Königlich schwedische Münze.. — S. 300.
- ²⁶ *Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam.. — 152.—170. lpp.
- ²⁷ *Ahlström B., Almer Y., Jonsson K.* Sveriges besittningsmynt. — S. 63.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ Turpat.
- ³⁰ *Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam.. — 152.—170. lpp.
- ³¹ *Kopicki E.* Katalog.. — S. 186, N 295.
- ³² *Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam.. — 138., 139. lpp.
- ³³ *Kopicki E.* Katalog.. — S. 161, N 14^c.
- ³⁴ Latvijas Vēstures muzeja Numismātikas nodaļas arhivs. I. Sinčuka materiāli.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ *Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam.. — 152. lpp.
- ³⁷ *Jušķēvičs J.* Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. — 194., 511. lpp.
- ³⁸ *Ceplīte R.* Laikā no 1621. līdz 1701. gadam.. — 141. lpp.
- ³⁹ Turpat. — 130. lpp.

Velta Zobiņa

DEPOSITS OF BIGAUŅCIEMS

Summary

In April 1984, two youngsters Aigars Bricis and Aigars Kronbergs found 2 glass vessels approximately 30 metres from the sea-coast in a landslide of the dunes in Bigauņciems (Tukums region). The antique bottles contained 3566 coins, which date back to the period from the 17th century to the beginning of the 18th century.

Deposit II. The most ancient coin is a shilling struck in 1618 during the reign of Sigismund III Vasa (1587—1632), but the most recent coins are dreipolchers struck in Riga in 1701 during the reign of Karl XII, King of Sweden (1697—1718).

Deposit I. The most ancient coins are shillings struck in Lithuania in 1571 in the free town of Riga,

but the most recent coins are copper shillings struck in 1666 during the reign of Jan II Kazimierz, King of Poland (1648—1668).

Both deposits found in Bigauņciems are the so-called long term deposits, since the span between the oldest and the newest coin is about 90 years. The contents of Deposit I and Deposit II are similar: shillings struck in Riga and Livonia in the 17th century, shillings struck during the reign of Jan II Kazimierz, and counterfeits of shillings struck in Suceava (at present Moldova).

It is likely that the two deposits contain savings of one family.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Deposit II of Bigauņciems before cleaning and restoration of the vessel

Fig. 2. Deposit I of Bigauņciems before cleaning and restoration of the vessel

Fig. 3. Coins from Deposit II of Bigauņciems

Fig. 4. Coins counterfeited in Suceava

Fig. 5. Coins from Deposit I of Bigauņciems

Māris Zunde

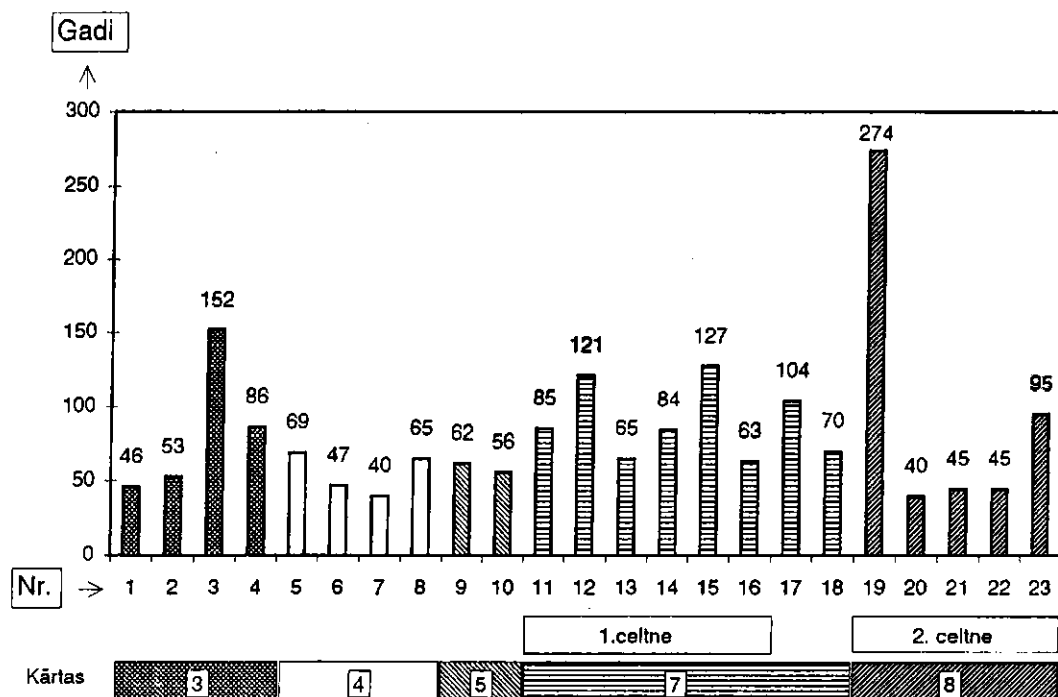
TROKŠŅU IELĀ 14 ATKLĀTO RĪGAS SENCELTŅU DENDROHRONOLOĢISKĀS DATĒŠANAS REZULTĀTI UN TO PAMATOJUMS

Arheoloģijā ļoti nozīmīgs ir jautājums, kas saistīts ar atradumu hronoloģiju, t.i., to vecuma noteikšanu. Šī jautājuma risināšanā mūsdienās aizvien lielāku nozīmi iegūst dabas un tehnisko zinātņu metodes. Viena no precīzākajām ir dendrohronoloģiskā metode, kas ļauj noteikt seno būvju koka detaļu relatīvo vecumu ar precizitāti līdz vienam gadam. Tās pamatā ir celtnēm izmantotās koksnes gadskārtu platuma izmaiņu un to attēlojošo raksturliķņu pētīšana, kā arī sinhronisma noteikšana.

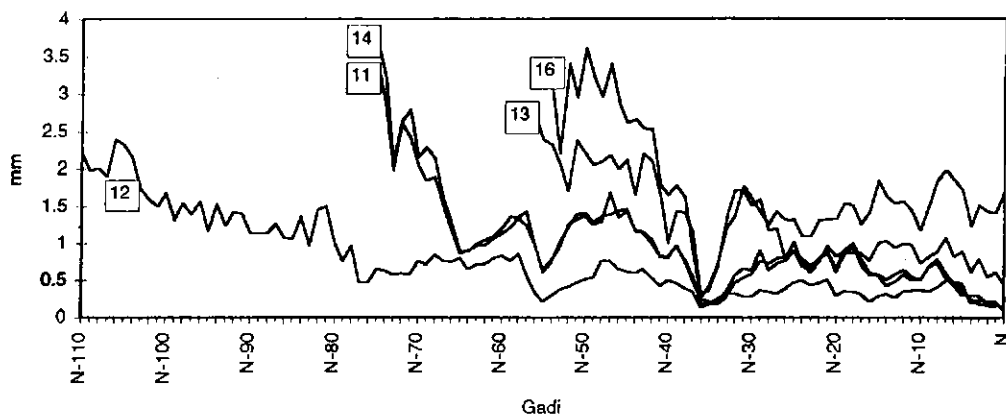
Seno celtnju būvdetaļu koksnes dendrohronoloģisko izpēti Latvijā veic Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas Senlietu konservācijas un restaurācijas laboratorijā. Viens no pirmajiem darba uzdevumiem bija 1985. gada arheoloģiskajos izrakumos Rīgā, Trokšņu ielā 14 (vad. A. Caune), atklāto 13.—14. gs. būvkoku un koka celtnju būvdetaļu dendrohronoloģiskā datēšana.¹ Uzdevuma veikšanai izrakumu laikā sagatavoja 23 būvkoku un būvdetaļu koksnes paraugu kolekciju. To dendrohronoloģiskā analīze veikta 1994.—1995. gadā.

Jau sākotnējais kolekcijas kvantitatīvais un kvalitatīvais novērtējums ļāva secināt, ka veicamajai izpētei būs eksperimenta raksturs un do to paraugu absolūto datējumu pagaidām nevarēs noteikt. Par to liecināja vairākas pazīmes. Lai tās varētu izmantot secinājumiem par būvdetaļu koksnes piemērotību datēšanai pēc dendrohronoloģiskās metodes, nepieciešams kaut nedaudz zināt koku fizioloģiju un dendrohronoloģijas praksē gūtos atzinumus. Tāpēc pirms Trokšņu ielas dendroparaugu kolekcijas un to dendrohronoloģiskās izpētes rezultātu apraksta sniegta vienkāršota informācija, kas būtu jāzina ikvienam arheologam un arhitektūras pieminekļu pētniekam, pašam (bez dendrohronologa klātbūtnes) izvēloties un sagatavojot būvdetaļu koksnes paraugus dendrohronoloģiskai datēšanai.

Dendrohronoloģiskajā izpētē noteikti jāizšķir divas pakāpes: a) t.s. dendrohronoloģiskās skalas izveide un b) būvdetaļu relatīvā vai absolūtā datēšana. Vienkāršoti definējot, dendrohronoloģiskā skala ir pēc iespējas

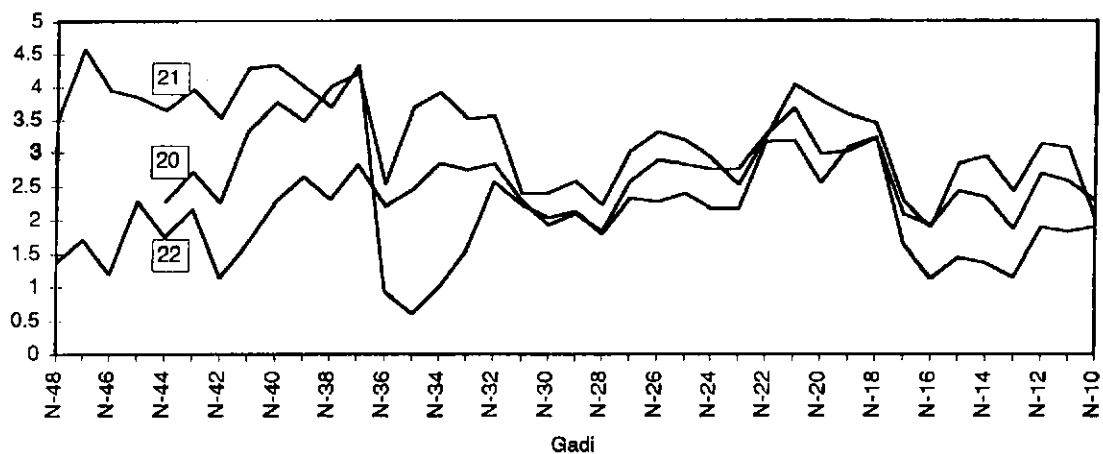
1. att. Izmantoto būvkoku vecums un iedalījums pēc to atrašanās dziļuma (kārtas) kultūrslāni²

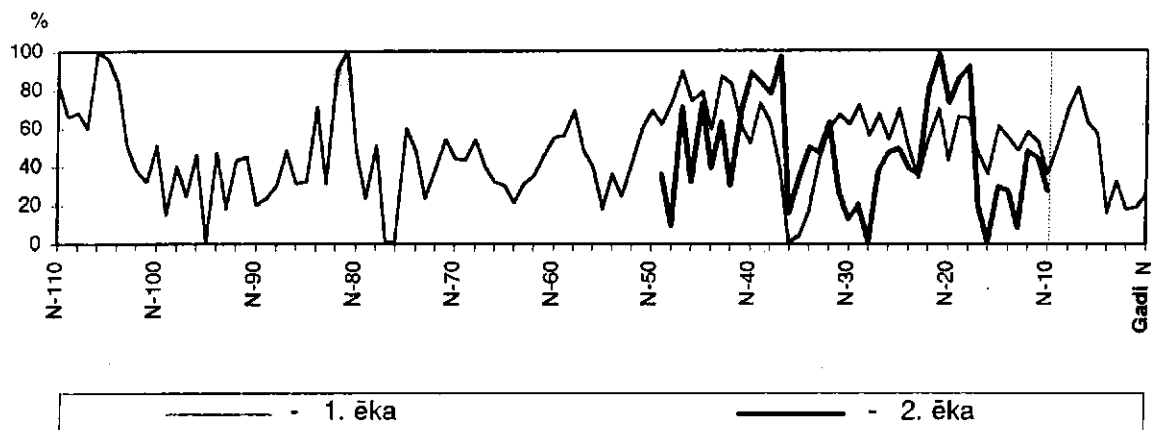
2. att. 1. celtnes būvdetaļu koksnes gadskārtu platuma datu rindu sinhronizētie grafiki

vairāku vienos un tajos pašos kalendāros gados veidojušos gadskārtu platuma vai no tā atvasināto indeksu vidējo vērtību secīga rinda, kurā ir akcentētas vienlaicīgi radušās līdzīga rakstura gadskārtu platuma izmaiņas, kas novērojamas vienas sugas kokiem teritorijā ar maz atšķirīgiem augšanas apstākļiem. Var teikt, ka dendrohronoloģiskajā skalā ir ievērojami samazināts (bet nav novērsts!) t.s. trokšņa līmenis. Ar jēdzienu «trokšnis» dendrohronoloģijā saprot gadskārtu platuma vērtību novirzes no tām teorētiski pieņemtām ideālām attiecīgo gadu gadskārtu platuma skaitliskajām vērtībām, kas atspoguļo vienīgi globālas ietekmes (galvenokārt klimatisko un meteoroloģisko) faktoru iedarbību. Dabā minētais «trokšnis» izpaužas kā atšķirīgas gadskārtu platuma izmaiņas, kas katram kokam individuāli radušās pārsvarā lokālu ekoloģisko faktoru kompleksās iedarbības rezultātā un kas ir atkarīgas arī no katra koka iedzimtajām īpašībām. Atsevišķa koka gadskārtu platuma skaitliskajās vērtībās var būt ietverts tik augsts «trokšņa» līmenis, ka konkrētam laika posmam raksturīgās gadskārtu platuma izmaiņas nav pat izšķiramas (tas var pārsniegt 50 %). Eiropas valstu un Amerikas dendrohronoloģiskajās laboratorijās pierādīts, ka tikai retos gadījumos izdodas datēt vairāk par 2/3 no pētītā paraugu kopskaita.³ Tāpēc tiek veidotas dendrohronoloģiskās skalas, kurās «trokšņa» līmenis ir pēc iespējas samazināts, lai tās varētu sek-

mīgi izmantot atsevišķu būvkoku un no tiem darinātu būvdetaļu datēšanai. Praksē ir pierādījies, ka dendrohronoloģiskās skalas sāk pietiekami precīzi atspoguļot klimatisko faktoru ietekmi tikai tad, ja tajās ir apkopotas vismaz 8—10 koku gadskārtu platuma datu vai to indeksu rindas (lai gan atkarībā no apstākļiem šis skaitlis var mainīties robežās no 5 līdz 20).⁴ Īpašu pieeju prasa pētījumi, kuros izmanto t.s. arhitektonisko (iebūvētu senajās celtnēs) un sevišķi arheoloģisko (izrakumos atklāto) koksni. Šajos gadījumos dendrohronoloģisko skalu var izstrādāt vienīgi tad, ja var pierādīt vai loģiski secināt, ka pētāmām būvdetaļām izmantotie koki atbilst iepriekš minētajiem nosacījumiem (t.i., ka tie ir noteiktā teritorijā un līdzīgos augšanas apstākļos vienlaicīgi auguši vienas sugas koki). Šiem nosacījumiem parasti atbilst īsā laikā celtu un vēlāk nepārbūvētu celtnu vai būvju, it īpaši to atsevišķo daļu būvniecībā izmantotie koki. Jo senāka celtnē vai būvē, jo drošāk var rēķināties ar to, ka būvkoki tai cirsti kādā netālā audzē un to iebūvēšana veikta tajā pašā vai nākamajā sezonā pēc ciršanas. To var argumentēt gan vēsturiski un statistiski, gan līdz zināmam mēram arī pēc koksnes fizikālo pārmaiņu un darbarīku atstāto pēdu rakstura.⁵ Katrā gadījumā, kad arheoloģiskajos izrakumos atklāj dendrohronoloģiskai izpētei piemērotu koka būvdetaļas vai to fragmentus, uzmanība vispirms jāpievērš tādu būvdetaļu izvelei un

3. att. 2. celtnes būvdetaļu koksnes gadskārtu platuma datu rindu sinhronizētie grafiki

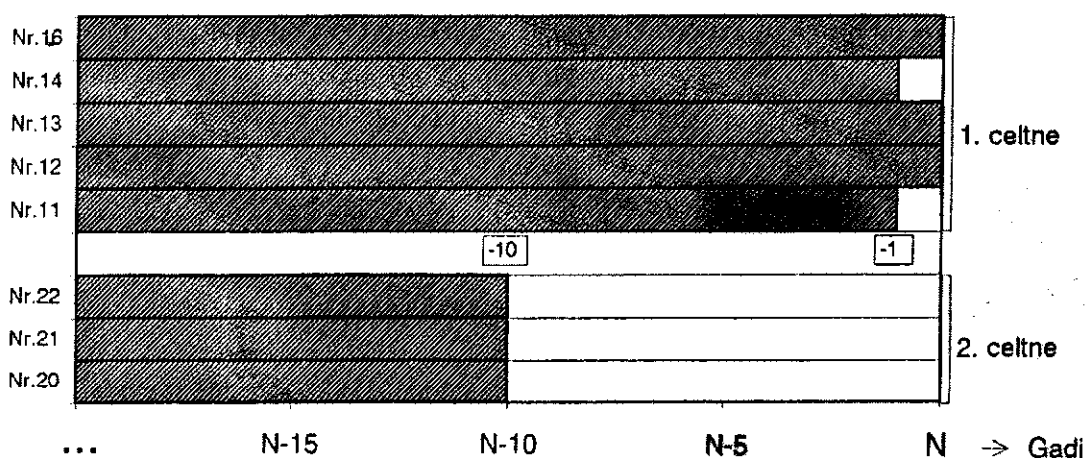
4. att. 1. un 2. celtnes būvdetaļu koksnes gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību grafiki varbuteja sinhrona stāvoklī⁶

to koksnes paraugu sagatavošanai, kurus varētu izmantot objekta dendrohronoloģiskās skalas izveidei. Rēķinoties ar nedatējamo koksnes paraugu iespējamo skaitu (t.i., 1/3 no paraugu kopskaita), var viegli aprēķināt, ka kāda objekta dendrohronoloģiskās skalas sākuma posma izstrādāšanai vēlams sagatavot vismaz 12—15 vienas celtnes būvdetaļu koksnes paraugus. Tas nozīmē, ka šim nolūkam pietiekamu koksnes paraugu skaitu var iegūt no guļbūves, kas saglabājušies 3—4 baļķu vainagu augstumā. Ja tie ir sagatavoti, tad šī objekta tā paša laikposma citu celtnu būvelementu datēšanai koksnes paraugus var sagatavot arī mazākā skaitā.

Bez iepriekš minētā vēl jāievēro, ka koksnes paraugus jācenšas sagatavot no neaptēstiem būvkociem vai arī tiem jābūt ar t.s. bomkanti (stumbra neaptēstā daļa stūros starp aptēstajām virsmām, kurā saglabājušās ārējās gadskārtas) un gadskārtām koksnes paraugos jābūt pietiekami lielā skaitā. Jo salīdzināmās gadskārtu platuma datu rindas garākas, jo lielāka garantija, ka noteiktais to savstarpējais sinhronais stāvoklis noteikts pareizi. Savukārt, jo šīs rindas ir īsākas, jo lielāka iespējamība, ka novērotā rindu savstarpējā sakritība patiesībā ir maldinoša gadījumsakritība. Salīdzinot divas gadskārtu platuma datu rindas, no kurām viena ir īsa, bet otra — gara, nereti var konstatēt vairākus to savstarpējos stāvokļus ar labu

gadījumsakritību. Tāpēc, lai nekļūdiģi sinhronizētu īso rindu, tai jābūt ar nelielu «trokšņa» līmeni un abu salīdzināmo rindu sinhronajam stāvoklim jāizpaužas izteiktā savstarpējā sakritībā. Piemēram, pieņemsim, ka izrakumos atklāts būvkoks ar 200 gadskārtām, kura datējumam jābūt kāda konkrēta gadsimta robežās (t.i., iespējamais datējums ir 100 gadu intervālā). Dotajā gadījumā ar 96,5 % lielu statistisko drošību var apgalvot, ka šī būvkoka gadskārtu platuma datu rinda un attiecīgā laika absolūtā dendrohronoloģiskā skala teorētiski ir sinhrona, ja to sakritība ir vismaz 62 %. Savukārt, ja atklātajam būvkokam ir tikai 20 gadskārtas, tad šai sakritībai jau jābūt vismaz 90 % (Mittel-europäische Eichenchronologie, 31. lpp.).

Vēl jāņem vērā tas, ka būvdetaļu šķērsgrīzumā redzamās gadskārtas nav vienādi piemērotas dendrohronoloģiskajai izpētei. Apmēram 20 pirmajos augšanas gados (veģetatīvās augšanas stadijā) koks pēc iespējas piemērojas apkārtējai videi. Šajā laikā tam raksturīgas lielas gadskārtu platuma svārstības un katrs koks uz viena un tā paša vides faktora ietekmi var reaģēt individuāli. Tāpēc šim laikposmam atbilstošo gadskārtu platuma izmaiņu salīdzināšana nereti ir apgrūtināta. Dendrohronoloģiskajā izpētē vispiemērotākās ir koka t.s. reprodukcijas stadijā veidojušās gadskārtas. Latvijas apstākļos šis periods, piemēram, priecē ilgst līdz aptuveni 130—150 gadu vecumam. Savukārt novecoša-

5. att. 1. un 2. celtnes būvdetaļu relatīvie datejumi

nās un atmiršanas stadijā kokā pazeminās fizioloģisko procesu intensitāte un paš aizsardzības spēja pret slimībām. Šajā periodā aizvien vairāk samazinās gan gadskārtu ikgadējais platums, gan koku jutīgums pret dažādu faktoru ietekmi. Praksē pierādīts, ka labākā sakritība starp divām gadskārtu platuma datu rindām priecī visbiežāk ir vērojama posmā starp aptuveni 15. un 160. ... 180. gadskārtu. Tas nozīmē, ka novecojušiem un atmirstošiem kokiem šauru gadskārtu nelielajās platuma izmaiņās dažādo faktoru iedarbības atspoguļojums ir neizteikts un var būt pat neprecīzs iztrūkstošo gadskārtu dēļ.⁷ Nereti tas ir cēlonis tam, ka neizdodas datēt būvdetaļas, kas darinātas no ļoti veciem, atmirstošiem kokiem, kuriem analizēti tikai pēdējos gadu desmitos veidojušos šauru gadskārtu platuma mērījumu dati.

Ņemot vērā visu iepriekš teikto, 1985. g. arheoloģiskajos izrakumos Trokšņu ielā iegūto dendrochronoloģisko materiālu varam novērtēt daudz objektīvāk. Kā redzams 1. attēlā, koksnes paraugi no nr. 1 līdz nr. 10 sagatavoti no atsevišķi atklātiem būvkokiem (to skaitā būvdetaļas, stabi u.c.), no kuriem četri attiecas uz kultūrslāņa 3. kārtu, četri — uz 4. kārtu un divi — uz 5. kārtu. Tas nozīmē, ka nevienā gadījumā koksnes paraugu skaits nav pietiekams, lai varētu veidot vismaz vienas kārtas dendrochronoloģisko skalu. Ņemot vērā, ka, pirmkārt, nebija pat aptuveni zināms šo kārtu veidošanās ilgums un relatīvais vecums, otrkārt, minēto būvkoku koksnes gadskārtu platuma skaitlisko vērtību rindas bija samērā īsas (izņemot būvkokiem nr. 3 un nr. 4) un, treškārt, nevarēja secināt, vai koki auguši līdzīgos augšanas apstākļos, bija sagaidāms, ka būvkokiem, kas atklāti atšķirīgās kārtās, droša savstarpējā relatīvā datējuma noteikšana būs problemātiska.

Lielākas cerības iegūt pozitīvu relatīvās datēšanas rezultātu radās pēc iepazīšanās ar pārējo 13 būvkoku atklāšanas apstākļiem. Gandrīz visi koksnes paraugi, kas attiecas uz kultūrslāņa 7. kārtu (nr. 11—nr. 18), sagatavoti no kādas gulbūves ēkas (turpmāk — 1. celtnes) būvdetaļām. Izņēmums ir paraugi nr. 17 un nr. 18, kuri ņemti no krāsns pamata koka un zem ēkas liktā paliktņā. Šīs ēkas būvdetaļām izmantoti koki, kuru vecums ir no 63 līdz 127 gadiem. Tas ir pietiekams gadskārtu skaits, lai gadskārtu platuma datu rindu sinhronismu varētu noteikt ar augstu ticamību.

Pārējie koksnes paraugi (nr. 19—nr. 23) sagatavoti no vēl senākas stāvbūves ēkas (turpmāk — 2. celtnes) būvdetaļām, kas atklātas kultūrslāņa 8. kārtā. Salīdzinot ar 1. celtnes būvdetaļām, tās darinātas no mazāka vecuma kokiem. Izņēmums bija būvdetaļa nr. 19 — tai izmantota kalstoša priecī, kuras vecums bijis vismaz 274 (!) gadi un kuras pēdējās gadskārtas paraugam trūka. Kā redzams, ne no vienas celtnes neiegūva nepieciešamo koksnes paraugu skaitu, lai objekta dendrochronoloģiskajai skalai izstrādātu sākuma posmu ar pietiekami zemu «trokšņa» līmeni. Tomēr atsevišķo būvdetaļu sekmīga relatīvā datēšana un tai sekojošā abu celtnu reālā datēšana varēja būt reāli iespējama. To vajadzēja pierādīt.

Visu 23 paraugu dendrochronoloģisko izpēti uzsāka ar koku sugas noteikšanu pēc koksnes mikroskopiskajām pazīmēm (skujkokiem, kas ilgu laiku uzglabājušies slapjā zemē, koksnes makroskopiskās pazīmes bieži vien ir grūti izšķiramas). Tas ir ļoti svarīgs darba process, jo dažādu sugu koki uz viena un tā paša vides faktora ietekmi reaģē atšķirīgi. Gadskārtu platuma vidējo vērtību rindas, kurās apkopotu dažādu sugu koku gadskārtu platuma datus, turpmākā sinhronizācijas procesā ir neizmantojamas. Dotajā gadījumā būvdetaļām bija izmantota parastās priecī (*Pinus sylvestris* L.) koksne.

Viens no atbildīgākajiem darba procesiem dendrochronoloģijā ir gadskārtu platuma mērīšana. Tā veikta ar precizitāti līdz milimetra simtdaļai. Mērījumos iegūto datu matemātisko apstrādi, indeksu aprēķināšanu, skaitļu rindu grafisko attēlu konstruēšanu veica datorizēti*, šo uzdevumu risināšanai lietojot speciālu dendrochronoloģisko datu apstrādes datorprogrammu SAKORE V2.0 (tās un gadskārtu platuma mērīšanas ierīces projekti izstrādāti šī raksta autora vadībā). Mērījumu datu apstrādi un analīzi veica pa grupām to izvērtētajai nozīmībai atbilstošā secībā:

1. grupa — paraugi nr. 11 — nr. 18,
2. grupa — paraugi nr. 19 — nr. 23,
3. grupa — paraugi nr. 1 — nr. 10.

No 1. grupas astoņām gadskārtu platuma skaitlisko vērtību rindām savstarpēji sinhronizēt izdevās piecas rindas: nr. 11, nr. 12, nr. 13, nr. 14 un nr. 16 (sk. 2. att.). Visi pieci koksnes paraugi sagatavoti no 1. celtnes būvdetaļām. Ļoti iespējams, ka būvdetaļas nr. 11 un nr. 14 darinātas no viena un tā paša koka stumbra. Latvijas apstākļos diviem kokiem tik izteikti līdzīga gadskārtu platuma izmaiņu dinamika ir tikai retos gadījumos. Koki būvdetaļām nr. 12, nr. 13 un nr. 14 cirsti vienā gadā, kuru nosacīti var apzīmēt ar N. Šo N gadu var uzskatīt arī par gulbūves celšanas gadu, lai gan nav izslēgts, ka tā celta nākamajā gadā pēc koku nociršanas, t.i., N+1. gadā. Būvdetaļām nr. 11 un nr. 14 būvkoki(-s) cirsti N-1. gadā (lai gan iespējams, ka koksnes paraugiem nav saglabājušies pēdējā gadskārta). Koksnes paraugam nr. 15, tāpat kā nr. 17 un nr. 18, trūka vairākas pēdējās gadskārtas, diemžēl trūkstošo gadskārtu skaitu nevarēja noteikt. Būvdetaļas nr. 15 izgatavošanai izmantotā koka augšana mūža septiņdesmitajos gados bijusi stipri traucēta, vērojama šauru gadskārtu dalīšanās un apvienošana, kas vēl vairāk apgrūtināja šīs būvdetaļas datēšanu.

Salīdzinot ar citām gadskārtu platuma datu rindām, koksnes paraugu nr. 15, nr. 17 un nr. 18 gadskārtu platuma rindas vairākos savstarpējos stāvokļos uzrādīja samērā augstu sakritību. Tomēr nevienā gadījumā tā nebija tik izteikta, lai varētu apgalvot, ka attiecīgie savstarpējie stāvokļi ir sinhroni.

Būvdetaļu nr. 19—nr. 23 datēšanas rezultāti bija līdzīgi. Visas piecas būvdetaļas bija stāvbūves šķautņi,

* Autors izsaka sirsnīgu pateicību Sorosa fondam — Latvija par sniegto finansiālo palīdzību datora un printera iegādei.

kuriem ārējās malas atskaldītas. Bomkante konstatēta vienīgi būvdetaļām nr. 20, nr. 21 un nr. 22. Neskatoties uz gadskārtu nelielo skaitu, šo trīs būvdetaļu koksnes gadskārtu platuma datu rindu sinhronizācija bija sekmīga (sk. 3. att.). Visām trim būvdetaļām koki cirsti vienā gadā. Kā jau iepriekš minēts, koksnes paraugs nr. 19 izcēlās ar īpaši lielu gadskārtu skaitu. Sinhronizācijas procesā bija jāizmanto to gadskārtu platuma mērījumu dati, kuras veidojušās, kokam esot jau atmiršanas stadijā. Tā pēdējo 50 gadskārtu platuma svārstības bija ļoti neizteiktas, un sakarā ar to sinhronizācijas rezultāti pagaidām netika atzīti. Arī koksnes parauga nr. 23 atlikušo gadskārtu platuma izmaiņu sakritība ar koksnes paraugu nr. 20 — nr. 22 gadskārtu platuma izmaiņām nebija pārliecinoša, jo savstarpēji salīdzināmie gadskārtu platuma datu rindu posmi bija pārāk īsi.

No paraugu nr.1—nr.10 gadskārtu platuma datu rindām savstarpēji sinhronizēt izdevās vienīgi rindas nr. 1 un nr. 2. Abi koksnes paraugi sagatavoti no būvkokiem, kas atklāti kultūrslāņa 3. kārtā. Diemžēl šo būvkoku gadskārtu skaits bija nepietiekams, lai noteiktu to relatīvo datējumu attiecībā pret abu celtnu datējumiem. Samērā augstu savstarpējo sakritību (73 %) uzrādīja arī būvdetaļu nr. 5 un nr. 10 gadskārtu platuma skaitlisko vērtību rindas, liecinot, ka šīm būvdetaļām izmantotie koki cirsti vienā gadā. Tomēr rindu līdzība nebija tik izteikta, lai varētu nešaubīties par relatīvā datējuma pareizību. Bez tam jāņem vērā, ka abas būvdetaļas atklāja nevis vienā, bet gan dažādās kārtās. Pārējām šīs grupas koksnes paraugu gadskārtu platuma datu rindām varēja noteikt vairākus savstarpējos stāvokļus ar samērā augstu sakritības koeficientu (virs 65 %), taču arī šoreiz nevienā gadījumā datu korelācija nebija tik pārliecinoša, lai varētu apgalvot, ka skaitļu rindu savstarpējais novietojums ir sinhrons.

Līdz ar to pierādījās, ka šī darba prognozētais rezultāts ir tuvs faktiskajam rezultātam: iegūtas abu ēku vairāku būvdetaļu koksnes gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību rindas, eksperimenta veidā veikta arī šo abu rindu sinhronizācija, bet atsevišķi atklātajām būv-

detaļām un būvkokiem drošu relatīvo vecumu noteikt pagaidām neizdevās. Pašreiz pētnieku rīcībā esošais materiāls liecina, ka 2. celtnes relatīvais datējums ir N-10. gads (sk. 4., 5. att.). Tas nozīmē, ka otrā celtnē salīdzinājumā ar pirmo varētu būt celta 10 gadus agrāk (lai datējums būtu pilnīgi drošs, nepieciešama iegūto datu salīdzināšana ar šim pašam laikposmam atbilstošu citu vietējo dendroparaugu analīzes rezultātiem).

Lai noteiktu abu celtnu absolūtos datējumus, iegūtās gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību rindas jāsalīdzina ar tuvu reģionu attiecīgā laika absolūtajām dendrohronoloģiskajām skalām. No šādām skalām, kas sniedzas līdz 13. gs. un senāk, šobrīd mums pieejama vienīgi Novgorodas (Krievija) dendrohronoloģiskā skala. Novgorodas attālums no Rīgas tomēr ir pārāk liels, koku augšanas apstākļi pārāk atšķirīgi, lai tās dendrohronoloģisko skalu varētu sinhronizēt ar samērā īsajām un ar augstu «trokšņa» līmeni raksturojamām abām indeksu vidējo vērtību rindām. Tas nozīmē, ka, pirmkārt, minētās indeksu vidējo vērtību rindas ir jāpaplašina un papildus jāprecizē un, otrkārt, jāmeklē iespēja tās vispirms sinhronizēt ar vietējām Baltijas valstu absolūtajām dendrohronoloģiskajām skalām.

Veiktais darbs no jauna pierādīja, ka dendrohronoloģiskās datēšanas rezultāti ir ļoti atkarīgi no būvdetaļu koksnes paraugu izvēles un atlases. Jau agrāk pierādījies, ka uz koksnes paraugu sagatavošanas un gadskārtu mērīšanas rēķina ietaupīto laiku vēlāk parasti jāpārtērē darbietilpīgā un tādus gadījumos arī mazražīgā datu apstrādes un sinhronizācijas procesā. Tomēr abu celtnu gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību rindu iegūšana pierāda, ka arī Latvijas apstākļos arheoloģiskajos izrakumos iegūtais koksnes paraugu materiāls, ja vien tas ir piemērots un pietiekamā apjomā, ar labām sekmēm izmantojams dendrohronoloģiskās skalas izstrādāšanai. Ar to jāsaprot, ka gan abu minēto celtnu datēšanā, gan arī senās Rīgas dendrohronoloģiskās skalas izveidē spērts tikai pirmais solis.

PARINDES

¹ *Caune A., Tilko S.* Izrakumi Rīgā, Trokšņu ielā 14 // ASM 1984. un 1985. — R., 1986. — 48. lpp.

² Diagrammā attēlotais būvkoku vecums noteikts pēc konstatētā gadskārtu skaita koksnes paraugā. Tā kā nav zināms šīs koksnes daļas atrašanās augstums stumbrā, nav nosakāms arī šajā paraugā neietverta koka centrālo gadskārtu skaits. Rēķinoties ar atstāto celmu, var noteikt, ka koksnes paraugā trūkst vismaz 6—10 centrālās gadskārtas.

Bez tam aprēķinos netika iekļauti arī koksnes paraugos ietverti pirmo 5—10 gadskārtu platuma dati. Tie izceļas ar vērtību svārstību individualitāti un gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību rin-

dās nereti rada straujas, neraksturīgas indeksu vērtību izmaiņas.

³ *Schweingruber F. H.* Der Jahrring: Standort, Methodik, Zeit und Klima in der Dendrochronologie. — Stuttgart, 1983. — S. 87.

⁴ *Schmidt B., Köhren-Jansen H., Freckmann K.* Kleine Hausgeschichte der Mosellandschaft. — Köln, 1990. — S. 34.

⁵ *Hollstein E.* Mitteleuropäische Eichenchronologie. — Mainz am Rhein, 1980. — S. 35.

⁶ Gadskārtu platuma indeksi aprēķināti pēc t.s. koridora metodes, kuras autors ir S. Šijatovs. *Шиятов С. Г.* Дендрохронология верхней границы леса на Урале. — М., 1986. — С. 18—25.

⁷ *Sarma P.* Meža taksācija. — R., 1948. — 215. lpp.

ERGEBNISSE DER DENDROCHRONOLOGISCHEN DATIERUNG DER IN DER TROKŠŅU-STRASSE IN RIGA ENTDECKTEN HOLZBAUTEN

Zusammenfassung

Im Labor für Konservierung und Restauration am Institut für Geschichte Lettlands werden schon mehrere Jahre dendrochronologische Untersuchungen des archäologischen Holzes durchgeführt. Die relative dendrochronologische Datierung der alten hölzernen Baudetails, die im Jahre 1985 in archäologischen Ausgrabungen in Riga, Trokšņu-Str. 14 entdeckt wurden, ist eine der ersten Arbeiten, die in diesem Labor geleistet wurden. Die Arbeiten wurden anhand der elektromechanischen Jahrringmessanlage sowie eines Programms SAKORE V. 2 für den Computer zur Berechnung der Jahrringbreitenindexe und zur Synchronisierung der Datenreihen und Datenkurven unter der Leitung des Autors durchgeführt.

Während der archäologischen Ausgrabungen wurden 23 Holzproben der Baudetails und der Bauhölzer vorbereitet. Die hölzernen Baudetails wurden in 5 verschiedenen Schichten der Kulturschicht entdeckt. Alle Baudetails wurden aus dem Kiefernholz (*Pinus sylvestris* L.) gefertigt.

Als Ergebnis der dendrochronologischen Analyse wurden die Baudetails Nr. 11—Nr. 14, Nr. 16, Nr. 20—Nr. 22 synchronisiert. Die Baudetails Nr. 11—Nr. 16 beziehen sich auf einen Blockbau (ca. 13. — 14. Jh.), und die Baudetails Nr. 20—Nr. 22 — auf

einen noch älteren Pfostenbau. Es wurde festgestellt, dass zwischen dem Abholzen der Bauhölzer für beide Bauten voraussichtlich 10 Jahre verlaufen waren. Ausserdem wurde es erklärt, dass die Bauhölzer Nr. 1 und Nr. 2 in demselben Jahr abgeschlagen wurden. Die relative Datierung beider Bauhölzer im Vergleich mit anderen Baudetails konnte man leider nicht verwirklichen.

Die Bewertung der Ergebnisse, die während dieser Erforschung erworben wurden, entspricht der quantitativen und qualitativen Bewertung, die am Anfang der Arbeit über die Sammlung der Holzproben gegeben wurde. In diesem Fall ist die Menge von Holzproben aus jedem Bau oder Schicht zu klein gewesen, um die Richtigkeit der Datierung zu versichern, weil man keine genaue dendrochronologische Standardkurve ausarbeiten konnte und die synchronisierende Datenreihe der Jahrringbreiten vergleichend kurz war. Für den Erwerb der genauen Datierungen ist zusätzliche Erforschung der entsprechenden Holzmaterialie notwendig. Es bedeutet, daß sowohl in der Datierung der erwähnten Bauten, als auch in der Ausarbeitung der Rigaer dendrochronologischen Standardkurve nur der erste Schritt getan ist.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Alter der ausgenutzten Bauhölzer und ihre Verteilung in der Kulturschicht
- Abb. 2.* Synchronisierte Jahrringbreitenkurven des Holzes der Baudetails des Blockbaus
- Abb. 3.* Synchronisierte Jahrringbreitenkurven des Holzes der Baudetails des Pfostenbaus
- Abb. 4.* Vermutliche Synchronisierung der Jahrringindexkurven des Holzes der beiden Bauten
- Abb. 5.* Relative Datierungen der Baudetails der beiden Bauten

GRĀMATĀ LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

- A, AA — Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondu šifri
- AE — Arheoloģija un etnogrāfija. — R., 1957—
- ASM — Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu .. gada pētījumu rezultātiem. — R., 1972—
- LA — Latvijas PSR arheoloģija. — R., 1974.
- LKV — Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1927—1940. — 1.—21. sēj.
- LME — Latvijas PSR mazā enciklopēdija. — R., 1967—1970. — 1.—3. sēj.
- LPE — Latvijas padomju enciklopēdija. — R., 1981—1988. — 1.—10.2 sēj.
- LVIŽ — Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. — R., 1991—
- LZAV — Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis (līdz 1990. gadam Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis). — R., 1946—
- RT — Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai .. gada arheoloģiskajiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. — R., 1959—1971.
- Sb. Kurl. — Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus den Jahren 1850—1935/1936. — Mitau; Riga, 1850—1937.
- SM — Senatne un Māksla. — R., 1936—1940.
- AO — Археологические открытия. — М., 1967—
- CA — Советская археология. — М., 1957—
- CAИ — Археология СССР: Свод археологических источников. — М.; Л., 1961—
- ТД — Тезисы докладов на научной сессии, посвященной итогам экспедиции археологов и этнографов в Латвийской ССР. — Рига, 1955—1971.

**ARCHÄOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE
XVIII**

Verlag des Instituts der Geschichte Lettlands
Riga 1996

**ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA
XVIII**

Redaktore *I. Stašulāne*
Mākslinieciskā redaktore *I. Jēgere*
Korektore *B. Vārpa*

Formāts 60x90/8.
Latvijas vēstures institūta apgāds,
Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV-1050.
Reģistrācijas apliecība nr. 2-1095.
Iespiesta a/s «Rota—3», Brīvības ielā 139, Rīgā, LV-1012.